

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**IRAK TÜRKMENLERİNİN HALK İNANÇLARI VE BU İNANÇLAR
ETRAFINDA OLUŞAN HALK EDEBİYATI UNSURLARININ
İNCELENMESİ**

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
Najdat Yashar Murad MURAD**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Pakize AYTAÇ**

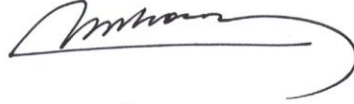
Ankara 2009

ONAY

Najdat Yashar Murad MURAD tarafından hazırlanan "*Irak Türkmenlerinin Halk İnançları ve Bu İnançlar Etrafında Oluşan Halk Edebiyatı Unsurlarının İncelenmesi*" başlıklı bu çalışma [18.11.2009] tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda **OYBİRLİĞİ** ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı ana bilim dalı-Türk Halk Edebiyatı bilim dalında **DOKTORA** tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

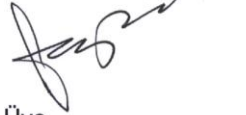
Prof. Dr. İsa ÖZKAN



Üye

(Danışman)

Prof. Dr. Pakize AYTAÇ



Üye

Prof. Dr. Ahmet MERMER



Üye

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU



Üye

Doç. Dr. İbrahim DİLEK



ÖN SÖZ

Günümüzde dünyanın pek çok yerinde özellikle Orta Asya, Anadolu, Avrupa ve Arap coğrafyasında milyonlarca Türk yaşamaktadır. Bu geniş coğrafyaya yayılan Türk topluluklarının kültürlerinin, edebiyatlarının, folklorlarının bilimsel metotlar çerçevesinde araştırılıp incelenmesinin Türk dünyasının kültür, edebiyat ve folklor birliğine büyük katkılar sağlayacağına inanıyoruz.

Bir milletin gerçek varlığını ortaya koyan şüphesiz, değerleri, kültürüdür. Dolayısıyla bir milletin sağlam bir şekilde ayakta durabilmesi, kendi benliğini, değer yargılarını, varlığını, gelenek-göreneklerini, örf-âdetlerini, anadilini, inancını muhafaza edip kendi kültürüne sahip çıkması ile mümkündür.

Bir milleti ortadan kaldırmanın en etkin yolu onun kültürünü yok etmektir. Çünkü kültür milletin şah damarıdır. Irak Türkmenleri yıllarca kültürel değişim politikalarına maruz kalmıştır. Irak Türkmenleri, Osmanlı Devleti'nden ayrı düştükten sonra başta Türkiye olmak üzere bütün Türk dünyası ile bağlantıları kesilen Türk topluluklarının başındadır. Türk olup anadillerini konuştukları ve bu dille eğitim-öğretim görmek istedikleri için baskı, zulüm ve işkenceler altında kalmışlardır. Ancak bilindiği gibi Türkler, yapay ve temelsiz değil; asil, sağlam, geçmişi tarihin en eski dönemlerine kadar uzanan bir kültür ve varlığa sahip olduklarından benliklerini, varlıklarını korumayı başarmışlardır. Büyük Türkistan'ın bir mensûbu olan Irak Türkmenleri de çeşitli zorluklara rağmen kendi benlik, varlık ve kültürlerini günümüze kadar muhafaza etmeyi başarmışlardır.

Sovyetler Birliği döneminde Lenin ve Stalin; Sosyalist Arap Baas Partisi döneminde de Saddam Hüseyin tarafından bu milleti yok etmek için uygulamaya koyulmayan baskı politikaları kalmamıştır. Ancak büyük diktatörler tarihin karanlık sayfalarına karışırken 2009'da bu yerlerde yaşayan Türk topluluklarının sağlam bir şekilde kendi varlıklarını, benliklerini, kültürlerini, değer yargılarını, anadillerini muhafaza ederek ayakta durduğu görülmektedir.

Irak Türkmenleri ile Orta Asya'da yaşayan Uygur, Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen Türkleri ile Altay, Sibiry ve Kafkas bölgesinde yaşayan Türk toplulukları arasında kilometrelerce mesafe bulunmasına, çeşitli asimilasyonlara ve baskılara rağmen günümüze kadar benzer, hatta aynı gelenek-görenek, örf-âdet ve inancın mevcudiyeti bu milletin ne kadar sağlam ve asil bir yapıda olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

Halk kültürü ile ilgili yapılan çalışmalar her toplum için fevkalâde önemlidir. Çünkü bu bilimsel çalışmalarla toplumun varlığı yok olmaktan kurtarılıp yazıya dökülecektir.

Bugünün şartlarında Irak Türkmenleri arasında genel olarak folklorik malzemeleri bizzat kaynak kişilerden derlemek ve tespit etmek güçlüğü ortadadır. Saha çalışmasında karşılaşılan zorluklarla birlikte alan dışında da bazı kimselerin yıkıcı tenkitleriyle karşılaşma durumu söz konusudur. Bu gibi insanlara şunu söylemek istiyoruz: Bir milleti diğer milletlerden ayıran kendine özgü hoyratları, manileri, tekerlemeleri, efsaneleri, masalları, halk hikâyeleri, destanları, deyimleri, atasözlerini, bilmeceleri, ninnileri, alkış-kargışları, fıkraları, inanç ve kültürüdür. Milleti millet yapan bu kültürel değerler olmadan o milletin ayakta kalabilmesi mümkün müdür? İşte bu halk kültürü sayesinde Irak'ta iki buçuk milyona yakın Türk, varlığını ve benliğini muhafaza edebilmiştir. Biz bunlara saçma sapan, yalan dolan dersek veya önemsemesek kendi varlığımızı, değer yargılarımızı, kültürümüzü, benliğimizi de hiçe saymış oluruz.

Bu çalışmada Irak Türkmen halk folklorunun önemli ve büyük bir parçasını oluşturan halk inançları hem yazılı hem de sözlü kaynaklardan yararlanılarak bilimsel ve karşılaştırılmalı bir metotla ele alınmış ve ortaya koyulmuştur. Bilindiği gibi Irak Türkmenleri genel olarak Irak'ın Musul-Telafer, Kerkük, Erbil, Selahattin-Tuzhurmatı, Diyale, Bağdat vb. gibi şehirlerinde yaşamaktadır. Doktora çalışması için bu şehirlerden sadece birisinin örneklem olarak seçilip işlenmesi yeterli görülmemiştir. Zaten Irak'taki Türkmenler bir bütündür, bu çalışma söz konusu bütünlüğü gösterme amacı da taşımaktadır. Yararlanılan yazılı kaynakların önemli kısmı Mart 1961'de Bağdat'ta "Türkmen Kardeşlik Ocağı" tarafından Arapça-Türkçe olarak yayın

hayatına başlayan “*Kardaşlık*” (الاءاء) dergisinin eski sayılarındaki yazılardan alınmıştır. Irak Türkmenlerinin edebiyatı, folkloru ve diğer konuları ile ilgili yayın yapan dergi, 1976 yılına kadar tarafsız olarak faaliyetine devam etmiştir. Ancak bu tarihten sonra iktidarda olan Sosyalist Arap Baas Partisi'nin politikaları lehine yayın yapmak için eski kadro tasfiye edilmiş ve yeni bir kadro getirilmiştir. Dolayısıyla bu tarihten sonra dergi özünü, orijinalliğini kaybetmiştir. Söz konusu dergi 1998'de İstanbul'da bulunan “Kerkük Vakfı” tarafından yeniden yayımlanmaya başlamıştır ve Türkçe, İngilizce, Arapça olarak üç ayda bir yayımlanmaktadır. 2003 yılından sonra Bağdat'ta bulunan “Türkmen Kardeşlik Ocağı” tarafından yeniden yayımlanmaya başlayan *Kardaşlık Dergisi* günümüze kadar yayımlanmaya devam etmektedir. Çalışmada Bağdat'ta yayımlanan derginin yayın yeri tezin tamamında Bağdat diye belirtilmemiştir. Ancak İstanbul'da yayımlanan derginin çeşitli sayılarındaki makalelerden istifade edildiğinde Bağdat'ta yayımlanan dergi ile karıştırılmaması için yayın yeri İstanbul olarak gösterilmiştir.

Çalışmamızın büyük bir bölümü sahada bizzat görüştüğümüz kaynak kişilerden derlenen ve tespit edilen bilgilere dayanmaktadır. Saha çalışması için can güvenliği sorunu ve istikrarsızlıktan dolayı Telafer ili hariç, Erbil, Kerkük, Altunköprü, Tazehurmatı, Tuzhurmatı, Dakuk, Amirli, Kifri, Hanekin, Karağan, Kızlarbat, Mendeli, Beletruz, Bağdat gibi yerleşim birimlerine bizzat gidilmiştir. Derlemede görüştüğümüz kaynak kişiler hakkındaki bilgilerin, diğer çalışmalarda olduğu gibi her bilginin sonunda Kk1, Kk2 şeklinde kodlanarak verilmesi tarafımızca uygun görülmemiştir. Her sayfada hem dipnotların belirtilmesi hem de parantez arasında kaynak kişilerin kodlanmış bilgilerinin verilmesinin karışıklılığa yol açacağı düşünülmüştür. Dolayısıyla kaynak kişiler hakkında detaylı bilgiler genel olarak liste şeklinde tezin sonunda verilmiştir.

Çalışmamızda sadece halk inançları ele alınmamış, geçiş dönemlerinde, dinî, bereket ve diğer eğlence merasimleri ve ritüelleri sırasında söylenen, hayatın çeşitli safhalarını yansıtan halk inançları

etrafında oluşan, diğer pratik ve uygulamalarda yer alan hoyrat, mani, tekerleme, efsane, masal, halk hikâyesi, deyim, atasözü, bilmece, ninni, alkış-kargış, fıkra vb. gibi bütün halk edebiyatı unsurları da tespit edilip yazıya geçirilmiştir. Bu arada halk edebiyatı unsurları arasında çok önemli bir yere sahip ninni ve ağıt türleri üzerinde detaylı bir şekilde durulmuştur. Ninni ve ağıt karşılığı olarak Türk dünyasında kullanılan kavramlar izah edilerek çeşitli çalışmalarda yapılan tanımların bir kısmı aktarılmıştır. Daha sonra Irak Türkmenleri arasında bu iki türün anlatma geleneği detaylı bir şekilde ele alınmış, çeşitli yazılı ve sözlü kaynaklardan yararlanılarak örneklerle tasnif edilmiştir.

Çalışmada yer alan folklorik metinler, Irak Türkmen Türkçesinin ağız özelliğine sadık kalınarak verilmiştir. Maksudumuz Türkçenin Irak'ta kullanılan ağız özelliklerini, güzelliğini ve estetiğini bütün Türk dünyasına göstermektir. Bu yüzden folklorik metinlerdeki anlamı bilinmeyen sözcükler dipnotlarda değil, çalışmanın sonunda yer alan sözlükte verilmiştir.

Çalışmada Irak Türkmenlerinden söz edilirken veya bir bilgi verilirken genel olarak "bölge" kavramı kullanılmıştır. "*Bölgede şu veya bu inanç, pratik, âdet vd. mevcuttur.*" denildiği zaman, bu bilgi Türkmenlerin bütün yerleşim birimlerinde geçerlidir, anlamındadır. Ancak gerekli yerlerde bilginin derlendiği yer, ilçe, nahiye, köy belirtilmiştir.

Çalışma, Giriş kısmının dışında beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde genel olarak konu ve önemi, çalışma metodu ve araştırmada karşılaşılan zorluklardan söz edildikten sonra, Irak Türkmenlerinin tarihleri, yerleşim birimleri, dilleri, nüfusları, sosyo-kültürel hayatları ve yapıları hakkında bilgi verilip çeşitli sözlük, ansiklopedi ve diğer çalışmalardan yararlanılarak inanç kavramı üzerinde durulmuş, Anadolu ve Irak'ta yaşayan Türk halk inançlarının menşei incelenmiştir.

Birinci bölümde eskiden Türklerin Gök Tanrı inanç sisteminin temellerini oluşturan Tengri, koruyucu ve kara iyeler, gök, yer, su, toprak, ağaç, kaya, ateş iyeleri, ata ve atar ruhu ile ilişkili inançlar ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Ayrıca hem Orta Asya sahası, hem Anadolu sahası hem de Irak bölgesindeki biçimleri verilerek incelenmiştir. Bu sistemdeki eski

unsurların günümüzde yaşayan inanç, âdet, pratikler üzerindeki etkilerinden söz edilmiş, benzerlikleri ve aynilikleri tespit edilmiştir. Bununla birlikte kişiöğlü ve atalar ruhuna ait eski Türk inanç sisteminin bölgede yaşadığını kanıtlayan çok sayıda örnekler verilmiştir.

İkinci bölümde Irak Türkmenleri arasında geçiş dönemlerinin ilk kısmını oluşturan doğum âdetleri; doğumdan önce, doğum esnası ve doğumdan sonra şeklinde üç ana başlık altında ve bu ana başlıkların alt başlıkları altında da eski Türklerden başlayarak, Orta Asya ve Anadolu sahasındaki biçimleri karşılaştırılarak detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde Irak Türkmenleri arasında geçiş dönemlerinin ikinci dönemini oluşturan evlenme âdetleri yine evlilik öncesi, evlilik, düğün esnası ve evlilik sonrası şeklinde üç ana başlık ve bu ana başlıkların alt tasniflerinde eski Türklerden başlayarak, Orta Asya ve Anadolu sahasında yapılan pratik ve uygulamalar karşılaştırılarak irdelenmiştir.

Dördüncü bölümde Irak Türkmenleri arasında ölüm âdetleri; ölüm öncesi, ölüm esnası ve ölüm sonrası şeklinde üç ana başlık ve bu ana başlıkların alt tasnifleri altında, eski Türklerden başlayarak Orta Asya, Anadolu sahasında yapılan pratik ve uygulamalarla karşılaştırılarak incelenmiştir.

Beşinci yani son bölümde “Yağmur Duası”, “Nevruz”, “Hıdırellez”, “Zekeriya Sofrası”, “Bayramlar”, “Alkışlar ve Kargışlar”, “Yeminler/Antlar”, “Sayı ve Rakamlarla İlgili Halk İnançları”, “Türkmenler Arasında Hısım ve Akrabalara Verilen Adlar”, “Aylar İle İlgili Halk İnançları”, “Rüyalarla İlgili Halk İnançları”, “Renklerle İlgili Halk İnançları”, “Kuşlar, Haşerele ve Diğer Hayvanlarla İlgili Halk İnançları”, “Uğur ve Uğursuzlukla İlgili Halk İnançları”, “İnsanın Uzuvarı, Davranışları, Hareketleri ile İlgili Halk İnançları ve Bunlara Bağlı Pratikler, Ahiret, Kıyamet Günü ve Kıyamet Günü'nün Belirtileri İle İlgili Halk İnançları ve Diğer Dinî İnançlar ve Bunlara Bağlı Pratikler”, “Yiyecek ve İçeceklerle İlgili Halk İnançları ve Bunlara Bağlı Pratik ve Âdetler”, “İki Kadınlı (İki Arvatlı) Adamlarla İlgili Halk İnançları”, “Çeşitli Konularda Halk İnançları ve Bazı Pratik ve Gelenekler” şeklinde on dokuz başlık altında çeşitli konular,

eski Türkler arasındaki ilk biçimlerinden başlayarak Orta Asya ve Anadolu sahasından örnekler verilerek karşılaştırılmalı bir şekilde ele alınmıştır.

Çalışmamızın sonuç kısmında, beş bölümde ele alınıp incelenen inanç ve pratiklerin genel bir değerlendirilmesi yapılarak varılan sonuç ortaya konulmuştur.

Sonuç kısmından sonra çalışmada yararlanılan yazılı kaynakların künyeleri ve kaynak kişiler hakkındaki bilgilerin listesi belirtilmiştir. Ayrıca çalışmanın sonunda Irak Türkmen Türkçesi ile ilgili bir sözlük verilmiştir. Saha çalışmasında çekilen fotoğrafların bir kısmı tezin sonuna eklenmiştir.

Irak Türkmenleri ile ilgili eski yazılı kaynakların temin edilmesinde büyük emeği geçen, şahsî bilgilerinden istifade ettiğim saygıdeğer ağabeyim avukat Habib HÜR MÜZLÜ'ye şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca saha araştırmasında kaynak kişilerle görüşmelerimizi sağlayan Türkmen öğrenci arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

Çalışmamın her safhasında ilgi, teşvik, destek, bilgi ve deneyimlerini, benden esirgemeyen sayın Dr. Yaşar KALAFAT'a müteşekkirim.

Çalışmam boyunca yardımlarını, yol göstericiliklerini, manevî desteklerini benden hiç bir şekilde esirgemeyen ve derslerinden istifade ettiğim saygı değer hocalarım Prof. Dr. İsa ÖZKAN, Prof. Dr. İsmet ÇETİN, Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU, Prof. Dr. Metin ERGUN, Doç. Dr. Ayşe Yücel ÇETİN, Doç. Dr. Ali YAKICI, Doç. Dr. İbrahim DİLEK, Yard. Doç. Dr. F. Ahsen TURAN'a teşekkür etmeyi borç biliyorum.

Ayrıca çalışmamın her aşamasında bana maddî-manevî destek veren, şahsî kütüphanesinden faydalanmamı sağlayan, yol gösteren, destek veren danışman hocam Prof. Dr. Pakize AYTAÇ'a teşekkür ediyorum.

Bu çalışmamı başta okuryazarlığı olmamasına rağmen gecesini gündüzüne katarak altı üniversite mezunu yetiştiren sevgili "ağ bürçeklü" anneme ve Allah'ın rahmetine kavuşan rahmetli babamın aziz hatirasına olmak üzere bir an önce kardeş savaşından kurtulup barış ve huzura kavuşmak ümidiyle bütün Irak halkına ithaf ediyorum...

Najdat Yashar MURAD MURAD

Ankara 2009

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	xiii
GİRİŞ.....	1
1. Konu ve Önemi.....	1
2. Metot ve Kapsam.....	3
3. Yazılı ve Sözlü Kaynakların Elde Edilmesi ve Araştırmada Karşılaşılan Zorluklar.....	4
4. Tarih Boyunca Irak'ta Irak Türkmenleri.....	7
5. Irak Türkmenlerinin Yaşadıkları Coğrafya.....	10
5.1.Kerkük İli.....	10
5.2. Musul İli.....	10
5.3. Erbil İli.....	11
5.4. Selahattin İli.....	12
5.5. Diyale İli.....	12
5.6. Irak'ın Diğer İl ve İlçerinde Yaşayan Türkmenler.....	13
6. Irak Türkmenlerinin Nüfusu.....	14
7. Irak Türkmenlerinin Sosyo-Kültürel Hayatı ve Yapısı.....	15
8. Irak Türkmen Türkçesi.....	22
8.1. Yazı Dili.....	22
8.2. Konuşma Dili.....	22
9. İnanç Nedir? Halk İnançları nedir?.....	34

BİRİNCİ BÖLÜM

İYELER

1.1. TENGRİ/ TÜRK TENGRİSİ/ BİR TENGRİ/ TANRI.....	45
1.2. İYELER.....	51
1.2.1. Koruyucu İyeler.....	52
1. 2.1.1.Umay.....	52
1. 2.2. Kara İyeler.....	56
1.2.2.1. Alnenesi/ Al Karısı.....	56

1.2.2.2. Diğer Kara İyeler.....	66
1.2.2.2.1. Qayışbaldır.....	66
1. 2.2.2.2. Qulyabani (Quleybani, Ğuleybani).....	66
1.2.2.2.3. Üzüyoğurtlu.....	67
1.2.2.2.4. Mokıl.....	67
1.2.2.2.5. Baba Ğazi.....	67
1.2.2.2.6. Qere Qaşşaq.....	67
1.2.2.2.7. Huhu (حوحو).....	68
1.2.2.2.8. Qurt Hasan.....	68
1.2.2.2.9. Saçayux (Saçayuğ).....	68
1.2.2.2.10 Qere 'Abalı.....	68
1.2.2.2.11. Ücbın 'eleq.....	68
1.2.2.2.12. Xerxız Sayyad.....	69
1.2.2.2.13. Sehle.....	69
1.2.2.2.14. Helle Qulağ.....	69
1. 2.3. Gökyüzü İyeleri.....	74
1.2.3.1. Gök.....	74
1.2.3.2. Güneş ve Ay.....	80
1.2.3.3. Yıldızlar.....	89
1.2.4. Yeryüzü İyeleri.....	94
1.2.4.1. Yer ve Dağ İyeleri.....	94
1.2.4.2. Taş ve Kaya İyeleri.....	106
1.2.4.3. Su İyeleri.....	112
1.2.4.4. Ağaç ve Orman İyeleri.....	121
1.2.5. Ev, Ocak ve Ateş İyeleri.....	130
1.2.5.1. Ev İyesi.....	130
1.2.5.2. Ocak ve Ateş İyeleri.....	138
1.2.6. Kişioğlu, Ata ve Ata Ruhı.....	147
1.2.6.1. Kişioğlu.....	147
1.2.6.2. Ata ve Ata Ruhı.....	154

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞUM

2. DOĞUM	162
2.1. DOĞUM ÖNCESİ	162
2.1.1. Hamile Kalmak ve Kısırlığı Gidermek için Başvurulan Yollar.....	162
2.1.2. Hamilelikten Korunma.....	171
2.1.3. Hamilelik.....	172
2.1.4. Çocuğun Sağlıklı Kalması ve Yaşaması İçin Başvurulan Pratikler ve Hamile Kadının Kaçınmaları.....	173
2.1.5. Aşerme (Yerikleme) ve Aşerme ile İlgili İnançlar.....	178
2.1.6. Çocuğun Cinsiyetinin Tahmini.....	181
2.2. DOĞUM ESNASI	187
2.2.1. Doğum Hazırlığı ve Doğum.....	187
2.2.2. Çocuğun Göbeği, Eşi ve Bunlarla İlgili İnanç ve Pratikler.....	194
2.3. DOĞUM SONRASI	199
2.3.1. Loğusalık Dönemi ve Loğusa ile Çocuğunun Korunması.....	200
2.3.2. Loğusanın Sütü ve Çocuğunu İlk Emzirmesi.....	205
2.3.3. Alnenesi/Al Karısı.....	207
2.3.4. Kırk Basması.....	207
2.3.5. Kırklama.....	213
2.3.6. Ad Koyma ve Yaşamayan Çocuklar İçin Yapılan Pratikler.....	219
2.3.7. Yürüyemeyen, Geç Konuşan ve Korkan Çocuk İçin Yapılan Pratikler...	232
2.3.8. Çocuğun İlk Dişi.....	242
2.3.9. Sünnet.....	246
2.3.10. Nazar ve Nazardan Korunmak İçin Yapılan Pratik ve Uygulamalar....	251
2.3.11. Doğumdan Sonra Çocuklarla İlgili Diğer İnanç ve Pratikler.....	257
2.3.12. Ninni, Ninni Söyleme Geleneği ve Ninni Örnekleri.....	259
2.3.13. Camilerde Uygulanan Medrese (Mektep) Eğitimi.....	274

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EVLENME

3. EVLENME	282
3.1. EVLİLİK ÖNCESİ	284
3.1.1. Kız Seçimi ve Kızı Görme.....	284
3.1.2. Görücülük, Dünürçülük ve Kız isteme.....	292
3.1.3. Söz Kesme.....	296
3.1.4. Nişan ve Nişanlılık.....	300
3.1.5. Nikâh Kıymak (Kebin Kesmek).....	304
3.1.6. Çeyiz Götürme/Cihaz- Şedede Aparmağ.....	310
3.1.7. Xınna/Kına Yakma.....	315
3.1.8. Gelin ve Küreken Hamamı.....	324
3.2. DÜĞÜN/ TOY	328
3.2.1. Kız Evinde Yapılan Toy.....	329
3.2.2. Oğlan Evinde Yapılan Toy.....	330
3.2.3. Gelinin Kürekenin Evine Götürülmesi.....	333
3.2.4. Gerdek.....	339
3.3. EVLİLİK, DÜĞÜN/TOY SONRASI	344
3.3.1. Gelinin Haftası “Yedisi”.....	344
3.3.2. Gelin Ayağı Açması.....	346
3.3.3. Gelinle Kaynana (Qeynene, Qeyin nene, Qaynana) Münasebeti	346
3.3.4. Evlilik Merasiminde ve Toy/Düğünde Söylenen Bazı Hoyrat, Mani ve Türküler.....	352
3.3.4.1. Düğünde Söylenen Bazı Hoyrat ve Maniler.....	352
3.3.4.2. Süs Malzemeleri ile ilgili Söylenen Hoyratlar.....	353
3.3.4.3. Düğünlerde Söylenen Neşeli Besteler.....	356

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÖLÜM

4. ÖLÜM	364
4.1. ÖLÜM ÖNCESİ	366

4.1.1. Ölümün Belirtileri.....	366
4.1.2. Ölümden Kaçınmalar.....	374
4.2. ÖLÜM SIRASI.....	376
4.2.1. Ölüm Sırasındaki İnanç ve Âdetler.....	376
4.2.2. Ölüm Haberinin Duyurulması.....	378
4.2.3. Ölümden Sonraki İnanç ve Âdetler.....	379
4.2.3.1. Yıkama.....	380
4.2.3.2. Kefenleme.....	382
4.2.3.3. Tabut.....	384
4.2.3.4. Cenaze Namazı.....	386
4.2.3.5. Gömme.....	387
4.3. ÖLÜM SONRASI.....	395
4.3.1. Cenaze Evi.....	395
4.3.2. Taziye/Fatiha/ Yas.....	401
4.3.3. Kişinin Öldüğü Günler ile İlgili İnançlar.....	406
4.3.4. Ölünün Eşyası.....	407
4.3.5. Ölünün Ruhuyla İlgili İnançlar.....	410
4.3.6. Mezar, Mezar Taşları, Mezar Kaldırma.....	413
4.3.7. Ölünün Anma Günleri ile İlgili İnanç ve Pratikler.....	426
4.3.8. Ağıt, Ağıt Yakma/ Sazlamağ, Sadlamağ ve Şivan Geleneği.....	431

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÇEŞİTLİ KONULARLA İGİLİ HALK İNANÇLARI

5.1. Yağmur Duası.....	454
5.2. Nevruz.....	473
5.3. Hıdırellez.....	482
5.4. Zekeriya Sofrası	494
5.5. Bayramlar.....	499
5.5.1. Ramazan Bayramı.....	500
5.5.2. Kurban Bayramı.....	505
5.6. Alkışlar ve Kargışlar.....	507
5.7. Yeminler/Antlar.....	526

5.8. Sayı ve Rakamlarla İlgili Halk İnançları.....	534
5.9. Türkmenler Arasında Hısım ve Akrabalara Verilen Adlar.....	536
5.10. Aylar İle İlgili Halk İnançları.....	536
5.11. Rüyalarla İlgili Halk İnançları.....	541
5.12. Renklerle İlgili Halk İnançları.....	544
5.13. Kuşlar, Haşereler ve Diğer Hayvanlarla İlgili Halk İnançları.....	545
5.14. Uğur ve Uğursuzlukla İlgili Halk İnançları.....	547
5.15. İnsanın Uzuvarı, Davranışları, Hareketleri İle İlgili Halk İnançları ve Bunlara Bağlı Pratikler.....	550
5.16. Ahiret, Kıyamet Günü ve Kıyamet Günü'nün Belirtileri İle İlgili Halk İnançları ve Diğer Dinî İnançlar ve Bunlara Bağlı Pratikler.....	554
5.17. Yiyecek ve İçeceklerle İlgili Halk İnançları ve Bunlara Bağlı Pratik ve Âdetler.....	558
5.18. İki Kadınlı/İki Arvatlı Adamlarla İlgili Halk İnançları.....	559
5.19. Çeşitli Konulardaki Halk İnançları ve Bazı Pratik ve Gelenekler..	561
SONUÇ.....	562
KAYNAKÇA.....	568
SÖZLÜK.....	616
FOTOĞRAFLAR.....	625
ÖZET.....	634
ABSTRACT.....	635

KISALTMALAR

AKM.	Atatürk Kültür Merkezi
Ak.	Aktaran
Ank.	Ankara
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.b.	Adı geçen bildiri
Bil.	Bilimler
bk.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
Ens.	Enstitü
EH:	Eski Harfler
Fak.	Fakülte
DTCF	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
HBH.	Halk Bilgisi Haberleri
HB.	Halk Bilimi
Haz.	Hazret-i
hzi.	Hazırlayan
KB.	Kültür Bakanlığı
MF.	Millî Folklor
MK.	Millî Kültür
MFAD.	Millî Folklor Araştırma Dairesi
MEB.	Millî Eğitim Bakanlığı
MK.	Millî Kültür Dergisi
Sos.	Sosyal
S.	Sayı
s.	Sayfa
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
TFA.	Türk Folklor Araştırmaları
TFAY.	Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı
TF.	Türk Folkloru

TK.	Türk Kùltürü
TTK.	Türk Tarih Kurumu
TD.	Türk Dili
TDK.	Türk Dil Kurumu
TDA.	Türk Dünyası Araştırmaları
TDAV.	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TDTEA.	Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi
TDET.	Türk Dünyası Edebiyat Tarihi
t.y.	Yayın tarihi Yok
Ün.	Üniversite
Yay.	Yayın
Y.	Yıl

GİRİŞ

1. Konu ve Önemi

Irak,¹ Arap yarımadasının kuzeydoğusunda yer alan, kuzeyden Türkiye, doğudan İran, güneydoğudan Basra Körfezi ve Kuveyt, güneyden Suudi Arabistan ve batıdan Ürdün, Suriye ile sınırlıdır. Modern Irak coğrafyası toplam 438.317km²lik bir alanı kaplar; bunun 924 km²lik bölümünü iç sular oluşturur. Kuzeyden güneye 1390 km, doğudan batıya 250 km² boyunca uzanır. Denize olan kıyı sınırı 60 km.ye yaklaşan Irak'ın kara sınırı 3500 km. civarındadır ve bu kara sınırlarının önemli bir bölümünü de 350 km. ile Türkiye oluşturmaktadır.²

Gerek coğrafi gerek tarihî konumu itibariyle oldukça önemli bir geçmişe sahip olan Irak, 400 yıl kesintisiz olmak üzere yaklaşık olarak 900 yıldan daha fazla Selçuklu, İlhanlı, Celayirli, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Osmanlı Türk devletlerinin hâkimiyetinde önemli bir parça teşkil ettiğinden Türk halk kültürü³ araştırmalarında büyük bir öneme haizdir.

Kültür, insanların biyolojik katılmalarının ötesindeki ihtiyaçlar, doyumlar, doyumsuzlukların şekillendirdiği ve insanların öğrenme yoluyla kazandığı, edindiği, inşa ettiği maddî ve manevi birikimi, değerleri, yönelimleri, duygu ve düşünce dünyaları, sosyal davranışları, teknolojileri ve sanatlarının tamamını ifade eden ve doğaya (nature) eklenmiş yaratmalar, donatmalar bütünüdür.⁴

Halk kültürü ile ilgili yapılan bilimsel çalışmalar, toplumların benliğinin, ortak değerlerinin, düşüncelerinin, örf-âdetlerinin, gelenek-göreneklerinin vb. tespit edilip yazıya geçirilmesi ve dolayısıyla dünyaya tanıtılmasında büyük bir rol oynamaktadır. Hele bu millet Irak Türkmenleri gibi, Türk kültüründen uzak tutulan, kimliği, benliği, kültürü yok edilmeye çalışılan; Arap, Kürt,

¹ Irak sözcük olarak Arapçanın arkaik sözcüklerinden olup Yunanca Mezopotamya sözcüğünün yerine kullanılmıştır. Eskiden Bağdat, Basra, Musul gibi yerleşim coğrafyasına işaret etmek amacıyla verilmiştir.

² Sabriye Deliceoğlu, “Kuzey Irak’taki Etnik ve Dinî Gruplar ve Bölge Politikalarındaki Etkileri”, (Yüksek Lisans tezi), İstanbul, Marmara Ün., Ortadoğu Araştırmaları Ens., 2006, s.1.

³Günümüzde de Irak'ın farklı yerlerinde Türk kültürüne ait birçok tarihî eser mevcuttur. Bu eserler için bk. Abdüsselam Uluçam, **Irak’taki Türk Kültür Varlığı**, Ankara, KB. Yay., 1991, s.11-19.

⁴Özkul Çobanoğlu, **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, 1.baskı, Ankara, Akçağ Yay., 1999, s.2.

Musevî, Hıristiyan, Yezidî, Kakaî, Subbi (Sabiîler) gibi milletler ve etnik gruplar arasında yaşamaya mahkûm edilen bir millet için fevkalade önem kazanmaktadır.

Bir milletin tarihi boyunca girdiği dinî, kültürel veya sosyal çevrelerde, bazı madde veya mefhumları kutsal kabul etmesi ve bunların zamanın akışı içinde bir takım ritüellere dönüşmesi sonunda ortaya çıkan uygulama ve inanmalara halk inancı denilmektedir.

Farklı coğrafyalarda yaşayan, değişik inanç sistemleri bulunan, Türkçenin şive, ağız veya lehçelerini konuşan, bunlarla sözlü veya yazılı bir edebiyat meydana getirmiş olan Türk kültür dairesine mensup insanların toplu olarak yaşadıkları bölgelerin genel adı "Türk Dünyası"dır.

Araştırmamızın konusu *Irak Türkmenlerinin Halk İnançları ve Bu İnançlar Etrafında Oluşan Halk Edebiyatı Unsurlarının İncelenmesi*'dir. Toplumlar kültür ve gelenek-göreneklerini, inanç sistemlerini tarih boyunca kuşaktan kuşağa, nesilden nesle devretmekte ve bu gelenek-görenek toplumun ortak bir ürünü sayılmaktadır. Çalışmamızın özü Irak'ta yaşayan Türkmenlerin halk inançlarını çeşitli yazılı ve sözlü kaynaklardan tespit etmek, unutulmaktan kurtarıp bilimsel bir metotla değerlendirerek yazıya geçirmek, dolaylı da olsa diğer Türk topluluklarının halk inançlarıyla benzerlikler ve farklılıklarını ortaya koymaktır.

Gerek sözlü edebiyat gerekse yazılı edebiyat ürünlerinin bir bölümü, meydana getirildiği dönemin sosyal olaylarının estetik seviyede yansıtıldığı birer aynadır. Bu ürünlerin yaratıcıları günlük hayatta meydana gelen sosyal olayları, duygu ve düşünce dünyalarında yorumlayarak muhataplarına sunarlar. Bu, edebî ürünlerin esasını teşkil eden doğal bir süreçtir. Söz konusu bu doğal sürece yapılacak ideolojik veya siyasî müdahaleler yapay bir edebiyatın oluşmasına yol açacaktır. Tarih boyunca çeşitli dönemlerde edebî ürünlere bu tür müdahaleler yapılmıştır. Edebiyattan bahsetmemizin sebebi halk inançlarıyla iç içe olmasındandır. Halk inançları tespit edilirken, halk arasında yaşayan ağıtlar, ninniler, efsaneler, menkıbeler, tekerlemeler vb. halk edebiyatı ürünleri ihmal edilmemiştir.

Yukarıda adı belirtilen tez konumuz hakkında Türkiye’de ve Irak’ta daha önce yapılmış müstakil bir çalışma mevcut değildir. Hazırladığımız tez, hem Türkiye’de, hem Türk dünyasında, hem de Irak’ta hazırlanmış ilk bilimsel ve akademik çalışma sayılır. Irak Türkmenlerinin halk inançlarının tespit ve tahlili yapılırken dolaylı olarak Türk dünyasında hazırlanmış halk inançlarıyla ilgili çalışmalarla mukayese edilmiş, hatta gerektiğinde eski Türklere kadar gidilmiş ve eski Türk inanç sistemindeki benzerlikler ve uzantılar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bütün bunlarda asıl amaç başta bölgede yaşayan Türkmenler olmak üzere Anadolu ve çeşitli Türk boyları arasında ortak (benzer ve farklı) yönleri ortaya koymakla Türk dünyasının inanç ve kültür birliğini gözler önüne sermektir.

2. Metot ve Kapsam

Tezimiz Irak Türkmenlerinin halk inançları ve bu inançlar etrafında oluşan halk edebiyatı unsurlarının tespit, tasnif ve incelenmesini içermektedir. Tezin hazırlanmasında hem saha çalışması hem de eskiden Irak’ta yayımlanan süreli yayınlarının taranması neticesinde elde edilmiş malzeme, tasnif ve tahlil edilerek Türk dünyasındaki diğer çalışmalarla karşılaştırılmış, ortak ve farklı yönler tespit edilmeye gayret edilmiştir. Bu amaçla inançlar ve onların arka plânında yatan olayların, uygulamaların anlatıldığı kaynaklar; hem Türkiye’de hem de Irak’ta Irak Türkmenlerinin halk inançları ile ilgili yapılmış çalışmalar, lisans, yüksek lisans ve doktora tezleri taranmış ve bu çalışmalarda benzer ve farklı inançlar tespit edilmiştir.

Yazılı kaynaklar tarandığında Irak Türkmenlerinin halk inançları ile ilgili Türkiye sahasında Yaşar Kalafat’ın birkaç küçük çalışması hariç bu konu ile ilgili ciddi ve bilimsel anlamda müstakil çalışmaların yapılmadığı görülmüştür. Irak’ta ise 1961’de Bağdat’ta yayın hayatına başlayan *Kardaşlık* dergisinde “Folklor” başlığı altında ele alınan bazı konularda halk inançları ile ilgili bilgiler mevcuttur. Fakat bu bilgilerin hem kısa olduğu hem de amatör araştırmacılar tarafından tespit edildiği söylenebilir. Bununla birlikte genel olarak Irak

Türkmenlerinin edebiyatı hakkında yapılan bazı çalışmalarda dolaylı bir şekilde olsa da halk inançları ile ilgili malzemeler bulunmaktadır.

Derleme yapmak için bölgeye bizzat gidilmiştir (Saha çalışması ile ilgili bilgiler bir sonraki başlıkta da detaylı olarak ele alınacaktır). Saha çalışması için bölgede Türkmenlerin yoğun olarak yaşadıkları il, ilçe ve nahiyeler şunlardır: Diyale ili: Hanekin, Kifri, Mendeli, Kızlarbat, Karahan, Karatepe ve Amirli ilçeleri; Selahattin ilinin Tuzhurmatı ilçesi; Kerkük ili ve buna bağlı Tavuk nahiyesi; Erbil ili ve Bağdat ilidir.

Hem yazılı kaynaklardaki bilgiler hem de saha çalışması sonucunda elde edilen malzemeler fişlenip tasnif edildikten sonra gerekli inceleme yapılmıştır.

Irak Türkmenlerinin halk inançları tespit edilirken genel olarak bütün bölge ele alınmıştır. Çünkü Irak'ta yaşayan Türkmenler hangi il, ilçe ve köyde yaşarlarsa yaşasınlar; inançları, gelenek–görenekleri ve örf-âdetlerinde yok denecek kadar az farklılıklar vardır ve her zaman aynılık göstermektedir. Bu yüzden bu illeri ayrı ayrı ele almak uygun görülmemiştir.

Tezimiz, Türkiye'de yapılan çalışmalar ile kütüphanelerimizde yer alan Türk boylarına ait çalışmalarla Irak'ta yapılan kısıtlı çalışmalar ve yaptığımız saha çalışmasından meydana gelmiştir.

3. Yazılı ve Sözlü Kaynakların Elde Edilmesi ve Araştırmada Karşılaşılan Zorluklar

Her bilimsel çalışmada olduğu gibi biz de tezimizi hazırlarken doğal olarak birtakım zorluklarla karşılaştık. Bu zorluklar aşağıdaki paragraflarda özetlenebilir.

Ne Irak'ta ne Türkiye'de Irak Türkmenleri ile ilgili yayımlanan gazete, dergi, kitap vb. çalışmalara has bir kütüphane bulunmaktadır. Yani bir yazılı kaynağı elde etmek iğneyle kuyu kazmak gibidir.

Irak Türkmenleri ile ilgili hem Türkiye'de hem Irak'ta yayımlanan yazılı kaynakların taranması sonucunda şu nokta tespit edilmiştir: Türkiye'de

yaklaşık olarak 1975'ten itibaren bazı Türkmen kökenli araştırmacılar, Türkiye sahasında tanınmayan ve eski harflerle Irak'ta yayımlanan *Kardaşlık*, *Beşir* vb. dergi ve diğer kitapları kendi taraflarından hazırlanmış gibi, hiç atıfta bulunmadan Türkiye Türkçesine aktararak yayımlamıştır. Biz bütün bu intihalleri tespit edip ilerde bir makaleye dönüştürerek yayımlamayı düşünüyoruz.

Yazılı kaynaklar tarandığında Irak Türkmenlerinin halk inançları ile ilgili çalışmaların yukarıda da belirtildiği gibi hem Türkiye'de hem Irak'ta çok kısıtlı olduğu görülmüştür. Dolayısıyla bir doktora tezinin hazırlanması için bu yazılı kaynakların bir araya getirilip işlenmesinin yeterli olduğunu söylemek doğru olmazdı. Bu yüzden bölgede saha çalışması yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Ancak son beş-altı senedir bölgede yaşanan istikrarsızlıklardan dolayı saha çalışmasının yapılması cesaret gerektirirdi. Saha çalışması için Türkmenlerin yerleşim birimlerinden güvenli bir ilçe veya nahiyeye bulup derleme yapıp, bunların bütün Irak Türkmenlerinin halk inançlarını temsil ettiğini söylemek de bilimsel açıdan etik olmazdı. Bu yüzden Türkmenlerin yoğun olarak yaşadıkları bütün illerde saha çalışması yapılmasına karar verilmiştir. Musul-Telafer ili hariç, Erbil, Diyale, Kerkük, Selahattin (Tuzhurmatı) ve Bağdat illerine bizzat gidilerek derlemeler yapılmıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi, Mart 1961'de yayın hayatına başlayan *Kardaşlık* dergisinde "Folklor" başlığı altında halk inançları ve Türkmenlerin gelenek-göreneklere ile ilgili birkaç satırdan oluşan yazılar bulunmaktadır. Bu yazıları hazırlayan Mevlüt Taha Kayacı, Ali Marufoğlu gibi araştırmacılarla bizzat görüşülerek, derlemeler yapılmıştır.

Bilindiği gibi saha çalışmasının gerçekleştirilmesi için sağlam ve güvenilir kaynak kişilere ulaşmak gerekir. Bu sağlam ve güvenilir kaynak kişilere ulaşmak da her yerleşim biriminde tanıdık insanlar gerektirir. Bu yüzden saha çalışmamızda tahsillerini yapmak üzere bölgenin çeşitli yerlerinden Türkiye'ye gelen Türkmen öğrencilerden bizi bölgede kaynak

kişilerle bir araya getirmeleri için yardım istedik. Sağ olsunlar hemşehrilerimiz bu konuda bizden yardımlarını esirgememişlerdir. İlk saha çalışması Eylül-Ekim 2007, ikinci saha çalışması ise Mart-Nisan 2008’de gerçekleştirilmiştir.

Sahaya inmeden önce saha çalışmasında sağlam ve orijinal bilgilerin elde edilmesi için hangi soruların sorulacağı, nelerin yapılıp yapılmayacağı halkbilimi alanı ile ilgili yapılan çalışmalar incelenerek tespit edilmiştir.⁵

Saha çalışmasında konumuzla ilgili verileri sağlam bir şekilde tespit etmek ve not almak için gözlem ve görüşme metotları uygulanmıştır. Gözlem metodu, alan araştırmacısının dıştan içeriye bakmak ve durumu olduğu gibi tarif etmek suretiyle doğrudan doğruya gözlem yoluyla malzeme elde etmekte kullandığı metottur.⁶ Görüşme metodu ise, folklor derleyicilerinin en çok kullandığı alan araştırması tekniği olup derleyici, kaynak kişinin bildiği, yaptığı, yapmış olduğu şeyleri, bunların sebeplerini öğrenir. Derleyici bu yolla kaynak kişinin iç dünyasını, kültürünü ve buna dair bilgisini öğrenir. Ayrıca mülakat derleyiciye halk kültürü malzemesinin orijinalini verir.⁷

Bilindiği gibi Saddam Hüseyin rejimi döneminde Irak halkı ve bilhassa Türkmenler çeşitli asimilasyon, baskı ve zulümlere maruz kalmışlardır. Bu yüzden insanlarımızda psikolojik anlamda doğal olarak birtakım olumsuzluklar doğmuş ve içlerinde korkular oluşmuştur. İşte bu nedenle kaynak kişilerin birçoğu bilgi vermektan kaçınmıştır. İnançla ilgili vereceği bilgi yüzünden hapse atılıp işkence altına alınacaklarını düşünmüşlerdir. Bu insanlara çalışmamızın siyasî bir amaç için yapılmadığını izah etmemize rağmen, yine de içlerindeki endişeyi ve korkuyu tam olarak atmalarını sağlayamadık. Bu yüzden kaynak kişilerin bir kısmı bize bilgi verdiklerinde isimlerinin yazılmaması ve fotoğraflarının çekilmemesi konusunda ısrar ettiler. Ayrıca bazı kaynak kişiler “*Necdet, sen Türkiye’de*

⁵ Bu konu ile ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Özkul Çobanoğlu, **1999, a.g.e.**, s. 45-70; Metin Ekici, **Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri**, Ankara, Geleneksel Yayıncılık, 2004; Nail Tan, **Folklor (Halk Bilimi) Genel Bilgiler**, 6.baskı, İstanbul, Kitap Matbaacılık, 2003, s.119–161. Metin Ekici’nin çalışmasında belirtilen sorular saha çalışmamızda esas alınmıştır.

⁶Özkul Çobanoğlu, **1999, a.g.e.**, s.56.

⁷Özkul Çobanoğlu, **1999, a.g.e.**, s.63.

yüksek tahsilini yapıyorsun, bu hurufatlarla uğraşmak sana yakışmaz artık.” gibi cümleler sarf ederek bizi tenkit etmişlerdir. Bazı kaynak kişiler ise gayet cesurca “*Tamam gel elimizden geldiği kadarıyla sana yardımcı olalım; ister fotoğrafımızı çek, ister sesimizi kaydet, istersen de adımızı yaz.*” dediler.

Bunların yanı sıra yukarıda da belirtildiği gibi bölgede yaşanan istikrarsızlık yüzünden sürekli patlamalar meydana gelmektedir. Bu yüzden tarihî eserler, camiiler, evliya yatırırları ve makamları vb. yerlerin fotoğrafını çekmenin tehlikeli olacağını düşünmek gerekir. Kerkük’e bağlı Dakuk nahiyesinde yer alan Yel İmamı yatırımının fotoğrafını çekmek istediğimizde, oradaki bekçiler hemen silahlarının tetiğini çekip bize ateş etmek istediler. Biz onlara maksadımızı açıkladıktan sonra yine de arabamızın plaka numarasını alıp “*Yatıra bir şey olursa siz sorumlu olacaksınız.*” şeklinde tehditte bulundular.

Bu bilimsel çalışmayı ortaya koymak ve Irak Türk kültürüne az da olsa bir katkıda bulunmak için bütün bu zorluk ve tehlikelere katlanarak saha çalışmamıza devam ettik. Tezimizin genelini derlemeye bir kısmını ise yazılı kaynaklara dayandırdık.

4. Tarih Boyunca Irak’ta Irak Türkmenleri

Bilindiği gibi Oğuz Türkleri 24 boya (*Alayuntlu, Alkaevli, Avşar, Bayat, Bayındır, Beğdili, Büğdüz, Çepni, Çaruklu, Çavuldur, Dodurga, Döğer, Eymür, İğdir, Kayı, Karaevli, Karkın, Kınık, Peçenek, Salur, Üregir, Yaparlı, Yazır, Yıva*) bölünmektedir. Irak Türkmenlerinin büyük bir kısmı Oğuzların Bozok koluna bağlı Bayat boyundan⁸ olmakla birlikte *Karakoyunlu, Döğer, Çepni, Eymür, Harbendeli, Şebek, Salur, Beğdili, Ulaşlı, Ocuşlu, Birvacılı, Karanaz, Muradoğlu (Muradiye), Bacalan, Ulus-Tatar, Karaboğa, Yağmur*

⁸ Enver Yakupoğlu, **Irak Türkleri**, İstanbul, Boğaziçi Yay., 1976, s.9.

Tatlı, Mavıllı (Mavili) ve Sarıllı (Sarıllı) gibi boylara mensup Türkmenler de bulunmaktadır.⁹

Orta Asya sahasından Anadolu'ya göç eden atalarımızın ilk olarak Irak'a ne zaman girdiklerine dair bilgileri tarihçilerden öğrenmekteyiz.

Tarihçilere göre, Türkmenlerin Irak'a ilk gelişleri M.674, H. 24 tarihine kadar uzanır. Emevîlerin halifesi Muaviye tarafından Horasan'a gönderilen komutan Übeydullah bin Ziyad, 20.000 kişilik ordusu ile Ceyhun Nehri'ni geçerek Buhara'ya yönelmiştir. Buhara prensesi Kaboç Hatun idaresinde bulunan Türk kuvvetleriyle şiddetli çatışmalardan sonra sulh yapmak zorunda kalmıştır. Sulhten sonra Übeydullah, yanında Türk askerleriyle Irak'a gitmiş ve onları Basra vilayetine yerleştirmiştir.¹⁰

Türkler savaş ve çarpışmalarda göstermiş oldukları büyük kudret ve yeteneklerinden dolayı Emevîlerden sonra hilafete geçen Abbasîler döneminde devletin önemli kademelerinde görev yapmış, iktidarı ele geçirmişlerdir.

Böylece Abbasîler döneminde, özellikle annesi Türk olan Halife Mu'tasım Türklere büyük güven beslediği için, Irak'a göçlerin ardı kesilmemiştir. Türk ananelerine göre davranan Mu'tasım'ın, Türklerden meydana getirdiği Hassa askerleri, kıyafet bakımından da diğer askerlerden farklı ve gösterişli olmuştur.¹¹ Bununla birlikte Halife Harun Reşit (786–806), muhafız birliğini tamamen Türklerden oluşturmuştur.¹²

Abbasîler dönemi, Irak'ta yaşayan Türkmenler için altın dönem sayılır. Çünkü tarihî kaynakların verdiği bilgilere göre bu dönemde Türkler devletin

⁹Suphi Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı**, İstanbul, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yay., 1996, s.261–291.

¹⁰Ekrem Pamukçu, **Bağdat'ta İlk Türkler**, Ankara, KB.Yay., 1991, s.18; Suphi Saatçi, **Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri**, İstanbul, Ötüken Yay., 2003, s.20; Sinan Marufoğlu, "Irak Türkleri", **Türkler Ansiklopedisi, C.2** Ankara, TTK. Yay., 2002, s.603; Erşat Hürmüzlü, **Türkmenler ve Irak**, İstanbul, Kerkük Vakfı Yay., 2003a, s.13; Erşat Hürmüzlü, **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, İstanbul, Kerkük Vakfı Yay., 2006, s.16.

¹¹Suphi Saatçi, **2003, a.g.e.**, s.23; Erşat Hürmüzlü, **2003a, a.g.e.**,s.13; Erşat Hürmüzlü, **2006, a.g.e.**, s.16.

¹² Sinan Marufoğlu, **a.g.m.**, s.604.

üst ve hassas kademelerinde görev almış ve halifelerin güvenini kazanmışlardır.

Türkmenlerin Irak'a yerleşmelerinin ikinci ve en önemli göç dalgası Selçuklular döneminde olmuştur. 25 Ocak 1055 tarihinde Sultan Tuğrul Bey'in Bağdat'a gitmesi ve Halife El Kaim'in saltanatı kendisine bırakmasından sonra binlerce Türkmen Irak topraklarına girmiş ve ülkenin farklı bölgelerine yerleşmiştir.¹³

Selçuklular Irak topraklarında özgür bir devlet kurdukları gibi, Musul Zengi Atabeyleri¹⁴ büyük bir beylik, Erbil Atabeyleri de Musul, Erbil, Şehrizur/Şehrizor, Hakkâri, Harran, Sincar ve Tikrit'te hüküm süren bir beylik, İvakiler, İvaiyye, Kerkük ve Şehrizur'da Kerkük Türkmen beyliği kurmuştur.¹⁵ Ardından Irak'ta sırasıyla kurulan İlhanlı (1258–1336), Celayirliler (1336,1360), Karakoyunlu (1411–1470), Akkoyunlu (1470–1508) devletleri döneminde Türkler hep iktidarda olup etkin rol oynamışlardır.

1508'e kadar Irak'ta hüküm süren Akkoyunlu devleti, Şah İsmail Safevî önderliğinde bulunan İranlı Şiî Safevî Devleti'ne yenildikten sonra Irak Safevîlerin hâkimiyetine geçmiştir.¹⁶

Safevîler'in hâkimiyetinde uzun süre kalmayan Irak, 1535'te Kanunî Sultan Süleyman'ın (1520–1560) Safevîler üzerine yaptığı sefer sonucunda Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katılmıştır. Bu tarihten sonra 1638'de Sultan Dördüncü Murat zamanında bu bölge,¹⁷ altı sancak altında bir eyalet merkezi olmuştur. İşte bu dönem Türkmenlerin, Irak'a fiili yerleşme dönemi olarak kabul edilmektedir.

¹³ Şevket Koçsoy, **Irak Türkleri ve Türk-Irak İlişkileri (1932-1963)**, İstanbul, Boğaziçi Yay., 1991, s.126; Suphi Saatçi, **2003, a.g.e.**, s.31-43; Erşat Hürmüzlü, **2003a, a.g.e.**,s.13-14; Erşat Hürmüzlü, **2006, a.g.e.**, s.17-19.

¹⁴ Atabey unvanı Türkçe Ata + bey sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Bu unvan tarihî kaynaklara göre Selçuklular döneminde, yüksek görev ve sonradan üstün bir unvan olarak kullanılmıştır. Selçuklular döneminde sultanlar, imparatorluk topraklarının çeşitli parçalarını aile bireylerine dağıttıkları sırada, henüz yaşları küçük olan prenslere yol gösterici ve eğitici sıfatı ile bir atabeyi tayin ediyorlardı. Suphi Saatçi, **2003, a.g.e.**, s.47-48.

¹⁵Suphi Saatçi, **2003, a.g.e.**, s.47-61; Erşat Hürmüzlü, **2003a, a.g.e.**, s.14; Erşat Hürmüzlü, **2006, a.g.e.**, s.20.

¹⁶ Sinan Marufoğlu, **a.g.m.**, s.604.

¹⁷ Erşat Hürmüzlü, **2003, a.g.e.**, s.14.

5. Irak Türkmenlerinin Yaşadıkları Coğrafya

Coğrafi konum itibarıyla bu gün Irak'ta yaşayan Türkmenler, kuzey bölgesinde yoğun olarak yaşayan Kürtlerin ve orta, batı, güney bölgelerinde yaşayan Arapların arasındaki bölgede yaşamaktadırlar. Bu çizgi Irak'ın kuzey batısından güney doğusuna kadar uzanmaktadır. Türkmenlerin yoğun olarak yaşadıkları iller şunlardır:

5.1. Kerkük İli

Irak'ın kuzeyinde yer alan ve aynı zamanda Irak'ın en zengin petrol şehri sayılan Kerkük,¹⁸ Osmanlı Dönemi'nde idarî olarak Musul Vilayeti'ne bağlı olup 1976'da Araplaştırma politikası çerçevesinde adı "*El Temim*" olarak değiştirilmiştir. Kerkük'te Türklere ait birçok tarihî eser bulunmaktadır. Bu eserlerin büyük bir kısmı şehrin demografik özelliğini değiştirmek gayesiyle tahribata maruz bırakılmıştır. Bu tarihî eserlerin başında Kerkük Kalesi, Danyal Peygamber Camii, Yeşil Kümbet, Kaysariya Çarşısı, Kerkük Kışlası, Dakuk Minaresi, Taşkoprü vd. gelir.

Kerkük şehri; Kale, Karşiyaka ve Korya olmak üzere üç kısma ayrılır: Kale'de Hamam, Ağalık, Meydan, Zindan, Gâvurlar Mahallesi adlarında başlıca beş mahalle vardır. Karşiyaka'da; Çay, Çukur, Musalla, Bulak, Avcı, Piryadı, Ekmekçiler, İmam Kasım, Ahı Hüseyin; Korya'da ise; Şaturlu, Sarıkahya, Begler, Tısın mahalleleri mevcuttur.

Kerkük'e bağlı ilçe, nahiye ve köyler şunlardır: Altunköprü, Dibis, Yayçılı, Beşir, Kümbetler, Türkalan (Tirkalan), Tazehurmatı, Çardağlı, Yahyava, Tirekeşkan, Kızılyar, Ömermenden, Bılava, İlincak, Dakuk (Tavuk), İmam Zeynelabidin, Kadirkerem vd.

5.2. Musul İli

Türkiye'ye 70 km. uzaklıkta olan Musul'un kuzey ve kuzey batısına uzanan hat, Telafer'in doğusundan ve Sincar'ın güneyinden başlayan

¹⁸ Kerkük şehri hakkında daha detaylı bilgiler için bk. "Kerkük Maddesi", **İslam Ansiklopedisi: İslam Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lügati**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi 1950, s.589-591; Mahir Nakip, **Kerkük'ün Gerçek Kimliği**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2007.

bölgeler, Türkmenlerin önemli yerleşim birimlerindedir. Musul ilinin; Telafer, Sincar, Hazar, Tilkef, Ba'aj, Hamadiye, Sihkhan ve Akra olmak üzere dokuz ilçesi bulunmaktadır.

Türkmenler, Telafer merkez ve ona komşu onlarca köy, birçok bucak ve Musul civarındaki köylere dağılmışlardır. Genel olarak Musul ilindeki Türkmen bölgeleri şunlardır: Yunus Peygamber (Nebi Yunus), Fasaliyye, Mansut, Kabaktepe, Kaiye, Reşidiye, Şerihan, Karakoyunlu, Karayatağ, Selamiye, Yarımca, Kızırahre, Tez Harab ve Babunit. Ayrıca Türkmenlerin ikamet ettiği 50 köy mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır: Şebek Bölgeleri, Arabçiye, Gökçeli, Toprak Ziyaret, Haznetepe, Kaberli, Zehre Hatun, Tercile, Karatepe, Orta Harab, Cenci, Şakuli, Seyitler, Bahmaze vd.¹⁹

Telafer şehrinde Türklere ait birçok tarihî eser bulunmaktadır. Bunların en önemlisi günümüze kadar gelebilmiş Telafer Kalesi'dir.

5.3. Erbil İli

Irak'ın kuzeyinde yer alan Erbil şehri, Babil'den de eski yerleşim bölgelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Çeşitli hanedanların hüküm sürdüğü şehir, M. Ö. 200 yılında Sulki'nin kitabelerinde Erbilum olarak adlandırılmaktadır.²⁰ Erbil adının Asurîlerin dört tanrısından birinin adı olan *Erbaillo* adına dayandığı iddia edilmektedir.²¹

Tarih boyunca muhtelif devletlerin işgali altına giren Erbil, bir süre Akadlara bağlı olup 1637'de Sultan Murat tarafından fethedilmiş ve Osmanlı topraklarına katılmıştır.²² Erbil bir il olarak altı ilçeden oluşmaktadır, bunlar: Merkez (Erbil), Revanduz, Zebar, Mahmur, Şaklava ve Köysancak'tır.

Erbil'de 110 tepe ve birçok tarihî mekân bulunmaktadır. Bunlar Taş Devri ve fetihler dönemine kadar uzanmaktadır. Erbil'deki en önemli tarihî eserler; Erbil Kalesi, Seyit Ahmet Tepesi ve Sultan Muzaffer Gökbörü

¹⁹Daha detaylı bilgiler için bk. Habib Hürmüzlü-Ekrem Pamukçu, **Irak'ta Türkmen Boy ve Oymakları**, Ankara, Global Strateji Enstitüsü Yay., 2005, s.41-58.

²⁰ Erşat Hürmüzlü, **2003a, a.g.e.**, s.98; Erşat Hürmüzlü, **2006, a.g.e.**, s.175.

²¹ Mazin Hasan, "**Dünden Bu Güne Irak Türkmenleri**", (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Gazi Ün., Sos. Bil. Ens., 2007, s.10.

²² Enver Yakupoğlu, **a.g.e.**, s.55.

Minaresi ve 1190 tarihinde Muzafferettin Gökbörü tarafından inşa edilen Büyük Cami'dir.

5.4. Selahattin İli

Selahattin, tarih açısından çok eski bir il değildir. Sosyalist Arap Baas partisi iktidara geldikten sonra 1976'da eskiden Kerkük'e bağlı Tikrit ilçesi başta olmak üzere aralarında Türkmen ilçesi Tuzhurmatı'nın da bulunduğu birkaç ilçe daha alınarak oluşturulmuştur. Selahattin ilinin en büyük Türkmen ilçesi Tuzhurmatı'dır. Tuzhurmatı, Kerkük'ün 75 km. güneyinde yer almaktadır. İlçenin en önemli mahalleleri, Mola Safar Mahallesi, Tavuklular Mahallesi, İmam Ahmet Mahallesi, Alef (saman) Yiyen Mahallesi, Kanber Numan Mahallesi, Molla Kasım Mahallelesi, Şah Masuma (Şıxmuhsin) Mahallesi'dir. İlçede eski dönemlerden kalma birçok tarihî mekân bulunmaktadır. Bunların bir kısmı, Gavur Kalesi, Ulu Tepe, Beş Barmak, Taşlı Tepe, Aş Pişen Dere,²³ Dokuz Delik, Büyük Kaysari ve Büyük Han.²⁴

5.5. Diyale İli

Bağdat'ın güney doğusunda yer alan Diyale ili Türkmenlerin yoğun olarak yaşadıkları en önemli illerden birisidir. Diyale'nin önemli Türkmen ilçe ve nahiyeleri şunlardır: Hanekin, Kifri, Mendeli, Kızlarbat, Karahan (Celavla), Kazanya, Beletruz, Karatepe, Deli Abbas, Mansuriye, Halis ve Bakuba'dır.

Hanekin ilçesi,²⁵ İran sınırından 20 km. ve Bağdat'tan 186 km. uzakta olup petrol açısından Kerkük'ten sonra Irak'ın en zengin bölgesidir. İlçeye Hanekin merkez olmak üzere, Karahan, Kızlarbat, Koratu, Meydan nahiyeleri ve birçok köy bağlıdır. İlçede Osmanlılar Dönemi'nde inşa edilen tarihî bir köprü bulunmaktadır. Köprü, ilçeyi Ağa Halife ve Merkez olmak üzere iki yakaya bölmektedir. En önemli mahalleleri şunlardır: Melik Şah, İmam Abbas, Alyava, Ağa Halife, Celeve, Eski Han, Telhane, Hacı Mahalle,

²³ Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı askerleri için bu derede yemek yapıldığından bu dere "Aş Pişen Dere" adını almıştır.

²⁴ Tuzhurmatı hakkında daha detaylı bilgiler için bk. Selahattin Nacioğlu, **Tuzhurmatu Kadimen ve Hadisen**, Tuzhurmatu, Nur Matbaası, 2005.

²⁵ İlçe hakkında daha geniş bilgi için bk. Necdet Yaşar Bayatlı, "Hanekin İlçesinde Bir Gezinti", **Kardaşlık**, Y.11, S.41, İstanbul 2009a, s.42-43.

Hamidiyye, Abdullah Beg, Meydan, Kör Dere, Küçe Bağ, Kasr-i Bağ, Orzi Beg, Isparta, Mazra'a, Cami Mahallesi, Salih Beg, Çaylığ, Paşa Köprü, Haç Kara, Mahatta, Saylo, Nefthane, Kale Yahudi, Masfa (Barmil), Arkavazi, Kerhiz vd.. Bununla birlikte Baas partisi döneminde ilçede 7 Nisan Senti, Ramazan Senti, Polisler Senti, Öğretmenler Senti, İşçiler Senti gibi yeni semtler kurulmuştur.

Diyale ilinin önemli Türkmen ilçelerinden birisi de Kifri ilçesidir.²⁶ Kifri, eskiden Kerkük'e bağlı olup Salahiye adı ile biliniyordu. Daha sonra Diyale iline bağlanıp ona Kifri adı verilmiştir. Kifri'nin en önemli mahalleleri şunlardır: Seyitler Mahallesi, Acemler Mahallesi, Dedeler Mahallesi, İsmail Beg Mahallesi, Köylüler Mahallesi, Sinema Mahallesi. Ayrıca ilçede Baba Şahsuvar (Şasvar) ve Karaoğlan Dağı adı ile bilinen iki dağ bulunmaktadır.

5.6. Irak'ın Diğer İl ve İlçerinde Yaşayan Türkmenler

Irak'ta Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinin sona ermesinden sonra 1920'li yıllardan itibaren bu coğrafyada yaşayan Türkmenlerin kötü kaderleri başlamış ve Türkmenler acılarıyla yüzleşmişlerdir. Faysal'ın, İngilizler tarafından Irak Krallığına getirildiği 1921 yılından itibaren Irak Devleti'nin başına geçen iktidarlar, asimilasyon, baskı, zulüm işkence vb. yollara başvurarak Türkmenlerin kimliğini yok etmeye çalışmışlardır. Başta Kerkük olmak üzere (4 Mayıs 1924, 12 Temmuz 1946, 14–16 Temmuz 1959), Altunköprü'de (28 Mart 1991), Erbil'de (1996) yapılan katliam ve soykırımlar sonucunda Türkmenler can güvenliklerini sağlamak için Bağdat gibi büyük şehirlere gidip yerleşmişlerdir. Bununla birlikte Araplaştırma politikası çerçevesinde birçok Türkmen öğretmen Irak'ın güney bölgelerine gönderilmiştir. Bu yüzden günümüzde, elimizde resmî kayıtlar olmamakla birlikte Bağdat'ta 250.000 ile 300.000 arasında bir Türkmen nüfusunun bulunduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ayrıca Irak'ın Güney Bölgesi'nde yer alan Basra, Amara, Nasriye, Batı Bölgesi'nde yer alan Rimadi, Orta Fırat

²⁶ Daha detaylı bilgiler için bk. Nilüfer Bayatlı, "İrade-i Seniyye ile Adı Değiştirilen Şehir: Kifri" **Kardaşlık**, S.30, Nisan-Haziran, İstanbul 2006, s.22–27.

Bölgesi'nde yer alan Necef, Kerbela vb. gibi Arapların yoğun olarak yaşadıkları şehirlerde de Türkmenler yaşamaktadır.²⁷

Günümüzde Irak'ın kuzeyinden güneyine, batısından doğusuna kadar bütün il, ilçe ve nahiyelerde Türkmen kökenli mühendis, öğretmen, akademisyenlere vd. rastlamak mümkündür. Bu Türkmenlerin bir kısmı anadilini muhafaza edebilmişken, Arapların yoğun olarak yaşadıkları şehirlerde yaşayan Türkmenlerin bazıları Araplaşmış, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları şehirlerde yaşayan Türkmenlerin bazıları Kürtleşmiştir. Bir kısım Araplaşmış ve Kürtleşmiş Türkmenler, Türkmen Türkçesi (Irak Türkmen Türkçesi) konuşamamasına rağmen Türkmen olduğunu inkâr etmemektedir.

6. Irak Türkmenlerinin Nüfusu

Son zamanlara kadar Türkmenlerin yaşadıkları bölgelerde demografik değişiklik yapmak amacıyla başta Araplaştırma politikası olmak üzere birçok baskı politikası uygulanmıştır. Bu yüzden Türkmenler Irak'ta kalabilmek ve yaşayabilmek için resmî belgelerde millî kimliklerini değiştirmeye mecbur kalmışlardır.

Eski rejimlerin bilhassa Saddam Hüseyin Rejimi'nin uyguladığı politika çerçevesinde, nüfus dairelerinde uyruğu Arap yazmayan ailelerin çocukları üniversiteye alınmaz, mezunları varsa atamaları yapılmaz, satın aldıkları toprak, arsa ve evlerin tapusu adlarına devredilmezdi. Bu yüzden yukarıda da belirtildiği gibi Türkmenlerin birçoğu nüfus belgelerinde millî kimliklerini değiştirmeye mecbur kalmışlardır.

Irak'ta 1947, 1957, 1965, 1977,1981 yıllarında nüfus sayımları yapılmıştır. Ancak şunu belirtmekte fayda vardır; 1921 yılından bu yana sadece Türkmenler için değil, bütün Irak halkı için dikkatli, derli toplu ve titiz bir sayım yapılmamıştır. Bu yüzden Irak Türkmenlerinin nüfusu ile ilgili kati bir rakam söylemek doğru sayılmaz. Ancak tahminî olarak Irak'taki etnik gruplar

²⁷ Irak Türkmenlerinin yerleşim birimleri hakkında daha detaylı bilgiler için bk. Suphi Saatçi, **Irak Türkmen Boyları, Oymakları ve Yerleşme Bölgeleri**, İstanbul, Kerkük Vakfı Yay., 2009.

arasında üçüncü sırayı Türkmenler alır. Türkmenlerin nüfusunun 2.000.000 ile 2.500.000 milyon arasında olduğu rahatlıkla söylenebilir.²⁸

7. Irak Türkmenlerinin Sosyo-Kültürel Hayatı ve Yapısı

Çeşitli insan toplulukları hiçbir bakımdan birbirinin aynı olmayacağına göre, sosyal yapılar arasında da benzerlikler bulmak güçtür. Sosyal yapılar son derece heterojendir. İnsanların yaş, cins, ferdiyet, şahsiyet farklılıklarının kompozisyonu, ayrı ayrı sosyal ve etnik grupları, sosyal yapılarının içinde yer alan sosyo-kültürel çevreye özellik kazandırırken, başka sosyal yapıların sosyo-kültürel çevrelerinden de onları ayırmış olur. Her toplum, kendi özel kültür çevresini ve dolayısıyla sosyo-kültürel çevresini özel koşullar içinde yaratır ve geliştirir. Sosyo-kültürel çevre elemanları arasında örf-âdetlerin, gelenek-göreneklerin özel bir yeri vardır.²⁹

Irak'ın genel olarak homojen bir yapıya sahip olması, Türkmenleri, Arap,³⁰ Kürt,³¹ Musevî,³² Hıristiyan,³³ Yezidî,³⁴ Kakaî,³⁵ Sabîî³⁶ gibi diğer

²⁸Irak'ta yapılan sayımlarda Türkmenlerin nüfusu için bk. Fazıl Demirci, **Irak Türklerinin Dünü-Bugünü**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991; Ziyat Köprülü, **Irak'ta Türk Varlığı**, Ankara, Örnek Limitet Şirket, 1996, s.5-6; Aziz Kadir Samancı, **El Tarih El Siyasi Li Turkuman El İrak**, Beyrut, Dar El-Saki Yay., 1999, s.94-96; Erset Hüzmüzlü, **El Turkuman ve El Vatan El İraki**, İstanbul, Kerkük Vakfı Yay., 2003b, s. 105-109.

²⁹Ufuk Tavkul, "**Karaçay-Malkar Sosyo-Kültürel Yapısının Etnik Kökenleri ve Kültürleşme**", (Doktora Tezi) Ankara, Hacettepe Ün., Sos. Bil. Ens., 1996, s.24.

³⁰Irak'ın genelinde **Araplar** %70 ile %75 arasında bir oranla nüfus bakımından çoğunluk teşkil etmektedirler. Araplar çoğunluk olarak Irak'ın güney, doğu, batı ve orta bölgelerinde yaşamaktadırlar. Arapların çoğu Müslüman olup güney, doğu ve orta bölgelerde yaşayan Arapların çoğu Şii mezhebindeyken batı bölgesinde ve Bağdat'ın kuzey doğusunda yaşayan Arapların çoğu Sünnî'dir. Arapların konuşma dili, standart Arapça yazı dilinden biraz farklıdır. Bununla birlikte batı bölgesinde yaşayan Araplar, Suriye Araplarının konuşma dilinden etkilendiği için doğu, güney ve orta bölgelerinde yaşayan Arapların konuşma dilinden biraz farklı bir Arapça konuşurlar. Şunu da hemen belirtmeliyiz ki yerli Bağdat Araplarının konuştuğu Arapça Irak'ın en güzel ve en saf Arapçası sayılır.

³¹**Kürtler** Irak'ın nüfus genelinde %13 ile %14 arasında bir oranla ikinci büyük topluluktur. Kürtler çoğunluk olarak Irak'ın kuzey bölgesinde yaşamaktadırlar. Kürtlerin çoğu Müslüman olmakla Şafîî ve Hanefî mezhebi olmak üzere iki mezhebe bağlıdırlar. Kürtlerin konuştuğu dil ise Soranî ve Goranî (Behtinani) olmak üzere iki lehçedir. Dohok, Zaho ve bunlara bağlı ilçelerde Goranî lehçesi konuşulurken, Suleymaniye, Erbil ve bunlara bağlı ilçelerde konuşulan lehçe ise Soranî'dir. Ayrıca Diyale ilinde yaşayan Kürtler Lurî ve Feylî olmak üzere iki farklı lehçe konuşur. Bir Goranî Kürdünün konuştuğu Kürtçe bir Soranî Kürdünün konuştuğu Kürtçeden çok farklıdır ve kendi aralarında anlaşmakta zorlanırlar.

³²**Musevîler** (Yahudiler), 1950 yıllarına kadar Irak'ın çeşitli bölgelerinde yaşamış ve bu yıllardan sonra kovulup Filistin'e göç etmişlerdir. İbranice konuşan Musevîler, bu yıllara kadar tefecilik yapmış ve ticaretin can damarlarını kontrol altına almıştır. Günümüzde Irak'ın çeşitli yerlerinde mezarlarına ve yıkık ibadet yerlerine rastlamak mümkündür.

³³ Asurî, Kildanî, Süryanî, Ermenilerden oluşan ve çoğunluk olarak Bağdat ve Kerkük, Erbil, Musul, Dohok gibi Irak'ın kuzeyinde yer alan illerde yaşayan **Hristiyanlar**, Katolik, Yakubî, Nasturî ve Protestan olmak üzere dört mezhebe bağlıdırlar. Bağdat'ta yaşayan Hristiyanlar kendi anadillerini konuşmakla birlikte çok iyi derecede Arapça konuşur, Erbil ve Musul civarındaki Hristiyanlar ise kendi anadillerinin yanı sıra Kürtçe de konuşur ve kendilerini Kürt olarak kabul eder. Kerkük'te yaşayanlar ise kendi anadilleriyle beraber Türkmençeyi (Irak Türkmen Türkçesi) de iyi derecede konuşur ve kendilerini Türkmen olarak nitelerler.

³⁴ **Yezidi** taifesi, Sincar kazası ile Şeyhan nahiyesinde ikamet ederler. Aslen Müslüman'dırlar. Yedi asır önce Kadirî tarikatı şeyhlerinden Şeyh Adî Hazretleri Şeyhan'a gelmiş ve bunların ataları da onun müridi olmuşlardır. Şeyh Adî'nin vefatından sonra yoldan çıkmışlar; Şeytan'ı Melik Tavus adıyla yad ederek her şeyin onun elinde olduğu ve Şeyh Adî'nin de onun vekili olduğuna inanmışlardır. Böylece hak dinlerini terk ederek yeni bir inanca girmişlerdir. Yezidilerin bir reisleri ve bir şeyhleri vardır. Şeyhin halifesi ve muavini sayılan "Küçük", "Pir", "Fakir" olarak isimlendirdikleri dervişleri vardır. Hiçbirisi okuryazar değildir. Zira okuyup yazmayı günah kabul ederler. Yalnız Kelam-ı Kadimleri öğrenme hizmeti bir haneye, yani bir ailenin erkeklerine mahsustur. Kelam-ı Kadim'de bulunan dili, yani Şeytan'ın Kelimelerini bal mumu ile örterler. Melik Tavus'un Horoz şeklinde yedi-sekiz adet tunçtan yapılmış kabartmalı resimleri vardır. Kutsal emanet olarak kabul edilen bu resimler, reislerinin yanında muhafaza edilir. Rusya'da, Diyarbakır ve Mardin civarında bu taifeye mensup olanlar vardır. Onlar da ayinlerinde Şeyh Adî ve reislerine bağlı olduklarından, her sene özel mevsiminde her bir "Küçük", bu resimlerden birisini alır ve nerede Yezidi varsa oraya götürerek para toplar. Her sene Ramazan'da üç gün oruç tutarlar. Muharrem ayında toplanarak, Şeyh Adî'nin mezarını ziyaret ederler. Ziyaret edilen yer dağlıktır ve bir de su kaynağı vardır. Bu kaynağı kutsal, dağlardan birisini de Arafat kabul ederler. Bu yüzden bu ziyareti gerçekleştirenleri de "hacı" olarak adlandırılırlar. Namazları yoktur, sadece gün doğuşunda güneşe secde ederler. Nikâhlarını şeyhleri kıyar. Berat ve Kadir gecelerine riayet ederler. Yezidi taifesi kavim olarak Kürt ve milliyet olarak Müslümanlar arasında bulunurlar ise de, bağlı oldukları garip mezhepleri gereğince gayet büyük bir taassuba ve giderilmesi mümkün olmayan bir cehalete tutulmuşlardır. Yezidilerin *Celve* ve *Mushaf Reş* olmak üzere iki kutsal kitapları vardır. Daha geniş bilgi için bk. Cengiz Eroğlu vd., **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul**, Ankara, Global Strateji Enstitüsü Yay., 2005., s.218-219; Minuriski, **a.g.e.**, s.52; Ahmet Fekkak El Bedrani, "**Ahval El İrak El İçtimaiye beyne El Harbeyin El Alamiyyen (1918-1939)**", (Doktora Tezi), Musul, Musul Ün., 2001, s.36-44.

³⁵ **Kakaî**, sırf batını bir düşünce sistemi olmasına rağmen, mensupları kendilerini bir mezhep olarak kabul etmekte ve Aliüllahilerden olduklarını söylemektedirler. Bağdat ve Irak'ın kuzeyinde ve kuzey doğusunda yer alan Süleymaniye, Kerkük, Tuzhurmatı, Dakuk, Hanekin, Kifri vb. gibi yerleşim yerlerinde yaşamaktadırlar. Bu grup bazen Müslümanlara kız verir; ancak Müslümanlardan kız almaz. İnanç sistemleri Şiilere yakınlık arz ettiği için Müslümanlaşanları da Şii mezhebine girer. Kakaîler kendi mezhepleri hakkında veya bağlı oldukları inanç sistemi hakkında fazla bilgi vermedikleri için bağlı buldukları inançları tam olarak aydınlığa kavuşmamıştır. (bk. Abbas El Azzavi, **El Kakaiyye Fi El Tarih**, Bağdat 1949; Ali Zeynel, "**Kakaiyye Hareketi**", (Yüksek Lisans tezi) Ankara, Ank. Ün., Sos. Bil. Ens. 2004). Kakaîlerin bir kısmı **Seyit** ailesine mensup olduğunu iddia eder ve Türkmen olduğunu da kabul ederken, bir kısmı da kendisini **Bava** ailesine mensup Kürt olarak kabul eder. Diyale ilinin en büyük ilçelerden Hanekin ilçesinde Seyit Kutbeddin ailesi ve Bavalılar ailesi olmak üzere iki Kakaî aşireti bulunmakta, ilk aile kendini Türkmen olarak kabul ederken diğer aile kendini Kürt kabul etmektedir.

³⁶ **Sabiîler** veya Subbiler eski dinlere mensup bir topluluk olup, çok utangaç ve çekingen olduklarından inanç gerçekleri araştırmacıların tartışma konusu olmuştur. Bir grup araştırmacı Sabiîlerin Babil ve Asurluların dinlerine mensup olduklarını ileri sürmüştür. Bu dinler putperestliğin en eski dinlerinden olup temelinde yıldızlara tapma ve Babillilerin dinini anımsatan ayinler vardır. Bir başka grup araştırmacı ise Sabiîlerin kökenini Nasranîlere bağlamış ve Hristiyanlıkla ilgileri olmadığını belirtmiştir. Çünkü Hristiyanlar Mesih'in varlığına inanır; Sabiîler ise buna inanmamaktadırlar. Sabiîlerin konuştuğu dil, Iraklıların konuştuğu Arapçadan farklı olan Arama ve Mendaicedir. Çoğunlukla Basra, Amara, Nasriye gibi Irak'ın güney bölgesinde yer alan illerde yaşamaktadırlar. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra birçoğu Bağdat'a göç etmiş ve bir kısmı da yine güneyde Dicle ve Fırat nehrinin kenarlarına yerleşmiştir. Saibiîler en çok kuyumculuk mesleğiyle uğraşır ve genel

millet ve etnik gruplarla yaşamaya mecbur etmiştir. Dolayısıyla Türkmenler, bu topluluklarla sosyo-kültürel açıdan alışverişte bulunmuş doğal olarak hem onları etkilemiş, hem de onlardan etkilenmiştir.

Türkmenler homojen bir toplum yapısına sahip olup, barışçı, sorun çıkarmaktan uzak duran, yardım sever ve gururuna düşkünlüdürler. Büyüklere karşı saygı, küçüklere karşı merhamet ve sevgi gösterirler.

Türkmenler, İslam dininin ahkâmını uygulamaya özen gösterir. Türkmenler Sünnî ve Şîî olmak üzere iki mezhebe bağlıdır. Türkmenler arasında baba Sünnî, anne Şîî veya baba Şîî, anne Sünnî olan ailelere çok rastlanır ve bu durum gayet doğal karşılanır.

Türkmenler arasında komşuluk bağı eskiden olduğu gibi günümüzde de çok güçlüdür. Komşu, komşusuyla her şeyini paylaşır, onunla ağlar, güler, gezer, dolaşır, yemeğini paylaşır. Aynı mahallede yaşayan komşular bir aile gibi birbirlerini korur kollar. Birisinin başına bir musibet gelirse herkes onun yardımına koşar. Küçükler büyüklere emmi, dayı, dede, abi (ağabey), abla, ete, dayaza/xele, diye hitap eder. Aynı yaştakiler ise bacı, kardeş, filan babası, filan nenesi diye hitap ederler.

Bayramlar ve sevinçli günlerde komşular arasında imecenin en güzel şekilleri görülür. Bayram öncesi ev temizlenmesi, yemek hazırlanması ve külçe³⁷ yapılmasında komşular birbirlerine yardım ederler. Biri doğum yapınca kırk güne kadar komşular hem ona hem de çocuğuna kendi gözleri gibi bakarlar. Ölüm gibi üzüntülü durumlarda ise komşunun acısını dindirmek, unutturmak için ellerinden geleni yaparlar.

Türkmenlerin dili tatlıdır, sürekli birbirlerine iltifat ederler. Birbirlerinin gönlünü kazanmak ve kırmamak için sevgi, saygı dolu cümleler kullanırlar. Birisine selam vermek için “*Quvat olsun*”, diğeri buna karşılık olarak “*Sağolasan hayatım, sağalasan gözüm, ömriv uzın olsun, ömrive bereket.*” gibi güzel dileklerle dolu cümleler söyler. 1947’de Kerkük’e giden Nermin Neftçi,

olarak zengin ve varlıklı insanlardır. Daha geniş bilgi için bk. Abdülrezzak El Hasani, **El Sabiiun Fi Hadırahım ve Mazihim**, 2.baskı, Beyrut, İrfan Matbaası 1958.

³⁷ Irak Türkmenlerinin geleneksel kurabiyelerindendir; hurmalı, cevizli, şekerli olmak üzere birkaç türü vardır. Türkmen kadınları tarafından genellikle, bayram ve diğer münasebetler için büyük tepşilerde hazırlanır ve çarşıda bulunan fırınlara pişirilmek üzere gönderilir.

Türkmenlerin dilleri için şunu söyler: “*Kerküklülerin dili şirindir. Cinaslı teşbihli konuşurlar. Her olay için bir mesel, bir atasözü getirirler. Yeri geldi mi lafının arasına bir iki hoyrat sıkıştırırlar.*”³⁸

Türkmenler misafirperver bir millettir. Hele misafir memleketin dışından gelmişse yabancı bir eve geldiği hissettirilmez. Yiyeceklerin, içeceklerin en iyisi, en lezzetlisi ikram edilir; yatakların en yenisi ve en iyisi döşenir. Türkmenler arasında “*Misafir öz rızqıydan gel*”, “*Misafir Allah’ın misafirdi*”, “*Misafirsiz ev bereketsizdir*” sözleri yaygındır.

Toplumunu oluşturan ve bölünmesi mümkün olmayan en küçük topluluk ailedir. Bu topluluk, kültür adını verdiğimiz inanışlar, âdetler, kurallar bütünü kontrol altına almıştır.³⁹ Pederşahi⁴⁰ bir aile yapısına sahip Irak Türkmenleri arasında aile bağları çok güçlü ve çok sağlamdır. Eskiden beri hatta günümüzde bile küçük yerleşim birimlerinde baba, anne, bekâr kız çocuklar ve evli erkek çocuklar eşleriyle aynı evde yaşarlar. Ailenin iç işlerini anne idare eder, erkek ve kız çocuklar, yengeler ona danışmadan bir iş yapamazlar. Ancak aile fertleri çoğaldıkça sorunlar ve çekişmeler yaşandığı için evli erkek anne ve babasının rızasıyla aynı mahallede veya yakın bir semtte bir eve geçer. Evli erkek çocuk evden ayrılmasına rağmen babası, annesi, kardeşlerinden tam kopmaz; sıkı bir şekilde neredeyse her gün yemek için yanına eşini alarak baba evine gider.

Aile arasında saygı göstermek ve saygılı olmak çok önemlidir. Kadın kocasına hiçbir zaman kendi adıyla hitap etmez, *filanın babası*, *adamaka*, *’emmoğlu*; kocası ise eşine *filanın nenesi*, *arvadaka*, *’emmi qızı* diye hitap eder.

Türkmenler arasında kadına her zaman saygı ve sevgi gösterilmiştir. Irak’ın medenî kanunları erkeklere aynı anda dört kadınla evlenebilme hakkını tanımasına rağmen istisnaî durumlar haricinde Türkmen erkekleri hep tek evlilik yapmışlardır.

³⁸ Nermin Neftçi, **Kerkük’te Bulduklarım (O Yakadan Bu Yakaya)**, 3.baskı, İstanbul, Kerkük Vakfı Yay., 2003, s.32.

³⁹ Mehmet Eröz-Ali Güler, **Türk Ailesi**, Ankara, AKM. Yay., 1998, s.1–2.

⁴⁰ Mehmet Eröz, “Kerkük Türkleri ve Kerkük’te İctimai Hayat”, **Ötüken**, S.33, Eylül 1966, s.7.

Erkek evin dış işlerinden sorumludur, çalışır, eve para getirir ve ailesinin bütün masraflarını karşılar. Aile ile ilgili olan hayatî ve önemli kararları eşiyle paylaşır, eşinin gönlünü alır.

Bekâr erkek veya kız çocuk evleninceye kadar babasının evinde kalır; tek başına oturması kesinlikle kabul edilmez.

Irak'ta yaşayan diğer etnik gruplar arasında kadın dövme olayına rastlanırken Türkmenler arasında bu davranışa hiç rastlanmaz ve kadına yönelik şiddet çok ayıp sayılır.

Türkmenler ağalık, derebeylik ve aşiret reisliği gibi feodalite sisteminden çoktan kurtulmuştur. Türkmenler şehir hayatı düzenine girmiştir. Türkmenler, gelişime açık ve diğer milletlere göre daha modern ve ilerici bir zihniyete sahiptir. Türkmenler arasında çok sayıda doktor, avukat, mühendis, öğretmen, akademisyen, veteriner, subay, pilot, yazar, edebiyatçı, sanatçı, şair, müzisyen vb. bulunmaktadır. Bununla birlikte Çinicilik, Nakkaşlık, Küzecilik, Kazancılık, Demircilik, Tenekecilik, Terzilik (Derziliğ), Marangozluk (Naccarlık), Sabunculuk, Nalbantlık, Yemenicilik, Kunduracılık, Pabuççuluk, Boyacılık, Berberlik, Debbağcılık, Palancılık, Saraçlık, Ekincilik, Bıçakçılık, Hançercilik, Şekercilik, Helvacılık, Kılıççılık⁴¹ gibi zanaat ve mesleklerle uğraşanlar da az değildir.

Eskiden kahvehaneler, divanhaneler, hanlar, hamamlar sosyal ve kültürel hayatın önemli mekânları sayılırdı. Irak'ta yaşayan Türkmen milletinin erkek topluluğunda kahvehaneler önemli ve büyük bir yere sahiptir. Irak Türkmen Türkçesinde kahvehaneye “*çayhane, çayxane*” denilir. Eskiden bu kahvehanelerde toplumun bütün tabakalarından öğretmenler, edebiyatçılar, avukatlar, şairler, yazarlar, sanatkârlar, tüccarlar ve esnaflar bulunurdu. Buraya gelen insanlar, günlük sorunları tartışır, çözülmesi gereken konuları konuşurdu. Burada gecenin son saatlerine kadar güzel sohbetler yapılırdı.⁴²

Zengin ve varlıklı kişiler tarafından kurulan divanhanelerde halk toplanır, sohbetler yapılır, şiirler okunur, hikâye ve masallar anlatılır,

⁴¹ bk. Şakir Sabır Zabıt, **Kerkük'te İctimai Hayat (Folklor)**, Bağdat, Zaman Basımevi, 1964, s.95–107.

⁴²Daha detaylı bilgiler için bk. Necdet Yaşar Bayatlı, “Kadim Türk Yurdu Kerkük'ün Kahvehaneleri/Çayxaneleri”, **Edebiyat Otağı**, Y.2, S.17, 2007a, s.37–39.

memleket dışından gelen misafirler ağırlanır, yiyecek, içecekler ikram edilir, fakir fukaraya yardım edilirdi. Ramazan ayı boyunca iftar yemeği verilir ve teravîh namazı kılınırdı.

Eskiden memlekette oteller olmadığından memleket dışından gelen misafirler hanlarda kalırdı. Hanların üst katı yatakhane, alt katıysa tavla ve büyük ambar olarak kullanılırdı.⁴³

Eskiden evlerde banyo olmadığından kadınlar ve erkekler ayrı ayrı hamamlara giderlerdi. Bu hamamlarda türkû, mani, hoyrat söylenirdi. Günümüzde ise hamam kültürü tamamen ortadan kalkmış ve sadece güzel bir hatıra olarak yaşlılarımızın ve büyüklerimizin hafızasında kalmıştır.

Hoyrat ve maniler Irak Türkmen edebiyatının şahdamarını teşkil etmektedir. Erol Aydil Kerkük hoyratları için şunu söyler; “*Hoyrat denilince Kerkük, Kerkük denilince hoyrat akla gelir. Kerkük’e hoyrat, hoyrata Kerkük pek yakışır. Bu küçük nazım birimine bütün bir dünyayı sığdırabilenlerin dilinde Türkün sevinci, kıvancı, neşesi, gururu, acısı, özlemi, öfkesi, gurbet hasreti, mizah duygusu, evlat sevgisi, vatan ve millet sevdası, özgürlük aşkı bir güzellikler güldestesi olup ulam ulam göklere ağar, sonra bir rahmet bulutu olarak Türk dünyasına yağar.*”⁴⁴

Ata Terzibaşı “Kerkük Hoyratları ve Manileri” isimli çalışmasında hoyratı şöyle tanımlar. *Hoyratlar, Türk hece veznine dayanır ve çok defa yedi heceden (3+4), (4+3), (2+5) oluşur. Kafiye ise üç veya dört heceden meydana gelir. Aynı zamanda kafiye birinci, ikinci ve dördüncü mısralarda tekrarlanır. Hoyrat kanatları arasında bir dereceye değin mana bağılığı bulunan, cinaslı ve birinci kanadı ayrı kalmak üzere her kanadı yedi heceden kurulu, dört veya çift olmak şartıyla daha fazla kanatlardan kurulmuş bulunduğu takdirde de ferdî kanatları kafiyesiz olmak üzere vezinli ve kafiyesi en çok cinaslı klasik unsurlarla işlenmiş derin anlamlı, ahenkli bir çeşit düzme biçimidir ki kendine has yerli ezgilerle tek kişi tarafından söylenir.*⁴⁵

⁴³ Şakir Sabır Zabıt, **a.g.e.**, s.81.

⁴⁴ Erol Aydil, **Hoyratlar**, (Ed. Suphi Saatçi) 2.baskı, Özöner Matbaası, İstanbul 2000, s.3.

⁴⁵ Ata Terzibaşı, **Kerkük Hoyratları ve Manileri**, 3.baskı, İstanbul, Ötüken Yay., 1975, s.60.

Irak Türkmenlerinin sözlü edebiyatında ve hatta günlük hayatında hoyrat olmazsa olmazların arasındadır. Çocuğundan yaşlısına kadar herkes hoyrat söyleyebilir.

Elivden
Dünya yanıp elivden
Aşkıvdan ataş aldım
Gel söndür elivden⁴⁶

İncidi
Derdiv meni incidi
Gerdaniv belurdandı
Gören diyer incidi⁴⁷

Türkmenler arasından Nesimî, Fuzulî, Ahdî, Ruhî, Nevres-i Kadim, Garibî, Safî, Şeyh Rıza, Kabil gibi Türk dünyasında tanınan edebî şahsiyetler çıkmıştır.⁴⁸ Osmanlı Devleti'nden ayrı düştükten sonra Türkmen topluluğu Hicrî Dede, Mustafa Gökkaya, Nasih Bezirgân, Mehmet İzzet Hattat, Hasan Görem, Nesrin Erbil gibi büyük şairler; Abdulvahap Haba, Ekrem Tuzlu, Abdurrahman Kızılay gibi ses sanatçıları; Şakir Sabır Zabıt, Ata Terzibaşı, İzzettin Kerkük gibi araştırmacılar; Prof. Dr. İhsan Doğramacı ve Prof. Dr. Enver Hasanoğlu gibi rektörler; Prof. Dr. Mahir Nakip gibi iktisatçı ve akademisyen; Prof. Dr. Suphi Saatçı gibi mühendis ve akademisyen; Prof. Dr. Ziyat Akkoyunlu, Prof. Dr. Hidayet Kemal Bayatlı, Prof. Dr. Çoban Hıtır Uluhan, Doç. Dr. Hüseyin Şahabaz gibi Türkologlar; Prof. Dr. Ekrem Pamukçu, Prof. Dr. Hüseyin Dakuklu gibi tarihçiler; Prof. Dr. Nefi Demirci gibi doktorlar; Habib Hürmüzlü ve Erşat Hürmüzlü gibi avukatlar ve burada

⁴⁶Mola Sabır Mola Muhammetoğlu, **Kerkük Müntahap Hoyratları**, 1.baskı, Yeni Arabiya Matbaası, Bağdat 1951,s.106.

⁴⁷ Mola Sabır Mola Muhammetoğlu, **a.g.e.**, s.126.

⁴⁸ Irak Türkmen edebiyatına genel bir bakış için bk. Ziyat Akkoyunlu, Irak Türk Edebiyatı, **Türkler Ansiklopedisi**, C.2 Ankara, TTK. Yay., 2002, s.625-632; Ziyat Akkoyunlu, Irak Türkleri Edebiyatı, **Türk Dünyası El Kitabı**, 3.baskı, Ankara, Türk Kültürü Araştırmaları Yay., Ankara Ün. Basımevi, 1998, s.121-134.

isimlerini zikredemeyeceğimiz nice bilge evlat yetiştirmiş bir Türk topluluğudur.⁴⁹

8. Irak Türkmen Türkçesi

8.1. Yazı Dili

Asya kıtasının doğusundan batısına uzanan orta kuşağında, Balkanlarda; güneyde Irak'ta, Suriye'de; kuzeyde Kafkaslar'da, Tataristan'da, Başkurdistan'da; bir zamanlar kuzeydoğu Avrupa'da; kuzey Afrika'da, Mısır'da konuşulan ve yazılan Türk dili, tarih boyunca dünyanın birçok bölgesinde bir anlaşma aracı olmuştur.⁵⁰

Osmanlı Devleti'nden ayrı düştüğü yıllardan beri Irak Türkmenleri, yazı dili olarak Türkiye Türkçesini kullanmaktadır. Türkiye'de kullanılan Türkçe ile Irak'ta kullanılan Türkçenin arasındaki tek fark Irak'ta kullanılan alfabenin Arap alfabesi olmasıdır.

8.2. Konuşma Dili

Oğuz boyundan olan Irak Türkmenlerin konuştuğu Türkçe,⁵¹ Batı Türkçesinin doğu sahasında (Azerbaycan Türkçesi) yer alan ağızlar topluluğuna girer. Azeri (Doğu Oğuz) Türkçesi, dil coğrafyası bakımından yer yer Güney- doğu Anadolu ağızları, Güney Kafkasya ve Kafkas Azerbaycanı, İran Azerbaycanı ve kısmen Suriye Türklerini içine almaktadır.⁵²

⁴⁹ Irak Türkmenlerinin sosyal ve kültürel hayatı için bk. Şakir Sabır Zabıt, **a.g.e.**; Mehmet Eröz, **a.g.m.**,s.6-7 ve 18; Rabia Kocaman, "Irak Türkmenlerinin Sosyal Hayatı", **Türkler Ansiklopedisi, C.2** Ankara 2002, s.617-624; Suphi Saatçi, "Irak Türklerinde Günlük Hayat", İstanbul, **Kardaşlık, Y.4, S.14, 2002, s.21-25**; Rasim Özyürek, "Irak Türkmenleri Kültürü", **Türk Dili, Irak Türkmen Kültürü Dosyası, S.615, C. LXXXV, Mart 2003, s.272-288.**

⁵⁰Hamza Zülfikar, "Irak Türkmen Türkçesi ve Sorunları", **Türk Dili, Irak Türkmen Kültürü Dosyası, S.615, C. LXXXV, Mart 2003, s.227.**

⁵¹Irak Türkmen Türkçesi ile ilgili günümüze kadar dört doktora tezi hazırlanmıştır. Bu tezlerin künyeleri şöyledir:

Hussin Shahbaz Hassan, "**Kerkük Ağızı**", İstanbul, İstanbul Ün., Edebiyat Fak. 1979.

Choban Khıdır Haydar, "**Irak Türkmen Ağızları**", İstanbul, İstanbul Ün., Edebiyat Fak. 1979.

Hidayet Kemal Bayatlı, "**Halk Şiirinde Irak Türkmen Ağızı Dil İncelemesi**", İstanbul, İstanbul Ün., Edebiyat Fak. 1979.

Muhsin Kevser Nuri, "**Erbil ve Amirli Ağızları**", İstanbul, İstanbul Ün., Sos. Bil. Ens. Edebiyat Fak, 1987.

⁵²bk. Sadettin Buluç, "Kerkük Hoyratlarına Dair", "Kerkük Hoyrat ve Manilerinde Başlıca Ağız Özellikleri", "Irak'ta Hanekin Türk Ağızı Üzerine", "Mendeli (Irak) Ağızının Özellikleri"; bu makale ve bildiriler için bk. Zeynep Korkmaz, **Prof. Dr. Sadettin Buluç Makaleler**, TDK. Yay., 2007,

Irak Türkmen ağızları genel olarak bir bütünlük arz etmekle birlikte şehir, ilçe, nahiye, köy ve hatta mahalleler arasında bazı farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıkların ana sebebi tarih boyunca Irak'a göç etmiş çeşitli Türk boylarıdır.

Kerkük ağzının, Irak'taki Türk bölgelerinde konuşulan ağızların tamamını temsil ettiğini söyleyemeyiz. Ancak Irak Türkmen ağızlarına bir bütün olarak bakıldığında Türkmençe (Irak Türkmen Türkçesi), coğrafi ve politik şartların etkisiyle, Arapça ve Farsça sözcüklerin bir hayli fazla görünmesiyle, esas olarak Batı Türkçesinin doğu sahası içinde yer alan Azerbaycan Türkçesine dayanmaktadır.⁵³

Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları şehirlerde yaşayan Türkmenlerin konuştuğu Türkçe, Farsça sözcüklerden etkilenmiş, Arapların yoğun olarak yaşadıkları şehirlerde ise Türkmenlerin konuştuğu Türkçenin Arapça sözcüklerinden etkilendiği görülmüştür.

Irak Türkmen Türkçesinin başlıca özellikleri şunlardır:

Teklik ve çokluk 2. kişi iyelik eklerinde, teklik ve çokluk 2. kişi zamirlerinin ilgi halinde ve bazı fiil kiplerinin teklik ve çokluk 2. kişi çekimlerinde “n”nin “v” ve “y” olarak geçtiği görülmektedir. Bu özelliklerine göre Irak Türkmen ağızları “v”li ve “y” li olmak üzere iki gruba ayrılır.

“V” grubunu Kerkük ili temsil eder. Ayrıca Erbil, Dakuk (Tavuk), Hanekin, Karahan, Kızlarbat, Mendeli, Şahraban ve Bedre’de yaşayan Türkmenlerin ağızları bu gruba girer. Öreğın; gözün= göziv, senin=seniv, geldiniz=geldiviz, istersen=istersev vb.

“Y” grubunu temsil eden yöreler ise şunlardır: Kerkük’ün Tisin Mahallesi, Beşir Köyü, Bayat köyleri; Musul ve yöresinde bulunan Türkmen ağzı, Altunköprü, Tazehurmatı, Tuzhurmatı, Kifri, Karatepe ağzı da bu gruba

s.259-298.; Ahmet Bican Ercilasun, **Türk Dünyası Üzerine İncelemeler**, Ankara, Akçağ Yay., 1992, s.111-124; Çoban Hıtır Uluhan, “Türkmen Türkçesinin Başlıca Ağız Özellikleri”, **Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri**, Ankara 2006, s.196-202; Habib Hürmüzlü, **Kerkük Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul, Kerkük Vakfı Yay., 2003, s.15-49; Fatma Sibel Bayraktar, “Irak Türkmen Türkçesinde Uzun Ünlüler”, İstanbul, **Kardaşlık**, Y.4, S.14, 2002, s.28-32.

⁵³ Habib Hürmüzlü, **a.g.e.**, s.15-16.

girer. Örneğin; gözün=göziy, senin=seniy, geldiniz=geldiyiz, istedin=istediy vb.⁵⁴

Irak Türkmen ağızlarının bir başka özelliği ise kelime başındaki “y” harfinin düşmesidir. Örneğin yılan=ilan, yüksek=üskek, yüz=üz, yutmak=utmağ vb. Bazen kelime ortasında veya sonunda “y” ünsüzü düşer. Örneğin; bıyık=biğ, çeyrek=çerek, buğday=buğda vb.⁵⁵

Yuvarlaklık-düzlük uyumu Anadolu ağızlarında olduğu gibi, Irak Türkmen ağızlarında tam değildir. Örneğin, açık=açux, altın=altun, kazık=qazux, yakın=yaxun vb.⁵⁶

İç seste ve son seste de diğer ünsüzlerin düşmesi olayı mevcuttur. Örneğin; eksik=esük, kalkmak=qaxmağ, sonra=sora, Allah=Alla, gerek=gere vb. Ayrıca hece düşmesi olayı da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, divanhane=divaxaha, istirahat=isrehet vb.⁵⁷

Eski Türkçede ve bugünkü Türk ağızlarında örnekleri görülen ünsüz ikizleşmesine Irak Türkmen ağızlarında da sıkça rastlanır. Örneğin, Sabah=sebbeh, acı=ecci, yedi=yeddi, aferin=afferim, sakal=seqqel, iki=ikki, sekiz=sekkiz vb.⁵⁸

Ünsüz benzeşmesi de Irak Türkmen ağızlarının belirgin özelliğidir. Örneğin; gelirler=geliller, isterler=istiller, odasından=odasinnan, karanlık=qarannuğ, kalsın=qassın, ne istiyorsun=ne istisen, gelmezse=gelmese vb.⁵⁹

Harf değişmesi, Irak Türkmen ağızında sık görülen bir olaydır. Örneğin; **t-d**, but=bud, tane=dane vb.

d-t, diken=tiken, dikmek=tikmeğ vb.

b-m, ben=men, binmek=minmeğ vb.

g-ğ, eğer=eger, iğ=ig, iğne=igne vb.

p-b, kebab= kebab, paha=baha, harap=xarab, dip=dib

g-k, göç=köç, göbek=köbek

⁵⁴ Çoban Hıtır Uluhan, **a.g.b.**, s.197-198.

⁵⁵ Habib Hürmüzlü, **a.g.e.**, s.28.

⁵⁶ Çoban Hıtır Uluhan, **a.g.b.**, s.199.

⁵⁷ Habib Hürmüzlü, **a.g.e.**, s.29.

⁵⁸ bk. Habib Hürmüzlü, **a.g.e.**, s.30.

⁵⁹ bk. Habib Hürmüzlü, **a.g.e.**, s.32.

k-g, bıçak=pıçağ, döşek=döşeg, gök, gög

k-q,x, kız=qız, yakın=yaxun

h-x, hançer=xançer, hasta, xeste

Nazal **n** (sağın) dönüşmesi: Eski Türkçede ve Osmanlı Türkçesinde kullanılan ve (ن) olarak gösterilen damak **n**'sinin (nazal) Türkiye Türkçesinde **n**'ye, Irak Türkmen ağızlarında ise değişik şekillere dönüştüğü görülür:

g olarak: deniz= dengiz, yeni=yengi

y olarak: donmak=doymağ

v olarak: gönül=geyvil

n olarak: dinlemek=dinnemeğ

tamamen düşerek: tanrı=tarı, sonra=sora⁶⁰

Irak Türkmen Türkçesinin şekil bilgisi hakkında da kısaca bilgi vermek gerekir.

İsim Yapım Ekleri:

İsimden isim yapım ekleri:

Türkiye Türkçesinde **-lık, lik, luk, lük** şeklinde kullanılan isimden isim yapım ekleri, Irak Türkmen ağızlarında **lığ, lıx** şeklinde kullanılır. Örneğin, adamlık=adamlığ, kumluk=qumluğ vb. Meslek gösteren **-cı, ci, cu, cü** ekinin Irak Türkmen Türkçesinde her zaman **-çi**'li şekli görülür. Örneğin, dükkâncı=tukançı, hamamcı=hamamçı, tütüncü= tütünçi vb. İsim kök ya da gövdelerinden yer bildiren isimler türetmek için **-li, lu** ekleri kullanılır. Örneğin, Erbilli, Kerküklü vb. Olumsuzluk göstermek için Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Irak Türkmen Türkçesinde de **-sız, suz** eki kullanılmakla birlikte Farsçadan geçen **-na, nâ, ne, bé** ekleri de kullanılır. Örneğin, çaresiz=naçar, kimsesiz=nâkes vb. Bununla birlikte tanınan bir şahıs ya da nesneyi belirtmek için Türkiye Türkçesinde rastlanılmayan **-aka, -eke** eklerinin kullanıldığı görülür. Örneğin, adamaka, qızaka, geleneke, gideneke vb. Küçültme eki olarak kelimenin sonunda **-e, a** ekleri kullanılır: Yüsüfe, Camala.

⁶⁰ Daha geniş ve detaylı bilgiler ve örnekler için bk. Habib Hürmüzlü, **a.g.e.**, s.33-35.

Kelime bir ünlü ile bitiyorsa, bu ek **-le, la** şeklinde kullanılır: Musala, Saniyala, Şükiyele vb.⁶¹

İsimden fiil yapmak için kullanılan ekler şunlardır: **-la**; yaralandı, **-le**, yüklendi, **-al**: boşalttı, **-el**: düzeldi, **-ar**: bozardı, **-r**: gögertti, **-ır**: gegirdi, **-ur**: qurdurdu, **-k**: gözikirir, **-laş**: qucaxlaştı, **-leş**: dertleşti, **-lan**: sallandı, **-len**: evlendi, **-var**: suvardı, **-ılda**: parıldadı, **-ulda**: guruldadı, **-ılıdı**: xurıldırı.⁶²

Fiilden isim yapmak için **-mağ, meğ, max, mex** ekleri kullanılır. Örneğin, qalmağ, gelmeğ, qalmax, gelmex. Bu ekin Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi, Irak Türkmen ağızlarında da iyelik eki alması durumu görülür ki bu, Türkiye Türkçesine göre bir farklılık arz etmektedir. Örneğin qalmağım, gelmeğim. Bu ekin diğer bir özelliği de teklik 3. şahıs ve çokluk 3. şahıs iyelik eklerinden sonra: **-birli** ve **-dan, -den** (ilen) edatlarıyla kelimeye vasıf kazandırmasıdır. Örneğin çıxmağı birli, getmeği birli, çıxmağıydan, getmeğiymen vb. **-ma, me**: qatma, döşeme, **-mağ, meğ**: qatmağ, otırmağ, **-ış**, yağış, öpiş, **-g, ğ, k**, döşeg, bulaşğ, yırtığ, **-gin, gün, ğun**, gezginçi, üzgünçi, yorğun, **-tı, ti**: qarantı, gezinti vb.⁶³

Irak Türkmen Türkçesinde fiilden fiil yapmak için şu ekler kullanılır: **-der, dir**: gönder, gezdir, **-tır, tir**: sıxıştırdı, ettirdi, **-ele**: eşele, çekele, **-l**, atıldı, egildi, **-n**: oxındı, **-r**, uçurttı, **-ş**: çıxıştı, **-t**: seletti, **-z**: doğızdırdı, **-ma, me**: (olumsuz fiil yapmak için) qalma, gelme vb.⁶⁴

İsim işletme eklerine gelince, çokluk eki Türkiye Türkçesinde olduğu gibi **-lar, ler**'dir. Ancak son ses ünsüzü **n** olan bazı sözcüklerde benzeşme sonucunda çokluk ekinin **-nar, ner** şekline dönüştüğü görülmektedir. Örneğin, kalanlar=qalannar, gidenler=gidenner vb.

Bununla birlikte Türkiye Türkçesinde aile eki olarak kullanılan **-lar, ler** (Hasanlar, Meryemler), Anadolu ağızlarında olduğu gibi **-gil** ile ifade edilir. Örneğin Hesen gili, Meryem gili vb.⁶⁵

⁶¹ Daha geniş ve detaylı bilgiler ve örnekler için bk. Habib Hürmüzlü, **a.g.e.**, s.36.

⁶² Daha geniş ve detaylı bilgiler ve örnekler için bk. Habib Hürmüzlü, **a.g.e.**, s.36-37.

⁶³ Habib Hürmüzlü, **a.g.e.**, s.37.

⁶⁴ Habib Hürmüzlü, **a.g.e.**, s.37.

⁶⁵ Habib Hürmüzlü, **a.g.e.**, s.37.

Irak Türkmen Türkçesindeki isim hal ekleri, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi bulunma hali için, **-da, de, ta, te**; Yönelme hali için **-a, e**; ayrılma hali için **-dan, den** ekleridir. Ancak ayrılma halinde bazen **-dan, den** eklerinin **-nan, nen** şekline dönüşmesi dikkat çekicidir. Örneğin, samandan=samannan, özümden=özümnen vb.

Vasıta hali için Türkiye Türkçesinde **-ile, la, lan** ekleri kullanılırken Irak Türkmen Türkçesinde **-dan, den, tan, ten, nan, nen** şekli kullanılır.⁶⁶ Örneğin, Ömer'le çarşıya gittik=*Ömer'den bazara gettix* vb.

Yükleme hali ise Irak Türkmen Türkçesinde üç şekilde kullanılır:

1. Türkiye Türkçesinde kullanılan, **-ı, i, u, ü** eklerinin aynısı,
2. Son ses ünlüsünden sonra gelen: **-nı, ni, nu, nü** yükleme ekleri. Örneğin elmayı=almanı, kapıyı=qapını vb.
3. İyelik eklerinden sonra gelen **-n**; örneğin, yüzünü açtı=üzün açtı, kendi kalemini verdi=*öz qelemin verdi* vb.⁶⁷

Irak Türkmen Türkçesinde iyelik ekleri, teklik ve çokluk 1. şahıs ve teklik ve çokluk 3. şahıs ekleri, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi kullanılmaktadır. Teklik 2. ve çokluk 2. şahıs iyelik eklerinde ise farklı bir uygulama söz konusudur. Bu uygulama Irak Türkmen Türkçesinin belli başlı özelliklerinden biridir. Türkiye Türkçesindeki **-nız, niz, nuz, nüz** ekleri yerine, Irak Türkmen Türkçesinde kullanılanlar şöyledir:

Teklik 2. şahıs iyelik ekleri için **-v, iv** veya **-y, iy, iyi** ekleri kullanılır. Örneğin: baban=babav veya babay; kalemin=qelemiv veya qelemiy vb.

Çokluk 2. şahıs iyelik ekleri için **-vız, ivız** veya **yız, iyız, iyiz** ekleri kullanılır. Örneğin; babanız=babavız veya babayız, kaleminiz=qeleminiz, qelemiyiz vb.⁶⁸

Soru eki olarak Türkiye Türkçesinde kullanılan **-mı, mi, mu, mü** ekleri Irak Türkmen Türkçesinde bulunmamaktadır. Bunun yerine tonlamayla ve

⁶⁶ Habib Hürmüzlü, **a.g.e.**, s.38.

⁶⁷ Habib Hürmüzlü, **a.g.e.**, s.38.

⁶⁸ Habib Hürmüzlü, **a.g.e.**, s.39.

cümledeki son hecenin vurgulu söylenmesiyle belirtme yoluna gidilir. Örneğin; annen geldi mi?= *nenev geldi?* vb.⁶⁹

Fiillere gelen şekil ve zaman eklerine gelince, geniş zaman ekleri Irak Türkmen Türkçesinde üç çeşittir:

Teklik.1.şahıs: gelirim=gellem

Teklik 2. şahıs: gelirsin=gelisen

Teklik 3.şahıs: gelir=geli

Çokluk 1. şahıs: geliriz=gelliğ

Çokluk 2. şahıs: gelirsiniz=gelisiz

Çokluk 3.şahıs: gelirler=geliller

Olumsuz şeklinde ise Türkiye Türkçesinde olduğu gibi **-ma, me, maz, mez** eki kullanılır.⁷⁰

Irak Türkmen Türkçesinde görülen geçmiş zaman ekleri hem olumlu hem olumsuz şekliyle Türkiye Türkçesinde olduğu gibi kullanılır.

Öğrenilen geçmiş zaman eki teklik ve çokluk 1. şahıslarda **-miş,miş,muş,müş** şeklidir. Teklik ve çokluk 2. ve 3. şahıslarda ise **-p,ıp,ip, up,üp** şeklinde olur. Olumsuz şeklinde ise teklik ve çokluk 2. ve 3. şahıslarda **-ma, me** eki **-mı, mi'**ye dönüşür.⁷¹ Örneğin;

Teklik.1.şahıs: gelmişim=gelmişem/ gelmemişim=gelmemişem,

Teklik 2. şahıs: gelmişsin=gelipsen/ gelmemişim=gelmiyipsen,

Teklik 3.şahıs: gelmiş=gelip/ gelmemiş=gelmiyip

Çokluk 1. şahıs: gelmişiz=gelmişğ/ gelmemişiz=gelmemişğ

Çokluk 2. şahıs: gelmişsiniz=gelipsiz/gelmemişsiniz= gelmiyipsiz

Çokluk 3.şahıs: gelmişler=geliptiler/gelmemişler=gelmiyiptiler

Türkiye Türkçesinde şimdiki zaman eki **"-yor"** olarak kullanılırken Irak Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman ekleri şunlardır: **-r, ır, i r, ur, ür, ır, iri, uru, ürü** bununla birlikte teklik ve çokluk 2.şahıslarda yer yer **-r** ünsüzünün düştüğü görülür.⁷² Örneğin;

Teklik.1.şahıs: geliyorum=gelirem/ gelmiyorum=gelmirem,

⁶⁹ Habib Hürmüzlü, **a.g.e.**, s.39.

⁷⁰ Habib Hürmüzlü, **a.g.e.**, s.40.

⁷¹ Habib Hürmüzlü, **a.g.e.**, s.41.

⁷² Habib Hürmüzlü, **a.g.e.**, s.41.

Teklik 2. şahıs: gelmiyorsun=gelmisen/ gelmiyoruz=gelmisen,

Teklik 3.şahıs: geliyor=geliri/ gelmiyor=gelmiri

Çokluk 1. şahıs: geliyoruz=gelirig/ gelmiyorsunuz=gelmiriğ

Çokluk 2. şahıs: geliyorsunuz=gelisiz/gelmiyorsunuz= gelmisiz

Çokluk 3.şahıs: geliyorlar=geliller/gelmiyorlar=gelmiller

Öğrenilen geçmiş zaman eki için Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Irak Türkmen Türkçesinde de **-miş, -miş** eki kullanır.

Irak Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman rivayeti ekinin tablosu şöyledir:

Teklik.1.şahıs: kalıyormuşum=qalırmışam; kalmıyormuşum=qalmırmışam

Teklik 2. şahıs: kalıyormuşsun=qalırmışsan; kalmıyormuşsun=qalmırmışsan

Teklik 3.şahıs: kalıyormuş=qalırmış; Kalmıyormuş=qalmırmış

Çokluk 1. şahıs: kalıyormuşuz=qalırmışığ; kalmıyormuşuz=qalmırmışığ

Çokluk 2. şahıs: kalıyormuşsunuz = qalırmışsız; kalmıyormuşsunuz=qalmırmışsız

Çokluk 3. şahıs: kalıyormuşlar=qalırmışlar; kalmıyormuşlar=qalmırmışlar

Gelecek zaman eki için Irak Türkmen Türkçesinde **acağ, eceğ, acax, ecex** eki kullanıldığını görüyoruz.⁷³

Teklik.1.şahıs: geleceğim=geleceğim/ gelmeyeceğim=gelmeyeceğim,

Teklik 2. şahıs: geleceksin=geleceğsen/ gelmeyeceksin=gelmeyeceğsen,

Teklik 3.şahıs: gelecek=geleceğ/ gelmeyecek=gelmeyeceğ

Çokluk 1. şahıs: geleceğiz=geleceğiz/ gelmeyeceğiz=gelmeyeceğiz

Çokluk 2. şahıs: geleceksiniz=geleceğsiz/gelmeyeceğiz= gelmeyeceğsiz

Çokluk 3.şahıs: gelecekler=geleceğler/gelmeyecekler=gelmeyeceğler

Irak Türkmen Türkçesinde Emir ekinin tablosu şöyledir:

Teklik.1.şahıs: **-im,im, um, üm**: qalım, gelim, oxıyım, görüm

Teklik 2. şahıs: Türkiye Türkçesinde olduğu gibi fiil kökü kullanılır. qal, gel, gör. Ayrıca Azerbaycan Türkçesinde de görülen **-gınan, gınan, günen, kınan, kinen** eklerinin de takıldığı görülür. qalgınan, gelginen, açkinen

Teklik 3.şahıs: **-sın, sin, sun, sün**: qalsın, gelsin, gülsün

⁷³ Habib Hürmüzlü, a.g.e., s.42.

Çokluk 1. şahıs: **-ağ, eğ**: qalağ, geleğ, güleğ. Bu eke yer yer **-in** eki de takılarak **-ağın, eğin** şeklinde de telaffuz edilir: qalağın, geleğın.

Çokluk 2. şahıs: **-in, in**: qalın, gelin, **-vın, vun, vün/yın, yin**: elevelin/eleyin, selevelin/seleyin, bağlavın/bağlayın

Çokluk 3. şahıs: **-sınlar, sinler, sunlar, sünler**: qalsınlar, gelsinler, tutsunlar. Bu ekin kullanılmasında zaman zaman “-ı” ünsüzünün benzeşme sonucunda **n**'ye dönüştüğü görülür.⁷⁴ Örneğın, qalsınnar, gelsinner, gülsünner. Emir ekinin olumsuzu şöyledir:

Teklik.1.şahıs: kalmayayım=qalmıyım

Teklik 2. şahıs: kalma=qalma, qalmaginen

Teklik 3.şahıs: kalmasın=qalmasın

Çokluk 1. şahıs: kalmayalım=qalmıyağ, qalmıyağın

Çokluk 2.şahıs: kalmayın veya kalmayınız=qalmavın veya qalmayın

Çokluk 3. şahıs: kalmasınlar=qalmasıınnar veya qalmasıınlar

İstek kipine gelince Irak Türkmen Türkçesinde 1. ve 3. şahıs istek ekleri ve çokluk 1. ve 3. şahıs istek ekleri yerine bunlara ait emir ekleri kullanılır. Teklik 2. ve çokluk 3. şahıs istek ekleri ise şöyledir:

Teklik 2. şahıs: **-a, e**: kalasın=qalasan; kalmayasın=qalmıyasan

Çokluk 2. şahıs: **-a, e**: kalasınız=qalasız; kalmayasınız=qalmıyasız⁷⁵

Şart eki için Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Irak Türkmen Türkçesinde de **-sa, se** eki kullanılır.

Türkiye Türkçesinde bilinen **-malı, meli** gereklilik eki, Irak Türkmen Türkçesinde mevcut değildir. Ancak istek kipinin önüne “**gere**” veya “**gerek**” sözcüğü getirilerek yapılır.⁷⁶ Örneğın,

Teklik.1.şahıs: kalmalıyım= gere qalım; kalmamalıyım=gere qalmıyım

Teklik 2. şahıs: kalmalısın= gere qalasan; kalmamalısın=gere qalmıyasan

Teklik 3.şahıs: kalmalı= gere qalsın; kalmamalı=gere qalmasın

Çokluk 1. şahıs: kalmalıyız=gere qalağ; kalmamalıyız=gere qalmıyağ

Çokluk 2.şahıs: kalmalısınız=gere qalasız; kalmamalısınız= gere qalmıyasız

⁷⁴ Habib Hürmüzlü, **a.g.e.**, s.43.

⁷⁵ Habib Hürmüzlü, **a.g.e.**, s.44.

⁷⁶ Çoban Hıtr Uluhan, **a.g.b.**, s.202.

Çokluk 3. şahıs: kalmalılar=gere qalsınlar; kalmamalılar=gere qalmasınlar

Irak Türkmen Türkçesinde yeterlilik fiilinin hem olumlu hem de olumsuz şekli **-bil** yardımcı fiili getirilerek yapılır. Türkiye Türkçesinde görülmeyen bu durum Azerbaycan ve Irak Türkmen Türkçesinin belli bir özelliğidir.⁷⁷

Teklik 1.şahıs: kalabilirim=qalabillem; kalamam=qalabilmem

Teklik 2. şahıs: kalabilirsin=qalabilisen; kalamazsın=qalabilmisen

Teklik 3.şahıs: kalabilir=qalabili; kalmaz=qalabilmez

Çokluk 1. şahıs: kalabiliriz=qalabillig; kalamayız=qalabilmirig

Çokluk 2.şahıs: kalabilirsiniz=qalabilsiz; kalmazsınız=qalabilmesiz

Çokluk 3. şahıs: kalabilirler=qalabililler; kalmazlar=qalabilmezler

Irak Türkmen Türkçesinde kişi zamirleri teklik 1. şahıs “**ben**” (“**ben**” yerine “**men**” kullanılır) hariç Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Bununla birlikte Erbil, Altinköprü gibi Türkmen yerleşim birimlerinde kişi zamirleri şöyledir:

Ben=bilem

Sen=biley

O=bilesi

Biz=bilemiz

Siz=bileviz

Onlar=bileleri

Ayrıca teklik 1. ve 2. şahısta çekimde inceliklerini korurlar. Örneğin, sana=sene, bana=mene.⁷⁸

Irak Türkmen Türkçesinde dönüşlülük zamiri Türkiye Türkçesindeki gibi “**kendi**” değil, “**öz**”dür.⁷⁹ Bununla birlikte **-anda**, **ende**, zarf fiil ekinin kullanılması da dikkat çekicidir. Örneğin; içende, geçende, vuranda.

Irak Türkmen Türkçesinde işaret zamirleri Türkiye Türkçesindeki “**şu**” işaret zamiri hariç, olduğu gibi kullanılmaktadır. Bununla birlikte “**bu**” işaret

⁷⁷ Habib Hürmüzlü, **a.g.e.**, s.45-46.

⁷⁸ Çoban Hıtır Uluhan, **a.g.b.**, s.200-201.

⁷⁹ Kifri ilçesi hariç, başta Hanekin ilçesi olmak üzere Diyale iline bağlı diğer Türkmen ilçe ve nahiyelerinde dönüşlülük zamiri “**öz**”, “**eyz**” şeklinde kullanılır.

zamiri bazen “**bi- mu**” şeklinde kullanılır. Ayrıca çokluk 3. şahıs işaret zamiri onlar, Irak Türkmen Türkçesinde **olar** şeklinde geçer.

Irak Türkmen Türkçesinde **kimse, herkes, herkeş, başka, birdenesi, bir qaçı, bir çoxı, hapsi, hiç kimse, hiç biri, hiç bir dene, şey, filan, filanca, filan comard** belirsizlik zamiri olarak kullanılır.⁸⁰

Belli başlı özellikleri verilen Irak Türkmen Türkçesinin⁸¹ yaşadığı diğer sorunlarla ilgili bazı bilgilere değinmek istiyoruz.

Osmanlı Devleti'nden ayrıldıktan sonra Irak Türkmen yazar ve araştırmacılarının hazırladıkları kitap ve dergilerin dili Türkiye Türkçesi olmuştur. Aradaki tek fark, yazıların eski harfli olmasıdır. Irak Türkmen Türkçesinin konuşma dili Türkiye Türkçesinden biraz farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla geçen zaman diliminde Irak Türkmen folkloru ile ilgili hazırlanan kitap ve yazılan makalelerde verilen folklorik metinlere bakıldığında ne Türkiye Türkçesi ne de Irak Türkmen Türkçesi ile yazıldığı görülmektedir. Bu durum Irak Türkmen Türkçesinin bütün ağız özelliklerini ifade edebilecek bir Latin alfabesinin olmamasından kaynaklanmaktadır. Türkiye Türkçesinde kullanılan harflerin Irak Türkmen Türkçesi için yeterli olduğu söylenemez. Dolayısıyla konuşma dilinden derlenen bir metni yazıya geçirmek oldukça zor bir iştir. Bu zorluğu yenmek için Azerbaycan'da yaşayan soydaşlarımızın yaptığı gibi Irak Türkmen Türkçesinin bütün ağız özelliklerini ifade edebilecek şekilde bir Latin alfabesi hazırlanmalıdır.

Türkmen kökenli araştırmacılar bu fikre Türkmenleri Türkiye'den kopartacak endişesiyle yaklaşmaktadırlar. 85 -90 yıldır Arapça eğitim görüp, okullarda, resmî dairelerde hep Arapça konuşan, eski rejimler tarafından uygulanan Araplaştırma politikasına rağmen kendi anadilini yani Türkçeyi günümüze kadar muhafaza edebilmiş bir potansiyele sahip milletin kendi ağzını ifade edecek bir alfabesinin hazırlanması ve bu alfabeyle folklorik

⁸⁰ Habib Hürmüzlü, **a.g.e.**, s.47-48.

⁸¹Irak Türkmen Türkçesini daha detaylı bir şekilde öğrenmek için yukarıda belirtilen doktora tezlerinin yanı sıra Habib Hürmüzlü tarafından hazırlanan **Kerkük Türkçesi Sözlüğü** isimli çalışmaya bakılabilir. Avukat olmasına rağmen Hürmüzlü'nün hazırladığı sözlük çalışmasında Irak Türkmen Türkçesinin özellikleri, şekil ve ses bilgisi çok detaylı ve bilimsel bir metotla ele alınmıştır.

metinlerinin yazıya geçirilmesi Türklüğünü unutturabilir mi? Bizleri Türkiye Türklerinden koparır mı?

Irak Türkmen Türkçesinin dil estetiğini, Türk dünyasına tattırmak üzere araştırmaya alınan folklorik metinlerin bölge ağız özelliklerinin muhafaza edilerek verilmesi için aşağıdaki transkripsiyon kullanılmıştır.

a Hem normal a harfi için hem de Arapça: ayn (ع) harfi için kullanılır.

b

c

ç

d

e

f

g

ğ

h

Hem normal h harfi için hem de art damak h'si Arapça (ح) harfi için kullanılır.

x

Arapça (خ) harfi için kullanılmıştır.

i

ı

j

k

q

Art damak k'si Arapça (ق) harfi için kullanılmıştır.

l

m

n

o

ö

p

r

s

ş

t

u

ü

v

Çift dudak v'si Arapça vav (و) harfi için kullanılmıştır.

y

z⁸²

Bu transkripsiyonun Irak Türkmen Türkçesini tam olarak ifade edeceği söylenemez. Ama Irak Türkmen Türkçesinde Arapçanın etkisiyle mevcut olan

⁸² Bu transkripsiyon 2005 yılında hazırladığımız **Irak Türkmenlerinin Masallarında Motif ve Tip İncelemesi** isimli Yüksek lisans tezimizdeki masal metinleri için Prof. Dr. Fatma Özkan tarafından hazırlanmıştır. bk. Najdat Y. Murad, “**Irak Türkmenlerinin Masallarında Motif ve Tip İncelemesi**”, (Yüksek lisans tezi), Ankara, Gazi Ün., Sos. Bil. Ens., 2005.

(ق), (خ), (و) gibi gırtlak seslerinin izahında yardımcı olacağı açıktır. Çalışma konusu edebiyat olduğundan dilciler tarafından kullanılan alt noktalı **h**, üst noktalı **h** vb. gibi transkripsiyon işaretleri tezimizde kullanılmamıştır.

9. İnanç Nedir? Halk İnançları nedir?

İnanç kavramının sözcük olarak inanmak mastarından geldiğini biliyoruz. Batı dillerinde İngilizce *belief*,⁸³ Almanca *glaube*,⁸⁴ Fransızca *confiance*,⁸⁵ Rusça *vere, ubejdeniye, doveniye*,⁸⁶ Doğu dillerinde Arapça, *itikat* (اعتقاد), *mutakat* (معتقد), *akide* (عقيدة), *hurafe* (خرافة), çoğulu *hurafat* (خرافات), *iman* (ایمان), Farsça *akide* (عقيدة), *itikat* (اعتقاد), *iman* (ایمان) kavramları inanç karşılığı olarak kullanılmaktadır. Eski Türkçede *itikat* (اعتقاد), *iman* (ایمان) olarak kullanılmıştır.

Irak Türkmenleri arasında, *hurafe* (*xurafe*), *akide* (aqide), *itikat* (itiqad), *mutakat* (mutaqad), *iman* olarak kullanılan inanç kavramı için günümüzde Türk lehçelerinde farklı sözcükler kullanılır. Azerbaycan Türkçesinde *sınama, deneme, yorum, yorumlama, inanç*;⁸⁷ Başkurt Türkçesinde *işanis, inânis*; Kazak Türkçesinde *senim, nanım*; Kırgız Türkçesinde *inanū, işenim*; Özbek Türkçesinde *işânç*; Tatar Türkçesinde *işanıç, inanıç*; Türkmen Türkçesinde *inanç, inam*; Uygur Türkçesinde *işânç*⁸⁸ kavramları inanç karşılığı olarak kullanılmaktadır.

Batı ve Doğu dillerinde ve çeşitli Türk lehçelerinde inanç kavramı karşılığında kullanılan kavramları izah ettikten sonra çeşitli sözlük, ansiklopedi ve diğer bilimsel çalışmalarda inanç sözcüğü için yapılan açıklama ve tanımlar üzerinde duralım.

⁸³ **Türkçe-İngilizce Redhouse Sözlüğü**, İstanbul, Redhouse Yayınevi, 3.baskı, 2002, s.434.

⁸⁴ **Alfa Sözlük Almanca-Türkçe/ Türkçe-Almanca**, (Ed. M. Faruk Bayrak), İstanbul, Alfa Yay., 2002, s.574; **Fono Universal Sözlük, Türkçe-Almanca/Türkisch-Deutsch**, İstanbul, Fono Yay., 2003, s.352.

⁸⁵ Pars Tuğlacı, **Türkçe-Fransızca Sözlük**, 4.baskı, İstanbul, İnkılap Yay., 1991, s.357.; Ahmet Çetin Ertürk, **Fransızca-Türkçe/Türkçe-Fransızca, Okunuşlu, Örnekli, Açıklamalı Bilge Sözlük**, Ankara, Özel Matbaası, 1997, 2.baskı, s.992

⁸⁶ Ahmet Bican Ercilasun vd., **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, (Kılavuz Kitap) C.II**, Ankara, KB. Yay., 1991, s.389.

⁸⁷ Gazanfer Paşayev, **Irak Türkmen Folkloru**, (Ed. ve Türkiye Türkçesine Aktaran. Mahir Nakip), İstanbul, Kerkük Vakfı Yay., 1998, s.40

⁸⁸ Ahmet Bican Ercilasun vd., **1991 a.g.e.**, s.388-389.

Divanü Lügati't Türk'te inanç sözcüğü *inanç* şeklinde geçer. Kaşgarlı Mahmut, inanç sözcüğü için “*Güvenilir, emin, buradan alınarak inanç beğ, kendisine itimat edilir bey denir*”,⁸⁹ şeklinde bir açıklama yapmıştır.

İbrahim Gûdî Efendi tarafından hazırlanan Lügat-î Gûdî'de inanç yerine *itikât* sözcüğü kullanılmış ve “*İtikât: gönül bağlama, sıdkına kalben inanıp kararda olmak*”⁹⁰ olarak açıklanmıştır.

Kâmûs-î Türkî'de Şemseddin Sami inanç sözcüğü “*Sıhhate şayan, itimat, mevsuk, emin, mutemet*”⁹¹ şeklinde açıklamıştır.

Muhammet Bahaeddin tarafından eski harflerle hazırlanan Yeni Türkçe Lügatinde inanç şöyle izah edilmiştir. “*inanç, sözüne inanılır, emin mutemet, şayan-i itimat.*”⁹²

Mükemmel Osmanlı Lügati'nde inanç yerine *itikât* kullanılmış ve “*Gönül bağlamak, kalben sıhhatine karar vermek, hükmetmek*”⁹³ olarak açıklanmıştır.

Ferit Develioğlu, inanç sözcüğü yerine eski Türkçedeki *itikât* kelimesini kullanmış ve “*1. Düşümlenip kalma, bir şeye bağlanma;2. İnanma, gönülden tasdik ederek inanma*”⁹⁴ şeklinde açıklamıştır.

Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan Türkçe sözlükte inanç için şöyle bir izah yapılmıştır. “*İnanç: 1. Bir düşünceye gönülden bağlı bulunma;2. Birine duyulan güven, inanma duygusu; 3. İnanılan şey, görüş, öğreti;4. Tanrı'ya, bir dine inanma, itikat, iman*”.⁹⁵

⁸⁹ Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lügati't Türk, C.4**, (hzl. Besim Atalay) Ankara, TDK. Yay., 1986, s.217; Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lügati't Türk**, (Çevirme, Uygulama ve Düzenleme: Seçkin Erdi-Serap Tuğba Yurtsever), İstanbul, Kabalcı Yay., 2005, s.290.

⁹⁰ İbrahim Efendi Gûdî, **Lügat-î Gûdî**, (hzl. İsmail Parlatur-Belgin Tezcan Aksu-Nicolai Tufar), Ankara, TDK. Yay., 2006, s.236.

⁹¹ Şemseddin Sami, **Kâmûs-î Türkî**, 12.baskı, İstanbul, Çağrı Yay., 2002, s.252.

⁹² Muhammet Bahaeddin, **Yeni Türkçe Lügat**, (hzl. Abdülkadir Heyber) Ankara, TDK. Yay., 2004, s.309.

⁹³ Necat Birinci vd., **Mükemmel Osmanlı Lügati**, Ankara, TDK., Yay., 2002, s.187.

⁹⁴ Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 21.baskı, Ankara, Aydın Kitabevi, 2004, s.468.

⁹⁵ **Türkçe-Türkçe Sözlük**, 10.baskı, Ankara, TDK. Yay., 2005, s.965.

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan Örneklerle Türkçe Sözlük'te inanç, *“Bir düşünceye istekle, gönülden bağlanma;2.Allah'ın birliğine inanma; bir dine bağlanma inanma, itikat.”*⁹⁶ olarak açıklanmıştır.

Resimli Türkçe Kamusu'nda inanç yerine *itikat* sözcüğü kullanılmış ve *“İnanmak, kanaat getirmek, kalben tasdik ve iman etmek.”*⁹⁷ şeklinde izah edilmiştir.

Pedagoji Sözlüğü'nde inanç şöyle açıklanmıştır: *“İnanç, inanmak olgusu; bazıları için ortak inanç, hakikatin işaretidir; çocuğun babasına inancıdır. Eş anlamı güven, itikat.”*⁹⁸

Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü'nde inanç için şöyle bir açıklama yapılmıştır. İnanç: *“1. Bir öneriyi, bir durumu ya da bir nesneyi doğru kabul etmek. 2. Dinde, akla aykırı düşmese bile akılla desteklemeyecek bir öneriyi doğru kabul etmek. 3. İnanmanın bağlandığı konu, inanılan nesne. 4.Kanıya varabilmek için kuşkudan kurtulma, bu yalnız bireysel değil, toplumsal da olur.”*⁹⁹

Din Sosyolojisi Temelleri Sözlüğü'nde inanç şöyle izah edilmiştir. *“İnanç, genel olarak bir şeyin veya bir kimsenin varlığına, bir iddianın doğruluğuna inanma, biri için güven besleme durumu; daha özel bir anlamda doğruluğuyla ilgili olarak kesin sonuçlu kanıtların, sağlam verilerin bulunmadığı, fakat yine de doğruluğu lehinde belirli dayanakların söz konusu olduğu bir önermenin doğru olduğunu düşünme ya da savunma. İnanç, kesin bilgiden daha zayıf olmakla birlikte, temelsiz sanıdan çok daha güçlü olan bilgi parçası anlamına gelir. Dinî anlamda ise bütün dinlerde veya inanç sistemlerinde kabul edilmesi, bağlanması gereken ilkeler veya kurallar bütünüdür.”*¹⁰⁰

⁹⁶ Örneklerle Türkçe Sözlük, C.2, Ankara, MEB. Yay., 1995, s.1390.

⁹⁷ Raif Necdet Keteli, **Resimli Türkçe Kamus**, (hzl. Recep Toparlı vd.) Ankara TDK. Yay., 2004, s.221.

⁹⁸ Cenap Karakaya, **Pedagoji Sözlüğü/Dictionnaire de La Langue Pédagogique**, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1994, s.235.

⁹⁹ Remzi Öncül, **Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü (Terimlerin Almanca, Fransızca, İngilizce ve Eski Terim Karşılıkları ile)**, İstanbul, MEB. Yay., 2000, s.610

¹⁰⁰ Mehmet Ali Kirman, **Din Sosyolojisi Temelleri Sözlüğü**, İstanbul, Rağbet Yay., 2004, s.112.

Felsefî Doktrinler Sözlüğü'nde inanç için şu açıklama yapılmıştır: *“İnanç, dinî manada Tanrı’yı ve onun vahiyle bildirdiklerini kabul etme; onlara bağlanma ve böylece Tanrı’nın güvenliği altına girmekten doğan emniyet duygusu. Manevî alana, deneme üstü ve deneme ötesi olana, gayba, görünmez âleme inanıp bağlanma. Şahsî inanmanın içerdiği, doğruluğuna inanılan her şey.”*¹⁰¹

Felsefe Sözlüğü'nde inanç: *“Bir şeyin ya da kimsenin varlığına, bir iddianın doğruluğuna inanma, biri için güven besleme durumu. Dinî bir çerçeve içinde, evreni yaratan ve yasalarını koyan bir Tanrı’nın var oluşunu ve vahyi tartışılmaz kabul etme tavrı. Felsefedeki özel anlamı içinde, doğruluğuyla ilgili olarak kesin sonuçlu kanıtların, sağlam verilerin bulunmadığı, fakat yine de doğruluğu lehinde belirli dayanakların, söz konusu “ö” gibi bir önermenin doğru olduğunu düşünme, savunma.”*¹⁰² olarak açıklanmıştır.

Ferit Develioğlu ve Neval Kılıçkını tarafından hazırlanan Büyük Türkçe Sözlük'te inanç şöyle izah edilmiştir: *“Kendisine bağlanılan düşünce. Bir düşünceye veya bir kanışa bağlı bulunma.”*¹⁰³

Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te inanç: *“Güvenilir, emin, 1. Allah’a, bir dine veya insanüstü bir güce inanma, iman; 2. Bir düşünceye bağlı bulunma; 3. Bir kimseye duyulan güven, inanma duygusu, itimat; 4. Görüş, kanaat.”*¹⁰⁴ şeklinde açıklanmıştır.

Ali Püsküllüoğlu hazırladığı sözlüklerde inanç sözcüğünü şu şekilde izah etmiştir: *“1. Bir düşünceye çok sağlam bir biçimde, içten, gönülden bağlı bulunma, güvenle doğru sayma, inanma. 2. Tanrı’ya, dine inanma, eş anlamı iman, itikat. 3. Birine duyulan güven, inanma duygusu. 4. Kendisine bağlanılan düşünce, görüş, öğretisi.”*¹⁰⁵

¹⁰¹ Süleyman Hayri Bolay, **Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, 8.baskı, Ankara, Akçağ Yay., 1999, s.217.

¹⁰² Ahmet Cevizlioğlu, **Felsefe Sözlüğü**, 1.baskı, Ankara, Ekin Yayınları, 1996, s.278–279.

¹⁰³ Ferit Develioğlu-Neval Kılıçkını, **Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul, Rafet Zaimler Kitabevi, 1975, s.594.

¹⁰⁴ İlhan Ayverdi, **Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 2.C.**, (Redaksiyon ve Etimoloji Ahmet Topaloğlu), 1.baskı, İstanbul, 2005, s.1402.

¹⁰⁵ Ali Püsküllüoğlu, **Öz Türkçe Sözlük**, Ankara, Turhan Kitabevi Yay.,1982, s.256; Ali Püsküllüoğlu, **Arkadaş Türkçe Sözlük**, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 1994, s.531; Ali Püsküllüoğlu,

Orhan Hançerlioğlu, inanç sözcüğünü “*Bir sanıya ya da bir kanıya dayanarak benimseme... inanç, bilginin bittiği yerde başlar ve bilinen için söz konusu değildir, bilinmeyene inanılır...*”¹⁰⁶

Muhammet Yelten ve Mustafa Özkan tarafından hazırlanan sözlükte inanç şöyle açıklanmıştır. *İnanç*, “1. Bir fikre gönülden bağlı bulunma. 2. Allah’a, bir dine inanma. 3. Güven, inanma duygusu.”¹⁰⁷

Mustafa Nihat Özön tarafından hazırlanan Resimli Türkçe Sözlüğü’nde inanç “*bir düşünceye bağlı bulunma, bağlı bulunulan düşünce*”¹⁰⁸ olarak açıklanmıştır.

D. Mehmet Doğan’ın hazırladığı sözlükte inanç şöyle açıklanmıştır. “*İnanç, bir fikre olan bağlılık, kesin kabul, iman, kesin kabulle bağlanılan şey. İnanılan şey. Doğru, emin.*”¹⁰⁹

Resimli Ansiklopedik-Büyük Sözlük isimli sözlük çalışmasında inanç “1. İtikat, bir düşünceyi, bir kanıyı doğru sayarak benimseme ya da bağlı bulunulan düşünce. 2. Tanrı’ya, bir dine inanma”¹¹⁰ olarak izah edilmiştir.

İnanç kavramı Kemal Demiray’ın hazırladığı sözlükte şöyle tanımlanmıştır: “*İnanç, bir düşünceye, bir kanıya bağlılık (itikat, iman).*”¹¹¹

Meydan Larousse’de inanç, “*Bir düşünceye bağlı bulunma, Tanrı’ya, bir dine inanma, iman; birine duyulan güven, itimat inanma duygusu, inanılan şey, görüş ve ileti*”¹¹² olarak tanımlanmıştır.

Pertev Naili Boratav inanç kavramını şöyle tanımlar, “*İnanç, kişi veya toplum tarafından, bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesidir.*”¹¹³

Türkçe Sözlük, 1.baskı, İstanbul, Y.K.Y., Yay., 1995, s.806; Ali Püsküllüoğlu, **Türkçe Sözlük**, Doğan Kitapçılık Yay., 4.baskı, İstanbul, 2002, s.806. Ali Püsküllüoğlu’nun açıklaması, Dil Derneği tarafından hazırlanan Türkçe Sözlük’te olduğu gibi alınmıştır. **Türkçe Sözlük**, Dil Derneği Yay., Ankara, 2005, s.943.

¹⁰⁶Orhan Hançerlioğlu, **Toplubilim Sözlüğü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1986, s.203–206; Orhan Hançerlioğlu, **Dünya İnançları Sözlüğü**, 3.baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2000, s.216–217.

¹⁰⁷Muhammet Yelten-Mustafa Özkan, **Türkçe’nin Sözlüğü**, 1.baskı, İstanbul, Babıâli Kültür Yayıncılığı, 2002, s.290.

¹⁰⁸Mustafa Nihat Özön, **Resimli Türkçe Sözlüğü**, İstanbul, Akın Kitabevi, 1967, s.501; Mustafa Nihat Özön vd. **Ansiklopedik Sözlük, C.2**, İstanbul, Milliyet Yayın ve Limitet Şirketi, (Yayın tarihi yok), s.923.

¹⁰⁹D. Mehmet Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, 1.baskı, Ankara, Birlik Yay., 1981, s.466.

¹¹⁰**Resimli Ansiklopedik-Büyük Sözlük, C.5.**, İstanbul, Ansiklopedik Yayıncılık, 1982, s.1070.

¹¹¹Kemal Demiray, **Temel Türkçe Sözlük**, İstanbul, İnkılâp ve Anka Kitabevleri, 1982, s.463.

¹¹²**Meydan Larousse, C.6**, “İnanç”, İstanbul, Meydan Yay., 1971, s.300 .

Ahmet Tacemen inanç kavramı için şunları söylemektedir: “*İnanca inanmak belirli verilere, yorumlara, incelemelere hatta belirli öğretilere göre değil de, içgüdüye ve öyle bilindiğinden tabii inamlara dayanmaktadır. İnanç nesillerde oluşmuş bir birikimdir. İnanç, içmenin, yemenin, yaşamak için gerekli olduğuna inandığımız şeyler gibi içimizde vardır. İnanç, yapımıza, bünyemize işlemiştir.*”¹¹⁴

İsmet Zeki Eyupoğlu göre inanç “*Bir kimsenin günlük yaşamını, davranışlarını etkileyen, başkalarından öğrenme yoluyla kazanılan düşünce varlığıdır. Onun edinilmesinde kişinin deneme yoluna sapması, geçerliğini kendi yaşamında geçen bir olayla tanınması gerekli değildir. İnanç denemeden us kurallarına, mantık ilkelerine uygulamadan benimsenen, genel geçerliğini yalnızca başkalarından aktarılan olaylara, söylentilere borçlu olan bir düşünce ürünüdür.*”¹¹⁵

Yukarıda yapılan inanç kavramı ile ilgili açıklama ve tanımlamalardan yola çıkarak inanç kavramı için şunu söyleyebiliriz: İnanç, Tanrı'ya, bir dine, bir mezhebe, bir insana, bir peygambere, bir imama, insanüstü bir güce, tabiat olaylarına, bir düşünceye, bir kanıya, bir görüşe, bir iletiye, bir öğretilere, bir öneriye, bir sanıya, bir olguya, bir iddiaya, bir varlığa, ister taş, kaya, ağaç, mezar, su, ateş, toprak, güneş, ay, yıldız, hayvan, figür, gibi somut, ister din, mezhep, fikir, ruh, gibi soyut bir nesneye, bir şeye gönülden, kalpten, içten inanmak, güvenmek, iman etmek, tasdik etmek, itimat etmek, kanaat getirmek, bağlı bulunmak, onu uygulamaya çalışmak, onu savunmak olgusudur. Bu bağlanmanın, bu inanmanın, bu güvenmenin, bu itimat etmenin kimin tarafından, ne zaman, nereden geldiğinin ve niçin uygulanmasının gerektiğinin, doğru ve kesin olduğuna dair herhangi bir somut kanıt olmamasına, başkalarının tanıklığı üzerine kurulmuş kanıtlar olmasına, akla mantığa aykırı olmasa da akılla desteklenmemesine rağmen araştırılmadan, yoklanmadan kuşkuylanılmadan ve tereddüt edilmeden kabul

¹¹³Pertev Naili Boratav, **100 Yüz Soruda Türk Folkloru**, İstanbul, K Kitaplığı Yay., 2003, s.19.

¹¹⁴Ahmet Tacemen, **Taş İnanışı Verileri Zemininde Türk Kimliği III**, Niğde, Niğde Ün. Yay., 1999, s.119.

¹¹⁵İsmet Zeki Eyupoğlu, **Anadolu İnançları/Anadolu Mitolojisi, İnanç-Söylence Bağlantısı**, İstanbul, Geçit Kitabevi, 1987, s.37.

edilir. İnanç insanın şuurlu dünyasında köklü ve sağlam bir temele sahiptir. İnanç insanın iç dünyasını etkilediğinden onun davranışlarını, hareketlerini, konuşmasını, gülmesini, ağlamasını ve günlük hayatındaki her şeyi olumlu veya olumsuz şekilde etkiler. İster yanlış ister doğru; ister mantıklı ister mantıksız; ister sağlam akıllı, güvenilir itimat edilebilir, ister çürük, bozuk, sapık; ister toplum tarafından kabul görsün ister toplum tarafından reddedilsin; ister adaba, ahlaka, terbiyeye uygun olsun, ister ters gelsin; ister başta İslam dini olmak üzere Hıristiyanlık, Musevîlik ve diğer semavî dinlerin kurallarına ve ahkâmına uysun ister uymasın, her insanın bir inancı vardır. Her inancın altında bir bilinmezlik, bilmezlik mevcuttur. Çünkü insan bilmediği fakat merak ettiği ve bilmek, öğrenmek istediği bir konunun gerçeğini anlamak için bir açıklama ihtiyacını duyar. İşte bu ihtiyacın sonucunda inanç meydana gelmiştir.

İbrahim Kafesoğlu'nun belirttiği gibi din bir inançtır, fakat her inanç din değildir. İkisinin arasında fark kutsallık kavramında belirir. Dinî inançlarda varlıklar hakkında kutsal olan ve olmayan (mesela İslam'da haram ve helal) diye ayırım yapılmıştır. Kutsal olanlara dokunmak, karşı gelmek yasaklanmıştır. Tâzim etmek, saygılı davranmak suretiyle onları memnun etmeye çalışmak gerekir.¹¹⁶

Toplumca, milletçe, bireylerce benimsen bu inançlara *halk inançları* denir. Halk inançları, topluluklara millet olma özelliği kazandıran ve kültürü oluşturan önemli unsurlardır. Halk inançlarının bir milletin birlik beraberliğini sağlamakta önemli bir katkısı vardır.

Halk inançlarından söz edenler, batıl itikat, batıl inanış, yanlış inanış, boş inanış, hurafe, boş inanç, boş itikat, eski itikat diye isim verirler. Oysa batıl itikat denilen bu inançlar bir zamanlar, eski Mısırlıların, Sümerlilerin, Babillilerin, eski Yunan ve Romalıların kesin inançlarıydı.¹¹⁷

¹¹⁶ İbrahim Kafesoğlu, **Eski Türk Dini**, Ankara, KB. Yay., 1980, s.7.

¹¹⁷ Hikmet Tanyu, "Dinî Folklor veya Dinî-Manevî Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerine Bir Araştırma", Ankara, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara Ün., Yay., C.XXI, 1976, s.125.

Pratikle denetlenen ve doğrulanan inanç, inanç olmaktan çıkar, bilgi olur. Bundan dolayıdır ki pratikle denetlenmeyen ve doğrulanmayan her inanca boş inanç denilebilir.¹¹⁸

Batıl inanç, “korku, çaresizlik, çağrışım gibi psikolojik sebeplerle beliren, geleceği bilmek isteği ile bazı benzerliklerin, iyilik ya da kötülüğün ön belirtileri olarak değerlendirilebilen bilimin ve geçerli bir dinin reddettiği bir takım tabiatüstü kuvvetlerin varlığını kabul eden, kuşaktan kuşağa geçen yanlış inanmalardır”.¹¹⁹

Manevî halk inançlarının mahiyeti bilimsel ve muteber, geçerli dinî esaslara göre incelenmeden, ölçülmeden onu batıl, boş inanç veya hurafe olarak görmek, kabul etmek bilimsel ve yaşayan manevî ölçüye göre bir yargı sayılabilir mi? Elbette niçin, neden boş inanç sayılması gerektiğinin ispatı gerekir.¹²⁰

Bu batıl inançlar, boş inançlar sözcüğüne sadece din alanında değil; siyasette, ideolojilerde, doktrinlerde, iktisatta, toplumbilimde de, aynı damganın kullanılacağı alanlar, inançlar ve görüşlerin mevcudiyetine rastlanabilir.¹²¹

Halk inançları, insanlar tarafından gerçek olduğu kabul edilen, ona itibar ve önem gösterilen, ister İslamiyet ister Hıristiyanlık isterse diğer semavî dinlerin ahkâmları, kuralları dışında kalan, tarih boyunca hafızalarda kuşaktan kuşağa, nesilden nesle aktarılarak yaşatılan inanmalardır.

Toplumu oluşturan bireyler bazen benimsedikleri ve kabul ettikleri dinin kurallarıyla ilgisi olmamasına, üstelik bunu da iyi bilmelerine rağmen kabul ettikleri dinin inançları ile bu inançları da muhafaza edip yan yana sürdürmüşlerdir.

Eskiden Türklerin etkisi altında kaldığı Totemizm, Animizm, Maniheizm, Şamanizm, Budizm, Zerdüştlük gibi din sistemleri Türk halk inançlarını etkilemiştir. Bu inançları yüzyıllarca benimseyen ve gerçek olduğunu kabul eden Türkler, İslam dinine girdikten sonra İslam dininin

¹¹⁸ Orhan Hançerlioğlu, **a.g.e., 1986**, s.204.

¹¹⁹ Sedat Veyis Örnek, **Etnoloji Sözlüğü**, Ankara, DTCF, Yay., 1971, s.42.

¹²⁰ Hikmet Tanyu, **1976, a.g.m.**, s.125.

¹²¹ Hikmet Tanyu, **1976, a.g.m.**, s.130.

kurallarına aykırı olmayanları hemen atamamıştır. Dolayısıyla bu inançların, pratik ve uygulamaların birçoğu İslamî bir kılığa bürünerek günümüze kadar gelmiştir. Örneğin, Şamanizm kaynaklı saçı saçma geleneği okuryazar olmayanlar arasında olduğu kadar okuryazarlar arasında da icra edilmektedir. Başka bir örnek vermek gerekirse; yolcunun arkasından su dökme pratiği üzerinde duralım; bilindiği gibi eski Türk inanç sisteminde su “ıduk”, mukaddesatlar arasında önemli bir unsurdur. Günümüzde ise farklı tabakalardaki insanlar tarafından yolcunun arkasından, sağ salim gidip dönmesi, yolunun aydınlanması inancıyla su dökülür.

Çoğu zaman halk inançlarını dinî inançlardan ayırmak güçtür. İslam dininde su kutsaldır, Kuran-ı Kerim’de sudan diri olan her şeyi yarattık, şeklinde bir ayet vardır. Peki, Türklerin eski inanç sistemindeki su ile İslam dinindeki su kutsallığı arasındaki farkı ayırt edebilir miyiz?

Halk inançları tamamen yaşanan kitabî din değildir. Onlar yaşanan din olmadıkları gibi, dinin tamamen dışında da değildirler. Bunlar mevcut dinlerin halka yansıyış şekilleri veya mevcut dinlerin halk tarafından algılanış biçimleridir. Şüphesiz mevcut olmayan dinlerin de izlerini taşırlar.¹²²

Halk inançları, insanın ayrılmaz bir özelliği olarak gözükmemektedir. Ancak insanların evreni algılayış biçimi, günlük hayatlarında karşılaştıkları sorunları anlamlandırma, bireysel ve toplumsal ümit, beklenti, kaygı ve korkuları, yaptıkları eylemleri meşrulaştırma, kutsallarını belirlemede halk inançlarının ortaya çıkmasında ve şekillenmesinde etkili olmaktadır.¹²³

Halk inançları bir bakıma aynı toprakları paylaşan ancak farklı dinlere mensup milletler arasındaki kardeşlik ve hoş görü bağlarının güçlendirilmesinde etkin rol oynamaktadır. Örneğin çeşitli dinlere mensup milletlerin yaşadığı bir yerleşim biriminde, kutsal sayılan bir ağaç, pınar, kaya, yatır vb.ne gidip çeşitli dileklerde bulunmaları bunun en güzel örneğidir. İşte bu gibi örnekleri homojen bir yapıya sahip Irak halkı arasında sıkı bir şekilde görmek mümkündür.

¹²² Yaşar Kalafat, **Balkanlar’dan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları**, VII, Ankara, Berikan Yayınevi, 2007.

¹²³ Ahmet Hikmet Eroğlu, **Halk İnançlarına Giriş**, Ankara, Aziz Andaç Yay., 2006, s.14.

Ziya Gökalp inanç kavramı yerine eski Türkçedeki *itikât* kavramını kullanıp bu itikat, inançların Anadolu'da yaşayan kadınlar tarafından "*Tandırname*" veya "*Keçe Kitabı*" isimli kitaplarda yazılı olduklarına inanıldığını ve içinde bir takım uğurlu uğursuz sayılan davranışların mevcut olduğunu söylemektedir. Hâlbuki gerçek hayatta bu kitap mevcut değildir.¹²⁴ Orta Asya'da yaşayan Kırgız ve Kazak Türkleri arasında varlığına inanılan bu kitaba "*Kis Kitap*" denilmiştir.¹²⁵ Sözelimi Anadolu kadınlarına göre her adamın bir perisi vardır. Bu peri doğum, evlenme ve ölüm zamanlarında azgınlaşır; bu azgınlık, kırk gün sürer. Bundan dolayı doğum zamanında anne ile çocuk, evlenme zamanında gelinle damat, ölüm zamanında ölünün akrabaları kırklı olurlar. Bu kırklılar için bir takım kurallara riayet etmek gerekir.¹²⁶

Yaptığımız saha çalışması sırasında bilhassa yaşlı kadınlarla oturup derleme yaptığımızda inançla ilgili verdikleri bilgilere karşı, mecliste oturan gençlerden birisi ona itiraz eder, hurafe, batıl inanç olduğunu söylerse, bilgi veren kadın hemen "*Öyle deme, bunların hepsi eski kitaplarda yazılıdır, sonra Allah korusun çarpılırsın...*" diye karşılık veriyor ve tepki gösteriyordu. Bu kitabın adı ne, diye sorarsanız "*Bilmiyorum, bunu çocukluğumda rahmetli babam veya annemden, büyüklerimden duymuştum.*" cevabını veriyordu.¹²⁷ Bizce kaynak kişilerin söz ettiği kitap Ziya Gökalp'ın söylediği "*Tandırname*" veya "*Keçe Kitabı*" yani Kırgız- Kazak Türkleri arasında varlığından söz edilen "*Kis Kitap*" olmalıdır.

Anadolu'da yaşayan Türkler Türkistan sahasından gelmiş ve Anadolu topraklarına yerleşmiş Türklerdir. Orta Asya'dan gelen atalarımız beraberlerinde kültürlerini, benliklerini, inançlarını vb. varlıklarını getirmişlerdir. Bu yüzden başta Abdülkadir İnan¹²⁸ olmak üzere birçok

¹²⁴ Ziya Gökalp, **Türk Töresi**, (hızl. Hikmet Dizdaroğlu), Ankara, KB. Yay., 1976a, s.47.

¹²⁵ Rıza Filizok, **Ziya Gökalp'ın Edebî Eserlerinde Halk Edebiyatı Tesiri Üzerine Bir Araştırma**, Ankara, KB. Yay., 1991, s.92; Bekir Şişman, "Anadolu'da Yaşayan Halk İnançlarının Menşei Üzerine Bir Araştırma", **MF**. Y.12, S.46, 2000, s.104.

¹²⁶ Ziya Gökalp, **1976a, a.g.e.**, s.47.

¹²⁷ Bu gibi konuşmalar, Tuzhurmatı, Dakuk, Hanekin, Kızlarbat ve Mendeli'de derleme sırasında benzer bir şekilde yaşandı.

¹²⁸ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, 6.baskı, Ankara, TTK. Yay., 2006, s.207.

araştırmacı da Türk halk inançlarının menşeinin bu coğrafyadan Anadolu'ya taşındığı konusunda hemfikirdirler. Ancak buna karşı bazı marjinal görüşlü araştırmacılar da vardır. Sözelimi İsmet Zeki Eyupoğlu, Anadolu'da yaşayan halk inançlarının menşei Anadolu'dur, Anadolu dışında bir kaynağı yoktur, diye iddia etmekte ve Türkistan'dan geldiğini iddia eden görüşleri¹²⁹ reddetmektedir.

Günümüzde Altay, Şor, Tıva, Yakut Türkleri arasında tespit edilen bazı inançların benzerinin ve hatta aynısının Irak Türkmenleri arasında tespit edilmesi, ister Orta Asya ister Sibiryaya ister Anadolu coğrafyasında yaşasın tüm Türklerin inanç birliğine sahip olduklarını kanıtlar.

Tarih boyunca Türkler hangi kıtada, hangi devlette ve hangi milletlerin etkisi altında yaşarlarsa yaşasın kendi kültürlerini, inançlarını, varlıklarını, benliklerini muhafaza etmeyi, zamana göre dönüştürmeyi ve yeni kültürlerle zenginleştirmeyi başarmışlardır. Çünkü Türkler köklü ve sağlam bir kültüre sahiptir.

Özetle Türklerin halk inançlarının menşei tek Tanrılı dinler, çok Tanrılı dinler, Anadolu uygarlıkları, Mısır, Babil, Acem, Fenike, Roma ve Helenler gibi ilk çağ kavimleri, eski Türk dinleri (Özellikle Şamanizm), bazı din büyüklerinin sözleri, peygamberimizin hadislerinin farklı yorumlanması ve günlük yaşam olaylarıdır.¹³⁰

¹²⁹ İsmet Zeki Eyupoğlu, **1987, a.g.e.**, s.49.

¹³⁰ Daha detaylı bilgiler için bk. Bekir Şişman, **2000, a.g.m.**, s.104-108.

BİRİNCİ BÖLÜM

İYELER

1.1. TENGRİ/ TÜRK TENGRİSİ/ BİR TENGRİ/ TANRI

Tarihte çeşitli Türk kitleleri, buldukları çevreye göre çeşitli dinlere girmiş ve bu durum İslamiyet hariç, Türk kavimleri üzerinde menfî tesirler doğurmuştur.¹ Türkler, büyük çoğunlukla İslam dinine mensup olmakla birlikte günümüzde farklı dinlere mensup olan Türk toplulukları da bulunmaktadır. Bu topluluklarla Müslüman Türkler arasında eski inançlarından tevarüs ettikleri birçok ortak inanç ve uygulama mevcuttur.² Fakat Türkler Müslümanlığı kabul etmeden önce girdikleri çeşitli dinlerin eski inançlarını Müslümanlığı kabul ettikten sonra İslam dini ile ters düşmeyenleri sürdürmüş, ters düşenleri ise İslam dininden aldıkları yeni motiflere büründürerek İslamî bir kılıkla sürdürmüşler ya da bırakmışlardır.

Eski Türk dini ile ilgili birçok görüş ileri sürülmüştür. Ziya Gökalp Eski Türk Dininin *Toyonizm*,³ Abdülkadir İnan *Şamanizm*,⁴ Hikmet Tanyu,⁵ İbrahim Kafesoğlu,⁶ Bahaeddin Ögel,⁷ Mehmet Eröz,⁸ Dursun Yıldırım,⁹ Osman Turan,¹⁰ Ahmet Kabaklı,¹¹ Harun Güngör, Ünver Günay,¹² Ahmet Yaşar Ocak,¹³ Yaşar Kalafat,¹⁴ Erol Güngör,¹⁵ Salim Koca,¹⁶ Sadettin Gömeç¹⁷ ve

¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, 25.baskı, İstanbul, Ötüken Yay., 2004, s. 314.

² Ahmet Hikmet Eroğlu, *a.g.e.* s.19.

³ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi, (hızl. İsmail Aka ve Kazım Yaşar Koprıman)* İstanbul, KB. Yay., 1976b, s.40.

⁴ Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler I*, 3.baskı, Ankara, TTK. Yay., 1998 s.462,479; Abdülkadir İnan, *2006, a.g.e.*, s.1.

⁵ Hikmet Tanyu., *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara, Ankara Ün., İlahiyat Fak. Yay., 1980, s.15.

⁶ İbrahim Kafesoğlu., *1980, a.g.e.* s.65.

⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi II*, 4.baskı, Ankara, TTK. Yay., 2002, s.149.

⁸ Mehmet Eröz, *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşilik*, TDAV. Yay., İstanbul 1992.

⁹ Dursun Yıldırım, *Türk Bitiği*, Akçağ Yay., Ankara 1998, s.112–123.

¹⁰ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, Türk Nizamının Millî, İslamî ve İnsani Esasları*, 13.baskı, İstanbul, Ötüken Yay., 2003, s.67.

¹¹ Ahmet Kabaklı; *Türk Edebiyatı II*, İstanbul, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., 2008, s.79.

¹² Harun Güngör, “Eski Türk Dinin İsimlendirilmesi Üzerine”, *Prof. Dr. Umay Günay Armağanı*, Ankara 1996, s.34–39; Ünver Günay ve Harun Güngör, *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, İstanbul, Rağbet Yay., 2007, s.146.

¹³ Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi İnanç Temelleri*, 7.baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2007, s.59.

Ahmet Tacemen¹⁸ ise *Tek Tanrı Dini* (Gök Tanrı) olduğunu kabul etmişlerdir. İleri sürülen görüşlerde bir fikir birliği bulunmamakla birlikte eski Türk dininin Tek Tanrılı (Gök Tanrı) olduğu görüşü kuvvet kazanmaktadır. Gök-Tanrı inancı ve kültü proto-Türklerin en arkaik tarihleri ve kültürel tabakalarında dahi mevcuttur.¹⁹ Bununla birlikte bazı araştırmacılar eski Türk dinine Geleneksel Türk Dini²⁰ adını vermektedirler. Bu çok kuşatıcı bir adlandırmadır.

Hunların yanı sıra Tabgaçlar, Göktürkler ve Uygurlar gibi, Asya'nın doğu ucundan Orta Avrupa'nın içlerine kadar her yerde kendini gösteren bütün tarihî Türk topluluklarında hep Tanrı inancı merkezî bir yer almıştır.²¹

Türkler yüce ve soyut Tanrı anlayışına erişmiş olmakla birlikte başlangıçta onu yine de gökte düşünmüşlerdir. Orhun Kitabeleri'nde "*Üze Kök Tengri*" terkininde Tanrı aynı zamanda gök anlamını da korumaktaydı.²² Kitabelere göre Tanrı, kâinatın ilk sebebidir, yani yaratıcısıdır. Kitabelerde Tanrı bazen "Türk Tengrisi" şekliyle o çağlarda "millî" bir Tanrı olarak görünmektedir.²³ "*Tengri teg tengride bolmuş Türk Bilge Kağan*" (Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı...)²⁴

Muhtelif Türk lehçelerinde, her lehçenin fonetik özelliğine göre, *tengri*, *tengere*, *tangarı*, *tanrı tangara*, *ture*²⁵ şekillerinde telaffuz edilen tengri

¹⁴Yaşar Kalafât, *Kuzey Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Eski Türk Dini İzleri*, Ankara, KB. Yay., 1998 a, s.38.

¹⁵Erol Güngör, *Tarihte Türkler*, 12.baskı, İstanbul, Ötüken Yay., 2005, s.61.

¹⁶Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri II. C.*, Ankara, ODES Ltd. Şti. Yay., 2003, s.159.

¹⁷Sadettin Gömeç, "Şamanizm ve Eski Türk Dini", *PAÜ, Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.4, 1998, s.38–50.

¹⁸Ahmet Tacemen, **1998a, a.g.e.**, s.122.

¹⁹Ünver Günay ve Harun Güngör, **a.g.e.**, 57.

²⁰Abdurrahman Küçük, Günay Tümer, Mehmet Alparıslan Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara Berikan Yayınevi, 2009, s.111–126.

²¹Ünver Günay ve Harun Güngör, **a.g.e.**, s.58.

²²Harun Güngör, "Eski Türklerde Din ve Düşünce", *Türkler Ansiklopedisi*, 3.C., (Ed. Salim Koca vd.), Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s.262.

²³İbrahim Kafesoğlu, **2004, a.g.e.**, s.309.

²⁴Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, 30. baskı, İstanbul, Boğaziçi Yay., 2003, s.2.

²⁵Hikmet Tanyu, **1980, a.g.e.**, s.9; Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul, KB. Yay., 1976, s.18.

sözcüğü, hem göğü hem de Gök Tanrı'yı ifade ediyordu.²⁶ Tengri sözcüğü Irak Türkmenleri arasında *Tarı* şeklinde yaşamaktadır.²⁷

Tengri sözcüğü, günümüz Türk topluluklarından Türkiye ve Azerbaycan Türklerinde *tanrı*; Altaylar'da *tengri*, *tengeri*; Şorlar'da *tengri*, Hakaslar'da *tigir*, *ter*, Tıvalar'da *deer*, Çuvaşlar'da *tura*, Yakutlar'da *tangara*, Moğollar'da *tenger*; Buryatlar'da *tengeri*, *tengri*; Kalmuklar'da *tenger* şeklinde kullanılmaktadır.²⁸ Türklerde Tanrı kavramıyla birlikte sürekli olarak "Kök" kelimesi de kullanılmıştır.²⁹ Divanü Lügat'it Türk'te Kaşgarlı Mahmut, "Tengri" kelimesini şöyle izah etmektedir: "*Kâfirler, göğe Tengri derler, yine bu adamlar büyük dağa, ağaç gibi gözlerine ulu görünen şeylere de 'Tengri' derler. Bu gibi şeylere de yükünürler, secde ederler.*"³⁰ demektedir.

Türk düşünce dünyasında bütün mevcudatın yaratıcısı olan³¹ Tengri, bağışlayıcı ve mükâfatlandırıcı olduğu kadar, cezalandırıcı vasfıyla da Türk hayatında görülür. Kağanları terk eden halkı, başka inançlara kapılanları, kötü kağanları cezalandırır.³² Türk Tanrıları, Zeus gibi çapkın, Diyonizos ve Baküs gibi sarhoş şarap Tanrılarının, kendi içlerinde yer almasına müsaade edemezdi. Zaten buna ilk önce Türk karakteri izin vermezdi.³³

Semavî dinlerde, Tanrı'nın çevresinde onun emirlerini yerine getiren meleklerle, resullere, kitaplara ve azizlere de kutsal bir gözle bakıldığını görüyoruz. Bu inanç benzer şekliyle Türk inanç sisteminde de mevcuttur. Nitekim Türk Tengri'sinin etrafında Tengri tarafından yaratılan ve onun emriyle hareket eden "iye/ige/ıs/tös" gibi muhtelif varlıkların, ayrıca adı geçen sistem içinde mütalaa edilen güneş, ay ve yıldızlar gibi gök cisimleri ile

²⁶Yaşar Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Anahatları**, 2.baskı, İstanbul, Kabalcı Yay., 2006, s.11.

²⁷Çocuklar sokak ve mahallerde oyun oynarken, hilebazlık ve sahtekârlık yapmamak için birbirlerine şunu söylerler: **Tarı zığele (hilebaz) vermez, verse de xeri (hayrı) görmez.**

²⁸M. Seyidov, **Gam-Şaman ve Onun Gaynaglarına Umumi Bahış**, Bakü 1989, s.52. Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, 'den s.19.

²⁹Mircea Eliade, **Şamanizm**, (Çev. İsmet Berkan), Ankara, İmge Yay., 1999, s.27.

³⁰Mahmut Kaşgarlı, **Divanü Lügati't-Türk** (Akt. Besim Atalay) III.C, Ankara, TDK. Yay., 1998, s.376, 378.

³¹Hilmi Ziya Ülken, **Türk Tefekkürü Tarihi**, 2.baskı, İstanbul, YPK. Yay., 2004, s.29.

³²Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, 3.baskı, Ankara, AKM. Yay., 1999a, s.14.

³³Bayram Erdoğan, **Sorularla Türk Mitolojisi**, İstanbul, Pozitif Yay., 2007, s.43.

beraber yer, yer-su ve Umay gibi güçlerin kutsal olarak addedildikleri tespit edilmiştir.³⁴

Altay merkezli Gök Tanrı inancı çevresinde Tanrılar sistemine ait “tös, ımı, neme, ıs, iye” gibi kavramlar karşımıza çıkmaktadır. Gökte (semada) bulunduğu inanılan Tek Tanrı (Ülgen) Gök–Tanrı Bengü Taşlarında geçen üstte gök ve altta yağız yerin sahibidir. Tanrı Ülgen’in hizmetinde olan başka Tengriler vardır ki, bunların görevleri yaratılmış olanların sahipliklerini, sorumluluklarını üstlenmektedir.³⁵

Türk inanç sistemi içinde sık sık bahsedilen konulardan birisi de Tanrı'nın yaptığı işlerdir. Her şeyden önce zamanı Tanrı takdir eder, kişiöglü hep ölmek için dünyaya gelmiştir.³⁶ Tanrı kut (ruh) veren, kut alandır. Bunu, Orhun Yazıtları'nda; “*Türk Tanrısı, Türk kavmi yok olmasın diye İlteriş Kağan'ı, Ay Bilge Katun'u tepesinden tutup yukarı götürmüş*”³⁷ şeklinde geçmektedir.

X. yüzyılın ilk çeyreğinde Oğuzları tavsif eden İbn Fazlan Oğuzların “*Bir tanrı*” dediklerini haber vermektedir. Onun anlattığına göre; Oğuzlardan biri zorluk görür yahut hoşuna gitmeyen bir işle karşılaşursa başını göğe kaldırarak “bir tanrı” diyor ki “*Bir Allah*” demektir.³⁸

Çin kaynakları Hunların kültüründen bahsederken tapınaklarını zikrediyor. Kaynaklara göre hakanın karargâhındaki tapınakta her yılın başında ayin yapılırdı. Bu ayine Hunların 24 boyunun başbuğları iştirak ederlerdi. Yılın beşinci ayında Lung-çeng şehrinde toplanırlar, atalarına, Gök Tanrı'ya, yer-su ruhlarına kurban sunarlardı.³⁹

Türkleri yakından tanıyan yabancı yazarların hemen hemen hepsi, eski Türk dini inancının mahiyeti hakkında aynı tespitte bulunmuşlardır. Mesela, Theophylacte Simocatt adlı Bizans tarihçisinin bu husustaki tespiti

³⁴Rıfat Araz, **Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği**, Ankara, AKM. Yay., 1995, s.28.

³⁵İsmet Çetin, “Türk Mitinde Kut İyesi Kızır ve Medeniyet Değişikliğinde Kızır'dan Hızır'a Geçiş”, **MF**. 2002, Y.14, S.54, s.30–34.

³⁶Hüseyin Namık Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, Ankara, TDK. Yay., 1998, s.50, 52.

³⁷Hüseyin Namık Orkun, **a.g.e.**, s.35.

³⁸İbn Fazlan, **Seyahet Nâme**, (Önsöz ve Tercüme: Ramazan Şeşen), İstanbul, Bedir Yayınevi, 1995, s.35.

³⁹Abdülkadir İnan **2006, a.g.e.**, s.2.

şöyledir: “*Türkler; toprağı, suyu, ateş ve havayı kutsal sayarlar ve onlara saygı gösterirler. Bununla birlikte gökyüzü ile yeri yaratan tek bir Tanrıdan başka bir şeye tapmazlar. Ona atlar, sığırlar ve koyunlar kurban ederler.*”⁴⁰

Kaynaklar eski Türk dininin sadece tek Tanrılı inanç olduğunu söylemekle kalmamış, aynı zamanda bu Tanrı'nın en önemli özelliğini de belirtmişlerdir. O da bu Tanrı'nın “ölümsüz” (Mengü/Bengü Tegri) yani “ezeli ve ebedi” bir varlık olmasıdır. Öte yandan ne yabancı ne de yerli kaynaklar, Gök Tanrı'nın sözle veya resimle herhangi bir tasvirini vermişlerdir. Türkler Tanrı'yı sadece görülmeyen bir varlık, yani “ruh” olarak düşünmüşlerdir.⁴¹

Gök Tanrı inancı, tek Tanrı düşüncesi etrafında şekillenmiştir. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, bu inancın merkezinde yaratıcı yüce varlık olarak tek Tanrı vardır. Burada hemen belirtelim ki, tek Tanrı inancına bütün topluluklar değil, ancak yüksek kültür yaratan ve büyük devletler kuran Türk toplulukları (Hunlar, Göktürkler, Uygurlar, Oğuzlar) ulaşabilmişlerdir.⁴²

Gök Tanrı kültü hemen hemen tüm Türkistan toplumunda çok köklü bir inanç olması nedeniyle İslam sonrası dönemde dahi kendini göstermiştir. İslamiyet'e geçişi belli ölçüde kolaylaştırdığı eskiden beri ileri sürülen bu kültün, İslamî döneme mahsus bazı metinlerde de ortaya çıktığı müşahede olunmaktadır. Bu metinlerin tipik bir örneğini *Dede Korkut kitabı* teşkil etmektedir.⁴³

Bölgede yaşayan Türkmenler istiğfar, merhamet, dilek tutmak vb. niyetler için Allah'a dua eder ve ondan bahsederken hep *asmana* (semaya) bakarlar. Yani Anadolu'da yaşayan diğer Müslüman Türkler gibi Allah'ın gökte, yukarıda olduğu inancını benimsemişlerdir. Nitekim bölgede günümüzde de yağmur yağdığı zaman “*Allah'tan rahmet yağıyor*” denilir. Bununla birlikte hava sıcak olduğunda “*Allah bize bir rahmet yeli gönder*” şeklinde dua edilir.

Türk mitolojisinde yukarıdaki Tanrı Ülgen, ve ondan daha büyük olmasına rağmen sıkça ifade edilmeyen “Kayrahan” iyi tanrılar olup dünyayı

⁴⁰ Salim Koca, **a.g.e.**, s.162.

⁴¹ Salim Koca, **a.g.e.**, s. 163.

⁴² Salim Koca, **a.g.e.**, s. 162.

⁴³ Ahmet Yaşar Ocak, **2007, a.g.e.**, s.69.

ve insanları yaratmışlardır. İnsanlara iyilik yapmaya ve onları kötülükten uzak tutmaya çalışırlar. Çünkü yeraltındaki kötü tanrı Erlik, sürekli onlara kötülük ve hastalık göndermektedir. Bölgede mitolojideki karanlık ve kötülük âlemi olan yeraltı dünyasından bahsederken veya bir serdaba (yeraltındaki depolar, sığınaklar) inilirken karşılaşılabilecek kötülüklerden kurtulmak için “*Bismillah*” denilir ve dikkatli davranılır. Bu uygulama günümüzde de yeraltı âleminin karanlık ve kötülüklerin âlemi olduğunu vurgulamaktadır.

Bir konudan bahsederken onu vurgulamak ve teyit etmek için Allah her şeyi bilir, “*Allah Âlim ü xebirdir*”, “*Allah şahittir*”, Allah’ı tarif ederken “Allah bir nurdur, o bizi görür, biz onu görmeyiz, o bizim içimizde geçen her şeyi bilir, o gökte yaşar, tektir, çoluk çocuğu, karısı, akrabası yoktur”; ona hitap ederken “*Ey mavi çadırılı, Ey mavi gözlü*” gibi cümle ve kavramlar da kullanılır.

Kaynak kişilerimizin birisinden derlediğimiz konuyla ilgili anekdotu burada aktarmak istiyoruz: “*Biz çocukken oruç tutamazdık, açlığa, susuzluğa dayanamazdık, ancak bunu anne, baba ve büyüklerimize söyleyemedik. Çünkü onlar bizi azarlar ve oruç tutmanın dinî bir görev ve tutmamızın zorunlu olduğunu söylerlerdi. Bizse onların yokluğundan istifade edip karyolanın altına girip bir şeyler yer ve içerdik. O zamanki düşüncemize göre Allah yukarıdadır ve biz karyolanın altında yemek yerken o bizi görmez.*”

Dede Korkut kitabında, Kam Püre'nin bir oğul ve Pay Piçen Big'in bir kız sahibi olabilmeleri için, Kalın Oğuz Beyleri, yüzü göğe tutar ve ellerini kaldırarak dua ederler.⁴⁴

Bölgede Allah'ın bizleri nasıl yarattığını düşünmek günah sayılmazken onun nasıl yaratıldığını düşünmek günah sayılır, inancı yaygındır.

Tarih boyunca Türkler çeşitli kültür, inanç ve dinlerle karşılaşmalarına ve tanışmalarına rağmen kendi öz kültürlerini ve kimliklerini korumuş, günümüze kadar sürdürmüşlerdir. Bunun ispatı Türk dünyasından uzak tutulan ve kopartılmaya çalışılan Irak Türkmenlerinin Orta Asya, Anadolu ve diğer sahalarda yaşayan Türkler ile aynı inanca sahip kalmasıdır. Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Irak Türkmenleri, eski Türklerin Tek

⁴⁴Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, 5.baskı, Ankara, TDK. Yay., 2004, 3. Destan; Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek Boyı, s.116- 153.

Tanrı/ Gök Tanrı inanç sistemi etrafında oluşan inanç ve pratiklerinin aynısını veya İslamî kılığa büründürerek benzer bir şeklini günümüze kadar muhafaza etmeyi başaramışlardır.

1.2. İYELER

Eski Türkler, tabiatta birtakım gizli kuvvetlerin varlığına inanıyorlardı. Dağ, tepe, kaya, vadi, ırmak, su kaynağı, mağara, ağaç, orman, volkanik göl, deniz, demir, kılıç vb. aynı zamanda birer ruh idiler. Ayrıca güneş, ay, yıldız, yıldırım, gök gürültüsü, şimşek gibi ruh tanrılar tasavvur edilmişti.⁴⁵ Türk inanç yumağında açıkça Tengri merkez olmak üzere, çevreyi onun yarattığı yardımcı ve koruyucu iyelerinin aldığı görülmektedir. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyette meleklerin, cinlerin ve şeytanın bulunuşu, bunlarla ilgili inanç ve fonksiyonlar başlangıçtan beri Tanrı ve etrafının değişmediği fikrini vermektedir.⁴⁶

Eski Türklerde “ruh”ların “insan” biçiminde tasavvuru olmadığı için, putlara da rastlanmaz. Türkler gizli kuvvetin bulunduğunu düşündükleri tabiat arızalarını gördükleri gibi kabul etmiş ve sadece onlara kutsallık atfetmekle yetinmişlerdir ki bunun delilini Orhun Kitabelerinin iki “yer-su” için tasrih edilmesi vermektedir; “İduk Ötüken” (Kutsal Ötüken) ve “Tamiq İduq baş”.⁴⁷ Türk sözlü geleneği içinde insanların hayatını etkileyen, inançlarla yakından bağlantılı, olağanüstü nitelikler taşıyan, gizli güçlere sahip oldukları kabul edilen, ancak ne oldukları pek bilinmeyen varlıklarla ilgili pek çok anlatı vardır.⁴⁸

İyeler hakkında oluşan inançların, Türk mitolojisinde kökleri ile çok eski devirlere uzanmaktadır. Mesela, Altay Türklerinde şöyle bir mite rastlamaktayız: Yeraltı Tanrısı Erlik gökten kovulduğu zaman, onunla beraber yere bir sürü hizmetçisi de dökülür. Suya düşenler su iyeleri, dağa düşenler

⁴⁵ İbrahim Kafesoğlu, 2004, a.g.e., s.302.

⁴⁶ Yaşar Kalafat, 1998a, s.43.

⁴⁷ İbrahim Kafesoğlu, 1980, a.g.e., s.45.

⁴⁸ Ayşe Duvarcı, “Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar”, **Bilig**, Kış/2005, S.32, s.125.

dağ ve tayga iyeleri olarak bilinmeye başlar. Eve düşenlerini de ev iyeleri olarak kabul ederler.⁴⁹

Bütün Müslümanlar, cinlerin varlığını Kuran-ı Kerim’de “*ins-ü cin*” ifadesiyle yazılı olmasından dolayı kabul etmektedirler.

Bu varlıklara Anadolu’da yerine göre; *cin, ecinni, cadı, peri, şeytan, üç harfli, iyi saatte olsunlar, pir (evin piri), sahip (evin, koyunların sahibi), bekçi (evin, koyunların bekçisi), mekir, ferişte, feriştah, Rüküş Hanım, İbrik Kalfa*⁵⁰ gibi isimler verilirse de bunlar kimlikleri birbirine karışmış, iç içe geçmiş şekilde karşımıza çıkarlar.⁵¹

Türkiye Türkçesinde genel olarak gizli yaratıklara verilen *İye* kavramı, Irak Türkmenleri arasında Farsça feriştah kaynaklı olan *firişte*⁵² şeklinde kullanılmaktadır. Firişte kavramı bölgede korkunç bir yaratık çağrışımı yapsa da hem iyiliği hem de kötülüğü seven olmak üzere iki çeşidi vardır. Yani tıpkı insanlar gibi; hem dindarları, Müslümanları, hayır sevenleri hem de kötüler, sarhoşları, tabiri caizse kâfirleri vardır. Hatta halk arasındaki inanca göre, firişterin hem Şii hem de Sünni mezhebine bağlı olanları mevcuttur.

Firişte kavramıyla birlikte bazı kara iyeler için *gulyabani (qulyabani, ğuleybani), cin, melaike, peri, üzüyöğurtlu, mokıl, dev, canavar, ajdaha, Qurt Hasan, Saçayux, Qere Qaşşağ, Huhu* vb. gibi kavramlar da kullanılır.

1.2. 1. Koruyucu İyeler

1.2.1.1.Umay:

Türklerin millî bir ilahesi konumuna gelen Umay hakkında en eski bilgiler Gök Türk yazıtlarında görülmektedir. Bilge Kağan: “*Babam öldüğü*

⁴⁹Çulpan Zaripova Çetin, “Tatar Türklerinde Mitolojik Varlıklarla ilgili Mitler ve İnanışlar”, **Bilig**, Güz/2007, S.43, s.3.

⁵⁰Mehmet Halit Bayrı, **İstanbul Folkloru**, İstanbul, Eser Yay., 1972, s.199.

⁵¹Ayşe Duvarcı, **a.g.m.** s.126.

⁵²Yaşar Kalafat, Irak Türkmenlerinin Halk İnançlarıyla ilgili yaptığı değerli araştırmalarında (Yaşar, Kalafat, Ahmet Doğan’la birlikte **Kuzey Irak’ta Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları**, Ankara, Ecdad Yay., 1995, s.19; Yaşar Kalafat, **1998a, a.g.e.**, s.82; Yaşar Kalafat **Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları**, Ankara, ASAM Yay., 2000a; Yaşar Kalafat, **Balkanlardan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları, II**, Ankara, Berikan Yay., 2007 vd.) Feriştah kavramını kullanmıştır. Ancak bölgenin hiçbir yerinde bu kavram Feriştah şeklinde kullanılmamaktadır. Adı geçen kavram Feriştah’ın değişik şekli Firişte şeklinde halk arasında telaffuz edilmektedir.

vakit küçük kardeşim Kül Tegin yedi yaşındaydı. Umay gibi anam hatun sayesinde küçük kardeşim Kül Tegin Er kahraman adını aldı.” diyor ki anasını çocukları koruyan dişi tanrı Umay’a benzetmiştir.⁵³ Umay hakkında dikkate şayan bir başka izahı ise Kaşgarlı Mahmut tarafından kaleme alınan Divanü Lugati-t Türk’te görmekteyiz. Kaşgarlı’ya göre Umay kadın doğurduktan sonra çıkan sondur, kadınlar Umay ile tefeül eder, Umay’a taparlarsa oğul olur derlermiş. Umay ruhunun menşei hakkında ileri sürülen birçok görüş bulunursa da, bu ruh Türklerin millî bir kültü olmuştur.⁵⁴

Umay günümüzde kadın ve çocukları koruyan bir ruh biçimini almış olup Tunguzlarla birlikte Güney Sibiryâ ve Altay Türklerinde görülür. Buralardaki inançlara göre Umay, her zaman çocukla beraberdir; ancak onun çocuğu terk ettiği zamanlar da olur. Bu ayrılma uzun sürdüğü zaman çocuk hastalanır. Umay’ın çocukla beraber olduğunun işareti, çocuk uykudayken gülmesidir. Ağladığı zaman sözü edilen koruyucu ruhun gittiği düşünülür. Çocuk hastalandığında Umay’ı getirmesi için kam çağırılır. Bazen çocuğun doğmadan önce ruhunu koruduğu varsayılan Umay; Sagaylar, Şorlar ve Beltirler arasında üç yaşına gelene kadar çocuğun ruhunu temsil etmektedir.⁵⁵

Bölgede yapılan tespitlere göre, çocuk bir yaşına kadar uyurken gülerse ona “*Annen öldü.*” derler, o ise “*Niye bana yalan söylüyorsunuz, demin bana süt verdi.*” der. Ağlarsa ona “*Baban öldü.*” derler. Bacağının arasına ellerini sürerse, erkek veya kız olduğundan emin olmak istediğindedir. Çocuğun bu hareketleri ile ilgili yapılan yorumlar, Umay kültürünün bir uzantısı gibi görülmektedir.

Çocuktan sonra gelen plasentaya kimi yerlerde eş, kimi yerlerde *son*, kimi yerlerde de *etene*, *eten* denilmekte ve gebelik süresince dölyatağında ananın kendi kanıyla çocuğunu beslemesini sağlayan bu organa halk geleneğinde büyük önem verilmektedir.⁵⁶ Çocuğun eşi veya sonuna,

⁵³ Abdülkadir İnan, 2006, a.g.e., s.36.

⁵⁴ Abdülkadir İnan, 2006, a.g.e., s.36-37.

⁵⁵ Yaşar Çoruhlu, a.g.e., s.41.

⁵⁶ Pertev Naili Boratav, 2003, a.g.e., s.190.

çocuktan bir parça, hatta çocuğun kendisi gözüyle bakıldığı için, doğumdan sonra genellikle temiz bir beze sarılarak bir yere gömülür.⁵⁷

Bölgede loğusanın sonu, eşi için “yoldaşı” “uşağ yoldaşı” gibi kavramlar kullanılmaktadır. Eş veya sona çok önem verilir; bir akarsuya atılır veya evin bahçesine ya da başka güvenli bir yere gömülür. Yani rastgele bir yere atılmaz; atılırsa çocuk için fena olacağına inanılır. Bu pratikte son veya eşin bir koruma, kötülükten saklama gibi bir fonksiyona sahip olduğuna inanılmaktadır.

Çocuğun eşini veya sonunu toprağa gömmek Anadolu'nun birçok yerinde,⁵⁸ Azerbaycan'ın Şeki- Zagatala⁵⁹ bölgesinde ve Orta Asya sahasında yaşayan birçok Türk topluluğu arsında da yaygın bir uygulamadır.

Bölgede doğum esnasında eşi gelmeyen kadın, hareket ettirilir, doğum odasında yürütülür, soğan veya sarımsak koklatılarak kusturulmaya çalışılır; yüzü sıcak suyun buharına doğru tutulur veya içine sıcak su koyulan bir leğenin (teşt) içinde oturtulur ki eşi kolaylıkla ve çabuk çıksın. Eşi çıkmayan kadının vefat edeceğine inanılır.

Erzurum'da eşi gelmeyen loğusa, koltuklarından tutularak sallanıp silkelenir ve üç defa “Eşin geldi, sen de gel.”⁶⁰ denilir. Kandıra Türkmenlerinde eş kolay gelirse annenin sağlıklı olduğu anlaşılır. Eşin parça parça olması da annenin doğumla ilgili sağlık problemi olduğuna yorumlanır.⁶¹

Bölgede hamile kadın doğum yaparken ona “Hz. Fatma'nın veya Hz. Ayşe'nin eli olsun doğumda”, “Menim elim olmasın Fatma'yı Zehra'nın, Fatma nenenin eli olsun, Meryem ananın eli olsun” denilir. Bu da bize İslamiyet'i kabul ettikten sonra Türklerin Umay'ı peygamber efendimizin kızı Hz. Fatma veya eşi Hz. Ayşe ya da Hz. Meryem ile değiştirdiklerini göstermektedir. Ancak fonksiyon bakımından herhangi bir değişiklik söz

⁵⁷Sedat Veyis Örnek, **Türk Halk Bilimi**, 2.baskı, Ankara, KB. Yay., 2000, s.143.

⁵⁸Sedat Veyis Örnek, **Geleneksel Kültürümüzde Çocuk**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1979, s.110–112.

⁵⁹Mehebbet Paşayeva, “Azerbaycan'ın Şeki ve Zagatala Yöresinde Doğum Öncesi, Sonrası ve Çocukların Aile Terbiyesi”, (Çev. Şahin Köktürk), **MF**. Y.5, S.33 Bahar 1997, s.127.

⁶⁰Zeki Başar, **Erzurum'da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları** Ankara, Atatürk Ün. Tıp Fak. Yay., Sevinç Matbaası, 1972, s.65.

⁶¹ Işıl Altun, **Kandıra Türkmenlerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm**, Kocaeli, Yayıncı Yay., 2004, s.132.

konusu olmamıştır. Umay'ın yerini alan Hz. Fatma Azerbaycan Türkleri⁶² arasında da tespit edilmiştir. Başta Anadolu kadını olmak üzere Azerbaycan ve Irak Türkmen kadını, kendine Fadime Ana'yı örnek almış ve onu uğur, bereket sembolü olarak yaşatmıştır.⁶³

Abdülkadir İnan'ın tespitlerine göre Umay kültü Yakutlarda da bulunup ona “*Ogu imta*” yani “*Çocuk ımısı*” denilmektedir. Bu çocuk ımısı bir kuş gibi çocuk üzerinde öter ve bununla mezkûr çocuğun neslinin bereketli olacağını haber vermiş sayılır.⁶⁴

Bölgede devlet kuşuna, Talih kuşu (*Talih quşu*) denilmektedir. Talih kuşu hakkında çeşitli inançlar tespit edilmiştir. Üzerine kuş, serçe tarafından pislenen insan, zengin olacakmış, hatta eskiden kral olacakmış inancı vardı. Talih kuşuyla ilgili inanç ve pratikler Irak Türkmenlerinin masallarında da görülmektedir. Matal/2 diye adlandırılan masalda, talih kuşu motifi mevcuttur. Erkek elbiselerini giyen kız, beraberindeki 39 kızla birlikte bir başka memlekete gider. Bu memlekette padişah ölmüştür. Yeni padişah bulabilmek için halk havaya kuş atar. Havaya atılan kuş kimin başına konarsa onu padişah yapacaklarını söylerler. Havaya atılan kuş üç defa üst üste bu kızın başına konar ve kız padişah olur.⁶⁵ Başa kuş konması ve uğur getirmesiyle ilgili inançlar, Anadolu'nun birçok yerinde de tespit edilmiştir.⁶⁶

Altay Türklerinde, çocukların ve kadınların koruyucu tanrısı Umay'dır. O ak sarı saçlı, ak sarı simalı ve ak giyimli bir kız olarak tasavvur edilir. Umay kadınlara çocuk doğururken yardım eder. Çocuk doğduktan sonra ise onu kötü ruhlardan korur. Umay'ın Altay Türkçesi'nde adları şunlardır: “*May-ene, Payana, Bay-ene*”, Umay'a verilen bu adlar onun anaçlığını ve kutsallığını ifade edecek tarzda seçilmiştir.⁶⁷

⁶²Kadir İbrahimioğlu Kadirzade, *Âdetler, İnançlar ve Türklerin Soy Kültü Meselesi*, (Çev. Ahmet Doğan), Ankara, Akçağ Yay., 2005, s.30.

⁶³Müjgan Uçar, “Anadolu Folklorunda Fadime Ana”, *TFA. Yıllığı*, Ankara 1976, s.149–151.

⁶⁴Abdülkadir İnan, **1998, a.g.e., I.C.**, s.399.

⁶⁵Necdet Yaşar Murat Bayatlı, **Irak Türkmenlerinin Masallarında Motif ve Tip İncelemesi**, Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Yay., Ankara 2007, s.81-83., 266- 274.

⁶⁶Yaşar Kalafat, **1999, a.g.e.**, s.19; Rıfat Araz, **a.g.e.**, s.30.

⁶⁷İbrahim Dilek, “Altay Türklerinde Çocuğun Doğması ve Doğum Günü Kutlamalarına Dair Bazı İnanışlar”, **Bilig**, Bahar/1996a, S.1, s.51–53.

Özbek Türklerinde kadınların hamisi “*Ambar-ana*”, eskiden Zerdüştlüğe göre kadın hamisi “*And-hid*”, Sibiry Türklerinde “*Aynhit*” Orta Asya ve Kafkas Türklerinde Umay-ana diye adlandırılan⁶⁸ bu iye Avrupa sahasında yaşayan Türkler arasında da görülmektedir.⁶⁹

Bölgede anne doğum yaparken ona melekler yardım eder, çocuğu korur ve yazgısını yazarlar, inancı yaygındır. Bu inanç Irak Türkmenlerinin masallarında da geçmektedir. “*Yeddi Qız Babası*” isimli masal şöyledir: Hamile bir kadın, oduncu olan eşiyle odun satmaya gider. Odun satmaya giderlerken kadının doğum sancısı tutar; kadın, kocası tarafından kiralanan hamamda gece tek başına sancılanırken gökten üç peri iner ve çocuğun doğumunu kolaylaştırır. Dünyaya gelen kız çocuğuna üç peri üç güzel şey verir; birinci peri onun için: “*Gülerken yanağından gülle reyhan dökülsün, ağlarken yel yağmur olsun.*” der, ikinci peri ona: “*Bir bezbent/çaput verir ve elinden açılırsa hemen ölürsün.*” der, üçüncü peri ise ona “*Elini suya çalarsan su peynir olsun, başını suyla yıkarsan başından altın dökülsün.*” der.⁷⁰

Türk dünyasında çok eski zamanlardan beri farklı isimlerle, ama aynı koruyuculuk fonksiyonuyla Türk insanı tarafından varlığına inanılan Umay ruhu, günümüzde Anadolu başta olmak üzere Türkistan coğrafyası, Azerbaycan ve Irak Türkmenleri arasında varlığını muhafaza etmektedir. Ancak şunu da belirtmekte yarar vardır ki, Umay her ne kadar Tanrıça, İlah olarak adlandırılırsa da o bir Tanrıça, ilah değil, o yeni doğum yapan anneleri ve çocukları koruyan bir ruhtur.

1.2.2. Kara İyeler

1.2.2.1. Alnenesi/ Al Karısı

Kötü bir ruhun timsali olan *Al Karısı*, Türkiye Türkleri, Kazak, Kırgız, Özbek, Başkurt, Tatar, Yakut, Altay Türkleri ve çeşitli Türk toplulukları arasında “*abası*”, “*alkarısı*”, “*alanası*”, “*alkızı*”, “*albasması*”, “*ablası*”,

⁶⁸ Kadir İbrahimoglu Kadirzade, a.g.e., s.30.

⁶⁹ Yaşar Kalafat, 1999a, a.g.e., s.18.

⁷⁰ Necdet Yaşar Bayatlı, 2007, a.g.e., s.94, 325-328.

“*alarvadı*”, “*alacama*”, “*albıs*”, “*almış*”, “*albız*”⁷¹ gibi adlarla anılmakta olup doğum yapan loğusa kadınlara ve çocuklara sataşan, kimi zaman da onları öldüren⁷² kötü bir iyedir.

Irak Türkmenleri arasında Al Karısı'na, *Alnenesi*, *Alaparma*, *Şava*, *Halnenesi* gibi isimler verilirken, Erzurum'da *Alkarısı*, Malatya'da *Hıbilik*, Bingöl'de *Kapoz*, Elazığ'da *Hafdar*, Gaziantep'te *Tepegöz*⁷³ gibi isimler verilmektedir.

Al karısı, doğum zamanında fırsat bulup içeri girer, loğusa annenin gözüne görünür ve anne kendinden geçer. Al karısı annenin ciğerini veya yüreğini çıkarır, eve yakın bir çeşme, akarsu veya kuyuya batırıp geri getirir veya yer, bunun sonucunda da anne ölür.

Gerek Şaman gerek Müslüman Türkler arasında bu güne kadar yaşayan ve mühim rol oynayan Al karısı,⁷⁴ Umay koruyucu iyenin zıttı olup üremenin ve çoğalmanın düşmanı gibidir.⁷⁵

İnsan-hayvan karışımı bir şekilde tanımlanan bu öldürücü dev ya da cin, “uzun boylu, uzun parmak ve tırnaklı, dağınık saçlı, yağlı vücutlu, el ve ayakları küçük, dişlek, bir dudağı yerde, bir dudağı gökte, bazen zenci suratlı, memelerini masallardaki devler gibi omuzlarından geriye atabilen, tepesinde gözü olan, çok çirkin, al gömlek giyen bir yaratıktır”.⁷⁶ Bazı kaynaklarda Albastı, 70 memeli ve her memesi ile 70 bebeği emziren çirkin bir kadın olarak tasvir edilir.⁷⁷

Türk, Kazak, Kumuk, Nogay, Tıva halk mitolojilerinde Albastı'nın insanlar ile cinsî ilişkiye girdiği de söylenir. Meselâ Tıva mitlerinde Albastı avcılara kadın olur, onlara sütünü içirir, kaburga yanından etini kesip yedirir ve onların avdan bol kazançla dönmelerini sağlar. Tatar mitolojisinde ise

⁷¹Abdulkadir İnan, 2006, a.g.e., s.172–173; Orhan Acıpayamlı, *Türkiye’de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etimolojik Etüdü*, Ankara, Atatürk Ün. Yay., 1961, s.80.

⁷²Sedat Veyis Örnek, 2000 a.g.e., s.144.

⁷³Seyfi Karabaş,, *Bütüncül Türk Budun Bilimine Doğru*, İstanbul, Y.K.Y Yay., 1999, s.402.

⁷⁴Abdulkadir İnan, 1998, a.g.e., I.C., s.259.

⁷⁵Yaşar Kalafat, 1999a, a.g.e., s.24.

⁷⁶Sedat Veyis Örnek, 2000 a.g.e.,s.144; Orhan Acıpayamlı,, 1961, a.g.e., s.75.

⁷⁷Çulpan Zaripova Çetin, a.g.m., s.18.

Albastı, atıl evlerde, sahipsiz yerlerde, çukurlarda yaşayan kötü merhametsiz bir ruh olarak bilinir.⁷⁸

Kırgız-Kazak Türklerinin inançlarına göre albastının Kara Albastı ve Sarı Albastı olmak üzere iki çeşidi vardır. Sarı Albastılar Hoca, Baksı veya Şamanların okumasıyla defolup giderler, Kara Albastılar ise kendisini görmek iktidarına malik olan ocaklı adamdan başka kimseden korkmaz. Sarı Albastılar sarışın bir kadın suretinde olup bazen de keçi ve tilki suretlerine de girerler.⁷⁹

Bahaeddin Ögel Albastıları; Kırmızı Albastılar, Kara Albastılar ve Sarı Albastılar olmak üzere üçe ayırmaktadır. Kırmızı Albastılar ölüm veren bir ruh olsa da insanlığın anası olan bir ruhtur; Kara Albastılar ciddi ve ağırbaşlıdır, Sarı Albastılar ise sarı kız şeklinde olup Kara Albastılara göre daha az yararlıdır ve kadınlara mahsus hoppalığın temsilcisidir.⁸⁰

Uygur ve Kazak Türkleri arasında Albastı “*Kara basmak, Kara bastı*” tabiriyle kullanılmakta ve cinlerin bir çeşidi olarak düşünülmektedir.⁸¹ Romanya’da yaşamakta olan Dobruca Türklerinde Al karısı sarışın ve şişman bir kadın olarak tarif edilmektedir.⁸²

Doğum esnasında ve kırk gün boyunca, doğum yapan loğusa ile çocuğu Al karısından korumak, onun gelmesini engellemek, kötülüğünden kurtulmak ve onu etkisiz hale getirmek için Türk insanı birçok tedbir almıştır. Bu tedbirler yöreden yöreye bazı değişiklikler arz etse de müşterek bir hedef uğruna yapıldığı görülmektedir.

Alnenesi (Al karısı) Irak Türkmenleri arasında loğusa (*Zeyistan, Zeste, Çileli, Çiledar*) kadınlara musallat olan kötü bir iyedir. Halkın anlattıklarına göre; uzun boylu, iri cüsseli, siyah saçlı, uzun parmaklı, kirli ve siyah tırnaklı, kalın dudaklı olan bu iye evde yalnız kalan loğusa kadınlara yaklaşıp, onları boğar, ciğerlerini çıkarır ve suya atar.

⁷⁸Çulpan Zaripova Çetin, **a.g.m.**, s.18.

⁷⁹Abdülkadir İnan, **1998, a.g.e., I.C.**, s.259.

⁸⁰Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi I**, 4.baskı, Ankara, TTK. Yay., 2003, s.300.

⁸¹Harun Güngör, “Kayseri’de Yaşayan Uygur ve Kazak Türklerinde Bazı Âdet ve İnanışlar”, **MF. Y.4, S.14, Yaz 1992, s.7-8.**

⁸²Mehmet Naci Önal, **Romanya Dobruca Türkleri**, Ankara, KB. Yay., 1998, s.52.

Alnenesi (alapardı), bazen karga kılığına girerek loğusa kadınların ve çocuklarının ölümüne yol açar. Dolayısıyla kargalar loğusalı evlere uğramaktan sakınır.⁸³

Tespitlere göre eskiden Kerkük'te alaparmış bir kadının hastanede yapılan muayenesinde ciğerlerinin bulunmadığı görülmüştür.⁸⁴ Alnenesi demircilere, ocaktan olan kimselere yaklaşmaz, kalabalık yerlere girmekten korkar. Bu yüzden loğusa kadın doğumunun kırkıncı gününe kadar odada yalnız bırakılmaz. Alnenesi'nin yakasına iğne veya çuvaldız geçirilirse artık kaçamaz ve o evde kul ve hizmetçi gibi çalışır. Bu iğneden kurtulmak için ev sahibine yalvarır yakarır, ev sahibi de arzusuna göre istediği müddetçe Alnenesi'ni kul gibi çalıştırır ve ona acıdığı zaman, bir daha kendi neslinden olan hiç kimseye musallat olmamasını şart koşarak, yakasından iğneyi çıkarır ve salıverir. Tutulan Alnenesi'nin yakasındaki iğnenin başkaları tarafından çıkarılmaması için evden dışarı çıkmasına izin verilmez. Bölgenin birçok yerinde bazı kişilerin Alnenesi'ni tuttıkları halk tarafından her zaman kesin olarak nakledilmiştir.

Alnenesi bölgedeki kadınlar tarafından hep şu şekilde tasvir edilir: İki kocaman memesi var, bunları omzunun üzerine atar. Korkunç bir yüzü, sivri ve uzun dişleri var, saçları elektrik çarpmış gibi dimdik durur, kulakları kocaman olup ellerinin tırnakları uzun ve çirkindir. Siyah elbise giymiş bir kadındır. Hatta genç kızlar aralarında güzellik ve çirkinlik konusunda şakalaşırken birbirlerine "*Alnenesi'ne benzisen*" (Al Karısı'na benziyorsun) derler.

Alnenesi'nden korunmak için doğum yapan kadın kırk gün kırk gece dışarı çıkmaz. Ayrıca evde de yalnız bırakılmaz. Aynı zamanda başucuna Kuran-ı Kerim, yastığının altında hançer, bıçak, makas, madenî para, iğne, çuvaldız, maşa gibi metal eşyalardan biri veya çörek otu, soğan, sarımsak kabuğu, süpürge bulundurulur. Kimi zaman da bu ruhu kandırıp şaşırtmak için orta yere erkek elbiseleri bırakılır.⁸⁵

⁸³Mevlüt Taha Kayacı, "Kuşlar Hakkında İnançlarımızdan", *Kardaşlık*, Y.8, S.7, s.25.

⁸⁴Kardaşlık, "*Yerli Âdetlerimizden/ Alnenesi*", Y.1, S.4, Ağustos 1961, s.42.

⁸⁵Orhan Acıpayamlı, 1961, a.g.e., s.87.

Halk arasında yaygın bir inanca göre Alnenesi'nden korunmak için loğusa kadın ve çocuğunu kırk gün boyunca su ve ışıktan uzaklaştırmamak gerekir. Çünkü hem ateş hem de su kutsal sayılır ve anneye çocuğunu kötü sayılan ruhlardan korur.

Irak Türkmenlerinin yaşadıkları ilçelerden birisi olan Tuzhurmatı'da Al Karısı hakkında şu rivayet tespit edilmiştir:

Eskiden Veys isimli bir adam varmış, bir gün şafak vaktinde tarlaya giderken çayın suyunda yıkanan bir kıza rastlar. Elbisesini eline alarak ona, sen kimsin? der. Kız suda çırılçıplak kalınca Veys'e yalvararak ben insan değilim firışteyim, beni serbest bırakırsan sana yedi yıl hizmet eder ve senin neslinden olup doğum yapan herhangi bir kadına dokunmam, der. Ona doğumu kolaylaştıran bir boncuk verir. O günden itibaren bu adamın neslinden gelenler, doğum yapan kadınları Alnenesi'nden korumaktadır. Doğumdan sonra bu aileye hediye götürülür.⁸⁶

Alnenesi hakkında Tuzhurmatı ilçesine bağlı Amirli nahiyesinde kaynak kişimiz Sadiye Mehdi Salih Bayatlı bize şu rivayeti anlattı: "Benim dedemin kuzeni Abu Şerif bir gün silahı omzunda, hançeri belinde تنها bir yerden tek başına evine dönüyormuş. Suyun kenarından geçerken oturan bir kadın görmüş. Kadın yabancı olduğu için onu tanıyamamış ve ona; burada tek başına ne yapıyorsun? Ne arıyorsun? Bir sorunun mu var? demiş. Kadın kendisini tanırmış gibi vallahi Abu Şerif, kocam beni dövdüğü için ona küstüm, şimdi de babamın evine gitmek istiyorum. Bu suyun kenarında biraz dinleneyim, dedim, o yüzden burada oturuyorum, demiş. Ama bu esnada Abu Şerif kadının elinde güzel boncuklar görmüş ve hemen elinden kapıvermiş. Kadın Abu Şerif'ten boncuklarını geri vermesini istemiş, Abu Şerif ise ona bu boncukları bana verirsen seni istediğin yere götürürüm, demiş. Kadın o zaman beni babamın evine götür, demiş. Kadın Abu Şerif'in atına çıkmış ve Abu Şerif'in arkasına binmiş. Abu Şerif bir mesafe atı koşturduktan sonra atın terlediğini, koşamadığını, ağırlaştığını ve kadının ayaklarının anormal bir şekilde uzayıp yere düştüğünü fark etmiş. Olanlardan haberdar olduğunu

⁸⁶Selahattin Nacioğlu, "Tuzhurmatı Folklorundan" **Yurt Gazetesi**, Y.32 S.1290, 5 Mayıs 2002, s.11.

kadına fark ettirmeden elbisesini düzeltmesi için inmesi istemiş. Kadın attan iner inmez Abu Şerif onu yere itmiş, atını koşturmuş. Kadın ona bağıarak beddua etmiş ve komşunuzun eşi şimdi doğum yapmakta, ben senden önce ona yetişip ciğerlerini çıkartıp öldüreceğim, demiş. Abu Şerif, kendi evine varınca karısına olanları anlatmış. Bu esnada komşusunun evinden feryatlar duymuş ve bu feryadın sebebini karısına sorunca, karısı bizim komşu doğum yapıyor ve çok fena haldedir, demiş. Abu Şerif kadından aldığı boncukları bir tas suya koymuş ve doğum yapan kadına içirmiş. Kadın suyu içer içmez iyileşmiş. O günden sonra ilçede doğum yapan bütün kadınlar için hep aynı şey yapılmış”.⁸⁷

Altay Türkleri arasında çocuğu kötü ruhlardan, bilhassa Körmös'ten korumak için ona bir takım kötü adlar takılır. Çocuk beşiğe konduktan sonra beşiğe kızıl bir bez bağlanır ve beşiğin yanına ok, yay, kamçı, çubuk vb. bırakılır. Bu hareketin amacı çocuğun savunmasız olmadığını kötü ruhlara göstermektir. Bundan sonra Umay'a şunlar söylenir:

Gözü kötüye gösterme

Gönlü kötüye dokundurma⁸⁸

Afganistan'daki Hazara Türkleri arasında, Al Karısı'ndan korunmak maksadıyla, kırk gün boyunca çocuk ve annenin bulunduğu odaya ebe hariç kimse girmez. Evde loğusa olduğunu bilmeyenleri uyarmak ve eve girmelerini engellemek için evin kapısı bir ipele bağlanır.⁸⁹ Makedonya, Gagavuz, Bulgaristan, Kuzey Kıbrıs, Kuzey Mezopotamya, Kuzey Kafkasya, Türkistan, Ural-İdil Türk bölgelerinde ve Anadolu ile Azerbaycan'da olduğu gibi, İran Türkleri arasında da Al Karısı, “Al Arvadı” inancı mevcuttur. İran'da Al Arvadı'nın demirden korktuğu, korunmak için demir bulundurmak gerektiği inancı vardır.⁹⁰ Çıldır'ın Karabey Köyü'nde doğum yapan kadını “al

⁸⁷Bu gibi rivayetler Memorat kategorisine girmektedir. Bilindiği gibi Memorat, tabiatüstü ferdi bir tecrübenin yaşayan veya ondan dinlemiş birisi tarafından anlatıldığı şahsa bağlı hikâyedir, şeklinde tanımlanmaktadır. Daha detaylı bilgiler için bk. Özkul Çobanoğlu, **Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları**, Ankara, Akçağ Yay., 2003.

⁸⁸İbrahim Dilek, **1996a, a.g.m.**, s.51-53.

⁸⁹Ali Çelik, “Afganistan'daki Hazara Türkleri ile Doğu Karadeniz Bölgesindeki Çepni Türkleri Arasında Yaşayan Halk İnanmaları Üzerine Bir Mukayese Denemesi”, **MF**, Y. 13, S:50, 2001, s.12.

⁹⁰Yaşar Kalafat, “**Karşılaştırmalı İran-Anadolu Türk Halk İnançları**”, Birinci Uluslar arası Azerbaycan Şurası, 2-5 Aralık 1998, Şerefhane-Tebriz-İran, www.tukoloji.cu.edu.tr.

basmasın” diye beyaz erkek bir at eyerlenip, doğum yapılan evin kapısına çekilir. Kapının önünde ateş yakılır. Al kızının eve gelmemesi için ateş alevli tutulur. Böylece al kızının eşikten girip doğum yapan kadın veya bebeği öldürmesi önlenmiş olur. Ayrıca doğum yapan kadının bu tür kötülüklerden korunması için başucuna Kuran-ı Kerim asılır.⁹¹ Ankara'nın Akyurt ilçesine bağlı Elecik köyünde çocuğun günahsız olmasından dolayı “al” tarafından basıldığına inanılır. Bu basmayı önlemek için çocuğun koluna kırkı çıkana kadar kırmızı kurdele bağlanır, çocuğun üstü kırmızı örtü ile örtülür ve örtü makasla yedi yerinden “*niyet Allah'tan*” diyerek kesilir. Köye yeni gelen bir gelinin kucağına albastığına inanılan bebek verilir.⁹² Konya ve civarında Al Karısı bir balık şeklinde tasavvur edilir, loğusanın üzerine çökerek balık gibi bir şeyler serper ve loğusayı ölecek hale getirir. Bunun için ebe veya hoca bir kaz getirerek loğusanın üstüne koyar. Bir de yazma getirilerek doğuran kadının başı sarılır. Loğusanın üstündeki kaz başını kaldırıp indirdikçe Alkarısı'nın serptiği balık gibi şeyleri topladığına inanılır. Bu suretle basılmış kadın, Alkarısı'nın şerrinden kurtularak iyileşir.⁹³ Erzurum'da Al basmasını engellemek için loğusanın yanına bir tas su konur, tasın yazılı olmasına ve ağzının kapatılmasına dikkat edilir.⁹⁴ Maraş'ta Al basmasın diye loğusanın yanında *eter* bulundururlar. Eter; Al Karısı'nı görüp yakalayan adamın mendili, çamaşırı yahut buna benzer bir nesnesidir. İnanca göre Alkarısı bu nesneyi görünce korkar ve loğusaya yaklaşmazmış.⁹⁵ Adana'nın Kozan ilçesindeki Türkmenlerde al basmasın diye loğusa üç gün su içmekten alıkonur. Kırk gün sonra loğusanın niyetine kırk adet küçük taş yıkanarak kabirlere atılır.⁹⁶ Gaziantep'teki Alevi Türkler arasında Al Karısı'nın, bazen

⁹¹Yaşar Kalafat, “Eski Türk Halk İnançlarının Kars Yöresindeki İzleri”, **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri IV. Cilt “Gelenek, Görenek ve İnançlar”**, Ankara, KB. Yay., 1992, s.152.

⁹²Zübeyda Erdoğan, “Ankara'nın Akyurt İlçesine Bağlı Elecik Köyü'nde Doğumla İlgili Âdet ve İnanmalar”, **I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri II.**, Ankara, KB. Yay., 1996, s.188.

⁹³Cemil Sena, “Konya ve Civarında Halk İnanmaları”, **HBH. Y.2, S. 23–24**, 29 Mayıs 19933, s.245–248.

⁹⁴Zeki Başar, **a.g.e.**, s.93.

⁹⁵Müşfika Abdülkadir, “Maraş'ta Halk Âdetleri”, **HBH. Y.1, S.8**, Haziran 1930, s. 125.

⁹⁶Ali Rıza Yalgın, **Cenupta Türkmen Oymakları, C.II**, Ankara, KB. Yay., 1977, s.212.

erkeklere bile saldırdığı inancı vardır. Ondan korunmak için bir ocaklının terliği veya yağlığı loğusanın doğum yaptığı yerde bulundurulur.⁹⁷

Bölgede doğum yapan anne ve çocuğunu Alnenesi'nden korumak için annenin yastığının altına hançer, bıçak, çakı, makas gibi madeni bir alet koyulur, alınına ve koluna kırmızı kurdele veya bez bağlanır ve odada Kuran-ı Kerim, soğan, sarımsak ve bir parça ekmek bulundurulur. Çocuğun yorganına veya battaniyesine de iğne batırılır. Bununla birlikte bazen odaya süpürge de konulur. Doğum yapan anne kesinlikle yalnız bırakılmamalıdır. Çünkü yalnızlıktan kadının yanına Alnenesi gelir onun ciğerini alır, suda yıkar, tekrar onu geri koyar. Bunun sonucunda anne ölür, inancı yaygındır. Loğusa doğumda zorluk çeker ve bir türlü çocuğunu doğuramazsa, evin veya mahallenin yakınında bulunan bir caminin minberine çıkılır ve "Ferec ya Allah ferec, ferec Ya Allah ferec." diye dua edilir. Mahalle ve çevredekiler bunu duyunca bir loğusanın doğum yaptığını bilerek "Ya Rabbi ferecin veresen."⁹⁸ derler. Bununla birlikte doğumu kolaylaştırmak için anneye tarçın kaynatılarak içirilir ve ensesi yavaşça ovulur veya sıcak su ile banyo yaptırılır ya da bir leğene sıcak su doldurularak içine oturtulur. Bazen de doğum yapan kadının kocası kadının üzerinden atlatılır.

Doğum esnasında gürültü ve ses çıkarmaya özen gösterilir ve birden havaya silahla ateş açılır. Çünkü kötü ruhlar kalabalık ve gürültülü yerlere yaklaşmazlar. Ayrıca taşı taşa çakarlar, taşı kırarlar ki hamile kadın doğumu kolaylıkla yapsın ve çocuğu doğsun.⁹⁹ Bununla birlikte *Meryem Ana Otu* veya *Hz. Meryem'in Avucu (eli)* adı ile bilinen bir tür bitki vardır. Doğum yapan kadının doğumu kolaylaşsın diye, bu ot, su dolu tencere veya büyük bir tase konur. Avuç şeklinde olan bu ot, tencerenin veya tasın içinde açılırsa, doğumun kolay olacağına inanılır. Bu pratik günümüzde de canlı bir şekilde uygulanmaktadır.

⁹⁷ Abdülkadir İnan, "Gaziantep'te Aleviler ve Muhtelif İnanmalar", **HBH**. Y.10, S.110, Aralık 1940, s.38.

⁹⁸ Şakir Sabır Zabıt, **a.g.e.**, s.56.

⁹⁹ Yaşar Kalafat, "1.Türkmen Kurultayı ve Kerkük Yöresi Türkmen Halk İnançları", **TK**. Y.XXXVI, S:417, 1998b, s.48; kaynak kişiler.

Loğusayı Alnenesi basınca, korku, telaş ve ağırlık içerisinde bulunur, konuşmak isterse de konuşamaz, takatten düşer, hareket edemez, nefesi daralır ve boğulma tehlikesi geçirir. Bölgede yaygın olarak şu inanç vardır: Loğusa kadın ile bebeğinin mezarları 40 gün boyunca açıktır. O yüzden onları zarar verecek güçlerden uzak tutmak gerekir. Loğusayı Alnenesi bastıysa ilk önce başında Kuran-ı Kerim okunur ve yüzüne üflenir. Sonra ona hafifçe tokat atılır ve yüzüne soğuk su serpilir. Kerkük'te bir kadını Alnenesi bastığında bu konuda tanınan adamlara götürülür. Çay Mahallesi'nde Seyit Aziz Efendi bunlardan birisidir. Bu adam büyük babalarından öğrendiği bu tedavi yolunun öyküsünü şöyle anlatmaktadır: *“Dedem, hamile bir kadın doğum esnasında baygınlık geçirdiği zaman yanındaki kadınların göremediği gayet kirli, korkunç tipli bir kadının elinde kanlı ciğer görmüştür. Normal insana benzemeyen bu kadının Alnenesi olduğunu anlayınca hemen yakasına bir çuvaldız batırmış, yedi yıl evinde hizmetçi olarak onu çalıştırmış, ondan kendisine ve kıyamete kadar torunlarına ve nesline kötülüğü dokunmayacağına dair söz almıştır. Erkek torunlarında hastalara şifa verme yeteneği işte bu olaydan sonra ortaya çıkmıştır.”* Tedavi şekli şöyledir: Her evde bulunan üç ocak taşından birisi kuyuya atılır. Çünkü Alnenesi doğum yapan kadının ciğerini kuyuda yıkar. Taşı kuyuya atan Seyit Aziz Efendi dedesinin adını söyler, Alnenesi dedesinin adını duyar duymaz ciğere bir şey yapmadan kadına geri getirir.¹⁰⁰

Bölgede çocuk doğururken zayıflayan, bayılan kadınların ağzına demir kaşık vurulur. Böylece Alnenesi'nin demirden korkup kaçacağına inanılır. Kötü ruhların ve Alnenesi'nin genellikle demir aletlerden korktukları bütün Türk dünyasında yaygın bir inançtır.

Alnenesi'nin loğusanın ciğerini yıkayıp yememesi için evdeki üç ocak taşından birinin ismi anılır, sonra *“Falan falan bir kimse geldi”* diye bağırlır. Alnenesi'nin bunu işittikten sonra suya yaklaşamayacağına ve annenin ciğerini geri vereceğine inanılır.¹⁰¹

¹⁰⁰ Şakir Sabır Zabıt, a.g.e., s.55.

¹⁰¹ Gazanfer Paşayev, 1998, a.g.e., s.44.

Alnenesi Irak Türkmenlerinin atasözlerinde de yer almaktadır. “*Talihsiz uşağın nenesi alapardı.*” (Talihsiz çocuğun ninesini al götürdü.).¹⁰²

Bölgede anneler çocuklarını severken veya uyutmaya çalışırken güzel dilekler ihtiva eden ve ninni (leyle) tarzında söylenen şu parçalar dikkate şayandır:

Erkek çocuk için:

Şer-i şeytan

Qurru bühtan

Hayâsız arvattan

At şerinnen

Ot şerinnen

Arz ü sema şerinnen

Yıxılmış duvardan

Qudırmış köpekten

*Bekleyesen saxlayasan oğlımı ey Allah'ım*¹⁰³

Kız çocuk için

Ağ baxt

Altun taxt

Qere xalayıq (Kadın köle, cariye)

Beyaz ekmekçi

*Qere köle*¹⁰⁴

Anne bu parçayı söylerken sanki Türk mitolojisindeki bütün kötü varlıklara aşına gibidir. Şeytandan, kötü kadınlardan, kötü huylu atlardan, otun kötü iyelerinden, gök ve yeryüzünde varlıkları kabul edilen cin, iye vs. fenalıklarından gelecek kötülüklerden yavrusunun korunması için yüce Allah'a dua etmektedir.

¹⁰² Gazanfer Paşayev, 1998, a.g.e, s.43.

¹⁰³ Kardaşlık “**Annenin Evladına Duası**”, Y.2, S.8–9, Ocak 1963, s.40.

¹⁰⁴ Gazanfer Paşayev, **Kerkük Folkloru Antolojisi**, Bakü, Dövlət Neşriyatı, 1987, s.67.

1.2.2.2. Diğer Kara İyeler

1.2.2.2.1. Qayışbaldır:

Özellikle Kerkük, Tuzhurmatı ve Diyale illerinde yaşayan Türkmenler arasında varlığına inanılan korkunç iyelerdendir. Yaz mevsiminin öğlen saatlerinde çocukları korkutmak maksadıyla sürekli bu iyeden söz edilir. Çocuklara yerli ağızla “*Yazı çıxma valla Qayışbaldır aparrı seni.*” (Sakın dışarı çıkma, Qayışbaldır seni alır götürür) denilir. Sözü edilen iyeyle ilgili kaynak kişilerden derlediğimiz bir efsaneyi buraya aktarıyoruz.

Vaktinde Tuzhurmatı’da birkaç genç arkadaş gezmek için çöle giderler. Aralarından birisi su aramaya gittiğinde arkadaşlarını kaybeder. Arkadaşları onu akşama kadar ararlarsa da bulamazlar ve onsuz memlekete dönerler. Birkaç sene geçtikten sonra aynı arkadaşlar yine aynı yere gider. Çöle gittiklerinde bir ses duyarlar ve bu sesin nereden geldiğini öğrenmek için aramaya başlarlar. Sesin bir kuyudan geldiğini öğrenince, kuyunun üstünde bir büyük kayanın olduğu görüp arkadaşlar hep birlikte bu kayayı kuyunun üzerinden kaldırırlar. Kayayı kaldırdıktan sonra birkaç sene önce kaybettikleri arkadaşlarını kuyunun dibinde görürler. Onu çıkarmak için üzerlerindeki kemerleri birbirine bağlayarak uzun bir ip yaparlar ve arkadaşlarını kuyudan çıkarırlar. Hep birlikte birkaç metre yürüdükten sonra bir kara devin sesini duyarlar. Kara dev, arkadaşlarından dönmesini ister. Çünkü delikanlıyla evlenmiştir. Ancak arkadaşlar dönmeyince kara dev sinirlenir, çocuklarını parçalar, parçaları tek tek bunlara atar. Arkadaşlar buna aldırmadan kaçmaya devam eder ve şehre kadar gelmeyi başarır.¹⁰⁵

1.2.2.2.2. Qulyabani (Quleybani, Ğuleybani):

Bölgede Qayışbadır’a fonksiyon bakımından benzerlik arz eden bir iyedir. Türkiye’de Gulyabani adıyla bilinen bu iye, bölge Türkmenleri arasında Quleybani, Ğuleybani, Qulyabani adı ile anılmaktadır. Çocukları korkutmak ve dışarı çıkmalarını engellemek için sürekli bu iyeden söz edilir.

¹⁰⁵Necdet Yaşar Bayatlı, 2007b, a.g.m., s.33.

1.2.2.2.3. Üzüyoğurtlu:

Kifri ilçesi ve Bayat köylerinde yaşayan Türkmenler arasında tanınan bir iye olup nitelik ve fonksiyon bakımından Qulyabani ve Qayışbaldır'a benzemektedir.

1.2.2.2.4. Mokıl:

Kötü iyeler grubuna giren bu çirkin yaratık, sadece Diyale ilinde yaşayan Türkmenler arasında tanınmakta, hakkında çok az bilgiye sahip olmakla birlikte çok çirkin, siyah yüzlü, uzun ve kirli saçlı bir bayan yaratık olduğu söylenmektedir. Diyale'de, çirkin kızlar hep ona benzetilir.

1.2.2.2.5. Baba Ğazi:

Diyale'de özellikle Hanekin ilçesindeki Nehavent suyunda yaşadığına inanılan korkunç bir iyedir. Adı geçen iye hakkında aşağıdaki efsaneyi tespit ettik:

Irak Türkmenlerinin yaşadıkları ilçelerden birisi olan Hanekin ilçesinden İran'dan gelen Nehavent suyu geçmektedir. Bu ırmak ilçeyi ikiye böler. Küçük yakaya Ağa Halife, diğer yakaya Merkez denilir. Bu ırmakta her sene yaz mevsiminde bir veya iki insan boğulur. Irmağın içinde Baba Ğazi, gulyabani denilen mahlûk vardır. Bu mahlûk yaz mevsimlerinde gecenin son saatlerinde çıkıp "acam acam" diye bağırır, ırmağın kenarında bulunan sakinler bunu duyar duymaz, onun kötülüğünden korunmak için kendi aralarında para toplayıp bir kurban keser, fakir fukaraya dağıtırlar. Bu durum bugün de canlı bir şekilde yaşamaktadır.¹⁰⁶

1.2.2.2.6. Qere Qaşşag:

Irak Türkmenleri arasında özellikle Erbil'de varlığına inanılan kötü bir iyedir. Hayvan kılığına girebilir. Mesela domuz, köpek, eşek, keçi kılığına girebilen bu iye, gece kapıları çalar ve ev sahibinin tanıdığı bir sesle ve kılıkla

¹⁰⁶Necdet Yaşar Bayatlı, "Kerkük Yöresinden Derlenen Beş Efsane", **Edebiyat Otağı**, Y.2, S.18 Mart 2007c, s.48.

çağırır. Kötülüğünden kurtulmak için pantolonun düğmelerini açmak gerektiğine inanılır.¹⁰⁷

1.2.2.2.7. Huhu (وحو):

Anneler, öğlen veya gece saatlerinde çocuklarının dışarıya çıkmamaları için onları *Huhu* denilen iye ile korkuturlar. İnanca göre Huhu çok çirkin bir yaratık olup çocukları kaçırap bilinmeyen bir yere götürür.

1.2.2.2.8. Qurt Hasan:

Çocuklar yaramazlık yaptıkları ve rahat durmadıkları zaman, anne onları korkutmak için bu yaratığın ismini söyler. Rivayetlere göre; Qurt Hasan korkunç bir erkek yaratık olup, sokak ve mahallerde yalnız dolaşan çocukları kaçıır ve ciğerlerini çıkarır. Bazen de “*ciğer çıkardan*” (ciğer çıkaran) adı ile anılmaktadır.¹⁰⁸

1.2.2.2.9. Saçayux (Saçayuğ):

Özellikle Telafer ilçesi ve köylerinde yaşayan Türkmenler arasında tanınan çirkin bir yaratıktır. Rivayetlere göre kadın şeklinde tasavvur edilen bu iye, iğrenç bir tipe sahip olup özellikle gafil oldukları zaman çocuklara saldırır. Anneler çocuklarını bu yaratıkla korkuturlar.

1.2.2.2.10. Qere ‘Abalı:

Korkunç tipli bir bayan olarak anlatılan ve özellikle Kerkük, Dakuk, Amirli, Bayat Köyleri ve civarında tanınan bir kara iyedir. Yine diğer kara iyeler gibi çocukları korkutmak için hep ondan söz edilir.

1.2.2.2.11. Ücbın ‘eleq: Asıl adı Arapça *Uc bin ‘elaq*, yani ‘elaq oğludur. Kerkük’te çok korkunç, anormal uzun bir boya sahip olduğuna inanılan

¹⁰⁷Yaşar Kalafat, **2000a, a.g.e.**, s.69; Sayın Kalafat, bu iyeyi *Kara Koşak* şeklinde tespit etmiştir. Ancak kaynak kişilerden derlediğimize göre *Qere Qaşşaq* şeklinde geçtiğini tespit ettik.

¹⁰⁸Nermin Neftçi, **2003, a.g.e.**, s.54; **kaynak kişiler.**

tabiatüstü bir yaratıktır.¹⁰⁹ Çocukları korkutmak için hep ondan söz edilir. Sözlü kaynaktan bu yaratık hakkında şu rivayeti tespit ettik: Ücbın ‘eleq, çok uzun boylu, korkunç ve oldukça güçlü bir adam olduğu için günde 10 koyun yermiş. Memleket artık onun elinden bıkmış usanmış. Bir gün memleket sakinleri toplanıp onun boyuna denk gelebilecek bir entari (ezye) dikmiş ve ona vermişler. Ücbın ‘eleq, memleket sakinlerinin bu davranışına şaşırılmış ve onlara yaptıklarına pişman olmuş. Kendisine dikilen entariyi aldıktan sonra gitmiş ve artık o memlekete bir daha dönmemiştir.

1.2.2.2.12. Xerxız Sayyad:

Sayyat, Arapçada avcı anlamına gelir. Özellikle Tuzhurmatı, Tavuk, Tazehurmatı, Leylan, Amirli ve Bayat köylerinde varlığına inanılan bu kötü yaratık, uzun boylu ve korkunç tipli bir adamdır. Yine çocukları korkutmak için sürekli bu yaratıktan bahsedilir.

1.2.2.2.13. Sehle:

Tuzhurmatı, Tavuk, Tazehurmatı, Amirli, Bayat köyleri ve Kerkük civarındaki diğer köylerde tanınan kötü ve korkunç bir varlıktır.

1.2.2.2.14. Helle Qulağ:

Rivayetlere göre kocaman kulaklı olan bu kötü yaratık çocukları kaçıır ve ciğerlerini çıkartarak öldürür. Tuzhurmatı, Tavuk, Tazehurmatı, Leylan, Amirli ve Bayat köylerinde varlığından söz edilmektedir.

Bölgede tespit edilen bu kötü/ kara iyeler, söylentilere göre, insanların özellikle çocukların üzerine bir ağırlık olarak çöker ve onları bilinmeyen bir yere götürür, ciğerlerini söker ve kayıplara karışır. Tespitlere göre bu iyeler yaşlı insanların karşısına da beklenmedik bir zamanda özellikle gecenin son saatlerinde ve beklenmedik bir mekânda تنها, ıssız, karanlık, çöplük vb. yerlerde aniden çıkabilir ve onlara kötülükleri dokunabilir. Görüştüğümüz kaynak kişilerin bir kısmı bu iyeler hakkında “*Ben bu tür şeylere inanmıyorum*

¹⁰⁹Habib Hürmüzlü, 2003, a.g.e.,s.78.

ve hepsini saçma sapan şeyler olarak görüyorum” diyerek görüşlerini dile getirmişlerdir.

Bölgede yaygın olarak bekâr kızın, gece saatlerinde yıkanıp saçını tarayıp süslenip yatması kötüdür. Çünkü kötü cinler onunla cinsî münasebette bulunabilir, inancı vardır. Diyale'nin Bakuba ilçesinde bu gibi olayların yaşandığına şahit olunmuştur. Aynı şey genç erkekler için de söylenir. Bekâr, genç erkek ve kızların güneşin batacağı saatlerde yıkanmaları iyi sayılmaz. Ayrıca güneşin batacağı saatlerde uymak fena sayılır. Çünkü o saatlerde, kötü iyeler güneşin batmasını fırsat bilerek ortaya çıkarlar, gaflette ve uyumakta olan insanlara zararları dokunabilir, inancı yaygındır.

Anadolu'da¹¹⁰ olduğu gibi Irak Türkmenleri arasında da gayri meskûn yerlerin güvenli olmadığı inancı yaygındır. Bu yerlerde her türlü kötü iyelerin, cinlerin varlığına inanılır ve yıllar boyunca halk arasında dedikodusu yapılır. Meskûn olmayan evlerde kötü iyelerin varlığı halk arasında sürekli olarak anlatılmaktadır. Derleme sırasında bu tür evlerle ilgili tespit edebildiğimiz birkaç rivayet şu şekildedir:

Hanekin ilçesinin Hamidiye mahallesinde cinli, meskûn bir ev vardır. Bu evde kimse oturmaz. Çünkü bu eve girenler bir gece kaldıkları zaman, ertesi günün sabahında eşyalarının toplanıp avluya bırakıldığını söylemiştir. Ayrıca Hamidiye mahallesinde yaşlıların söylediklerine göre geçmişte Yahudilerin Mezarlığı olan bir arsa vardır. Bu arsaya birkaç defa bina yapılır. Bina tavana yetişir yetişmez, kendiliğinden yıkılır ve harap olur. Böylece o arsa günümüze kadar öyle boş kalmıştır.

Yukarıda anlatılan evin hâlâ boş ve arsanın üzerinde yıkık bir bina durduğunu bizzat gördük. Fakat fotoğraflarını çekemedik. Ayrıca başta

¹¹⁰ Anadolu'nun halk inançlarında cin ve perilerin bulunduğu, nasıl tutulduğu, hangi adlarla anıldığı için şu yazılara bakılabilir; Nuri Taner, “Ağrı Folklorunda Halk İnanmalarında Cin ve Cin Tutma”, **TF**. Y.4, S. 43, Şubat 1983, s.12–15, Mehmet Halit, “Cinler ve Periler”, **HBH**. Y:3, S:28, 15 Eylül 1933, s.83–86; N.R. Balcıoğlu, “Anadolu’da Cinlere, Perilere ve Devlere Dair İnanışlar”, **TFA**. Y.3, S.35 Haziran 1952, C.2, s.555-556.

Erbil¹¹¹ olmak üzere Telafer, Kerkük, Bağdat, Diyale, ve diğer Türkmen yerleşim birimlerinde cinli, iyeli olduğu söylenen birçok ev ve yer vardır.

Bölgede her evde bir yılanın olduğu inancı yaygındır. Bu yılanlar Karayılan ve Beyaz yılan olmak üzere iki türdür. Beyaz yılanın ev halkına hiç kötülüğü dokunmaz, bilakis onları diğer kötü varlıklardan korur. Karayılanın ise her an eve ve ev halkına kötülüğü dokunabilir. Karayılanın bulunduğu evde kimse oturmaz. Yılan eski Türk inanç sisteminden beri varlığını sürdürmektedir.¹¹² Eski inanca göre yılan yeraltı ilahı Erlik'le ilgili bir simgedir. Onun genellikle karayılan olarak anılmasının sebeplerinden biri yine Erlik'le ilgilidir; çünkü Türk mitolojisinde ak ya da gök renk Gök Tanrı'yı, kara renkse yeri ve yeraltı tanrısı Erlik'i temsil eder. Erlik bazı şaman dualarında karayılandan bir kamçıya sahip olarak tanıtılmaktadır.¹¹³

Bazı insanlar (gözü qeyyim) çok cüretkâr davranıp bu dedikodulara aldirmeden boş olan bu tür evlere taşınır. Bunlar eve girer girmez bir “Şahmaran Aşı” yapıp mahalle halkına dağıtır. Bu yemek büyük bir kazanda pişirilir ve içine bakla, nohut, üzüm, ceviz, badem ve daha birçok meyve ve kuru yemiş katılır. “Şahmaran Aşı”nı yapmakla kötü iye, cin ve yılanların evden çıkacaklarına ve kötülüklerinden kurtulacağına inanılır.¹¹⁴

Türk mitolojisinde kötü ruhlar yeraltı dünyasında yer almaktadırlar. Erlik'in başında yer aldığı kötü ruhlar zümresi insanlara her türlü kötülüğü, hastalığı ve ölümü getirir. Bunlar daha ziyade korkunç şekilli yaratıklar ya da cinlerdir.¹¹⁵ Gönderdikleri hastalıklara ve kötülöklere yakalanan şahsı kurtarmak için yapılan ayinlerde Şaman yeraltı dünyasına iner, hastanın

¹¹¹ Yaşar Kalafat, **2000a, a.g.e.**, s.67.

¹¹² İsmet Çetin, **Türk Edebiyatında Hz Ali Cenkenmeleri**, Ankara, KB. Yay., 1997, s.410.

¹¹³ Abdülkadir İnan, **2006, a.g.e.**, s.40; Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, s.163.

¹¹⁴ Kardeşlik, “Şahmaran Aşı” Y.2, S.10, Şubat 1963, s.36. Şahmaran ile ilgili aşağıdaki hoyrat tespit edilmiştir.

Aldı meni

Gözleriv aldı meni

Zilfiv şahmaran kimin

Cigerden çaldı meni

¹¹⁵ Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, s.54.

iyileşmesi için kötü ruhların istedikleri kurban üzerinde pazarlık yapar ve nihayet onunla anlaşarak ona bir kurban sunar.¹¹⁶

Bölgede yapılan “*Şahmaran Aşısı*”nın ihtiyatla da olsa Şamanî ayinlerin başında Erlik’e sunulan kurbanın İslamileştirilmiş şekli olarak yaşatılan bir pratik olduğu söylenebilir.

Keleki’de her evin bir yılanı olduğu inancı vardır. Bu yılan kimseye dokunmaz, gitmesi isteniyorsa efsun yapılır. Toprak okutulur, evin her tarafına serpilir, sadece bir yere serpilmez. Yılan bu yerden çıkıp gider ve bir daha gözükmez.¹¹⁷ Nahçıvan’da da ev yılanı inancı tespit edilmiştir. Bu yılan Nahçıvan’da çok kere “*Karayılan*” olarak bilinir. Ev halkı yılanı, yılan da ev halkına dokunmaz. Tekin olmayan ve saygı duyulan bir yilandır.¹¹⁸

Türk dünyasının birçok yerinde olduğu gibi Irak Türkmenleri arasında da bu kara iyelerin isimleri söylenmekten kaçınılır.

Bölgede yeni alınan veya yapılan ev, yeni alınan bir araba için kurban kesmekle nazardan ve gelebilecek kaza ve belalardan kurtulmuş olunur. Bu pratik de kötü ruhların fenalığından kurtulmak için onlara sunulan bir başka kurban şeklidir.

Bölgede bir nesneyi kaybeden kişi, çocuğunun entarisinin eteğine kuyruklu bir düğüm yaparak öteye beriye iterek “*Şeytan kuyruğunu bağladım, tapılmazsa açmaram.*” (Şeytan kuyruğunu bağladım, bulunmazsa açmam.) dediğinde kaybolan nesneyi bulacağına inanır.¹¹⁹ Burada sanki kötü ruhlara hitap ederek, onları tehdit etme gibi bir eylem vardır. Yukarıda da belirtildiği gibi şaman, kötü ruhların istedikleri üzerinde pazarlık yapar, bazen kötü ruhların istediği kurban yerine o hayvanın suratını yapıp kurban ederek ruhu aldatabilir.¹²⁰ Babanın çocuğunun entarisinin eteğine kuyruklu düğüm yapması, onu şeytan kuyruğuna benzetmesi ve şeytana veya kötü ruhlara tehdit şeklinde hitap etmesi şamanın kurban üzerinde kötü ruhlara yaptığı pazarlığın değişmiş bir şekli olarak görülmektedir. Çünkü çocuk da masum,

¹¹⁶ Abdulkadir İnan, 2006, a.g.e, s.116.

¹¹⁷ Yaşar Kalafat, *Güney Kafkasya Sosyal Antropoloji Araştırmaları (Kuzey Azerbaycan-Gürcistan-Nahçıvan Gezi Notları ve Türk Halk İnançları)* Ankara, ASAM Yay., 2000b, s 64.

¹¹⁸ Yaşar Kalafat, 2000b, a.g.e., s.16.

¹¹⁹ Mevlüt Taha Kayacı, “İnançlarımızda Şeytan”, *Kardaşlık*, Y.5, S.6, Ekim 1965, s.40.

¹²⁰ Abdulkadir İnan, 2006, a.g.e., s.116.

günahsız bir yaratıktır. Hz. İbrahim'in Allah'a kendi çocuğunu Hz. İsmail'i kurban olarak sunmak istediği Kuran-ı Kerim'de zikredilmiştir. Yani babanın yaptığı hareket, hem Şaman hem de İslam dininin etkisinin karışmış bir pratik şeklidir. Türkler İslam dinini kabul ettikten sonra eski gelenekleri İslam'ın şeriatına ve hükümlerine uygun bir şekilde yaşatmaya devam etmişlerdir.

Irak Türkmenleri arasında Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi görünmeyen güçler tarafından duyulması istenmeyen konular anlatılırken “*Şeytan qulağına qurşın.*” (Şeytan kulağına kurşun), “*Bizimkiler eşitmesin.*” (Bizimkiler duymasın) diyerek söze başlanır ve ahşap cisimlere vurulur. Böylece olması istenmeyen şeylerden korunmuş olduğuna inanılır.

Ruhlar da iyilik yapan ve kötülük veren olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Sözü edilen iyeler şerir ruhların kategorisine yerleştirilebilir. Çünkü bunlar göründükleri insanlara çarpar, fenalıkları dokunduğu insana olumsuz etkiler bırakır. Hastalanmalarına, delirmelerine, psikolojik sorunlar yaşamalarına ve hatta ölümlerine de sebep olabilir.

Doğu ve Güney Anadolu bölgelerinde olduğu gibi Irak Türkmenleri arasında bölge halkının sinir hastalıkları için gittikleri yatır, mezar ve ocaklarda hasta özel bölümlerde yatırılır, çok kere titreyerek kendisine gelen hastanın ruhundaki kötü güçten kurtularak sağlığına kavuştuğuna inanılır. Bu da bize Gök Tanrı inanç sistemindeki Kam'ın ruhlarla temas seanslarını bilhassa hasta tedavisindeki titreme halini hatırlatmaktadır.¹²¹

Kerkük'te çarpılmış olduklarına inanılan hastalar, Ömer Menden türbesinin ziyaretine götürülür. Ziyaretten sonra, Hz. Muhammet sülalesinden olan bir seyidin yanına götürülüp, orada birkaç gün kalır. Seyit bu süreçte hastanın başucunda dua ve Kuran-ı Kerim'den ayetler okur, yüzüne üfler ve bazen acımasızca dayak atar. Böylece hastanın iyileşeceğine inanılır.¹²² Seyidin hastaya dayak atmasının sebebi, bizce; hastaya çarpmış olan kötü varlığın onun gözüne görünmesidir. Bu iyeler hayvan, insan vb. gibi, değişik kılıklara girerler. Diyale iline bağlı Hanekin ilçesinin Kızlarbat nahiyesinde iyenin bir minik kuzu kılığına girdiğine dair bir rivayet tespit ettik. Bu rivayet

¹²¹ Yaşar Kalafat, 1998a, a.g.e. s.45.

¹²² Şakir Sabır Zabıt, a.g.e., s.56.

şöyledir: Bisikletle bağından evine dönen Abdullah Efendi, minicik bir kuzuya rastlar. Abdullah Efendi, bu تنها yolda kimseyi görmediğinden kuzuyu bisikletinin arkasına koyar ve düşmemesi için sıkı bir şekilde bağlar. Bir müddet yol aldıktan sonra kuzu bir zort¹²³ çeker ve kaçırır.

Tatar Dr. Galimcan Gıylmanov'un fikrine göre, iyeler ve kara ruhlar insanoğlunu genelde yalnız olduğu zaman, kalp gözü açıldığı bir anda, korumasız, çaresiz, öksüz, efkârlı ve sıkıntılı dönemlerde yakar.¹²⁴

Bu kara iyeler bize eski Türk inanç sistemindeki kötü ruhun timsali olan Körmös'ü hatırlatır. Bu yüzden bu iyeler, gerek fonksiyon gerek korkunç görünüşleri itibarıyla ihtiyatla da olsa denilebilir ki günümüzde Körmös'ün bir uzantısı gibi görünmektedirler. Çünkü eskiden Körmös, insanlara hastalık getirir, onları basar ve yeraltına götürürdü. Bu iyeler de genel olarak insanları ve özel olarak çocukları basar, ciğerlerini söker ve onları bilinmeyen bir yere götürerek kayıplara karıştırır. Yani yukarıda da belirtildiği gibi verdikleri zarar veya getirdikleri kötülük itibarıyla Körmös ile aynı fonksiyona sahiptir.

1.2. 3.Gökyüzü İyeleri

1.2.3.1. Gök

Gök Tanrı "Kök Tengri" inanç sisteminin merkezinde "Tengri" Tanrı, çevresinde de Gök "Kök" ve Yer "yir" bulunmakta; kişiöglü, bu iki mukaddes (Iduk) mekânın arasında yani yeryüzünde yaşamaktadır. Bu teşhisin tipik bir örneği Orhon Yazıtlarında görülmektedir. "*Üze Kök Tenri, asra yağız yer kılıdukda ikin ara kişi oğlı kılınmış*" (Üste mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış).¹²⁵ Kök Türk çağından önce ve sonra, gök koruyucu vasfı ile kutsanmış ve iduk kabul edilmiştir.¹²⁶ Dünyanın en yaygın dualarından birinde gök için şöyle söylenir: "*Gökteki Babamız*".¹²⁷ Göğün yüceliği içinde Tanrı'nın da yüceliği söz konusuydu. Dede Korkut kitabında

¹²³ Şişirilen avurdu sıkıştırarak, alay ya da hakaret etmek amacıyla çıkarılan ses. (Arapçada "*osrak*" anlamına gelen "zarta"dan alınmış olabilir.)" bk. Habib Hürmüzlü, **2003, a.g.e.**, s.378-379.

¹²⁴Çulpan Zaripova Çetin, **a.g.m.**

¹²⁵ Muharrem Ergin, **2003a, a.g.e.**, s.8.

¹²⁶Yaşar Kalafat, **1999a, a.g.e.** s.24.

¹²⁷ Mircea Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, (Çev. Ergun Kocabıyık), İstanbul, Kabcacı Yay., 2003, s.61.

Tanrı'nın büyüklüğü “*Yücelerden yücesin*” şeklinde yapılmıştır.¹²⁸ Çin kaynaklarında, Kök Türk ve Uygurlardan bahsedilirken kâinat, silindir ve kubbeli hükümdar otağına benzetilmektedir.¹²⁹ Türkler, göğün kendisine “Kök Tengri” “Gök Tanrı” yani mavi gök derlerdi. Bu yolla maddî bir varlık olan gök ile yer ve gökleri yaratan yüce Tanrı için aynı deyimler kullanmış oluyordu.¹³⁰

Irak Türkmenleri arasında her ne kadar gök için gök kavramı kullanılsa da daha çok Farsça asuman sözcüğünden geldiği düşünülen *asman* kavramı kullanılmaktadır. Asman mavi renkli olarak tanımlanır hatta bölgenin birçok yerinde mavi kavramının yerinde gök kavramı kullanılır. Mesela mavi gözlüye gök gözlü, mavi renkli kumaşa gök renkli denilir. Türkler arasında Tengri sözcüğü başlangıçtan beri geniş anlamda göğü ve göğün maviliğini karşılamıştır.¹³¹ Doğu yönünün simgesi olan mavi, göğün rengi olmasından dolayı çoğu kez gök unsuruna işaret eden çeşitli öğelerin simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³²

Bölgede halk arasında bazen Allah'a dua edilirken, “*ey mavi çadırılı*” diye hitap edilir. Gök mavi bir çadır şeklinde tasavvur edilmektedir. Onun gölgesinde yaşadıklarını kabullenmektedirler. Irak'ta yaşayan Araplar¹³³ arasında da göğün mavi çadırılı olduğu inancı tespit edilmiştir. Acaba bu Türklerden mi Araplara, Araplardan mı Türklere geçmiş bir inançtır? Her ne kadar Türk asıllı bir inanç gibi görülse de bununla ilgili kati deliller yoktur.

Bölgede mavi renge fevkalade önem verilmekte ve ona kutsallık atfedilmektedir. Bunun en canlı delili Türkmenlerin bayrağının mavi renkli olmasıdır.

Çinlilerde olduğu gibi eskiden Türklerde de göğün Altın (demir) Kazık etrafında döndüğü, Yedi Hanlar isimli büyük ayı yıldız takımının Tanrı'nın bindiği araba şeklinde resmedildiği ve Kutup yıldızına bağlı olarak mevsimler boyunca gökyüzünde dairesel şekilde hareket ettiği; böylece yıllık takvimi

¹²⁸ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi II**, 2.baskı, Ankara, TTK. Yay., 2002 s.151.

¹²⁹ Emel Esin, **Türk Kozmolojisine Giriş**, İstanbul, Kabalcı Yay., 2001, s.40.

¹³⁰ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları II**, İstanbul, MEB. Yay., 2001, s.89.

¹³¹ Bahaeddin Ögel, **2002, a.g.e, II. C.**, s.151.

¹³² Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, s.192.

¹³³ Araplar göğü (الخيمه الزرقاء) şeklinde tasavvur etmekte ve kabullenmektedirler. Aziz Casım El Hiciyye, **Bağdadiyyat**, VII, Bağdat, Irak KB. Yay., 1999, s.121.

belirlediğini bilmekteyiz.¹³⁴ Türk inanç sisteminde Gök çeşitli katlara ayrılmıştır. Tengere Kayra Kan semanın on yedinci katında oturup oradan evrenin yazgısını belirler. Semanın on altıncı katında altın bir dağ üzerinde yaşayan ve orada altın bir taht üzerinde oturan Bay Ülgön (Ülgen), dokuzuncu katında güçlü Kızagan Tengere, yedinci katında akıllı Mergen Tengere, altıncı katında Ay Baba (Ay ada), beşinci katında yüksek yaratan Tanrı Kuduy Yayıçı, üçüncü katta Yayuk (May ana) ve May tara oturur.¹³⁵ Bu sistem açısından Gök, ışık âlemini, ayı, güneşi, bazı kutsal dağları ve Tanrılar katını içine alan büyük bir çadırıdır. Bu çadır Tanrı'nın da bir otağı olarak "ıduk" kabul edilmiştir.¹³⁶ Göğün birkaç kattan oluştuğu ve bu katların sayısının yedi olması inancı günümüze kadar varlığını korumuştur. Bölgede yaşayan Türkmenler, göğü kutsal saymakta ve yüce Allah'ın mekânı olduğuna inanmaktadır. Bu yüzden göğe küfretmek ve ona karşı kötü hareketler yapmak büyük bir günah sayılmaktadır.

Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan, gökten inen ışığın içinde güzel bir kız görmüş ve o kızla evlenmiştir. Kızın Kutup Yıldızı'na benzetilmesi, onun ağlamasıyla Gök Tanrı'nın ağlaması, gülmesiyle Gök Tanrı'nın gülmesi, kızın gökten tecelli ederek Oğuz'a göğün hediyesi olduğu inancının bir yansımasından başka bir şey değildir.¹³⁷

Irak Türkmenleri arasında halkın gökle ilgili inanç ve pratikleri genellikle felek kavramı etrafında merkezleştirilmektedir. İslamiyet'teki felek (فلك) ve çoğulu eflak (افلاك) eski Türklerde de mevcuttur. Felek gökyüzü için söylenmekteydi. Eflak, bütün yıldız ve gezegeni, güneş ve ayı da ihtiva ediyordu.¹³⁸ Halk sitem ederken feleğe sitem eder ve "Ax felek, dax(ğ) felek, seniv elivden hara gidex felek" (Ah felek vah felek, senin elinden nereye gidelim felek) tabirini yaygın bir şekilde kullanır. Bölgedeki Türkmenlerin halk

¹³⁴ Emel Esin, **a.g.e.**, s.40.

¹³⁵ Wilhem Radloff, **Türklük ve Şamanlık**, (Çev. A. Temir, T. Andaç, N. Uğurlu. hzl. Nurer Uğurlu), İstanbul, Örgün Yayınevi Yay. Mart 2008, 21–22; Hayati Yavuzer, "Şamanizm'de Evren ve Dünya Tasvirleri", **MF**, Y.5, S.35, Güz 1997, s.50–55.

¹³⁶ Mehmet Çeribaş, "**Kadirli ve Çevre Folklorunda Eski Türk İnançlarının İzleri**", (Yüksek lisans tezi), Kütahya, Dumlupınar Ün., Sos. Bil. Ens. 2004, s.69.

¹³⁷ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi. 1998, s.18.

¹³⁸ Hikmet Tanyu, **1980, a.g.e.**, s.134.

inançlarında felek, bazen doğrudan doğruya “gök”, “asman” anlamında kullanıldığı halde, bazen de yapı ve mahiyeti bilinmeyen bir kudret olarak tasavvur edilir.¹³⁹ Sanki insana her şeyi felek yapar. İnsan ona sitem eder, derdini ve kızgınlığını onunla paylaşmak ister, hatta ara sıra birisine kızarken “*felegiv yansın*” (feleğin yansın), “*felegiv yıxılsın*” (feleğin yıkılsın), “*felegin gözü kör olsaydı*” (feleğin gözleri kör olsaydı) gibi beddua nitelikli cümleler kullanılır. Bölgede felek, Türkmen şairleri tarafından söylenen hoyratlarda çok önemli bir kavram olarak kullanılmıştır. Felek kavramını ihtiva eden birkaç hoyrat ve maniyi aşağıya aktarıyoruz:

Hoyratlar

Yüz yol var
Yüz tepe yüz yol var
Xudam bildiğin eyler
Sen felege yüz yalvar¹⁴⁰

Felek meni
İncidip felek meni
Canımnan bezar edip
Gül üzli melek meni¹⁴¹

Yazıydan
Baharıydan yazıydan
Felek oxıy qırıssın
Bı (bu) yazdığı yazıydan¹⁴²

Maniler

Felegi endireydim
Yay oxa mindireydim
Felek oxın atanda
Oxını sındıraydım

Felegin bir günü var
Köskindе düğini var
Ge bugüne şükr ele
Binnan beter günü var

¹³⁹ Rıfat Araz, a.g.e., s.37.

¹⁴⁰ Ata Terzibaşı, 1975, a.g.e., s.409.

¹⁴¹ Ata Terzibaşı, 1975, a.g.e., s.334.

¹⁴² Ata Terzibaşı, 1975, a.g.e., s.423.

Felegin çarxı dönsin
 Su gessin arxı dönsin
 Lebleriv qoy ağızıma
 Ağızımın talxı dönsin

Felegin dad elinnen
 Hiç olmam şad elinnen
 Qurıssın haq divanı
 Bir edim dad elinnen

Felegin işi düşsin
 Yaydan kirişi düşsin
 Felek te bizim tekin
 Namerde işi düşsin

Felegin qahri mene
 Hiç yoxtı rehmi mene
 Elinde qannı şerbet
 İçirtti zehri mene

Felek aşına felek
 Didem yaşına felek
 Aqıbat quş qondırır
 Qebrim daşına felek

Felek çaldı başıma
 Qan axıttı qaşıma
 Yarı dost yarı düşman
 Yığıldılar başıma

Felek sen ne feleksen
 Aldıv meni helek sen
 Aldıv gül üzli yarım
 Daha neme gereksen

Felek mene neylediv
 Dostum düşman eylediv
 Evveli sevintirdiv
 Sonı pişman eylediv¹⁴³

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere Türkmenler arasında, feleğin bir katil, kaderi değiştirebilen, sevgiliden ayıran zalim, can alıcı, kahredici bir cellât; intikam alan, merhametsiz bir niteliğe sahip olduğuna inanılmaktadır. Feleğin bu niteliklerle anılması Türklerde eskiden beri mevcut

¹⁴³ Ata Terzibaşı, 1975, a.g.e., s.500-501.

olan bir inançtır. 11. yy.da Kaşgarlı'nın Divanü Lügati-t Türk adlı eserinde yer alan Alp Er Tunga mersiyesinde ödle (felek; çark-ı felek) kavramıyla feleğin bu büyük Türk kahramanından öğ aldığı inancı bulunmaktadır.

Alp Er Tunga öldü mü?

Kötü dünya kaldı mı?

Felek öcünü aldı mı?

Şimdi yürek yırtılır¹⁴⁴

Ön Asya'da durmadan dönen gök kubbeye felek denilirken Türkler, "Gök çığırsı" diyordu. Çığırsı sözcüğünün iki anlamı vardır: 1. Felek ve çark 2. Çıkrık, tekerlek, çığırsı, değirmen, su dolabı gibi aletlerin çarkı.¹⁴⁵

Bölgede Gök ile ilgili inanç ve pratiklere doğrudan rastlanılmazsa da bu inançların izlerini hâlâ görmek mümkündür. Bu inanç ve pratiklerden birisi gök gürleyip yıldırım veya şimşek çaktığı zaman üç defa "*Bismillahirrahmanirrahim*" ve "*toba(tobe) estağfurullah*" (tövbe estağfurullah) demek gerektiğine inanılmasıdır. Şiddetli şimşek ve yıldırım çakması Allah'ın gazabı olarak algılanır ve sanki o insanlara kızmış ki bu yıldırım ve şimşekleri çaktırıyor, inancı yaygındır. Bir başka inanç, şimşek ve yıldırımın Azrail'in kamçısının sesi olmasıdır. Şimşek ve yıldırım fazla olursa aile fertlerinden biri, Kuran-ı Kerim'den El Raad (الرعد) suresini okur. Böylece yıldırım ve şimşeğin kalmayacağına inanılır.

Türkmenler göğü kutsal saydıklarından "*mavi çadırlı Allah haqq için*" (Mavi çadırlı Allah hakkı için), "*asmana yemin düşürem*" (göğe yemin ederim) şeklinde yemin ederler.

Yağmur yağmadan önce bulutların siyah veya kırmızı olması halk arasında bir korku ve telaş duygusu yaratır.

Ölü evden çıkarıldığı zaman üç defa kaldırılıp indirilir. Bu pratik Gök Tanrı inanç sistemiyle alakalı olmalıdır.

Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi bölgede de Allah'a dua ederken eller yukarı kaldırılır ve göğe doğru bakılır.

¹⁴⁴Şükrü Elçin, **Halk Edebiyatına Giriş**, Ankara, Akçağ Yay.,1993, s.296-297.

¹⁴⁵Bahaeddin Ögel, **2002, a.g.e., C.II.**, s.155.

Bölgede gökkuşağı çıkınca artık göğün temizlendiğine ve yağmurun yağmayacağına bir işaret sayılır. Yedi renkli gökkuşağının altından geçenlerin dileklerinin yerine geleceğine inanılır.¹⁴⁶

Bölgede göğün bulutsuz ve masmavi olması halk tarafından rahatlatıcı ve sevindirici bir durum olarak karşılanır.

Muharrem ayının Aşure gününde çoğu zaman gökteki bulutlar kıpkırmızı olurken; halk arasında “*Asman da İmam Hüseyin’in yığılı*” (Gök de İmam Hüseyin için ağlıyor) denmektedir.

Birkaç gün üst üste topraklı hava olursa; “*Allah rehmetisin halımıza, bu hapsi ğezzepti*” (Allah halimize rahmetisin, bu hepsi onun gazabıdır) denilir.

Uzun müddet yağmur yağmayıp sonradan yağarsa halk, “*Bu Allah’ın rehmetidi, yağsın*” der ve yağmuru bir rahmet olarak telakki eder.

Gök ile ilgili bölgede tespit edilen inanç ve pratiklerde eski Türk inanç sistemindeki pratiklerin izlerinin günümüzde İslamî kılığa bürünmüş bir şekilde yaşatıldığı görülmektedir.

1.3.2.2. Güneş ve Ay

Türk halk inancında çoğu zaman güneşle aydan birlikte bahsedilmektedir.¹⁴⁷ Eski Türk inancına göre, özünde ruh taşıyan varlıkların başında güneş ve ay gelir. Türk kağanları, tahta çıkışlarında rolü olduğuna inandıkları güneşin ve ayın daima yardım ve himayesini kazanmak durumundaydılar. Bunun için onlar, tahtlarında daima doğuya dönük bir vaziyette otururlar ve otağlarının kapısını doğuya açılacak şekilde kurarlardı. Otağlarından sabah çıktıklarında doğan güneşi, gece çıktıklarında ise ayı selamlıyorlardı.¹⁴⁸ Türklerin düşüncesinde güneş her zaman birinci sırada yer almıştır. Çünkü Türkler her çağda güneşli yerlerde yaşamışlardır.¹⁴⁹ Eski Türkler kendilerini merkez olarak algılamış ve güneş ile ayın bu merkez

¹⁴⁶bk. Hayrettin Rayman, “Yozgat Yöresinde Bazı Şamanlık ve Kozmogonik İnançlar”, **MF**, Y.15, S.60, 2003, s.88–91.

¹⁴⁷Pertev Naili Boratav; **2003, a.g.e.**, s.28.

¹⁴⁸Salim Koca, **a.g.e.**, s.165.

¹⁴⁹Bahaeddin Ögel, **2002, a.g.e., C.II**, s.187.

etrafında karşılıklı olarak döndüklerini düşünmüşlerdir.¹⁵⁰ Hunlarda hem güneş hem de aya ayrı ayrı saygı gösteriliyor ve kurbanlar da veriliyordu. Güneş doğunun, ay ise batının sembolüydü.¹⁵¹ Göktürkler, gece yapacakları savaşlarda saldırıya geçmek için ayın dolunay halini almasını bekliyorlardı.¹⁵² Çularda hükümdar simgesi olup biri ateş, diğeri su unsurlarıyla ilgili olan güneş ve ay ayinleri, bahar ve sonbahar ekinokslarında yapılıyordu. Bu ayinlerde güneş, ay ve yıldızlara kurban edilen öküz ateşte yakılırdı.¹⁵³ Altaylılar güneşi, Günine adıyla, hayat veren bir tanrıça olarak kabul etmişlerdir.¹⁵⁴ Bir zamanlar, yani din tarihinin karanlık çağlarında güneşe tapma dünyanın her tarafında yaygın bir inanç olmuştur.¹⁵⁵ Eski Türk telakkisine göre, hakanla hatun Gök ile Yer'in çocuklarıdır. Ay Ata ve Güneş Ana onların gökyüzündeki temsilcileri sayılırdı.¹⁵⁶ Türklerin, güneşe, aya veya diğer nesnelere hürmet göstermesi, onları ululaması, Tengri'nin onlara verdiği inanan olağanüstü niteliklerden kaynaklanmaktadır.¹⁵⁷

Irak Türkmenleri, diğer Türk topluluklarında da olduğu gibi güneş ve aya büyük önem vermekte, saygı göstermekte, onları mukaddesatların arasında saymakta ve Türk düşünce sistemine uygun olarak Ay'ı erkek, Güneş'i de dişi olarak telakki etmektedirler. Bölgede aya "Ay Dede" (baba), güneşe de "Güneş Nene-Ana" denilmektedir. Ama bir yazılı kaynakta¹⁵⁸ ve saha çalışmasında az da olsa bu telakkinin tersini gördük; yani güneş baba ve ay ana olarak karşımıza çıktı. Bu inanç Kıbrıs Türkleri arasında da şu şekilde yaşamaktadır: Ay, ihtiyar bir dede olup üzerindeki lekeler, ağız,

¹⁵⁰Metin Arıkan, "Bursa Halk Kültüründe Eski Türk İnançlarının İzleri ve Bunların Türk Dünyası Sözlü Anlatmalarındaki Yansımaları", **II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri Kitabı**, II. Cilt, Bursa 20–22 Ekim 2005, s.401–423.

¹⁵¹ Bahaeddin Ögel, **2002, a.g.e., II. C.**, s.187.

¹⁵² Salim Koca, **a.g.e.**, s.165.

¹⁵³Emel Esin, **a.g.e.**, s.147.

¹⁵⁴Bayram Erdoğan, **a.g.e.**, s.106.

¹⁵⁵Mircea Eliade, **2003, a.g.e.**, s.140.

¹⁵⁶Ziya Gökalp, **1976b, a.g.e.**, s.164.

¹⁵⁷Yaşar Kalafat, **1999a, a.g.e.**, s.33.

¹⁵⁸Kerkük Türkmenleri, ay tutulduğu zaman buna "Dev Ay Nenei Tutup" derler. Ay tutulduğu zaman büyükler göğe doğru silah sıkar, çocuklar ise gürültü ve ses çıkarmak amacıyla mahallelerde ve sokaklarda teneke vb. çaralar. Bu gelenek eskiden beri devam etmektedir. Şakir Sabır Zabit, **a.g.e.**, s.18.

burun, göz ve kaşlarıdır.¹⁵⁹ Güneşin dişi, ayın erkek olması inancı, Irak'ta yaşayan Araplar tarafından da kabul görmektedir. Ancak şunu söylemek gerekir ki Irak Türkmen edebiyatında ay her zaman bir güzellik simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Şairler, sevgililerinden söz ederken ay yüzlü, ay kaşlı gibi benzetmeler kullanmaktadırlar. Yani ay her zaman bir kadının simgesine çağrışım yapmaktadır.

Anadolu ve muhtelif Türk topluluklarında olduğu gibi Irak Türkmenleri arasında da ay ve güneş tutulduğu zaman felaket, savaş, pahalılık ve açlık olacağına inanılır ve onun önüne geçmek için tenekeler çalınır, silahla havaya ateş edilir ve gürültü yapılır. İnanca göre ay ve güneş büyük dev veya devler (kötü ruhlar) tarafından tutulmuş, bu gürültü ve silah sesleri, devi veya devleri korkutur ve ayla güneşi bırakmasına sebep olur. Bununla ilgili bir başka inanç ise; ay tutulduğunda veya çevresi kırmızı olduğunda; ayın çok korkunç ve azgın bir canavar veya büyük bir balık tarafından yenilmek istendiği şeklinde düşünülür. Ayın gölgeli tarafı, ayın canavar tarafından yutulmak üzere olduğunu gösterir. Halk çıkarılan gürültü ve havaya atılan kurşunlarla canavarı ürküttüğünü, korkutup kaçırdığını gösterir. Ay ve güneşin tutulması ile ilgili inanç ve pratiklerin Anadolu sahasında da Irak Türkmenlerinin uygulamalarıyla benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz.

İzmir'de ayın tutulma sebebi şöyle izah edilir: Cinler, ejderler ve periler ayın etrafını sarar ve ışığının yayılmasına mani olurlar.¹⁶⁰ Kastamonu'da ise; melekler ve periler ayın önünde kanatlarını açar ve ışığına mani olurlar.¹⁶¹ Konya'da ay tutulmasına şeytanların sebep olduğu inancı yaygındır. Bunun için halk ay tutulduğu zaman, silah atmakta, teneke çalmaktadır.¹⁶² Naldöken Tahtacıları arasında ay ve güneşin tutulmasında ay ve güneşin günah işlemiş olduklarına inanılır ve onu kurtarmak için havaya silah atılır. Kadınlar da o açılıncaya kadar "dar'a dururlar" dara durmak, bir çeşit saygı nöbetidir; ayakta ve eller yana bırakılmış olarak baş eğip beklerler, ayak başparmakları

¹⁵⁹Nihat Bedi, "Aya Dair", **HBH**. Y.5, S.52, Şubat 1936, s.53-55.

¹⁶⁰Faik Tolunay, İzmir'de Ay Hakkında İnanmalar", **TFA**. 4.C, S.81, Nisan 1956, s.1288.

¹⁶¹Talat Yaman Mümtaz, "Kastamonu'da Halk İnanmaları", **HBH**. S.34, 15 Mart 1934, s. 286.

¹⁶²Mehmet Aydın vd., **Konya Merkezdeki Manevi Halk İnançlarının Dinler Tarihi ve Din Fenomenolojisi Açısından Değerlendirilmesi**, Konya, Selçuk Ün., İlahiyat Fak Yay., 2006, s.127.

da üst üste konur.¹⁶³ Nahçıvan Türkleri ay tutulunca ejderhaların ayı yakaladığına inanırlar.¹⁶⁴

Şamanist Türkler, güneş ve ay tutulduğu zaman, onu kötü ruhun elinden kurtarmak için bağırıp çağırır ve davul çalar. Bu gürültü patırtıların kötü ruhu korkutacağına inanılır.¹⁶⁵ Başta Anadolu'nun¹⁶⁶ birçok yeri olmak üzere Irak Türkmenleri arasında güneş ve ay tutulduğu zaman yapılan pratikler Şamanizm'in ve eski Türk inanç sisteminin izlerini açık bir şekilde gösterir. İnsanların fazla günah işlemesi, imanın az olması, saygının kalmaması, dinî görevlerin yerine getirilmemesi, Allah'a karşı isyan edilmesinin sonucunda ay tutulmaktadır inancı halk arasında hâlâ canlı olarak yaşamaktadır. Sözü edilen nedenlerden dolayı ayın tutulma sebebi İstanbul, Sinop, Devrek, İçel, Bursa, Sivas ve Bozkır'da da tespit edilmiştir.¹⁶⁷ Bununla birlikte bölgede ay ve güneş tutulmasını insanların işlemiş oldukları günahlara bağlama inancı vardır. Güneş ve ayı tutulmadan kurtarmak ve günahlardan temizlenmek için namaz kılınır ve dua edilir.

Bölgede güneş battıktan sonra çalışmayı bırakmak gerekir, bırakılmazsa uğursuzluk geleceğine inanılır. Telafer'de akşam saatlerinde ev kapıları kapatılır ve "*Güneş rızqına getsin.*" (Güneş rızkına gitsin), sabah kapılar açılır ve "*Xer, bereket gelsin.*" (Hayır, bereket gelsin) denir. Bilindiği gibi karanlık, her zaman kötü varlıkların âlemi sayılır. Oysa aydınlık, iyilerin ve güzel varlıkların âlemidir. Nitekim Zerdüştlük felsefesine göre dünya aydınlıkla karanlık arasındaki mücadeleden oluşmaktadır.

Bulutların gitmesiyle güneşin gökte çıkması insanın içini ferahlatır, neşelendirir ve insana umut verir. Çünkü güneşin aydınlığının insanın iç dünyasının aydınlanmasında ve ferahlamasında büyük bir rolü vardır. Güneş batarken uyumanın uğursuzluk getireceği inancı yaygındır. Batış saatlerinde uyuyan varsa uyandırılır. Çünkü bu saatlerde aydınlık simgesi olan güneş gider ve kötü ruhların simgesi sayılan karanlık çöker. Kötü ruhlar ortaya

¹⁶³Rıza Yetişen, "Naldöken Tahtacıları XXVII: İnançlar, Bilgiler, Tekerlemeler", **TF**. Y.30, 18.C., S.323 Aralık 1978, s.8517.

¹⁶⁴Yaşar Kalafat, **2000b, a.g.e.**, s.14

¹⁶⁵Abdülkadir İnan, **2006, a.g.e.**, s.29.

¹⁶⁶bk. Nail Tan, "Türk Folklorunda Ay Tutulması", **TK**. Y.XIII, S.146, Kasım 1974, s.81–85.

¹⁶⁷ Nail Tan, **1974, a.g.m.**, s.81–85.

çıktıklarında gaflette olanlara kötülükleri dokunabilir. Güneşin batımından sonra hamur yoğurmak ve evden beyaz nesne (tuz, beyaz yumurta, yoğurt, un vb.) çıkartmak uğursuzluk getirir. Evden beyaz şey çıkarılmak icap ederse onu siyah bir boyayla boyamak veya çizmek gerekir. Güneş doğduğu zaman ise eve aydınlık, uğur ve bereketin girmesi için evin ve kapalı yerlerin pencereleri ve perdeleri açılır. Evin içinde hasta varsa, güneşin girmesi, hem hasta hem de ev için iyi sayılır. Çünkü “*Güneşin ışığı her derde devadır.*” sözü yaygın bir inançtır. Bu pratik ve uygulamalarda güneşin koruyucu ve arındırıcı bir özelliğe sahip olduğu açıkça görülmektedir.

Diyarbakır’da karanlık bastıktan sonra komşular birbirlerine ayna, tuz, bıçak, biber, kömür, ateş, siyah renkli eşya vermezler, uğursuzluk sayılır.¹⁶⁸ Keleki’de akşam vaktinden sonra, “*Şer karışma vakti*”nde evden komşuya terazi verilmez, evin bereketi gider inancı vardır. Bu inanç bize göre Güneş ve Yer Kültleriyle ilgilidir.¹⁶⁹

Yukarıda da belirtildiği gibi Irak Türkmenleri arasında ay güzelliğın ve parlaklığın simgesidir. Bu düşünce atasözleri, hoyratlar, maniler ve bütün halk edebiyatı mahsullerinde etkisini göstermektedir.

Yazılı kaynaklarda ay hakkında tespit edilen birkaç mani ve hoyrat örneğini aşağıya aktarıyoruz:

Mani örnekleri

Ay çıktı dilde durdı
Gör ne xayala durdı
Yazmavın saçaxları
Gözde dile durdı¹⁷⁰

Ay çıktı batar indi
Yar oxın atar indi
Leyla xeste düşüpti
Mecnun can atar indi¹⁷¹

¹⁶⁸Şevket Beysanoğlu, “Diyarbakır’da Bazı Gelenek ve İnanışlar”, **TFA**. Y.26, C.15, S.305, Aralık 1974, s.7180–7181.

¹⁶⁹Yaşar Kalafat, **2000b, a.g.e.**, s.52.

¹⁷⁰Mevlüt Taha Kayacı, “Hoyratlarımızda Ay”, **Kardaşlık**, Y.9, S.11,12, Mart-Nisan 1970a Bağdat, s.42.

¹⁷¹ Mevlüt Taha Kayacı, **1970a, a.g.m.**, s.42.

Ay çıxtı burcu qaldı
 Yar getti xorcu qaldı
 Genç 'ümrim polat gevlım
 İnceldi qılce qaldı¹⁷²

Ay çıxtı dağa düştı
 Xızııav dıdağa düştı
 Üzüv dönder bir öpım
 Yolım uzağa düştı¹⁷³

Ay çıxtı nardııansız
 Qaralım gelmez sensız
 Qoynııa ilan gırsın
 Nece yatısan mensız¹⁷⁴

Ay çıxtı sesın aldım
 Hıç bılmem nesın aldım
 Qapımızdan geçende
 Yarımın sesın aldım¹⁷⁵

Hoyrat örnekleri:

Bir ay var
 Çox yıldız var bir ay var
 Her gün gördüğım yarı
 Görmemişem bir ay var¹⁷⁶

Aya benzer
 Camalııv aya benzer
 Qaşlarııv yaya benzer
 Kıpıklerııv aya benzer¹⁷⁷

Ay camala
 Vırılııv ay camala
 Baxanın 'aqlını alı
 Baxılmaz ay camala
 Ay deme
 Yılduz deme ay deme
 Raqıb halı soranda
 Gül üzine ay deme

¹⁷² Mevlüt Taha Kayacı, 1970a, a.g.m., s.42.

¹⁷³ Ata Terzibaşı, 1975, a.g.e., s.441.

¹⁷⁴ Ata Terzibaşı, 1975 a.g.e., s.442.

¹⁷⁵ Ata Terzibaşı, 1975, a.g.e., s.443.

¹⁷⁶ Mevlüt Taha Kayacı, 1970a, a.g.m., s.42.

¹⁷⁷ Ata Terzibaşı, 1975, a.g.e., s.443.

Aydın ossın
 Ay çıxsın aydın ossın
 Gözi yara düşenin
 Gözleri aydın ossın¹⁷⁸

Ay nedendi
 Görinmez ay nedendi
 Çıxtım ayı görmeğe
 Camalı aynedendi¹⁷⁹

Bölgede ayla ilgili Nasraddin Hoca'ya (Mulla Nasraddin) ait şu fıkralar tespit edilmiştir:

Ay Kuyuya Düşmüşken

Hoca, bir gece kuyudan su almak istemiş. Kovayı kuyuya uzatırken başını da uzatmış ve bakmış ki Ay Dede'nin resmi kuyunun suyunda pırıl pırıl görünüyor. Bunu gören hoca hemen çığlıklar atmış ve bağırarak; "Vay dedeciğim hangi kırılasi kanlı eller seni bu su kuyusuna atmış?" demiş. Sonra "Üzülme dedecim, ben ipi kuyuya uzatayım, sen beline bağla çekeyim de kurtarayım seni." demiş. Hoca ipi kuyuya atmış; ip kuyuda bir şeylere takılmış. Hoca ipi çekmişse de ip bir türlü yukarı çıkmamış. Hoca birkaç defa daha denemiş ama nafile, ip yine yukarı gelmemiş. Hoca bu defa ipi sıkı çekince ip kopmuş ve Hoca da sırt üstü yere düşmüş. Bir de bakmış ki ay gökte sallanarak geziyor. Hoca ayı görünce mırıldanmış ve aya bakarak; "Bir şey yok, ne de olsa insanın seni kurtarmak için yorulması gerekir." demiş.¹⁸⁰

Bunak Hırsız

Bir gece Hoca evde uyurken, karısı evin çatısında (damında) bir ayak sesi duyar ve hemen hocayı uyandır. Hoca uykudan uyanınca "Ne var, ne oldu" der. Hanım, "Damda hırsız var, dam kapısını açmaya çalışıyor ama her halde açamıyor" der. Hoca telaşa kapılmaz. "Ne yapalım, açamazsa aşağı iner gider." Hanım "Nasıl olur hoca?" der. Hoca sesini yükselterek "Ben de zamanında hırsızdım. Bir gece evimiz gibi kapısı kapalı olan bir eve hırsızlık yapmak için gitmiştim. Kapıyı açmaya çalıştım, ama bir türlü açamadım. Bekleyecek zamanım da yoktu. Hemen ay ışığını kucakladım ve aşağı

¹⁷⁸ Ata Terzibaşı, 1975, a.g.e., s.302-303.

¹⁷⁹ Ata Terzibaşı, 1975, a.g.e., s.303.

¹⁸⁰ Mevlüt Taha Kayacı, "Ay Kuyuya Düşmüşken", *Kardaşlık*, Y.9, S.11,12, Mart-Nisan1970b, s.42.

indim.” Hoca bunları söylerken damdaki hırsız dinliyormuş. Kolayını bulmuş gibi düşünmeden ay ışığını kucaklamak isterken, damdan düşmüş ve her yeri kırılmış...¹⁸¹

Bölgede ayın üzerindeki lekelerinin sebebini izah eden şöyle bir efsane anlatılmaktadır:

Eski zamanlarda bir karı koca varmış, bunların yedi oğlu varmış, bu yedi oğlan dinlerine çok bağlıymış. Ancak anne, çocukları kadar dine bağlı değilmiş. Bir gün kadının elleri kirliymiş, temizlemek için aya silmiş. Bu duruma gücenen Tanrı, çocukları kendisinden uzak tutmak için yedi oğlanı gökte yıldız yapmış.¹⁸²

Bölgede ay, güneş ve yıldız kutsaldır. Onlara küfredilmez, hakaret edilmez, hatta bazen onlara yemin edilir ve Allah'ın birer nuru olduklarına inanılır. Güneşe karşı işemek büyük bir günah sayılır; çünkü güneş mukaddes bir tabiat unsuru olup tabiata büyük iyilikleri ve katkıları vardır ki hayvan, nebat, insan, kısacası bütün dünya onsuz olamaz. Onun için bölgede bunu yapan olursa halk tarafından da şiddetle azarlanır ve kınanır.

Hilali gören ilk kişi fatiha okuyup “Hayırlı ay olasin” diye dua ederse Allah'tan ne murat dilerse olacağına inanılır. Burada ayın sanki bir murat kapısı veya Allah'a dilek götürücü bir melek olduğu inancı mevcuttur. Yeni hilal çıktığında salâvat okunur, sonra ay karşısında duranlar birbirlerinin yüzüne bakarak gülerler, böylece o ay, sonuna kadar gülerek ve mutlulukla geçireceklerine inanırlar.¹⁸³

Muğla'da hilal görülünce üç ihlâs, bir fatiha okunur. Hilal olduğu müddetçe Allah'tan sağlık ve afiyet istenir.¹⁸⁴ Kocaeli-Suadiye'de ayı görenler salâvat getirir ve şunu söyler “*Ay gördüm ay Allah/ ne güzeldir maşallah/ lailaheillallah*”.¹⁸⁵ Hazara Türkleri arasında yeni ay (hilal) görününce herkes durup dua okur ve Allah'tan bu ayın herkes için hayırlı olmasını ister. Hilal

¹⁸¹Kardaşlık, “Bunak Hırsız” Y.10, S.3, Temmuz, Bağdat 1970, s.37.

¹⁸²Necdet Yaşar Bayatlı, **2007c, a.g.m.**, s.46-49.

¹⁸³Mehmet Hurşit Dakuklu, “Yıldızlar Hakkında İnançlar”, **Kardaşlık** Y.8, S.1-2 Mayıs-Haziran 1968, 41; Kaynak kişiler.

¹⁸⁴Ali Abbas Çınar, **Muğla ve Çevresi Sözlü Kültürü ve Toplumsal Değerleri**, Muğla, Muğla Belediyesi Yay., 2007a, s. 127.

¹⁸⁵ Işıl Altun, **Kocaeli Suadiye Halk Kültürü**, İstanbul, Doğu Kütüphanesi Yay., 2008, s.86.

görünür görünmez yapılan duaların kabul edileceğine ve o ayın mutlu geçeceğine inanılır.¹⁸⁶

Bölgede eskiden yazın soğuk alan veya ishal hastalığına yakalanan çocuklar için erik ezdirilir ve bir gece ayazda bırakılır. Ertesi gün bu su çocuğa içirilirse iyi olacağına inanılırdı. Yeni çıkan ayı gören kadınlar, küçük çocuklara bakmamalıdır. Bakarlarsa çocuğa ağırlık getirmiş olacaklarına inanılmaktadır.¹⁸⁷ Ayla ilgili bir başka inanca göre; ay yeni çıktığında annenin erkek çocuğun yüzüne bakması hayırlı ve uğurlu sayılır. Ayın veya güneşin kırmızı olması ise bir felaketin ve kötülüğün geleceğine işarettir. Ayın etrafında hale olursa (havuz yaparsa) halenin içindeki yıldızların sayısına göre o kadar gün sonra yağmur yağacağına inanılır.¹⁸⁸

Ayın dramatik anlamlarının gözlemlenmesi, dolunay haline gelmesi, kaybolması halkların mitlerine ve kuramlaştırma güçlerine, kültürel seviyelerine bağlıdır.¹⁸⁹

Halk arasında birini tehdit etmek için “*Qoymam güneş üstüve çixsın*” “Üstüne güneş doğmamak” deyimi kullanılır. Yani tehdit edilen insan bir daha güneşin doğuşunu görmeden öldürülecek anlamı taşır. Güneşin doğuşu, hayatın başlangıç noktası sayılır. Çünkü insan uyurken ölü gibi olup sabahleyin gözlerini açtığı zaman hayatın aydınlık ve başlangıç noktası olan güneşi görür ve hayatına kaldığı yerden devam eder.

Bölgede bir erkek veya kızın fazlaca güzel olduğunu anlatmak için “*Ay parçasına benzer*”, “*Aya diri bat men yerivi tutaram*” (Aya sen bat ben yerini alırım), “*Ayın on dördüne benzer*” gibi teşbihler yapılır. Bebek anne karnında hareket ederken, anne aya bakarsa; bebeğin ay parçası gibi güzel olacağına inanılır. Halk arasındaki bazı telakkilere göre ay güzel bir kadın, güneş ise onun eşidir. Etraflarındaki yıldızlarsa onların çocuklarıdır. Bir başka inanca göre; ayla güneş iki sevgili olup birbirlerine kavuşmak için birbirini takip ederler ama devler ve ejderler onların kavuşmasına müsaade etmez.

¹⁸⁶ Ali Çelik, **a.g.m.**, s.14-15.

¹⁸⁷ Kardaşlık, Y. 9, S.11-22, Mart-Nisan, Bağdat 1970, s.43.

¹⁸⁸ Mehmet Hurşit Dakuklu, **1968, a.g.m.**, s.41.

¹⁸⁹ Mircea Eliade, **2003, a.g.e.**, s.186.

Güneşin bir gözünün kör olduğuna inanılır. Güneş, “*Bir gözüm kör olmasaydı yerde yumurta pişirirdim.*” dermiş. Ayın da bir gözünün kör olduğuna inanılır. Ay, “*Bir gözüm kör olmasaydı geceyi gündüze çevirirdim.*” dermiş.¹⁹⁰

Irak Türkmenleri arasında ayla güneş hakkında tespit edilen inançlar, atasözleri, hoyratlar, maniler, efsaneler, fıkralar, uygulama ve pratiklerden anlaşılacağı üzere, ay ve güneş mukaddesatlar arasında sayılmakta, onlara büyük önem verilmekte; onlar için yapılan pratiklerde görülen bazı uygulamalar, insanı farkında olmadan onlara karşı bir sevgi, saygı ve hürmet içeren davranışlarda bulunmaya sevk etmektedir. Onların koruyucu, bereket getirici, uğurlu, şifa verici, arındırıcı özelliğe sahip olduklarına inanılmaktadır. Bölgede yapılan bu uygulama ve pratiklerden anlaşılacağı üzere eski Türk inançlarının varlığı canlı bir şekilde bilinçli ve bilinçsiz olarak muhafaza edilmiştir.

1.2.3.3. Yıldızlar

Güneş ve ay dışında gökyüzünde görünen, parlayan, değişik hacimlerde, kimisi yeryüzüne yakın olduğu için büyük, kimisi de yeryüzüne uzak olduğu için küçük görünen, Kuran-ı Kerim’de “*El Necim*” (النجم) adıyla zikredilen, koruyucu bir iye olduğuna ve içinde manevî bir gücün bulunduğu inanılan yıldızlar, halk arasında kutsal “ıduk” sayılan tabiat unsurlarından biridir.

İnsanların talihinin, devletlerin, milletlerin geleceğinin, herhangi bir istekte hayırlı ya da hayırsız sonuç bilgisinin, yıldızların hareketlerine bakılarak anlaşılacağı inancı “*İlm-i Nücum*” Yıldızlar Bilgisi’ni doğurmuştur.¹⁹¹ Eskiden Türkler, mevsimlerin nasıl geçeceğini, mevsimlerdeki değişim ve havanın durumunu yıldızların hareketine göre belirlemiş, yıldızların hareketlerine bakarak havanın sıcak mı, soğuk mu olacağını önceden kestirmeye çalışmışlardır.¹⁹² Geceleri, vakti öğrenmede yıldız bilgisi tek yol

¹⁹⁰Mehmet Hurşit Dakuklu, 1968, a.g.m., s.41.

¹⁹¹Bayram Erdoğan, a.g.e, s. 108–109.

¹⁹²Ünver Günay-Harun Güngör, a.g.e., s.71; Yaşar Kalafat, 1999a, a.g.e., s.35.

ve çare sayılır ve eski Anadolu köylerinde saat bile yıldız bilgisiyle tespit edilirdi.¹⁹³ Yıldızlarla ilgili en yaygın inanç, yeryüzünde her insanın bir yıldız bulunduğu inancıdır. Astroloji (Yıldızlar aracılığıyla bakıcılık) bilgi ve yöntemlerinin halk içinde yayılmaları bu inancın oluşmasında etkili olmuştur. Gökte bir yıldızın kaymasının, o yıldızın sahibi olan kişinin öldüğünü ya da öleceğini haber vermesi şeklinde açıklanması bu inanca bağlanabilir.¹⁹⁴

Yıldızlar, Irak Türkmenlerinin halk inançlarında çok önemli bir yer almaktadır. Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki gökyüzündeki her yıldız, bir insana delalet eder, her yıldız akarken bir insanın öleceği inancı Türkmenler arasında da yaygındır. Yıldızların rüyada görülmesinin mutluluk şeklinde yorumlanması da yaygın bir inançtır.

Yıldızlarla ilgili Nogay Türkleri arasında tespit edilen "yıldızlara bakarak gelecekte haber alma" uygulaması günümüzde bile yaşamaktadır. Nogayların yaşlıları, evlenmek isteyen çiftlerin evliliğini onaylamak için yıldızlarına bakarlar. Yıldızları uyuşuyorsa evliliğin uygun olduğunu belirtir ve ne zaman yapılacağını söylerler.¹⁹⁵

Tarih boyunca Türkler, tabiat unsurlarına önem vermiş, onlarda manevî,¹⁹⁶ gizli kuvvetin bulunduğu, onların birer ruh olduklarına inanmış¹⁹⁷ ve onların nasıl meydana geldiklerine dair Şekil Değiştirme veya Taş Kesilme¹⁹⁸ türünden olan çeşitli anlatma ve efsaneler ortaya koymuştur.

Bölgedeki inanca göre parlak ve büyük yıldızlar, zengin ve büyük adamların, sönük ve ufak yıldızlar da yoksul ve kimsesiz insanların sayılmaktadır. Gagavuz Türkleri arasında, her insanın sosyal mevkiine göre

¹⁹³Bahaeddin Ögel, 2002, a.g.e., II.C., s.203.

¹⁹⁴ Pertev Naili Boratav, 2003, a.g.e., s.34.

¹⁹⁵ Yaşar Kalafat,, **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları I**, Ankara, KB. Yay., 2002, s.135.

¹⁹⁶ Salim Koca, a.g.e., s.165.

¹⁹⁷ İbrahim Kafesoğlu, 2004, a.g.e., s.302.

¹⁹⁸ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi 1, 11**, Ankara, TDK. Yay., 1997. Eserde başta ay, güneş ve yıldız olmak üzere çeşitli tabiat unsularının nasıl oluştuğlarına ve meydana geldiklerine dair birçok efsane metni bulunmaktadır. Eserin birinci cildinde bu motifin tahlili yapılmış, 2. cildinde ise bu motifin örnek metinleri verilmiştir.

bir yıldızı vardır; kralların yıldızı büyük, fakirlerin yıldızı ise küçüktür¹⁹⁹ düşüncesi yaygındır.

Samanyolu deyiş ve anlayışı Türklere, İran edebiyatı ve mitolojisi yoluyla girmiştir. İranlılar “*Kah-keşan*” yani “Saman çeken” derler. Bu söz Osmanlı kitaplarında da “*Kehkeşen*” yazılışıyla görülmüştür. İran düşüncesine göre, “Samanyolu” gökte saman çekilirken, yere düşen saman tozlarından ve saman parçalarından olmuştur.²⁰⁰ Bölgede Samanyolu yıldızı hakkında tespit edilen bir efsane şöyledir:

Hz. İbrahim, oğlu İsmail peygamberi Tanrı uğruna kurban vermek niyetinde iken Hak Teala'nın Cebrail ile onun yerine kesilmek için göndermiş olduğu koçun kuyruğu pek uzunmuş, gökyüzünde yürürken toz çıkararak yürümüştür. İşte bu tozdan Saman Yolu meydana gelmiştir.²⁰¹

Arap edebiyatında “*Ayyuk ve Süreyya*” adıyla anılan yıldızlar, Irak Türkmenleri arasında “*Leyla ile Mecnun*”²⁰² adıyla bilinmekte ve hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerden biri şöyledir: “Leyla ile Mecnun” adlı iki parlak yıldız var; yılda bir defa kavuşurlar, işte o zaman herkes dilek ve hacetlerini istemeye başlar, ömür dileyenin ömrü uzun, mal isteyeninin malı çok ama ömrü kısa olurmuş.²⁰³

Leyla ve Mecnun öldükten sonra cesetleri defnedilmiş, ancak ruhları göğe uçmuş ve iki parlak yıldızla dönüşmüştür. Araplar arasında bu iki yıldız *Ayyuk* ile *Süreyya* yıldızları adı verilmektedir. Bu iki yıldız yılda bir defa gökte bir araya gelirler. Buluşma şafak sökmeden önce meydana gelir. Kim bunların buluşmasını görürse arzu ettiği her şeye kavuşur.²⁰⁴

¹⁹⁹Harun Güngör-Mustafa Argunşah, **Gagavuz Türkleri (Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı)** Ankara, KB. Yay., 2002, s.116.

²⁰⁰Bahaeddin Ögel, **2003, a.g.e. 11.C.**, s.219.

²⁰¹Mevlüt Taha Kayacı, “Güneş ve ay hakkında inançlar”, **Kardaşlık**, Y.8, S.4-5, Ağustos-Eylül 1968, s.27.

²⁰²İbrahim Dakuki, **Irak Türkmenleri, Dilleri, Tarihleri ve Edebiyatları**, Ankara, Güven Matbaası, 1970, s.82.

²⁰³Mehmet Hurşit Dakuklu, **1968, a.g.m.**, s.41.

²⁰⁴Necdet Yaşar Bayatlı, **2007c, a.g.m.**, s.48. Bu efsanenin benzer bir anlatımı, Dakuki'nin eserinde de bulunmaktadır. bk. İbrahim Dakuki, **a.g.e.**, s.81-82.

Leyla ve Mecnun efsanesi, Irak Türkmen halk edebiyatında önemli bir yer tutmaktadır. Bizzat efsanenin halk arasındaki rivayeti yanında Fuzuli'nin Leyla ve Mecnun destanı vardır.²⁰⁵

Irak'ta yaşayan Araplar arasında Leyla ve Mecnun efsanesi şu şekilde anlatılmaktadır: Leyla ve Mecnun yılda bir defa buluşan ve yavaş yavaş ayrılan iki parlak yıldızdır. Bağdatlılar bu yıldızların amcazade ve birbirlerine âşık olan Kays İbnü'l Mulavveh ile Leyla El Amiriyye olduklarına inanmaktadır. Rivayete göre; Kays, Leyla ile evlenmek istemiş, ama Kays'ın amcası olan Leyla'nın babası birbirlerine âşık olduklarını anlayınca kabul etmemiştir. Çünkü o zamanlarda sevda yasaklar arasındadır. Bir seferinde pınar suyundan su alırken Leyla'yı gören Kays, onunla tekrar görüşmek için söz almış, ama Leyla gelmeyince Kays onu tam bir sene beklemiş ve hastalıktan helak olmuştur. Bir sene sonra Leyla pınarın başına gidince, kendisini bekleyen Kays'ı bitkin bir halde görmüş ve ona yalvarıp af dilerken Kays ölmüştür. Kays'ın öldüğünü gören Leyla öyle bir bağırması ki o anda hemen ölmüştür. Bağdatlıların inancına göre Allah u Teala onları göklere kaldırmış ve yılda bir defa görüşmeleri için iki parlak yıldız yapmıştır.²⁰⁶

Bölgede gökyüzündeki yedi yıldızla ilgili halk arasında çeşitli efsaneler tespit edilmiştir. Adı geçen yıldızlar hakkındaki bir efsane şöyledir: Çok eski zamanda bir kadının yedi erkek çocuğu varmış. Bunlar çok iyi çocuklarmış, Allah'a karşı ibadetlerinde hiç gafil olmamışlar, namaz kılar, oruç tutar ve Allah'a hep itaat ederlermiş. Fakat bu yedi kardeş kendi aralarında bir türlü anlaşamazmış ve sürekli kavga ederlermiş. Bu durumdan usanan anne bir gün *"Allah'ım bunları öyle bir yere yerleştir ki birbirlerine hiç kavuşmasınlar"* diyerek onlara beddua etmiş. Allah annenin bedduasını kabul etmiş ve bu yedi çocuğu yedi yıldızla dönüştürmüştür. Bunlar şimdi gökterler ve seher vaktinde birbirine yaklaşır, fakat gökten bir şahap iner, onları tekrar uzaklaştırır.²⁰⁷

²⁰⁵ İbrahim Dakuki, **a.g.e.**, s.81.

²⁰⁶ Aziz Casım El Hiciyye, **a.g.e.**, s.127.

²⁰⁷ Necdet Yaşar Bayatlı, **2007c, a.g.m.**, s.47.

Terazi yıldızı hakkında şöyle bir rivayet tespit edilmiştir: Gökyüzünde bulunan ve Terazi denilen altı yıldız iki bölüme ayırır; üçü hak ve adaleti, üçü de haksızlık ve adaletsizliği ifade edermiş. Bu sondakiler bazen görünür bazen de kaybolurlar, ama genel olarak sönük kalırlar. İlk üç yıldızsa parlak ve ışıklı olur. Halkımız, ulu Tanrının bunları insanoğluna ibret olsun diye yarattığına inanır.²⁰⁸ Bu efsanenin benzer bir anlatmasının Araplar arasında da El mizan (الميزان) adıyla bulunduğu El Hiciyye'den öğrenmekteyiz.²⁰⁹

Yıldızlar, Irak Türkmen halk edebiyatında çok önemli bir yer tutmaktadır. Bunlarla ilgili çeşitli anlatmalar arasında tespit ettiğimiz anlatmaların birisi de “*Büyük Ayı Yıldızı*” isimli efsanedir. Efsane şöyledir:

Büyükayı yıldızı yoksul bir babaymış. Vefat edince onu defnetmek için yoksul çocuklarına kimse yardım etmemiş. Çocuklarsa babalarının cesedini taşımış ve birkaç gün boyunca omuzlarının üstünde dolaştırmışlar. Ancak bu yedi kardeşin en küçüğü topal olduğu için diğer kardeşlerine yetişemiyor ve hep geride kalıp onları takip ediyormuş. Allah onlara acımış ve büyük ayı yıldızına dönüştürmüştü.²¹⁰

Halk arasında ay gibi yıldızlar da güzelliğin simgesi sayılmaktadır. Halk birisinin güzel olduğunu ifade etmek için “*Yıldız kimin parlırı*” (Yıldız gibi parlıyor) der. Bu ifade güzelliğin yanı sıra temizliği de ifade etmek için kullanılır. Bununla beraber Irak Türkmenleri arasında “*Yıldız axmağ*” (Yıldız akmak), “*Yıldız parlamag*” (Yıldız parlamak) gibi deyimler yaygındır. *Yıldız axmağ*, akan yıldız görmek, *Yıldız parlamag* ise talihi yar olmak veya şöhret kazanmak²¹¹ anlamlarında kullanılır. Adı geçen iki deyimle beraber Türkiye’de olduğu gibi, “gökte yıldız yok” (*Asmanda yıldız yox*), “yıldızları barışık olmak” (*Yıldızları barışıp*), “yıldız düşük” (*Yıldız düşüp*), “yıldız

²⁰⁸Mevlüt Taha Kayacı, “Güneş ve Ay Hakkında İnançlar”, **Kardaşlık**, Y.8, S.4-5, Ağustos-Eylül 1968, s.27.

²⁰⁹ Aziz Casım El Hiciyye, **a.g.e.**, s.124.

²¹⁰ Necdet Yaşar Bayatlı, **2007b, a.g.m.**, s.36.

²¹¹İhsan S. Vasfî, **Irak Türklerinde Deyimler ve Atasözleri**, 2.baskı, İstanbul, Kerkük Vakfı Yay., 2001, s.214.

kaymak” (*Yıldızı qayıp*), “yıldızı sönmek” (*Yıldızı sönüp*), “yıldızı parlamak”²¹² (*Yıldızı parlırı*) deyimleri de kullanılmaktadır.

Yıldızlar Irak Türkmenlerinin hoyrat ve manilerinde de sıkça yer alır.

Yıldız çıkar şan veri

Gözeller nişan veri

Çoxlar gözel derdinnen

Ayağ üste can veri²¹³

Yukarıdaki dörtlükte yıldızların şöhret ve şenlik verdikleri inancı açık bir şekilde görülmektedir.

Bölgede derleme çalışmaları sırasında evliya ve imamlara ait olan yatırların duvarlarına ay yıldızlı bayrakların asıldığına veya boyayla çizildiğine şahit olduk; hatta evlerin dış duvarlarında bile ay yıldız resimlerinin mevcudiyetini gördük. Bununla birlikte Kerkük ve civarında mezar taşlarında ay yıldızlı resimlerin çizildiğini müşahede ettik.

Yıldızlar gökyüzünde her zaman güzellikleri ve parlaklıklarıyla halkın vicdanında ve düşünce dünyasında büyük izler bırakmıştır. Bu izler halk arasında tarih boyunca kuşaktan kuşağa, nesilden nesile intikal etmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Türk milleti bu yıldızlara o kadar önem vermiştir ki kimi zaman onu bir âşık, kimi zaman insanın ruhu, kimi zaman adaletin simgesi, kimi zaman kurbanlık, kimi zaman da murat verici ve koruyucu bir niteliğe büründürmüştür. Bu inanç ve telakki günümüzde kayboluyor gibi görünse de halkımızın vicdanında, düşünce dünyasında ve aklında hâlâ yaşamaktadır.

1.2.4. Yeryüzü İyeleri

1.2.4.1. Yer ve Dağ İyeleri:

Gök Tanrı inanç sisteminde yer-toprak kültü önemli bir yer tutmakta ve “ıduk” kutsal sayılmaktadır. Orhon Yazıtları’nda yer “yağız” olarak geçmektedir. “*Üze Kök Tengri, asra yağız yer kılındıkda, ikin ara kişi oğlı*

²¹²bk.Yılmaz Yeşil, “**Türk Halk İnançlarından Dilimize Geçen Deyimler**”, (Yüksek Lisans tezi), Ankara, Gazi Ün., Sosyal Bil. Ens. 2005, s.89–92.

²¹³ Ata Terzibaşı, **1975, a.g.e**, s.581.

kılınmış” (Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış).²¹⁴ Yazıtlarda yalnız iki yer-su'nun adı zikredilmiştir: “*Iduk Ötüken*” ve “*Tamağ iduk baş*”. Bunlardan ilki bilindiği gibi “kağanlık” merkezidir, diğeri de kutsal Tamağ'ın (Tamır suyunun) kaynağıdır.²¹⁵ Yazıtlarda gök, yer ve insanlığın, yani üç büyük varlığın Tanrı tarafından yaratıldığı üzerinde durulmuştur.²¹⁶ Altayların inanışlarına göre, yer-su ruhları insanların yaşadığı muhitte yaşarlar; ehli hayvanları yaratan ve onlara bereket veren yer-su'dur.²¹⁷ Şamanizm inanç sisteminde ayinlerde Şamana bir takım ruhlar yardımcı olur; bu ruhların arasında Yer-su ruhunun önemli bir yeri vardır.²¹⁸ Yer-su ruhlarının en önemli müessesesi dağdır. Türklerde dağ kültü, Gök Tanrı kültüyle ilgili bir kült olup bugünkü Şamanist Türk boylarında rastlanan dağ, su, (ırmak, göl, pınar), ağaç-orman, kaya kültürleri eski Türk yazıtlarında “yer-sub” adı altında toplanmıştır.²¹⁹ Türk inançlarında yeri kontrol ve denetimi altında tutan, genellikle sarp yollarda, dağ geçitlerinde ve kaynak havzalarında bulunan koruyucu iyeler mevcuttur.²²⁰ Yer dinsel açıdan da pek çok simgeye, anlama ve boyuta sahiptir.²²¹

Başta Anadolu ve Orta Asya'da yaşayan Türkler olmak üzere muhtelif Türk toplulukları arasında yer iyesi ile ilgili inanç ve pratikler günümüze kadar gelmiştir. Günümüzde Kars, Iğdır,²²² Harput,²²³ Hatay,²²⁴ Afyon,²²⁵ Adana²²⁶ ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde olduğu gibi Irak Türkmenleri arasında da kaybolan bir nesne bir türlü bulunmazsa “*Qabil yer ikki parça oldı içine düştü?*” (Yer mi yarıldı içine girdi), “*Yer uttu özünü?*” (Yer mi yuttu) gibi kavramlar kullanılmaktadır.

²¹⁴ Muharrem Ergin, 2003, a.g.e., s.8-9.

²¹⁵ İbrahim Kafesoğlu, 2004 a.g.e., s.303-304.

²¹⁶ Bahaeddin Ögel, 2003, a.g.e., II. C., s.425.

²¹⁷ Abdülkadir İnan, 1998, a.g.e., I.C., s.491.

²¹⁸ Sadettin Buluç, “Şaman”, *İslam Ansiklopedisi*, XI. C, İstanbul, MEB. Yay., 1979, s.327.

²¹⁹ Abdülkadir İnan, 2006, a.g.e., s.48.

²²⁰ Sadettin Buluç, 1979 a.g.m.; Rıfat Araz, a.g.e., s.51.

²²¹ Mircea Eliade, 2003, a.g.e., s.244.

²²² Yaşar Kalafat, 1999a, a.g.e., s.37.

²²³ Rıfat Araz, a.g.e., s.51.

²²⁴ Sedat Bahadır, “*Hatay'da Türk Halk İnançları*”, (Doktora tezi), Ankara, Gazi Ün., Sos Bil. Ens. 2005, s.41-43.

²²⁵ Erdal Aday, “*Afyon Yöresi Halk Bilimi Ürünlerinde Eski Türk İnançlarının İzleri*”, (Yüksek Lisans tezi), Afyon, Afyon Kocatepe Ün., Sos. Bil. Ens. 2003, s.61-63.

²²⁶ Mehmet Çeribaş, a.g.e. s.95-99.

Bölgede daha önce Kara İyeler kısmında da bahsedildiği gibi, bir nesneyi kaybeden kişi, çocuğunun entarisinin eteğine bir kuyruklu düğüm atarak öteye beriye iterek “*Şeytan quyrğı bağladım, tapılmazsa açmam.*” (Şeytan kuyruğunu bağladım, bulunmazsa açmam.) dediğinde kaybolan nesnenin bulunacağına inanılır. Bununla birlikte “yerin hakkı var üzerimizde”, inancı yaygındır. Yani eğer ona (yere) karşı saygısızlık ve kuraldışı bir davranışta bulunmuşsak; öbür dünyada bizden hesap soracak, inancı vardır. Ayrıca “*Yerin kulağı var*” ifadesi de sık sık günlük hayatta karşımıza çıkmaktadır. Bir gizli meseleyi konuşurken, insanlar birbirine “*Yavaş konuş, yerin, duvarın kulağı var*” (Yavaş konuş yerin duvarın kulağı var) derler. Burada yere haber götürme fonksiyonu yükleme gibi bir inanç mevcuttur. Bıçak yere düştüğü zaman; Allah hayır eylesin, “*Xer ya Allah*” (Hayırdır ya Allah) denilir. İnanca göre düşen bıçak yerin iyisine zarar verdiği için, onun da ev halkından intikam alma ihtimali vardır. Bu inanç Altay Türkleri arasında da tespit edilmiştir.²²⁷

Yere aniden sıcak su dökülmez; dökülmesi icap edilirse “*Bismillahirrahmanirrahim*” denilir ki yer iyelerine bir uyarı olsun, inancı yaygındır.

Bölgede bazen kişi, “*Beni falanca yere gömün.*” şeklinde vasiyet eder. Öldüğünde vasiyet ettiği yere ulaşma imkânı olmazsa; o emaneten başka bir yere defnedilir. Defin esnasında telkinci; telkini okurken toprağa hitaben “*Biz sana falan oğlu falanı 40 gün, 3 ay vs. süresince emanet ederiz.*” der. Belirtilen süre bittikten sonra, ölü çıkarılır ve vasiyet ettiği yere gömülür. Ölü çıkartılırken yer ona hiç dokunmamış ve yeni ölmüş gibi görünür. Buna bizzat şahit olduk. Bu yüzden halk arasında “*Emanete yer bile hıyanet etmez*” inancı yaygındır.

Bölgede “*Yer saxlasın*”, “*Yer ayıbını örtsin*”, “*Yer sitirdi öziçin*” tabirleri de yaygın bir şekilde, yaramaz, büyük bir günah, fuhuş vb. işler yapan insanlara beddua olarak veya aşırı derecede sakatlığı ve hastalığı olan insanlar için kullanılmaktadır. Fazla utanç duyulduğu zaman da “*Keşke yer*

²²⁷ İbrahim Dilek, “Altay Türklerinde Halk İnanışları”, **Bilig**, Ankara, Bahar/1996b, S.3, s. 96–101.

açılışaydı içine girseydim.” denilir. Burada yer, insanları koruma; ayıplarını, sakatlıklarını, gizledikleri ve bildirmek istemedikleri şeyleri örtme ve saklama gibi bir fonksiyonu üstlenmektedir. Ölen insan gömülmezse kurtlara kuşlara yem olur ve çürür. Gömüldüğü takdirde yer onu bütün bu tehlikelerden korur. Bu da yerin koruyuculuğunun en büyük kanıtıdır.

Ölüyle ilgili ve yer iyesini alakadar eden bir başka inanca göre; ölü defnedilirken, mezar kolay bir şekilde açılır veya kazılırsa, “Ölü iyi insandır ve yer onu ister.”, denilir. Ancak kazılan mezarda daha önceden bir başka ölüünün mezarı veya mezar kazıldığında zorluk çıkarsa; “Ölü iyi insan değil, onu yer bile istemez.”, denilir. Tespitlere göre, Diyale ilinin Hanekin ilçesine bağlı Kızlarbat nahiyesinde bir ölü için yedi mezar kazılmasına rağmen bütün bu mezarlarda daha önceden gömülenlerin kemikleri bulunmuştur. Halk ölü iyi bir insan olmadığı için, böyle bir durum yaşanmış olmalıdır, demiştir. Bir başka rivayete göre seksenli yıllarda yine Diyale ilinin Hanekin ilçesine bağlı Karağan nahiyesinde tefecilik yapan bir kadın vefat etmiş. Onun için kazılan bütün mezarlardan bir karayılan çıkmış. Halk çareyi imam veya din adamı çağırırda bulmuş. İmam gelince yeni bir mezar kazılmış, yine azgın karayılan çıkmış; imam, Kuran-ı Kerim’den birkaç sure okumuş, yılan mezarın topraklarına karışmış ve kaybolmuştur. Yılan kaybolduktan sonra kadın toprağa verilmiş. Ama yılan tekrar ortaya çıkmış ve kadının cesedine yapışmıştır. Halk ve imam hemen mezara toprak atmış ve defin merasimine son vermişler. Karayılan ile ilgili muhtelif Türk topluluklarında çeşitli inançlar tespit edilmiştir.

Hanekin ilçesinin İmam Abbas semtinde bulunan ve Hz. Ali’nin oğlu Hz. Abbas’ın Makamı olduğuna inanılan bir makam bulunmaktadır. Makamın üstünde yeşil bir kümbet, kümbetin içinde de bir kuyu vardır. Kuyunun yanına varmak için kırk basamaklı bir merdivenden inmek gerekir. Halk çeşitli dilekler için buraya gelir, kuyuya yaklaşabilmek için kırk merdivenden indiğinde bir yılan çıkıp ona zarar vermeden derisini değiştirirse muradının gerçekleşeceğine inanılır. Kümbet fazla yüksek olmayan bir tepenin üzerindedir. Tepenin aşağısında ise eskiden beri bir mezarlık vardır. Bu mezarlığa özellikle Kakaîler ölülerini gömerler. Halk hem Ramazan hem de

Kurban bayramının 3. günü ve Nevruz'da buraya gelir, hem makamı ziyaret eder hem de eğlenir.

Aynı adla adlandırılan Tuzhurmatı'nın büyük mezarlığında *Hacı Beg* adında bir mezar bulunur. Ateş yükselmesi veya titreme hastalığına yakalananlar tarafından iyileşmek için ziyaret edilir. Buraya gelen hasta yatırın etrafında bulunan kamışlara düğümlü bir bez bağlar ve yatırın yanına uzanır. Böylece derdini ve hastalığını kamışta bıraktığına ve şifa bulduğuna inanılır. Şifasını bulan kişi yatırın aşkına bir kazan yemek yapar ve dağıtır.²²⁸ Bu uygulama yer kütü ile alakalı olsa gerektir.

Toprak; dünya üzerinde hayatın var oluşunu sağlayan ana unsurlardan biridir. Teslim ve razı olmak makamıdır.²²⁹ Ölü gömüldükten sonra, toprağı bol olsun denilir. Birçok eski Doğu inançlarında "Toprak Ana" en fazla saygı duyulan tanrıçadır.²³⁰ Ayrıca gömme sırasında kürek elden ele verilmez; verilirse bir başka kişinin de öleceğine inanılır. Bununla birlikte ölü akrabasının acısını dindirmek için mezardan bir avuç toprak başlarına serpilir. İnanca göre bu toprak, ölü ile başına toprak serpilene yakını arasında acıyı dindirmek açısından 7 yıllık bir zaman dilimini sağlar. Buna rahmetli babamızın vefatında şahit olduk. Yaşlı komşulardan birisi, annemizin başına mezardan bir avuç toprak serpti. Ayrıca halk arasında beddua tarzında olan "*Toprağ başıva*" (Toprak başına) "*Çamur başıva*" (Çamur başına) gibi ifadelerin kullanıldığını bilmekteyiz.

Alerji ve deri hastalıklarından şikâyeti olan insanlar, Erbil'de bulunan Beş Parmak Mezarı'nı ziyaret eder, mezardan bir miktar toprak alıp vücuduna sürerse, hastalığın iyileşeceğine inanılır.²³¹

Defin merasimi esnasında mezara toprak atıldığı zaman herkesin bir avuç toprak atması da iyi sayılır.

²²⁸Selahattin Nacioğlu, "Tuzhurmatı'da Folklor", *Kardaşlık* Y.25, S.11-12, Mart-Nisan 1986, s.233.

²²⁹Pakize Aytaç, "Malum u Meçhul Olan İnsan", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Y.13, S.40, Güz 2006, s.181.

²³⁰İbrahim Kafesoğlu, **1980, a.g.e.**, s.43.

²³¹Mehmet Mahmut, **Erbil'deki Mezar ve Yatırlar**, Erbil, ITC Yay. 2000, s.28.

Şii mezhebine bağlı Türkmenler, namaz kıldıklarında namazlığa Kербela toprağından yapılan ve üzerinde (ياشھيد كربلاء) “*ya Şehit Kербela*”, “*Ya Hüseyin*”, يا ابا عبد الله “*Ya Aba Abdullah*”

الحسين مصباح الهدى و سفينة النجاة “*Hüseyin hidayetin çırağı ve kurtuluşun gemisidir*” gibi yazılar yazılan Kербela Taşı koyarlar. İnanca göre, Kербela ve Hz. Ali’nin mezarının bulunduğu Necef toprakları mübarektir, kıyamet günü onların orada olacağına inanılır.

İran’da Caferî mezhebine bağlı halk arasında da bu Kербela Taşı’nın namazda kullanıldığını bilmekteyiz. Bu inanç ve uygulamanın toprak iyesiyle alakalı olduğundan şüphe yoktur.

Bir başka pratiğe göre, içinde Kербela Taşı bulunan bir tas su hastaya içirilirse iyileşeceğine, hamile kadına içirilirse doğumunun kolaylaşacağına inanılmaktadır. Bu pratik özellikle Şii mezhebine bağlı Türkmenler arasında yaygındır.

Kербela ve Necef ile ilgili bir başka inanç ise şöyledir; Hacca gitmek isteyen, ancak parası olmayan insanlar, yedi defa Necef veya Kербela’ya giderlerse hacı sayılırlar.

Halk inancına göre yer, insanların işlediği günahlara kızıp onları yok etmek isterse deprem olur. Deprem ile ilgili bir başka inanç şöyledir: Yaşadığımız dünya iki öküzün boynuzları üzerinde durmaktadır. Öküzlerin biri yorulunca dünya öteki öküzün boynuzlarına geçer. İşte bu geçme sırasında deprem meydana gelir.

Ululuğu, erişilmezliği ile dikkati çeken ve Orta Asya coğrafyasında, hayat tarzı üzerinde mühim roller oynayan dağlar, Türklerin büyük saygı gösterdiği tabiat unsurlarından biridir.²³² Altaylılara göre dünyanın yaratılışından sonra ilk insan ağzındaki toprağı tükürünce, bundan dağlar meydana gelmiştir.²³³ Türklerin inançlarına göre zirvedeki gökleri deler gibi yükselen, başları bulutlar içinde kaybolan bu dağlar, sanki Tanrı ile konuşur ve ilgi kurar gibi görünmüş, Tanrı’ya giden en yakın yol olarak dağlar kabul

²³² Yaşar Kalafat, 1999a, a.g.e., s.37.

²³³ Abdülkadir İnan, 2006, a.g.e., s.17; Bayram Erdoğan, a.g.e., 164.

edilmiştir.²³⁴ J. Paul Roux Türklerin dağ kültü hakkında şunları söylemektedir: “Kutsal dağı olmayan bir tek Türk ve Moğol boyu bulunmamaktadır. Hatta bu dağların bir kısmı evrensel bir hüviyet kazanmıştır”.²³⁵

Dağlar ve tepeler, tarihin en eski devirlerinden beri yükseklikleri, gökyüzüne yakınlıkları dolayısıyla insanların gözünde ulu, yüce ve ilahî kabul edilmiş, bu yüzden de insanüstü varlıkların, ilahların mekânı olarak düşünölmüştür.²³⁶

Türkler kutsal dağ anlayışını göç ettikleri diğer ölkelere ve bu arada Anadolu'ya da taşımış ve hatta bu inançlar Müslüman Türkler arasında da yaşamaya devam etmiştir.²³⁷

Sözlü Türk halk edebiyatı ürünlerinde dağ çok önemli bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır. İbrahim Dilek, başta masallarda olmak üzere diğer sözlü ürünlerdeki dağların fonksiyonunu şu şekilde sınıflandırmaktadır:

- 1.Dünyanın yaratılışının dağların yaratılmasıyla başladığı belirtilir.
- 2.Kahramanın yaşadığı yer bulunduğu bölgedeki dağla birlikte belirtilir.
- 3.Günün hangi vakti olduğu güneşin dağdaki durumuna göre bildirilir.
- 4.Uzaklık dağlarla birlikte vurgulanır.
- 5.Kahramanın yolculuğunda aldığı mesafe aşığı veya geçtiğı dağların sayısıyla belirtilir.

6.Yenilen yiyecek bilhassa et miktarı dağ ölçü alınarak abartılı şekilde anlatılır. Bu durum başta Dede Korkut destanları olmak üzere diğer Türk destanlarında da görülür.

7. Manevî mekânlar arasında yer alır.
 - A. Dağlar kutsal ve iyeli olarak kabul edilir.
 - B. Dağlar yeryüzüyle tanrı arasında irtibat yeri olarak kabul edilir.
 - C.Dağ besleyen ve koruyandır.²³⁸

Anadolu'daki “Göz dağı vermek” deyimini Irak Türkmenleri arasında da mevcuttur. Korkutmak anlamındaki bu tabir içinde geçen dağ kelimesi sadece

²³⁴Bahaeddin Ögel, **2003, a.g.e., II.C.**, s.459.

²³⁵Jean Paul Rouxs, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, (Çev. Aykut Kazancıgil) 2.baskı, İstanbul, İşaret Yay., 1998, s.120.

²³⁶ Ahmet Yaşar Ocak, **2007, a.g.e.**, s.114.

²³⁷ Ünver Günay ve Harun Güngör, **2007, a.g.e.**, s.74.

²³⁸ İbrahim Dilek, **Altay Masalları**, Ankara, Alp Yayınevi, 2007, s.157–159.

cismanî büyüklüğü anlatmamakta, aynı zamanda dağda sıradan olmayan bir gücün, göze hitap eden ve korku da verebilen bir sırrın olduğu anlaşılmaktadır.²³⁹ Dağın yüceliği, gücü ve metinliğine nispeten, cüsseli, iri, uzun boylu ve sağlıklı insanlara “*dağ kimind*” (dağ gibidir) diye teşbihte bulunulur.

Bütün Türk dünyasında olduğu gibi Irak Türkmenleri arasında da dağa büyük kutsiyet verilmektedir. Bölgede dağ başında bulunan ve halk tarafından dinî ve normal münasebetlerle ziyaret edilen yatırlar tespit edilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

Tuzhurmatı ilçesinin doğusunda Mursa Ali ismini üzerinde bulunduğu dağa da vermiş olan bir makamdır. Mursa Ali adlı bir muhip (seven) orada uykusunda Hz. Ali’yi görmüş ki o, Tuzhurmatı halkını düşmanlardan korumaktaymış. O günden itibaren bayramın üçüncü günü ile cumaları halk tarafından burası ziyaret edilir. Halk her cuma gecesi imamın ruhu aşkına lambalar yakar.²⁴⁰ Tuzhurmatılı Türkmen şairlerinden birisi bu dağ hakkında şunu söylemiştir:

Mursa Ali üzerinde ışığ var

Nezrini ida eden sadıq var

Bizlerde çox ehli beyte aşiq var

Menim de bir haq muradım vereydi

Ğemli geyvlim şad köynegi gireydi²⁴¹

Ayrıca aynı dağın eteğinde Fatma Nene Kamışlığı adı ile bilinen bir yer bulunmaktadır. İlçede bayramın üçüncü gününde, Baba Ğulam Ailesi, Arife yemeğini burada yapar ve halk buraya gelip hem ziyaret eder hem yemeğini yer hem de çeşitli dileklerde bulunur.²⁴²

Adı geçen yatır ve dağ ile ilgili bir başka anlatı da şöyledir: Hicri 37’de Nehrevan Savaşı sırasında Hz. Ali, Azerbaycan Türklerinden 1500 askeri Tuzhurmatı’ya getirip yerleştirmiş ve bu dağın üstünde namaz kılmıştır. Aynı

²³⁹ Yaşar Kalafat, **1998a, a.g.e.**, s.69.

²⁴⁰ Selahattin Nacioğlu, “Tuzhurmatı’da Folklor/ Yatır ve Adak Yerleri”, **Kardaşlık**, Y.25, S.11–12, Mart,Nisan 1986, s.232–236; Selahattin Nacioğlu, **2005, a.g.e.**, s.44–45.

²⁴¹ Selahattin Nacioğlu, **a.g.m.**, s.232–236.

²⁴² Selahattin Nacioğlu, **a.g.m.**, s.232–236.

rivayete göre bu askerlerin bir kısmı Beni Esat kabilesi kızları ile evlenmiş ve Kufe'ye yerleşmişken, bir kısmı da Kerkük civarındaki Tuzhurmatı, Tavuk ve Tazehurmatı'daki kızlarla evlenmiş ve buralara yerleşmişlerdir.²⁴³

Diyale iline bağlı Kifri ilçesinde Babaşahsıvar/Babaşasvar, ismini üzerinde bulunduğu dağa da vermiş olan bir makam, yatırdır.²⁴⁴ Eskiden beri bazı itikatlara ve söylentilere dayanarak halk göz ve diğer hastalıklarından kurtulmak için buraya gelir. Kifri halkı bayramlarda ve baharda buraya gelir, kurban keser ve şenlikler yapar.²⁴⁵

Orta Asya'nın başka kavimlerinde de Gök Tanrı'ya kurbanların yüksek dağ tepelerinde sunulduğunu Çin kaynakları haber vermektedir.²⁴⁶ Ayrıca Altay ve Şor Türkleri, dağ tepelerinde "tengere tayığ" adı verilen ayinler ve merasimler yapar ve kurbanlar keserlerdi.²⁴⁷

Şamanistlere göre bütün dünya ruhlarla doludur. Dağlar, göller, ırmaklar (yer-su) hep canlı nesnelere. Takdis ettikleri Alaş, Tananu, Hangay, Altay dağları, Abakan, Kem (yenisey) Katun, Bey, Sütgöl ırmak ve gölleri Şamanistler için yalnız coğrafî isimler değil, konuşan, duyan, evlenen, çoluk çocuk sahibi varlıklardır. Bir Şamanist dağlardan ve ırmaklardan bahsederken onun gözle görünen dağlardan ve sulardan mı, yoksa bu coğrafî isimleri taşıyan insanoğullarından mı bahsettiğini fark etmek güçtür; ruh bizzat dağdır, dağ bizzat ruhtur.²⁴⁸

Anadolu sahasında bilhassa Bektaşî ve Kızılbaş topluluklarında takdis edilen dağlar bulunmaktadır. Hacı Bektaş'taki Arafat Dağı'ndan başka, Kırıkkale yakınlarındaki Hasendede Köyü'nün yanında bulunan Denek Dağı bunlardandır. Burada bulunan Kızılbaşlar bu dağı mukaddes sayarlar.²⁴⁹ Yörük ve Türkmenlerde de ulu dağlar ve yüksek tepeler kutsal sayılıp onlara

²⁴³ Selahattin Nacioğlu, **a.g.e.**, s.4.

²⁴⁴ Babaşahsıvar/Babaşasvar'ın makam veya yatır olduğu konusunda halk arasında farklı rivayetler bulunmaktadır. Kimisine göre yatırdır ve içinde Babaşasvar'ın başı gömülüdür, kimisine göre makamdır.

²⁴⁵ Hidayet Kemal Beyatlı, "Kifri ve Çevresinde Yatır ve Ziyaretgâhlar", **Kardaşlık**, Y.12, S.9, Ocak 1973, s.34.

²⁴⁶ Abdülkadir İnan, **1976, a.g.e.**, s.31-32.

²⁴⁷ Abdülkadir İnan, **1976, a.g.e.**, s.32.

²⁴⁸ Abdülkadir İnan, **2006, a.g.e.**, s.50-51.

²⁴⁹ Yahya Benekay, **Yaşayan Alevilik**, İstanbul 1967, s.19. Akt. Ahmet Yaşar Ocak, **2007, a.g.e.**, s.119.

saygı ile bakılmaktadır. Onlara göre bu dağ ve tepeler kutlu makamlar, esrar dolu yerlerdir. Hemen her tepede, geçitte ve dağ eteklerinde birer yatırın bulunması bunu gösterir.²⁵⁰

Hanekin ilçesinin kuzey tarafında Hz. Musa El Kazım'ın torunlarından olan Baba Mahmut yatırı bulunmaktadır. Halk tarafından çeşitli dilekler için ziyaret edilen bu yatır, yüksek bir tepenin üzerinde olup yeşil bir kümbeti vardır. Yatırın mezarı üzerinde üç taş bulunmaktadır. Muradının gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini öğrenmek isteyen ziyaretçi, bu taşları üst üste koyup onu döndürmeye çalışır. Bu üç taş düşmeden dönerse muradın gerçekleşeceğine, düşerse gerçekleşmeyeceğine inanılır. Bununla beraber halk çeşitli dilekler için yatırın etrafındaki demir kafese bez bağlar. Kısmetini açmak isteyen genç kızlar yatırın demir parmaklı kafeslerine kilit asar. Hastalar, üç hafta üst üste çarşamba günleri ikindi namazından sonra buraya gelirse iyileşeceklerine inanırlar. Halk özellikle bayramın dördüncü günü ve Nevruz'da buraya akın eder, kurban keser ve şenlikler yapar. Tepenin altında Kakaîlere ait bir mezarlık bulunmaktadır. Bu pratiklerden öyle anlaşılmaktadır ki İslamiyet'ten önceki inanç ve pratikler İslamî bir kılıkla yaşatılmaktadır.

Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar, dağları kutsayıp onları birer "ulu makam" saydıkları için ölülerini ulu dağların tepelerine defnederlerdi.²⁵¹

Halk arasında bu dağların üstüne çıkmak, oradaki ziyaretgâhı ziyaret etmek, kurban kesmek, aş pişirmek, dilek tutmak ve eğlence yapmak gibi pratik ve uygulamalar, eski Türk inanç sistemindeki Dağ kültü ile alakalı olsa gerektir.

Orta Asya'da dağların çoğu, mübarek, kutsal, büyük ata, büyük hakan, gibi sıfatlarla anılmaktadır. Her boyun ve obanın kendine ayrılmış kutsal dağı ve boylardan kurulan büyük birliklerin de ortak kutsal dağları olmuştur.²⁵²

Şamanist Türkler ruh bizzat dağdır, dağ bizzat ruhtur,²⁵³ düşüncesiyle dağın ruhu bulunduğunu tasavvur etmekle doğrudan doğruya kendisine de ibadet eder, onu canlı ve her şeyi duyan bir varlık olarak tanırlar.²⁵⁴

²⁵⁰ Mehmet Eröz, 1992, a.g.e., s.100.

²⁵¹ Mehmet Eröz, **Türkiye'de Alevilik Bektaşılık**, İstanbul, Otağ Matbaacılık, 1977 s. 250.

²⁵² Orhan Şaik Gökyay, **Dedem Korkudun Kitabı**, 2.baskı, İstanbul, MEB. Yay., 2004, s. CCXCIX.

Dede Korkut kitabında dağlar önemli bir motif olarak karşımıza çıkar; destanlarda en önemli dağlardan birisi Kazılık Dağı'dır. Kazılık Dağına Boğaç Han'ın anasının söylediği:

Akar senun sularun Kazılık Dağı
 Akar iken akmaz olsun
 Biter senun otların Kazılık Dağı
 Biter iken bitmez olsun
 Kaçar senun geyiklerun Kazılık Dağı
 Kaçar iken kaçmaz olsun, taşa dönsün²⁵⁵

soylamada bu dağa ilenilmektedir.²⁵⁶

Bektaşî menakıpnamelerinde dağ ve tepe kültürünü çağrıştıran bazı menkıbelere rastlanmaktadır. Mesela Menakıb-ı Hacı Bektaş-i Veli'de devamlı olarak Arafat Dağı'ndan bahsedilir. Hacı Bektaş Sulucakaraöyük'e geldiği zaman, köye yakın olan bu tepeye çıkmış, oradaki bir mağarayı kendine inziva yeri olarak seçmiştir.²⁵⁷

Irak Türkmenlerinin hoyratlarında dağlarla ilgili birçok örneğe rastlanmaktadır. Bu hoyratlardan birkaç örneği aşağıya alıyoruz:

Nece dağlar
 Qarşıda nece dağlar
 Yetim yanağı bilir
 Gözyaşı nece dağlar

Dağ üstine
 Qar yağar dağ üstine
 Sinemde yer qalmadı
 Dağ geli dağ üstine

²⁵³ Abdülkadir İnan, 1976, a.g.e., s.34.

²⁵⁴ Abdülkadir İnan, 2006, a.g.e., s.51.

²⁵⁵ Orhan Şaik Gökyay, a.g.e., s.CCXCIX; Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, Ankara, TDK. Yay., 5.baskı, 2004, s.89.

²⁵⁶ Orhan Şaik Gökyay, a.g.e., s. CCXCIX,

²⁵⁷ Ahmet Yaşar Ocak, 2007, a.g.e., s.114.

Dağ altınnan
 Su axar dağ altınnan
 Yarım burdan geçerse
 Çıxaram dağ altınnan

Dağ yarsın
 Su gessin dağ yarsın
 Yetim hesret çekende
 Bağ titrer dağ yarsın²⁵⁸

Kafdağı, Türk halk edebiyatında önemli bir dağdır. Onun hakkında muhtelif Türk topluluklarında anlatılan yüzlerce efsane ve söylenti bulunmaktadır. Bölgede Kafdağı hakkında tespit edilen bir efsane şöyledir:

Kafdağı'nın arkasında Yecuc Mecuc kavmi yaşamaktadır. Bunların boyları kısa, kafaları büyük olur ve her şeyi (dağ, duvar, toprak, taş, kaya) yerler. Allah bunları Kafdağı'nın arkasında hasretmiştir. Çünkü bunları bu dağın arkasından çıkarırsa, herkesi yiyip bitirirler. Bunlar her gün bu dağın bir parçasını yiyip yarın kalan parçayı bitireceğiz derken, ertesi gün dağı yine eski halinde bulurlar. Bir gün bunlar dağın yarısını yerken, birileri İnşallah yarın bunu bitireceğiz, der. Ertesi gün kalktıklarında dağı bıraktıkları gibi yarım bulurlar, bunlar da kalan kısmını yiyip bu dağın arkasından çıkarlar. Önlerine çıkan her şeyi yerler ve böylece kıyamet günü olur.²⁵⁹

Bölgede tespit edilen bir inanca göre; yağmur, Kafdağı'nın arkasından tulumlara doldurulup üzerimize dökülür.

Yer ve dağ iyesi ile ilgili bölgede tespit edilen halk inançlarından, halkın yere ve toprağa, bazen bilerek bazen de farkına varmadan önem ve kutsallık atfettiği açıkça görülmektedir. Yerin ve toprağın koruyucu, sır saklayıcı, umut verici, teselli edici, unutturucu olmasının yanı sıra cezalandırıcı bir niteliğe sahip olduğu tespit edilen inanç ve pratiklerde görülebilir.

²⁵⁸ Ata Terzibaşı, 1975, a.g.e, s.326.

²⁵⁹ Necdet Yaşar Bayatlı, 2007b, a.g.m., s.36.

1.2.4.2. Taş ve Kaya İyeleri

Türk inanç sisteminde kaya²⁶⁰ ve taşlar eski çağlardan beri çok önemli bir yere sahip kutsal “iduk” tabiat unsurları arasında sayılmaktadır. Türklerin inançlarında taş ve kayalar, kurtarıcı bir araç, yaşanmaya hazır bir zemin, çarptığını ezecek, kıracak bir varlık olarak görülmüştür.²⁶¹ Uygurların ünlü Kutlug–Dağ efsanesindeki Kayalık da millete kudret ve saadet veren ruh olarak, kutsaldı.²⁶² Altaylıların yaratılış efsanesinde “Kuday” Tanrı, kişiden suyun altından toprak çıkarmasını istediğinde, kişiöglü Tanrı’ya toprak getirirken gizlice kendisi için bir dünya yaratmak üzere ağızına toprak saklamıştır. Tanrı kişiöglünü bu davranışından dolayı cezalandırır. Kişiöglü Tanrı’ya yalvarmaya başlayınca, Tanrı; at o ağızındaki topraklar sağlam bir taş olsun, der. Kişiöglü ağızındaki toprağı tükürünce bu tükürükten küçük tepeler meydana gelmiştir.²⁶³ Türklerin taş ve kaya hakkındaki inançları ile ilgili bilgiler Kutadgu Bilig’de de bulunmaktadır. Eserde kaya sözcüğü “*Kiming bolsa koldaş adaşı telim / Aning arkası bek kaya ol yalını*” (Kimin arkadaşı ve dostu çok ise, o arkasını sağlam ve yalçın bir kayaya dayamış gibidir)²⁶⁴ şeklinde geçmektedir.

Eski Türk inanç sisteminin içinde çok önemli bir yere sahip olan taşların birisi de Yada Taşı’dır. İnanca göre büyük Türk Tanrısı, Türklerin cediti âlâsına “*Yada*”, “*cada*”, “*ya*” denilen bir sihirli taş armağan etmiştir ki bununla istediği zaman yağmur, kar, dolu yağdırır, fırtına çıkarırdı. Bu taş her devirde Türk kamların ve büyük komutanların ellerinde bulunmuştur. Şamanistlere göre, zamanımızda da büyük kamların veya yadacıların ellerinde bulunmaktadır.²⁶⁵ Bu taşla ilgili bilgileri Divanü Lugati-t Türk’te de görmek mümkündür. Kaşgarlı Mahmut: “*Bu bir tür Kamlık’tır; belli başlı taşlarla Yada ile yapılır. Böylelikle yağmur ve kar yağdırılır ve rüzgâr estirilir.*”

²⁶⁰ Türklerin kaya ile ilgili inançları için bk. Ahmet Tacemen, **a.g.e., 1999**.

²⁶¹ Hikmet Tanyu, **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Ankara, Elips Yay., 2007, s.49.

²⁶² İbrahim Kafesoğlu, **2004, a.g.e.**, s.304.

²⁶³ Abdülkadir İnan, **2006, a.g.e.**, s.14.

²⁶⁴ Reşit Rahmeti Arat, **Kutadgu Bilig**, (İnceleme), Ankara., TDK. Yay., 1991, s.187; Reşit Rahmeti Arat, **Kutadgu Bilig**, (Metin), Ankara., TDK. Yay., 1998, s.130; Bahaeddin Ögel, **2003, a.g.e., II.C.**, s.425.

²⁶⁵ Abdülkadir İnan, **2006, a.g.e.**, s.160.

*Türkler arasında tanınmış bir şeydir. Bunu ben Yağma ülkesinde gözümle gördüm. Orada bir yangın olmuştu, mevsim yaz idi; bu surette kar yağdırıldı ve Ulu Tanrı'nın izniyle yangın söndürüldü.*²⁶⁶ demektedir.

İslam kaynaklarında Türklerin bu sihirli taşına “Yağmur Taşı” (حجرالمطر) (Hacar ü'l matar) ve “Cada Taşı” (سنگ جده) (seng-i cade) denilir.²⁶⁷ Bunu Hz. Nuh oğlu Yafes'e, o da oğlu Türk'e vermiştir. Bu taşın birçok özelliği vardır. Suyu konulursa yağmur yağar; atın yelesine atılırsa seyahat esnasında serin bir rüzgâr eser; bir beze sarılıp da ateşe atılırsa ateş derhal söner ve hatta içinde sarıldığı beze ateşten ufak bir zarar bile gelmez. Bu taş vasıtasıyla kar ve dolu yağdırmak yahut kötü havayı iyi havaya çevirmek mümkündür. Yüzük kaşı ve kemer taşı bundan yapılırdı. Zaten kaş, esasen bu taşın ismidir.²⁶⁸

Günümüzde Araplar arasında mübarek, kutsal kabul edilen taşlara (الاحجار الكريمة) “Ehcar-i kerime” denilmektedir.

Bölgede Yada taşının izinin günümüzdeki kalıntısı olduğu düşünülen bu pratik,²⁶⁹ yağmur “yağış” geleneğinde görülmektedir. Mevsiminde yağmurlar kesilirse 1000 tane çim taşı toplanır, iyice yıkadıktan sonra her taşın üzerine Kuran-ı Kerim'den bir ayet okunur ve bir torbaya doldurulur. Bir arkin kenarında bir kazık çakılır ve torba suya sallandırılır şekilde bırakılır. Bu işi yaptıktan sonra yağmurun yağacağına inanılır. Su haddinden fazla taşıdığı zaman torba sudan çıkarılmalıdır. Çıkarılmazsa sel olacağına inanılır.²⁷⁰

Bölgede başta Araplar olmak üzere Şii mezhebine bağlı Türkmenler, mübarek ve kutsal kabul ettikleri çeşitli taşlı yüzükleri sağ veya sol ellerine takarlar. Bu taşları takmadan önce, seyitlere götürürler; seyit bu yüzüğü bir gece yastığının altına koyar, üzerine okur, hatim duası yapar ve tekrar sahibine takmak üzere verir. İnanca göre bu taşlı yüzükler sahibine şans ve uğur getirecektir.

²⁶⁶ Kaşgarlı, Mahmut, **a.g.e.**, C.III, s.3.

²⁶⁷ Abdülkadir İnan, **2006, a.g.e.**, s.161. Yada taşı hakkında daha detaylı bilgiler için bk. Hikmet Tanyu, **2007, a.g.e.**, s.56-86.

²⁶⁸ Ziya Gökalp, **1976a, a.g.e.**, s.45.

²⁶⁹ Yusuf Ziya Yörükkan, **Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm**, (Yayına hzl. Turan Yörükkan), 2.baskı, İstanbul, Ötüken Yay., 2006, s.37.

²⁷⁰ Kardeşlik, “Eski İnançlardan”, Y.2, S.4, Ağustos, 1962, s.46.

Bölgede taşla ilgili inançlar, gerek konuşma dilinde gerek pratik ve uygulamalarda açıkça görülebilir.

Bölgede, Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi, istenmeyen birinin bir daha gelmemesi için onun arkasından yedi taş atılır ve birisini kovmak için “*Yeddi daş arxava*” (Yedi taşa arkana) tabiri kullanılır.

Çok cimri olanlar için “*Mene bir daş ver başımı qırım dese, özüne diyer yoxımdı*” (Kafamı kırmak için bana bir taş ver desen dahi, yok diyor)” tabiri yaygındır. Bununla beraber, fazla konuşmayan, uslu duran, haksızlıklara uğradığında bile kendini savunamayan ve sakin olanlara, “*Daş kimin dili yoxtı.*” (*Taş gibi dili yok.*); çok yalvarmak ve ısrar etmek için “*Daşı dile getirdim*” (*Taşı dile getirdim*), merhametsiz insanlara “*Üregi daş kimindi.*” (Yüreği taş gibidir.) denilmektedir.

Taşın mübarek ve uğurlu bir özelliğe sahip olduğuna inanan halk, ocakta bir taş bulundurur. İnanca göre bu taş uğur ve bereket getirir.

Bölgede murat gözleyen genç kızlar, gün batmadan önce bir murat tutar ve yedi taş atar. Sonra evinin kapısının arkasında bekler oradan geçecek ilk kişi ne konuşursa onu yorumlar.²⁷¹ Bununla birlikte bölgenin tamamında yaygın geleneklerden birisi de “*Cuma Daşı*” geleneğidir. Cuma geceleri, camilerde akşam ezanı ile yatsı ezanı arasında cuma selâları başlar başlamaz, kadınlar dört yolun başına koşarak, yolların her birine bir taş atar ve niyaz tutarlar. Bir köşeye sığınmış kadınlar, yoldan geçenlerin konuşmalarına kulak kesilirler; yolcuların kendi aralarında konuştukları sözler hayırlı olursa kadınların içi ferahlar. Yolcular konuşmalarında olmayacak şeylerden; birinin ziyanından veya ölümünden, bir tanıdığın uğradığı felaketten, acıklı bir olaydan konuşurlarsa cuma taşı atan kadınlar üzülür. Çünkü bu, niyazlarının verilmeyeceğinin belirtisidir. Çileli çileli, üzgün üzgün, kırılı burula evlerine dönerler.²⁷²

Zavallı kadınlar, arzularının gerçekleşmesini bir söze bağlamışken, bazı yaramaz gençler kadınların bu uygulamayı yaptıklarının farkına varınca,

²⁷¹Yaşar Kalafat, 2000a, a.g.e., s.162; kaynak kişiler.

²⁷²Mevlüt Taha Kayacı, “Cuma Daşı”, **Kardaşlık**, Y.8, S.1-2 Mayıs-Haziran 1968, s.40; Hasan Kevser, **Tısın Folklorundan Örnekler**, Kerkük, El Kevser Basım ve Bilgi Yay., 2002, s.22.

onları üzmek için kasıtlı olarak birbirlerine “*Gördün mü zavallıyı, hançeri saplayınca karnını yere döktü.*” yahut “*Yalvardım yakardım, kırk kişiyi ricaya götürdüm, yok demişim olmaz dedi. Ve o komşumuz vardır ya, o gün karısı geçindi, yedi çocuğu başa güt kaldı.*” gibi ümit kesici konuları konuşurlar. Bazen bu konuşmaların kötü niyetle yapıldığını anlayan kadınlar, kımıldamamaları gerekirken canları sıkıldığından beddua ve küfür ederlerdi.²⁷³

Bazen de bu gibi tatsız olaylarla karşılaşmamak için kadınlar, dört yolun başında bir dama çıkıp cuma taşını oluktan aşağıya yuvarlar ve damdan yolcuları dinlemeye çalışır. Yolcuların sözlerini pürüzsüz olarak duymuş ve tılsımlarını çözmüş olurlar.²⁷⁴ Burada görüldüğü üzere taşın, gelecekte haber verme fonksiyonunun olduğuna inanılmaktadır.

Diyale ilinin Mendeli ilçesinde Altmışıncı Cadde'nin kenarındaki bağlarda yeşil kümbetli Şıx Mendeli Yatırı bulunmaktadır. Yatırın üzerinde üç tane taş vardır. Murat isteyen kişi bu taşları üst üste koyar ve döndürür. Taşlar, düşmeden dönerse şahsın muradı verilir şeklinde bir inanç vardır. Taşlar orta hacimlidir. Çocuk çok ağlarsa buraya getirilir, elbiselerinden bir tanesi yatırın yanındaki arka atılır. Böylece çocuğun iyileşeceğine inanılır.

Anadolu'nun muhtelif yerlerinde bulunan öksürük delikleri âdeti Irak Türkmenlerinin arasında da mevcuttur.

Kifri ilçesinde, Kifri Çayı'nın eski değirmenlerinin yakınındaki dağda bir küçük delik şeklinde olan *Öksürme Dellüğü* (Deliği) bulunmaktadır. Halk arasındaki bazı itikatlara göre, derin öksürük hastalığına yakalanan çocuklar, buraya getirilerek delikten geçirilir. Ayrıca, deliğin her iki tarafına çiğ yumurta vurarak kırılır. Bu pratikler yapıldıktan sonra hasta çocuğun iyileşeceğine inanılır.²⁷⁵

²⁷³ Mevlüt Taha Kayacı, **1968, a.g.m.**, s.40.

²⁷⁴ Mevlüt Taha Kayacı, **1968, a.g.m.**, s.40.

²⁷⁵ Hidayet Kemal Beyatlı, “Kifri ve Çevresindeki İmamlar ve Ziyaret Makamları,” **Kardaşlık**, Y.12, S.10–11, Şubat-Mart 1973a, s.36.

Tuzhurmatı'nın Karağul Dağı'nın üzerinde Öksürük Dellüğü adında bir taş deliği bulunmaktadır. Öksürüğü olan hasta buraya gelir, üç defa başını deliğe koyduktan sonra iyileşeceğine inanılır.²⁷⁶

Erbil'de Öksürük Dellüğü adı ile bilinen bir mezar vardır. İmam Muhammet'in mezarı yakınında bulunan bu mezar, kimliği bilinmeyen bir evliyanın mezarıdır. Yıkık dökük olan bu mezar, günümüzde Erbil'in dükkân ve evleri arasında kalmıştır. Mezarın öksürme deliği adıyla anılmasının sebebi; kırklı ve ellili yıllarda mezarın üstünde toprak ve çamur bulunmuş, gün geçtikçe bunların bir delik şeklini almış olmasındandır. Eskiden çocuklar kara öksürme hastalığına yakalandıklarında, buraya getirilip delikten geçirildikten sonra mezarın üzerine şirinlikler serpilerek iyileşeceklerine inanılırdı.²⁷⁷

Telafer'de öksürük deliğine "*Pöskürük deliği*" denilmektedir. Öksürük hastalığına yakalanan insanlar, memleketin belli yerlerinde daha önceden yeraltında kazılmış iki delikli bir çukura götürülür ve bu çukurun iki deliğinden geçirilir. Böylece iyileşeceklerine inanılır.

Kerkük'e bağlı Altunköprü ilçesinde dört kayalı "*Öksürme Kayası*" adında bir kaya vardır. Bu kayanın etrafında her zaman kamış ağaçları bulunmaktadır. Öksürüğü olan hasta, bu dört kapılı kayaya götürülür, dört tarafı gezdirildikten sonra bir parça kamış boncuk gibi halka halka kesilir, ipliğe dizilir ve boynuna takılır. Derhal öksürüğün kesileceğine inanılır.²⁷⁸

Romatizma ve bel hastalıklarından şikâyet eden hastalar, Erbil'de bulunan Üzeyir Peygamber'in yatırını ziyaret ederek türbenin kapısının önünde bulunan taşta sırtını dayar. Ağrısı iyileşen hastalar, burada kurban keser ve şeker dağıtırlar.²⁷⁹

Telafer'de nezleye yakalanan kimse, bir çölde birkaç tane taş dizer, burnundan akan suyu bu taşların üstüne damlatır ve "*Zikamam, kamum*

²⁷⁶Selahattin Nacıoğlu, "Tuzhurmatı'da Yatır ve Adak Yerleri", **Yurt Gazetesi**, Y.32 S.1290, 5 Mayıs 2002, s.11.

²⁷⁷Şirzat Şeyh Muhammet, **El Asar El Diniyye Fi Erbil (El Makabır ve El Mesacit ve El Cevami ve El Tekaya Fi Erbil)**, Erbil, ITC. Yay., 2002, s.18; Mehmet Mahmut, **2000, a.g.e.**, s.26-27.

²⁷⁸Kardaşlık, "**Eski İnançlarımızdan**", Y.12, S.12, Nisan 1973, s.27.

²⁷⁹Şeyh Şirzat Muhammet, **a.g.e.**, s.14-15; Mehmet Mahmut, **a.g.e.**, s.9-10; Yaşar Kalafat, **1999a, a.g.e.**, s.42.

buğun miye sabah siye, kim bu daşları yıxmış olsa zikamım ona getsin?" der. Böylece iyileşeceğine inanılır. Ancak bu dizilen taşları daha sonra kim yıkarsa nezleye onun yakalanacağına inanılır. Bununla birlikte baş ağrısı hastalığına yakalanan kimse, duvara bir çivi çakar, çivi tam olarak duvara girerse baş ağrısının geçeceğine inanılır.

Kerkük'e bağlı Tavuk (Dakuk) nahiyesinin İmam Zeynelabidin köyünde, İmam Zeynelabidin'e dilek tutmak için gidenler, yatırın duvarlarına madenî para yapıştırır, para duvara yapıştığında muradın gerçekleşeceğine inanılır. Bu pratiğin aynısı Erbil'de bulunan Sultan Muzaffar ve Çöli Yatırları'nda²⁸⁰ da yapılmaktadır.

Mersin'de arzu ve emellere nail olmak için Muğdat Baba Türbesi'ne gidilir ve türbe taşına bir taş yapıştırılır. Arzu olacaksa taş yapışır, olmayacaksa düşer.²⁸¹ Konya'da da duvara taş yapıştırma geleneği tespit edilmiştir.²⁸²

Türkmenistan'da çeşitli dilekleri olan ve özellikle çocuk sahibi olmak isteyen hanımlar, kadın ermişlerden sayılan Parav Bibi Makamı etrafında bulunan ve karpuz şeklinde olan taşı ziyaret eder ve dilekte bulunur.²⁸³ Türkistan'da da, Anadolu'da söylendiği gibi, birçok yerde Hz. Ali'nin Düldül'ünün taşlarda izleri olduğuna inanılır ve buralar ziyaret edilir.²⁸⁴ Azerbaycan'da da ilaç olarak, şifa, yağmur, çocuk doğurmak vb. için taşlara inançlar vardır.²⁸⁵ Telafer'in girişinde (Musul'un Rabia ilçesinden gelen yol) bir tepenin üstünde mübarek bir kaya vardır. Kayanın üstünde halk arasında dolaşan rivayetlere göre Hz. Ali'ye ait alın, ayak, el izleri bulunmaktadır. Rivayetlere göre zamanında Hz. Ali bu kayanın üstünde namaz kılmış ve çok güçlü bir insan olduğundan alın, el ve ayak izleri bu kayada mühür gibi kalmıştır. Halk burayı çeşitli dilek ve niyetler için ziyaret etmektedir.

²⁸⁰ Şeyh Şirzat Muhammet, **a.g.e.**, s.16; Mehmet Mahmut, **a.g.e.**, s. 9-10, 46-48.

²⁸¹ Nedim Orta, "Mersin'de İnançlar ve Düş Yorumları", **TFA**. Y.14, 8.C, S166, Mayıs 1963.

²⁸² M. Zeki, "Konya Âdetleri", **HBH**. Y.2, S.19, Mayıs 1931, s.148.

²⁸³ İsa Özkan, "Türkmenistan'daki Adak Yerleri ve Bu Yerlerle İlgili İnançlar", **TK**. Y.XXXXI, S.368, Aralık, s.733.

²⁸⁴ Hikmet Tanyu, **2007**, **a.g.e.**, s.91.

²⁸⁵ Hikmet Tanyu, **2007**, **a.g.e.**, s.88.

Kısır kadınlar hamile (iki canlı) kalabilmek için Erbil’de gittikleri Mevcut Baba (Baba Gurgur) mezarının civarında yerde yuvarlandıktan sonra mezarın üzerine bir taş bırakır ve “*Assaf Qoca görçün geldim oğlançın geldim*” (Assaf Hoca kabrine geldim, oğlan için geldim) derler.²⁸⁶

Türklerin yaratılış efsanelerinde taş, kaya, insanı kurtaran, koruyan, barındıran kuvvet ve kudrete sahip mukaddes bir varlıktır.²⁸⁷ Bu eski kültürün günümüzde Orta Asya’da canlı olarak devam ettiğini görmekteyiz. Yakutlar, Kırgızlar ve Tatarların Altay bölgesindeki büyük kayaları takdis ettikleri, bunlarda bir takım ruhların ve ilahların mevcudiyetine inandıkları tespit edilmiştir.²⁸⁸

Eskiden Türkmen köylerinde ağaçların bereketli ve verimli olabilmeleri için hamile bir kadına bu ağaçların dibinde taş toplatılırdı. Bu pratikte ağaç kültürü yanı sıra taş kültürünün izleri de görülmektedir.

Bölgede “*Daşa imanıv olsa daş murazıv veri.*” (Taşa imanın olursa taş muradın verir) inancı yaygındır.

Hastalıklardan ve kötülüklerden kurtulmak, sevgiliye kavuşmak, gelecekte haber almak, sevilmeyenleri kovmak, yağmur yağdırmak, uğur ve bereket, talih getirmek, hastalıkların şifasını bulmak için kullanılan bu pratik ve uygulamalardan yola çıkarak, eski Türk inanç sistemindeki taş ve kaya kültürünün günümüzde canlı olarak bölgede yaşadığını söyleyebiliriz. Ancak bütün Türk dünyasında olduğu gibi bölgede de bu inançlar İslamî motiflerle süslenmiş ve devam ettirilmiştir.

1.2.4.3. Su İyeleri

Su, ana rahmi gibi yeniden oluş tohumunu her an içinde barındıran ve büyüten dişil ve doğurgan bir unsurdur.²⁸⁹ Türklerin tabiat unsurları arasında çok önem verdikleri ve kutsal olarak kabul ettikleri unsurların başında su gelmektedir. Eski Türkler, su yerine “*sub*” sözcüğünü kullanırken, sonradan

²⁸⁶ Mehmet Mahmut, **a.g.e.**, s.28.

²⁸⁷ Hikmet Tanyu, **2007, a.g.e.**, s.50.

²⁸⁸ Ahmet Yaşar Ocak, **2007, a.g.e.**, s.124.

²⁸⁹ Ramazan Kaplan, **Aytmatov Anıtlarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri**, Ankara, Türksoy Yay., 2004, s.180.

“b” sesi bazı değişmelere uğramış, daha sonra da büsbütün düşmüş ve su diye söylenmeye başlanmıştır.²⁹⁰

Evrendeki dört unsurdan birisi olan su, hem ateşin karşıtı olmasından hem de ateşin oluşumunu sağlayan ağacın büyümesi suya bağlı olduğundan onun tamamlayıcısıdır. Yeryüzünde bereketi sağlaması, hem yağmur halinde gökten gelmesi hem de yerden çıkması açısından su tabiatın anası sayılmaktadır. Aynı zamanda suyun öldürücü, yok edici özelliği bulunmaktadır. Suyun, Tufan olayında olduğu gibi, yeryüzünü kaplayarak dünyanın bir bakıma yeniden başlamasına neden olacak kadar önemli bir işlevi bulunmaktadır.²⁹¹

Su kültü ile ilgili en eski kaynaklara Eberhard'ın naklettiğine göre Choular döneminde (M.Ö. 1050) rastlanılmaktadır.²⁹² Türk boyları özellikle Şamanist Türkler arasında, kutsal bir iye olarak kabul edilen suyun bir takım gizli güçlere sahip olduğuna inanılmakla beraber, su konuşan, evlenen, çoluk çocuk sahibi olan bir varlık olarak kabul edilmektedir.²⁹³ Göktürklerde Tanrı her şeye egemen olmakla birlikte “*ıduk yir sub*” kutsal olarak kabul edilmektedir.²⁹⁴ Göktürkler, yer-su anlayış ve inanışına büyük değer vermiş ve onu kutsallaştırmıştır. Türkün yeri yurdu sahipsiz kalmasın diye Kağanlar Türk milletinin başına getirilirken iyi vazife görmeyen veya isyan edenler Yer ve Sular tarafından cezalandırılmaktadır.²⁹⁵ İbn-i Fakih'in verdiği bilgiye göre, Barsgan ahalisi, buradaki ısıklık gölü, yılda bir törenle dolaşarak takdis ederlerdi.²⁹⁶ İbn Fazlan, X. yüzyılda Oğuzların bilhassa kış mevsiminde su ile alakalarının bulunmadığını beyan eder.²⁹⁷ Kimekler, suyun tanrı olduğuna inandığından; İrtiş ırmağını büyük sayar, ona tapar ve secde ederler.²⁹⁸ Yakutlar “*ü iççite*” veya “*ukluan toyun*”, Buryatlar “*uhun ecen*” adını verdikleri su ruhuna büyük saygı gösterip onu memnun etmek için buzağılamış bir inek

²⁹⁰ Bahaeddin Ögel, **2003, a.g.e., I.C.** s.317.

²⁹¹ Ahmet Hikmet Eroğlu, **a.g.e.,** s.57-58.

²⁹² Özkul Çobanoğlu, “Türk Kültüründe Su Kültü”, **TK.** Y.31, S.362, Mayıs 1993, s.288.

²⁹³ Abdülkadir İnan, **2006, a.g.e.,** s.51-52; Yusuf Ziya Yörükkan, **2006, a.g.e.,** s.58-59.

²⁹⁴ Özkul Çobanoğlu, **a.g.m,** s.290.

²⁹⁵ Bahaeddin Ögel, **2002, a.g.e., II.C.,** s.315.

²⁹⁶ Orhan Şaik Gökyay,; **2004, a.g.e.,** s.CCXII; Özkul Çobanoğlu, **a.g.m.,** s.290.

²⁹⁷ İbn Fazlan, **a.g.e.,** s.35.

²⁹⁸ Abdülkadir İnan, **1998, a.g.e., I.C.,** s.491.

kurban eder, saçı olarak da içki sunarlardı.²⁹⁹ Altay, Yenisey, Başkurt, Kimek ve Kazak Türkleri, suyu kutsal “ıduk” olarak kabul etmiş ve su iyesinin varlığına her dönemde inanmışlardır.³⁰⁰

Su kültü ile ilgili inanç, pratik ve uygulamaların ilk dönemlerden sonra devam eden süreçlerde de yapıldığını görmekteyiz. Bu anlamda Proto-Bulgarların, Şato Türklerinin, Çuvaşların, Saha (Yakut) Türklerinin de su iyesiyle ilgili uygulamaların örneklerini verdiklerini öğrenmekteyiz.³⁰¹ Bu inançlar, semavî dinler sistemine girmeden önceki bütün Türk topluluklarında yaygındır.³⁰² Yaratıcı güce benzer olarak ürküten ve hayat veren niteliği taşıyan, insan yaşamında çok önemli bir yer tutan,³⁰³ toprağın verimini arttırarak onun beslenmesini sağlayan, beslenmekten de öte, beslenmenin kaynağı olan suyun,³⁰⁴ eski Mısırlıların yaratılış efsanelerinde, bilinmeyen bir yerden geldiğine, tanrıların birinin onu bir kazanla mizacı ve havasına göre döktüğüne inanılmakta ve tanrıların menzil ve yeri olarak görülmekteydi.³⁰⁵ İlahi güçlerle bağlantılı olduğu düşünülen,³⁰⁶ evrenin tüm potansiyelini ve tohumlarını içinde barındıran su,³⁰⁷ Türk destanlarında bilhassa Türklerin millî destanlarından biri sayılan Köroğlu Destanında çok önemli bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır.

Köroğlu Destanı'nın Batı (Anadolu, Balkanlar, Kırım ve Kafkas ötesi rivayetleri) ile Doğu (Türkistan, Özbek, Uygur, Kazak, Karakalpak ve Tacik) olmak üzere iki ana rivayeti ve bu rivayetler etrafında teşekkül eden yüzü aşkın kolu bulunmaktadır.³⁰⁸ Hem doğu hem de batı rivayetlerinde kahramanın atı Kırat'ın olağanüstü özellikler kazanmasında Azerbaycan

²⁹⁹ Sadettin Buluç, “Şaman”, s.328,-329; Yaşar Kalafat, **1999a, a.g.e.**, s.55; Rifat Araz, **a.g.e.**, s.55.

³⁰⁰ Abdülkadir İnan, **1998,a.g.e., I.C.**, s.491-495.

³⁰¹ Özkul Çobanoğlu, **a.g.m.**, s.290, 291, 292.

³⁰² Mehmet Dikici, **Türklerde İnançlar ve Din**, Ankara, Akçağ Yay., 2005, s.412.

³⁰³ Jean Rudhardt, “Su” (Çev. Âdem Koç), **MF. Y.18, S.70**, s.135.

³⁰⁴ Jean Rudhardt, **a.g.m.**, s.132.

³⁰⁵ Mecdi Kamil, **Eşher El Asatir Fi Eltarıh**, Kahira- Dimaşk, Dar El Kitap El Arabî Yay., 2003, s.10.

³⁰⁶ Jean Rudhardt, **a.g.m.**, s.131.

³⁰⁷ Mircea Eliade, **2003, a.g.e.**, s.199.

³⁰⁸ İsa Özkan, “Köroğlu Destanında Kahraman ve Atının Doğuşu ile İlgili Motiflerin Tahlili”, **TD. S.549**, Eylül 1997, s.223–233; Dursun Yıldırım, **1998, a.g.e.**, s.169.

rivayetinde “Aras”, Türkistan rivayetinde ise Derya-yı Şor³⁰⁹ nehirleri önemli bir rol oynamaktadır.

Dede Korkut Destanları’nda su kültü önemli ve kutsal bir motif olarak kendini göstermektedir. Boğaç Han Destanı’nda; Dirse Han’ın hatunu, “*Kuru kuru çaylara sucu saldım, dilek ile tanrıdan bir oğul güçle buldum*”³¹⁰ demektedir. Destanlarda Oğuz beyleri savaşa girmeden önce; “*Aru sudan abdest alıp iki rekât namaz kıldılar.*” tabiri sıkça geçmektedir. Bu sözlerde su kültü açık olarak görülmektedir.³¹¹ Ayrıca Kazan Bey’in suya hitaben soyladığı;

Çağnam çağnam kayalardan çıkan su
Ağaç gimileri oynadan su
Hasan ile Hüseyin’ün hasreti su
Bağ ve bostanın ziyneti su
Ayişe ile Fatma’nın nigahı su
Şahbaz atlar gelüp içdüğü su
Ağ koyunlar gelüp çevresinde yatduğı su
Ordumun haberin bilür misin digil bana
*Karabaşım kurban olsun suyum sana*³¹²

soylamada su ululanmakta³¹³ ve Müslüman Türklerin hayatında suyun ne kadar önemli bir yer tuttuğu çok güzel ve ince bir üslupla anlatılmaktadır.

Tıva kahramanlık destanlarında öldürülen ya da yaralanan bahadırlar ve atlar, “*arjan*” ya da “*arjaan suu*” ile yıkanarak tedavi edilip diriltilmekte ya da iyileştirilmektedirler.³¹⁴

Günümüzde hem Anadolu’da hem de Orta Asya’da yaşayan Türklerin suyla ilgili inanç ve pratiklerin kaybetmediği ve tüm canlılığıyla devam ettirdikleri görülmektedir.

Kırgızların suyu ağza alıp yavaş yavaş püskürtmek suretiyle yıkanışları³¹⁵ da aynı âdetin devamı olarak görülmektedir.³¹⁶ Kars’ta yedi ayrı

³⁰⁹ İsa Özkan, **1997, a.g.m.**, s.230.

³¹⁰ Orhan Şaik Gökyay, **a.g.e.** s.10; Muharrem Ergin, **2004, a.g.e.**, s.87.

³¹¹ Orhan Şaik Gökyay, **a.g.e.**, s.CCXIV.

³¹² Orhan Şaik Gökyay, **a.g.e.**, 20; Muharrem Ergin, **2004, a.g.e.**, s.101.

³¹³ Özkul Çobanoğlu, **a.g.m.**, s.295.

³¹⁴ Metin Ergun-Mehmet Aça, **Tıva Kahramanlık Destanları I**, Ankara, Akçağ Yay., 2004, s.120.

çeşmeden su toplayıp, sabah ezanından sonra bu su ile banyo yapan genç kızın kısmetinin açılacağına inanılır.³¹⁷ Adıyaman'da ikinci evliliğini yapan erkek, zifaf gecesi ilk eşinin mezarını ziyaret edip mezara su döker; böylece onun ruhunun muzdarip olmayacağına inanır.³¹⁸ Mersin'de ise suya taş atmak günah, çıkartmak ise sevap sayılır.³¹⁹

Irak Türkmenlerinin halk inançlarında su kültü ile ilgili inanç ve pratiklerin zengin olduğu görülmektedir.

Bölgede, “su çok azizdir”, inancı vardır. İnsanlar birbirlerine alkış olarak “*su kimin aziz olasan*” (su gibi aziz olasın), “*su kimin ümriv uzun olsun*” (su gibi ömrün uzun olsun) derler.

Bölgede uygulanan bir pratiğe göre, eskiden karısı ölen bir adam, ikinci evliliğini yaptığı zaman, vefat eden karısının mezarına gider ve birkaç tulum su döker. İnanca göre adam ikinci evliliğini yaparken ölmüş karısının vücuduna ateş düşer, o ateşi söndürmek için adamın mezara su dökmesi gerekir. Hayatta ise kadının “*gününü*” yani kumasını görünce vücuduna ateş düşer. O yüzden vefat ettiğinde de böyle bir şeyin yaşanılacağına inanıldığı için bu pratik yapılır.

Musul'da bulunan Hamam El alil'in suyunun deri ve uyuz hastalıklarına şifalı olduğuna inanılır. Bununla beraber Kербela'da bulunan Hz. Abbas'ın yatırının altında bulunan kuyunun suyunun her derde deva olduğuna inanılmaktadır.

Anadolu'nun muhtelif yerlerinde tespit edilen sevgililerin birbirine mektup yazmaları ve suya atmaları pratiği bölgede uygulanmaktadır. Birbirlerini seven iki genç, bir mektup yazar, küçük bir şişeye koyar ve Hanekin'de Nehavent, Kerkük'te Hasa, Tuzhurnatı'da Aksu, Bağdat'ta Dicle, Kızlarbat'ta Himrin Dağı suyuna atarlar. Böylece birbirlerine kavuşacaklarına inanırlar. Ayrıca Hanekin'de dilek dilemek için Nehavent Suyu'na köprüden

³¹⁵ Turgut Akpınar, “Su Kültü ve Âdetler”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, 1985, S.46, s.34 (Akpınar, bu âdeti, Zeki Velidi Toğan'dan naklen vermiştir).

³¹⁶ Özkul Çobanoğlu, **a.g.m.**, s.290, 291, 290.

³¹⁷ Yaşar Kalafat, **1999a, a.g.e.**, s.52.

³¹⁸ Yaşar Kalafat, **1998a, a.g.e.**, s.75.

³¹⁹ Nedim Orta, “Mersin'de İnançlar ve Düş Yorumları”, **TFA**. Y.14, C.8, S.166, Mayıs 1963.

madenî para atılır. Bu pratik ve inançta suyun, dert ortağı olma ve aydınlık getirme fonksiyonuna sahip olduğu görülmektedir.

Yine Türk dünyasının birçok yerinde olduğu gibi, yolcunun arkasından su dökmek âdeti, bölgede günümüzde de canlı olarak yaşayan bir âdettir. İnanca göre, yolcunun arkasından su dökmek, yolunun aydın olmasını, sağ salim gidip gelmesini sağlar. Ayrıca ateşi su ile söndürmek günahdır. Çünkü hem ateş hem de su insanlar için kutsal sayılır.

Bağdat'ta Araplar başta olmak üzere Türkmenlerde de konuşması geciken çocuğun konuşması için, Kerh Yakası'nın El İtayfiyye semtinde bulunan Burasa Cami'ndeki su kuyusundan çocuğa su içirilir. Rivayetlere göre, camideki bu kuyu, Hz. Ali tarafından kazdırılmıştır. Bu pratik daha çok Şii mezhebine bağlı Türkmenler tarafından yapılmaktadır. Bununla birlikte kuşlar eve konduğunda ayak bastıkları sulardan konuşması geciken çocuklara içirilirse, çocuğun hem çabuk konuşacağına hem de cesur olacağına inanılır. Ayrıca konuşması geciken çocuğu konuşurmak için bülbülün içtiği sudan içirilir.

Tuzhurmatı'da gelin eve geldiği zaman ayağının önüne bir tas su koyulur ve ayağıyla suyu dökmesi istenir ki gelinin ayağı damadın evine hayırlı uğurlu olsun. Bu pratik Kerkük'te de aynı şekilde yapılmaktadır. Başta Hanekin olmak üzere bütün Diyale Türkmenleri arasında, gelinin ayağı suya koyulur ve o su evin bütün köşelerine dökülür. İnanca göre bu su aydınlık ve bereket getirir.

Çok günah işlemiş birisinin günahını temizlemek için başına 40 tas su dökülür.³²⁰ Ayrıca çeşitli niyetler için yaptırılan muska da suya koyulur ve su içirilir.

Dede Korkut Kitabı'nda da zikredilen "*Ayişe ile Fatma'nın nigahı su*"³²¹ inancı, Şii mezhebine bağlı Türkmenler arasında hâlâ yaşamaktadır. İnanca göre Dicle Nehri Hz. Fatma'nın mehri (başlığı) olup Fırat Nehri de onun Mehr-i Müeccelidir.

³²⁰ Kardaşlık, "Eski Âdetlerden", Y.1, S.2, Haziran 1961, s.33; Gazanfer Paşayev, 1998, a.g.e., s.39.

³²¹ Orhan Şaik Gökyay; a.g.e., s.20; Muharrem Ergin, a.g.e., 2004, s.101.

H. Ali'nin oğlu H. Hüseyin'in Kerbela faciasından dolayı Irak Türkmenleri bilhassa Şii mezhebine bağlı Türkmenler, su içerken Hüseyin'in susuzluğunu hatırlamayı sevap sayar. Muharrem aylarında, halk için yollara su küpleri (bidonları) koyulur; küpün üstüne

“اشرب وتذكر عطش الحسين” “İçerken Hüseyin'in susuzluğunu hatırla” ifadesi yazılır.

Sabah uykudan kalkıp yüzünü yıkamayan çocuğa “*get üzüvi yaxa biraz Muhammet nuru gelsin özüne*” (git yüzünü yıka Muhammet nuru gelsin ona) denilir. Burada suyun arındırıcı ve temizleyici özelliği peygamber efendimizin nuruna benzetilmektedir.

Al Karısı kısmında da bahsedildiği gibi, bölgede, loğusa kadının “yoldaşı” eşi bir akarsuyun içine atılır. Ölünün vefat esnasında üzerinde bulunan elbiseleri (savxa) yine bir akarsuya atılır. İnanca göre, bu uygulamayla ölünün arkasından yaşanan üzüntü ve keder unutulur. Bu pratiklerde suyun koruyucu ve sıkıntıları azaltıcı bir fonksiyona sahip olduğu inancı görülmektedir.

Bir mahalleden ölü çıkarsa, yedi komşu, topladıkları bütün suları dökerler, inanca göre Azrail ölünün canını aldıktan sonra kılıcını bu sulara yıkar.³²²

Kastamonu'da da bir evde ölüm olduğu zaman evdeki su kaplarının ağzı kapatılmazsa ölünün ruhu o kaplardan su içer, inancı tespit edilmiştir.³²³ Anadolu'nun muhtelif yerlerinde olduğu gibi, bölgede de suyun temiz tutulması gerektiğine inanılır; su bidonlarının kapalı tutulması, yere sıcak suyun dökülmemesi, bunların yanı sıra suya işememek³²⁴ ve tükürmemek inançları hâlâ canlı olarak varlığını sürdürmektedir. Bununla beraber eskiden, buzdolabı vb.nin olmadığı yıllarda “Şam” (Akşam yemeği) yemeğinden artan

³²²Bilindiği üzere Irak'ın son zamanlardaki durumu çok kötüdür. Su ve elektrikler sürekli kesilmekte ve insanların en basit hakları olan su ve elektrikler verilmemektedir. Bu uygulamayı bize anlatan Gülçin Sefa Hanım (55 yaşında Hanekin doğumlu), şöyle bir espri yapmıştır: “*Oğlum eskiden bunu yapardık, ama şimdi su yok ki dökelim; Azrail canımızı da alsın su yoxtu tökağın.*”

³²³Talat Mümtaz, “Kastamonu'da Halk İnanmaları”, **HBH**. Y.3, S.34, 15 Mart 1934, s.283.

³²⁴Suya işememek pratiği başta Anadolu'nun muhtelif yerlerinde olduğu gibi Gaziantep'te de tespit edilmiştir. İnanca göre, suya işeyen çarpılır.” Cemil Cahit Güzelbey, “Gaziantep Halk İnançlarından Bir Demet”, **TF**. Y.5, S.50, Eylül 1983, s.20–22.

yemeklerin üstü kapalı tutulurdu. İnanca göre, kötü cinler, ruhlar, iyeler gelip bu tabaktaki yemeklerden yer veya el sürer. Hatta günümüzde bile bu pratiğin yaşadığını görmekteyiz. Bir başka inanca göre; Recep, Şaban, Ramazan aylarında bütün kötü varlıklar aramızdan çekilip Kafdağı'nın arkasında saklandıkları için, bu yemeklerin üstü açık bırakılsa da zarar gelmeyecektir.

Trabzon, Kars ve Sarıkamış'ta eskiden su kapaklarının ağzı açık bırakılmaz, bunlar özel kapaklar ile örtülürdü. Ağzı açık bırakılmış suları cinlerin kullanıp artıkkayacakları inancı vardı. İnsanın canı çok sıkıldığı zaman bir akarsuyun kenarına gidip oturursa sıkıntısının gideceğine inanılmaktadır.³²⁵

Eskiden olduğu gibi günümüzde de bölgede sabahleyin evin ve dükkânın önü süpürülüp sulanırsa eve, dükkâna bereket, uğur ve rızık geleceğine inanılır. Ayrıca aniden su dökülürse berekettir denilir ve hayırlara yorumlanır. Çünkü su ışıktır, aydınlıktır, duruluktur, temizliktir inancı vardır.

Telafer'de hamur yoğrulmasında kullanılan sudan içen insanın zengin olacağına inanılır.

Bölgedeki kutsal muhtevalı sular ile ilgili inançlar, Doğu ve Güney Doğu Anadolu'dakilerle benzerlik göstermektedir. Hanekin'de bulunan Hıdrellez makamı, Xıdırzında diye tanınmaktadır. Makam bir yeşil kümbetten ibaret olup Masfa/neftxane semtindedir. Halk çeşitli dilekler için burayı ziyaret eder. Dilek tutmak için makamın yakınındaki suya üç gün üst üste akşam saatlerinde gelip, herhangi bir nesnenin kartonun üzerine üç tane mum yakılır ve karton suya salınır; böylece dileğin gerçekleşeceğine inanılır. Makamın etrafında bir mezarlık vardır. Bu mezarlığa daha çok Şii mezhebine bağlı halk kesimi vefat eden yakınlarını gömer. Kümbetin kapısında "kırmızı, yeşil, mavi, sarı" renkli bayraklar asılıdır.

Mendeli'de Nikayyip köyünde "Hacısif" (Hacı Yusuf) adında bir mezar bulunmaktadır. Asıl adı Yusuf Bin Hasan El Musanna'dır ve soyu Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan'a kadar ulaşmaktadır. Yeşil kümbet altında olan mezar bir

³²⁵Yaşar Kalafat, 2000a, a.g.e., s.162.

tepenin zirvesinde yer almaktadır. Deri hastalığı olan insanlar, buraya gelirler. Biri kümbetin arkasında diğeri de tepeden 50 metre uzakta olmak üzere iki su pınarı vardır. Bu iki pınarla birlikte bir kirli su havuzu da bulunmaktadır. Hastalar buraya gelir; bu kirli suya ellerini veya hastalıklı olan yerlerini sürer ve yıkarlar. Bir hafta içerisinde deri hastalıklarının iyileşeceğine inanılır. Osman Sait, Yusuf Mesut türbedarlarındandır (Geymlerinden/ ceyimlerinden). Bu pınarın yazın buz gibi suyu varken kışın da buhar çıkaracak kadar sıcak suyu vardır.

Tuzhurmatı'nın Karağul Dağı üzerinde Qorturca adında bir su pınarı bulunmaktadır. Bu pından çıkan maden suyunun deri hastalıklarını iyileştireceğine inanılır. Hastalar genellikle çarşamba günleri buraya gelir ve yıkandıktan sonra şifa bulacaklarına inanırlar.³²⁶

Rüyada su görmek, su ile yıkanmak hayır ve mutluluk ile yorumlanır. Çünkü yukarıda belirtildiği gibi su aydınlıktır, temizliktir, duruluktur. Rüyada su ile kanın karıştığını görmek, bir felaketin haberi olarak yorumlanır. Ayrıca suyun normal renginden başka bir renkte olduğunu görmek de kötülüğe işaret sayılır.

Altay Türklerinde, rüyada temiz akarsudan su içmek iyiye yorumlanır; suyu geçmek (kişinin) o yıl yaşayacağına delalet eder. Ayrıca kişi rüyasında bir nehri geçemeyip kıyıda yürürse, hava kapalı olacak demektir veya kötü bir şeyler olduğuna işarettir.³²⁷

Bölgede kedilerin üzerine su döken çocukların ellerinde yara veya siğil çıkacağına inanılır.

Her yerde akarsular oldu mu onun etrafında yüzlerce söylenti ve rivayet çıkar. Bu rivayetlerin birçoğunun gerçek olaylara dayandığından şüphe yoktur. Diyale ilinin Hanekin ilçesine bağlı Kızlarbat isimli bir Türkmen nahiyesi bulunmaktadır. Türk isimli olan bu nahiyenin isminin nereden geldiğine dair tespit edilen rivayet şöyledir:

³²⁶Selahattin Nacioğlu, "Tuzhurmatı'da Folklor/ Yatır ve Adak Yerleri", **Kardaşlık**, Y.25, S.11-12, Mart-Nisan 1986, 234; Selahattin Nacioğlu, **a.g.e.**, s.46.

³²⁷İbrahim Dilek, **1996b, a.g.m.**, s.97.

Eskiden nahiye ahalisinden yedi genç kız, su doldurmak üzere nahiyenin batısına düşen Himrin Nehri'ne gider, suya düşer ve boğulurlar. Halk da kızlar battı, kızlar battı diye bağırır. İşte o günden sonra bu nahiyeye Kızlarbat denilmeye başlanmıştır.³²⁸

Çocuk dünyaya geldiği zaman su ile temizlenip kundaklanır; damatla gelin gerdek gecesine girmeden önce su ile yıkanıp temizlenir; kişi dünyaya gözlerini kapattığı zaman su ile temizlenip kefenlenir. Kısacası hayatın her safhasında karşımıza çıkan, bizi kötülükten uzak tutan, pislikten kirden arandıran, susuzluğu gideren, hem ölüyü hem diriyi yıkayan, hem insana hem nebata hem de hayvana hayat veren su, hayatımızda vazgeçemeyeceğimiz bir nimettir.

Türk dünyası ve Irak Türkmenleri arasında tespit edilen inanç ve pratiklere göre temizliği, parlaklığı, koruyuculuğu, kutsallığı; şifa, teselli ve umut vericiliği, dert götürücülüğü ile su, eski çağlarda olduğu gibi günümüzde de Türkler arasında önemini ve kutsallığını muhafaza etmektedir.

1.2.4.4. Ağaç ve Orman İyeleri

Varlığın başlangıcı ve devamında hava, su ve toprak kadar önemli bir yere sahip olan ağaç; kişiöğlunun inanış ve düşünüş dünyasında türeme, besleme, Tanrı ile irtibat kurma, cennete ulaşma, şifa, dilek vs. aracı rolünü üstlenmiş ve ağacı Tanrısal bir varlık olarak kabul eden insanlık, onu nerdeyse bütün inanma ve pratiklerinde ana eksenine oturtmuştur.³²⁹

Eski Türk inancında orman ve ağaç kültü önemli bir yer tutuyordu. Göktürkler için Ötüken Ormanı "Ötüken yış" kutsal "ıduk" bir yerd. Ötüken Ormanı'nın kutsal sayılmasının başlıca sebebi de, onun koruyucu bir ruha sahip olmasından kaynaklanıyordu. Bunun için Göktürk hükümdarı Bilge Kağan, Türklerin Ötüken'i terk etmeleri halinde onun himayesinden mahrum kalacaklarına ve böylece başlarına büyük felaketlerin geleceğine inanıyordu.

³²⁸Ahmet Kuşçuoğlu, "Nahiyet El Sadiyye", **Kardaşlık**, Y.10, S. 9–10, Ocak-Şubat 1971, s.6; Eski rejim Araplaştırma politikası uyguladığından bu nahiyenin adı Kızlarbat'tan El Sadiye'ye dönüştürülmüştür. Saat Bin Ebi Vakas komutanlığında İslam ordusu ile Fars ordusu nahiyenin batısına düşen Himrin dağlarında büyük bir savaş yapmıştır. Hükümet de bahane olarak bu savaşa ve Saat Bin Ebi Vakas'a nispeten bu nahiyenin adını El Sadiye olarak değiştirmiştir.

³²⁹Pervin Ergun, **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Ankara, AKM. Yay., 2003, s.17.

Bundan dolayı o, Göktürk Yazıtları'nda Türk milletine ısrarla Ötüken'den ayrılmamasını tavsiye etmiştir.³³⁰ Avcılıkla uğraşan Şor Türkleri, son zamanlara kadar, orman ruhlarına çok önem verir, kama ihtiyaç duymadan ruhlarına kurban sunabilirdi. İnanişâ göre, bu ruhlar avcının temiz ve doğru sözlü olmasını istediğinden; avcı ava çıkacağı gün cinsî münasebette bulunmamalıdır. Avcı, avdan dönünceye kadar yurttan herhangi bir eğlence, şakalaşma yasaktır. Çünkü bu tür hareketler, orman iyisinin hoşuna gitmez.³³¹ Başkurlarda ardıç ağacı ve dalları mukaddes addedilir; en büyük Tanrı'nın gökte varlığına inanılmakla beraber bu ağaçlarda "izi" (sahipler, ruhlar) bulunduğu inanılırdı.³³² Yakutlarda ağacın sık dallarına "Arık", Başkurlarda "Yel uyası" (Ruh yuvası) denilmektedir.³³³ Bir sülale simgesi ve atalar makamı mahiyetinde olan ağaç³³⁴ ile ilgili inanç ve pratiklerin birçoğu Türklerin efsane ve destanlarından yola çıkılarak tespit edilebilir. Uygurların Oğuz Destanı'nda ağaçla ilgili en tipik mitoloji motifini görmekteyiz.³³⁵ Oğuz Kağan ağacın kovuğunda oturan bir kızla evlendikten sonra Gök, Dağ, Deniz Han isimli çocukları olmuştur.³³⁶ Çingizname'de, Oğuz Kağan Destanı'nda olduğu gibi ağaç ve kuş unsurları bulunmaktadır. Çingiz Han, her boya işaret olarak bir ağaç tayin etmiştir.³³⁷ Son yıllara kadar Altay, Yakut, Sagay, Şor, Kaç, Televüt ve başka ulusların kamları kayın ağacı bulunmadan ayin yapmazlar. Kayın ağacı yalnız ayin törenlerine ait bir unsur değil, bizzat kendisine tapınılan mukaddes bir varlıktır. Kamların davullarında mutlaka güneş, ay, yıldız, şimşek yanında kayın ağacı resmi de bulunur. Bir Sagay kama da davulundaki kayın ağacını şöyle tavsif eder: "*Biz Ülgen atamızdan ilk türediğimiz zaman Umay anamızla beraber iki kayın ağacı yere indî*".³³⁸

³³⁰ Salim Koca, **a.g.e.**, s.166; Sadettin Buluç, Şaman, s.329.

³³¹ Abdülkadir İnan, **2006, a.g.e.**, s.63; Abdülkadir İnan, **1976, a.g.e.**, s.41.

³³² Hikmet Tanyu, "Türklerde Ağaçla İlgili İnançlar", **TFA. Belleten**, S.11, 1976, s.132.

³³³ Hikmet Tanyu, **1976, a.g.m.**, s.133.

³³⁴ Emel Esin, **a.g.e.**, s.163.

³³⁵ Bahaeddin Ögel, **2002, a.g.e., II.C.** s.465.

³³⁶ Bahaeddin Ögel, **2003, a.g.e., I.C.**, s.117.

³³⁷ Abdülkadir İnan, **1998, a.g.e. I. C.**, s.229-230.

³³⁸ Abdülkadir İnan, **2006, a.g.e.**, s.64; Abdülkadir İnan, **1976, a.g.e.**, s.38-39; Hasan Ülker, "Karaçay-Malkar Türklerinde Ağaç Kültü", **MK. Y.29, S.34, s.26.**

İslamiyet'ten sonra Türklerin hayatında ağaç ve orman, yerini korumuştur. İslamî Türk edebiyatının ilk eseri olan Kutadgu Bilig'te Yusuf Has Hacip bahar mevsimini tasvir ettiği şiirinde, tabiatın uyanışı, yeşil ve diğer renklerin ahengini heyecanla kaydetmiştir:

Kurmuş yığaçlar tonandı yaşıl (Kurumuş ağaçlar yeşille donandı)

Bezendi yipün, al, sarıg, kök kızıl (Mor, al, sarı ve kızıl renkleriyle bezendi)

Yarız yir yaşıl torku yüzke badı (Yağız yeryüzüne yeşil ipek bağladı)

Tümen tü çiçekler yazıldı küle (On binlerce çiçek gülererek açıldı)³³⁹

Dede Korkut Kitabı'nda eski Türklerdeki ağaç kültürünün izlerine rastlanmaktadır. Bunlardan birisi Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü destanda görülmektedir. Basat, Tepegöz'e “*Atam adı sorar olsan kaba ağaç, anam adın sorar olsan Kağan arslan*”³⁴⁰ demektedir. Bu Türklerin ağaçtan türediklerine dair totemizmin bir kalıntısıdır.³⁴¹ Türklerde çok yaygın olan ağaç kültürü, bazı araştırmacılara göre, Budizm'den geçmiş bir inanç halinde telakki edilmektedir. Hâlbuki bu kült, daha ziyade umumî ve beşerî bir mahiyet göstermektedir.³⁴²

Orman kültürü kuzeyli çağdaş avcı uluslarda en önemli kültürlerden biridir. Yakut avcıları dokuz orman tanrısı-ruhu bulunduğu inandır; bu ruhların en büyüğü Bay Bayanay denilen ruh olup bazılarına göre Bay Bayanay orman ruhu heyet-i umûmiyesine verilen isimdir. Bu ruhlar avcıları korur ve onlara bereketli av ihsan eder.³⁴³

Orman iyesinin mevcudiyetine ve gücüne inanan Kazan, Yakut, Buryat, Karagas gibi Türk kavimleri, onları muhtelif isimlerle zikretmekte; Kazan Türkleri “*Orman öyesi*”, Yakut Türkleri “*Tı içite*” demektedir. Sibiry Türkleri ise orman iyesini aksakallı bir ihtiyar şeklilinde tasavvur etmektedir.³⁴⁴ Teleütlerde her evde tanrı için bir saygı ve takdis yeri ayrılmakta, evin yanında tavşan derisi gerilmek sureti ile dikilen kayın

³³⁹ İsa Özkan, **Bengü İzler**, Ankara Pegema Yay., 2007, s.336–337.

³⁴⁰ Orhan Şaik Gökyay, **a.g.e.**, s.113; Muharrem Ergin, **2004, a.g.e.**, s.214.

³⁴¹ Orhan Şaik Gökyay, **a.g.e.**, s.CCXIV.

³⁴² M. Şakir Ülkütaşır, “Türklerde Ağaç Kültü”, **HBH**. Y.7, S.83, Eylül 1938, s.246.

³⁴³ Abdülkadir İnan, **1976, a.g.e.**, s.39-40.

³⁴⁴ Abdülkadir İnan, **1998, a.g.e.**, s.33-37; Yaşar Kalafat, **1999a, a.g.e.**, s.54.

ağaçları bulunmaktadır.³⁴⁵ Yakut Türkleri arasında ağaç ve orman ile ilgili inanç ve pratiklerden birisi de şöyledir: Çocuğu olmayan Yakut kadını, Karaçam ağacına gelir, beyaz at derisini ağacın altına serer ve ağacın karşısında dua eder.³⁴⁶

Hayatı, ölümsüzlüğü, bilgeliği, gençliği ya da genç kalmayı, üç katmandan (yeraltı, yerüstü ve gökyüzü) oluşan âlemi birbirine bağlamayı ifade eden ağaç,³⁴⁷ Orta Asya'da (Türkistan'da) yaşayan Türkler arasında olduğu gibi Anadolu ve diğer Türk toplulukları arasında da kutsallığını ve önemini muhafaza etmiştir.

Makedonya Türkleri arasında kaynana, gelinin başını damat adayının akrabası ile erkek çocuğa gül dalı ile açtırır. Buna “*duvak açma*” denir ve bu esnada geline hediyeler verilir.³⁴⁸ İran'da yaşayan Azeriler arasında Karakoyunlu Alevî Türklerde (26 Köy) kutsal bir ormandan ağaç kesmek yasaktır. İlkbahar gelince Karakoyunlular bu ormanın ağaçlarına çiçekler bağlar, kurban keser ve kurban kemiklerini bu ormana gömerler.³⁴⁹

Tahtacı oymaklarından olanlar, Kerbela'ya ziyarete gittikleri zaman orada yetişen ve *Sezu* denilen bir tür mantar ağacı meşesinden bir arşın uzunluğunda bir değnek alır, bununla erkân yapar ve cennet ağacı olduğuna inanırlar.³⁵⁰ Yörük ve Türkmenler ulu ağaçları kesmenin iyi bir şey olmadığına, uğursuzluk getireceğine inanır; kutsal olarak bilinen bazı ağaçlara bez bağlarlar. Bu ağaçların altındaki yatırlardan dilekte bulunurlar.³⁵¹ Muğla'da incir, ceviz ve zeytin ağacı kutsal kabul edilir. Bu ağaçların altında uyunur veya abdest alınırsa cin çarpacağına inanılır. Bununla birlikte insana ağırlık verdiği inancıyla ceviz ve incir ağacının dibinde uyumak iyi sayılmaz.³⁵² İzmir'in Akyaka ilçesinde günlük ağacının kabuğu,

³⁴⁵ Orhan Şaik Gökyay, **a.g.e.**, s.CCXC VII.

³⁴⁶ Abdülkadir İnan, **1976, a.g.e.**, s.39.

³⁴⁷ Pervin Ergun, **a.g.e.**, s.17.

³⁴⁸ Yaşar Kalafat, **Makedonya Türkleri (Özbekler, Hazarlar- Afşarlar- Kazaklar) Arasında Yaşayan Halk İnançları**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., 1994, s.33.

³⁴⁹ Hikmet Tanyu, **1976, a.g.b.**, s.137.

³⁵⁰ Mehmet Eröz, “Alevilik Meselesi ve Türk Aleviliğinin Şamanizm ve Orta Asya Türk Kültürü ile İlgisi”, **Cem Dergisi**, S.1, Temmuz 1966, s.14, Orhan Şaik Gökyay **a.g.e.**, s.CCXC VI'den naklen

³⁵¹ Mehmet Eröz, **1992, a.g.e.**, s.106.

³⁵² Ali Abbas Çınar, **2007a, a.g.e.**, s.104.

ölü evinde ve mevlitlerde yakılmak suretiyle “buhur” olarak kullanılır, tütsü yapılır.³⁵³

Bölgede orman kültürü ile ilgili herhangi bir inanç tespit edilmemiştir. Ancak ağaç kültürü ile ilgili inanç ve pratiklerin az da olsa devam ettiği görülmektedir.

Defnedilen ölünün mezarı üstüne dikilen çiçek veya ağaçların ölü için dua edeceğine inanılır.

İnanca göre bu dünya bir ağaç gibidir; her insan bu ağacın bir yaprağıdır. Yaprak düşünce insan da ölür.

Bölgede turunç ağacı bulunan eve hayır ve bereket; soğan, sarımsak bitkisi³⁵⁴ bulunan evlereyse kötülük gelecek, inancı yaygındır. Çünkü inanca göre soğan kabuğu cinlerin altını, sarımsak kabuğu da cinlerin gümüştür.³⁵⁵ Ayrıca her türlü gül ağacı ve çiçek dikmek hayırlı ve bereketli sayılır.

Ağaçları bilhassa yeşil ağaçları boşu boşuna kesmek günah sayılmakla beraber akşam saatlerinde ağaçlardan meyve koparmanın da büyük bir günah olduğuna inanılmaktadır. Bir ağacın kesilmesi icap edilirse onu kesmeden önce veya kestikten sonra bir kurban kesmek gerekir. Bu pratik yaygın bir şekilde günümüzde de yapılmaktadır.

Bölgede “Ağaç yaşken eğilir (egilir)”, “Ağacı kurt (qurt), insanı dert yer”, atasözüne sık sık rastlanmaktadır. Bu atasözünde insanın ağaca benzetildiği açıkça görülmektedir. Ayrıca Türkiye’de olduğu gibi *Ağaç başında olmak, ağaç başında kırılmak (qırılmağ)* gibi deyimlerin de kullanımı yaygındır.

Evin bahçesinde, bağda veya herhangi bir yerde ağacı susuz bırakmak büyük bir günah sayılır.

Güneş battıktan sonra ağaçların altından geçerken *Bismillah* demek gerekir. İnanca göre *Bismillah* demekle ağaçların etrafında bulunan kötü cinlerin, iyelerin kötülüğünden uzak durulur.

³⁵³ Ali Abbas Çınar, *Akyaka Sözlü Tarihi ve Gökova Havzası Halk Kültürü*, İzmir, Akyaka Belediyesi Yay., 2007b, s.93.

³⁵⁴ Sarımsak ve soğan ile ilgili Türk halk inançları için bk. Yaşar Kalafat, “Türkmen Halk İnançlarında Sarımsak ve Soğanla İlgili Hususlar”, *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar*, Ankara, 2001, s.85–91.

³⁵⁵ Kardeşlik, “Eski Hurafi İnançlardan”, Y.1, S.10, Şubat, 1962, s.39.

Zeytin ağacı, hurma ağacı, incir ağacı, nar ağacı Kuran-ı Kerim’de zikredildiği için mukaddes ağaçların arasında yer almaktadır. Nitekim bu tür ağaçlar evde bulunursa eve uğur ve bereket geleceğine inanılır. Çünkü bu ağaçların meyveleri cennetin meyvelerindedir. Bu ağaçlara muz ağacı da eklenir, ancak bölgede muz ağacı fazla olmadığı için halk arasında ondan fazla bahsedilmez.

Bir inanca göre zeytin ağacının seyitlerin sülalesinden olduğuna inanılmaktadır. Bu yüzden murat almak için onun dallarına bir murat bezi bağlanırsa muradın gerçekleşeceğine inanılır.³⁵⁶

Zeytin ağacı hakkında kaynak kişilerimizden birisi yaşadığı bir olayı bize şöyle anlattı: “*Annem bir defa evimizin bahçesinde bulunan zeytin ağacının küçük dallarını kesti ve eve götürdü. Bu dalları evin içine götürür götürmez fenalık geçirdi ve yatağa düştü. Bize gidin zeytin ağacının altına bir mum yakın ki ağacın şer ü belasından kurtulayım ben, dedi. Zeytin ağacı altında mumu yaktığımızda birkaç saat sonra annem biraz iyileşti ve kendine geldi*”. Ateşin koruyucu ve arındırıcı bir özelliğe sahip olduğu açıkça görülmektedir.

Hem taziye, hem de düğün ve şenliklerde kullanılan murt ağacının hayırlı, uğurlu ve bereketli bir ağaç olduğuna inanılır.

Tuzhurmatı’da Şii mezhebine bağlı Türkmenler arasında mevlit törenleri sırasında ağaç ile ilgili söylenen aşağıdaki dörtlük dikkat çekicidir:

Ağaçta gördüm qumrunu (kumruyu)
Haqqa (hakka) söyledim doğrunu
‘Eli’den (Ali ile) on bir oğlını göreydim
Anan öleydim... Anan öleydim

Türk dünyasının birçok yerinde nazardan korunmak için kullanıldığı tespit edilen üzerlik ağacı³⁵⁷ Irak Türkmenleri arasında da günümüze kadar yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

³⁵⁶ Hasan Kevser, a.g.e., s.26.

³⁵⁷Üzerlik için, bk. Ali Rıza Yalın, “Üzerlik”, **HBH**. Y.2 S.16, s.73-74; Şükrü Haluk Akalın, “Üzerlik”, **II. Uluslararası Karacaoğlan ve Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, Adana, 1993, s.247-260; Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları Kodlar-Kültler I**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2009a, s. 55-75.

Bölgede üzerlik, hem bir süs eşyası olup ipliğe dizilerek aynanın çerçevesine asılır, hem de nazardan korunmak için kullanılır. Üzerlik ilk önce temizlenip sonra bir tavada veya tencerede ateşle yakılıp tütsüsü odalara veya nazar alan kişinin başına “*Kuleuzu*” duası okunarak dolandırılır. Bu otun tütsüsünün her derde şifa olduğuna inanılır. Ayrıca çocuk için yakılan üzerliğin tütsüsü çocuğa dokundukça anne şu dörtlükleri söyler:

Üzerlik sen havasan
Yeddi derde devasan
Allah'tan istemişem
Bu derdi sen qavasan (kovasın)³⁵⁸

Üzerliksen mezesen
Damar damar göze sen
O güne qurban olım
Evimizde gezesen³⁵⁹

Ala göz, yeşil göz
Qırmızı göz, haset gözü
Düşsin bu ot ile yansın
Balamı bu dertten iraç tut eçin
Pis nefesten qurtar eçin³⁶⁰

Araplar arasında bu ota *harmal* (حرمال) denilir. Türklerde olduğu gibi nazardan ve hastalıklardan korunmak için kullandıklarını müşahede ettik. Ayrıca Türkiye’de olduğu gibi Türkmenler arasında da, nazara “*Göz Nefese*” gelmemek için tahtaya vurmak, âdeti yaygındır.

Manilerimizde de ağacın izlerine rastlamak mümkündür:
Ağaç başında qora (olgunlaşmamış üzüm)
Endix bir ince yola
Seni mennen edeni

³⁵⁸Suphi Saatçi, **Kerkük Çocuk Folkloru**, İstanbul, Fuzuli Yay., 1984, s.18; Mehmet Abdullah, “Eski Âdetlerden: Üzerlik Üstüne”, **Gökbörü Dergisi**, Erbil, S.6, Ağustos 1999, s.8.

³⁵⁹Gazanfer Paşayev, **1998, a.g.e. s. 45.**

³⁶⁰Mehmet Abdullah, **1999, a.g.e., 1999, s.8.**

İmansız ensin göre³⁶¹

Hanekin ilçesinin Hamidiyye Mahallesi'nde günümüze kadar evler arasında bir hurma ağacı bulunmaktadır. Bu hurma ağacı ile ilgili birçok rivayet vardır. Bunlardan birisi şöyledir: Eskiden bu mahalle bağ imiş. Sonradan kırklı yıllarda evler yapılmaya başlanmış. Bütün ağaçlar kesilmiş. Sıra bu ağaca geldiği zaman ona dokunduklarında kadın çığlığına benzer bir ses çıkmış. Birkaç defa kesmeyi denemişler ancak, aynı ses çıkınca korkmuş ve bırakmışlar. Günümüzde de bu ağaç tek başına mahallede durmaktadır. Aynı ilçede mübarek ağaçlardan sayılan bir diğeri Tayyarahane yolunda bulunmaktadır. Bu ağaca "*Dane Kullane*" adı verilmektedir. Rivayetlere göre, eskiden hamile kalmak isteyen kadınlar bu ağacı ziyaret edip bezler bağlarlarmış. Ayrıca hasta çocuklar da bu ağacın yanına götürülürmüş. Buna benzer pratikler Anadolu'nun birçok yerinde tespit edilmiştir. Sözelimi Adana'da Dört Yol ile Çay arasındaki ovada birçok hastalığa iyi geldiği düşünülen "*Cennet Ana*" adı ile bilinen bir ağaç vardır. Anneler hasta çocuklarını bu ağacı ziyarete götürür, dua eder, ağaca bez bağlar, tavuk kesip yemek yapar ve çocuklara bu ağacı öptürürler. Böylece çocuğun iyileşeceğine inanılır.³⁶²

Tuzhurmatı'da *Ereni Tuttu* adında kutsal olarak kabul edilen üç ağaç bulunur. Eskiden kimin baş ağrısı olsa, buraya gelir ve bir bez bağlar; iyileşince de "*Kara harman dolması*"* nezir ederdi.³⁶³ Bununla beraber halkın naklettiğine göre cuma geceleri bu ağacın altından bir parça nur çıktığı görülmüştür.³⁶⁴ Ayrıca aynı ilçede Zeytin Ağacı adı ile tanınan ve mübarek kabul edilen bir başka ağaç vardır. Bu ağaç, günümüzde Ömer Abdullah Efendi'nin evinin bahçesinde yer alır, halk, çeşitli dilekler dilemek için bu ağacı ziyaret eder ve bez bağlar.³⁶⁵

Kerkük'te Kerkük Kalesi'nin kuzey batı yönüne bakan *Henrük Ağacı* (*Keçiboynuzu*), *Henrükli İmam* isminde bir ağaç bulunmaktadır. Halk, son

³⁶¹ Ata Terzibaşı, 1975, a.g.e., s.429.

³⁶² M. Şakir Ülkütaşır, 1938, a.g.e., s.249-250.

* Bir çeşit dolma

³⁶³ Selahattin Nacioğlu, 1986, a.g.m., s.233.

³⁶⁴ Selahattin Nacioğlu, a.g.e., s.46.

³⁶⁵ Selahattin Nacioğlu, 1986, a.g.m., s.233.

yıllara kadar bu ağacı mübarek bir eren, imam olduğuna inanarak çeşitli dilek ve niyetler için ziyaret ederdi. Ağaçtan sızan kırmızı usarenin kan olduğuna inanılır. Bu ağaç hakkında halk arasında şöyle bir rivayet vardır: *“Zamanında Kale’nin padişahı, çok sevdiği vezirlerinden birisine sinirlenerek hakkında idam hükmü çıkarmış ve cellâdına emir vermiş. Çok tecrübeli ve deneyimli bir kişi olan cellât, bir gün padişahın bu emrinden dolayı pişmanlık duyacağını tahmin etmiş. Veziri bir yere saklayarak çarşıda bir yabancı bulup kalenin söz konusu yerinde vezir diye onun boynunu vurmuş ve kanını akıtmıştır. O insanın kanından bu kırmızı usareli ağaç çıkmıştır. Bir süre sonra cellâdın tahmin ettiği gibi padişah verdiği emirden dolayı pişmanlık duymuş ve sinirli bir şekilde cellâda niçin buyruğumu hemen yerine getirdin diye bağırmıştır. Cellât vezirin hâlâ hayatta olduğunu ve onun yerine bir yabancıyı öldürdüğünü padişaha anlatınca, padişah hem vezirinin hayatta olmasından duyduğu mutluluk hem de haksız yere bir yabancıyı öldürülmesinden duyduğu üzüntüden dolayı cellâda; “Korumamızda bulunan yabancı bir insanı suçsuz olmasına rağmen öldürdüğün için memleketimiz kıyamet gününe kadar yabancılarla dolup taşacak ve yerli halkımız azınlık durumuna düşecektir.” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.”³⁶⁶*

Bölgede ağaç kültü ile ilgili tespit edilen inanç ve pratiklerde de görüldüğü gibi, Türklerin eski Gök Tanrı inanç sistemindeki ağaç kültürünün değişik bir kıyafete bürünmüşse de hâlâ yaşadığı görülmektedir. Ağaca bez bağlayarak şifa dilemek, ağacın bir ruha sahip olduğuna inanıp ona dokunmamak, akşam saatlerinde ağaçtan bir meyve veya yaprak kopartmanın günah olduğuna ve onu insana benzeterek ölü için hayırlı dualarda bulunacağına inanmak gibi inanç ve pratikler bunun en canlı delili olarak gösterilebilir.

³⁶⁶ Ata Terzibaşı, **Türkman Keşkülü**, 1.baskı, Kerkük, Gamgin Kitabevi Yay., 2007, s.39-41.

1.2.5. Ev, Ocak ve Ateş İyeleri

1.2.5.1. Ev İyesi

Başlangıçta Gök Tanrı inanç sistemine inanan Türk milleti, eski çağlardan beri, her tabiat unsurunun bir iyesinin olduğuna inanmakla yaşadıkları, oturup kalktıkları ve hayat sürdürdükleri çadırın, evin, yurdun da bir iyesinin olduğuna inanmaktaydı. Bu varlığa birçok halkın mitlerinde rastlıyoruz ve her halk onu kendine özgü bir şekilde kabul etmesine rağmen bu tipin ortak bir noktası var: O, insanlar ile aynı evde iç içe “yaşar”. Türkiye’de bu iye “*Ev Bekçisi*” olarak bilinir ve genelde yılan kılığında olan ya da alt dudağı karnına kadar sarkmış, gözleri kor gibi yanan, saçları dağınık esmer vücutlu bir yaratık olarak anlatılır.³⁶⁷ Volga Türkleri bu ev iyesine “*Öy Öyesi*” adını verip kendilerini kötülüklerden ve gelecek tehlikelerden koruma gücüne sahip olduğuna inanmaktaydılar.³⁶⁸ Yakut Türkleri bu ev iyesine “*cie iççite*” adını vermekte ve onu memnun ve razı etmek için kurban kesmektedir.³⁶⁹ Kazak-Kırgız Türklerinin Baganlı Nayman Kabilesi, Atıgay Argın Kabilesi ev iyesine bağlı olarak merasim yaparlar, Urenhalar obaların kapısında bulunan bir değneğe adak (nezir) olarak paçavra bağlarlar. Bu merasim Başkurtların arasında da tespit edilmiştir.³⁷⁰ Altay Türklerinde hane halkı ile kan bağı olan “*aruu neme*” adı verilen koruyucu iyelerin “*kötü körmösleri*” kovarak evi şerir ruhlardan temizleyip kurtardıklarını görüyoruz. Nitekim Altay Türkleri, ev ile ailenin koruyucusu ve kurtarıcısı olan bu iyelere evin muhafızı anlamında “*alapçıkting*” adını vermişlerdir.³⁷¹ Başkurt mitolojisinde Ev İyesi, insan kılığında ve genelde ocak başında “yaşayan” bir yaratık olarak anlatılır. İnsanlar onun üzerine gitmeyince o onlara zarar vermezmiş. Ama onları korkutmayı da çok severmiş.³⁷² Tatar mitolojisinde ise Ev İyesi iyeler âleminde temel ruh olarak bilinir. Bunun sebebi, Ev İyesi’nin başka iyelerden farklı olarak insanlara daha yakın olması, onlarla aynı evde

³⁶⁷Çulpan Zaripova Çetin, **a.g.m.** s.11.

³⁶⁸Sadettin Buluç, “*Şaman*”, s.328; Yaşar Kalafat, **1999 a, a.g.e.**, s.56; Rifat Araz, **a.g.e.**, s.62.

³⁶⁹Sadettin Buluç, **a.g.m.**, s.328.

³⁷⁰Abdülkadir İnan, **2006, a.g.e.**, s.61.

³⁷¹Abdülkadir İnan, **1976, a.g.e.**, s.104.

³⁷²Çulpan Zaripova Çetin, **a.g.m.** s.11.

yaşamadır. Bu yüzden insanlar daha sık bu iyeeye rastlarlar. Ev İyesi'ne farklı yörelerde yaşayan Tatarlar farklı isimler vermişlerdir: *Nigez İyāse* (Temel Sahibi), *Yort Abise* (Ev Ninesi), *Öy Atası* (Ev Atası), *Yort Babay* (Ev Dedesi). Dağlık yörelerde yaşayan Kereşen Tatarları Ev İyesi'ne *Kırsut* derler. Kırsut, Ev İyesi'nden farklı olarak evden ziyade daha çok insanın kendisini korumuş. Onlara İnsan İyesi bile denilebilir.³⁷³

Dede Korkut Destanları'nda da Oğuz Türkleri eve, çadıra ve yurda çok önem vermiş ve ondan sık sık "ban ev, çadır, oba, ordu, otağ, yurt"³⁷⁴ diye söz etmişlerdir. "Oğuz zamanında bir yigit ki ivlense oh atar idi, okı ne yirde düşse anda gerdek diker idi".³⁷⁵ Evlenecek olan kahraman, gerdek gecesinin hangi yerde olacağını, ok atarak tayin eder. Okun düştüğü yerde çadır diktirilir ve artık burası onun evi sayılır. Dede Korkut Destanları'ndaki ok atma geleneği Abdülkadir İnan tarafından Başkurtlar arsasında da tespit edilmiştir.³⁷⁶

Bölgede ev iyeleri hakkında en yaygın inanç her evin hayır ve şer iyeleri olmak üzere iki iyesi bulunmasıdır. Hayırlı olan, ev sahibi ve aileyi kötü iyelerden korumaya çalışır. Ama yine de onlara ara sıra takılır ve korkutmaya çalışır. Kötü iyeler ise buldukları evin sakinlerine kötülük yapmaya çalışır. Genellikle evlerde kötü iyelerin sayısı çok olursa o ev cinli/meskûn sayılır ve sakinleri tarafından terk edilir. Bu inancın yanı sıra her evde bir yılanın olduğu inancının bölgede yaygın bir şekilde günümüzde bile canlı olarak devam ettiğini görmekteyiz. Her evde Beyaz ve Karayılan olmak üzere iki yılanın mevcudiyetine inanılmaktadır.

Bölgede Anadolu'nun muhtelif yerlerinde olduğu gibi, akşamleyin evden herhangi bir şeyi özellikle beyaz renkli olanları çıkarmamaya özen gösterilmektedir. Çıkarılması icap ederse, mesela beyaz yumurtanın çıkarılması icap ederse siyah bir boyayla boyanır da çıkarılır. Bununla beraber geceleyin hiçbir şekilde ateş, tencere, kazan, çıkarılmaz. İnanca göre, ateş çıkan evde evin ocağı kör olacak, tencere çıkan evden, evin

³⁷³ Çulpan Zaripova Çetin, **a.g.m.** s.12.

³⁷⁴ Orhan Şaik Gökyay, **a.g.e.**, s.CCCXXXIII.

³⁷⁵ Orhan Şaik Gökyay, **a.g.e.**, s.40; Muharrem Ergin, **2004, a.g.e.**, s.129.

³⁷⁶ Abdülkadir İnan, **1998, a.g.e.**, C.II, s.242.

bereketi gidecek; genellikle bölgede ölü yıkamak için ısıtılan su, büyük kazanlarda ısıtıldığı için kazan çıkan evden bir ölü çıkacağına inanılır.

Ölü çıkan evde üç gün boyunca temizlik yapılmaz, yapılırsa başka bir kişinin öleceğine inanılır. Evde, ölü'nün yıkandığı yerde, üç gün boyunca mum veya çırak (lale) yakılır ve aydınlatılır. Hatta bazen sürekli olarak her perşembe günü akşam saatlerinde ölü'nün yıkandığı yerin aydınlık olmasına özen gösterilir. Bir evde yatırdan veya mezarlıktan getirilen bir malzeme varsa uğursuzluk getireceğine inanılır. Akşam saatlerinde evin aydınlık olmasına dikkat edilir ve bütün ışıklar açılır, kapıların kapalı olmamasına da özen gösterilir. Akşam ezanından sonra açık olan kapılar kapatılır. Evde cam (şişe) bardağın, tabağın veya herhangi bir cam nesnenin kırılması iyi sayılır, hatta çatlayıp da kırılmazsa mutlaka kırılır. Evde su dökülmesinin de uğur getireceği sayılır. Çünkü su aydınlık olduğu için aydınlığı ve bereketi de beraberinde getirir.

Evin içinde süpürge daima kapının arkasında bulundurulur; gece ev süpürülmez, süpürülürse eve uğursuzluk gelir.

Ev bahçesinde kuşların toplanıp cıvıdamaları eve misafir geleceğinin belirtisidir. Yemekten, hamurdan bir parça sıçrarsa yine misafir geleceğinin belirtisi sayılır ve sıçrayan parçanın hacmine göre kaç kişi olacağı tahmin edilir.

Eve sığınan kırlangıçları ağırlamak gerekir, çünkü bu kuşlar uğradıkları yere uğur getirirlermiş ve okudukları Kuran-ı Kerim'in sevabından ev sahibine pay düşürmüş³⁷⁷ inancı vardır.

Evlere şeytan girmemesi için, Ayetül Kursi duası salona asılır ve sürekli okunur. Büyüden etkilenmemek için evin önüne sirke dökmek ve bir kertenkele (qızlaryoldaşı) öldürüp kurutmak gerekir. Ayrıca şeytan ve kötü iyelerin belalarından uzak durmak için, sürekli evi temiz tutmak, eşige işememek gerekir. Bununla birlikte üç akşam üst üste üzerlik yakmak ve evin bütün köşelerini tütsülemek iyi sayılır. Eşik kutsal sayılır, eşikte yatılmaz, uzanılmaz, oturulmaz. Birisine her ne kadar dargın ve küskünsek de evimizin

³⁷⁷Mevlüt Taha Kayacı, "Eski İnançlarımızdan" **Kardaşlık**, Y.1, S.6, Ekim 1961, s.41.

eşiğine ayak bastıktan sonra onu dost olarak kabul eder ve onunla barışıırız. Kapı eşiğinde oturan kişinin cin veya iyeler tarafından çarpılacağına inanılır. Düğünlerde gelin damadın evine geldiği zaman kaynanası bir elinde ayna, diğesinde kevgir olmak üzere, şu tekerlemeyi söyler:

Ev seniv eşik seniv (ev senin eşik senin)

Dördeki beşik seniv (dördeki beşik senin)³⁷⁸*

Eve yeni gelen gelinin ayağının önüne eşikte bir tas su koyulur. Eve uğur ve bereket gelsin diye gelin bu tasa ayağıyla vurur ve suyu dökmeye çalışır. Bu pratik bazı Türkmen yerleşim yerlerinde az bir farklılıkla şöyle yapılmaktadır. Gelin koca evine geldiği gün, gelinin ayağı su dolu bir leğene batırılıp bu leğenin suyu evin dört tarafına serpilir ise eve bereket getireceğine inanılır.

Günümüzde gerdek gecesini otellerde geçiren damatla gelin, otelden ilk döndüklerinde ev eşiğine girmeden önce bir horoz, maddî durumu iyiyse koyun keser, damatla gelin ayaklarının ucu ile kurbanın kanına basar ve öylece eve girer.

Kütahya'da gelin eve girerken, kapının eşiğine yağ ve bal sürerlerse evde bereket olacağına inanılır.³⁷⁹ Eşiğin tekin olmadığı inancı, Azerbaycan, Makedonya, Nahçıvan'da³⁸⁰ ve birçok Türk topluluğu arasında mevcuttur.

Kazak Türkleri arasında gelin eşiğe bastırılmaz; halı üzerinde içeri alınır.³⁸¹ Bu uygulama bazı farklılıklarla Harput,³⁸² Gaziantep, Elazığ,

* Dör: eski evlerde büyük ev denilen bölümün önemli gözü sayılan konuk odası.

³⁷⁸Suphi Saatçi, "Kerkük Folklorunda Düğün Geleneği", **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri IV. Cilt**, Elazığ 1985, s.324.

³⁷⁹ Hayriye, "Kütahya'da Halk İtikatları", **HBH. Y.1, S.4**, 1 Şubat 1930, s.53.

³⁸⁰Yaşar Kalafat, **2000a, a.g.e.**, s.222.

³⁸¹ Ziya Gökalp, **1976b, a.g.e.**, s.312.

³⁸² Rıfat Araz, **a.g.e.**, s.65.

Erzurum, Sarıkamış, Ağrı, Kars,³⁸³ Malatya,³⁸⁴ Kastamonu,³⁸⁵ Kütahya,³⁸⁶ İstanbul,³⁸⁷ Diyarbakır,³⁸⁸ Mersin³⁸⁹ vb. yerlerde de tespit edilmiştir.

Evi nazardan korumak için evin eşiğinde, yedi göz boncuğu, geyik başı veya tersine dönmüş bir çocuk ayakkabısı asılır. Bu âdet Anadolu'nun birçok yerinde tespit edilmiştir. Mesela Zile'de evin eşiğine nal çakmak, kapı üstlerine kaplumbağa kabuğu, kirpi, geyik boynuzu ve üzerlik takmakla nazarın önleneceğine inanılır.³⁹⁰

Hanekin, Karağan ve Kızlarbat'ta evlere akrep ve yılan gibi tehlikeli hayvanların girmemesi için Kakaî büyüklerine gidilir ve bir dua etmeleri istenir. Niyet tutularak getirilen dua bir parça ekmekle birlikte evin eşiğine asılır. Böylece bu tür hayvanların eve girmeyeceğine inanılır.

Evde hamam ve karanlık yerlerden korkulur; çünkü kötü ruhların, iyelerin oralarda gizlendiklerine inanılır. Ancak mutfaktan korkulmaz, çünkü ışık ve nimetin bulunduğu yer sayılır. Eskiden Kerkük başta olmak üzere bütün Türkmenlerin yerleşim birimlerinde evlerde hamam yoktu. Bu yüzden Pazar hamamına gidilirdi. Bu hamamların iyeleriyle ilgili birçok rivayet tespit edilmiştir. Bunlardan birisi şöyledir:

Vaktinde evlerde hamam olmadığı için erkekler sabah namazını kılmak için çarşı/pazar hamamına giderlerdi. Adamın birisi şafak sökmeden önce karanlıkta hamama gider, hamamın kapısını açık bulur, içeri girer. Hamamcıya selam verdikten sonra elbisesini çıkarıp hamamda bulunan ve *Cehennem Taşı* denilen taşta biraz terlemek üzere oturur. Cehennem Taşı'nda³⁹¹ kendisinden önce gelen bir başka adam oturmaktadır. Ona da

³⁸³ Yaşar Kalafat, **1999a, a.g.e.**, s.59.

³⁸⁴ Ahmet Şentürk, "Malatya'nın Yeşilyurt İlçesinde Bazı İnanışlar", **TFA**. Y.22-Cilt.13, S.256, Kasım 1970.

³⁸⁵ Talat Mümtaz, **1934, a.g.m.**, s.283.

³⁸⁶ Hamdi Aydın, "Eski Tıbbi ve İçtimai Folklorumuza Dair Kütahya'da İnanmalar", **TFA**. Y.4-Cilt 2, S.37, Ağustos 1952, s.597.

³⁸⁷ Behire Mı., "İstanbul'da Halk Âdetleri ve İnanmaları", **HBH**. Y.3, S.35, 15 Haziran 1934, s.315–316.

³⁸⁸ Şevket Beysanoğlu, "Diyarbakır'da Bazı Gelenek ve İnanışlar", **TFA**. Y.26, C.15, S.305, Aralık 1974, s.7180–7181.

³⁸⁹ Nedim Orta, **1963 a.g.m.**

³⁹⁰ Mehmet Yardımcı, "Zile ve Çevresinde Görülen Çeşitli İnanmalar", **TF**. Y.6, S.200, Nisan 1985, s.18–19.

³⁹¹ Eskiden hamamların ortasında terlemek için kullanılan büyük bir taştır.

selam verir. Yanındaki adama baktığında ne görsün? Adam birkaç metre uzakta olan su kazanına elini uzatıp tasına su doldurmakta ve başının üzerine dökmekte. Üstelik adama bakıp demiş ki istersen sana da su getireyim. Ayrıca bununla da yetinmeyerek bir ayağını kazanın arkasına kadar uzatmış. Adam bunu görünce çırılçıplak bir vaziyette hamamdan kaçır. Çıktığında hamam sahibiyle karşılaşır; hamam sahibi ondan niçin böyle çıktığını sorar. Adam ona gördüklerini anlatır. Hamam sahibi; elini on metre uzatarak adam bu kadar mı uzattı elini deyince, adam tekrar kaçmaya başlar. Adam hamamdan kaçarken yolda bir başka adama rastlar. Yoldaki adam, niçin kaçtığını sorar. Adam hamamda gördüğünü ona da anlatır. Yoldaki adam yine elini ayağını on metre uzatarak, hamamdaki adamlar ellerini bu kadar mı uzattı diye sorar. Adam bunu görünce sağa sola bakmadan eve kadar kaçır. Karısı kapıda onu bu halde gördüğünde, eve niçin erken döndüğünü sorar. Adam sabah olmadan artık kimseye güvenip konuşmam der. Sabah olunca karısına başına gelenleri anlatır. Ancak karısı ona inanmaz. Adam sabah evden çıkar hamama tekrar gider ve hamamcıdan niçin böyle yaptığını sorar. Hamamcı, ben zaten bugün uyuyakalmıştım, o yüzden hamamı biraz geç açtım, sen ne diyorsun? diye adama cevap verir.³⁹²

Hamam motifi Türkmen halk şairlerinin bazı manzum masallarında da yer alır.³⁹³

Bölgede kötü iyeli evler ile ilgili anlatılan rivayetlerden iki rivayeti aşağıya alıyoruz:

Hanekin'in Mezra semtinde kötü iyeleri olan bir evde kadının birisi, dokuz çocuk üst üste doğurmuş, ancak dokuzu da birer hafta veya birkaç gün yaşadıktan sonra ölmüşler. Kadının söylediğine göre evde kötü ve çirkin bir cin, iye vardır. Kendisine görünmüş ve ona demiş ki senin doğurduğun çocuklar benimdir; o yüzden onları yanıma almam gerekir. Kadın bir başka eve taşınmış ve yeni evde üç tane çocuk doğurmuş ve hepsi yaşamıştır. Şimdi o evde oturanların çocuklarının öleceğine inanılır.

³⁹²Necdet Yaşar Bayatlı, **2007b, a.g.m.**, s.32.

³⁹³Necdet Yaşar Bayatlı, **2007, a.g.e.**, s.340–341.

Hanekin ilçesinin “Hacı Mahalle” mahallesinde Dayı Nevres’in evinin kötü cin ve iyelerle meskûn olduğuna inanılır. Bu evde oturanlar, salondaki Ayetül Kürsi’nin üç gün üst üste kendiliğinden tersine çevrildiğini söylemektedirler. Daha önceden de ev boş dururken geceleyin garip garip sesler ve gürültülerin duyulduğu söylenmektedir.

Bölgede yeni taşınılacak eve malzeme götürmeden önce bir Kuran-ı Kerim’le bir ayna ve bir parça ekmek götürmek hem ev sakinleri hem de evin cinleri, iyeleri için hayırlı ve uğurlu sayılır. Ayrıca perşembe günü yeni bir eve taşınanın, kapının eşiğinde bir yumurta kırması gerekir. Ailenin durumu iyi olursa bir kuzu veya bir horoz kesmek iyi sayılır ve eve uğur, bereket getireceğine inanılır. Bununla beraber yeni girilen evlere tatlı ziyafeti verilir. Türkmen kadınları, Çay Abbas veya İmam Abbas Çayı denilen ziyafeti de vermektedirler. Bu ziyafet şöyle yapılır; ziyafet veren kadın, akşam saatlerinde evinde külçe, pasta ve çay ikramı yapar, bu ziyafete bütün komşu, akraba ve tanıdık kadınlar davet edilir. İmam Abbas Çayı ziyafeti başka münasebet, nezir ve dilekler için de verilmektedir. Bir başka inanca göre; taşındıktan sonra, tavuğun altına 21 tane yumurta koyulur, bu yumurtaların birçoğu civciv olursa evin bereketli ve uğurlu, olmazsa evin uğursuz ve bereketsiz olacağına inanılır. Bununla beraber evin bahçesine soğan, sarımsak ekmek gerekir; çünkü birisinin ölümüne veya ev sakinlerinin taşınmalarına sebep olur inancı vardır.

Yeni evlerle ilgili bir başka pratiğe göre yeni eve taşınmadan bir akşam önce bir tepsiye birkaç çeşit yemek koyulur ve boş olan evde bir sehpanın üzerine bırakılır. Ertesi gün o tepside herhangi bir değişiklik olmamışsa ev iyesinin iyi ve evin rızklı, uğurlu olduğuna; yemeklerde bir değişiklik olmuşsa ev iyesinin iyi olmadığına ve evin rızksız, uğursuz olduğuna bir işaret sayılır. Bu durum ev iyesinin bu yeni ailenin eve taşınmasını istemediği anlamındadır.

Evin hiçbir yerine bilhassa eşiğe “*Bismillah*” demeden sıcak su dökülmez. İnanca göre iyelerin de insanlar gibi çoluk çocukları vardır. Dökülen sıcak su iyelerin çocuklarına zarar verirse, onlar da ev sahibinin çocuklarına zarar verebilir. Bu pratiğin, Balkanlar, Kuzey Mezopotamya ve

Nahçıvan'da yaşayan Türkler arasında da yapıldığını Yaşar Kalafat'tan öğrenmekteyiz.³⁹⁴

Altay Türkleri, evin iyesine hürmet ve saygı göstererek evin içinde ıslık çalmaz.³⁹⁵ Bu inanç bölgede de tespit edilmiştir. Yerli Türkmen ağzında “Şavır”, “Fiko Çekmeğ” denilen ıslık dudakları büzerek, ya da ağza parmak sokarak çıkarılan ince, keskin ve halk tarafından hoş görülmeyen bir sestir. Eskiden olduğu gibi günümüzde de ıslık çalmak hoş görülmez ve iyi bir davranış sayılmaz. Halk arasında ıslığın olumsuz yönleri şöyle özetlenebilir:

İkinci vaktiyle geceleyin ıslık çalmak günah sayılır. Bu vakitlerde ıslık çalanın etrafına kötü iyeler toplanıp bu vesileyle söz konusu şahsı çarpabilirler. Bir evde ister gündüz ister gece saatlerinde ıslık çalınrsa o evde bereketin kalmayacağına inanılır. Ayrıca yılan yuvasına yakın bir yerde ıslık çalınrsa, yılan hemen dışarı çıkıp o şahsı sokabilir.³⁹⁶

Ev ve eşik iyesi ile ilgili tespit edilen inanç ve pratiklerde görüldüğü gibi, bölgede eski Türk Gök Tanrı inanç sisteminin izleri benzer veya farklı bir şekilde günümüze kadar muhafaza edilmiştir. Halk ev iyesini diğer iyelerden farklı görüp, onu iyi, koruyucu ve bereket getirici bir iye olarak sayar. Onu memnun etmek, kızdırmamak, ona zarar vermemek için birçok pratiğe başvurur. Eve yeni gelen gelinin ayağı eve hayırlı ve uğurlu olsun diye ayağını suya batırıp daha sonra o suyu evin her köşesine dökmek, serpmek, onun ayağını kesilen kurbanın kanına bastırmak, üzerlik yakıp evin muhtelif yerlerine yaymak, yeni girilen eve başta Kuran-ı Kerim olmak üzere ayna ve ekmek götürmek, ziyafet vermek, kurban kesmek, akşam saatlerinde evi aydın tutmak, ölünün yıkandığı yeri de karanlıklar içinde bırakmamak ve aydınlatmak gibi inanç ve pratiklerin altında gizlenen inançsa ev iyesinin varlığıdır.

³⁹⁴Yaşar Kalafat, 2000a, a.g.e., s.193.

³⁹⁵İbrahim Dilek, 1996b, a.g.m., s.101.

³⁹⁶Seyit Muhammet Bayramoğlu, "Islık Çalmak", **Yurt Gazetesi**, Y.28, S.1218, 31Temmuz, 1997, Bağdat, s.6.

1.2.5.2. Ocak ve Ateş İyeleri:

Ocak hemen hemen bütün Türk topluluklarında kutsal sayılıp evlerin yaşama sevinci ve hayat kaynağıdır. Bereketi, ekonomiyi ve uğuru temsil eden ocağa, her zaman bir kudret kaynağı gözüyle bakılmış, karşısında korkuyla karışık bir saygı duyulmuştur. Ocağın kutsallığı ateşten gelmektedir. Dört aslî unsurdan biri olan ateş, arıtıcı, ısıtıcı ve kötülükleri uzaklaştırıcı majik niteliğiyle halk inanmalarında her zaman ön planı almıştır.³⁹⁷

İç Asya eski göçebe Türk geleneğinde oçok (ocak), hem yemek pişirme hem de ayinin yapıldığı yerdir.³⁹⁸ Nitekim bütün Orta Asya ve Sibirya Türk mitolojisinde ateşin gökten indiği ve kutsal “*ıduk*” sayıldığı inancı görülmektedir.³⁹⁹ Hunlar çağıında, ateş iyesinin varlığına inanıldığı ve ona yönelik ayin ve merasimlerin yapıldığı tespit edilmiştir.⁴⁰⁰ Örneğin, Etil “İdil” boyu Türklerinde od ve ocak ruhu vardır, buna tapınılır ve atalar kültü ile ilgili olarak od anası ve ot atasından söz edilir.⁴⁰¹ Altay Türkleri ateşi ruhlu ve kutsal bir unsur saymakla beraber bu ruha “*ot bezi*” ateş sahibi adını vermişken, Yakut Türkleri, bu ruha “*ot iççite*”,⁴⁰² Teleüt Türkleri “*ot ene*” ateş ana⁴⁰³ Kırgız ve Kazak Türkleri “*Od ata*”, “*Od ana*”,⁴⁰⁴ Kazan Tatarları da “*od iyes*”⁴⁰⁵ adını vermiştir. Ateşin temizleyici, kötü ruhlardan ve hastalıklardan koruyucu bir unsur olduğu kabul edildiği için ona kurban sunulduğu ve saçı yapıldığı bilinmektedir.⁴⁰⁶ Ateş iyesini memnun etmek ve onun rızasını kazanmak için, Altay, Soyat, Buryat, Beltir, Teleüt ve Çuvaş Türkleri, ona koyun, kısırak gibi hayvanlar kurban ederdi.⁴⁰⁷ İbn Fazlan’ın verdiği bilgilere göre; Türkler ateşe fazla saygı gösterdikleri için, ona saygısızlık yapanları

³⁹⁷ Sedat Veyis Örnek, *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, Ankara, Ankara Ün. Yay., 1966, s.115.

³⁹⁸ Emel Esin, *a.g.e.*, s.49.

³⁹⁹ Bahaeddin Ögel, **2003, a.g.e., C.1**, s.55; Abdülkadir İnan, **2006, a.g.e.**, s.66.

⁴⁰⁰ Wolfram Eberhard, *Çin’in Şimal Komşuları*, (Çev. Nimet Uluğtuğ), Ankara, TTK. Yay., 1996, s.100.

⁴⁰¹ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s.52.

⁴⁰² Sadettin Buluç, “Şaman”, s.328.

⁴⁰³ Hikmet Tanyu, “Türklerde Ateş ile İlgili İnançlar”, **I.Uluslar Arası Türk Folkloru Kongresi Bildirileri, IV. Cilt**, s.71.

⁴⁰⁴ Ziya Gökalp, **1976a, a.g.e.**, s.36.

⁴⁰⁵ Ahmet Hikmet Eroğlu, *a.g.e.*, s.50.

⁴⁰⁶ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.* s.50.

⁴⁰⁷ Sadettin Buluç, Şaman, s.328.

cezalandırmışlardır.⁴⁰⁸ Eski Türklerin yurtlarını dolaşan seyyahlar, Türklerin ateşe gösterdikleri saygıyı “*tapma*” olarak yorumlamışlardır.⁴⁰⁹ Ancak bugün ateşe duyulan saygıyı belli ölçüde devam ettiren Sibiryaya Türklerinin (Altay, Tıva, Hakas, Saha, Şor) günlük hayatında ateşin yeri incelendiğinde bunun bir tapınmadan ziyade aşırı saygı anlamına geldiği görülmektedir.⁴¹⁰ Şamanist Türklerin inançlarına göre, ateş her şeyi temizler ve kötü ruhları kovar nitekim VI. yüzyılda batı Göktürk hakanına gelen Bizans elçilerini ateşler arasında geçirmişlerdir. Moğol saraylarında da yapılan bu törenin sebebi, elçilerle gelmesi muhtemel olan kötü ruhların kovulması içindir.⁴¹¹ Nitekim Ortaçağ Orta Asya (Türkistan) Türklerinin temizlik amacıyla insanları ya da eşyaları ateşin içinden geçirdikleri Jean Paul Roux tarafından da belirtilmiştir.⁴¹² Günümüzde Altay Türklerinin inanişine göre her Altay Türkünün hayatında en anlamlı ve en değerli şey onun doğup büyüdüğü evi, ateşi ve ocağıdır. Çünkü evin ocağı, evde yakılan ateş Altay ailesinin asıl unsurudur. Ateşin etrafında toplanan ailenin mutluluğunun, bu ateşin alevlerinden çocuğa geçeceği düşünülür.⁴¹³ Tıva Türkleri için de ocak kutsaldır. Tıvalar tarafından sacayağındaki ateş kutsanır. Sacayağı üçayaklıdır. Bu ayaklar insanoğlunun geçmişi, bugünü ve gelecekteki yoludur. Sacayağının üçayağı insanoğlunun üç ayrı soyunu üzerinde taşır. Ateş sacayağının geçmiş, şimdi ve geleceği temsil eden ayaklarından biri eğilmesin diye kutsanır. Ateş kutsanırken süt saçılıp ateş iyesinden yardım istenir.⁴¹⁴ Ateş aynı zamanda kendisinden yardım beklenen, korku ve saygı duyulan bir unsur olarak karşımıza çıkar. Ateş, Şaman ayinlerinden yeni yıl bayramı kutlamalarına kadar yapılan her toplumsal törenin olmazsa olmazıdır.⁴¹⁵

⁴⁰⁸ İbn Fazlan, **a.g.e.**, s.117.

⁴⁰⁹ Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, s.51.

⁴¹⁰ İbrahim Dilek, “Sibiryaya Türklerinde Ateşle İlgili İnançlar, Törenler ve Bazı Efsaneler”, **Bilig**, S.46, 2007, s.33.

⁴¹¹ Abdülkadir İnan, **2006, a.g.e.**, s.66.

⁴¹² Süleyman Bingöl, **Jean Paul Roux’un Eserlerinde Türk Gelenek ve Görenekleri**, (Yüksek Lisans tezi), Denizli, Pamukkale Ün., Sos. Bil. Ens., 1997, s.68.

⁴¹³ İbrahim Dilek, **2007, a.g.m.**, s.35.

⁴¹⁴ İbrahim Dilek, **2007, a.g.m.**, s.40

⁴¹⁵ İbrahim Dilek, **2007, a.g.m.**, s.48.

Türkler, İslam dinini kabul ettikten sonra da ateş kültü ile birçok pratik ve uygulama yapmaya devam etmişlerdir. Bugün Müslüman Türk topluluklarından Kazak ve Başkurt Türkleri arasında bu inancın izleri tespit edilmiştir.⁴¹⁶

Müslüman Kırgız ve Kazak Türklerinin düşün törenlerinde ateş ve ocak, tıpkı Şamanist Türklerde olduğu gibi en önemli unsurlardandır. Kırgızların Manas Destanı'nda bir gelinin kayınbabasının evine giderken ateş ve ocağı yükündüğü şu şekilde anlatılmaktadır: Kızlar ve gelin çifte çifte dizilerek çadıra girdiler, gelin eğilerek ocağa selam verdi. Sonra ateşe yaklaşıp yükündü, ateşe selam verdi.⁴¹⁷ Özbekistan'da sabahleyin evinden başkasına ateş verenin ocağının söneceğine inanılır.⁴¹⁸ Gagavuz Türkleri, ateşi canlı ateş ve cansız ateş olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Cansız ateş iki odunun birbirine sürtülmesiyle elde edilir. Böyle ateşle oynamak doğru değildir. Çocuklar oynarlarsa sidikli olurlar. Canlı ateş kötü ruhları kovmak için kullanılır.⁴¹⁹ Nahçıvan'da ateşe and içilir. Ateş su ile söndürülmez. Ona yemin edilirken de “*ant olsun/oda/ateşe*”, “*ocak hakkı*”, “*od sana ganim olsun*” denilir.⁴²⁰

Türklerde ateş ile ilgili inanç ve uygulamalar Zerdüştilik ile de ilişkilendirilmektedir. Ancak Zerdüştilik ile Türklerin ateş konusundaki anlayışları temelde farklıdır. Zerdüştilikte ateş, kendisine tapınılan bir obje iken Türklerde bu inanç, kötü ruhları kovma, temizleme ve arındırma objesi olarak ortaya çıkmaktadır.⁴²¹

Bugün Anadolu başta olmak üzere muhtelif Müslüman Türk topluluklarında ateş–ocak kültü ile ilgili inanç ve pratiklere rastlamak mümkündür.

Aydın'ın Alamut Köyü'nde yaşayan Türkmenlerde, aile reisi olan baba, evlenen oğlu için çadır (toprak ev, keçe çadır) yaptırır ve yeni çiftler bu çadıra

⁴¹⁶ Abdülkadir İnan, 2006, a.g.e., s.66.

⁴¹⁷ Abdülkadir İnan, 1976, a.g.e., s.45.

⁴¹⁸ Doğanay Çevik, “Türkiye’de Yaşayan Kazak, Kırgız ve Özbeklerde Halk İnançları”, **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, Ankara, KB. Yay., Y.9, S.21 s..13.

⁴¹⁹ Harun Güngör-Mustafa Argunşah, 2003, a.g.e. s.118.

⁴²⁰ Yaşar Kalafat, 2000b, a.g.e., s.15.

⁴²¹ Ahmet Hikmet Eroğlu, a.g.e., s.57.

gelir. O zaman “ata” kurban keser ve ocağı ebediyen tütsün diye ateş yakar. Buna yeni ocak uyandırma denir.⁴²² Bununla birlikte, İstanbul,⁴²³ Trabzon,⁴²⁴ Hatay,⁴²⁵ Mersin,⁴²⁶ İçel,⁴²⁷ Ankara,⁴²⁸ Gaziantep,⁴²⁹ Sakarya,⁴³⁰ Afyon,⁴³¹ Isparta,⁴³² Çubuk,⁴³³ Adana,⁴³⁴ Harput,⁴³⁵,Yalvaç,⁴³⁶ Burdur’da⁴³⁷ ve birçok yerde yapılan halk inançları çalışmalarında günümüzdeki ateş kültünün izleri tespit edilmiştir.

Türk dünyasının bir uzantısı olan Irak Türkmenleri arasında da ocak-ateş kültü ile ilgili inanç ve pratiklerin günümüzde devam ettiği görülmektedir.

Ocağa-ateşe küfretmek, tükürmek, ateşle oynamak, yanmakta olan ateşin üzerine *Bismillah* demeden soğuk su dökmek, işlemek, gece vakti ateş vermek, ateşe kirli şeyleri atmak gibi hareket ve davranışlar; ocağın batacağı, uğur ve bereketin gideceği, hastalıkların baş göstereceği ve günah işleneceği inancı ile yapılması yasaklanan, hoş görülmeyen pratiklerdir. Ayrıca mangaldaki közlerinin küllerinin gelişi güzel yere dökülmesi, yüksek bir yerden atılması ocağın söneceğine, evin kül gibi savrulacağına işaret eder.

⁴²² Ali Rıza Gönüllü, “Türk İnançlarında Ocak Motifi”, **MK**. S.74, Temmuz 1990, s.33.

⁴²³ Mı. Faik-Mı. Behire, “İstanbul’da Halk Âdetleri ve İnanmaları”, **HBH**. Y.3, S.35, 15 Haziran 1934, s.315-317.

⁴²⁴ Şevket, “Trabzon’da Halk Âdet ve İtikatları”; **HBH**. Y.1, S.9, 1Temmuz 1930, s.9-11.

⁴²⁵ Sedat Bahadır, **a.g.e.**, s.57-64.

⁴²⁶ Ali Selçuk, “**Mersin Yöresi Tahtacılarının Dini İnanç ve Uygulamaları**”, (Doktora Tezi), Kayseri, Erciyes Ün., 2003, s.216-222.

⁴²⁷ Nilgün Çıblak, “**İçel Tahtacıları- Dinî İnanışları ve Dinî Törenler, Halk Kültürü, Anonim Halk Edebiyatı**”, (Doktora Tezi), Adana, Çukurova Ün., 2001.

⁴²⁸ İbrahim Ethem Arıoğlu, “**Ankara’daki Ziyaret Yerlerinin Halk Bilimi Bakımından Değerlendirilmesi**”, (Yüksek Lisans tezi), Ankara, Gazi Ün., 2000, s.31-32.

⁴²⁹ Cemil Cahit Güzelbey, “Gaziantep Halk İnançlarından Bir Demet”, **TF**. Y.5, S.50, Eylül 1983, s.20-22.

⁴³⁰ Fatih İyiyol, “**Sakarya Türkmenleri (Manavları)nda İnanışlar, (Tavuk Köyü ve Büyük Esence Köyü Öğreği)**”, (Yüksek Lisans tezi), Sakarya, Sakarya Ün., 2003, s.106.

⁴³¹ Erdal Aday, “**Afyon ve Yöresi Halk Bilimi Ürünlerinde Eski Türk İnançlarının İzleri**”, (Yüksek Lisans tezi), Afyon, Afyon Kocatepe Ün., 2003, s.72-77.

⁴³² Haşim Keskin, “**Isparta ve Civarında Yaşayan Halk İnançları**”, (Yüksek lisans tezi), Isparta, Süleyman Demirel Ün., Isparta 1998, s.80.

⁴³³ Ayhan Zeki, “**Çubuk ve Civarında Halk İnanışları Üzerine Bir Araştırma**”, (Yüksek Lisans tezi), Kayseri, Erciyes Ün., 2002, s.48-50.

⁴³⁴ Mehmet Çeribaş, **a.g.e.**, s.109-114.

⁴³⁵ Rıfat Araz, **a.g.e.**, s.65-70.

⁴³⁶ A. Türcü Tütüncü, “Yalvaç’ta Ateşle İlgili Tören ve İnanışlar”, **TFA**. Y.29-Cilt17, S.342, Ocak 1978, s. 8207-8209.

⁴³⁷ Fuat Naci Köse, “**Burdur ve Yöresi Halk Bilimi Ürünlerinde Eski Türk İnançlarının İzleri**”, (Yüksek Lisans tezi), Afyon, Afyon Kocatepe Ün., 2001, s.58-61.

Bölgede yaygın olarak “*suyun ataşın âmânı yoxtı*” (suyun ateşin âmânı yoktur) inancı vardır. Bu inanç ateş veya su ile gereksiz yere oynayanın zarar görebileceğine dair bir uyarı mesajı gibi görünmektedir.

Yaramaz, serseri bir çocuk sahibi olan anne ve babaya “*Ocağiv kör olsaydı*” (Ocağın kör olsaydı), anne veya babanın yaramaz çocuğa “*Ocağta olmıyayadıv*” (Ocakta olmasaydın), şeklindeki ya da “*Ocağiv sönsün*” (Ocağın sönsün) gibi beddualar bölgede yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Ayrıca yalvarmak yakarmak anlamında kullanılan “*Ocağiva ayağiva düşmişem*” (Ocağına kapına düştüm) ve bir daha çocuk sahibi olmaması için “*Ocağiv qurrısın*” (Ocağın kurusun) gibi tabirler de yaygındır.

Ölünün arkasından üç gün üst üste ve genellikle perşembe günlerinin akşam saatlerinde buhur yakılır. Ayrıca evde ölünün yıkandığı yerde de üç gün üst üste mum yakılır⁴³⁸ ve aydınlatılır. Bununla beraber bayram sabahları ve perşembe günü mezar ziyaretine gidilirken; kimi zaman buhur kimi zaman da yine mum yakılır. İnanca göre, bu buhur ve mumlar karanlık olan mezarı aydınlatır. Ayrıca biri öldüğünde evde ocak söndürülmez. Çünkü söndürülürse onun çocukları ve neslinden gelenlerin de yok olacaklarına veya öleceklerine inanılır.

Eskiden Kerkük'te her mahallenin bir evinde sürekli olarak ocağın ateşi yanardı. Halk, yani mahalle sakinleri, bu ocaktan ateş alırlardı. Bu ocağa “*ocağzade*” (Ocak zade) adı verilirdi.

Çocuk, ateşe işerse veya gündüzleri ateş ile oynarsa; gece rüyasında korkunç ruhları görür ve sidikli olur inancı yaygındır.

Bölgede bir işin baş tutması veya başarılması halinde “*Ataş/ateş Aldı*”, bir insan çok öfkeli olduğu veya pahalı bir nesnenin fiyatı duyulduğu zaman “*Ataş atırı*” (ateş atıyor), çok hareketli ve yaramazlık yapan çocuklara; “*Ataş parçasıdı*” (ateş parçasıdır), sakıncalı ve tehlikeli işlerle uğraşıldığı zaman; “*Ataştan oynamağ*” (ateşle oynamak) denilir.

⁴³⁸Arkadaşımız Sadık Assafoğlu'nun anlattığına göre, 6-7 sene önce kaybettiği kardeşinin cenazesini evlerinin bir odasında yıkamışlardı. Günümüze kadar her perşembe günü annesi tarafından odada mum ve buhur yakılır.

Bölgede ateş yanan mekâna cinlerin ve kötü ruhların girmeyeceğine inanılır. Ateş söndürüldüğü zaman mekâna kötü ruhların toplandığına inanılır. Bu yüzden söndürülen ateşin külünün yanında yatılmaz. Çünkü ateşin külünde kötü ruhların yattığına inanılır.

Günümüzde pek yaygın bir şekilde yaşamamasına rağmen eskiden ateşten ses çıkarsa, ateşi yakan kişi hakkında kötü şeyler konuşulduğuna bir işaret sayılırdı.

Ocakta ateşin sesi yükselirse felaket olacağına ve ateşin rengi yeşil olursa bir misafirin geleceğine inanılır. Bu inançlarda ateşin gelecekte haber verme gibi bir fonksiyonunun olduğu görülmektedir. Ayrıca fala bakmak, gelecekte haber almak, nazardan korunmak için Kerkük'te bulunan Baba Gürgür ateşine gidilir. Baba Gürgür'e murat dilemeye ve dilek tutmaya gidenler bir ağaç parçasıyla yeri eşeleyip açtığı çukur tutuşursa niyetin veya muradın gerçekleşeceğine inanılır. Bu yüzden Baba Gürgür çevresinde elle kazılmış bir sürü çukur bulunmaktadır. Bu çukurların kimisi parlamış, kimisi kara, kör, umutsuzların kederiyle doludur.⁴³⁹

Mesudiye'de yanan ateşin fosurdaması; düşmanın gıybet ve kötülükle bahsettiğine işarettir. Buna karşı "*kör olsun*" denilir ve oduna tükürülür.⁴⁴⁰ Makedonya Türkleri arasında ocaktaki ateşe ani bir titreme veya yanmakta olan bir mumun bir tarafından erimeyerek kalması misafir habercisi olarak yorumlanır. Gelen misafirin boyu da alevin veya mumda erimeyen kısmın boyuna bakılarak tahmin edilir.⁴⁴¹

Bölgede çocuklar bayramlarda ateş yakar; etraf aydınlanır, kötü ruhların da korkarak evlerden uzaklaştırılmaları sağlanır. Aynı zamanda şu dörtlük söylernir:

Oğlan oğlan od geti (getir)

Oda salâvat geti

Nenev pilav bişirdi (annen pilav pişirdi)

⁴³⁹Nermin Neftçi, **2003, a.g.e.**, s.23-24; Hikmet Tanyu, **Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri**, Ankara, Ankara Ün. Basımevi, İlahiyat Fak. Yay., 1967, s.39.; Kerküklü kaynak kişiler.

⁴⁴⁰Osman Gürsoy, "Mesudiye'de Yorum, İnanç ve Anlamlar", **TF**. Y.22- C.13, S.253, Ağustos 1970, s.5713-5714.

⁴⁴¹R. İlker Adıgüzel, (Çev.), "Makedonya'da Halk İnanışları" **HB**. S.2 Kasım-Aralık 1973, s.13-15.

*Yoldaşları yığ geti*⁴⁴²

Kendisine has törenler ve pratiklerle kutlanan ortak bayramlarımızdan birisi de nevruzdur.⁴⁴³ Irak Türkmenleri özellikle Şii mezhebine bağlı olanlar, her yıl bu günü kutlamaktadırlar. Bu günde ateşler yakılır. Çocuklar etrafı aydınlatmak, evlerden kötü ruhları uzaklaştırmak maksadıyla bu günde ateş yakarlar.⁴⁴⁴

Eskiden Kerkük'te, 14 Eylül gecesi bir şenlik gecesi olarak kutlanıyordu. Çocuklar mahalleleri ve sokakları dolaşarak (Sayadan ilan çıxmırı qayadan) diye bağıryorlardı. Bu günden sonra artık Kerkük'te havalar soğumaya, halk bundan böyle artık evin içinde yatmaya başlıyordu. Çünkü Kerkük'te ve bütün Türkmen yerleşim birimlerinde eski bir âdet olarak yaz mevsiminde havalar sıcak olduğu için evin damında yatılırdı. Bu gecede artık damlarda bulunan şerbeler (testiler) ve su içmek için kullanılan porselen malzemeler damdan aşağıya doğru atılır ve kırılırdı. Bu gecede halk büyük bir ateş yakardı. Bu geleneğin Kerkük'te yaşayan Hıristiyan Türkmenlerden Müslüman Türkmenlere geçtiği söylenmektedir. Hıristiyanlar bu gecede Haç bulunması bayramı yaparlar. Onlara göre; Bizans kralının annesi (Hilani) Hz. İsa'nın haçını bulmak için Filistin'e adamlar göndermiş, Filistin'den İstanbul'a kadar yol boyunca bulunan dağların başına birbirlerini görecek şekilde adamlar yerleştirmiş. Haç, 14 Eylül gecesinde bulunduğu dağ başındaki adamlar haçın bulunduğunu birbirlerine bildirmek maksadıyla ateşler yakmışlar. Bundan sonra Hıristiyanlar her yıl bu münasebeti kutlamak için bu gecede ateşler yakarak şenlikler yapmaya başlamışlardı.⁴⁴⁵

Günümüzde Anadolu'nun muhtelif yerlerinde hastalıklara, nazara karşı mutlaka ateşten yararlanılır ve buna alazlama denilir. Bu sözcük eskiden "*alazlama*" şeklinde söylenirdi.⁴⁴⁶ Irak Türkmenleri arasında da nazardan korunmak için başvuru en önemli unsurlardan birisi de ateş sayılır. Bu pratiklerden birisi de şöyledir: Nazara gelen şahıs için bir mavi kumaş getirilir,

⁴⁴² Gazanfer Paşayev, **1998, a.g.e.**, s.50.

⁴⁴³ İsa Özkan, **2007, a.g.e.**, s.179.

⁴⁴⁴ bk.Necdet Yaşar Bayatlı, "Kerkük Baharında Çarşamba Suru ve Nevruz Şenlikleri", **Edebiyat Otağı**, 2007ç, Y.2, S.24, s.25–27.

⁴⁴⁵ Şakir Sabır Zabıt, **a.g.e.**, s.18.

⁴⁴⁶ Abdülkadir İnan, **1998, a.g.e.**, C.II, s.478; Abdülkadir İnan, **2006, a.g.e.**, s.68.

göz şeklinde makas ile parçalanıp kestirilir, bu parça bir tavada veya herhangi bir madenî tabakta yakılıp kül haline getirildikten sonra, üzerine su serpilir. Bu kül şahsın damağına, iki avucuna, kalbinin üstüne ve ayaklarının altına sürülür. İnanca göre bu pratik ile nazarı değen şahsın gözleri kül gibi ayağın altına düşer ve etkisiz hale gelir. Ateşten yararlanarak nazardan korunma ile ilgili inanç ve pratikler daha sonra “Nazar” başlığı altında ele alınacağı için burada üzerinde fazla durulmayacaktır.

Kerkük’ün Musalla Mahallesi’nde İmam Ebu Uluk ile Ocağ Mezarları bulunmaktadır.⁴⁴⁷ Bu yatırlara özellikle Ebu Uluk’a Ateş Babası da denilmektedir. Bu iki mezardan nur çıktığına inanılır; çocuğu olmayan kadınlar, çocuk sahibi olabilmek için buraya gelir; mezarın üstünde bulunan üç taşı üst üste koyar ve parmakları bu taşların üzerine bastırıp döndürmeye çalışır. Taşlar düşmeden dönerse muradın verileceğine inanılır.

Od-Ocak ilişkisi, Ocak-Ev ilişkisi ve Ocak-Şifa ilişkileri tamamen aynı şey olmamakla beraber, kendi içlerinde bir bütün oluşturur.⁴⁴⁸

Hastalara şifa bulmak maksadıyla ocaklara gitme pratiği, Türk dünyasının birçok yerinde olduğu gibi Irak Türkmenleri arasında da yaygındır.

Kerkük’teki Pasavan ailesi Sarılık Ocağı’dır. Günümüzde ailede Fikret isimindeki zat bu ocağı temsil etmektedir. Etkinlik babanın oğluna el vermesi ile geçmiştir. Hasta ocağa iki çuvaldız ve bir tas su ile gelir. Ocakta tasa su konur. Ocaklı suya yedi defa Yasin okur, aileden birisi çuvaldızı suya sokar, çıkarır, çuvaldızın suyu hastanın evinin etrafına “tu-tu-tu” diyerek dökülür, hastanın iyileşeceğine inanılır.⁴⁴⁹

Seyit Abdullah Tekkesi, Hanekin’in Telxane Mahallesi’nde yer alan bir tekkedir. Tekke, soyu seyitler sülalesinden gelen Seyit Abdullah’a aittir. Bu tekke bir sağlık ocağı niteliğindedir. Seyit Abdullah ve ailesi bu tekkenin içinde gömülüdürler. Daha çok hasta ve korkmuş çocuklar buraya götürülür. Seyit Abdullah’ın çocukları babalarından aldıkları icazetle, hasta çocuklara

⁴⁴⁷Cemal Abdullah, **Kerkük Rehberi**, Erbil, ITC. Yay., 2001, s.46-47; Yaşar Kalafat, **1998a, a.g.e.**, s.84. Kalafat’ın naklettiği *Ebun İmamı* diye bir imam bulunmamakta *Ebu Ölük İmamı’nın* ise *Ebu Uluk* şeklinde yazılması gerekmektedir. Burada maksadımız tenkit etmek değil, ona haddimiz yok, sadece bilgiyi düzeltmektir.

⁴⁴⁸Yaşar Kalafat, **1999a, a.g.e.**, s.63.

⁴⁴⁹Yaşar Kalafat, **1998a, a.g.e.**, s.82.

muska yaparlar. Muska çocuğun boynuna veya omzuna takılır. Bazen de muska suya konulur ve suyu hasta çocuğa içirilir.

Kifri ilçesinin kuzeyindeki büyük mezarlıkta bulunan “Mola Ali” dergâhı hasta çocuk ve büyükler tarafından şifa bulmak için ziyaret edilen bir dergâhtır. Hasta götürülürken yolda ilk rastlanan fakire bir miktar para, bir baş soğan ve bir ekmek verilir. Türbe ziyaret edilir ve hasta çocuk üç veya beş defa türbenin etrafında döndürülür. Türbe üzerindeki kamışlardan birisine bir paçavra bağlanır, böylece çocukta olan hastalığın o paçavra yoluyla kamışa geçtiğine ve bağlandığına inanılır. Hasta çocuk oradan da bir su değirmenine götürülür. Oradaki değirmenin nav arkından birkaç defa atlatılır ve değirmenin ışığında birikmiş fitil lamba isinden bir parmak alınına sürülürdü.⁴⁵⁰

İmam Hasan Ocağı, Tuzhurmatı ilçesine bağlı Yengice Köyü'nün güney yakasında “Kara Arx” ile eski Bağdat yolu üzerinde yer almaktadır. Halk buraya çeşitli dilekler için gelir. Hastalar şifa bulmak için külçe ile çayı nezir olarak burada dağıtırlar. Eskiden yağmurun kesildiği veya az olduğu yıllarda halk buraya gelir ve yağmur duası yapardı.⁴⁵¹

Seyit Abdal Tekkesi, Tuzhurmatı'da Aksu yakasının Bayat Köyleri'nin yolundadır. Seyit Abdal, Musul vilayetinden gelen bir seyit olup bu tekkeyi inşa etmiş ve tekrar Musul'a geri dönmüştür. Günümüzde bile hastalar ve murat almak isteyenler bu tekkeyi ziyaret etmektedirler. Muradına erenler, burada tatlı ve yiyecek dağıtırlar.⁴⁵²

Bölgede ocak-ateş kültü ile ilgili tespit edilen inanç, pratik ve uygulamalarda görüldüğü gibi başlangıçtan günümüze kadar eski Türk inanç sisteminin izleri devam etmektedir. Ateş-ocağın kurtarıcı, kuvvet, kudret, uğur, bereket, mutluluk, huzur getiren bir kült olmasının yanı sıra felaket, ağır hastalıklar ve her türlü ceza verebilen bir özelliğe sahip olduğuna inanılmaktadır. Bölgede yaşayan Türkmenler için ateş, vazgeçilmez, doğumdan ölüme kadar hayatın hemen her safhasında başvuru olan önemli bir

⁴⁵⁰Abdülhakim Mustafa Rejioğlu, “Yurt Özlemi/ 6”, **Kardaşlık**, Y.10, S. 9-10, Ocak-Şubat 1971, s.26-28.

⁴⁵¹Selahattin Nacioğlu, **2002, a.g.m.**, s.11.

⁴⁵²Selahattin Nacioğlu, **2002, a.g.m.**, s.11.

unsurdur. Ateşle ilgili tespit edilen bu inanç ve pratikler Zerdüştlükteki gibi ateşe tapma öğelerini ihtiva etmemektedir.

1.2.6. Kişioğlu, Ata ve Ata Ruhü

1.2.6.1. Kişioğlu:

Eski Türk inanç sisteminde kişioğlunun ruhundan güç alan bir kuvvesi vardı. Kişiyeye, yaşa ve cinsiyete göre değişen bu güç, ölümden sonra da devam ediyordu. Bu, Ata Ruhü olarak biliniyor ve taşıdığı kuvvenin gücü ve mahiyeti ile değişiyordu.⁴⁵³ Türk inanç sisteminde kişioğlunun ortaya çıkışı iki şekilde anlatılmaktadır. Bunların ilki Göktürk çağı Bengü Taşlarında⁴⁵⁴ diğeri de Türklerin kurttan⁴⁵⁵ türediklerine dair anlatılan efsanelerde görülmektedir.

Bengü Taşları'ndaki ifadeye göre gök ve yer yaratıldıktan sonra insanoğlu da yaratılmıştır. Türk de, kişioğlu Tengri tarafından yaratıldığı zaman yaratılmıştır. Tengri, Türk'ün koruyucusu olup Türk milleti yok olmasın; ıduk "yır-sub" sahipsiz kalmasın diye onlara kutlu kağanlar göndermiş ve kağanların halkı nasıl yöneteceklerini belirlemiştir.⁴⁵⁶ Türeyiş efsanesinde ise yaratılma anlatılmaz; tekrar yaratılma anlatılır. Çünkü savaştan önce zaten Türk milletinin varlığı söz konusudur. Bazı araştırmacılar, efsanedeki bu dişi kurt motifini sembolik olarak nitelendirmekte ve dişi kurdu "boz kurt" donuna girmiş ve düşmanlardan kendini ve yaralı Türk gencini korumuş bir Türk kızı, kadını, kam diye ifade etmektedirler.⁴⁵⁷

Görüldüğü gibi Türk mitolojisinde tek düze bir yaratma söz konusu değildir. İnsanın yaratılışı Kitab-ı Mukaddesle mukayese edilebilse de, Türk

⁴⁵³ Yaşar Kalafat, **1998a, a.g.e.**, s.86.

⁴⁵⁴ "üze Kök tengri asra yağız yer kılındukda ikin ara kişi oğlu kılınmış kişi oğlında üze eçüm apam Bumın Kağan, İstemi Kağan olırmış. Olurpan Türk budunung ilin törüsün tuta birmiş. İti birmiş". Muharrem Ergin, **2003a, a.g.e.**, s.8.

⁴⁵⁵ Efsanede Türkler bir savaşta yenilip yok olmak üzereyken geride kalan bir çocuk, bir dişi kurt tarafından bulunmuş, beslenmiş ve onunla evlenmesi sonucunda Türk milleti tekrar çoğalmıştır. Bahaeddin Ögel, **2003, a.g.e., I. C.**, s.91.

⁴⁵⁶ Muharrem Ergin, **2003a, a.g.e.**, s.8; Yaşar Kalafat, **1999, a.g.e.**, s.66.

⁴⁵⁷ Yaşar Kalafat, **1999a, a.g.e.**, s.66; Emel Esin, **a.g.e.**, s.44.

mitolojisi bu manada oldukça farklılık arz etmektedir.⁴⁵⁸ Ancak yaratılış efsanelerinin taşıdığı inançlar bir yana, insanın Tanrı tarafından yaratıldığı, gücün ve talihin onun tarafından verildiği inancı, İslamiyet ile uyum içinde görülmektedir.⁴⁵⁹

Türk inanç sistemine göre, Kam'a güç veren, ona şahsiyet kazandıran, göksel uçuşu gerçekleştiren, hastalıkları iyileştirmede yardımcı olan ruhlardır. Bu ruhlara Altaylı kamlar "töz", Kırgız ve Türkistan baskıları "arvak", Yakut Türkleri ise "ija kil" (ana hayvan) veya "emeget" isimlerini vermişlerdir.⁴⁶⁰ Farklı hayvan (Tilki, tavşan, kartal, şahin, doğan, geyik, güvercin, boğa, kurt vb.) donlarına girebilen bu özel ruhların, kişioglunun vücudunun dışında yaşamalarına rağmen, doğrudan doğruya onun hayatına bağlı olduğuna inanılır.⁴⁶¹

Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra da veli, eren ve evliya mertebesinde kabul edilen insanların don değiştirerek seyahat ettikleri, zaman ve mekânı aştıkları inancı yaşamıştır. Bugün bile bu inançların bir kısmı devam etmektedir.⁴⁶²

Hoca Ahmet Yesevi'nin turna kılığına girdiği bir menkıbe şöyle anlatılmaktadır: Horasan erenleri Hoca Ahmet Yesevi'ye büyük kıymet vermekle beraber, hakiki derecesinin yüksekliğini layıkıyla bilmiyorlardı. Bir defa büyük bir toplantı tertip ederek Hoca Ahmet'i de oraya davete karar verdiler ve içlerinden birisi turna donuna girerek hocaya haber vermek üzere yola çıktı. Batınî kuvveti ile bu işi haber alan Hoca, müritlerine yedi velinin geleceğini söyleyerek yanına bazı dervişlerini aldı ve yine turna şekline girerek onları karşılamaya çıktı. Semerkand sınırındaki büyük bir nehirde iki taraf karşılaştılar. Horasan erenleri, Hocanın bu kudreti karşısında aciz ve hayran kaldılar.⁴⁶³

⁴⁵⁸İsmail Taş, **İslam Öncesi Türk Düşüncesinde Kozmogoni Kozmoloji**, Konya, Kömen Yay., 2002, s.88.

⁴⁵⁹Yaşar Kalafat, **1999a, a.g.e.** s.66.

⁴⁶⁰Abdülkadir İnan, **2006, a.g.e.**, s.81; Sadeddin Buluç, "Şaman", s.318; Mehmet Eröz, **1992, a.g.e.**, s.126; Rıfat Araz, **a.g.e.**, s.75.

⁴⁶¹Abdülkadir İnan, **2006, a.g.e.**, s.81,82, 83,87; Rıfat Araz, **a.g.e.**, s.75.

⁴⁶²Ahmet Yaşar Ocak, **2007, a.g.e.**, s.206-226; Yaşar Kalafat, **1999a, a.g.e.**, s.67.

⁴⁶³ M. Fuat Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, 9.baskı, Ankara, Akçağ Yay., 2003, s.62.

İslamîlikta don değiştirme motifi hakkında Yunus Emre ve Hacibektaş Veli başta olmak üzere birçok veli, eren ve tarikat kurucusu hakkında anlatılan yüzlerce menkıbe karşımıza çıkmaktadır.

Türkler ataya, babaya büyük saygı ve hürmet gösterir ve hayattayken onun sözünü dinler, hayat tecrübelerinden istifade eder, yaptıklarından kıvanç duyar, verdiği sözlere ve kararlara güvenerek söylediklerini dinler ve yapardı. Bununla beraber atalara, büyüklere gösterilen saygı ve hürmetin bir başka sebebi de kişioğlunun beden ve ruh olarak iki önemli unsurdan yaratılması ve ruhun, bir başka ifade ile atalar ruhunun sonsuza kadar yaşayacağı inancıdır.⁴⁶⁴

Kişioğlunun öldükten sonra çeşitli donlara girerek tekrar dünyaya gelebileceğine ve çevresindekilere zarar verebileceğine inanılır. Bu yüzden hayattayken ona gösterilen saygı ve hürmeti ölümünden sonra da devam ettirmeye, onun hoşuna gitmeyen ve onu gcendiren, kızdıran davranışlarda bulunmamaya zen gösterilir.

Türklerin kişioğlu ile ilgili İslamiyet'ten önceki inanç ve pratikleri, en eski çağlardan beri muhafaza edilip, daha sonra İslam dininin etkisi altında İslamî bir kıyafetle günümüze kadar getirilmiştir.

Telafer'de bir insanı sancı tutarsa hekime (yaşlı, tecrübeli halk hekimi) gider; hekim eline bir kazan kapağı ile bir sopa alır ve hastaya benim soracaklarıma cevap ver, der ve aşağıdaki soruları sorar:

Hekim: Hardan gelisey?

Hasta: Sacı Dağı'ndan gelibem.

Hekim: Seni vurubam.

Hasta: Vurabilmisey.

Hekim: Vurubam her iki gziy de ıxartıbam.

Hekim bunları dedikten sonra elindeki sopayla kazan kapağına vurur ve ses çıkarır. Böylece hastanın iyileşeceğine inanılır. Çünkü bu işlem yapıldıktan sonra hastayı bastığına inanılan kara iyelerin hastanın vücudundan ayrılıp kaçacağına inanılır. Bununla birlikte öksürük hastalığına yakalanan hastalar,

⁴⁶⁴ Yaşar Kalafat,1999a, a.g.e., s.67.

hekime götürülür. Hekim hastanın boğazına bir bıçak dayar ve onu keser gibi bıçağı hareket ettirir. Böylece hastanın iyileşeceğine inanılır.

Telafer'de *kolera* hastalığına yakalanan hastalar memlekette itibarlı olarak görülen bir kişinin yanına götürülür. Söz konusu kişi eline bir mızrak alarak atına binip atını bulunduğu muhitin dışına koşturur. Bir süre sonra hastanın yanına geri döner ve ona "*Hastalığını memleket dışına kaçırdım.*" der. Böylece hastanın iyileşeceğine inanılır.

Bölgede vücut uzuvlarının bazı hareketlerinden ve insanın bazı davranışlarından yola çıkarak çeşitli yorumlar yapılır ve gelecekte haber alınır. Örneğin:

Sağ avucun içi kaşınırsa para geleceğine, sol kaşınırsa para gideceğine inanılır. Sağ kirpik seğirirse iyi bir haber, sol kirpik seğirirse kötü bir haberin geleceğine inanılır. Ona engel olmak için sol gözün üstüne bir parça çubuk koyulur ve bazen ayakkabıyla hafifçe yedi defa vurulur. Sol ayağın altı kaşınırsa, birisinin hakkınızda kötü şeyler söylediğine, sağ ayağın altı kaşınırsa, yolculuğa çıkacağına inanılır. Kulak çınlarsa, birisi ondan bahsediyor anlamına gelmektedir. Gözlerin birisinde uçuk çıkarsa; onu patlatmak için, öbür göze sürme sürülür. Uçuk çıkaran göz onu kıskanır ve kıskançlığından uçuğu patlar inancı vardır. Birisi konuşma sırasında veya yemek yerken sürekli dilini ısırırsa birileri tarafından kötüleniyor, anlamındadır. Bir insanın yüzünde ne kadar çok *xal* (ben) varsa o kadar uzun yaşayacağına inanılır. Saçının bir tek teli yüz üstüne inerse, eve misafir geleceğine inanılır. Çocuk çok ağlarsa; aileye bir kötülüğün geleceğine inanılır. Gelecek kötülüğe mani olmak için, çocuk çarşamba günü tuvalete sokulur ve ağzına yedi defa hafifçe terlikle vurulur. Çocuk secde vaziyetinde bulunursa eve misafir geleceğine inanılır.

Eve girerken sağ ayakla ilk adımı atmak mübarek sayılır. İnsan uyurken, ruhu bir sinek olur rüya gördüğü yerlere gider ve uyanmadan önce

tekrar geri döner. Tuvalete girerken ilk adım sol ayakla, çıkarken sağ ayakla atılmalıdır. Ters yapılsa o kişinin rızkının azalacağı inancı vardır.⁴⁶⁵

Konuşma sırasında bir işten bahsedilirken konuşan şahıs veya topluluktan birisi bir defa veya üç defa hapşırırsa “*sabır geldi*” denilir ve işin olmayacağına inanılır. İki veya dört defa hapşırırsa “*xerdi*” (hayırdır), “*şahatti*” (şahittir) denilir ve işin olacağına inanılır. Yani tekli hapşirmalar iyi yorumlanmaz, çiftliler ise hayra yorumlanır.

Bölgede eksik veya sakat uzuvlu insanlar uğursuz sayılır: “*Onun gözü kördü, onnan xer gelmez.*” (Onun gözü kördür, ondan hayır gelmez.), “*Onun el ayağı seqetti, iyi olsaydı bele olmazdı.*” (Onun eli ayağı sakattır, iyi olsaydı böyle olmazdı.), felç, topal olanlar için “*Allah öz adamını tanır.*” (Allah kendi kulunu tanır.) gibi sözler sık sık kullanılmaktadır. Ayrıca sabah evden çıkarken şaşı veya tek gözlü birisine rastlanırsa o günün kötü geçeceğine inanılır.

Kişioğlunun cismî kimliliğinin dışında da bir kimliğinin olduğu fikrini veren başka tespitler de bulunmaktadır.⁴⁶⁶

Anadolu’da aleyhine konuşulan kimse için “Allah var” ifadesi; bölgede “*Adamın özü burda yoxsa Allah’ı var burda*” gibi bir inanç vardır. Bu inanç, bize her korunan kişinin, cisminin olmadığı yerde olabilen âdete “kişi ruhu” şeklindeki bir inancın İslamileştirildiğini düşündürmektedir.⁴⁶⁷

İç Anadolu’da *göz hakkı*, Doğu Anadolu’da *göz kirası* ile bilinen inanç bölgede *göz payı* olarak geçmektedir. Bu inanca göre, kişi kendisine ait olmayan bir yiyecek veya maldan bir parça alabilir.⁴⁶⁸ Yiyecekler için “*Nefsi kör etmeğ*” (nefsi kör etmek) şeklinde bir başka tabir de kullanılır. Bu inanca riayet edilmediği takdirde göz payını almayan göz, inanca göre o şeyin içinde kalır, gerçek sahibine hayır gelmez, yiyekten bir parça veya hepsi de yere düşer ve dökülebilir. Bölgede buna “*Gözü içinde kaldı.*” denilir.⁴⁶⁹

⁴⁶⁵ Türkiye’de insan uzuvlarının hareketlerinden yola çıkarak gelecekte haber alma inancı için bk. Sabahat Yargün,, “İnsan Uzuvları ile İlişkili Halk İnanmaları”, **HBH**. Y.8, S.92, Haziran 1939, s.157–160.

⁴⁶⁶ Yaşar Kalafat, **1998a, a.g.e.**, s.90.

⁴⁶⁷ Yaşar Kalafat-Ahmet Doğan, **a.g.e.**, s.10.

⁴⁶⁸ Yaşar Kalafat, **1998a, a.g.e.**, s.90.

⁴⁶⁹ Yaşar Kalafat, **1998a, a.g.e.**, s.90; Yaşar Kalafat-Ahmet Doğan, **a.g.e.**, s.11; kaynak kişiler.

Anadolu'nun muhtelif yerlerinde olduğu gibi, Irak Türkmenleri arasında da adetli kadının hamur yoğurması iyi sayılmaz. Yoğurduğu takdirde hamur bozulur ve tandırda durmadan düşer.

İki şahıs ayakta durup konuşurken aralarından geçmemek gerekir. Aksi takdirde aralarının açılacağına inanılır.

Bölgede evde kalan kızlar (*qalıp*) kismetlerinin açılması için, gelinin ayağına gider, gelini karşılar ve gerdeğe girmeden onu ziyaret ederler. Bunu yapan kızlar, kismeti açılan gelinden uğur ve bereket alıp kendi kismetlerinin de açılacağı düşüncesi taşır. Ayrıca evlenen gelinin bir nesnesi evde kalmış kıza götürülürse o kızın kismetinin açılacağına inanılır. Evlenmeyen bekâr erkeklerin, damadın arkasından hemen yıkandığı hamama girerek ve yıkanarak, damadın tabakta bıraktığı yemeğin artığını yiyerek kismetlerinin açılacağına inanılır. Bununla beraber çimdikleme inancı da vardır, yani damat veya gelin kimi çimdiklerse onun yakın bir zamanda evleneceğine inanılır.

Çocuğu ilk defa kundaklayan (qumatlayan), gelinin eline kınayı yakan, gelinin gerdek gecesi için yatak odasının çarşaflarını düzenleyen kadının uğurlu, eli bereketli, iyi bir yaşam sürdüren ve erkek çocuk annesi olmasına dikkat edilir. Uğursuz olduğuna inanılan bir kadına bu tür işler yaptırılmaz ve "*Eli şerdi*" (Eli şerdir) denilir. Bu pratiklerde izlenen yöntem, kişiöğlundan kismetli olanın bereket sağlayabileceği düşünülmesidir.⁴⁷⁰

Bereketle kişiöğlunun bizzat özünden kaynaklanan bir ilişki vardır. Bir eve gelin gelir veya bir evde çocuk dünyaya gelirse "*Ayağı uğurlu/ hayırlı*" sözleri ile anılır. Evin durumu düzelir ise bunlara "*Ayağı uğurlu/ hayırlı*" veya aksi olursa "*Ayağı uğursuz/şer*" denilir. Bazen de bu kız evden gitti, evin bereketi de gitti veya "*Xer bereketi apardı getti.*" denilir.⁴⁷¹

Nazarı kötü olduğuna inanılan insana "*gözü, nefesi pisti*" denilir ve ondan uzak durulmaya çalışılır. Ayrıca ondan gelebilecek kötülüklerden korunmak için birçok yola başvurulur. Nazar başlığı altında bu bilgiler verileceği için burada tekrara gerek görülmemiştir.

⁴⁷⁰Yaşar Kalafat, 1998a, a.g.e., s.91.

⁴⁷¹Yaşar Kalafat, 2000a, a.g.e., s.163.

Birinin gelmesi ile ev halkına bir bela gelirse, ona “*Ayağı şomdu, ayağı şerdi*”; birisi elinin dokunduğu bütün şeyleri sürekli olarak bozarsa veya sakat bırakırsa ona “*Eliv şerdi*” (Elin uğursuzdur/şerdir); sürekli kötülük ve karamsarlıkla konuşan kişiye de “*Ağzıv xerden aç*” (Ağzını hayırla aç) denilir. Ayrıca İstanbul⁴⁷² ve Trabzon’da⁴⁷³ tespit edildiği gibi istenilmeyen ve uğursuz sayılan misafirin çabuk kalkıp gitmesi için ayakkabısına ve evin kapısına tuz serpilir.

Bölgede kişiöğlunun öldükten sonra çeşitli donlara bürünerek tekrar gelip ailesini ziyaret edeceğine inanılır. Bazen eve aniden iri bir sinek veya arı girerse; bu sineğin daha önceden aileden ölen kişinin ruhu olduğuna inanılır. Bu yüzden o sineği kovalamak veya öldürmek ölen kişinin ruhunu küstürmek anlamına gelir. Ayrıca kişi öldükten sonra kırkı çıkıncaya kadar ruhunun evde dolaştığına ve yılı çıkana kadar da her perşembe günü akşam saatlerinde evi ziyaret edeceğine inanılır. Bu yüzden her perşembe günü akşam saatlerinde evin her köşesinde buhur yakılır ve evi temiz tutmaya özen gösterilir.

Halk arasında taziyelerde taziyeli aileye “*Allah af etsin özünü, xer gözü sizde olsun*” (Allah affeyesin, hayır gözü sizde olsun) denilir. Bu inanca göre, kişiöğlü öldükten sonra onun ruhu hem iyilik hem de kötülük getirebilecektir.

Bölgede uyuyan kişi ölmüş gibidir, inancı vardır. Çünkü o da ölüler gibi çevresinde nelerin yapıldığından haberdar değildir. O yüzden ona saygı gösterilir ve uyandırmak gerekirse korkutulmayacak bir şekilde nazikçe uyandırılmaya çalışılır. Korkutularak uyandırılan insanların özellikle çocukların hastalanacaklarına inanılır.

Kişiöğlü hakkında tespit edilen inanç, pratik ve uygulamalardan da anlaşılacağı üzere eski Türk inanç sisteminin izleri bölgedeki Türkmenler arasında canlı bir şekilde yaşamaktadır. Kişiöğlunun uzuv hareketlerinden ve davranışlarından yola çıkarak gelecek haberi tahmin etmek, eve gelen gelinin, dünyaya gelen çocuğun uğurlu veya uğursuz olduğunu denemek, insanın olmadığı yerlerde bile ruhunun orada olduğuna inanmak, ölü ruhunun

⁴⁷² Salih Nezihi, “İstanbul’da Halk İnanmaları”, **TFA**. Y.12- Cilt.6, S.142, Mayıs 1961, s.2383–2384.

⁴⁷³ Şevket, “Trabzon’da Halk Âdet ve İtikatları”, **HBH**. Y.1, S:9, 1 Temmuz 1930, s.9–11.

dünyaya başka bir donla geleceğine ve ev halkına hem iyiliğinin hem de kötülüğünün dokunabileceğine inanmak, onun ruhuna hakaret, aşağılamak ve küçümsemek gibi hareketlerde bulunmamak, uğurlu ve bereketli sayılan kişilerden uğur ve bereket almak gibi inanç ve pratikler de bunu açık bir şekilde göstermektedir.

1.2.6.2. Ata ve Ata Ruhı:

İlkel dönemlerden itibaren insanoğlu, dinî ve sosyal gereklilikten dolayı, buldukları dönemden daha önceki zamanlarda yaşamış olan veya yaşadığını kabul ettikleri çeşitli güçlerden faydalanma, onların himayelerine sığınma ihtiyacı duymuşlardır. Türk toplumu, yaratılış ile ilgili anlatmalarda da görüldüğü gibi Tanrı Kayrakan'dan başlayarak Umay, Ayzıt, Kök Ata, Kök Böri, Ay Ata, Kıdır/Hızır, Suyla, Yayık, Karlık, vb. ulu ruhlar ile ilgili kozmik anlamda çeşitli düşünceler üretmiştir. Bu düşünceler, ilk dönemlerden itibaren Türk inanç sisteminde ata, baba-Kıdır/Hızır, veli, pir adları ile karşımıza çıkarlar.⁴⁷⁴

Ölmüş ataları özellikle babaları, tazim ve onların ruhlarına kurbanlar sunma inanç ve âdetler *Atalar kültü* adı verilmektedir. Ölmüş ataların suratlarının zaman zaman rüyalarda görülmesi, eski insanları son derece etkilemekte, onları korku ve dehşet içinde bırakmaktaydı. Bu korku ve dehşet yavaş yavaş yerini saygı, sevgi ve bağlılığa bırakmıştır. Böylece atalara saygı ve bağlılık, dinî inancın temel unsurlarından biri haline gelmiştir.⁴⁷⁵

Atalar ruhu, ataların öldükten sonra da toplumla iç içe olduğu, ilişkilerini sürdürdüğü inancı şeklinde tezahür edilmekte ve bu amaçla yiyecekler, kurbanlar sunmakla, dualar edilmektedir.⁴⁷⁶ Türkler Gök Tanrı Dini olarak adlandırılan dinî inançlarına göre insanlarla, ölmüş ataları arasında sıkı bir bağ olduğuna inanmaktadır. Ölmüş ata ile yaşayan insan arasındaki bu ilişki, fevkalade büyük bir saygıyı da beraberinde getirmektedir.⁴⁷⁷ Bu

⁴⁷⁴ Ayşe Yücel Çetin, "Hikâyelerde Ata Kültünün Fonksiyonu" Prof. Dr. Abdurrahman Güzel'e Armağan, Ankara, Gazi Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., 2004, s.255-261.

⁴⁷⁵ Salim Koca, a.g.e., s.168.

⁴⁷⁶ Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, İstanbul, Remzi Kitabevi Yay., 1993, s.60.

⁴⁷⁷ Mehmet Eröz, 1992, a.g.e., s.67.

saygı Türklerde, kurban kesip aş verme ya da yas tutma şeklinde tezahür etmektedir.⁴⁷⁸ Atalar kültürünün eski Türk toplulukları arasında en köklü ve en eski inançlardan biri olduğu söylenebilir.⁴⁷⁹ Türkler, ata ruhuna büyük saygı ve hürmet gösterip, bu ruhlara “*anrak*”, “*arbak*” ya da “*töz*”⁴⁸⁰ gibi adlar vermiştir. Bu ruhlar ölmüş ataların veya kamların birinin ruhu temsil eder,⁴⁸¹ kamlar bu ruhlara “*bu benim babam, benim annemin ruhudur (tözüdür)*”⁴⁸² derlerdi. Hemen hemen bütün Kuzey ve Orta Asya kavimlerinde bulunduğu görülen ve ataerkil aile yapısının bir sonucu olarak yorumlanan atalar kültürü, tarihi iyi bilinen en eski Türk topluluklarından Hunlar zamanında tespit edilmiştir.⁴⁸³ Asya Hunları, Tabgaçlar ve Gök Türkler çok defa kutsal mağaralar önünde atalarının ruhuna kurban keserlerdi.⁴⁸⁴

Altay Türklerinin ölü ruhları hakkındaki inançlarına göre, dünyada fenalık yapan insanların ruhu, fenalıklarının cezası olarak, Erlik âlemine, yeraltındaki cehenneme gider ve insanlara felaketler göndererek fenalık yapmaya çalışır. Şamanların ruhu ise yeryüzünde yaşamaya devam eder, ruhları “*temiz şey*” (aruu neme) olup üç gün veya yedi gün sonra akrabaların ziyaretine gelir.⁴⁸⁵ Şaman ruhları Erlik âleminden gelen şerir ruhlara karşı insanları korur, Erlik insanlara hastalık gönderirse, temiz Şaman ruhlarının yardımı ile kötü ruhu vücuttan çıkarır ve kovar. Dinî ayinlerde ise Şaman kendi ruhlarını şarap, rakı saçarak çağırır ve onlardan kurban olarak ne istediğini sorup, alınan cevaba göre ayinini yapar. Bu ruhlar Şamana gökyüzü ve yeraltı dünyasına yaptığı yolculuğunda yardımcı olur ve onu korur.⁴⁸⁶

Ata ruhunun bu dünyadan göç edip zaman zaman farklı donlara girerek, yaşadığı çevrenin (evi, çadırı, yurdu) etrafında dolaştığı, bazen iyiliğinin bazen de kötülüğünün dokunabileceği inancı, Türkler arasında en

⁴⁷⁸ Mehmet Eröz, **1992, a.g.e.**, s.72.

⁴⁷⁹ Erman Artun, **Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri**, İstanbul, Kitabevi Yay., 2004, s.16.; Erman Artun, **Türk Halk Bilimi**, 2.baskı, İstanbul, Kitabevi Yay., 2007, s.103.

⁴⁸⁰ Yaşar Kalafat, **1999a, a.g.e.**, s.70.

⁴⁸¹ Abdülkadir İnan, **2006, a.g.e.**, s.69.

⁴⁸² Abdülkadir İnan, **2006, a.g.e.**, s.42.

⁴⁸³ Ahmet Yaşar Ocak, **2007, a.g.e.** s.62.

⁴⁸⁴ İbrahim Kafesoğlu, **2004, a.g.e.**, s.304.

⁴⁸⁵ Abdülkadir İnan, **1976, a.g.e.**, s.96-97.

⁴⁸⁶ Abdülkadir İnan, **1976, a.g.e.**, s.108-109.

eski çağlardan beri mevcut olan bir inançtır. Bundan dolayı insanlar bu ruhların kötülüklerinden, zararlarından korunmak ve onların iyiliklerinden, korumalarından faydalanmak için kurban keser, aş yapar ve ziyafetler verir. Bu ziyafet ve merasime *yoğ aş* veya *ölü aş* adı verilirdi.

Türklerin atalar kültürünün bir diğer tezahürü de “Kurt” a duyulan saygıdır. Hun ve Göktürk Destanları’nın birçoğunda kurt temel bir unsur olarak kendini gösterir. Mesela, Göktürk türeyiş destanında (Ergenekon) kurt hem kurtarıcı hem de ata durumundadır. Göktürkler kurdu sadece destanlarına yansıtmakla kalmamışlar, aynı zamanda onun suratını de bayraklarında bir sembol olarak kullanmışlardır.⁴⁸⁷

Türk insanın devlet hayatında “kağan”, aile hayatında “baba” Ata’yı temsil etmekte ve bunun en güzel örneği Göktürk Yazıtlarında görülmektedir. Yazıtlarda; “*Üze Kök Tengri, asra yağız yir kılındukda ikin ara kişi oğlı kılınmış. Kişioğlında üze eçüm, apam Bumin Kağan, İstemi Kağan olurmuş. Olurpan Türk budunung ilin törüsün tuta birmiş, iti birmiş*”⁴⁸⁸ şeklinde ifadeler bulunmaktadır.

Türkler Anadolu sahasına geldikten ve İslam dinini kabul ettikten sonra da Ata ruhuna⁴⁸⁹ saygı ve hürmet göstermeye devam etmişlerdir. Bunun en güzel örnekleri Dede Korkut kitabında görülmektedir. Bamsı Beyrek’in düşmanları tarafından esir edilmesi üzerine babası; “*Kaba saruk götürüp yire çaldı, tartdı yakasın yırtdı, oğul diyüben böğürdi zarlık kıldı. Ağ pürçekli anası buldur buldur ağladı gözünün yaşın dökdi, acı tırnak ağ yüzine aldı çaldı, al yanağın tartdı, kargı gibi kara saçını, yoldı, ağlıyubanı saklıyubanı ivine döndüm.*”⁴⁹⁰ gibi ifadeler bu geleneğin çok canlı bir şekilde devam ettiğini bize göstermektedir.

Hıristiyanlık dinine mensup Çuvaş Türklerinin inançlarına göre, ölen insanlar dünyayla ilgilerini tamamen kesmez ve dünya ile ilgilerini devam ettirirler. Öbür dünyada kıtlık ve açlık gibi durumlar meydana geldiğinde

⁴⁸⁷ Salim Koca, **a.g.e.**, s.169.

⁴⁸⁸ Muharrem Ergin, **2003, a.g.e.**, s.8.

⁴⁸⁹ Araştırmacı Muşfika Abdülkadir’in naklettiğine göre Maraş’taki Türkler, ölmüş atalarının ruhuna o kadar saygı ve hürmet gösterirler ki onlardan söz etmek ve onlar hakkında malumat vermektan bile çekinirler. Muşfika Abdülkadir, “Maraş’ta Halk Âdetleri”, **HBH**. Y.3, S.25,15 Haziran 1933, s.2-4.

⁴⁹⁰ Muharrem Ergin, **2004, a.g.e.**, s.130; Orhan Şaik Gökyay; **a.g.e.**, s.41.

ruhlar, karınlarını doyurmak için dünyaya gelirler. Bu yüzden akrabaları onlar için yiyecek hazırlamalıdır. Eğer hazırlanmamışsa ruhlar hayatta olan akrabalarını cezalandırırlar. Onları mide ve bel ağrılarına uğratırlar. Ölen kişinin akrabaları, ölenin öbür dünyaya geçişini engellemesin veya ölünün ruhuna zarar vermesin diye kötü ruhlar için kurban olarak iki yumurta kırar ve horozun kafasını kopararak mezar tarafına atar. Çuvaş Türkleri, dünyada yaşadıklarından dolayı öbür dünyada iyi durumda olmadığını düşündükleri yakınlarının mezarı başında kurban keserek onlara yardım etmeye çalışırlar.⁴⁹¹

Günümüzde Anadolu'nun muhtelif yerlerinde olduğu gibi bölgede de Atalar kültü ile ilgili inançların ve pratiklerin canlı bir şekilde yaşandığı tespit edilmiştir.

Bölgede yapılan tespitlere göre, mezarlık ziyaretlerinde gürültü yapılmamasına, mezarların üzerine oturulmamasına ve ayakla basılmamasına, şarkı söylenilmemesine ve neşeli seslerin çıkarılmamasına, mezarın etrafındaki ağaçlara zarar verilmemesine; mezarın üstünün yıkanması ve mum veya buhur yakarak aydınlatılmasına özen gösterilir. Bu davranışlar atalar ruhuna karşı gösterilen saygıyı işaret etmektedir.

Irak Türkmenleri arasında, ölen kişi başta perşembe günleri olmak üzere, dinî münasebetlerde (Arife, Bayram ve Kadir Gecesi) evini ziyaret etmeye gelir, inancı yaygındır. Ayrıca bazı ailelerde ölünün kırkı, bazılarında da ölünün yılı çıkıncaya kadar her perşembe günü fakirlere yemek ve helva⁴⁹² dağıtılır. Ayrıca ölünün haftasında, kırkında, elli ikisinde ve yıldönümünde kurbanlar kesilir.

Bölgenin genelinde günümüzde devam eden pratiklerden birisi de arife gününde mezarlık ziyaretidir. Bayramdan bir önceki gün yani arife günü ikindi namazından sonra erkekler mezarlığı ziyaret edip ölülerinin ruhuna Kuran-ı Kerim'den birkaç sure ve Fatiha okur. Kadınlar ise, bayramın birinci günü

⁴⁹¹ Durmuş Arık, **Hıristiyanlaştırılan Türkler (Çuvaşlar)**, Ankara, Aziz Andaç Yay., 2005, s.108-112; Ahmet Hikmet Eroğlu, **a.g.e.**, s.74.

⁴⁹² Ölünün ruhuna helva dağıtma geleneği Anadolu'nun muhtelif yerlerinde tespit edilmiştir. Örneğin, Muğla'nın Hamit köyünde ölü çıkan evin halkı 3 gün helva yayıp dağıtırlar, C.Aker; "Hamit Köyünde Halk Âdetleri ve İnanmaları", **HBH**. Y.8, S.95, Eylül 1939, s.254-256.

şafak, seher vaktinde yanlarına mum ve buhur alarak mezarlığı ziyaret edip bu mum ve buhuru da mezarın üstünde yakar ve Kuran-ı Kerim'den birkaç sure ve fatiha okur. Bazen de ağlar, saçlarını yolar ve yüzlerini tırmalarlar. Bununla birlikte hem erkek hem de kadınlar ziyarete gittiklerinde mezarı yıkar, temizler ve mezarların üzerinde dikilen ağaç ve çiçekleri sularlar. Bu pratikte Ata ruhu kültünün izleri açık bir şekilde görülmektedir.

Bayburt'ta günümüzde de mezarlığa toprak atma âdeti yaşamaktadır. Bayburtlular arife günü yanlarına kazma kürek alarak mezarlığa giderler. Mezarlığın hemen bir köşesinden başlayıp bütün mezarların üstüne birkaç kürek toprak atarlar. Küçük bir tümsek bile geçilmez. Sonra da Kuran-ı Kerim okunur ve dua edilir.⁴⁹³

Ölünün aleyhine konuşmak bölgede hoş görülmeleyen bir davranıştır. Çünkü ölüden hem rahman hem de şeytan vazgeçmiştir, inancı vardır.

Ölen kişi hayattayken onun birisine karşı duyduğu sevgiden bahsedilirken, "*İndi olmasın filanı çox severdi.*" (Şimdi olmasın filanı çok severdi.) denilir. Ayrıca birisinin vefatından bahsederken "*Uşağlarınıza qurban oldı.*" (Çocuklarınıza kurban oldu.) veya "*Ümri size verdi.*" (Ömrünü size verdi) veya da muhatap olunan insanın büyük çocuğunun adı söylenip, mesela Ahmet'e, Mehmet'e kurban oldu denilmektedir. Burada ölü bir kurban olarak gösterilmektedir.

Ölen atadan kalan eşyalara fevkalade önem verilir. Mesela, babadan kalan evi satma teklifi gelirse, reddedilip "*Babamın evidi, malıdı, babamın xatırasıdı hiç satmam özünü.*" (Babamın evidir, malıdır, hatırasıdır hiç onu satmam.) denilir.

Ölünün gömüldüğü gün mezarının üstüne mum veya buhur yakılır; inanca göre ilk gün ölüye mezar çok karanlık gelir, bu yüzden onu aydınlatmak için mum veya buhur yakmak iyi sayılır. Bununla birlikte evde cenazenin yıkandığı yerde üç gün üst üste akşam saatlerinde mum yakılır ve o bölge aydınlatılmaya çalışılır. Ayrıca ölünün mezarı üstüne ağaç ve çiçek

⁴⁹³ Bekir Başoğlu, "Bayburt Yöresinde Çeşitli İnançlar", **TF**. Y.3, S.28, Kasım 1981, s.26-29.

dikmek hoş görülür. İnanca göre bu ağaç ve çiçekler ölü için hayır duaları eder ve onun gölgesi olurlar.

Bölgede, birisinden bir şey istenirken, “*Babavın, dedevin hakkığın, canığın*” (Babanın, dedenin canı için), ölmüş ise “*Dedevin, babavın ruhiğin*” (Dedenin, babanın ruhu için) denilmektedir. Yapılan işe karşı ona alkış olarak “*Allah babavı rehmetisin*” (Allah babana rahmet eylesin), “*Rehmet o babava*” (Babana rahmet), “*Allah Babavı affetsin*” (Allah Babanı affeylesin) denilir. Yine toplum arasında hayırlı ve yararlı bir iş yapana “*Rehmet o babava, neneve*” (Rahmet babana annene) denir.

Bir kişi öldüğünde veya öldükten sonra yıkanırken, gözleri açıksa kapatılır; inanca göre ölünün gözü arkada kalmış ve muradına ermemiştir. Öyle yapılmazsa bir başka kişinin öleceğine inanılır.

Kişi öleceği an, can vermede çok zorluk çekerse, çok günah işlediğine, kolay bir şekilde canını teslim ederse günahının az olduğuna inanılır. Ayrıca ölünün yüzü öldükten sonra sararırsa ve morarırsa kötü bir insan olduğuna, uyumuş ve gülmüş gibi olursa günahının az olduğuna inanılır. Bununla birlikte kişi can verirken gülerse öbür dünyada yerinin güzel ve iyi olduğuna, ağlar ise öbür dünyada yerinin kötü olduğuna inanılır.

Yemek yerken sürekli olarak ölen kişilerin ruhlarına fatiha suresi okumak köklü ve çok yaygın bir gelenektir. Ayrıca bu yemeklere ölen kişinin adıyla bir miktar tuz atarak fatiha suresinin okunması da âdettir. Ölülerin ruhu için sadaka olarak fakir ve muhtaç kimselere para verilir. Ayrıca ölünün elbiseleri de fakir fukaraya verilir. İnanca göre fakirlere verilen elbiseler öbür dünyada elbisenin sahibi olan ölüye yetiştirilir ve giydirilir.

Bölgede halk çeşitli dilekler için başvurduğu ölmüş evliya, ermiş ve imamların yatırlarında veya makamlarında gizli bir gücün varlığına inanmaktadır. Bu yüzden bu yatırlardan çeşitli dilekler diler. Bu da ata ruhuna karşı bir saygı ve hürmet gösterisidir.

Yeni doğum yapan kadınların albasmasına karşı başvurdukları ocaklılar, babaları veya dedelerinden bu işi öğrenmişlerdir. Mesela, Kerkük'te albasmasından kurtulmak için başvuru Seyit Aziz Efendi, bu tedavi

yöntemini dedesinden aldığını söylenmektedir.⁴⁹⁴ Ayrıca Kerkük'te sarılık hastaları için başvuru Pasavan ailesini günümüzde Fikret isimindeki zat temsil eder. Etkinlik babanın oğluna el vermesi ile geçmiştir.⁴⁹⁵

Anadolu'da nazara karşı kullanılan kurt uzuvları bölgede de tespit edilmiştir. Diyale ilinin Mendeli ilçesinde yeni doğan çocuk için Sait Gayim ailesinde bulunan kurdun dişi alınır. Çocuğun boynuna kırk güne kadar takılır. Bu kurt dişinin çocuğu nazardan ve kötü ruhlardan koruyacağına inanılır. Güney Doğu Anadolu'da kırsal kesim ebelerinde mutlaka bir kurt kafatası kemiği bulunur. Ebeler kırkı basan çocukları bu kurt kafatasını hamam taşı gibi kullanarak yıkarlarsa çocuklarının şifa bulacağına inanılır.⁴⁹⁶

Bilindiği gibi Türk dünyasında kurt⁴⁹⁷ kutsal bir hayvan olarak kabul edilmektedir. Dede Korkut kitabında; Dirse Han'ın kurt şeklinde tasavvur edilmesi, Salur Kazan hikâyesinde “*Kurt yüzü mübarektir kurt ile bir haberleşeyim*”, “*Yurdumun haberi bilir misin söyle bana, karabaşım kurban olsun kurdum sana*”⁴⁹⁸ gibi mısraların geçmesi bize Türk halk inançlarında kurdun önemini bir kez daha göstermektedir.

Bölgede gelin, damadın evine getirilmeden önce mezarlığın yanından geçirilir. Ayrıca hacca giden hacılar, gitmeden önce mezarlığı ziyaret ederler.

Bazen çok sıkıntılı olan insan, babasının veya annesinin mezarına gider, onunla dertleşir gibi konuşur, derdini anlatır ve sanki ölmüş olan babası veya annesi onu dinler. Böylece sıkıntısının gideceğine inanır. Ayrıca yaygın olarak ölmüş olan dedenin, babanın, annenin, ağabeyin ruhuna yemin edilir. Atalar ruhu hakkında tespit edilen inanç ve pratiklerde görüldüğü gibi, ata ruhu kutsal sayılır; ona küfür ve hakaret edilmez; onun ruhunu şad etmek, gizli gücünden yararlanmak ve kötülüklerinden kurtulmak için birçok yola başvurulur; fatiha okunur, kurban kesilir, adak adanır, aş yapılır, mevlit

⁴⁹⁴ Şakir Sabır Zabıt, **a.g.e.**, s.55.

⁴⁹⁵ Yaşar Kalafat, **1998a, a.g.e.**, s.82.

⁴⁹⁶ Ali Rıza Yalın, “Anadolu’da Bozkurt”, **HBH**. Y.2, S.20, 25 Nisan 1933, s.166–167.

⁴⁹⁷ Türk halk inançlarında kurt ile ilgili daha detaylı bilgiler için bk. Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Türk Halk İnançları/Türk Halk İrfanında Kurt**, 2.baskı, Ankara, Berikan Yay., 2008f; Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları Kurt-2**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2009b.

⁴⁹⁸ Orhan Şaik Gökyay, **a.g.e.**, s.20; Muharrem Ergin, **2004, a.g.e.**, s.101.

okutulur ve fakir fukaraya para verilir. Onun ruhuna yemin edilir, mezarı ziyaret edilip yıkanır, mum ve buhur yakılır. Bütün bu pratikler eski Türk inanç sistemindeki ata ruhuna karşı gösterilen saygı ve hürmetin İslamî bir şekle bürünüp günümüzde de yaşadığını göstermektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞUM

Geçiş dönemlerinin arasında ilk dönemi oluşturan, insan hayatında oldukça önemli bir hadiseyi temsil eden, aile ve çevreye mutluluk veren ve hayatın başlangıç noktası olarak değerlendirilen doğum, insanın hayat kitabının ilk sayfası sayılır. Dünyaya gelen çocuk başta anne ve babası olmak üzere bütün çevreye fevkalade güzel duygular yaşatmakta, hayatı renklendirmekte, ailenin neslinin ve ocağın sürdürülmesini sağlamakta beraber aileye toplum içinde saygınlık ve güven kazandırmaktadır.

Doğum olayı ile ilgili olarak, çocuk daha doğmadan, henüz annesinin karnındayken bir sürü hazırlık ve uygulama yapılır. Dünyaya gelecek çocuğun sağlıklı doğması, karşılaşılabileceği bütün tehlikelerden korunması için sadece anne babası değil, bütün akraba ve çevredeki insanlar özen gösterirler.

Araştırmada doğum ile ilgili inanç, pratik ve uygulamalar “Doğum Öncesi”, “Doğum Esnası” ve “Doğum Sonrası” olmak üzere üç başlık altında ve bu başlıkların alt kısımları şeklinde incelenecektir.

2.1. DOĞUM ÖNCESİ

2.1.1. Hamile Kalmak ve Kısırlığı Gidermek için Başvurulan Yollar

Toplum, evlenen yeni çiftten belli bir süre sonra çocuk sahibi olmalarını bekler. Gelinin gittiği yerde saygınlık kazanması, erkeğin gözüne girmesi, analık zevkini tatması ve soyun devamı için kadının doğurması gerekir.¹ Normal bir süre içerisinde hamile kalıp dünyaya çocuk getiremeyen kadına “*kısır, tutuk, sonsuz, zürriyetsiz, meyvesiz ağaç*”² gibi isimler verilir; kadın horlanır ve aşağılanır. Bu yüzden çocuk sahibi olmak insanlarımızın başta gelen arzularından sayılır.³ Eski Türkler, üreme ve çocuğu her türlü kötülükten koruma işini Umay ruhuna vermişlerdir.⁴ Bu durum Divanü Lugat-it

¹ Sedat Veyis Örnek, 2000, a.g.e., s.132.

² Güvenç Bozkurt, *İnsan ve Kültür*, İstanbul, Remzi Kitabevi Yay., 8.baskı 1999, s.243.

³ Orhan Acıpayamlı, 1961, a.g.e., s.13.

⁴ Abdülkadir İnan, 1976, a.g.e., s.24-27; Abdülkadir İnan, 1998, a.g.e., C.1, s.397-399.

Türk'te “*Umay'a tapırsa oğul bolur*” (Umay'a tapılırsa oğul olur)⁵ şeklinde geçmektedir. Günümüzde Umay'ın yerini Anadolu'nun muhtelif yerlerinde olduğu gibi bölgede de “*Fatma Nene*,⁶ *Hazreti Fatma*, *Hazreti Ayşe*, *Hazreti Zeliha*, *Hazreti Meryem*” almıştır.

Türklerde döl, zürriyet kutsaldır. Allah'ın bir lütfudur. Hamt etmeyi gerektirir. Eski Türkler, çocuk sahibi olmak için, kutlu olduğunu kabul ettikleri ulu akan subaşlarında Tanrı'ya yakarır, buralarda yatarlardı. Bu tür mekânlara “*Elmalı Yer*” derlerdi. Elma-tohum ilişkisi Türk Halk ve Tasavvuf Edebiyatı'nda geniş yer tutar.⁷ Eskiden beri Türk toplumu içerisinde çocuğu olmayan baba ve anneye her zaman aşağılayıcı bir gözle bakılmış ve onlar zaman zaman dışlanmış ve ayıplanmıştır. Bunun tipik örneği Dede Korkut Kitabı'nda karşımıza çıkmaktadır. Bayındır Han yılda bir kere ziyafet verip Oğuz Beyleri'ni misafir ederdi. Gene ziyafet tertip edip attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kestirmişti. Bir yere ak otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kurdurmuştu. Kimin ki oğlu kızı yok, kara otağa koyun, altına kara keçe döşeyin, önüne kara koyun yahnisinden getirin, yerse yesin, yemezse kalsın gitsin demişti. Oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa koyun, oğlu kızı olmayana Allah Teala beddua etmiştir, biz de beddua ederiz, böyle bilsin demiştir.⁸

Irak Türkmenleri arasında çocuğu olmayan baba ve anneye “*Ocağları Kördü*” (Ocakları kördür) veya “*Ocağ kör*”, geline de bazen “*meyvesiz ağaç*”, “*qoxısız gül*” (kokusuz gül) denilmektedir. Bu nedenle Türk dünyasının her yerinde olduğu gibi, Türkmen kadınları da hamile “*ikki, ki canlı, boğaz, yüklü*” kalmak için birçok çareye başvururlar. Çocuk sahibi olmak isteyen analar, ata mezarlarını, evliya türbelerini ziyaret edip, onlara adak adar, niyaz ve dilekte bulunur. İslamiyet'e girmeden önce çeşitli dinlere mensup Türkler arasında kutsal bilinen ağaç, su pınarları, evliya ve ata mezarlarını ziyaret edip çaput

⁵ Mahmut Kaşgarlı, **a.g.e., C.I**, s.123.

⁶bk. Hikmet Tanyu, “Fatma Anamız (Fadime Anamız) ve El ile İlgili İnançlar Üzerine Bir Araştırma”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, C.IV**. Ankara 1976, s.479–495.

⁷ Yaşar Kalafat, **2000a, a.g.e.**, s.16.

⁸ Muharrem Ergin, **2004, a.g.e.**, s.78; Orhan Şaik Gökyay, **a.g.e.**, s.4.

bağlamak, kurban ve çeşitli saçı sunarak dilek dilemek ve yardım istemek âdeti yaygın bir inançtır.

Erbil’de kadınlar hamile kalmak için adı bulunduğu mezarlığa verilen Şeyh Ahmet türbesine gider ve ziyaret edip çocuk sahibi olmak için dilek dilerler.⁹ Bununla beraber çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar İmam Muhammet¹⁰ ve özellikle erkek çocuğa sahip olmak isteyenler Üzeyir Peygamber’e¹¹ giderler.

Kerkük’te hamile kalmak isteyen kadınlar, Danyal Peygamber¹² ve Şeyh Bahri yatırlarına giderler. Bununla beraber çocuğu olmayan kadın, Şeyh Muhyettin’in mezarı üzerine kumaştan bir beşik yapar, içine ağaçtan yapılmış bir oyuncak çocuk bırakır. Eğer yel, beşiği sallarsa kadının çocuğu olacağına inanılır.¹³ Kerkük’e bağlı Dakuk nahiyesinde kadınlar hamile kalmak için İmam Zeynelabidin ve İmam Mehmet yatırlarına gitmektedirler.

Tuzhurmatı’da bulunan Dede Gaip Tekkesi’nin karşısında yer alan Baba Ğulam Yatırı, kadınlar tarafından hamile olabilmek için ziyaret edilir. Ayrıca aynı amaç için ilçenin kuzey tarafına düşen Derviş Allav Yatırı’na da gidilir.¹⁴ Bununla beraber Göğüs Köyü ile Tuzhurmatı yolunda yer alan Hindi Mezarı da hamile kalmak isteyen kadınlar tarafından ziyaret edilir. Kadınlar bu mezara üç defa geldikten sonra eve gidip banyo yaparlar. Böylece hamile olacaklarına inanılır. Muradına nail olan kadınlar bir kazan yemek yapar Allah ve o yatırımın hayırına dağıtırlar.¹⁵

Diyale iline bağlı Mendeli ilçesinde kadınlar, çocuk sahibi olabilmek için Şeyh Mendeli’ye; Hanekin ilçesinde Baba Mahmut, İmam Abbas, Xıdırzında (Hıdrellez), Karağan, Kızlarbat, Karateppe, Kifri ve Bayat Köylerinde yaşayan Türkmen kadınları, Baba Şahsavar (Şasvar),¹⁶ Şeyh Baba ve İbrahim Semin yatırlarına gider ve adak adarlar. İbrahim Semin

⁹ Mehmet Mahmut, **2000, a.g.e.**, s.18-19.

¹⁰ Şeyh Muhammet Şirzat, **a.g.e.**, s.18.

¹¹ Şeyh Muhammet, Şirzat, **a.g.e.**, s.16; Yaşar Kalafat, **2000a, a.g.e.**, s.4.

¹² Şakır Sabır Zabıt, **a.g.e.**, s.43.

¹³ Kardeşlik, “**Eski Âdet ve İnançlarımızdan**”, Y.2 S.7, Ekim 1962, s.38.

¹⁴ Selahattin Nacioğlu, **1986, a.g.m.**, s.232–236.

¹⁵ Selahattin Nacioğlu, **2002, a.g.m.**, s.11.

¹⁶Hidayet Kemal Beyathı,**1973b, a.g.m.**, s.34; Mustafa Abdulhakim Rejioğlu, “Yurt Özlemi 7/ İnanışlar, Törelere ve Törenlerimiz”, **Kardaşlık**, Y.10, S.11, Mart 1971, s.20.

Yatırı, Kifri ile Karatepe ilçeleri arasında yer alan bir yatırdır. İbrahim Semin'in soyu seyitlerden gelmektedir. Rivayetlere göre, İbrahim Semin, Halife Harun Erreşit zamanında "Seyit Kıranı" olayının olduğu yıllarda yaşamıştır. Bu olaydan kendini kurtarmak için günümüzde Türkmen yerleşim birimlerinden Karatepe ilçesinin yakınında Çimne'ye gelmiş ve yerleşmiştir. Harun Erreşit, bir süre sonra yaptığına pişman olmuş, İbrahim Semin'in yerini öğrenip ondan özür dilemek için yola çıkmıştır. Vezirlerine "*Eğer bana bir keramet gösterirse onu Bağdat'a tekrar getireceğim*" diye söz vermiştir. İbrahim Semin, halifeyi misafir ettiğinde halifenin Bağdat'taki özel kahve takımlarıyla kahve sunar. Halife takımlarını görünce hayrete düşer, İbrahim Semin'in kerametine inanır ve ısrarla Bağdat'a dönüp yerleşmesini ister. Ama İbrahim Semin halifenin arabasına işaret ederek bir şart koşar; "*Bu araba nerede kendiliğinden durursa orada kalırım*" der. Çimne bölgesinden biraz uzaklaşınca halifenin arabası günümüzdeki İbrahim Semin'in yatırının olduğu yerde durur, kendisi de aynı anda vefat eder. Halife, İbrahim Semin'i orada toprağa verir ve oraya günümüzdeki makamı yaptırır. Halife ilerde bu makamın bir ziyaretgâh olacağını düşünerek avlusuna bir su kuyusu kazdırır.¹⁷

Bazen Türkmen kadınları Necef şehrinde bulunan Hz. Ali ve Kerbela şehrinde bulunan Hz. Hüseyin ve Hz. Abbas mezarlarına gider, çocuk sahibi olabilmek için bez bağlar,¹⁸ mezarın etrafını yedi veya üç defa tavaf eder ve gelecekte erkek çocukları olursa adını Ali, Abbas, Hüseyin, Hasan koyarlar. Bunu bizzat komşu ve akrabalarımızın yaptığına şahit olduk.

Diyale'nin Hanekin ilçesine bağlı Kızlarbat nahiyesinde İmam İsmail yatırı bulunmaktadır. Hamile kalmak isteyen kadınlar bu yatırı ziyaret eder, niyet tutar ve adakta bulunurlar. Çeşitli niyet ve dilekler için ziyaret edilen bu yatırın üzerine yalan yemin edenlerin ağzının eğri olacağına inanılır. Ayrıca, ağız ve çene eğriliğinden ve sakatlığından şikâyet eden insanlar bu yatırı ziyaret ederse iyileşeceklerine inanılır.

¹⁷Hidayet Kemal Beyatlı,1973b, a.g.m, s.34.

¹⁸ Bölgede bazen yatırı ve makamlara bağlanan bezlere "*Beydağ*" denir. Beydağ aynı zamanda bayrak anlamında da kullanılır.

Bağdat'ta yaşayan Türkmen kadınları çocuk sahibi olmak için Şeyh Abdulkadir Geylani, İmam Musa El Kazım, Seyit Malik, Şeyh Maruf El Karhi, Şeyh Gumar ve Kamber Ali yatırlarına giderler.

Bu yatır ve ziyaretgâhların ziyaretinde namaz kılmak, yatırın etrafını yedi veya üç defa dolanmak (tavaf etmek), üç taşı üst üste koyup döndürmek, yatırın mezar taşında buhur yakmak, duvarlarına kınalı avuç izleri bırakmak, şeker ve tatlı dağıtmak, pencerelerine ve kapılarına bez bağlamak, ziyaretlerin ana pratiklerini teşkil etmektedir. Bütün bu pratik ve inançların altında Ata ruhuna gösterilen saygı, ondan beklenen yardım ve destek yatmaktadır.

Çocuk sahibi olmak için ziyaretgâh, evliya, imam yatırları ve kutsal kabul edilen yerleri ziyaret etme pratiği başta Anadolu olmak üzere muhtelif Türk topluluklarında yaygın bir pratiktir.

Yakut Türkleri Tanrı'dan çocuk, bilhassa erkek çocuk isterlerken Ak Şaman (*Ayı Oyun*)'a başvururlar. Ak Şaman Ayısit Hatun'a veya ak at sürüleri sahibi olan (*mağan sıhlılah*) Tanrı'ya dua eder. Bununla beraber mukaddes bir ağacın dibinde ak boz at derisi üzerinde, yer sahibine (*an daydı iççite*) yalvarır ve ağlaya sızlaya dua eder.¹⁹ Nogay Türkleri arasında çocuğu olmayan kadına; "kısır", "kara ton" veya "balası bulmaydı" denilmektedir. Böyle hanımlar çocuklarının olması için; mollaya, türbelere, ulu mezarlara giderler. Astrahan bu türden bir Baba mezarıdır.²⁰ Türkmenistan'da çocuğu olmayan hanımlar Asitane Baba türbesini ziyaret eder ve yatırdan çocuk dilerler.²¹ Dağıstan Türkleri'nin kadınları, çocuk sahibi olmak için kırklara gider. Kırklar Derbent kalesinin karşısındaki büyük mezarlığın içerisinde sonradan korunmaya alınmış bir mekândır. Buraya çocuk dileği ile gelenler, orada taştan yapılmış sembolik beşiği sallarken, sadaka nezir eder, adakta bulunurlar.²² Afganistan'daki Hazara Türklerinin kadınları çocuk sahibi olmak için şeyhlerin (nefsine hâkim ve haram yememiş

¹⁹ Abdülkadir İnan, 2006, a.g.e., s.167.

²⁰ Yaşar Kalafat, *Kırım Kuzey Kafkasya Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Ankara, ASAM Yay., 1999b, s.201.

²¹ İsa Özkan, 1993, a.g.m., s.739.

²² Yaşar Kalafat, 1999b, a.g.e., s.121.

kimseler) mezarlarını ziyaret ederler. Nefesi ve nesli temiz kimseden dua etmeleri istenir.²³

Bursa'da kadınlar çocuk sahibi olabilmek için Emir Sultan ve Kara Mustafa'ya giderler. Kara Mustafa'ya giden kadınlar orada adak adar, evliyanın ayak izinin bulunduğu kabul olunan kurnadan bir avuç su içer, elini büyük havuza daldırır. Artık talihine göre eline ne gelirse onu yutması gerekir.²⁴ Samsun'da çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar İsa Baba, Kılıç Dede, Şeyh Seyyid Kubiddin, Uzun Gelin, Alibey Dede ve Türbe Dede gibi yatır ve türbeleri ziyaret eder ve adak adarlar.²⁵ Van-Erciş'e bağlı Gökoğlan Köyü'nde bulunan "Beyaz Direk" yatırını ziyaret eden kadınlar, bir iki gün yatırda kalır; el, yüz ve vücutlarını Beyaz Direk'e sürerler. Böylece hamile kalacaklarına inanılır.²⁶

Bölgede bu yatırlara gitmekten başka Allah'ın rızasını kazanmak için, yoksullara yardım etmek, çıplakları giydirmek, açları doyurmak gibi hayırlı işler baba ve anne adayı tarafından yapılır ki, Allah u Teala onların yüzüne baksın ve çocuk sahibi yapsın.

Dede Korkut Kitabı'nda, Dirse Han, çocuk sahibi olmak için, büyük bir ziyafet düzenleyip attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırdı, İç oğuz, Taş Oğuz beylerinin üstüne yığınak ettirdi; aç görürse doyurdu, yalın görürse donattı; borçluyu borcundan kurtardı; tepe gibi et yığdırdı, göl gibi kırmızı sağdırdı. El getirdiler, hacet dilediler, bir ağzı dualının alkışıyla Allah u Teala bir iyal verdi, hatunu hamile oldu.²⁷

Bölgede bazen kadınlar; ""*Hamile, ikki, ki canlı, yüklü olsam yeddi qapı dilenirem.*" (Hamile olsam yedi kapıdan dilenirim.), "*Qonşuya et dağıtıram.*" (komşuya et dağıtırim.), "*Yedi, dokuz, yetmiş yedi ekmek dağıtırim.*", gibi nezirlerde bulunurlar. Hatta bir rivayete göre; peygamber efendimizin

²³ Ali Çelik, 2001, a.g.m. s.10.

²⁴ Faika İsamettin, "Bursa'da Çocukluğa Dair Âdetler ve İtikatlar", **HBH**. Y.7, S.74, Aralık 1937, s.43.

²⁵ Bekir Şişmen, "İslamiyet Öncesi Türk İnanç ve Ritüellerinin Samsun Yöresindeki İzleri", **TK**. S.401, Eylül 1996, s.564.

²⁶ Onay Yılmaz, "Dini-Manevî Halk İnançları", **Van Kütüğü**, (Proje Yürütücüsü Abdülkerim Abdulkadiroğlu) Van, Yüzüncüyıl Ün., Yay., 1992, s.411.

²⁷ Muharrem Ergin, 2004, a.g.e., s.81; Orhan Şaik Gökyay, a.g.e., s.6.

zamanında bir kadın, “*Hamile kalıp bir erkek çocuk doğursam zina yapacağım.*”, diye adakta bulunmuştur. Allah ona bir erkek çocuk verdiği zaman, kadın ne yapacağını şaşırılmış, peygambere gitmiş ve olup bitenleri anlatmıştır. Peygamber ona; “*Git, sokakta yürü, bir yabancı adamı gördüğün zaman bir parmağını çıkart, böylece nezrini ifa etmiş olursun.*” demiştir. Kadın da peygamberin dediğini yapmış ve nezrini ifa etmiştir. Kadınlar bazen, “*Bir oğlum olsun yeddi kapı dilenirim.*” (Bir oğlum olursa yedi kapı dilenirim) şeklinde bir ahitte buldukları zaman, çocukları olursa; komşular onu tanımasınlar diye çarşafarla yüzlerini örter ve yedi kapıdan dilenirler. Bazen de kadınlar, “*Bir uşağım olsun yeddi yaşına qeder ona yeni espab almam.*” (Bir çocuğum olsa yedi yaşına kadar ona yeni elbise almam.) şeklinde ahitte bulunur, çocukları olduğu zaman maddî durumları çok iyi olmasına rağmen yedi yaşına kadar çocuğa hep eski ve yamalı elbiseler giydirirler.

Bu yatır ve ziyaretgâhların ziyareti sonucunda çocuğu olmayan kadınlar, kısırlıkla suçlanırlar. Toplumumuzun geleneksel kesiminde, başka bir söyleyişle, erkeğin egemen olduğu yerlerde, kusur çoğu zaman kadında aranır. Onun için, erkekten önce kadının bir takım çarelere başvurarak kısırlığını gidermesi gerekmektedir.²⁸

Kadınlar, yatırların ziyareti sonucunda çocuk sahibi olamadıkları için, bu sefer dinsel ve büyüsel halk hekimliği uygulamalarına da başvurmaya başlarlar.

Kısırlığı gidermek için başta Anadolu'nun muhtelif yerleri olmak üzere bütün Türk toplulukları arasında birçok pratik ve uygulamaya başvurulur. Kırgızistan'da çocuğu olmayan kadın, yeni pişmiş, sıcak bir ekmeği bir beze sararak beline bağlar. Sıcak yumurtayı beline sürer *akgöl* denen bir bitkiyi kaynatarak buğusuna oturur. Yemek pişirirken ocağın kenarına bir kerpiç koyar. Kerpiç kızınca tuzlu suyu kerpicing üzerine azar azar dökerek buğusuna kendini verir, üzerine çok sayıda yorgan örtüp terlemeye çalışır.²⁹ Konya ve Tunceli'de *Leylek yemi* adı ile bilinen bir dikenli ot vardır. Bu ot

²⁸ Sedat Veyis Örnek, 2000, a.g.e., s.132.

²⁹ Kemal Polat, “Kırgızlarda Doğum, Evlenme ve Ölüm Fenomenleri”, Erzurum, (Doktora Tezi), Atatürk Ün., Sos. Bil. Ens. 2003, 58.

ezilip merhem şekline getirilerek kadının karnının altına sürülürse kısırılığının giderileceğine inanılır.³⁰ Erzurum'da aksoğan süte doğranarak katılaşıncaya kadar karıştırılıp kaynatılır. Sonra elde edilen bakiye çıkı yapılarak yatarken rahmin ağzına konur ve bu tertibe altı gün devam edilir.³¹ Kandıra'da sarımsak dövülür, tülbende bağlanır ve rahme sıvanır.³²

Bölgede hamile olamayan kadınlara *basılmış* ve *tabalı* denilir. Bu kadınlar çareyi muska yazdırmakta bulmaya çalışırlar. Bir seyit veya bir molla tarafından kendilerine yazılan üç muskanın birini omuzlarına veya elbiselerine, bir diğerini yastıklarının veya döşeklerinin altında koyarlar. Son muskayı da su dolu bir sürahiye koyar ve sürekli ondan su içerler.

Bölgede hamile kalmak isteyen kadınlar her sabah yedi yumurta kaynatarak sarısını yerler. Bununla beraber rahmin ağzına dövülmüş sarımsak da sürülür. Bir leğende su kaynatılır ve kadın içine oturtulur. Ayrıca yeni doğuran kadının eşi/sonu hafif bir örtü ile örtülerek üzerine oturtulur.

Hamile kalmak isteyen kadın, kırkı çıkmamış bir çocuğun annesinin sütünü suyla karıştırarak yıkanır veya kırkı çıkmamış köpeğin patlarının suyu ile yıkanır. Bununla birlikte hamile kalmak isteyen kadın, yedi gün önce doğum yapmış bir kadın yıkanırken ayağının altında oturur ve onun başına dökülen su ile yıkanmaya çalışır. Böylece yakın bir zamanda hamile kalacağına inanılır. Ayrıca kırkı çıkmadan vefat eden bir çocuğun elbisesi getirilir, suya batırılır, hamile kalmak isteyen kadın bu su ile yıkanır. Bununla birlikte hamile kalacağına inanılır.

Şii mezhebine bağlı Türkmenler arasında hamile kalmak isteyen kadın, Muharrem ayının 10. gününde yani Aşure gününde Hz. Hüseyin için yapılan törenlerde Kasım İris (عریس قاسم) atının altından geçirilir. Aynı törende deste yani dövme "sîne-zen" sonucunda çıkan kan elbisesine veya karınlarına sürülür ve böylece gebe kalacağına inanılır.³³

³⁰Sedat Veyis Örnek, 1979, a.g.e., s.29.

³¹Zeki Başar, 1972, a.g.e., s.83.

³²Işıl Altun, 2004, a.g.e., s.105.

³³Necdet Yaşar Bayatlı, "Kerkük-Dakuk'ta Bir Bektaşî Tekkesi: Dede Cafer Tekkesi ve Ritüelleri", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S.47, Güz 2008, s.144.

Yılan ağzından kurtarılan bir serçe, doğurmayan kadının beline bağlanırsa bir müddet sonra hamile olacağına inanılır.³⁴

Hanekin'de hamile kalmak için kadınlar “Avrişim” yaparlar. Avrişim; yedi renkli, pamuklu ince ipliklere verilen bir isimdir. Kadın bu yedi renkli iplikleri örük şeklinde örer, bir şeyhe, seyide veya bir din adamına verir. Din adamı bu örülmüş ipliklerin üzerine dua okuduktan sonra, kadın onu boynuna takar. Böylece hamile kalacağına inanılır. Kadın hamile kaldıktan sonra bu Avrişimi bir akarsuya atmalıdır.

Kızlarbat'ta hamile kalmak isteyen kadınlar, mezarlığa gidip üç mezarın üzerine işer ve mezarların üstünden atarlarsa hamile kalacaklarına inanılır. Bununla beraber Diyale'deki Türkmen kadınları arasında, ölünün yıkandığı suyun üzerinden üç defa atlanırsa hamile kalacağı inancı vardır.

Bölgede yeni doğan çocuğun göbeği, hamile olmak isteyen bir kadının ayağı üzerine kesilir; göbeğin kanı kadının ayağına değerse hamile kalacağına inanılır. Bu inancın benzer bir pratiği Azerbaycan Türkleri arasında şu şekilde tespit edilmiştir: Çocuksuz kadının başparmağı üzerinde yeni doğmuş bebeğin göbeği kesilirse, bu kadının da çocuk sahibi olacağına inanılır.³⁵

Telafer'de evli çiftlerin bir veya iki çocuk sahibi olduktan sonra uzun bir süre çocukları olmazsa, bir kurbanlık koyun keser ve kellesini en küçük çocuklarının ayağı altına koyarlar. Böylece tekrar çocuk sahibi olacaklarına inanılır.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere ataerkil bir yapıya sahip olan Türk topluluklarından Irak Türkmenleri arasında evlenen çiftin çocuk sahibi olamamalarının sebebi hep kadına yüklenir. Kadın başta yatır ve ziyaret yerlerine gider birçok çareye başvurur. Bu çarelerin sonucunda çocuğu olmayan kadına yukarıda da belirtildiği gibi hep küçümseyici, aşağılayıcı bir gözle bakılır; en ufak bir anlaşmazlık sonucunda başına kakılır ve ona “*Allah seni eyyi tanırı uşağ vermiyip sene.*” (Allah seni iyi tanıyor ki sana çocuk vermemiş.) gibi tahkir edici ifadeler söylenir.

³⁴ Mevlüt Taha Kayacı, “İnançlarımızdan”, **Kardaşlık**, Y.8, s.7, Kasım 1968, s.25.

³⁵ Kadir İbrahimoglu Kadirzade, **a.g.e.**, s.15.

Irak Türkmenleri arasında çocuk sahibi olabilmek için başvuru pratik ve uygulamalarda eski Türk inanç sisteminin izleri görülmektedir. Pratiklerde ağaç, dağ, kaya, taş, ata ruhu, su, ateş kültlerinin izleri açık bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu pratik ve uygulamalar, başta Orta Asya'da yaşayan Türkler arasında olmak üzere Hatay,³⁶ Mersin,³⁷ İçel,³⁸ Kandıra,³⁹ Harput,⁴⁰ Doğu Anadolu⁴¹ vb. Türk yerleşim bölgelerinde benzer şekilde veya çok az farklılıklarla yapılmaktadır.

2.1.2. Hamilelikten Korunma

Hamileliği ve doğumu önleme işlemlerini ikiye ayırmak gerekir. Bunların ilki korunma tedbirleri, diğeri de hamileliği fark eder etmez onu düşürmektir.⁴² Eskiden hamileliği engelleyen tedavi usulleri olmadığından halk çeşitli geleneksel yollara başvurmuştur. Ancak günümüzde bu geleneksel önlemler artık yerini tıbbî yöntemlere bırakmıştır. Araştırma alanında günümüzde eski geleneksel uygulamalardan yararlanan bir kaynak kişiye bile rastlamadık. Halk artık tıbbî ürünlerden faydalanmaktadır. Ancak eskiden yapılan pratikleri tespit etmeyi de ihmal etmedik.

Hamileliği engellemek için, eskiden kadının rahmine sabun, cinsî münasebete girmeden önce rahmin ağzına bir pamuk veya hafif bir bez bırakılıyordu. Bununla beraber rahmin ağzına saç yumağı, limon tuzu ve ekşi nesnelere de koyulurdu.

Eskiden Hanekin'de hamile olup da çocuğunu dünyaya getirmek istemeyen kadınlar Kürt ciddesine (*ebesine, uşaq doğuzduran, ebe*) giderlerdi. Kürt ciddesi çocuğu düşürmek için her türlü tehlikeli yola başvururdu. Bu tehlikeli uygulama sonucunda ilçede onlarca kadın hayatını kaybetmiştir.

³⁶ Sedat Bahadır; **a.g.e.**, s.73-79.

³⁷ Mustafa Sever, "Mersin ve Yakın Çevresi Halk İnançları ve Halk Hekimliği", (Doktora Tezi), Ankara, Hacettepe Ün., Sos Bil. Ens. 2001 36-42; Ali Selçuk, **a.g.e.**, s.107-109.

³⁸ Nilgün Ciblak, **2001, a.g.e.**, s.281-283.

³⁹ Işıl Altun, **2004, a.g.e.**, s.102-106.

⁴⁰ Rıfat Araz, **a.g.e.**, s.90-96.

⁴¹ Yaşar Kalafat, **1999, a.g.e.**, s.82-90.

⁴² Pertev Naili Boratav, **2003, a.g.e.**, s.188.

Bölgede hamile kadın çocuğunu düşürmek için acı biber, baharat, kına, soğan kaynatarak suyunu içiyordu. Bununla beraber hamile kadın ağır şeyler kaldırır, yüksek yerden atlar; karnına tekmeler vurdurturdu. Bütün bu pratikler birçok kadının ölümüne sebep olmuştur.

2.1.3. Hamilelik:

Kadının hamile olmasının en belirli alameti, âdetinin kesilmesidir. Bunun akabinde mide bulantısı, iştahında bazı anormal değişiklikler, baş dönmesi, kusma, uykusuzluk, hareket ve davranışlarının değişikliği ile anlaşılır. Bütün bunlardan farklı olarak dudaklarında çatlaklık, meme uçlarında renk değişikliği, göz kapaklarında morluk ve dolgunluk ve daha ileri aylarda bacaklarda şişlik görüldüğü ileri sürülmektedir.⁴³

Kadının hamile olması ailesi ve çevresindeki bütün insanlar tarafından sevinç ve mutlulukla karşılanır. Kadın, hamileliğin verdiği bulantı, kusma ve karın büyümesi gibi özel durumunu aile bireylerinden, özellikle kayınbabası ve erişkin erkeklerden bir süre gizlemeye çalışır.⁴⁴ Burada bir noktayı belirtmek yararlı olacaktır: Doğum ve onun başlangıcı olan gebelik her ne kadar sevindirici bir olay olarak kabul edilirse de gebeliğin başlangıcı ve seyri geleneksel kültürümüzde biraz da ayıp sayılmaktadır.⁴⁵ Anadolu'nun birçok yerinde hamilelikle ilgili adlandırma, benzetme ve yakıştırmalardan bir kısmı şunlardır: *Ağır, ağır ayak, aylı günlü, boylu, boyu yüklü, çatlasıyca, doğuraç, doğurcu, gebe, gene neye dönmüş, gunnacı, karnı boynunda, kel, mayalı, orta katı kiraya vermiş, üzerli, üzeri yüklü, yolcusu var, zimet kadın, arka eteği uzamış, ön eteği kısalmış guzlacı, gümanlı, iki canlı*⁴⁶ *uşaklı*.⁴⁷

Kırgızlarda hamile kadına yaygın olarak “*koş boylu*”, “*iki kat*”, “*boynunda bar ayat*”, “*oor ayak*” (ağır ayak), “*kümönö bar*”, “*gümangar*” vb. adlar verilmektedir.⁴⁸ Azerbaycan'da hamile kadına “*boynuna çocuk*

⁴³Zeki Başar, **a.g.e.**, s.35.

⁴⁴İsmail Uçakçı, **Sungurlu, Yerköy, Delice, Keskin Kızılırmak Yöresi Derlemeleriyle Orta Anadolu Halk Kültürü**, Ankara, ATO Yay., 2003, s.20.

⁴⁵ Sedat Veyis Örnek, **2002, a.g.e.**, s.135.

⁴⁶ Sedat Veyis Örnek, **2002, a.g.e.**, s.135.

⁴⁷ Zeki Başar, **a.g.e.**, s.34.

⁴⁸Kemal Polat, **a.g.e.**, s.61.

düşmüş”, Nahçıvan’da *boylu, vadesi geçmiş, başına su dökmüş, vaktinden geçmiş* gibi isimler verilir.⁴⁹

Irak Türkmenleri arasında hamileye, *ikki canlı, ikki canını, ki canını, boğaz, yüklü, hamile, karnı var, şişip, gene şişip, gene qarnı şişip, gene qarnı var* gibi isimler verilir. Hamilelik sırasında hamile kadının hem kendi hem de çocuğunun sağlığı için uyulması gereken birçok geleneksel pratik ve uygulama vardır. Hamile kadın hamileliğini ilk olarak kaynanasına daha sonra gizlice kocasına söyler.

Bölgede hamile olduğu anlaşılan kadınlara ağır iş yaptırılmaz, ağır eşya taşıtılmaz, dinlenmeleri için rahat bir ortam hazırlanır. Taziyeye ve acılı münasebetlere gitmelerine asla izin verilmez. Hamile kadını üzmemek, canını sıkmamak ve rahatlatmak için her türlü yola başvurulur. Bununla beraber hamile kadın fazla bağırılmamalı, kavga etmemelidir ki, çocuğa olumsuz bir etkisi olmasın. Çünkü hamile kadının mizacı çok hassas olur; en ufak bir rahatsızlık onun sinirlenmesine yol açar.

Kozan Dağı’nda yaşayan Türkmenler arasında hamile kadınlar doğurmaya kadar iş görür, hatta birçoğu ekin biçerken veya herhangi bir iş arasında doğurur. Çocuğunu sarar ve evine döner.⁵⁰

Kaynak kişilerin bir kısmı hamilelik sırasındaki yaşamlarını bize şöyle anlattılar: *“Ben dokuz (yedi, beş) çocuk doğurdum. Ama şimdiki gelinlerin nazlandıkları gibi hiç nazlanmadım. Sabah çocuğumu doğurur, yatağımdan kalkıp kocam için öğlen yemeğini hazırlardım. Şimdiki gelinlerse doğum yapmasına daha sekiz veya yedi ay kalmasına rağmen nazlanmaya ve iş yapmamaya kalkarlar”*.

2.1.4. Çocuğun Sağlıklı Kalması ve Yaşaması İçin Başvurulan Pratikler ve Hamile Kadının Kaçınmaları

Hamile olabilmek için kadın nasıl birçok pratik ve uygulamaya başvurduysa, hamilelikten sonra da çocuğunu sağlıklı bir şekilde doğurmak için yine birçok hususa dikkat edip uyması gerekmektedir. Annenin yapacağı

⁴⁹ Kadir İbrahimoglu Kadirzade, *a.g.e.*, s.17.

⁵⁰ Ali Rıza Yalgın (Yalman), 1977, *a.g.e.*, C.1, s.212.

herhangi bir yanlış veya uygunsuz hareket çocuğunu olumsuz bir şekilde etkileyebilir. Çünkü hamile kadın ve karnındaki çocuk arasında fiziksel ve duygusal anlamda sıkı bir bağ vardır; anne gülerse, sevinirse, rahatlık duyarsa çocuğunun da güleceği, sevineceği, rahatlayacağı; anne üzülürse, aç kalırsa, sıkıntı çekerse çocuğunun da bu duyguları yaşayacağına inanılır. Bu yüzden anne adayının karnındaki çocuğu olumsuz olarak etkileyebilecek bütün davranış ve hareketlerden kaçınması gerekir. Onun çirkin insanlara (kel, dudağı yarık, kör, topal, felç, tek gözlü), hayvanlara (ayı, fare, yılan, maymun, köpek, deve ve domuza) bakmaması gerekir. Çünkü bunlar doğacak çocuğa olumsuz etkiler bırakmaktadır. Ayrıca hamile kadın taziyeye gitmemeli, kalabalık ve üzücü olayların olduğu yerlerde de bulunmamalıdır. Bilakis, anne adayını içini ferahlatan, kendisini sevindiren, mutlu eden yerlerde bulundurmak gerekmektedir. Çünkü bu tür yerler annenin içini ferahlatır, dolayısıyla çocuğu da ferahlar. Anne kötü izler bırakan; karabiber, baharat, balık, keçi-tavşan eti gibi yiyecekler yememeli, sakız çiğnememeli, yumurta, yoğurt, zeytin, ayva, elma, portakal, nar, üzüm mandalina gibi yiyecek ve meyveler yemelidir. Bununla beraber hamile kadının mezarlığa gitmesine asla izin verilmez. Mezarlığa giden anne adayının hem kendisi hem de çocuğunun kötü ruhlar tarafından basılacağına inanılır.

Kadın hamilelik döneminde çirkin ve iğrenç şeylere bakmaması yönünde uyarılır. Bu çirkinliğin ve iğrençliğin etkisi çocuğa yansiyabilir. Mesela bölgede hamile kadının doğacak çocuğu nankör olmasın diye kediye bakmaması istenir, çünkü kedi nankördür. Tavşana bakmak da hoş bir şey değildir, çünkü tavşanın dudağı yarıktır. Çocuğun dudağı da yarık olmasın diye anne adayı tavşana bakmaması konusunda da dikkatle uyarılır. Bununla birlikte hamilelik süresinde balıkla yoğurdu birlikte yiyen annenin doğuracağı çocuğun alacalı olacağına inanılır.

Gagavuz Türkleri'nde gelinin hamile olduğunu öğrenenler gelini her türlü rahatsızlıktan korumaya, ona istediği yiyecekleri vermeye çalışırlar. Hamile kadınlar hakkında birçok rivayet vardır. Bu rivayetlerden "ağır ayak"ta kadınlara konulan yasaklar anlatılır. Örneğin ona yerde ayağını uzatarak oturanın ayağının üzerinden geçmek, ayağı ile hayvanı kovalamak, taşın

üzerinde oturmak vs. gibi yasaklar getirilirdi. Çoğu zaman nedenini kendileri de bilmeyen yaşlılar dede-babadan kalma bu yasakları “olmaz” lafı ile hamile kadınlara aşılardı.⁵¹ Kırgız Türkleri arasındaki âdet ve geleneğe göre anne olacak hamile kadın oldukça iyi karşılanmalı, ona hürmet edilmeli ve sağlıklı bir doğum yapması için her türlü çareye başvurulmalıdır.⁵² Saha (Yakut) Türkleri arasında hamile kadına Lota balığı yedirilmez, onun çocuğunun Lota Balığı gibi ağır ve uykucu olacağına inanılır.⁵³

Bölgede annenin sağlıklı bir doğum yapması ve çocuğunun da sağlıklı olarak dünyaya gelmesi için yukarıda belirtilen hususlarla beraber birçok pratik ve uygulamaya da özen gösterilir.

Anne, karnını her zaman aynı yere dayarsa, ağır yük taşırsa, korkarsa çocuğunun sakat kalacağına inanılır. Ayrıca hayvan öldüren özellikle akşam saatlerinde hayvan öldüren, güneş battıktan sonra “Bismillah” demeden yere sıcak su döken annenin çocuğunun sakat doğacağına inanılır. Karanlık ve çetin yerlere giden hamilenin çocuğunun, çarpılmış olarak doğacağına inanılır. Haram yiyen annenin çocuğunun sakat veya eksik uzuvlu olarak doğacağına inanılır. Bununla birlikte çocuğun özürsü, sakat olarak doğmaması ve bilhassa erkek çocuk olması için, hamilenin sağ tarafına yatması, sabahleyin da sağ tarafından kalkması ve ilk olarak evde bulunan bir erkeğin yüzüne bakması gerekir.

Hamile kadının aynaya bakmaması gerekir. Çünkü şeytan aynadan çıkar ve hem kendisine hem de çocuğuna kötülük yapabilir, inancı vardır. Ayrıca ay veya güneş tutulduğunda hamile kadın, vücudunun herhangi bir tarafını kaşımamalıdır. İnanca göre o anda vücudunu kaşıyan annenin doğuracağı çocuğun vücudu lekeli olacaktır.

Başkalarının çocuklarıyla alay eden hamile annenin sakat bir çocuk doğuracağına inanılır. Bıçak, kaşık ve ateşle oynayan hamile kadının doğuracağı çocuğun kulağının arkasının yaralı olacağı inancı da yaygındır.⁵⁴

⁵¹ Güllü Yoloğlu, **Türklerin Aile Merasimleri**, Ankara, AKM. Yay., 1999, s.83–84.

⁵² Kemal Polat, **a.g.e.**, s.67.

⁵³ Yuiry Vasilyev-M. Fatih Kirişcioğlu-Gülsüm Killi, **Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri**, Ankara, TDK. Yay., 1996, s.83.

⁵⁴ Mevlüt Taha Kayacı, “Çocuk ile İlgili İnançlarımızdan”, **Kardeşlik**, Y.8, S.12, Mayıs 1969, s.34.

Hamilelik sırasında anne kime veya neye çok bakarsa çocuğun da ona benzeyeceğine inanılır. Anadolu'da ve bilhassa Türk dünyasının Özbekistan, Türkmenistan gibi kesimlerinde de bu inancın tespiti yapılmıştır.⁵⁵

Berat, Miraç, Kadir Gecesi ve Leyle-i Regaip gibi kutsal günlerde yapılan cinsî münasebetlerden doğacak çocukların kimisi aptal, kimisi kolsuz, bacaksız doğar. Normal doğanların da büyüdüklerinde zürriyetsiz olacaklarına inanılır.

Bütün bu kaçınma ve uygulamaları birer boş inanç olarak kabul etmek, sorunu çözmeye yetmez. Hamile kadın, normal kadınların içinde bulunduğu ruh durumundan ayrı bir yapıdadır; endişeleri ve korkuları vardır. Bağlı bulunduğu kültür değerlerine göre “geçiş” dönemlerinin önemli bir aşamasını yaşamaktadır. Hamile kadınla karnındaki çocuk arasında varsayılan etki mekanizması toplum, cemaat ya da grup gözünde işler ve geçerlidir.⁵⁶

Anadolu'nun muhtelif yerlerinde olduğu gibi, Irak Türkmenleri arasında da çocuk doğuran ancak doğum sırasında veya doğumdan birkaç gün, hafta, ay sonra ölen annelerin *tabalı* olduklarına inanılır. Dolayısıyla tabasını kesmek, ortadan kaldırmak için, bu gibi işlerde ün kazanmış mollalara başvurulur. Molla, yedi renk iplik, yedi iğne vb. nesnelere ister. Bu gibi nesnelere o kadının tabalı olmasına sebep olan cinlerin şer ve olumsuz etkilerini ortadan kaldırmaya çalışır.⁵⁷ Ayrıca bölgede tabalı kadınlar ile ilgili yaygın pratiklerden birisinde de çocuk doğduğu anda siyah bir tavuk kesilir, kefene sarılır ve mezarlığa gömülür; böylece yeni doğan çocuk ölmüş ve gömülmüş gösterilmeye ve yazılan kaderi aldatılmaya uğraşılır.

Bölgede çocuğu yaşamayan kadın, hamileyken çocuğu için hazırlık yapmaz. Bir çarşafa bürünür, yüzünü peçe ile örter, konuşmadan elini çarşaftan çıkarıp para dilenir. Onun avucuna para koyan “*Allah muraziv versin*” (Allah muradın versin) der. Topladığı parayla ekmek ve helva alır,

⁵⁵Yaşar Kalafat, **200b, a.g.e.**, s.191.

⁵⁶ Sedat Veyis Örnek, **2000, a.g.e.**, s.138.

⁵⁷Hasan Kevser, “Toplumumuzda Gelenek ve Görenekler”, **Yurt Gazetesi**, Y.32, S.1292, 15 Haziran, Bağdat 2002, s.10.

komşularına dağıtır.⁵⁸ Bununla beraber çocuğu yaşamayan anneler çeşitli ziyaret yerlerine gider, çaput, bez bağlar, nezirde bulunur ve kurban keser.

Tuzhurmatı'da Şeyh Macit (Mecit) adında bir yatır bulunmaktadır. İmam Musa El Kazım'ın torunlarından olan bu velinin yatırını Yengice Köyü ile Pir Ahmet Köyü arasında yer almaktadır. Bazen bu yatıra Ebu Haraba da derler. Çünkü onarımı (restorasyonu) kabul etmez bir yatırdır. Halk bu seyidin yatırını daha çok bahar mevsiminde ziyaret etmektedir.⁵⁹ Çocuğu yaşamayan anneler bu yatırını ziyaret eder ve nezirde bulunurlar. Diyale'de özellikle, Hanekin, Kifri, Karağan, Kızlarbat, Karatepe, Bayat köylerindeki çocuğu yaşamayan Türkmen aileleri, Şeyh Baba Yatırına giderler. Bu zat, din ve devlet uğruna nice savaflara katılmış, kaleler fethetmiş, ülkeler açmış ve gazalara çıkmıştır. Daha sonra şimdiki adıyla anılan mevkide esasını kurduğu Bektaşi Dergâhı'nın başına geçmiş, oranın Postnişini olmuş ve Allah'ın rahmetine kavuştuğunda orada gömülmüştür.⁶⁰ Kerkük'te çocuğu yaşamayan aileler, Baba Gurgur, Danyal Peygamber yatırlarına gider ve çeşitli adaklar adarlar.

Irak Türkmenleri arasında çocuğun sağlıklı kalması ve yaşaması için başvurulmuş pratik ve uygulamalar, Türk dünyasının birçok yerinde yapılan pratik ve uygulamalarla benzerlik ve hatta aynılık arz etmektedir.

Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Keleki'de çocuğu yaşamayan aileler pirlere gider ve nezirde bulunurlar. Pirlere kurban götürülür. Pir mezarına çaput bağlamak, taş yapıştırmak inançları vardır. Burada pir, kutsal mekân anlamındadır. Mesela Ashab-ı Kehf ziyaret edilen bir pirdir.⁶¹ Kırım Türkleri arasında yaşamayan çocuğun yaşaması için yedi kapıdan parça bulunur. Bu kumaş parçalarından yorgan dikilir. Çocuk bu yorgana belenir. Çocuğa yaşaması için; *Tahtar*, *Dursun* gibi isimler konulur. Bazı ırım sınımlar yapılır.⁶² Bölgede de çocuğu yaşamayan aileler çocuğun yaşaması için

⁵⁸ Yaşar Kalafat,; **2000a., a.g.e.**, s.41.

⁵⁹ Selahattin Nacioğlu; **2002, a.g.m.**, s.11.

⁶⁰Abdülhakim Mustafa Rejioğlu, "Yurt Özlemi/ İnanışlar, Törelere ve Törenlerimiz", **Kardaşlık**, Y.10, S.11, Mart 1971, s.20.

⁶¹ Yaşar Kalafat,**2000b, a.g.e.**, s.54.

⁶² Yaşar Kalafat, **1999b, a.g.e.**, s.56.

Dursun, Yaşar, Kalsın, Yeter, Besti, gibi isimler verir. Bu konuya daha sonra değinileceği için burada üzerinde durulmayacaktır.

Zile’de çocuğu yaşamayan anne gebeyken evliyalara, bilhassa “Koca Kayser” ve “Sarı Kaya” namındaki ziyarete götürülüp çocuğu satılır; “*Bir tayım var, satıyorum; kulun isteyen bunu alsın.*” derler çocuk yaşarsa evliyaya kurban kesilir. Bu kurban davar olduğu gibi horoz da olabilir.⁶³ Balıkesir’de çocuğu yaşamayan annelerin yeni doğan çocuğunun yaşaması için “Hasan” ismine sahip üç çocuk bulunup onlardan birer çivi alınır ve demirciye verilir. Demirci bu çivilerden gece yarısı bir bilezik yapar, çocuk doğar doğmaz bu bilezik koluna takılır.⁶⁴

Bölgede çocuğun sağlıklı kalması, yaşaması ve hamile kadının kaçınmaları ile ilgili tespit edilen ve başvuru yolların benzerlerine Türk dünyasında rastlamaktayız. Bu pratiklerde atalar ruhundan korkmak ve onlardan dilekte bulunmak, çocukların yaşaması için kötü ruhları aldatmak vb. gibi Şamanî unsurlar da bulunmaktadır.

2.1.5. Aşerme (Yerikleme) ve Aşerme ile İlgili İnançlar

Hamile kadının hamileliği anlaşıldıktan sonra, iştahında da değişiklikler meydana gelir. Kadının ağız tadının bozulması ya da bazı yiyecek ve içeceklere karşı düşkünlük, bazılarına karşı ise tiksinti vb. göstermesi halk arasında aşerme olarak tanımlanmaktadır. Aşerme, gebeliğin belli bir döneminde gebe kadında görülen bir haldir. Deyimin aslı “*aş yerme*”, bu biçimi ile “*yiyecek şeylerden tikslenme*” demektir. Yermek fiilinin “*beğenmemek*”, “*kötülemek*” anlamlarını biliyoruz. Deyim giderek anlam değiştirmiş ve “*yüklü kadının kimi yiyecekleri canı çekmesi, onları tatmaktan kendini alamaması*” demeye gelmiştir.⁶⁵ Aşerme kavramı yerine kullanılan yüze yakın kavram tespit edilmiştir, bunların bir kısmı şöyledir: “*Aşeriyor, aşyeriyor, aşeren, aşveren, aşyeren, aş çalıyor, yerikliyor, yerüklü, yerik yeriyor, yerikli, yergin, yerikleme, başı kel, başı döngün, başıbozuk, bazı*

⁶³ Cahit Özetli, “Zile’de Doğum ve Âdetleri VI”, **TFA**. Y.4, C.2, S.42 Ocak 1953 s.663–664, 663

⁶⁴ Mehmet Halit Bayrı, “Balıkesir’de Doğum ve Çocuk Hakkında Âdetler ve İnanmalar”, **HBH**. Y.7, S.77, s.100.

⁶⁵ Pertev Naili Boratav, **2003, a.g.e.**, s.186-187.

bulanık, göğnü kötü vb".⁶⁶ Bölgede aşermek yerinde *yeriklemeğ, yürüklemağ, yerikliri, yürükliri* gibi kavramlar kullanılmaktadır. Hamileliğin bu döneminde gebe kadına canının her istediğini, ne kadar münasebetsiz olursa olsun vermeye çok dikkat edilir. Bu kural gözetilmezse, anada veya doğacak çocukta zararlı etkilerin meydana geleceğine inanılır; çocuğun düşmesi, sakat ve kusurlu doğması gibi⁶⁷... Ayrıca günah da sayılır.⁶⁸

Aşeren hamile kadın, genellikle acılı, ekşili ve baharatlı yiyecekleri yemekten kaçınır ya da yakınları tarafından kaçınmaya zorlanır. Bu durum çok yaygındır ve "*Ye ekşiyi, doğur Ayşe'yi*" tekerlemesinde de anlatımını bulmaktadır. Bunun yanında tatlı yiyecek ve içecekleri yemesi de oğlan çocuğunun ön belirtisi olarak yorumlanmaktadır. Bu durum da "*Ye tatlıyı, doğur atlıyı*" tekerlemesiyle açıklanmaktadır.⁶⁹ Bölgede de tatlı, (hurma, baklava, helva vb.) yiyecekler yiyen kadının erkek, ekşi (limon tuzu, ekşi nar, portakal, mandalina vb.) yiyecek yiyen kadının kız çocuk doğuracağına inanılır.

Sivas'ta aşerme "aş verme" döneminin kutsal bir dönem olduğuna dair inanışlar da mevcuttur. İnanca göre, gökteki kuşlar: "*Keşke bir aşveren kadının ağzına düşsek.*" derlermiş.⁷⁰ Azerbaycan'da aşermeye, "yerikleme", "ağız tatsızlığı" denilip yerikleyen kadının istediği yemek bulunmalı, hatta düşmanda bile olsa alınmalıdır. Eğer istenilen bulunmazsa veya verilmezse büyük günah kabul edilir.⁷¹ Kırım Türkleri hamile kadına çok önem verip, gelin "aşarsa" (aş erecek olsa) aş eşerdiği şeyi temin edip geline vermek gerekir. Aşeren annenin (hart analar, kart analar) isteği olmaz ise balanın bir yeri başka olur.⁷²

Bulgaristan, Suriye, Kırım, Dağıstan ve Kuzey Kafkasya'da yapılan araştırmalar, aşermenin Türk halk inançlarında önemli bir yer tuttuğunu

⁶⁶ Sedat Veyis Örnek, **2000, a.g.e.**, s.135.

⁶⁷ Pertev Naili Boratav, **2003, a.g.e.**, s.187.

⁶⁸ Zeki Başar, **a.g.e.**, s.39.

⁶⁹ Orhan Acıpayamlı, **1961, a.g.e.**, s.37.

⁷⁰ Kadir Pürlü, **Sivas'ta İlbeyli Türkmenleri, C.2**, Sivas, Doğan Gazetecilik ve Matbaacılık San. ve Tic, 2002, s.633.

⁷¹ Kadir İbrahimoglu Kadirzade, **a.g.e.**, s.17-18.

⁷² Yaşar Kalafat, **1999b**, s.56.

göstermektedir. Aşerme inancı ile ilgili efsaneler de vardır. İğdır'daki bir inanca göre, balığa aşeren annenin çocuğu ele avuca sığmaz. Bakû'deki bir inanca göre ise, geyik etine aşeren annenin çocuğu koşmayı çok sever. Bulgaristan Türklerinde, aşerince tavşan eti yiyen annenin çocuğunun üst dudağının yarık olacağına inanılır, İran'da ise aşerme "ağız pislği" olarak tanımlanır. Bu döneme "*nefsin galebe çaldığı dönem*" ve böyle kadına da "ağız pis" denir.⁷³

Aşerme, *Manas*, *Dede Korkut*, *Kobılandı* gibi Türk destanlarında ve *Tahir ile Zöhre*, *Asuman ile Zeylan*, *Kerem ile Aslı* gibi Türk halk hikâyelerinde de geçmektedir. Destanlarda yeriklenen nesnelere gerçek hayattan farklı olup kaplan, aslan, yılan, ejderha, yedi başlı yılan, ayı gibi hayvanlardır. *Manas Destanı*'nda *Manas*'ın anası Çıyırdı Hatun, *Manas*'a hamileyken aslan yüreği ve ciğeri yerikler.⁷⁴ Nitekim Irak Türkmenlerinin masallarında da aşerme motifine rastlanmaktadır.⁷⁵

Aşerme Kırgız Türkçesinde "*talğak*" kavramıyla ifade edilmekte, hamile neye aşerip yerse çocuğunun, yediği şeyi taşıyana benzeyeceğine inanılmaktadır. Nitekim meşhur Kırgız kahramanı Balbay Batır'ın annesi kaplanın yüreğine aşermiş, onu bulamayınca domuzun yüreğini getirip kaplan yüreği diye yedirmişler. Bu yüzden Balbay Batır savaşta cesur, ama domuz gibi kaba, söz anlamaz biri olmuş ve düz boyun olup, boynunu çeviremeyecek bir fizyolojiye sahip olmuştur.⁷⁶

Bölgede hamilelik döneminde aşerme olayına çok önem verilir ve ondan sık sık bahsedilir. Hamile kadın hayvan dili yerse doğacak çocuğun dilli olacağına inanılır. Bu yüzden bazen kayıvalide veya hamile kadının annesi, hamile kadına şaka olarak "*Qızım dil yeme qızıv ossa hayâsız çıkar.*" derler. Ayrıca hamile kadın hayvan beyni yerse çocuğunun aptal ve beyninin tıpkı o hayvanın beyni gibi olacağına inanılır.

⁷³Yaşar Kalafat, "Karşılaştırmalı İran-Anadolu Türk Halk İnançları", **Birinci Uluslar arası Azerbaycan Şurası, 2-5 Aralık 1998**, Şerefhane-Tebriz-İran www.turkoloji.cu.edu.tr.

⁷⁴Mehmet Aça, "Türk Destanlarında Aşerme (Yerikleme) Motifinin Destan Kahramanları Üzerindeki Etkisi ve Hayvan Ata (Ecdat) İnancıyla Olan Bağlantısı" **MF**. Y.9, S.34, Yaz 1997, s.78-81.

⁷⁵ bk. Necdet Yaşar Murat Bayatlı, **a.g.e.**, s.385-387.

⁷⁶ Kemal Polat, **a.g.e.**, s.63.

Hamile kadın ne aşerse onu getirmek gerekir, her ne kadar bulunması zor ise de getirilmelidir. Mesela, üzüme aşeren bir anne, üzümü yemediği takdirde doğacak çocuğun vücudunda üzüm şekilli bir alamet olacaktır. Diyale iline bağlı Kızlarbat nahiyesinde kadının birisi hamilelik döneminde elma aşermiş, ancak kocasına söylememiş, sonra güzel bir kız çocuğu olmuş, ancak kızın yanağında büyük elma şekilli pembe bir iz çıkmıştır. Hamile kadın bazen öyle şeylere aşerer ki bulmak imkânsızdır. Bazen de hamile kadın kış mevsiminde yaz meyveleri, yaz mevsiminde de kış meyvelerine aşer. Bu meyvelerin bulunması ne kadar zor ise de kocası tarafından temin edilmelidir. Bazen de hamile kadının kayınvalidesi gelinin isteklerinden bıkar, oğluna, “*Bırak gitsin oğlum kendini yorma bu kadın başımıza nazlanıyor.*” der.

Nar aşeren kadının doğuracağı çocuğun dişlerinin inci gibi, elma yiyen kadının doğuracağı çocuğun yanağının kırmızı, karabiber yiyen annenin doğuracağı çocuğun yanağının benli olacağına inanılır. Bazı kadınların kerpiç aşerdiklerine şahit olunmuştur.

Hamile kadının karnındaki çocuk hareket ettiği zaman anne hep güzel şeylere bakmalıdır. Mesela çocuk hareket ettiğinde geceyse aya bakmalıdır ki çocuğu ay gibi güzel olsun. Yeşil veya mavi gözlü insanlara bakarsa çocuğunun gözlerinin de aynı renkten olacağına inanılır. Sevdiği birisinin resmine bakarsa çocuğun da ona benzeyeceğine inanılır. Bununla birlikte hamilelik döneminde kadın renkli gözlü, huyu, ahlakı güzel insanlara bakarsa doğacak çocuğunun gerek fiziksel gerek ruhsal olarak bu insanlara benzeyeceğine inanılır.

Türk dünyasında aşerme ile tespit edilen bilgiler, bölgede tespit edilen bilgiler ile karşılaştırılırsa benzerlik, ortaklık ve hatta aynılık gösterdiği görülmektedir.

2.1.6. Çocuğun Cinsiyetinin Tahmini

Hamilelik döneminin en önemli noktalarından birisi de doğacak çocuğun cinsiyetidir. Bütün Türk dünyasında hamile kadının akrabaları ve çevresindekiler, çocuğun kız mı oğlan mı olacağını tahmin etmek için birçok

pratik ve uygulamaya başvurmaktadırlar. Aileden başlayarak topluma kadar genişleyen bu isteğin, hamile kadının üstündeki baskısı küçümsenemez. Bu bakımdan, geleceğin annesi doğuracağı çocuğun cinsiyetini etkileyeceğine inandığı birtakım inançlarla da yüklüdür. Bunlar gelenekte kuşaktan kuşağa aktarılarak etkilerini sürdürmektedirler.⁷⁷

Geleneksel kültürümüzde, ailelerin erkek çocuk beklentileri daha ağır basmaktadır. “*Erkek olsun da çamurdan olsun*” anlayışı geçmişten günümüze hemen hemen her yörede geçerlidir. Erkek çocuk gibi, erkek çocuk doğuran kadın da ocağın tütmesini sağladığı için toplumda itibarlıdır.⁷⁸

Sinop ve civarında çocuğun cinsiyeti şu şekilde tahmin edilir; gebe bir kadının bilhassa son üç ay zarfındaki sağlık durumu dikkate alınır; doğacak çocuk eğer kızsaa annesi hamileliği esnasında günden güne zayıflar, yüzünde, bilhassa yanaklarında lekeler meydana gelir, oğlansa annesi sağlık durumunu muhafaza eder.⁷⁹ Kastamonu’da annenin yüzünde çiller çıkar, vücudu şişmanlar veya dudakları kalınlaşır, kalçaları büyürse çocuğun kız, eğer anne zayıflar, karnı öne doğru bariz bir şekilde çıkar, kaşları ve kirpikleri dökülürse çocuğun oğlan olacağına inanılır.⁸⁰ Mersin’de hamile kadın, bir tasın içindeki suya kendi sütünden birkaç damla bırakır. Süt, suyun dibine çöker ise, çocuğun oğlan olacağına, süt suyun yüzüne çıkarsa kız olacağına inanılır.⁸¹ Trakya’da anne adayının ne doğuracağını anlamak için gezmeye gittiğinde minderinin altına çeşitli ev araçları konularak deneme yapılır. Mesela, makas üstüne oturan annenin çocuğu kız, bıçak üstüne oturan annenin çocuğunun da erkek olacağına inanılır.⁸² Bu pratiğin aynısı Kastamonu,⁸³ Sivas,⁸⁴ Azerbaycan⁸⁵ ve bölgede de tespit edilmiştir.

⁷⁷ Sedat Veyis Örnek, **2000, a.g.e.**, s.136.

⁷⁸ Işıl Altun, **2004, a.g.e.**, s.118.

⁷⁹ Süheyl Ünver, “Çocuk Doğmadan Önce Cinsiyetinin Belirtilmesi”, **HBH**. Y.5, S.50, Eylül 1935, s. 17.

⁸⁰ Emine Talat Mümtaz, “Kastamonu’da Çocuklara ve Çocukluğa Müteallik Âdetler ve İtikatlar”, **HBH**. Y.1, S.4, Şubat 1930, s.51.

⁸¹ Mustafa Sever, **a.g.e.**, s.48.

⁸² Şekip Işık, “Trakya’da Doğum Gelenekleri”, **HBH**. C.8, S.36, Şubat 1978, s.27.

⁸³ Emine Talat Mümtaz, **a.g.m.**, s.51.

⁸⁴ Mustafa Sever, **a.g.e.**, s.49.

⁸⁵ Kadir İbrahimoglu Kadirzade, **a.g.e.**, s.19.

Yakut Türkleri Tanrı'dan çocuk, bilhassa erkek çocuk isterlerken Ak Şaman (Ayı Oyun)'a başvururlar. Ak Şaman Ayısı Hatuna veya ak at sürüleri sahibi olan (mağan sıhlılah) Tanrı'ya dua eder. Bununla beraber mukaddes bir ağacın dibinde ak boz at derisi üzerinde, yer sahibine (an daydı iççite) yalvarır ve ağlaya sızlaya dua eder.⁸⁶ Kumuk ve Avarlarda dünyaya gelmemiş çocuğun cinsiyetini tayin etmek için *Erem kadına* gidilir. Erem kadın doğacak çocuğun cinsiyetini kendi yetenekleri ile tayin edebilir. Hamile kadın sağına dayanarak dinlenir ise oğlunun olacağına, soluna dayanarak dinlenir ise kızının olacağına inanılır. Kızı olana “*kız taptı*” oğlu olana “*oğlan taptı*” denilir.⁸⁷

Bölgede doğacak çocuğun oğlan mı kız mı olacağını tahmin etmek için diğer Türk topluluklarında olduğu gibi birçok pratik ve uygulama yapılmaktadır.

Bölgede hamile kadınlar çoğunlukla doğacak çocuğun cinsiyetinin erkek olması isterler. Çünkü bölgede erkek çocuğa üstünlük verilmektedir. Eskiden gelin damat evine giderken bindiği atın arkasına 3–4 yaşında bir erkek çocuk bindirilirdi. Hâlâ devam eden bir başka pratikte, gelin damadın evine ilk girdiği zaman kucağına bir erkek çocuk verilir ve yatağına da bir erkek çocuk koyulur. Bütün bu pratiklerden maksat; gelinin doğuracağı ilk çocuğun cinsiyetinin erkek olmasıdır. Her anne hamile olduğunda niçin erkek olmasını istiyorsun sorusuna; “*Kız eloğluna varıp onun çocuğunu doğuracak ve besleyecek; oğlansa, ailenin ismini ve neslini gelecek kuşaklara aktaracak*” gibi cevaplar yaygın olarak verilir.

Irak Türkmenleri arasında bazı yaşlı kadınlar hamile kadının karnına bakarak doğacak çocuğun cinsiyetini belirleyebilirler. Hamile kadının karnı çok şişerse kız, az şişerse erkek olacaktır. Hamile kadının hamilelik süresinde karnı yuvarlak olursa doğuracağı çocuğun cinsiyeti erkek, yassı ve geniş olursa kız olacaktır. Annenin karnı ve göbeği yukarı doğru ise erkek, aşağı ise kız doğuracaktır. Yaşlı kadınların söylediklerine göre, oğlana hamile

⁸⁶ Abdülkadir İnan, 2006, a.g.e., s.167.

⁸⁷ Yaşar Kalafat, 1999b, a.g.e., s.137.

kadının karnı fazla belli olmazken, kız çocuğuna hamile kadının karnı belli olur. Hamile kadın yürüdüğünde ilk adımı sağ ayağıyla başlarsa erkek, sol ayağıyla başlarsa kız çocuk doğuracaktır. Hamile kadın gebelik döneminde güzelleşirse erkek, çirkinleşirse kız çocuğu olacaktır. Anne, çok konuşursa kız, az konuşursa erkek çocuğu olacağına inanılır. Hamile kadının vücudu beyazlaşırsa erkek, siyahlaşırsa kız doğuracağına inanılır. Hamilenin dişlerinin kenarı kızarırsa erkek, kararırsa kız doğuracaktır. Ayrıca hamile kadının karnına kocası dokunduğunda, çocuk teperse oğlan, tepmezse kız olacağına inanılır. Bununla birlikte hamile kadın, kürek kemiğinde acı hissettiyse erkek, böbreğinde hissettiyse kız doğuracağına inanılır. Hamile kadın hafif hareketli olursa doğacak çocuğun cinsiyeti erkek, ağır hareketli olursa kız olacaktır. Hamile kadın doğum sancısına tutulurken birkaç damla kan düşerse doğuracağı çocuk erkek, kansız geçerse kız olacaktır. Hamile kadının karnında çocuk fazla hareket ederse erkek, sessiz ve kımıldamayan çocuk ise kız olacağına işaretidir. Hamile kadının memesinin ucu birazcık siyahlaşırsa doğuracağı çocuk erkek, simsiyah olursa kız olacağına bir delalettir. Hamile kadın hamilelik süresinde cömert olursa erkek, cimri olursa kız doğuracağına inanılır. Hamile kadının yüzünde leke çok olursa doğacağı çocuk erkek olacaktır. Hamile kadın hamileliği sırasında çok şişmanlarsa doğuracağı çocuğun cinsiyetinin kız olacağına yorumlanır. Ayrıca inanca göre, üç kız doğuran kadının dördüncü çocuğu erkek olurmuş, eğer olmazsa beşinci, olmazsa altıncı veya yedinci çocuğu mutlaka erkek olacaktır.⁸⁸ Hamilelik döneminin sekizinci ayında hamile kadının sağ memesinden süt gelirse doğacak çocuğun cinsiyetinin erkek, sol memesinden süt gelirse kız olacağına inanılır.

Bazen de kurbanlık bir koyun, keçi kesilir, niyet edilip kafası yarıldığında kafasında kıl varsa doğacak çocuğun cinsiyeti erkek, kıl yoksa kız olacaktır. Ayrıca kelle yenildiği zaman çene kemiği etli olursa doğacak çocuğun erkek, etsiz olursa kız olacağına inanılır. Bu pratiğin benzer şekilde

⁸⁸Mehmet Hurşit Dakuklu, "Doğacak Çocuğun Cinsiyeti Hakkında", **Kardaşlık**, Y.11, S.8-9, Aralık-Ocak 1972, s.35.

ve az farkla başta Anadolu'nun birçok yerinde olmak üzere Azerbaycan⁸⁹ ve Kırgızistan'da⁹⁰ da yapıldığı bilinmektedir.

Türkmenistan'da hamile kadının bulunduğu evde koyun türünden bir hayvan kesildiğinde, onun bazı kemiklerinden hareketle doğacak bebeğin cinsiyetinin tahmin edilebileceğine inanılır. Kesilen koyunun kellesi temizlenirken çene kemiklerine bakılır; çene kemiği temiz ise bebeğin erkek, otlu ise kız olacağına inanılır.⁹¹

Bölgede hamile kadının midesi çok bulanırsa, çocuğunun kız olacağına inanılır. Zira annenin midesini bulandıran unsurun bebeğin saçı olduğuna, bebeklerden de kızların daha saçlı olduğuna inanılır.⁹²

Bölgede hamile kadının haberi olmadan omzuna un serpilir, sağ omzuna bakarsa erkek, sol omzuna bakarsa kız çocuk doğuracağına inanılır. Bununla beraber hamile kadının üzerine yukarıdan tuz serpilir; hamile kadın elini yüzüne sürerse erkek, ensesine sürerse kız çocuk doğuracağına inanılır.

Bölgede doğacak çocuğun elbisesi dikilirken, dikiş sırasında eve erkek gelirse hamile kadının erkek çocuğu, kadın gelirse kız çocuğu olacağına inanılır. Bununla birlikte bu dikiş sırasında makas elden düşer, ağız açılırsa dünyaya gelecek çocuğun kız olacağına, makas yere düşer ağız açılmazsa dünyaya gelecek çocuğun erkek olacağına inanılır. Çünkü bölgede kız makasa benzetilir.

Anne ikinci çocuğa hamileyken; ilk doğurduğu çocuğunun saçında iki göbek varsa veya saç göbeği yan taraftaysa, doğuracağı çocuk erkek, bir göbek varsa veya göbek ortadaysa kız olacaktır. Bununla birlikte eğer doğan çocuğun saçları sürekli horoz gibi kâküllü olursa kendinden sonra gelecek çocuk kız olacaktır.

Telafer'de sel olduğu zaman çocuk annesinin kucağına gidip başını öperse annesi hamile olunca doğuracağı çocuğun cinsiyetinin erkek olacağına inanılır.

⁸⁹ Kadir İbrahimoglu Kadirzade, **a.g.e.**, s.19.

⁹⁰ Kemal Polat,, **a.g.e.**, s.65.

⁹¹ Yaşar Kalafat, **2000a, a.g.e.**, s.25–26.

⁹² Yaşar Kalafat, "Erbil ve Halk Sufizmi", **TDA**. S.107, Nisan 1997, s.9–61.

Çocuğun cinsiyetini belirlemek için bölgede “*Elin nişi beledi*” (Elin niye öyledir) pratiği yapılmaktadır. Hamile kadına annesi veya kaynanası, aniden “*Elin nişi beledi*” diye sorar, hamile avucunun içine bakarsa kız, elinin üstüne bakarsa erkek çocuğu olacağına inanılır.

Bölgede hamile kadın hilali görürse çocuğunun hem erkek hem de güzel olacağına inanılır.

Annenin karnı ikiye bölünürse ikiz çocuk doğuracağına inanılır. Hamilenin karnı büyük ve sivriyse erkek, sağa sola genişlemiş ise kız olacağına inanılır.

Bölgede bu pratiklerle birlikte Türk dünyasının birçok yerinde olduğu gibi dünyaya gelecek çocuğun cinsiyetini belirlemede rüyaların (*diş, yuxı*) önemli bir yeri vardır. Gebe kadın rüyasında ay görürse oğlan, güneş görürse kız; bıçak, hançer, kılıç, kemer, saat, tüfek vb. gibi erkek takıları görürse oğlan; çeşitli süs eşyası (oje, ruj, bilezik, kolye, küpe vb.), mücevher görürse kız doğuracağına yorumlanır.

Kars yöresinde rüyasında bıçak, kama veya kılıç gören baba veya annenin erkek çocuk; gül görenlerin ise kız çocuk sahibi olacağı düşünülmektedir.⁹³ Altay Türkleri arasında hamile kadın, rüyasında düğme görse kız çocuğu olacağına inanılır.⁹⁴ Dağıstan’da rüyasında sarı gül gören Kumuk kadının kızı, kırmızı gül göreninse oğlu olacağına inanılır.⁹⁵

Bölgede yukarıda da belirtildiği gibi hamile kadın rüyasında bıçak, çakı, silah, kazma, kürek, pantolon, ceket vb. erkek eşyaları görürse doğuracağı çocuk erkek; makas, entari, küpe, boncuk, bilezik, gerdanlık, yüzük, kozmetik eşyaları, kazan, tencere, kevgir vb. görürse kız olacaktır. Bununla beraber rüyada erkek çocuğun görülmesi, hayırlı bir haberin geleceğine alamettir.

Çocuğun cinsiyetini öğrenmek için başvurulan bu geleneksel pratik ve uygulamaların bölgede oldukça sık yapıldığı ve çeşitlilik gösterdiği tespit edilen bilgilerden anlaşılmaktadır. Günümüzde bu pratik ve uygulamalar

⁹³Yaşar Kalafat, **1999a, a.g.e.**, s.87.

⁹⁴İbrahim Dilek, **1996b, a.g.m.**, s.97.

⁹⁵Yaşar Kalafat, **1999b, a.g.e.**, s.123.

tıptaki teknolojik gelişmelere bağlı olarak artık yavaş yavaş unutulmaya yüz tutmuştur.

2.2. DOĞUM ESNASI

2.2.1. Doğum Hazırlığı ve Doğum

Çocuk isteğinden başlayıp aşırme ve gebelik aşamalarından geçip yeni bir canlının ortaya çıkacağı bu noktaya varma, yani doğurma eylemi, geçiş dönemlerinden birincisi olan doğumun en dramatik noktasıdır.⁹⁶ Dokuz ay süren hamilelik süresinin en heyecanlı anı doğum saatinde yaşanmaktadır. Başta anne ve baba olmak üzere çevredeki bütün akraba ve komşular bu anı dört gözle bekleyip heyecanlar içerisinde, doğum yapan annenin ve çocuğun sağlıklı bir şekilde bu doğum olayından kurtulmaları için dua ederler. Doğum günü ve saati için hem anne hem de baba tarafı birtakım hazırlıklar yaparlar. Hele bu doğum her iki aile için ilk doğum olursa fevkalade heyecanlı anlar yaşanır.

Türkler eski çağlardan beri doğuma büyük ehemmiyet vermişlerdir. Yakut Türkleri'nde, doğumu yaklaşan kadının kocası ormana gidip bir kayın ağacı keser, bu ağaçtan bir buçuk arşın uzunluğunda üç kazık hazırlar. Bunlar tek kayın ağacından alınmalıdır. Kilerin, evdeki sandıkların ağızı açık bırakılır. Ateşe yağ atıp "*Ey doğum tanrısı Ayısıt hatun ye, yolun açık olsun*" derler.⁹⁷ Altay Türkleri arasında kadın doğuracağı zaman bütün akrabalar yurt adı verilen çadırın içinde toplanır, erkekler dışarıda kalır. Yurdun haricinde bulunan erkeklerin vazifesi, herhalde civardaki fena ruhları kovmak olsa gerektir. Çünkü kadının ağrısı başlar başlamaz korkunç bir gürültü kopararak yurdun etrafında koşmaya başlarlar ve tüfek patlatırlar.⁹⁸

Bölgede anne ve çocuğunun yatağı doğumdan önce hazırlanır. Çocuk için döşek, yorgan veya battaniye, kundak, beşik vs., anne için entari vb. hazırlanır. Doğacak çocuğun cinsiyeti ne olursa olsun, çocuk için hazırlanan malzemeler fark etmemektedir.

⁹⁶Sedat Veyis Örnek, 2000, a.g.e., s.140.

⁹⁷Abdülkadir İnan, 2006, a.g.e., s.168.

⁹⁸İbrahim Dilek, 1996a, a.g.m., s.51.

Bölgede doktorlar bulunmasına rağmen birçok aile, kadının evde doğum yapmasını tercih eder. Buna rağmen hastanede doğum yaptıran ailelerin sayısı da az değildir. Doğumu ebe yaptırır. Bölgenin bazı yerlerinde ebeye “ebe”, bazı yerlerinde ise “cidde” veya “doğuzduran” denir. Çok eski zamanlarda doğum yaptıran ebeler diplomasızdı. Günümüzde ebelerin birçoğu diplomalıdır.

Hamile kadın doğum yapmadan bir hafta önce babasının evine gider ve orada doğum yapar. Çünkü koca evinde doğum yapması ayıp sayılır. Hamile kadın kimi yerlerde bir haftaya kadar kimi yerlerde de kırkı çıkıncaya kadar babasının evinde kalır. Bu âdet günümüzde de devam etmektedir.

Anne veya yaşlı, tecrübeli bir kadın tarafından doğumdan önce hazırlanan çocuk malzemeleri doğum saatinde bir araya getirilir. Doğum yapan anne ve çocuğunu Al karısından “*Alnenesi, Halnenesi*” korumak için annenin yastığının altına bıçak, çakı, makas gibi madenî bir alet koyulur ve odada bir Kuran-ı Kerim bulundurulur. Doğum yapan kadın kesinlikle yalnız bırakılmamalıdır, çünkü al annesi gelip onun ciğerini alacak, suda yıkayacak ve tekrar onu geri koyacaktır. Bunun sonucunda anne ölecektir. Bununla birlikte annenin alınına veya koluna kırmızı bir bez veya kurdele bağlanır.

Doğum esnasında doğumu yaptıran ebenin kullandığı araçlar şunlardır: *Jilet “ustura”, iplik, makas, kumaş parçası, havlu, leğen, Şam sabunu, hamam tası ve sıcak su*. Doğumu yaptıran ebeye hem para hem de hediye verilir. Çocuk erkek olursa hediyelerin değeri de artar. Eskiden Irak parasıyla ebeye 2,3 veya 4 dinar⁹⁹ ve Şam sabunu, havlu, başörtüsü gibi hediyeler verilirdi. Yukarıda da belirtildiği gibi bu miktar hem çocuğun cinsiyetine hem ailenin maddî durumuna göre değişebilirdi. Günümüzde ise verilen para miktarı 250.000 dinar veya daha fazlasıdır. Doğum odasında daha önceden döşenmiş bir yatak ve hazırlanmış doğum malzemeleri bulunurdu. Odaya kadının tarafından annesi, evlenmiş ablası, kız kardeşi veya yaşlı, tecrübeli bir komşu kadın alınır. Bunların dışında kesinlikle erkekler veya evlenmemiş kızlar odaya alınmazlar.

⁹⁹ Irak'ta geçerli olan paranın ismi.

Doğum hem yatarak hem de oturarak yaptırılır. Ama ebelerin ve yaşlı kadınların söylediklerine göre oturarak doğum yaptırılması daha kolaydır. Doğum güçleşirse bazı pratik ve uygulamalara başvurulur, bunlardan birisi şöyledir: Doğum yapan kadının eşinin ayakkabısına su dökülür, bu ayakkabıyla doğum yapan kadına su içirilir. Böylece doğumun sancısı az olacağına ve doğumun kolaylaşacağına inanılır. Doğum yapan kadın kocası tarafından hafifçe yumruklanırsa doğum kolaylaşır, inancı vardır. Bir başka pratikse molla tarafından bir dua yazılır, dua suya atılır veya bir bardak suyun içine atılarak kadına içirilir. Bazen de doğum odasında bulunan kadının kaynanasına veya annesine doğum yapan kadının entarisini ağzına sokarak odada biraz dolaşması söylenir.

Ayrıca doğumu geç yapan veya zorlaşan kadın için yakın bir cami minaresinden şu dua okunur: “*Ferec ya Allah ferec, ferec ya Allah ferec*”, bunu duyan halk “*ya rabbi ferecini ver*” der.¹⁰⁰ Bu pratiğin benzeri Anadolu’nun muhtelif yerlerinde de tespit edilmiştir. Gaziantep’te doğum bir türlü kendini göstermez veya çocuk gelir ama doğum zorlaşır ve sıkıntılı anlar yaşanırsa ezan okutulur.¹⁰¹ Hakkâri’de kadının doğumu zorlaşırsa, müezzine ezan okutulur ve bu ezana “*Ezan-i Ferah*” yani doğum yapan kadının feraha, rahata kavuşması için okutulan ezan denir.¹⁰² Hakas Türkleri arasında kadın veya hayvan zor doğum yaparsa yılan gömleği veya derisi doğum yapan kadının veya hayvanın beline sürtülür.¹⁰³ Bununla birlikte bölgede doğumu zorlaşan anne, ebe ve odada bulunan kadınlar tarafından koltuğundan tutularak odada dolaştırılır ve silkelenir. Bu pratiğin aynısı Sinop, Isparta, İstanbul, Antep, Mersin, Adana, Ankara ve Sivas’ta tespit edilmiştir.¹⁰⁴ Anadolu Varsakları’nda hamile kadının sancısı fazlalaştığı zaman, yanında bulunanlar devamlı olarak bir o tarafa bir bu tarafa hareket ettirirler.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Şakir Sabır Zabıt, **a.g.e.**, s.56.

¹⁰¹ Cemil Cahit Güzelbey, “Gaziantep’te Doğum ve Çocuğa İlişkin Eski Töre ve İnançlar”, **TFA**, 1981/2 Ayırbaşım, Ankara, Ank. Ün., Basımevi, 1982, s.22.

¹⁰² A. Şafak, “Hakkâri ve Civarında Dinî ve Ahlakî Yaşayış Üzerine Bir Deneme”, **Ankara Üniversitesi XX. Yıl Armağanı**, Ankara, 1998, s.127–170.

¹⁰³ Kadir İbrahimoglu Kadirzade, **a.g.e.**, s.22.

¹⁰⁴ Orhan Acıpayamlı, **1961, a.g.e.**, s.39, 40.

¹⁰⁵ Ahmet Gökbel, **Anadolu Varsaklarında İnanç ve Âdetler**, Ankara, AKM Yay., 1998, s.89.

Bölgede doğum esnasında bütün kapalı kapıların, pencerelerin, düğümlerin vb. nesnelere açık bırakılmasına özen gösterilir ve annenin giydiği entari veya gömleğin düğmeleri çözülür. Ayrıca doğum esnasında ebeye yardım eden kadınlar, hamile kadının yüzüne su serper ve ona su içirmeye çalışırlar. Karakeçili Türkmenleri'nde de doğum esnasında doğum yapan kadına su içirilir, böylece doğumunun kolaylaşacağına inanılır.¹⁰⁶ Zile'de doğum zorlaştığında evin en yaşlı kişinin parmağı bir kap içindeki suya batırılıp içirilirse doğumun kolay olacağına inanılır.¹⁰⁷ Bununla beraber bölgede kadın doğumdan önce fazla sancılanırsa, kocası onu sırtına alıp gezdirirse sancısının dineceğine ve kolaylıkla doğum yapacağına inanılır.¹⁰⁸

Bölgede hamile kadın doğum yaparken ona “Hz. Fatma'nın, Hz. Ayşe'nin, Hazreti Meryem'in veya Hazreti Zilayha'nın eli olsun doğumda”, “Menim elim olmasın Fatma'yı Zehra'nın eli olsun” denilir. Bu da bize İslamiyet'i kabul ettikten sonra Türklerin, Umay'ı peygamber efendimizin kızı olan Fatma veya eşi olan Hz. Ayşe veya da Hazreti Meryem ve Zilayha ile değiştirdiklerini göstermektedir. Ancak fonksiyon bakımından herhangi bir değişiklik söz konusu olmamıştır. Günümüzde Müslüman Türk kadını kendine Fadime Ana'yı¹⁰⁹ örnek almış ve onu uğur, bereket sembolü olarak yaşatmıştır.¹¹⁰ İçel Tahtacıları arasında doğum yapan kadının eline oklava verilip evde gezdirilir. Doğumu kolaylaştıran bu oklavaya “*Fatma Anamızın parmağı*” denilir. Oklava sürekli hareket ettirilerek evin içinde gezilirse doğum yapacak kadına peygamberin kızı Hz. Ali'nin eşi Hz. Fatma'nın yardımcı olacağına inanılır.¹¹¹ Ayrıca bölgede zor olan doğumların kolay olması için “*Meryem Ana Eli (Avucu)*” diye bilinen bir ot/ağaç suya konur ve bu sudan doğum yapan kadının içmesi istenir. Ot kapalı bir el şeklinde olup suya konduktan sonra yavaş yavaş açılmaya başladıkça doğumun

¹⁰⁶ Yaşar Kalafat, “Türkmen Dünyasında Karşılaştırmalı Halk İnançları Çerçevesinde Karakeçili Türkmenleri”, **Türk Kültüründe Karakeçililer Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri**, Ankara, AKM Yay., 1999, s.35.

¹⁰⁷ Mehmet Yardımcı, **1985, a.g.m.**, s. 19.

¹⁰⁸ Kardeşlik, “**Yanlı İnançlar/ Hurafeler**”, Y.3, S.6, Kasım 1963, s.46.

¹⁰⁹ bk. Hikmet Tanyu, **1976, a.g.b.**, s.479-497.

¹¹⁰ Müjgan Uçar, **1976, a.g.m.**, s.149-151.

¹¹¹ Nilgün Cıblak, **2001, a.g.e.**, s.286.

kolaylaşacağına inanılır. Bununla birlikte Anadolu'nun¹¹² birçok yerinde olduğu gibi bölgede de doğum güçleştiği zaman doğum yapan kadının annesi veya kaynanası çamurdan yapılan tandırın içindeki külleri karıştırarak Hz. Fatma'yı yardıma çağırır.



Meryem Ana Eli (Avucu) Otu

Doğum yapan annenin bulunduğu evde sürekli ses çıkartılmaya çalışılır. Mesela taşlar birbirine çakılır ve durmadan bir gürültü çıkarılmaya dikkat edilir. İnanca göre gürültülü yerlere kötü ruhlar yaklaşamazlar.

Doğum esnasında kolaylıkla doğan çocuğun gelecekte hayatının kolaylık, doğumu zor geçen çocuğun ise hayatının zorluklar içerisinde geçeceğine inanılır. Çocuk dünyaya geldiği zaman avuçları açık ise rızkı açık ve cömert, kapalıysa rızkı az ve cimri olacaktır.

Bölgede; saçı qit (dik) doğan çocuğun babasının başını yiyeceği inancı vardır. Bu şekilde dünyaya gelmiş bebeklerin babalarının ölümüne sebep olmamaları için bu tür çocukların “Anlı yandırılır”, küçük bir iğne ateşte kızartılır, sembolik olarak bebeğin alını dağlanır. Bu tür çocuklara “Anlı on'üçtür- Mikbettir- uğursuzdur” denilir. Bu uygulamadaki iğne ve ateş eski Türk inancında iki kültür.¹¹³

¹¹² Hikmet Tanyu, 1976, a.g.b., s.484.

¹¹³ Yaşar Kalafat, 2000a, a.g.e., s.60–61.

Irak'ta yaşayan Şii Türkmenlerde de İran'da yaşayan Caferi¹¹⁴ Türkmenlerinde olduğu gibi, çocuk dünyaya geldiği zaman ağız zembem suyu ile açılır. Dudakları da Kerbela toprağı gibi pak ve temiz olsun diye ağızına Kerbela Taşı sürülür. Bu pratik eski Türk inanç sistemindeki su ve toprak kültü ile alakalı olsa gerek.

Çocuk ana rahminden çıkar çıkmaz ağlamaya başlar ve ebe "Bismillah" diyerek, ayaklarından tutup silkeler, onun yüzünü ve vücudundaki kanları temizler. Çocuk ağlamazsa ebe onu ağlatmaya çalışır sonra göbeğini keser. Anneannesi veya orada hazır bulunan yaşlı kadınlardan biri, kulağına üç defa ezan okur, üç veya yedi defa "*La ilaha illa Allah, Muhammet resulullah ve sen filanın oğlusun veya kızısın, annen filandır, baban filandır, adın da Ahmet, Mehmet, Fatma, Ayşe vb.*" der ve kundaklar. Çocuk kundaklandıktan sonra annesinin kokusuna alışsın diye salâvat çekilerek annesinin kucağına verilir. Çocuk kundaklanırken kafasının eğri olmaması ve yuvarlak olması için sıkıca bağlanır.

Doğumu yaptıran ebe veya doğum odasında bulunan birisi, doğan çocuk erkek ise haber verirken babası, dedesi, amcası ve dayılarından muştuluk¹¹⁵ alır ve bu kişiye muştucu denilir. Muştucu, "*Oğlandı, sayavızda büyük olsun, İnşallah toyında oynıyağın, uşağını da göresiz*" (Oğlandı; sayenizde büyüsün, İnşallah düğününde oynarız, çocuğunu da görürsünüz), gibi güzel dileklerle müjdeyi verir. Kız çocuk için muştuluk alınmaz, hatta babaya haber verilirken "*Qızdan oğlan farkı yoxtı, hapsi Allah'ın rızqıdı, Allah'ın verdiğidi.*" (Kızla oğlan arasında fark yoktur hepsi Allah'ın rızkıdır, Allah'ın verdiğidir.) denir.¹¹⁶

¹¹⁴ bk. Yaşar Kalafat, 2000a, a.g.e., s.55.

¹¹⁵Kaynak kişimiz Sadiye Mehdi Salih Bayatlı derleme sırasında muştulukla ilgili bize şunu anlattı: *Ben doğunca şimdiki kocam Enver Hamat Kazım Kâhya, babama gitmiş ve amca bir kızın oldu, muştuluk istiyorum, demiş. Babam da bu kız gelecekte senin olsun, benim sana muştuluğumdur demiş. Ben de 17 -18 yaşına gelince kocam herhangi bir başlık parası vermeden beni aldı.*

¹¹⁶ Bölgede erkek çocuğa kinaye olarak *İbrik*, kız çocuğa ise *Şerbe* (Su testisi) denilmektedir. Mevlüt Taha Kayacı, "Çocuk (Uşag)Hakkında Atasözleri", **Kardaşlık** Y.8, S.12, Nisan 1969, s.37.

Kuzey Kafkasya Türkleri arasında çocuğun dünyaya gelişini bildiren süyümcü (müjdecı)ye hediye verilir. Eskiden dünyaya gelen çocuk erkek ise süyümcüye at verilir. ¹¹⁷

Doğumdan sonra anne ve çocuğunun sağlıklı olmalarının sevinci ve mutluluğu münasebeti ile oradaki kadınlar “*helhele*” (zılgıt) çeker ve mahalledeki çocuklara şirinlik dağıtırlar. Yeni doğan çocuk için hazırlanan kutlama törenlerinde herhangi bir fark yoktur, ancak erkek çocukları için yapılan kutlamalar daha coşkulu ve sevinçli olur.

Bölgede ailenin ilk çocuğu için bir kurban kesilir, çünkü bu çocuk ocağın başı sayılır. Hele çocuk erkek olursa varlıklı aileler kurban dışında mahalledeki bütün evlere baklava, şerbet ve başka tatlılar dağıtırlar.

Doğum esnasında ölen çocuğa ad konulur, kefenlenir ve küçük bir mezara gömülür; ölen çocuğun öbür dünyada yani kıyamette kanatlı bir melek olup anne ve babasına yardım edeceğine inanılır. Ayrıca doğum esnasında ölen anne şehit sayılır.

Anadolu'nun muhtelif yerlerinde olduğu gibi bölgede de üç vakit ezan okunduktan sonra çocuğa süt verilir.

Çocuk dünyaya geldiği zaman, yüste dişi varsa, babasının öleceğine inanılır. Bunu önlemek için çocuk yüksek bir yerden üç defa üst üste, dört kişi tarafından tutulan *cecimin* (çarşafın) üzerine atılır.

Doğum bitince anne temizlenir; birkaç gün sonra anne yıkanır, ona bir tencere içinde hayvan ciğeri pişirilir, anne banyodan çıktıktan sonra başına bir battaniye örtülür, ciğer tenceresi bu battaniyenin altına konulur ki kokusu annenin burnuna iyi bir şekilde girsin. Çünkü doğumdan sonra annenin akli kem olmuş ve yorulmuştur, şeklinde bir inanç vardır. Bununla birlikte bölgede özellikle Diyale'de doğum yapan kadına kuvvet kazanması için pekmez ile un karıştırılarak yapılan “*Ardava*”¹¹⁸ adlı hamurlu yemek yedirilir. Böylece kadının doğum esnasında sarf ettiği enerjiyi geri kazanacağına inanılır. Bu yemekle beraber diğer Türkmen illerinde *bulmaç* da yedirilir.

¹¹⁷Yaşar Kalafat, 1999b, a.g.e, s.211.

¹¹⁸ *Ardava*: una bir miktar su ve pekmez katılarak yapılır.

Özbek, Türkmen ve diğer Türk boylarında “*Koynuş Atala*” diye bilinen, et, hamur ve tereyağından yapılmış bir yemek kuvvet kazandırması için doğum yapan hanımlara verilir.¹¹⁹

Bölgede hamile kadının sağlıklı, kolay ve çabuk bir doğum yapması, kendisine ve çocuğuna herhangi bir zarar ve kötülüğün gelememesi için başvurulan pratik ve uygulamaların dinsel ve büyüsel nitelikli olduğu görülmektedir. Bu pratik ve uygulamaların birçoğunun başta Anadolu’da olmak üzere muhtelif Türk toplulukları arasında benzer ve hatta aynı şekilde yapıldığını görmekteyiz.

2.2.2. Çocuğun Göbeği, Eşi ve Bunlarla İlgili İnanç ve Pratikler

Doğum esnasında ilk ve en önemli işlerden birisi doğan çocuğun göbeğinin kesilmesidir. Göbeğe doğan çocuk kadar önem verilir; çünkü ona çocuğun bir parçası olarak bakılmaktadır. Göbek, çocuğun ilerdeki hayatını ve istikbalini etkileyeceği düşünülerek rastgele ve gelişi güzel bir yere atılmaz.

Doğumun inanç ve pratikleri arasında Türk dünyasının muhtelif yerlerinde göbek, son veya eş ile ilgili inançların özel bir yeri vardır.

Eski Türkler arasında, dünyaya yeni gelen çocuğun göbek bağı kurutulup bu parça kese gibi bir beze dikilir ve içine kuru taneli besinler koyulur. Bu özel kese evin temiz bir yerine konurdu. Kam buna bakarak çocuğun geleceğini tahmin edebilirdi.¹²⁰

Günümüzde Türk dünyası ve Anadolu’nun muhtelif yerlerinde göbek ve eşin, çocuğun geleceğinin belirlenmesinde önemli bir rol oynayacağı inancı devam etmektedir.

Kırgız Türkleri arasında çocuk dünyaya geldikten sonra onun göbeğini kesen kimse aile içinde çok itibar ve saygı gören bir durumda olur. Çocuk sağlıklı olması için önce tuzlu suda yıkanır ve daha sonra mutlu ve uzun ömürlü olması için, *itgöynek* denilen bir beze (kundak) sarılır. Bu bez önce

¹¹⁹ Yaşar Kalafat, 2000a, a.g.e., s.53.

¹²⁰ Nadya Yuguşeva-Yaşar Kalafat, “Altay Kamizmi’nin Anadolu Türk Halk İnançlarında İzleri”, *Erciyes Dergisi*, S.270, Kayseri 2000, s.22–24; Yaşar Kalafat, *Altay’dan Anadolu’ya Kamizm Şamanizm -Sosyal Antropoloji Araştırmaları-*, İstanbul, Yeditepe Yay., 2004, s.99.

köpeğin üzerine sonra da çocuğun üzerine örtüldüğü için “*it göynek*” ismini alır.¹²¹ Altay Türkleri arasında çocuk için toy yapılmadan önce göbeği kesilir. Düşen göbek “*kulca*” adı verilen küçük torbanın içine konularak çocuğun beşiğinin üstüne asılır. Kulcanın asıldığı iplerin bir yanına ak, diğer yanına gök renkli kıyralar “bezler” bağlanır.¹²² Sibiryalı Türkleri arasında çocuğun göbeğine çok önem verilir. Doğumdan üç gün sonra göbek düşerse büyük bir sevinç yaşanır ve bu vesileyle büyük şenlik yapılır. İnanca göre çocuğun göbeği düşmeden önce doğum yapılan evden bir şey çıkarmak yasaktır. Çocuğun göbeği kurutulup deri ile kaplandıktan sonra muska haline getirilir; beşiğe bağlanır veya sandıkta saklanır. Çocuğun istikbalinin iyi olmasının göbeğin itina ile muhafaza edilmesine bağlı olduğuna inanılmaktadır.¹²³ Nogay Türklerinde göbeğin parçası atılmaz, bir beze bağlanır. Çocuk yedi yaşına gelinceye kadar saklanır. Çocuk yedi yaşına gelince kendisine verilir. Çocuk bunu evin damına atarsa zeki olacağına inanılır.¹²⁴

Yozgat-Akdağmadeni’nde, çocuk dünyaya geldikten sonra, göbek üç parmak ölçülüp, sıkıca iplikle bağlanır ve “*ya Allah, ya Muhammet, ya Ali, Allah analı, babalı büyütsün*” denilerek bıçak veya makas ile kesilir.¹²⁵ Konya-Ermenek’te çocuk büyüyünce kötü yollara düşmemesi için göbek bağı kestikten sonra yastığın içine korlar, ayrıca oğlanın göbeği camiye, kızın göbeği ise evin bahçesine gömülür.¹²⁶ Kocaeli-Suadiye’de Göbek tek bir eşliğinde kesilir. Göbek bağı ailenin ölmüş bir yakının mezarına gömülür ve çocuğun o kişiye benzeyeceğine inanılır.¹²⁷

Bölgede göbek (*köbek, köbeg, gobek*) çocuktan bir parça olarak görülür ve ona çok önem verilir. Göbek kordonu doğum esnasında ebe

¹²¹Mustafa Erdem, **Kırgız Türkleri-Sosyal Antropoloji Araştırmaları**, Ankara, ASAM Yay., 2000, s.220.

¹²² İbrahim Dilek, **1996a, a.g.m.**, s.51-52.

¹²³Fatma Özkan, “Sibiryalı Türklerinde Geçiş Dönemleri”, **Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri** 26–28 Mayıs 2000, Ankara, KB. Yay., 2002, s.599.

¹²⁴ Yaşar Kalafat, **1999b, a.g.e.**, s.201.

¹²⁵ Meltem Santur, “Bozyük (Yozgat-Akdağmadeni) Köyünde Doğum ile İlgili Âdet ve İnanmaların Değerlendirilmesi”, **II. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, KB. Yay., 2000, s.323–341.

¹²⁶ Mehmet Aydın, “Konya Ermenek Bölgesinde Yaşayan Halk İnançları”, **II. Milletlerarası Türk Folkloru Kongresi Bildirileri, Gelenek-Görenek ve İnançlar IV.** Ankara 1987, s.1-9.

¹²⁷ Işıl Altun, **2008, a.g.e.**, s.122.

tarafından şöyle kesilir; üç parmak arakadan ve üç parmak önden bir mesafe koyulur; Bismillah denilip salâvat çekilerek ve tekbir getirilerek bıçak, jilet veya makasla kesilir. Çocuğun göbeği kesildikten sonra, çocuk ılık su ve Şam sabunu ile temizlenir, havlu ile kurutulur ve kundaklanır (qumatlanır). Bölgede çocuklar genellikle beyaz kumaşla kundaklanırlar, kumaş, biri büyük ve biri de küçük olmak üzere iki parçadan ve bir bağlayıcıdan (ip gibi) oluşmaktadır. Bu parçalarla birlikte çocuğun kafasını bağlamak için küçük bir parçada vardır. Ebe göbeği kestikten sonra çocuğa göbek adı verir. Oğlansa *Mehmet, Ali, Hüseyin, Hasan* vb. kızsaa *Fatma, Ayşe, Zeynep* gibi İslam dininde mukaddes sayılan isimler koyar. Buna göbek adı denilir. Burada bir hususa değinmek gerekir; göbek kesme işinin, çocuk ağladıktan ve eşi “*yoldaşı*” geldikten sonra yapılmasına özen gösterilir. Çünkü inanca göre, çocuk anne rahminden çıktıktan sonra ağlamaz ve eşi gelmezse anormal bir çocuk sayılıp göbeği kesilirse ölüm tehlikesi geçirebilir. Bu yüzden ebe parmağını çocuğun ağızına koyarak veya yüzüne su serpererek ağlatmaya çalışır. İltihaplanmaması için kesilen yere (yara yeri) tuz ve yağ ile sürülür.



Kundaklanmış (qumatlanmış) bir Türkmen çocuğu

Şunu da hemen belirtmeliyiz ki ikiz (*ekiz*) doğumu esnasında ilk doğan çocuğun göbeği ikinci çocuk doğmadan kesilmez. Aksi takdirde çocukların ölümüne sebep olabilir.

Göbeği kesen jilet, bıçak veya makas temizlenir ve saklanır. Bazen bu alet annenin veya çocuğun yastığı altına konulur. İnanca göre bu alet hem anne hem de çocuğu Al Karısı'ndan "Alnenesi'nden" ve diğer kötü ruhlardan korur. Bu aletlerin korunma için kullanmaları Türklerin demir kültü ile ilgili inançlarıyla alakalı olsa gerekir. Bazen de göbeği kesen bıçak veya makas doğum odasında bulunan kadınlar tarafından saklanır ve daha sonra anneye verilir. Çocuk büyüüp evlendiği zaman erkekse kızın evine, kızsa damadın evine gönderilen *cihaz* (çeyiz) sandığına konulur. Böylece evliliğe bereket ve uğur geleceğine inanılır.

Göbeğin uzunluğu ve kısalığı ile ilgili olarak bölgede birçok inanç vardır. Bunlardan birisi şöyledir: göbeği uzun kesilen çocuğun sesinin ince ve güzel, kısa kesilenin sesinin ise kısık olacağına inanılır. Ayrıca kesilen göbeğin sıkı ve iyi bir şekilde bağlanması gerekir. Sıkı ve iyi bir şekilde göbeği bağlanmayan çocuğun ilerde sağlık sorunları olacağına inanılır. Bununla birlikte göbek kesilirken biraz kına sürülür. İnanca göre göbeğine kına sürülen çocuğun dudağı ve yanağı kırmızı olacaktır.

Bölgede bazen ebe "*Göbeg, Köbek tozu*" (Göbek tozu) hazırlar. Ebe, doğum esnasında çocuğun göbeğini kestikten sonra göbeği bir yerde saklar; kurutup un haline getirir. İlerde çocuğu olmayan kadının başına serper. Başına *Göbek tozu* serpiyen kadının çok yakın bir zamanda hamile kalacağına inanılır.

Çocuğun ilerde göbeğinin atıldığı yere bağlı olacağına ve bu yeri seveceğine inanılır. Hatta günümüzde birisi bir yerde fazla bulunursa ona "*Senin göbeğin burada mı gömülüp*" (Senin göbeğin burada mı gömülü) denilir. Çocuk ilerde okulda başarılı olsun diye göbeği okulun bahçesine, dindar olsun diye caminin avlusuna gömülür. Ayrıca çocuğun al yanaklı olması için, yanaklarına göbek kanından biraz sürülür.

Bölgede göbekte ilgili tespit edilen inançların birçoğu az farklılıklarla Anadolu'da¹²⁸ ve muhtelif Türk toplulukları arasında da tespit edilmiştir.

¹²⁸bk. M. Şakir Ülkütaşır, "Anadolu'da Doğum Âdetleri", *TFA*. Y.14, C.7, S.160, Kasım 1962, s.2883; Sedat Veyis Örnek, **1979**, a.g.e., s.107-110.

Çocuktan sonra ve tabii hallerde daha kısa doğum sancılarıyla gelen plasentaya kimi yerlerde “eş” kimi yerlerde “son”, kimi yerlerde de “etene”, “eten” denilirken¹²⁹ Irak Türkmenleri arasında “Yoldaşı”, “Uşağ yoldaşı” denilmektedir.

XI. yüzyılda Kaşgarlı'nın kaleme aldığı Divanü Lügat-it Türk'te eşe, sona Umay adı verildiği görülmektedir. Umay doğum esnasında çocuktan sonra çıkan sondur. Kadınlar buna tefeül eder. Umay taparsa oğul olur, derler.¹³⁰

Bölgede eşe “yoldaşa” çok büyük önem verilir, o da rastgele ve ayak basılacak bir yere atılmaz. Hayvanların çıkarıp yiyebilecekleri bir yere gömülmez. Atılırsa veya hayvanlar tarafından çıkarılıp yenilirse ilerde çocuğun başına fenalık geleceğine inanılır. Eş “yoldaş” evde fazla bekletilmeden; (bekletilirse günah sayılır; çünkü o da insanın parçasıdır, nasıl ki öldüğünde hemen gömülmesi gerekirse yoldaşa da aynı gözle bakılır) bir ağacın veya bir duvarın dibine gömülür.

Halk arasında çocuğun yoldaşının, ilgili çocuğun geleceğini ve kendisinden sonra gelecek çocuğu da etkileyeceği inancı vardır.

Bölgede yoldaşı, akarsuya atılırsa hem çocuk için iyi olacağına hem de annenin sütünün bol olacağına inanılır. Bu pratik su kültü ile alakalı olsa gerekir.

Çocuk erkekse eşi “yoldaşı” beyaz ve temiz bir parçaya sarılır ve dışarıda toprağa gömülür, kız ise ilerde evine bağlı olsun diye evin bir köşesine gömülür. Bir başka inanca göre erkek çocuk, ilerde evine bağlı kalsın diye onun yoldaşı evin bahçesine gömülür.

Harezmi Özbeklerinde çocuk yoldaşı meyve ağacının altına gömülür.¹³¹ Yakut kadınlarına göre, “son” ayısıt'ı (Umay'ı) temsil eder, “son” üç gün sonra, yani Ayısıt hatunu teşyi ettikleri gün, kadınlar tarafından bir çukura gömülür.¹³² Azerbaycan'ın bazı köylerinde çocuğu kalmayan kadına

¹²⁹Pertev Naili Boratav, 2003, a.g.e., s.190.

¹³⁰ Abdülkadir İnan, 2006, a.g.e., s.38.

¹³¹ Kadir İbrahimoglu Kadirzade, a.g.e., s.25.

¹³² Abdülkadir İnan, 2006, a.g.e. s.38.

çocuk yoldaşından bir tike yedirirler.¹³³ Uşak'ta kadın hep kız veya erkek çocuk doğurursa terse dönsün diye son doğan çocuğun eşi yırtılır ve ters çevrilir.¹³⁴ Samsun'da eş bir müddet evde bekletilirse çocuğun büyüdüğünde evci olacağına inanılır.¹³⁵ Erzurum'da eş kefenlendikten sonra temiz ve kuru bir toprağa gömülürse çocuğun gözlerinin ağrımayacağına inanılır.¹³⁶ Aşkale yöresinde eş, son ile iki farklı uygulama yapılmaktadır: Alevi köyleri eşi yıkayıp, temizleyip işlenmemiş bir beze sarıp mezarlığa gömerlerken, Sünni köylerde sadece yıkayıp bir poşete sardıktan sonra, çocuk akıllı olsun, evden dışarı çıkmasın diye eve, ahıra ya da ev eşiğine gömerler.¹³⁷ Zile'de eş, son geldikten sonra yıkanarak temiz bir beze sarılıp, el ayak değmeyecek bir yere gömülür.¹³⁸

Tespit edilen ve aktarılan bilgilerden anlaşılacağı üzere Türk dünyasında ve Irak Türkmenleri arasında günümüzde de çocuğun bir parçası olduğuna inanılan eş¹³⁹ ve göbeğin bir yere atılmayıp uygun bir yere gömülmesi veya özellikle göbeğin akarsuya atılması eski Türk geleneklerinin bir izi olarak görülmektedir. Ayrıca bölgede eş ve göbek ile ilgili tespit edilen inanç ve pratikler, diğer Türk toplulukları arasında tespit edilen inanç ve pratiklerle karşılaştırılırsa genetik bağların mevcudiyeti görülecektir.

2.3. DOĞUM SONRASI

Hamile kadına gebelik, hamilelik döneminde gösterilen ilgi, alaka ve önem doğumdan sonra da devam etmektedir. Anne doğumdan sonra çocuğunun sağlıklı bir şekilde büyümesi ve yetiştirilmesi için büyük görevler üstlenmektedir. Bu yüzden aile ortamında büyük destek ve yardıma ihtiyaç duymaktadır. Doğumdan sonra anne ve çocuğu psikolojik ve fiziksel

¹³³Kadir İbrahimioğlu Kadırzade a.g.e., s.24.

¹³⁴Balıkçı, "Uşak'ın Bazı Yörelerinde Doğum Âdetleri", **II. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, KB. Yay., 2000, s.221–251.

¹³⁵Bekir Şişmen 1996, a.g.m., s.401.

¹³⁶Başar Zeki, a.g.e., s.67.

¹³⁷Şeyda Alper, "Aşkale Yöresi Halk İnançları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (Farklı Köy Örnekleri)", (Yüksek Lisans Tezi) Erzurum, Atatürk Ün., Sos. Bil. Ens. 1999, s.41.

¹³⁸Cahit Özetli, "Zile'de Doğum Âdetleri III" **TFA**. Y.3, C.2, S.32 Mart 1952, s. 507.

¹³⁹Anadolu'nun muhtelif yerlerinde eş ile yapılan pratik ve uygulamalar için bk. Sedat Veyis Örnek, 1979, a.g.e., s.110-112.

hastalıklardan, kötü ruhlardan, nazardan korumak için birçok geleneksel pratik ve uygulamalar yapılmaktadır. Bunların asıl amacı anne ve çocuğunun sağlıklı olmasıdır.

2.3.1. Loğusalık Dönemi ve Loğusa ile Çocuğunun Korunması

Loğusalık dönemi tıpkı gebelik gibi kadının yeni bir yaşama uyum sağlama çabasını gerektirir. Doğum eyleminin dramatik oluşu, aileye yeni, küçük, savunmasız ve tam anlamı ile anneye bağımlı bir canlının katılması ve kadının tüm bunlara göğüs gerecek yeni roller edinmesi sorunun başlamasında etkili ve önemli bir faktördür. Kadının yaşadığı bu deneyimler onda uykusuzluk, panik, huzursuzluk, korku, bebeği hakkında gereksiz endişe, sık ağlama nöbetleri gibi bazı psikopatolojik davranışların görülmesine yol açar.¹⁴⁰

Loğusa, doğumdan sonra kırk gün boyunca yatakta kalan anneye verilen addır. Bazen *Lohusa*, *Loğusa*, *Loğsa*, *Doğuzkesen*, *Emzikli*, *Nevse*¹⁴¹ gibi adlar da verilir. Bölgede loğusaya *Zeyistan*, *Zeste*, *çileli*, *çiledar* denir. “*Loğusa kadının ve çocuğunun mezarı kırk gün boyunca açıktır*” inancı bölgede yaygındır. Bu yüzden bu süre yani kırk gün içerisinde hem loğusanın hem de çocuğunun yatmasına, yemesine, içmesine dikkat edilir. Bu süre içerisinde loğusa kadına en büyük zarar Al Karısı’ndan gelebilir. Oldukça korkunç bir görünüme sahip olan bu yaratık, loğusa kadının yalnız olduğunu fırsat bilerek üzerine çöker, ciğerlerini alıp yakın bir suda yıkayıp tekrar geri getirir. Bunun sonucunda loğusa kadın hayatını kaybeder. Bölgede Al Karısı, *Alnenesi*, *Halnenesi*, *Şava* gibi isimlerle anılmaktadır. Doğum esnasında ve kırk gün boyunca, doğum yapan loğusa ile çocuğu Al karısından korumak, onun gelmesini engellemek, kötülüğünden kurtulmak ve onu etkisiz hale getirmek için Türk insanı birçok önlem almakta ve hazırlık yapmaktadır. Bölgede, Kara İyeler kısmında da belirtildiği gibi, doğum yapan anne ve çocuğunu Alnenesi’nden korumak için annenin yastığının altına bıçak, çakı, makas gibi madeni bir alet koyulur. Alnına ve koluna kırmızı kurdele veya bez

¹⁴⁰ Hüseyin Çevirme-Ayşe Sayan, “Alkarısı İnanmaları ve Bilim”, *MF*. Y.17, S.65, 2005, s.70.

¹⁴¹ Orhan Acıpayamlı, **1961**, a.g.e., s.65.

bağlanır. Odanın sürekli ışıklı olmasına dikkat edilir ve odada Kuran-ı Kerim bulundurulur. Başucuna soğan, sarımsak, bir parça ekmek ve bir süpürge koyulur, yorganına veya battaniyesine de iğne veya çuvaldız batırılır.

Bölgede eskiden doğum akabinde ebeler, loğusa ve yeni doğan çocuğa yardım etmek ve onları yalnız bırakmamak için loğusanın evinde kalırlardı. Bu süre içinde loğusa kadının başına bir kırmızı yazma, başörtüsü, şal vb. bağlanır ve boynuna kırmızı boncuk takılır. İnanca göre Alnenesi kırmızı renkten çekinir ve bulunduğu yere yaklaşmaz.

Bölgede Al Karısı ve kötü ruhlardan korunmak için loğusanın yanı başında sarımsağın bulundurulması inancı, eski Türkler arasında da mevcuttu. Yüzyıllar önce kötü ruhlardan (*ervah-i habise*) korkan insanlar, onların fena kokulardan kaçtıklarını düşünerek boylarına sarımsak asmak yolunu seçmişlerdir.¹⁴²

Bölgede olduğu gibi Makedonya Yürük Türkleri arasında da loğusa kırk gün boyunca yalnız bırakılmaz, bırakılması icap ederse yanında süpürge bulundurulur.¹⁴³ Süpürgenin halk inanmalarında eski devirlerden beri sürdürdüğü bu koruyucu niteliği kazanma nedeni onun işlevi ile ilgilidir. Ev içinde ve dışında pislik, kir, çöp gibi şeyleri atmak ve temizlemek için kullanılan bir araç olması, süpürgede temizleyici ve koruyucu bir nitelik olduğu inancı yaratmış ve giderek süpürge halk inanmalarında majik bir kuvvet haline gelmiştir.¹⁴⁴ Bununla birlikte bölgede loğusa kadın bayılırsa onu ayıltmak için bir parça kırmızı kumaş yakıp burnuna tüttürülür.

Loğusa kadını Al Karısı'ndan korumak için bölgede olduğu gibi muhtelif Türk toplulukları arasında da birçok pratik ve uygulamaya başvurulur.

Karapapaklarda Al (hal) Karısı'ndan korunmak için hal karısı tutmuş olan kimsenin bir eşyası, korunması istenilen loğusa kadına götürülür.¹⁴⁵

¹⁴²M. Şakir Ülkütaşır, "Çeşitli Halk Gelenek ve İnançları Üzerine Küçük Araştırmalar" TFA. 1976, s.308.

¹⁴³İbrahim Gökçen, "Makedonya Yürük Folkloru (Doğumla İlgili Âdetler-Bayramlar ve Hıdırellez XII)", TFA. Y.4, C.2, S. 42, Ocak 1953, s.667.

¹⁴⁴ Selçuk Aytar, "Halk İnanmalarında Süpürge", TFA. Y.27, C.16, S.314, Eylül 1975, s.7418. Türk halk inançlarında süpürge ile ilgili daha detaylı bilgiler için bk. Yaşar Kalafat, 2009a, a.g.e., s.13-42

¹⁴⁵ Yaşar Kalafat, **Bakü- Ceyhan Kültür Hattı**, Ankara, ASAM Yay., 2000, s.134.

Saha (Yakut) Türkleri arasında çocuğa şeytan dokunmasın diye, beşiğine ayının kurumuş pençesi asılır.¹⁴⁶ Anadolu Varsakları arasında loğusa kadının kötülüklerden ve gelecek belalardan korunması için üzerine odada duvardan duvara ipler gerilir. Bu iplere soğan, ayna ve Kuran-ı Kerim asarlar.¹⁴⁷ Orta Anadolu'da ana ve çocuğunun yanında başörtüsü olarak al renkli yazma bağlanması veya yanında al renkli bez parçası bulundurulması gerekmektedir. Bu iş için genellikle ananın düğününde yüzünü örten ve al adı ile bilinen örtü tercih edilir.¹⁴⁸ Anadolu Tahtacıları arasında doğum yapan loğusa kadının yatağı, beşiğin yanına yapılmakta ve kırk gün anne ile bebek üzerine bir ip, kendir (urgan) ve devetüyü bağlı bez, atılmaktadır. Atılan bu ip, anne ile bebek arasında bir bağın oluşmasını amaçlamaktadır.¹⁴⁹ Şarki Karaağaç'ta loğusa kadına Al basmaması ve çocuğu sarılık tutmaması için bebeği annenin arkasına yatırmazlar, daima ön tarafına yatırılırlar.¹⁵⁰

Bölgede loğusa kadının bu sürede yani kırk gün boyunca duasının makbule geçeceğine ve gördüğü rüyaların gerçekleşeceğine inanılır. Çünkü kırk gün boyunca loğusa kadın günahsızdır. Loğusa kadın ve çocuğunun beş veya yedi gün geçmeden dışarı çıkmaları uygun görülmez. Aksi takdirde çocuğun fenalaşacağına ve ağırlık basacağına inanılır.

Bilindiği gibi Türk inanç sisteminde güneş ve su büyük bir yere sahiptir; bu yüzden loğusayı ve çocuğunu bu kırk gün boyunca ışıktan ve sudan uzaklaştırmamak gerekir. Bununla birlikte çocuğu her türlü kötülüklerden uzaklaştırmak ve korumak maksadıyla beşiğin altında bir testi su bulundurulur.

Yeni evlenen bir kadın, loğusanın ziyaretine gitmemelidir. Giderse basılıp çocuğu olmayacağına inanılır. Ayrıca iki loğusa kadın bir araya gelmemeli, farkında olmadan bir araya gelirlerse, iğne, çuvaldız değiştirmeleri gerekir.

¹⁴⁶ Yuriy Vasilyev vd., **a.g.e.**, s.84.

¹⁴⁷ Ahmet Gökbek, **a.g.e.**, s.94.

¹⁴⁸ İsmail Uçakçı, **a.g.e.**, s.22.

¹⁴⁹ Hüseyin Yüksel Biçen, **İnanışları ve Gelenekleriyle Tahtacılar**, Tek Ağaç Yay., Ankara 2005, s.115.

¹⁵⁰ Müşfika Abdülkadir, "Şarki Karaağaç'ta Doğum Âdetleri ve Halk İnançları", **HBH**. Y.3, S.27, 15 Ağustos 1933, s.66.

Samsun'da iki loğusa kadın birbirleriyle karşılaşmazlar. Eğer karşılaşılırsa çocukları basık olur, yani yürümeye geç başlarlar. Fakat farkında olmadan karşılaşılırsa oğlu olan kadın, ekmeğe tuz koyar ve onu kızı olan diğer kırlı kadına verir. Kızı olan kırlı kadın onu yer ve oğlu olan kadın artık onun yanında oturabilir. Ya da birbirleriyle kucaklaşmaları ve birbirlerini kaldırmaları gerekir.¹⁵¹

Bölgede loğusalık döneminde çocuk yüksek bir nesnenin üzerine konulur, çünkü dışarıdan eve giren yorgun bir kişinin bütün yorgunluğu çocuğa intikal edebilir, inancı vardır. Ayrıca mezarlıktan gelen birisi yeni doğmuş çocuğun bulunduğu odaya girmemelidir. Girse çocuk basılmasın diye dama çıkarılır. Bununla beraber yeni doğan çocuk, dışarıdan eve giren her şeyin üzerinden atlatılır. İnanca göre eve gelen nesne, çocuğu basacak ve hastalanmasına yol açacaktır. Bir başka inanca göre yeni doğan bir çocuğun evine uzak yerden bir misafir gelirse, çocuğa zarar verebilir. Bu zararı önlemek için, misafir ayaklarını uzatır, çocuk ayağı üzerinden üç defa atlatılır. Böylece zararı önlenmiş olur.

Loğusanın ziyaretine gelenlere şerbet ve bölgenin geleneksel kurabiyelerinden külçe ikram edilir. Son zamanlarda çikolata, lokum vb. ikramlar yapılır. Ziyaretçiler, getirdikleri hediyeleri, para ise onu iki defa katlayarak, kimi zaman çocuğun yastığı altına kimi zaman da kundağının altına göğsüne koyarlar.

Loğusa kadının loğusalık döneminde yani kırk gün boyunca yemek pişirmesi özellikle hamur (xemir) yoğurması hoş karşılanmaz. Çünkü kanlı, kirli olduğu için yaptığı yemeklerden tiksnilir. Ayrıca loğusanın dokunduğu yemeklerin bereketinin de kaçacağına inanılır.

Yedi gün (bazılarına göre 2, 3, 4. gün) sonra çocuk bir akrabası tarafından dışarı çıkarılarak bir suyun kenarında gezdirilir. Böyle yapılmazsa çocuğun büyümesinin gecikeceğine ve sağlıklı büyümeyeceğine inanılır. Bu pratikte su kültürünün izi bulunmaktadır.

¹⁵¹ Bekir Şişmen, 1996, a.g.m., s.565.

Türkiye'nin muhtelif yerlerinde çocuğun çamaşırları güneş battıktan sonra karanlıkta dışarıya asılı olarak bırakılmaz. Bırakıldığı takdirde, çocuğun hastalanacağına, başına "bir hal" geleceğine inanılır.¹⁵² Bölgede akşam veya gece saatlerinde çocuğun elbiseleri yıkanmaz ve dışarıda da bırakılmaz. Çünkü çocuk için kötü olacağına inanılır. Çocuğun çamaşırlarının yıkandığı su da her yere dökülmez, Bismillah denilerek sadece kanalizasyonlara dökülebilir.

Bölgede yeni doğan çocuğa "*Bismillah Muskası, nazarlık (boncuk, yedi gözlük), maşallah, kap kuran*" takılır. Ayrıca çocuğun kırkı çıkıncaya kadar kucaktan kucağa verilirken *Bismillahirrahmanirrahim* denilerek verilir.

Yeni doğmuş çocuğun evinde kırk gün boyunca kelle paça yenilmez, aksi halde ailenin bir ferdinin öleceğine inanılır. Ayrıca eve et de getirilmez, getirilmesi icap ederse, çocuk evin damına yani ikinci katına çıkarılır, et eve getirildikten sonra çocuk damdan indirilir. Bununla birlikte yeni doğmuş çocuk için kurbanlık kesilirse kurbanın kanından bir damla çocuğun dudağına, alınına sürülür. Böylece çocuğun kaza beladan uzak duracağına inanılır. Afganistan'daki Hazara Türkleri arasında da loğusanın bulunduğu eve et getirilmeme¹⁵³ pratiği tespit edilmiştir.

Irak Türkmenleri arasında aybaşında veya tam ortasında çocuk yıkatılmaz, yıkatılırsa ölür veya hastalanır. Bununla birlikte aybaşında doğan çocuğu, ay basmasın diye; evin damına (çatısına) bir mum yakılır, bir ayna, bir sürmedan, bir tarak çıkarılır, gün açılana kadar bırakılır. Ayrıca gece saatlerinde uluyan çakalların sesi duyulduğu zaman, anne hasta olan çocuğunun yüzüne bakarak "*Gülnaz'ın xastalığı apar.*" (Gülnaz'ın hastalığını götür.) derse hasta çocuğun iyileşeceğine inanılır.¹⁵⁴

Bölgede loğusalık döneminde loğusa ile çocuğunun korunması için alınan önlemlerde eski Türk inanç sistemindeki su, ateş, güneş, demir vb. gibi önemli unsurlar bulunmaktadır. Irak Türkmenleri loğusa ve yeni doğan çocuğun kötü ruhlardan korunmaları amacıyla bu unsurlarda bir

¹⁵²Yaşar Kalafat, 2000a, a.g.e., s.106.

¹⁵³Ali Çelik, 2001,a.g.m., s.11.

¹⁵⁴Şakir Sabır Zabit, a.g.e., s.46.

koruyuculuk özelliği bulunduğu inandığı için bunlara başvurma ihtiyacını duymuştur. Dolayısıyla rahatlıkla söylenebilir ki eski Türk inanç sisteminin izleri günümüze kadar bölgede yaşamaktadır.

2.3.2. Loğusanın Sütü ve Çocuğunu İlk Emzirmesi

Doğumdan sonra çok önemli hususların birisi de annenin sütüdür. Anne sütünün besleyici, bol olması ve doğumdan sonra çabuk gelmesi için muhtelif Türk toplulukları arasında olduğu gibi bölgede de birçok pratik ve uygulamaya başvurulur. Bölgede annenin sütünün bol olması için yapılan pratik ve uygulamalara geçmeden önce Anadolu sahasında yapılan pratik ve uygulamalara bir göz atmakta fayda vardır.

Yusufeli’nde çocuk ve anne evden dışarı çıkarlarsa anne sütünün kaçacağına, ya da gittikleri yerde kalacağına inanılır. Sütü kaçıran anne, başına bir kırmızı ehram “çar” örtünüp evinin eşiği üstünde durur ve “*Sütüm gel, sütüm gel*” diye çağırır.¹⁵⁵ Adana’da annenin sütünün gelmesi için, yağ, şeker veya bal ile pekmez karışımı bir bulamaç olan “Yakı” yapılır.¹⁵⁶ Manisa’nın Kula ilçesinin değişik yerlerinde loğusanın sütünün bol olması için loğusaya börülce, soğan, tahin helvası, karaciğer, sütle pişirilmiş incir ve haşlanmış mısır gibi yiyecekler verilir.¹⁵⁷ Sivas İlbeyli Türkmenleri arasında loğusanın sütünün bol olması için oba dut şerbeti, açık çay, süt, duru çorba gibi gıdalar ona yedirilir ve içirilir.¹⁵⁸ Hatay’da kadının boynuna ip bağlanarak önüne biraz yeşil ot konur, kadın bunları yer gibi yaparsa sütünün artacağına inanılır.¹⁵⁹

Bölgede doğum sonrası ağrısı olan ve sütü azalan kadınlara ilaç verilir; mesela “*Ardava*” denilen yemek yapılır. Ardava: pekmez, un ve biraz suyu karıştırıp kaynatarak yapılır ve doğum yapmış anneye verilir. Bununla

¹⁵⁵M. Adil Özder, “Yusufeli Folkloru/ Doğum ve Çocuk Üstüne Gelenekler, İnançlar I”, TFA. Y.18, C.10, S.213, Nisan 1967, s. 4391.

¹⁵⁶Erman Artun, “Adana’da Yağmur Yağdırma Törenleri ve Çomçalı Gelin”, Tuncer Gülensoy Armağanı, Kayseri, Bizim Gençlik Yay., 2000, s.70.

¹⁵⁷İbrahim Ekiz, “Manisa İli Alaşehir ve Kula İlçeleri Halk İnanışlarının Karşılaştırılması”, (Yüksek Lisans tezi) Elazığ, Fırat Ün., Sos. Bil. Ens., 2000, s.21.

¹⁵⁸Kadir Pürlü, a.g.e., s.640.

¹⁵⁹Sedat Bahadır, a.g.e., s.101.

birlikte loğusaya bal, reçel, bulamaç, beyaz renkli pirinç çorbası, muhallebi, bol bol hurma, helva ve tatlılar yedirilir ve süt, şerbet gibi şirin/tatlı içecekler içirilir.

Bölgede Yerikleme aşamasında olduğu gibi, loğusa kadının canı ne çekerse yemelidir. Yemediği takdirde sütünün azalmasına sebep olur.

Loğusanın sütünün kesilmesine veya azalmasına nazar da sebep olabilir. Nazara gelmemesi için kadın kimsenin önünde çocuğunu emzirmemesi için uyarılır.

Sütü az olan veya hiç gelmeyen kadına abdest aldırılır, bir hoca tarafından okutulur, namaz kıldırılır veya da bir yatırın ziyaretine giderek dua ettirilir. Hocaya veya şeyhe süt muskası yazdırılır.

Bölgede her kadının sütünün bir kokusu olduğuna inanılır. Bu koku kırkı çıkmamış bebeği vurur. Vurgundan kurtulmak için, kokusu vuran kadın bebeğin parmağını koklar, onu koku vurmuş olur. Gidermek için palancıya gider ve bebeğe gül suyu içirilir.¹⁶⁰

Sütü kesilen veya olmayan anneler, Kerkük'te bulunan Şeyh Muhyettin mezarına giderler. Ellerine siyah üzümle karıştırdıkları buğday kavurgasını alırlar. Şeyh Muhyettin'in annesi olan Hemin Nene'in mezarı üzerine serperler ve "*Hemin nene iraxtan gelmişix, sütçin gelmişix.*" (Hamin Ana uzaktan geldik, süt için geldik.) derler.¹⁶¹

Bölgede loğusanın sütü biterse, babadan izin aldıktan sonra iyi huylu, nesebi iyi ve sütü bol olan bir komşu veya akraba kadınlarından süt verilmesi için rica edilir.

Loğusa kadın kırkı çıkıncaya kadar dışarı çıkmazsa sütünün normal hatta bol kalacağına inanılır. Süt bolluğu yüzünden sancı duyan kadının memesine su köprüsü üzerinden geçen bir kadın el sürerse iyi olacağına inanılır.¹⁶²

Erbil'de süt bolluğundan şikâyet eden anne, Şeyh Abdullah Kutbulmadar (Şayhullah) yatırını ziyaret eder. Sütü bol olan kadınlar, yatırın

¹⁶⁰Yaşar Kalafat, 2007 II, a.g.e., s.310; Hanekinli kaynak kişiler.

¹⁶¹Kardaşlık, "Eski Âdet ve İnançlardan", Y.2, S.7, Ekim1962, s.38; Şakir Sabır Zabıt, a.g.e., s.46; Kerküklü ve Dakuklu kaynak kişiler.

¹⁶²Kardaşlık, "Yanlış İnançlar/ Hurafeler", Y.3, S.6, Kasım 1963, s.46.

etrafında dolanır ve “*Ceylan dile gelip, qatır süte gelip.*” (Geyik dile geldi katır süte geldi.) derler. Böylece sütlerinin normal haline geleceğine inanılır.¹⁶³

Yeni doğan çocuğa sabırlı olsun diye, üç ezan okunduktan sonra süt verilir. Süt verilirken *Bismillahirrahmanirrahim* denilir, peygamber efendimize salâvat çekilir ve tekbir edilir.

Eskiden çocuğun dili şirin olsun (tatlı konuşsun) diye süt emzirmeden önce hayvan yağı ile pekmez karıştırılarak çocuğun dudağına sürülürdü. Bununla birlikte bazen de çocuğa süt emzirmeden önce *Qandağ, Qendağ, Qandav, Qendex* (ılık su ile şeker karışımından yapılır) içirilir.

Doğumdan hemen sonra anne çocuğu emzirmeden önce memelerin başları Şam sabunu ile yıkanır.

2.3.3. Alnenesi/Al Karısı

Bölgede *Alnenesi, Alapardı, Halnenesi, Şava* gibi isimlerle anılan ve loğusa kadınlara musallat olan bu korkunç yaratık hakkındaki bilgiler yukarıda Kara İyeler kısmında detaylı bir şekilde ele alındığından burada tekrar üzerinde durulmayacaktır.

2.3.4. Kırk Basması

Doğumdan sonraki kırk gün içerisinde loğusa ve çocuğunun yakalandıkları hastalıklara *kırk basması* adı verilmektedir. Anadolu ve muhtelif Türk toplulukları arasında kırk basması ile ilgili inanç ve pratikler yaygındır.

Zile’de kırk basmaması için babanın elbiseleri, çocuğun üstüne örtülmez. Aksi halde çocuğu kırk basar.¹⁶⁴ Manisa’nın Selendi ilçesinde kırkı basan bir çocuk üç yol ayrımı denilen mekâna götürülerek sacayağı üzerine konmuş bir kazan içerisine oturtulur; bu kazanın altına üç yoldan gelen geçen herkes odun atar, ama bu odunlar yakılmaz.¹⁶⁵ Burdur’da çocuk sürekli ağlarsa ve bir türlü susturulamazsa “*çocuğu kırk bastı*” denir. Tedavisi için iki

¹⁶³ Mehmet Mahmut, *a.g.e.*, s.55-56.

¹⁶⁴ Cahit Özetli, **1952 III, a.g.m.**, s.507.

¹⁶⁵ Mahmut Furtana, “**Selendi İlçesindeki Yaygın Halk İnanışları ve Bu İnanışlardaki Eski Türk İnanıcının İzleri**”, (Yüksek Lisans tezi) Elazığ, Fırat Ün., Sos. Bil. En., 2003, s.1.

pratiğe başvurulur; bunlardan birincisi, ağlayan çocuğunun başının kümese sokulup çıkarılması, diğeri ise köpek kafatasının üzerinden dökülen su ile çocuğun yıkanmasıdır.¹⁶⁶ Karabük ilinin Safranbolu ilçesinde kırk basan çocuk türbeye götürülerek orada yıkanır ve hocaya okutulur.¹⁶⁷ Anadolu Varsakları arasında, çocuk basılırsa ayyaş halini alır ve kendinden geçer, gider. Bunu önlemek için ayyaş aşu pişirilir. Bu aş sokakta gelip geçen herkesin ateşe bir odun atmasıyla pişirilir ve kaplara dökülür.¹⁶⁸

Bölgede loğusa (zeyistan, zeste) ve çocuğunun mezarı kırk gün boyunca açıktır, inancı yaygındır. Bu süre içerisinde onları gelebilecek bütün hastalıklardan ve kötülüklerden iyi ve dikkatli bir şekilde korumak gerekir. Loğusa kadının mezarlığına, taziyeye, tekin olmayan, pis ve kirli mekânlara gitmesi iyi sayılmaz. Çünkü bu tür yerlerde hem kendisine hem de çocuğuna zarar gelebilir, inancı mevcuttur.

Kırgız Türkleri arasında loğusa cenaze vb. gibi soğuk merasimlere katılmaz. Çünkü “*diri çilde*” ile “*ölü çilde*” karışır. Yani dirinin ile ölüne kırkı karışır. Kırk basması olur, diri insan yani loğusa ve çocuğu zarar görür.¹⁶⁹

Loğusa kadın ve çocuğu kırk güne kadar yalnız bırakılmazlar. Bırakılmaları icap ederse; yanlarına Kuran-ı Kerim konur; odada bıçak, makas sarımsak, soğan, süpürge bulundurulur ve elbiselerine birer iğne, yataklarına da çuvaldız takılır. Bununla beraber buldukları odanın ışığı söndürülmemelidir. Ayrıca kırk basmaması için, yedi katlı bir iplik hocaya okutulur sonra düğümlenir ve loğusanın beline bağlanır.

Bölgede yaygın bir inanca göre, kırk doğumdan evvel de sonra da basar. Gelini (doğumdan evvel) kırk bassa ona ölmüş çocuğun kefeni ile çimdendirirler (banyo yaptırırlar). Anayı da (doğumdan sonra) kırk bassa ona şifa bulmak için imamlara,¹⁷⁰ ocaklara ve yatırlara götürürler. Kırklı loğusa, yeni evlenmiş bir gelinin evine giderse gelin basılmış olur ve hamile olmaz.

¹⁶⁶ Fuat Naci Köse, **a.g.e.**, s.84.

¹⁶⁷ Semra Akbulut, “Karabük İli Safranbolu İlçesindeki Doğum Âdet İnanmaları”, **Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1999**, Ankara, KB. Yay., 2002, s. 12-13.

¹⁶⁸ Ahmet Gökbel, **a.g.e.**, s.95.

¹⁶⁹ Kemal Polat, **a.g.e.** s.94.

¹⁷⁰ Yaşar Kalafat, **1998, a.g.m.**, s.49; Yaşar Kalafat, **2007 II, a.g.e.**, s.306; Hanekinli ve Tuzhurmatılı kaynak kişiler.

Çocuk kırkı çıkıncaya kadar, bir sepete veya beşiğe konulur; altında şişlenmiş 3,5,7 tane soğan, bir miktar tuz, bir iğne veya çuvaldız, küçük hacimli bir Kuran-ı Kerim ve bir parça ekmek de bulundurulur.

Bölgede hem tahta hem de demir beşik kullanılır. Bu beşik doğumdan önce süslenir ve hazırlanır. İnanca göre boş beşiğin sallanması (belenmesi) kötü sayılır, böyle yapılırsa çocuğun öleceğine inanılır.



Bölgede tahtadan yapılan bir beşik

Hamile olmak için özellikle Şii mezhebine bağlı Türkmen kadınları, Irak'ın Samerra şehrinde bulunan peygamber efendimizin torunlarından Seyit Muhammet El Hadi¹⁷¹ yatırını ziyaret eder ve ahitte, nezirde bulunurlar. Anneler çocukları olup, çocuk iki yaşını geçtiği zaman, çocuğun beşiğini oraya götürür ve yatırın büyük avlusuna bırakır. Bununla birlikte kurbanlık bir koyun da keserler.

Kırkı geçmeyen bir çocuğun bulunduğu evin üzerinden *Qıvrak/Kıvrak* (Çocuğu Basan kuş) isimli kuş geçerse çocuğun basıldığına inanılır. Bölgede özellikle Kerkük'te bu kuş hakkında "*Zamanında insan imiş, doğduğu gün bütün çocuklar ölmüş, Allah'tan kuş olmasını dilemiş. Kuş olduktan sonra çekemezliğinden dolayı gördüğü bütün çocukları basar ve öldürür.*", şeklinde anlatmalar vardır.¹⁷² Bununla birlikte Van kuşu isminde çirkin sesli bir başka kuş da vardır. *Uşağ basan kuş* adı ile bilinen bu kuş, kırkı çıkmamış

¹⁷¹On iki imamdandır. Hicri 212/827 tarihinde Medine'de doğmuş Hicri 254/868'de kırk bir yaşındayken Samerra'da vefat etmiştir. İbrahim Şener, **Ehl-i Beyt Seyyidlik ve On İki İmamın İnce Ruh Dolu Hayatları**, Akhisar 1996, s.49.

¹⁷²Şakir Sabır Zabıt, **a.g.e.**, s.44.

çocuklara ağırlık getirerek onları basar. Bu yüzden bu kuşun sesi duyulunca çocuk yıkatılır ve kuşun arkasına su serpilir. Çocuğun kırkı çıkıncaya kadar bu kuştan korunması gerekir.¹⁷³

Kırkılı çocuğun bulunduğu odaya âdetli kadın veya kız girmemeli, girerse çocuğun basılacağına inanılır.

Çocuğa ağırlık yani kırk basarsa, onu iyileştirmek için bir terazi getirilir; terazinin bir kefesine çocuk diğer kefesine de çocuğun ağırlığınca hayvan tezeği koyulur ve üç gün üst üste tartılır. Derleme esnasında bu pratiğin Bağdat'ta yaşayan Türkmenler arasında yapıldığını bizzat müşahede ettik.

Çocuğu beşiğe koymadan önce, beşiğe bir parça ekmek koyulur. Çocuğu beşiğe koyarken o parça ekmek alınır ve bir köpeğin önüne koyulur. Böylece çocuğun sadakası verilmiş olur.

Çocuk aniden uykuda ürperip ağlarsa, onu sakinleştirmek ve kötü ruhlardan uzaklaştırmak için şahadet parmağı ağzına sokularak öpücük sesi çıkarılır ve yedi defa Besmele çekilir.

Türk dünyasının birçok yerinde olduğu gibi bölgede de iki loğusa kadın bilerek veya bilmeyerek bir yerde karşılaşırlarsa, çocuklarının basılacağına (büyük olan çocuğun kırkının küçüğü basacağına) inanılır. Bu durumdan kurtulmak için iki loğusa kadın aralarında iğne değiştirirler. Bununla birlikte kırk karışması ve basmasından kurtulmak için iki loğusa çocuklarını değiştirir ve emzirirler. Buna benzer bir başka pratiğe göre, kırk basmasının sağaltılması şöyle yapılır; kırklı olan ama diğer çocuktan büyük olan çocuk, yeni doğum yapan anne tarafından emzilir ve sağaltılır.

Niğde ilinin Aksaray ilçesine bağlı Yenikent Köyü'nde yeni doğum yapmış iki kadın birbirleriyle karşılaştığında (biri diğerinin evine giderse) çocuğu kırk basar. Kırk basmasından kurtulmak için, doğum yapan iki kırklı kadından birinin yakını (kaynana, görümce, elti) kendi gelinlerinden (doğum yapan kadından) bir dikiş iğnesi alır. Diğer kırklı kadına gider ve ondan aldığı iğne ile götürdüğü iğneyi değiştirir. Artık iki kırklı kadın birbirleriyle görüşebilir (iğne yerine çocukların tülbendi değiştirilirse yine kırk basması önlenmiş

¹⁷³Abdülletif Benderoğlu, **Irak Türkmen Folklorundan Örnekler**, Bağdat, Irak Kültür ve Tanıtma Bakanlığı, Türkmen Kültür Müdürlüğü Yay., 1993, s.41.

olur).¹⁷⁴ Darende’de kırkların birbirine karışmaması için, kırkı çıkmayan bir kadın yeni doğum yapmış bir kadının yanına gelmez. Şayet gelecek olursa bir daha çocuğunun olmayacağına ve olan çocuğun da sakat kalacağına inanılır.¹⁷⁵

Bölgede doğum esnasında başka bir hamile kadın gelirse “baskın”, “basıldı” olayı olur. Baskın olan kadının baskından kurtulması için onun başına bebeği olsun diye göbek tozu dökülür.¹⁷⁶

Loğusanın bulunduğu evin önünden veya yanından cenaze geçerse kadınla çocuk evin yukarı katına (damına) çıkarılır. Böylece basmaları engellenmiş olunur. Bununla beraber yeni doğmuş çocuğun yanında ağlamanın da uğursuzluk getireceğine inanılır. Bir başka pratiğe göre, loğusanın bulunduğu evden cenaze çıkarsa, kadınla çocuğu bir komşu veya bir akrabanın evine götürülür. Bu pratiğin ana sebebi, ölü ve yeni doğan çocuğun kırklarının karışmamasıdır. Böyle yapılmazsa anneye ve çocuğa kötülük geleceğine inanılır. Bu pratik Mersin Tahtacıları¹⁷⁷ arasında da tespit edilmiştir.

Kumuk ve Avar Türklerinde yas evinden gelen kadın kırkı çıkmamış annenin yanına gelmemelidir. Aksi halde anne “kırk” olur. Kırk basmış, yani kırk olmuş kadının tedavisi için ince ipek iplik sağ elin parmaklarından başlanılarak ayak parmaklarına varıncaya kadar bütün vücuduna sarılır. Sonra bu ipek iplik bir ucundan yakılır ve bütün iplik bir anda yanar. Böylece kurtulmuş olur.¹⁷⁸

Bölgede çocuğun kırkı çıkıncaya kadar ona dikilen yeni elbiseler giydirilmez. İlerde rızkı açık olsun ve yaman gözlerden korunsun diye yırtık pırtık elbiseler giydirilir.

Loğusa ve kırklı çocuğun bulunduğu eve her hangi bir boya getirilmez. Aksi halde çocuk basılır ve hatta ölür, inancı vardır.

¹⁷⁴ İsmail Öztürk, “Yenikent Köyünde Ad Koyma ve Çocuğa ilişkin İnanmalar-Uygulamalar”, **TFA**, Y.4, S.37, 1982, s.172.

¹⁷⁵ Şükrü Uslu, “Darende ve Çevresinde Halk İnançları”, **MF**, Y.16 S.61, Bahar 2004, s.90–101.

¹⁷⁶ Yaşar Kalafat, **1998, a.g.m.**, s.48; Yaşar Kalafat, **2007 II, a.g.e.**, s.306; Hanekinli, Tuzhurmatılı ve Dakuklu kaynak kişiler.

¹⁷⁷ Ali Selçuk, **a.g.e.**, s.114.

¹⁷⁸ Yaşar Kalafat, **1999b**, s.123.

Çocuğun kırkı çıkıncaya kadar, evden dışarı kibrit, ateş, kömür, köz vb. çıkartılmaz. Bu pratiğin bizzat akşam saatlerinde yapılmamasına dikkat edilir. Aksi halde loğusa kadın ve çocuğunun kırkı yanmış ve babanın ocağı sönmüş olur, inancı mevcuttur.

Maraş'ta bir çocuğu kırk basarsa bakire bir kızın adet bezini yakarlar, külünü suyun içine karıştırıp çocuğu bu su ile yıkarlar. Bazen de bu külü bala karıştırıp çocuğun vücuduna sürerler.¹⁷⁹

Irak Türkmenleri arasında kırkı çıkmayan bir çocuğun üzerinden atlamak iyi olmaz. Atlanırsa çocuk basılır ve hastalanır. Onu iyileştirmek için üç gün üst üste bir akarsuyun kenarına götürülür. Bu pratiğin altında suyun şifa verici, arındırıcı bir özelliğe sahip olduğu inancı yatmaktadır.

Kırklı çocuk hastalanıp verilen ilaçlara rağmen bir türlü iyileşmezse, “*qoxı almış*” (koku almış) derler. Bu alanda ün kazanmış bir kadına götürülür. Kadın çocuğun avucunun içini koklayarak çocuğun hangi kokuyu aldığını söyler. Mesela, yeni doğurmuş kadının kokusu veya kalan gül kokusunu almış olduğu çocuğun annesine anlatır ve ona göre ilaç verir.¹⁸⁰ Ayrıca çocuğun boğazı ağrırsa, Aşure *herisesinin/keşkeğinin* kaynatılması için kullanılan tahta kaşık, kazanın karasına sürülerek o kara çocuğun boğazına dışarıdan sürülürse çocuğun iyileşeceğine inanılır.¹⁸¹ Bununla birlikte çocuğun ateşi yükseldiği zaman; şeyh veya bir din adamı tarafından üzerine dua okunan bir iplik *Bismillahirrahmanirrahim* denilerek çocuğun bileğine bağlanır. Böylece çocuğun iyileşeceğine inanılır.

Bölgede çocuğun durmadan bağırması, vücudunun sertleşmesi, dişlerinin kilitlemesi, yüz renginin kıpkırmızı olması hastalığına *ay başı* denir. Eskiden bu hastalıktan kurtulmak için çocuk ocaklara veya bu işte tecrübesi olan yaşlı bir kadına götürülürdü.

Telafer'de yüzü sararıp zayıflayan, süt içmeyen ve hiç yemek yemeyen çocukların iyileştirilmesi için şöyle bir pratik yapılır: birkaç kadın çocuğu battaniyeye koyup sağa sola, yukarı aşağı çevirip döndürür. Diğer

¹⁷⁹ Müşfika Abdülkadir, “Maraş'ta Halk Âdetleri”, **HBH**. Y.1, S.8, 1. Haziran 1930, s.8-14.

¹⁸⁰ Hasan Kevser, **2002, a.g.m.**, s.10.

¹⁸¹ Kardeşlik, “**Eski Âdetlerden**”, Y.1, S.7, Kasım 1961, s.48.

tarafından bir kadın battaniyeyi tutan bu kadınlara “Ne *çalxalı*sız?” diye sorar, kadınlar “*begevi ayranı*” diye cevap verirler. Bu soru cevap üç defa tekrarlanır ve daha sonra çocuk yukarı çevrilip indirilir. Böylece çocuğun iyileşeceğine inanılır.

Bölgede doğumdan sonraki kırk gün, kritik ve hassas bir dönem olarak görülmekte, dolayısıyla anne ve çocuğu korumak için çeşitli yollara başvurulmaktadır. Kırk basmasına karşın alınan tedbirler, Türk dünyası ve Anadolu’dakilerle benzerlik ve hatta bazı pratikler aynılık arz etmektedir. Bu pratiklerin birçoğunda eski Türk inanç sisteminin izleri göze çarpmaktadır.

2.3.5. Kırklama

Anne ve çocuğu için doğumdan kırk gün sonra yapılan bir temizleme, arındırma merasimidir. Anadolu’nun muhtelif yerlerinde yaygın olan Kırklama pratiğinin asıl amacı loğusa kadının ve çocuğunun doğumdan sonra gebeliğin ve loğusaliğın kirlerinden arındırılmasını,¹⁸² gelebilecek hastalıklardan korunmasını, normal hayata dönmesi ve herhangi bir riski veya tehlikeyi yaşamadan toplum içine katılmasını sağlamaktır.

Loğusa kadının, doğumu takip eden kırk günden sonra, toplum arasında hem fiziksel hem de ruhsal açısından hazırlanmış biri olarak bulunması için kırklama merasimi yapılır.

Kırklamanın yıkanmasında maddî olarak temizlenmek, arınmak için suyun tek başına gücünün yetmediği düşünülerek, onu güçlendirmek, gücüne güç katmak için kuvvet ve sağlılık vereceğine inanılan taş, demir vb. unsurlar suya konulmaktadır.¹⁸³

Kırklama merasimine Anadolu’nun bazı yerlerinde *Kırk Çıkarma*, *Kırk Dökme*,¹⁸⁴ *Nevse Hamamı*,¹⁸⁵ *Aydaşlama*,¹⁸⁶ *Kırk Hamamı*,¹⁸⁷ gibi adlar verilirken bölgede “*Qırx Çıxartama*”, “*Qırx*” adı verilir.

¹⁸² Orhan Acıpyamlı, 1961, a.g.e., s.94.

¹⁸³ Zümrüt Erk, “Anadolu’da Kırklama”, I.Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Ankara, KB. Yay., 1976, s.106.

¹⁸⁴ Sedat Veyis Örnek, 2000, a.g.e., s.146.

¹⁸⁵ Cemil Cahit Güzelbey, a.g.m.,s.24.

¹⁸⁶ Zübeyde Erdoğan, a.g.b.,s.188.

¹⁸⁷ Cahit Özetli, 1952 IV, a.g.m, s.571.

Anadolu'nun her yerinde kırklama merasimi, doğumdan sonra kırkıncı günde yapılırsa da bazı yerlerde bu 39.,37. güne indirilir bazı yerlerde ise 20. günde yarım kırklama¹⁸⁸ yapılır.

Güneydoğu Anadolu'da kırk çıkarma merasiminde “*Kırk Tası*” yirminci gün (yarım kırkın çıkarması) ve kırkıncı gün (kırkın çıkarması) uygulanır. Özel kırk taşı (içinde kırk adet küçük anahtar bulunan özel tas) alınır, içine su konur. 5,10,15...40 şeklinde, beşer parmakla sayılır, okunur. “*insanların, hayvanların, cinlerin ve perilerin kırkının*” bu çocuk üzerinden kaldırılması dileğiyle çocuk yıkanır.¹⁸⁹ Yusufeli'nde kırklamanın 39 güne indirilmesi iyi sayılır, inancı vardır. Kırklama yapılmadan önce anne ve çocuk için ayrı ayrı kırk tane ufak taş, ya da aynı sayılarda tahıl (buğday) tanesine kırkar kere “Kevser suresi” okunup üflenir. Çocuk ve anne temizce banyo yaptırılır. Sonra okunmuş taneler, içinde bolca su olan bir kaba dökülür; ayrı ayrı çocuğun sonra annenin üstünden dökülüp kırklanır. Kullanılan “*kırklama suyu*” ayak basılmayan temiz bir yere dökülür.¹⁹⁰ Tire'de doğumdan kırk gün sonra “*Kırk Hamamı*” yapılır, yani anne ve çocuğu ile birlikte hamama gidilir. İçinde kırk tane Muhammet ve kenarına Maşallah yazılmış kırk tane çakmak taşı ve bir altın parçası su dolusu bir tasın içine kırk defa batırılıp çıkarılır. Bu kırkılan su, önce çocuğa, kalanı da anneye dökülür. Ebe çocuğu yıkarken “*Biz kırkına bastık, kırk bize basmasın*” der.¹⁹¹ Sinop'ta doğumdan 39 gün veya 40 gün sonra anne ve çocukla beraber kırk hamamına gidilir. Buna “*Kırklama*” denilir. Kırklama evde de yapılabilir. Ebe, hamam kurnasının veya su tasının içine yumurta ile bir altın koyar. Bu su ile evvela çocuğu sonra annesini yıkar, kırklar. Ebe loğusayı yüzükoyun yatırıp çeyrekler, yanını belini çeker, karnını büyük bir havlu ile bağlar. Loğusa, ebe hanımın avucunun içini üç defa koklar. Boyabat tarafında su tasının içine annesinin bütün ziynet altınları ve ayrıca bir de ustura ilave edilir. Altınlar, “çocuğun ziynetinin çok

¹⁸⁸ Zeki Başar, a.g.e., s.77.

¹⁸⁹ Ömer Işık, “*Güneydoğu Anadolu'da Halk İnanışları Üzerine Bir İnceleme*”, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, İstanbul Teknik Ün., Sos. Bil. Ens. 2000, s.15.

¹⁹⁰ M. Adil Özdemir, “Yusufeli Folkloru/ Doğum Çocuk Üstüne Gelenekler, İnançlar II”, TFA. Y.18, C.10, S.214, Mayıs 1967, s.4111.

¹⁹¹ Gündüz Artan, “Tire'de Doğum Gelenekleri”, TFA. Y.25, C.15, S.289, Ağustos 1973.

olmasına, ustura da kırk hastalığının kesilmesine” işarettir.¹⁹² Mersin’in bazı köylerinde (Tarsus’a yakın köylerde) kırk çıkarma işlemi, çocuğun oğlan veya kız oluşuna göre farklılık göstermektedir. Kırk çıkarması, oğlan çocuğun kırkına iki gün kala, kız çocuğun kırkını iki gün geçe yapılır. Bunun sebebi, oğlan evlenirken düğün masraflarının az; kız çocuk evlenirken çeyizinin çok olması içindir.¹⁹³ Trakya’da ilk kırk gün içinde loğusa için mevlit okutulur ve loğusa şerbeti dağıtılır. Kırkıncı gün çocuğa kırk banyosu yaptırılır, anne de çocuk da yıkanır. Kırk suyuna altın yüzük, bilezik atılırsa çocuğun altın gibi temiz, iyi yürekli olacağına inanılır.¹⁹⁴ Anadolu Tahtacıları arasında kırklama merasiminde ilk önce kurban kesilir, sonra yemek yenilir. Yemekten sonra kadınlar çocuğu sofraya örtüsünün içine koyup üç defa salâvat getirir, sofraya örtüsü içinde yuvarlayarak sallarlar. Bu pratikten sonra çocuğa kırk banyosu yaptırılır. Bunun için 40 küçük taş bir tabağın içine konulur. İçi çıkarılmış bir yumurta kabuğu ile içinde taş ve 40 yumurta kabuğu bulunan tabak çocuğun başından aşağıya dökülür. İnanca göre çocuk, taş gibi sağlam yumurta gibi dolu olur.¹⁹⁵

Kırgız Türkleri arasında Kırklamaya “*Kırk Çıkarma*” denilip bu işlem şöyle yapılır: Çocuğun kırkı çıkarılırken köydeki veya mahalledeki yaşlı kadınlar çağrılır. Kardeşler, akrabalar ve halkın katılımıyla küçük bir toy yapılır. Tören öncesi Hatm-i Kuran okunur. Çocuğun annesi elinden geldiği kadar zengin sofralar hazırlar. Kırk çıkarma işlemi başlayınca çocuğa doğduğunda giydirilen “*it köynek*” çıkarılır, çocuğun baş tarafına mum yakılıp “*inatçı olma, söz dinle*” diyerek ense saçı kesilir. Hazırlanan suya kırk ayrı kişiden toplanan kırk kaşık su katılır, oradaki misafirler dilek diler, bu kırk kaşık ile beraber biraz da tuz katılır, bazen de koyun dışkısından kırk parça katılır. Çok zengin olması için çocuk, bu su ile yıkandırılır.¹⁹⁶ Nahçıvan’da çocuğun ve annenin kırk çimdirmesi ve onun suyunun temizliği özel önem

¹⁹²M. Şakir Ülkütaşır, “Sinop’ta Loğusa Yatağı, Kırk Hamamı ve Kırk Âdeti” **HBH**. Y.10, S.111, Ocak 1940, s.59.

¹⁹³Mustafa Sever, **a.g.e.**, s.86.

¹⁹⁴Haşim Şekip Işık, **1978, a.g.m.**, s.28.

¹⁹⁵Hüseyin Yüksel Biçen, **a.g.e.**, 114-115.

¹⁹⁶Kemal Polat, **a.g.e.**, s.95.

arz eder.¹⁹⁷ Anne ve çocuğu için Kırk çıkarma, kırklama âdeti Avar Türkleri arasında da tespit edilmiştir.¹⁹⁸ Makedonya Türkleri arasında Kırklama merasimi şöyle yapılmaktadır: Ebe nene, kırkinci gün çeşmeden su ile birlikte kırk taş çocuğa, kırk tane de anasına olmak üzere seksen küçük taş alır. Bunlar çocuğun suyuna konularak ısıtılır. Bu su ile önce ana, sonra çocuk yıkanır. Çocuk yıkanınca küçük bir yorganın içine sararlar. Bu halde konu komşuya götürerek gösterirler. Bu merasimi müteakip loğusa, annesinin veya kaynanasının evine giderek onları ziyaret eder.¹⁹⁹

Bölgede, doğum yapan annenin bazen 20, bazen de 40 güne kadar ne kendisi ne çocuğu yıkanır. Böylece kötü ruhlar ve Alnenesi, kendisinden ve çocuğundan iğrenir, onlara zararı, kötülüğü dokunmaz ve onlardan uzak durur. Bu süreden sonra Kırklama (*Qırx Çıxartma*) merasimi yapılır.

Qırx Çıxartma töreni çocuğun dünyaya gelişinden 40 gün (bazen 35. veya 37. gün bazen de 39) sonra şöyle yapılır: Ebe veya yaşlı, tecrübeli, dünya görmüş, gözü tok, nesepli, eli uğurlu, erkek çocuk anası, zengin, rahat ve refah yaşama sahip olan bir kadın, bir leğen (teşt) hazırlar ve içine 40 tas su koyar. Suyun içine bölgenin bazı yerlerinde 40 *kilik* (anahtar), bazı yerlerinde kırk çakıl taşı, ufak taş, bazı yerlerde (Tuzhurmatı'da²⁰⁰) ise 40 tane buğday ve 40 tane arpa koyulur. Bununla beraber bazen bu leğene *dilmiç* (bilezik), *boyunbağ* (kolye), *üzük* (yüzük), *ısırğa* (küpe) gibi altın parçaları da atılır. Kırklamada kullanılan tas mübarek olsun diye Kuran-ı Kerim'e sürülür. Bu tas bazen Hacca giden hacılar tarafından getirilir. İçinde İhlâs, Nas, Felak gibi sureler yazılıdır. İlk önce çocuk 40 tas suyla (yirmisi başına, onu sağ omzuna, onu da sol omzuna) Bismillah denilerek, salâvat çekilerek, helheleler (zılgıtlar) eşliğinde çimdilir (yıkanır). Bununla birlikte anneyi ve çocuğu yıkayan kadın yıkadıkça "*Ağırlığıvı dağa daşa getsin.*" (Ağırlığın dağa taşa gitsin.) şeklinde dilekte bulunur. Çocuk yıkandıktan sonra sıra annesine gelir. Çocuğun yıkanmasında izlenen uygulamanın aynısı

¹⁹⁷Yaşar Kalafat, **2000b, a.g.e.**, s.17.

¹⁹⁸Yaşar Kalafat, **1999b, a.g.e.**, s.123.

¹⁹⁹ İbrahim Gökçen, **1953, a.g.m.**, s.667-668.

²⁰⁰Selahattin Nacıoğlu, "Türkmen Folklorundan Yapraklar/ Halk İnançlarından 40 Sayısı Hakkında", **Yurt Gazetesi**, Y.32, S.1076 14 Mayıs, Bağdat 1992, s.6.

anneninin yıkanmasında da yapılır. Çocuk ve annenin kırklamasında kırk tasta eksik su dökülürse uğursuzluk geleceğine inanılır. Ayrıca kırk çıkarma işinden artan su gelişi güzel, ayak basılacak bir yere dökülmez. Aksi halde hem anne hem de çocuğa kötülük ve uğursuzluk geleceğine inanılır. Kırklama merasimine kadın komşular, akrabalar ve tanıdıklar davet edilir. Yani bu merasime erkeklerin katılmaları uygun ve hoş görülmez, bir başka ifade ile caiz değildir. Daha çok kadınlara mahsus bir tören özelliği taşımaktadır. Eskiden bölgede evlerde hamam olmadığından kırklama merasimi pazar hamamında yapılırdı. Loğusa kadının ailesinin maddî durumları yani hali vakti iyi olursa, o gün bütün hamam kiralanır ve başka müşteri içeri alınmaz.

Eskiden kırklama törenlerinde annenin ve çocuğunun bu kritik, hassas dönemden sağ salim olarak kurtulmaları sevinciyle hali vakti yerinde olan zengin aileler kurban keserlerdi.

Kırklama işi bitikten sonra kadın kendisine hediye olarak alınan veya önceden diktirilen, hazırlanan yeni ezyeler (elbiseler) giyer, süslenir ve altın takılar takar. Ayrıca doğumdan sonra anne ve kadının ziyaretine gelemeyenler, kırklama merasiminde hediyelerini verirler. Verilen hediyeler çoğunlukla para olur. Bu paralar çocuğun göğsüne yani kundağın altına koyulur. Bazen de çocuğun beşiğindeki yastığın altına bırakılır.

Kırklama merasiminde meyve suyu, şerbet gibi içecekler, pastalar (kek) şekerler, kavurga ve külçe gibi yiyecekler hazır olan misafirlere dağıtılır.

Kırklama merasiminin yapıldığı gün loğusa kadının ve çocuğunun yatakları yıkanıp temizlenir. Ayrıca kırk gün süresince kaldıkları odanın kapısı ve pencereleri açılır. Böylece odaya giren güneş odayı her türlü mikroplardan ve hastalıklardan arındırmış olur. Annenin yatağı ve döşeği yeni çarşafarla süslenir, çocuk beşiğinin yastık, döşek ve çarşafı da değiştirilip yenisi koyulur. Bu gibi pratik ve uygulamalardan maksat, anne ve çocuğunu yeni ve güven dolu bir döneme girme düşüncesidir.

Kırklama merasimi yapıldıktan sonra kadın artık kocasıyla cinsî münasebette bulunabilir. Geçen süre içerisinde cinsî münasebette

bulunmaları hoş görülmez ve hatta günah sayılır. Çünkü adı geçen sürede kadın kirlidir, temiz değildir.

Kırklamadan sonra kadın artık serbest olarak dışarıya çıkabilir ve halk arasına katılabilir.

Çocuğun tırnakları 40 güne kadar kesilmez. Kesilirse çocuğun ilerde fakir olacağına inanılır. Kırkıdan sonra çocuğun tırnaklarını kesmeden önce ilerde rızkı bol olsun diye, eli babasının cebine sokulur veya avucuna para koyulur. Bu inanç Türkiye'nin birçok yerinde tespit edilmiştir. Bölgede tırnakla ilgili bir başka inanca göre, bir yere gidildiği zaman, o yere tekrar gelmemek için orada tırnak kesilir. İnanca göre tırnak kesilen yere bir daha gidilmeyecektir. Çocuğun kesilen ilk tırnakları ev kapısının eşiğine gömülürse, çocuğa gelebilecek bütün kötülüklerden kurtulmuş olunur.

Yukarıda muhtelif Türk topluluklarından ve Anadolu'nun birçok yerinden aktarılan ve bölgede tespit edilen kırklama merasimlerindeki pratik ve uygulamalar benzerlik ve hatta bazı yerlerde aynilik arz etmektedir. Bu pratiğin ana sebebi yukarıda da değinildiği gibi kadını loğusalığın korkunç psikolojisinden kurtarıp normal hayata dönmesini sağlamaktır. Kadın kırklamadan sonra toplum arasına yeniden katılırken yeni bir kimlikle ortaya çıkar. Bu kimlik analık kimliğidir. Anne doğum yapmakla mukaddes bir vazifeyi yerine getirmiş sayılır.

Bilindiği gibi Türkler arasında eski çağlardan günümüze kadar gelen kuvvetli kültürlerden birisi de su kültürüdür. Suyun her zaman temizleyici, arındırıcı, koruyucu bir özelliği vardır. Kırklı kadın, yani loğusa kadın, loğusalık döneminde kirlidir, temiz değildir. Onu bu dönemden çıkarmak, temizlemek, arındırmak için hayatın bütün safhalarında olduğu gibi bu dönemde de suyun rolü büyüktür. Ancak Zümrüt Erk'in de değindiği gibi kırklama işleminde onun gücüne güç katmak için, bölgede ve birçok yerde suya çakıl taşı, anahtar gibi nesnelere katılır. Türklerde su kültürü gibi demir ve taş kültürü de önemlidir. Hayatın bütün safhalarında demir bir koruyucu unsur olarak insanları, kötü ve görünmeyen varlıklardan korur. Al Karısı'ndan korunmak için demir veya başka bir madenî unsuru loğusa kadın ve çocuğunun buldukları odada bulundurmaları gerekir. Ölü evde bekletilirken

hem cesedin kokmaması hem de etrafındaki insanların zarar görmemesi için üzerinde bıçak koyulur. Taş ise yine hayatın bütün safhalarında karşımıza çıkmaktadır. Dilek taşları, öksürme delikleri, mezar taşlarına gidip çeşitli dileklerde bulunmak bunun en canlı delilidir. Kısacası loğusa kadın ve çocuğunun temizlenmesi, arındırılması ve yeni bir döneme sağlıklı bir şekilde geçmelerini sağlamak için başta su olmak üzere demir, madenî nesnelere ve taşın rolü çok önemlidir. Bu gibi uygulamalarda eski Türk inanç sisteminin izleri açıkça görülmektedir.

2.3.6. Ad Koyma ve Yaşamayan Çocuklar İçin Yapılan Pratikler

Ad, bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan sözdür.²⁰¹ İnsanın toplumsal ve bireysel kişiliğinin yanı sıra büyüsel ve gizemsel gücünü de belirten bir simgedir.²⁰² Dünyaya yeni gelen çocuğa, insana ad verme, ad koyma cemiyetin ve insanlığın doğal bir hadisesidir. Bu ad, insanın doğumundan ölümüne kadar hayatının bütün safhalarında hatta öldükten sonra, çocuklarının, torunlarının hayatında da etkili ve vazgeçilmez bir parçadır.

Yeryüzünde ad verme olgusundan yoksun bir tek topluluk ve toplumu görmek mümkün değildir. Doğada canlı cansız olan her nesne ile olayın, hatta düşünce ürünlerinin muhakkak birer adı vardır. Hayvanlar adlarıyla çağırılırlar. Bitkilerin birer adı vardır. Doğanın her unsuru adlandırılmıştır. Bu ad verme olgusu, insanla beraber doğmuş, onunla birlikte yaşantısı sürdürmüş, tarih boyunca evrimleşerek basit bir ad verme olgusu durumundan çıkarak, her topluluk ve toplumun yapı ve anlayışına uygun bir şekilde çok aşamalı, her aşaması sayısız gelenek, görenek ve uygulamalardan oluşan dev bir “folklor olayı” durumuna dönüşmüştür. Bu oluşum sonunda “ad verme” olayını incelemek üzere halkbilimine bağlı “onomastik/adbilim” dalı içinde “antroponimi/insan adı” doğmuştur.²⁰³

²⁰¹ Türkçe-Türkçe Sözlük, Ankara, TDK. Yay., 10.baskı, 2005, s.17.

²⁰² Sedat Veyis Örnek, 2000, a.g.e., s.148.

²⁰³ Orhan Acıpayamlı, “Türk Kültüründe Ad Koyma Folklorunun Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi”, IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri IV.. Cilt. Ankara, KB. Yay., 1992, s.1.

Türkler, tarih boyunca ad koyma veya başka bir ifade ile ad verme geleneğine büyük önem vermişlerdir. Geleneksel Türk kültüründe, çocuk daha annesinin karnındayken doğduğunda ona nasıl bir ad verileceği hususunda, başta anne ve baba olmak üzere bütün aile fertleri ve yakın akrabalar harekete geçerler.

Türkler İslamiyet öncesinde birçok dine girip çıktıkları halde, hiçbir zaman Türkçe adları ihmal etmedikleri gibi, çocuklara verilecek adlar için, belli törenler düzenlemişlerdir.²⁰⁴ Yakut Türklerinde eskiden çocuğa küçüklüğünde verilen ad, gerçek ad sayılmazdı. Gerçek ad yay çekip, ok attıktan, kısaca bir yiğitlik ve yararlılık gösterdikten sonra verilirdi.²⁰⁵ Moğolların eski âdetlerine göre erkek çocuk bir yaşına gelmeyince ona ad verilmezdi. Bir yaşına gelen erkek çocuk için, Kara Han ülkeye davet çıkarıp büyük toy yapılır ve çocuğun adı verilirdi.²⁰⁶

Timuçin, Çingiz Han adını böyle almıştı: Timuçin, en kuvvetli Naymanları da mağlup ettikten sonra bütün Moğolistan'a hâkim oldu. Bunun üzerine M.1206/ H.602 senesinin ilkbaharında barış yılında toplanan büyük kurultay, Timuçin'e "Cengiz- Çingiz" adını verdi, o da böylece kağan (Hakan, İmparator) unvanıyla tahta oturdu. Çingiz, Moğolca Büyük deniz, okyanus anlamındadır.²⁰⁷

Oğuz Kağan Destanı'nda, Oğuz Kağan; farklı olaylarda başarılı olan kahramanlarına gösterdikleri kahramanlıklar için Uygur, Kanglı, Kıpçak, Karluk, Kalaç gibi adlar vermiştir.²⁰⁸

Dede Korkut Destanları'nda, kahramanlara gösterdikleri yararlıklardan ötürü, asıl adları Korkut Ata tarafından verilir. Dirse Han'ın oğlu, karşısına çıkan bir boğa ile dövüşüp onu öldürdükten sonra "Boğaç" adını almıştır. Bamsı Beyrek'e bezirgânların malını soygunculardan kurtarması üzerine

²⁰⁴Yusuf Ziya Öksüz, "İslamiyet Sonrası Türklerde Ad Verme Geleneği", **MK**. C.3, S.9, Şubat 1982, s.27.

²⁰⁵Abdülkadir İnan, **2006, a.g.e.**, s.173.

²⁰⁶Ebulgazi Bahadırhan, **Şecer-i Terakime** (Türklerin Soy Kütüğü), (hzl. Muharrem Ergin), İstanbul, Tercüman Yay., 1001 Temel Eser, (t.y), s.24.

²⁰⁷Hamit Z. Koşay-M. Şakir Ülkütaşır, "Türklerde Ad Verme ve Türk Adları", **TFA**. Y.15, C.8, S.175, Şubat 1964, s.3302.

²⁰⁸Bahaeddin Ögel, **a.g.e.**, **C.1**, s.167-175.

Bamsı Beyrek adı verilmiştir. Aruz'un bir dişi aslanın emzirdiği adam gibi apul apul yürüyen, fakat at basıp kan sömüren oğluna Korkut Ata "*Basat*" adını koymuştur.²⁰⁹

Şor Türklerin Altın Sırık Destanı'nda Altın Sırık, Ak Kaan'ın Üç Yaraticıdan (Üş Çayan) dilemesi üzerine Tanrı katından yeryüzüne gönderilir. Anadan doğmaz, Altın Dağ'ın tepesinden çıplak bir şekilde inip gelir. Tanrı katından indirilen çocuk, aynı zamanda tanrı tarafından alkışlanır, kutsanır. Üç Yaraticı (Üş Çayan) tarafından Altın Dağ vasıtasıyla yeryüzüne indirilen Altın Sırık'a adı yine Üş Çayan tarafından alkışlar eşliğinde verilir.²¹⁰

Kahramana ad verme merasimi Yakut, Altay-Yenisey, Kazak-Kırgız ve eski Oğuz Destanları'nda farksız olarak görülür. Han veya bey oğluna ad vermelerini halkına emreder. Kimse de ad bulamaz. O zaman "boz atlı bir er" peyda olur ve çocuğa ad verir.²¹¹

Günümüzde Altay'ın kuzeyinde Yenisey kıyılarında yaşamakta olan Beltir ve Koybal Türklerinde ad vermek, doğumdan birkaç gün sonra olur. Çocuğu olan baba, kendi haline göre bir ziyafet tertip ederek hısım ve dostlarını çağırır. Ebe kadın, ev sahibi gibi misafirlere içki ve yemek vererek onları ağırlar. Yemekler yenildikten sonra ebe kadın, misafirlerden en yaşlı olana hitap ile çocuğa bir ad vermesini rica eder. O da çocuğa bir ad verir. Bundan sonra ebe kadın, tekrar misafirlere dönerek "*çocuğa diş veriniz*" der. Misafirler de getirdikleri hediyeleri ortaya koyarlar. Bu hediyeler toplanarak çocuğun beşiğine asılır.²¹²

Türkistan'da çocuk dünyaya geldikten on beş gün sonra Bebe Toyu adı ile ziyafet verilerek ad koyulur. Verilen ziyafete akraba ve komşular çağırılmakta, mahallenin veya köyün imam ya da müezzini de nüfus defterini alarak bu toplantıya katılmaktadır. Çocuk bir masa üzerine konur, yazılan adlardan birisini çocuğun annesi seçer. Sonra hoca çocuğu kucağına alarak ayağa kalkıp kulağına adını söyler ve ezan okur. Konulan bu ad nüfusa

²⁰⁹Orhan Şaik Gökyay, **a.g.e.**, s.CCCLXXXVII.

²¹⁰Metin Ergun, **Şor Kahramanlık Destanları**, Ankara, Akçağ Yay., 2006, s.74.

²¹¹Abdülkadir İnan, **1998, C.1, a.g.e.**, s.206.

²¹²M. Şakir Ülkütaşır, "Türklerde Ad Vermek Âdetleri", **HBH**. Y.8, S.81, Temmuz 1938, s.189-199, 190.

işlenir. Toplantıya katılanlar, çocuğa para bağışında bulunurlar. Toplanan paranın genel miktarı davetlilere bildirilerek çocuğa mal edilip saklanır.²¹³

Tıva ve Hakas Türkleri arasında dünyaya yeni gelen çocuk için düzenlenen kutlama merasiminde misafirlerin en yaşlısı ve en itibarlısı çocuğa ad verir. Çocuğun anne ve babası bir köşeye koydukları içkiyi sunarak yaşlı bir erkekten, diğer gelenler arasında yaşlı erkek yoksa o zaman, yaşlı bir kadından çocuklarına ad vermelerini rica ederler. Çocuğa ad verecek olan yaşlı erkek veya kadın kendisine sunulan içkiyi içtikten sonra dua eder ve şu dileklerde bulunur:

Beşik ipi sağlam olsun

Beşik başı sert olsun

Ablalı ve küçük kardeşli olsun

Eteğinin önüne çocuklar bassın

Eteğinin arkasına hayvanlar bassın

Kara saçları ağarınca,

Beyaz dişleri sararınca kadar

Benim yaşıma gelinceye kadar yaşasın²¹⁴

Özbekistan'da çocuğa ad verilirken bay yapılır, bayram olur. Aş ve pilav demlenip sofraya sarılır. Akraba ve eş dost mihman olarak davet edilir, toy düzülür. Doğumun 7. gününde "Ödga" "Akika Kurbanı" kesilir. Akika'da erkek çocuk için koyun, kız çocuk için herhangi bir hayvan kesilir. Akika Kurbanı çocuğun sağlığı, selameti içindir. Bu esnada Kuran-i Kerim okunur ve dualar yapılır.²¹⁵ Özbek Türklerinde çocuğun huyunu, boyunu, kaçınıcı çocuk oluşunu, doğum tarihini, doğum yerini, sağlık durumunu, bedenindeki işaretleri gösteren bazen de okunulan eserlerden alınanlar çocuklara ad olarak verilir.²¹⁶

Bir milletin ad verme geleneğinde, verilen adın niteliği ve kaynağı konusunda o milleti teşkil eden sosyal, kültürel ve siyasal tabakalar arasında zamana göre değişebilen farklı anlayışlar görülebilir. Türklerin ad verme

²¹³Fahrettin Erdoğan, *Türkistan İllerinde Hatıralarım*, s.80, Akt. Zeki Başar, *a.g.e.* s.107.

²¹⁴Fatma Özkan, *2002, a.g.b.*, s.597.

²¹⁵Yaşar Kalafat, *2000a, a.g.e.*, s.101.

²¹⁶Yaşar Kalafat, "Özbekistan Halk Sufizmi" *TDA*. S.102, Haziran 1996, s.2.

geleneğinde de bu tür dinî, kültürel ve siyasî eğilimlere göre ad verildiğine tanık oluyoruz.²¹⁷

Türkiye Türkleri'nde de ad verme işlemi çeşitli gelenek ve dinî inançlara bağlıdır. Çocuğa çoğunlukla doğumundan yirmi dört saat içinde veya üç gün sonra ad konur. Bazı bölgelerde ise yedi döşeğin kaldırdığı Beşik Düğünü günü (Doğu Anadolu) veya onuncu güne kadar (Balıkesir ve dolayı) ya da doğumun ilk cuması, cuma namazından sonra (Yenişehir) dedesi, babası veya hısım ve komşuları arasında seçilen okur-yazar biri tarafından ad verilir. Çocuğun ilk işiteceği sesin olması için ad, kulağına yavaşça ezan okunmak sureti ile konur.²¹⁸

Balıkesir'de çocuğa ad verilirken yapılan merasim gayet basittir. Güneş doğduktan bir müddet sonra evin en büyük erkeği çocuğu başı sağ ve yüzü kibleye müteveccih olduğu halde kucağına alır. Yavaş sesle bir ezan okur. Müteakiben kararlaştırılan ismi çocuğun kulağına üç defa bağırir ve adı konmuş olur.²¹⁹ Kilis'te çocuklara doğumlarının 7. günü ad konulur. Bu yedi beklenmezse, doğumla ad konma arasında üç ezan okunmuş olması şarttır. En makbul ve muteber gün cuma günüdür. Ad koyacak zat, cuma namazını kıldıktan sonra gelip ad takar. Merasim yapılmaz, ana ve koyacak kimsenin kucağında bulunur.²²⁰

Irak Türkmenleri arasında çocuğa eskiden yedi, günümüzde ise üç gün içerisinde ad verilir. Bu süreden fazla çocuk adsız bırakılırsa uğursuzluk sayılır. Uzun süre adsız kalan çocuğun fazla yaşamayacağına ve adının kayıplara karışacağına inanılır. Nitekim doğum esnasında, doğumu yapan ebe, göbeği kestikten sonra çocuğa göbek adı verir. Oğlansa *Mehmet, Ali, Hüseyin, Hasan* vb. kızsaa *Fatma, Ayşe, Zeynep* gibi İslam dininde mukaddes sayılan isimler koyar. Buna göbek adı denir.

²¹⁷ Fatma Özkan, "Selcan Adı Hakkında" **TD**. S.523–529, 1995/II, s.907.

²¹⁸ M. Şakir Ülkütaşır, "Türkiye'de Ad Verme ile İlgili Gelenek ve İnançlar", **1.Uluslararası Türk Folkloru Kongresi Bildirileri C.IV.**, Ankara, KB. Yay., 1976, s.369–371; Yusuf Ziya Öksüz., **1982, a.g.m.**, s.29.

²¹⁹ (Yazarın adı yazılmamış) "Balıkesir'de İsimlere Dair Halk İnanmaları", **HBH**. Y.9, S.97, Ekim 1939, s.18.

²²⁰ Sait Tazebatolğlu, "Kilis'te Ad Verme Âdetleri", **HBH**. Y.9, S.99, Ocak 1940, s.57–58.

Eskiden çocuk bu yedi gün esnasında “Qırtabağ” denilen bir çeşit sepete bırakılırdı. Yedinci gün ilk defa olarak beşiğe koyulurdu. Doğum günü sepetin altına yedi soğan başı konulup her gün bir soğan atılırdı. Soğan alınarak ilerde çocuğa dokunacak olan her türlü kötülük ve fenalığın atılmış olacağına inanılırdı. Aynı zamanda çocuğa yedinci gün ad koyacakları için günlerin sayısı takip etmiş olunurdu.²²¹

Bölgede çocuğa çoğu zaman babasının soyundan birinin adı koyulur; çocuk erkek ise dede, kız ise büyükannenin adı verilir. Eskiden çocuğa dede ve nine kendi adlarını verirlerdi ki kendileri vefat edince adları bu dünyada kalsın, unutulmasın.

Irak Türkmenlerinde genellikle çocuğun adı 7. veya 3. günde bir merasimle verilir. Bu merasimde konu komşu ve akrabalar bir araya gelirler. Evde büyük bir tepsi (sini) hazırlanır, tepside tatlılar, kek, külçe vb. yiyecekler bulunur. Çocuğu bu tepsinin etrafında döndürülerek ona koyulan ad söylenir. Şaka olarak merasime katılanlar bazen “*Babanın sözünü dinle annenin sözünü dinleme, annenin sözünü dinle babanın sözünü dinleme, dedenin, dayının, amcanın, teyzenin vb. sözü dinle filanın sözünü dinleme*” gibi ifadeler söylerler. Ad koyma merasiminde hali vakti yerinde olan yani zengin aileler kurban keser, dağıtırlar.

Ad koyma işini bir din adamı (molla, seyit, hatip) veya çocuğun yaşlı dedesi, ninesi veya da merasimde hazır bulunanların en yaşlısı yapar. Çocuk, *Bismillahirrahmanirrahim* denilerek ve salavat çekilerek kucağa alınır, kulağına üç defa ezan okunduktan sonra kendine verilen adı söylenir ve “*Sen filanın oğlu veya kızısın, annen ...dir, baban ...dır*” gibi cümleler söyler ve güzel dileklerde bulunulur.

Yakın geçmişe kadar çocuğa ad verme merasimlerini yukarıda adı geçen din adamları, dede ve nine üstlenmiştir. Günümüzde ise bu işi daha çok anne ve baba tarafından yapılmaktadır. Doğumdan önce anne ve baba kendi aralarında çocuğun cinsiyeti erkek ise şu (...) kız ise şu (...) adı

²²¹Mehmet Hurşit Dakuklu, “Eskiden Çocuğa Da Koyma Geleneği”, **Kardaşlık**, Y.13, S.5–6, Eylül-Ekim 1975, s.31.

koyacağız, şeklinde bir karar verirler. Çocuk doğduğu zaman bazen karalaştırılan addan bir başka ad da seçilebilir.

Çocuğa koyulacak adın üzerinde tartışmalar ve uyuşmasızlıklar yaşanırsa eskiden olduğu gibi günümüzde de seçilecek adlar birer kâğıda yazılır, bu kâğıtlar bir torba vb. içine koyulur ve kura çekilir. Kurada çekilen kâğıtta bulunan ad çocuğa koyulur. Bununla beraber, bu anlaşmasızlığa son vermek için niyet tutularak Kuran-ı Kerim açılır, hangi sureye denk gelirse o surenin adı veya surede bulunan adlardan birisi çocuğa verilir. Mesela, *İsra*, *Sundus*, *Raat*, *Cennet*, *Musa*, *İsa* vb.

Yerli Türkmen ağzında peygamber efendimizin doğduğu (ربيع الاول) aya Mevlüt/Mevlit denildiği için bu ayda doğan çocuklara *Mevlüt* adı verilir. Ayrıca bayramda doğan çocuklara *Bayram*, Hz. Hüseyin'in şehit olduğu Aşure gününde doğan erkek çocuklara *Aşur* adı koyulur.²²²

Dakuk'ta toz ve fırtınalı günlerde doğan çocuğa *Tozlu* adı verildiği tespit edilmiştir.²²³ Ayrıca mübarek Kadir gecesinde doğan çocuklara erkekse *Kadir*, kızsı *Kadriye* adı verilir.

Milleti derinden etkileyen içtimai ve siyasi olaylardan halk, etkilenecek doğan çocuklara bu olaylara nispeten bazı adlar verir. Irak-İran Savaşı arasında doğan çocukların birçoğuna *Savaş* adı verilmiştir.

Bölgede Türkmenler arasında ender bir şekilde olsa da Araplarda olduğu gibi eski cumhurbaşkanı *Saddam Hüseyin*'in adı çocuklara verilir.

Bölgede, atamız Mustafa Kemal Atatürk'ün etkisiyle babanın adı Mustafa ise çocuğuna *Kemal*, Kemal ise *Mustafa* adı konması yaygın bir uygulamadır.

Bölgede Türk tarihinde büyük izler bırakan şahsiyetlerin adları çocuklara koyma âdeti günümüzde de yaygındır. Bu isimlerden *Murat*, *Selim*, *Selçuk*, *Cengiz*, *Yavuz*, *Oğuz*, *Timur*, *Timuçin*, *Türkeş* vb. gibi. Bununla beraber bölgede Türkmen, Türk olmanın topluma bir mesaj olarak bildirme nitelikli adlar da konulur, mesela, *Aytürk*, *Türkem*, *Türkî*, *Türkcan*, *Türkan* vb.

²²² Mehmet Hurşit Dakuklu, **a.g.m.**, s.31.

²²³ Mehmet Hurşit Dakuklu, **a.g.m.**, s.31.

Irak'taki eski rejimlerin Araplaştırma politikasından birisi de Türkmenlerin çocuklarına Türk asıllı adların koymasını engellemektir. O yüzden son 35–30 senede Türkmenler daha çok Arapların kullandıkları isimleri çocuklarına vermişlerdir. *Mehmet, Ahmet, İhsan, Mustafa, Sermet, Haydar, Talip, Tarık, Mazin, Ziyat* vb.

Şii mezhebine bağlı Türkmenlere göre; her evde, mutlaka bir çocuğun adı 12 imamın (*Ali, Hasan, Hüseyin, Zeynelabidin, Muhammet Bakır, Cafer Sadık, Musa El Kazım, Ali Rıza, Muhammed B. Ali Rıza El Cevat, Ali El Hadî, Hasan El Askerî, Mehdi*) adlarından olmalı, imamlardan birinin adı olmayan bir evde bereket olmayacağı, inancı vardır. Kız çocuklara ise *Fatma, Zehra* veya *Zeynep* adları koyulur. Şii mezhebine bağlı Türkmenler arasında çocuğa, *Bekir, Ömer ve Osman* adı sıklıkla olmasa da verilir.

Çocuğa ad verilirken dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de, çocuğun hangi günde doğduğudur. Bazen çocuğa doğduğu günün adı verilir; Örneğin, Türkmenler arasında hafta içi günlerin adları şöyledir: *Peyğambe/peğemberr* (Pazartesi), *Salı* (Salı), *Çarşamba* (Çarşamba), *'Eli* (Perşembe), *Cuma/Cüme* (Cuma), *Şembe* (Cumartesi), *Ehat* (Pazar), Yani, Cuma gününde doğan çocuğa, *Cuma*, Perşembe günü doğana *Hamis (Xamis)*²²⁴ veya *Ali* adı verilir. Aynı uygulama aylar için de geçerlidir. Mesela, Ramazan ayında doğan çocuklara *Ramazan*, Şaban ayında *Şaban*, Recep ayında *Recep*, Muharrem ayında *Muharrem*, Safar ayında *Safar* adı vermektedirler.²²⁵

Yeni doğan çocuğun ailesi acı bir durum yaşarsa çocuğa *Sabır, Hamat, Şükür, Şakır*, kızsa *Sabira, Şükriye, Hamdiye* gibi adlar koyulur.

Kerkük'e bağlı Dakuk nahiyesinde bulunan İmam Zeynelabidin yatırının yılda birkaç gün ziyaret mevsimi vardır. Şaban ayının 28. gününden başlayarak Recep ayının 3 veya 4. gününe kadar devam eden bu günlerde halk, gökten nur yağacağına ve körlerin gözlerinin açılacağına inanır. Bu

²²⁴Araplar Perşembe gününe Xamis adı vermektedirler. Kültür alış verişinde bulunan Türkmenler Araplardan bu adı almış, ama seyrek bir şekilde çocuklarına ad olarak koymuşlardır.

²²⁵ Mehmet Hurşit Dakuklu, **a.g.m.**, s.31.

yüzden bu aya *Nur ayı* denilir. Bu günlerde doğan erkek çocuklara *Nuri*, kız çocuklara *Nuriye* adı verilmektedir.²²⁶

Necef'te bulunan Hz. Ali'nin yatırına gidip çocuk isteyen anne, çocuğu olduğu zaman ona *Ali* ('*Eli*), Kerbela'da bulunan Hz. Hüseyin ve kardeşi Hz. Abbas yatırılarından isteyen, *Hüseyin*, *Abbas*, Bağdat'ta bulunan Musa El Kazım'dan isteyen *Musa*, *Kazım* vb. gibi adlar verir. İnanca göre çocuk istenilen yatırdan çocuk dünyaya gelip onun adı verilmezse çocuk fazla yaşamadan ölecektir.

Bölgede olduğu gibi Türkiye'de²²⁷ Suriye ve Balkanlardaki Türklerde Ehli Beyt'e ait isimler, insan ismi olarak yoğun bir biçimde kullanılır.²²⁸

Bilindiği gibi Allah'ın 99 (*esma'ül-hüsna*) adı vardır. Çocuğa Allah'ın bu isimlerinden birisi koyulabilir, ancak ismin önünde Arapça olan ve kul anlamına gelen *Abdul*, *Abit*, (عبد) kelimesi konulmalıdır. Örneğin; Rahaman-*Abdurrahman*, Rahim, *Abdurrahim*, Allah, *Abdullah*, vb.dir. Hatta bazen Şii Türkmenler arasında Araplardan intikal ettiği düşünülen bir uygulamaya göre; Hz. Ali, Hasan, Hüseyin için kulluk yapması için çocuğa *Abit Ali*, *Abit Hüseyin*, *Abit Hasan*, *Abit Abbas* gibi ad verilir.

Bölgede yaygın olarak uygulanan uygulamadan birisi de şöyledir: Babanın adı *İbrahim* olduğu zaman, çocuğa *Halil* veya *İsmail*; *Ali* olduğu zaman *Hasan* veya *Hüseyin*; *Muhammet* olduğu zaman *Casım* veya *Kasım*; *Mahmut* olduğu zaman erkekse *Şükür* kızsaa *Şükriye*; *Abbas* olduğu zaman erkeğe *Fazıl*, kıza *Fazıla*, *Fazile*; *Hüseyin* olduğu zaman *Abdullah*; *Ömer* olduğu zaman *Faruk* veya *Hattap*; *Cafer* olduğu zaman *Sadık*; *Ahmet* olduğu zaman *Şehap* vb. adlar koyulmaktadır. Bu uygulama İslam dininin etkisinden meydana gelmiştir Nitekim bölgede çok yaygın olarak insanlar birbirleriyle muhatap olduklarında *Abu Ahmet* (ابو احمد), *Abu Muhammet* (ابو محمد), *Abu Casım* (ابو جاسم) vs. diye hitap ederler. Bu gibi adlandırmalara ilave olarak Irak'ın genelinde polislere geleneksel olarak *Abu İsmail* (ابو اسماعيل), Askerlere *Abu Halil* (ابو خليل), hiç tanınmayan bir gençle muhatap olurken *Abu's şebab*

²²⁶ Mehmet Hurşit Dakuklu, **a.g.m.**, s.31.

²²⁷ Nilgün Cıblak, **a.g.e.**, s.296.

²²⁸ Yaşar Kalafat, **2000a, a.g.e.**, s.73.

(ابوالشباب) (genç, delikanlı) orta yaşta ise *Abu'l velet* (ابوالولد) (Oğlan Babası), eşkiya, kabadayı insanlara da *Abu Casim* (ابوجاسم) diye hitap edilir. Burada Abu kelimesi *babası* anlamındadır. Türkmenler arasında da bu kelimenin kullanılması, Araplarla yaşadıkları kültür alışverişi sonucunda intikal etmiştir.

Bazen çocuğa *Ali Azgar, Ali Ekber, Ali Rıza, Muhammet Ali, Muhammet Veli* vb. gibi iki ad verilir.

Bazı aileler ilk çocuklarının adının kafiyesine bağla kalarak diğer çocuklarına bu kafiyeeye göre ad koyarlar. Mesela, *Fikret, Cevdet, Necdet, Ahmet, Rifat, Nimet* vb. kızsa, *Gülay, Sonay, İlkay, Nilay* vb. gibi.

Bölgenin bazı yerlerinde ikiz çocuk dünya geldiği zaman ikisi erkek ise *Hasan-Hüseyin, Ömer-Ali*, kız ise *Fatma-Zeynep, Fatma-Zehra* adı verilmektedir. Türkmenler arasında ikize “*ekiz, tom*” denilmektedir. Annenin karnında hamilelik süresinde üstte olan çocuğa *ağa*, altta olana da *hambal* (hamal) denilir.

Şunu da hemen belirtmeliyiz ki Türkiye’de *Yıldız, Yaşar, Şahin* gibi adlar hem erkek hem de kız çocuklara verildiği halde bölgede *Yaşar, Şahin* adı sadece erkek, *Yıldız* adı ise sadece kız çocuklara verilmektedir. Bilindiği gibi Türklerde kız-erkek adı için bir ayrım yoktur. Ancak bölgede görülen bu uygulamanın Arap kültüründen geçtiği düşünülmektedir. Çünkü Araplar arasında ad konusunda erkek ve kız çocuklar için ayrım vardır. Bununla birlikte Araplar arasında da *Suham, İlham, Suat* vb. gibi adlar hem erkek hem de kız çocuklara verilmektedir. Bu uygulamanın da Türklerden Araplara geçtiği düşünülebilir.

Çocuğa ad seçilirken, akrabaların, komşuların ailelerinde aynı adın bulunmamasına dikkat edilir. Çünkü çocuğa verilen adın aynısı akrabalarda bulunması saygısızlık, kötü ve hoş görülmeleyen bir davranış sayılır. Buna “*Ad Çalmağ*” (Ad çalmak) denilir. Aynı adın verilmesi uygun görülürse, çocuğun babası o ailenin evine gider, “*biz sizi çok severix, size danışmadan gevlimiz razı olmaz, uşağımıza istirix filan adı qoyağın, qabul edesiz, çok sevinirix*” (biz sizi çok severiz ve size danışmadan gönlümüz rahat olmaz, çocuğumuza şu adı koymak isteriz tabii kabul ederseniz) der ve izin alır.

Çocuğu yaşamayan aileler, çocukları olduğu zaman çocuk yaşasın diye *Yaşar, Dursun, Yeter* vb. isimler koyarlar. Bazen de sürekli kız çocuk doğuran anneler yeni bir kız çocukları olduğu takdirde ona, *Yeter, Besti, Songül, Sonay, Sonolsun* vb. isimler koymaktadırlar. Çocuğu durmadan ölen baba ve anneler, “*pis pisi keser*” sözüne inanıp yeni doğan çocuklarına beklemedik çirkin bir ad koyarlar. Bu çirkin adı, ölümün önüne geçeceğine inanılır. Mesela, *Yılan, Akrep* vb. Bu gibi uygulama ve inançlara Şamanizm inancına bağlı olan Başkurt Türkleri arasında da tespit edilmiştir.²²⁹ Ayrıca doğum yaşı geçmiş bir kadın çocuk doğurursa ona *Songül, Sonbahar* gibi adlar verir. Bazen de son doğan çocuğa *Qazandibi (Kazandibi)* adı verilir.

Anadolu'nun birçok yöresinde çocuğu yaşamayanların çocuklarının yaşaması için türbe ve yatır ziyaretine gitmesi, doğan çocuğa yatırın adını vermesi âdeti²³⁰ bölgede de yaygın bir âdettir. Anne hamile olmadan önce bir yatıra gider, o yatırdan çocuk sahibi olmak için dilekte bulunur, çocuk dünyaya geldiği zaman ona o imamın adı verir. İmamın adı verilmezse çocuğun fazla yaşamayacağına inanılır.

Doğup da yaşamayan çocukların annelerine “*Tabalı*” adı verilir. Bu gibi kadınlar için bir din adamı tarafından dua ve muska yapılır. Bu kadınlar çocukları olduğu zaman bir bohça elbiseyi bir başka kadına verir ve böylece hem çocuğun yaşayacağına hem de tabalıktan kurtulacaklarına inanılır. Bununla beraber başka bir pratiğe göre, sürekli çocuğu yaşamayan kadınlar, çocukları olduğu zaman bir başka kadına verirler ve yedi yaşını geçtikten sonra çocuklarını geri alırlar. Böylece tılsımdan ve kötü ruhlardan çocuğu kurtarmış olurlar.

Bölgenin birçok yerinde çocuğu yaşamayan kadının, doğum yaptığı zaman başucunda bir kara tavuk kesilir ve çocuğun eşiyle birlikte mezara gömülür. Böylece çocuğun sadakası verilmiş ve kazadan beladan uzak durulmuş olunur. Bu pratik Diyale iline bağlı Mendeli ilçesinde şöyle yapılmaktadır: Tabalı olan hamile kadın, doğumdan önce bu gibi işlemlerde ün kazanmış bir kadının yanına götürülür, bir kara tavuk alınır, çarşamba günün

²²⁹ Abdülkadir İnan, 2006, a.g.e., s.174.

²³⁰ Mehmet Eröz, *Yörükler*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., 1991, s.59.

akşam namazından sonra boğazlanır ve siyah bir torbaya koyularak mezarlıkta iki mezar arasına gömülür. Böylece tabalığın gidileceğine inanılır.

Çocuğu yaşamayan aile, erkek çocuğuna kız elbisesi giydirir. Böylece erkek çocuğa zarar verecek kara iye şaşırtilip ondan kurtulmuş olunur. Aynı maksat için saç uzatarak ona kız süsü verir ve kulağını delerek küpe takarlar. Bu yüzden günümüzde birçok yaşlının kulağını deliktir. Rahmetli babamızın bu uygulamaya tabi tutularak kulağı delinmiştir.

Ayrıca bölgede yaşayan Araplar arasında, yaşamayan çocuklara *Çelip, Çellup*, (Köpek), *Zıbala, Zibil* (Çöp), *Suvadi, Esvet* (Kara), *Hayya* (Yılan) gibi adlar verilir.

Anadolu ve Orta Asya'da yaşayan Türkler arasında bu uygulamanın biçimlerine bir göz atmakta fayda vardır.

Ağrı ve çevresinde çocukları yaşamayan aileler, doğan çocukları yaşasın diye özellikle erkek çocuğu yaşamayanlar, onlara erkeğe kız elbisesi; kız ise erkek elbisesi giydirilip büyütürler. Erkek çocukların saçları uzatılır, entari giydirilir.²³¹ Gaziantep'te çocuğu yaşamayan veya uzun müddet çocuğu olmayan aileler, doğan çocuklarına "*Arap, Ükkaş, Memik*" gibi isimler verirler. Eğer çocuk kız ise "*Yumma*" adı konur. "*Arap*" ismi, Araba satılmış çocuklara konur.²³²

Türkmenistan Türkleri Azrail'i korkutmak, onun dikkatini başka yöne yöneltmek için çocuklara iki ad verir, esas adı saklanır, yahut çocuklara *Tırık, Çör, Kirli, Tezek, Deli, Küre, Tiken, İtalmaç, Kızkan, Karamık, Sarımsak* gibi hoş olmayan adların verilmesi Azrail'in ona yaklaşmasını engellemek içindir.²³³ Karaçay, Malkar Türklerinde bebeği kötü ruhlardan ve albastıdan korumak için ona *Aycük (Aycık), Karababuş (Siyah ördek) Köçük (Köpek yavrusu)* gibi kötü isimler verilir.²³⁴ İdil Bulgarları'nda yeni doğan çocuğa köpek yavrusu anlamında olan "*Küçük Kömleğ*" adı verilen bir gömlek

²³¹Yaşar Kalafat, **1999a, a.g.e.**, s.97.

²³²Ali Rıza Yalın (Yalman), "Gaziantep'te Ad Verme Âdetleri", **HBH**. Y.10, S.112, Şubat 1941, s.87.

²³³A.N. Bağirov, "Nahçıvan'da Çocuklara Ad Verme Âdetleri", **Bilig**, S.4, Kış 1997, s.150.

²³⁴Ufuk Tavkul, "**Karaçay Malkar Toplumlarında Sosyal Yapı ve Değişme**", Ankara, Hacettepe Ün., Sos Bil. Ens, (Yüksek lisans tezi), 1991, s.161.

giydirilir.²³⁵ Yakut Türkleri aileye musallat olan ölüm ruhunu aldatmak için çocuğu komşuların birine satarlar.²³⁶ Altay Türklerinde aile uzun bir zaman sonra bir erkek çocuğuna sahip olsa tersine bir durum olarak kızlara erkek, erkeklere de kız adı verilir.²³⁷

Çocukları yaşamayanların çocuğunun muhafazası için aldıkları tedbirler gerek Şamanist gerek Müslüman Türklerde aşağı yukarı aynıdır.²³⁸ Bütün bu pratiklerin özünde çocuğu kötü ruhlardan korumak, kötü ruhları aldatmak ve çocuğun yaşamasını sağlamaktır.

Bölgede gerek çocuk gerek büyüklerin isimlerinin kısaltılması yaygın bir âdettir. Bu isimlerin bir kısmı şöyle kısaltılarak söylenmektedir:

Abdurrhaman/**Ebeh**, Abdulsamat/**Samav**, Ali/**Allav**, Abdullah/**Abuş**, **Abo**, **Abı**, **Kulı**, Cafer/**Cuha**, Celil/**Cellav**, Cemal/**Cemko**, Azizi/**Azzav**, İbrahim/**İbav**, **İbiş**, İsmail/**Sima**, Ekrem/**Ekuli**, Bekir/**Beku**, Fahrettin, Fahri/**Faxa**, Hasan/**Hasa**, Halil/**Xallav**, Habib/**Habe**, Hüseyin/**Huske**,**Hüse**, Hurşit/**Xurşe**,**Xuşe**, Rauf/**Refe**, İzettin/**İzav**, **Eze**, Kadir/**Qadav**, Mehdi/**Meyti**, Mehmet Emin/**Mimke**, Mecit/**Mece**, Murtaza/**Murtaz**, Mustafa/**Mıça**,**Mışala**, **Mışıçı**, **Mıçla**, Muhyattin/**Muhav** **Mehe**, **Mihöş**, Nuri-Nurettin/**Nuka**, Osman/**Üse**, Ömer/**Ümüş**, Rifat/**Refav**, Refik/**Refe**,**Refo**, Reşit/**Reşav**, **Reşe**, Sadullah/**Saav**, Sait/**Sav**, Suleyman/**Silav**, Semin/**Seyme**, Şakir/**Şakav**, **Şeko**, **Şekere**, Şerif/**Şefe**, Şahbaz/**Şabaz**, Tefik/**Tofe**, kızlar için: Amine/**Ama**, Asya/**Asa**, Ayşe/**Aşşe** Bedriye/**Bede**,**Bedo**, Behiye/**Behe**, Cemile/**Ceme**, Emine/**Emne**, Fahriye/**Faxa**, Fatma/**Fata**, Fethiye/**Feti**, Habibe/**Hebe**, Hatice/**Xece**, Kadriye/**Qadau**,**Qada**, Nazimye/**Naza**, Nebihe/**Nebe**, Sabriye/**Sabav**, Şahnaz/**Şanaz**, Şükrye/**Şuke**, **Şüke**, Şekibe/**Şeker**, **Şuka**, Zubeyde/**Zebav**, **Zibe**, Zühre/**Zöre**²³⁹ vb. Bu adların kısaltılmasının sebebi bazen duyulan sevgiden ve samimiyetten de kaynaklanmaktadır.

²³⁵Ufuk Tavkul, 1996, a.g.e., s.244.

²³⁶Abdülkadir İnan, 2006, a.g.e.,s.174.

²³⁷İbrahim Dilek, 1996a, a.g.m., s.52.

²³⁸Abdülkadir İnan, 2006, a.g.e., s.174.

²³⁹Şakir Sabır Zabit, a.g.e., s.49-47; Ata Terzibaşı, "Dil Sürçmeleri/ Ad Değişiklikleri 6", **Kardaşlık**, Y.7, S.5, Eylül 1967,s.46.

Bölgede çocuğun doğduğu gün, dünyaya geldiği dakika, gözlerinin açtığı yere, sağlık durumuna, fiziksel özelliklerine, ailesinin durumuna, ailenin mensup olduğu mezhebe, babasının çalıştığı mesleğe vb. konulara ve etkenlere göre ad verilir. Hatta yaygın olarak “*uşağ öz adıydan doğar*” (çocuk kendi adıyla doğar) söylemi kullanılır.

Verilen adların çocukların gelecekteki hayatlarına etkili olacağı inancı yaygındır. Adların bir kısmının çocuklara ağır gelip kaldıramayacaklarını düşünülerek basit, toplum içinde hoş görülen adlar verilir.

Eski Türklerde²⁴⁰ görülen ad verme geleneğinin günümüzde de değişmediği görülmektedir. Bugün de mekân, zaman, olay, düşünce, duygu, gelenek- görenek, moda göz önüne alınarak çocuklara ad verilmektedir.

Çocuklara ad verme geleneğine dair Türk dünyasının çeşitli yerlerinden aktarılan ve bölgede tespit edilen bilgilerden de görüldüğü gibi bütün Türk dünyasında benzer bir şekilde yapıldığı söylenebilir.

2.3.7. Yürüyemeyen, Geç Konuşan ve Korkan Çocuk İçin Yapılan Pratikler

Çocuk büyüdükçe, anne baba ve aile fertlerinin merak ve dört gözle beklediği pratiklerden birisi de onunun yürümesi ve konuşmasıdır. Normal süre içerisinde yürüyemeyen ve konuşamayan çocukların yürüyebilmesi ve konuşabilmesi için Türk dünyasının muhtelif yerlerinde birçok pratik ve uygulamaya başvurulmaktadır.

Halk inancına göre çocuğun yürümemesi ya da yürümeye başlamadaki gecikmesinin nedenlerinden en önemlisi ayağındaki köstektir. Genellikle zararlı cinler tarafından vurulduğuna inanılan bu köstek, *köstek kesme* diye adlandırılan bir işlemle giderilmektedir.²⁴¹

Köstek Kesme pratiği Anadolu'nun muhtelif yerlerinde değişik adlarla anılmaktadır. Bu adların bir kısmı şöyledir. *Adağını Kesme, Adağını Kestirme, Adak Keme, Ağdeş Pişirme, Ayak Çizme, Ayak Kesme, Ayak*

²⁴⁰ Türk kültüründe ad verme geleneği ile ilgili daha detaylı bilgiler için bk. Osman Kibar, **Türk Kültüründe Ad Verme Kültürü (Kişi Adları Üzerine Bir Tasnif Denemesi)**, Ankara, Akçağ Yay., 2005.

²⁴¹ Sedat Veyis Örneş, 2000, a.g.e., s.164.

*Ksteğini Keme, Ayak Poğaçası Yapma, Aydaş Kaynatma, Düşşak Kesme, Hoppala, İplik Kesme, Köstek Kesme, Köstek Kestirme, Köstekleme, Köstek Kırma, Kötürüm Kösteğini Kesme vb.*²⁴²

Afşin ve Elbistan yörelerinde zamanında yürümeyen çocuğu zembil (bir tür sepet) içinde sığır yoluna bırakılır. İnanişâ göre çocuk bu işlem yapıldıktan sonra yürürmüş.²⁴³ Mânise iline bağlı Selendi ilçesinde çocuk yürümeye başladığında duşâğı kesilir. “Duşşak Kesme” ya da “Köstek Kesme” önce çocuğun iki ayağı ip ya da bez parçasıyla bağlanır. Çocuk oturtulup ayaklarının yanına bir makas ve su dolu bir kap konulur. Gençlerden iki kişi çocuğun yanı başında el çırparak ev, ahır, ağaç gibi her hangi bir şeyin etrafından koşarak dönüp gelirler. Önce gelen çocuğun duşâğını keser, sonra genelde suyu duşâğı kesenin üzerine dökmeye çalışır. Burada önemli olan suyu dökmek değil, duşâğı kesmedir. Bu âdet çocuk güzel yürüsün, düşmesin diye yapılır. Eskiden çocuğun kösteği üç yol ayrımında cuma günü, Cuma namazına giden bir kişi tarafından beraber, günümüzde evlerde, mahalle aralarında yapılmaktadır.²⁴⁴ Yine Malatya’nın Alaşehir ve Kula ilçelerinde zamanı geldiği halde yürüyemeyen çocuk üç cuma ezan okunurken kibleye doğru sallanır, yumurtanın akı çocuğun dizkapaklarının arkasına ve beline sürülür. Bunlardan biri yapıldıktan sonra yürüyeceğine inanılır. Bu arada dört köşesi tekerlekli sandalyeye, şimdi ise çocuk “örümcek”e oturtulur. Çabalamaları neticesi yürümeye alışır.²⁴⁵ Konya’da yeni yürüyen çocukların düşmemesi için kösteğini kestirirler. Kösteği kesilecek çocuğun iki ayağı yekdiğerine ipe bağlanır. Bağlanan ipliğin ortasına bir de para bağlanır, iki çocuk bir mahallenin etrafını kıvranıp gelmesi için biri sağdan, biri de soldan koşturulur, hangisi evvel gelirse çocuğun ayağından kösteği keser, parayı alır. Bu pratikten sonra çocuğun bir daha

²⁴² Orhan Acıpayamlı, “Türkiye’de Yürümeyen Çocukları Yürütme Gelenekleri”, **Uluslar arası Türk Folklor Semineri Bildirileri I**, Ankara, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yay., 1974, s.257–364, 357; Sedat Veyis Örnek, **2000, a.g.e.**, s.164.

²⁴³ Ergün Ertekin, “**Afşin Elbistan Yöresinde Halk İnançları ve Tarihi Temelleri**”, (Yüksek Lisans tezi), Malatya, İnönü Ün., Sos Bil. Ens. 1997, s.83.

²⁴⁴ Mahmut Furtuna, **a.g.e.**, s.10-11.

²⁴⁵ İbrahim Ekiz, **a.g.e.**, s.27.

düşmeyeceğine inanılır.²⁴⁶ Bursa’da yürümesi geciken çocuk, cuma günü sala verilirken minareye doğru sallanır ve “*salladım çocuğu salaya, yürüsün inşallah haftaya*” derler.²⁴⁷ Zile’de yürürken çok düşen çocuğun bacak ve kollarına simit takılır, önüne de bir sepet kete (çörek) konur; büyük çocuklar da simit ve keteleri kapıp kaçarlar. Bir de ayakları birbirine bağlanır, hoca kadın dua okuyarak bu ipi keser; buna “Köstekleme” derler.²⁴⁸

Kırgız Türkleri arasında Köstek kesme geleneğine “*Tuşoo Kesuu*” denmektedir. Tuşoo Kesuu toyu çocuğun yürümeye başlamasına bağışlanır. Halkın inanişına göre bu toy çocuğun hayatta sürçmeden yürümesine çevik, cesur, atılgan, geleneğe bağlı, dünyaya emin gözle bakan birisi olmasına yarar.²⁴⁹ Köstek Kesme geleneği Gagavuz Türkleri arasında da mevcuttur. Çocuğun yürümesi ile ilgili Kösteeni Kesmek merasimi şöyle yapılır: Bu zaman makas ile onun ayakları arasında tavuk (teleği) tüyü keser ve şöyle derler: “*Get get, kızıl dayag-demir ayak*”. Bununla ilgili olarak “*Adım Çöree*” denilen ekmek pişirilir. Üstüne bal sürülür. Bal mutluluk sembolü olarak bilinir. Gelenler çocuğa “*kute kute, kendi ekmeene git*”, “*saa olasin, güzel büüisin, nice gün ere-insana-hıtır güdesin*”, “*demir ayak ömre dayak*”, “*gezip gezaysın, dunneyi ayçasın, ananı hem babanı, aylı insanı hep sevindireysin*” gibi hayırlı dualar ve övgülü sözler söylerler.²⁵⁰

Türk dünyasında olduğu gibi bölgede de çocuğun yürümesi, yürüyüp düşmüşse onun sağlaması için birtakım uygulamalar yapılmaktadır.

Bölgede çocuk yaşını geçtiyse yani bir yaşını tamamladıktan sonra yürümeye gücü olmazsa çocuk “*bixauludur*” denilir. Onun yürümesini sağlamak için “*Bixau Kesmek*” uygulaması yapılır,²⁵¹ çocuğun iki ayağı başparmaklarından birbirine bağlanır, eteğine bir miktar fıstık, koz, üzüm, çerez ve şirinlikler koyulur ve yanına bir küçük bıçak veya makas bulundurulur. Cuma namazı (Diyale’da bir, Erbil ve Kerkük’te üç cuma günü) sırasında bir caminin kapısı önüne oturtulur; camiden çıkan ilk kişi,

²⁴⁶ M. Zeki, **a.g.m.**, s.148.

²⁴⁷ Faika İsamettin, **a.g.m.**, s.46.

²⁴⁸ Cahit Özetli, “Zile’de Doğum ve Âdetleri VII”, **TFA**. Y.4, C.2, S.44, Mart 1953, s.694–695.

²⁴⁹ Kemal Polat, **a.g.e.**, s.106-107.

²⁵⁰ Güllü Yoloğlu, **a.g.e.**, s.102-103.

²⁵¹ Hasan Kevser, **2002, a.g.m.**, s.10.

Bismillahirrahmanirrahim diyerek ayağındaki ipi bıçak veya makas ile keser ve koynundaki yiyecekleri camiden çıkanlara dağıtır.²⁵² Böylece çocuğun *Bixauvı kesildi* denilir.²⁵³ Bu pratikten sonra çocuğun yürüyeceğine inanılır. Bununla beraber çocukların yürümesi için birçok yatır ve türbe ziyaret edilir.

Kerkük'te küçük bir tepenin üzerinde yer alan Şeyh Bahri Yatırı, hem romatizma hem de yürüyemeyen çocukların yürümesi için ziyaret edilen bir yerdir. Rivayetlere göre bu tepe Müslümanlıktan önce bir kiliseymiş, Romatizma hastalığına yakalananlar ve yürümeyen çocuklar yatırın üzerine uzanır ve üzerinde bulunan kara taşlardan bırakılır.²⁵⁴ Aynı maksat için Dakuk ilçesinde bulunan Yel imamına gidilir. Bununla beraber çocuğun yürümesi ve her türlü hastalıklardan kurtulması için Tuzhurmatı'da bulunan ve İmam Ahmet'in kız kardeşi olan Şah Masuma, "Şıx Muhsin" yatırına götürülür. Ziyaret günü genellikle çarşamba günleridir. Hasta çocuk bir tas kına ve bir mum yanına alarak oraya götürülür. Mum yatırın içinde yakılır, kına ise avucuna sürülüp yatırın duvarına yapıştırılır. Böylece çocuğun iyileşeceğine inanılır.²⁵⁵ Erbil'de yürümeyen çocukların yürümesi için Sakız İmamı'na götürülür ve ayağı mezarın üstüne bastırılır.²⁵⁶

Türk dünyasından ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinden aktarılan ve bölgede de tespit edilen *Köstek Kesme* geleneğinin benzer bir şekilde ve aynı maksat için yapıldığı görülmektedir. Birçok yerde pratiğin yapıldığı gün cuma günüdür. Bilindiği gibi İslam dininde cuma günü mübarek bir gündür, müminlerin günüdür. Çocuğun yürümesini sağlamak için cuma gününün seçilmesi bundan kaynaklanmaktadır. Ayrıca pratikte kösteği kesen kişi, çocuğun koynunda veya yanında bulunan yiyecekleri alması veya oradakilere dağıtması ise saçı saçmak geleneğinin İslamî bir şeklidir. Saçı saçma

²⁵²Hasan Kevser, 2002, a.g.m, s.10; Hasan Kevser, 2002, a.g.e, s.21; Ahmet Doğan-Yaşar Kalafat, s.22; Yaşar Kalafat 1998a, a.g.e., s.116; Yaşar Kalafat, 2000a, a.g.e., s.61; Yaşar Kalafat, 2007 II, a.g.e., s.313; Kerkük, Erbil, Tuzhurmatı, Dakuk ve Hanekinli kaynak kişiler.

²⁵³ Hasan Kevser, 2002, a.g.m, s.10.

²⁵⁴ Hasan Kevser, "Kerkük Çevresinde Yer Adları" *Yurt Gazetesi*, Y.32, S.1297, 31 Ağustos, 2002b, s.10.

²⁵⁵ Selahattin Nacioğlu, "Tuzhurmatı'da Yatır ve Adak Yerleri" *Yurt Gazetesi*, Y.32 S.1290, Bağdat, 5 Mayıs 2002, s.11.

²⁵⁶ Mehmet Mahmut, a.g.e., s. 50-51; Yaşar Kalafat, 2000a, a.g.e., s.61; Yaşar Kalafat, 2007 II, a.g.e., s.314.

geleneği, Müslüman ve Şamanist Türklerin hayatında başta evlenme törenlerinde olmak üzere birçok münasebette karşımıza çıkmaktadır.²⁵⁷

Konuşamayan ya da konuşması geciken çocukların konuşturulması için de bir takım pratiklere başvurulmaktadır. Bölgedeki pratiklere geçmeden önce Anadolu sahasında göz atmakta fayda vardır.

Malatya'nın Alaşehir ve Kula ilçelerinde konuşmayan çocuğa, üç cuma sala vaktinde bülbülün su kabından alınan su içirilir. Böylece çocuğun konuşacağına inanılır. Güveç yaparken biriken buğuyu toplayıp çocuğa içirenler de vardır.²⁵⁸ Balıkesir'de konuşamayan çocuğun konuşabilmesi için ismi Mehmet olan yedi şahsın kestiği kurban dili toplanıp konuşmayan çocuğa yedirilir.²⁵⁹ Yusufeli'nde konuşmayan çocuk, gökteki ayın ilk cuma'sından başlayıp, üst üste üç cuma günü ahıra götürülür ve "*insan isen dile gel, hayvan isen bagaya (yemliğe) gel*" denilir.²⁶⁰ Sivas'ın İlbeyli Türkmenlerinde konuşmayan çocuk ahıra malların arasına götürülür ve malın meneldeğine bağlanır. Çocuk orda 3–5 dakika bekletilir. Daha sonra bağlandığı yerden çözülürken; "*malsan mangırda! adamsan gonuş*" (mal isen böğür insan isen konuş) denilerek ahırdan uzaklaştırılır. Bu olay sonunda çocuğun dilinin düzeleceğine inanılır.²⁶¹ Tekirdağ'da konuşmayan çocuğun konuşturması için gün batınca türbenin damına fındık konulup ertesi gün sabah ezanında çocuğa yedirilir. Bununla birlikte bazen cuma salasında babanın ayakkabısı ile çocuğun ağızına vurulur ve dili açılınsın diye yedi kurban dili yedirilir.²⁶²

Bölgede yaşı geçtiği halde çocuğun konuşması gecikirse, ilk olarak bir mollaya götürülür. Molla bir yumurta üzerine dua okur, yumurtayı çocuğa yedirdikten sonra konuşmaya başlayacağına inanılır.

²⁵⁷bk. Abdülkadir İnan, 2006, a.g.e., s.167; Türk düğünlerinde saçı saçmak geleneği için bk. Hasan Köksal, "Türk Düğünlerinde "Saçı" Geleneği, Buna Bağlı Ritler-Pratikler", **Bilig**, S.1 Bahar 1996, s.75–81.

²⁵⁸ İbrahim Ekiz, a.g.e., s.27.

²⁵⁹ Yaşar Kalafat, **İslamiyet ve Türk Halk İnançları**, KB. Yay., Ankara 1996, s.10.

²⁶⁰ M. Adil Özder, a.g.m., II, s.4113.

²⁶¹ Kadir Pürlü, a.g.e., s.647.

²⁶² Erman Artun, **Tekirdağ Halk Kültürü Araştırmaları**, Tekirdağ, Tekirdağ Genç Yöneticiler ve İş Adamları Derneği Yay., 1998, s.13.

Çocuğun konuşması gecikirse, camiye götürülür ve yalnız bırakılır. Camide namaz kılanlardan birisi ona tatlı bir şey alır ve yedirir. Böylece çocuğun konuşacağına inanılır. Buna benzer bir başka pratiğe göre konuşmayan çocuk, cuma günleri camiye götürülüp camideki molla çocuğun niçin geldiğini anlar; *Bismillahirramnirrahim* diyerek caminin anahtarı (kiligi) getirip kilidi (qifli) açar gibi ağzına sokar. Böylece çocuğun konuşacağına inanılır.

Telafer'de eskiden konuşmayan çocuğun konuşturulması için, babası tarafından kucağa alınır ve memlekette zengin bir adamın evine götürülür. Zengin adam yemek yerken ağzına koymak istediği ilk lokma alınır ve çocuğa yedirilirse konuşacağına inanılır.

Su İyeleri kısmında da bahsedildiği gibi Bağdat'ta Araplar başta olmak üzere Türkmenler de konuşması geciken çocuğun konuşması için, Kerh Yakası'nın El İtayfiyye semtinde bulunan Burasa Cami'ndeki su kuyusundan su içirilir. Rivayetlere göre, camideki bu kuyu, Hazreti Ali tarafından kazdırılmıştır. Bu pratik daha çok Şii mezhebine bağlı Türkmenler tarafından yapılmaktadır. Bununla beraber konuşması geciken çocuğun çabuk konuşması için, ona kuşların evde bulunduğu ayak bastıkları sulardan içirilirse, çocuğun hem çabuk konuşacağına hem de cesur olacağına inanılır.

Konuşamayan çocuğa bülbülün içtiği sudan içirilir. Konuşması ağır olan çocuğa ise güvercin yumurtası yedirilir. Buna "*Dil Açmağ*" denilir.²⁶³

Suyun gücüne duyulan bu inançtan kaynaklanan, halen Anadolu'nun birçok şehir, köy ve kasabasında şifalı olduğuna inanılan pınarlar, çeşmeler, kaynaklar ve gözler vardır. Bu düşüncenin temelini eski Türk inancında aramak gerekir.²⁶⁴

Konuşması geciken çocuğun dil bağını kesmek için çocuk yaşlı ve tecrübeli bir kadına götürülür; kadın *Bismillah* diyerek dilin alt kısmı bir jiletle hafifçe kanatır. Böylece çocuğun bağlanmış dili, açılacağına inanılır. Bu

²⁶³Hasan Kevser, 2002a, a.g.m, s.10.

²⁶⁴Pakize Aytaç, "Kültürde Nevruz", *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi*, (Ed. M. Öcal Oğuz), Ankara, AKM. Yay., 2004, s.71.

pratik Erzurum,²⁶⁵ Yusufeli²⁶⁶ ve Sivas İlbeyli Türkmenleri²⁶⁷ arasında da tespit edilmiştir.

Bölgede çocuk durmadan ağlar, gözleri dönerse ve çok az uyursa bir şeylerden korktuğuna inanılır. Korkan çocuklar, yatır ve mezarlara götürmekle beraber birçok pratik ve uygulama da yapılmaktadır.

Kerkük'te korkan çocuklar, Tuzhurmatı ilçesinde bulunan İmam Ahmet yatırına götürülür, adak olarak yakılan mumun isleri çocuğun yüzüne ve muayyen yerlerine sürülür. Erbil'de uyumayan ve sürekli ağlayan çocuklar İmam Hacı Hasan Yatırı'na götürülür.²⁶⁸ Hanekin'de korkan, ağlayan ve uyumayan çocuklar, Seyit Abdullah Tekkesi'ne götürülür. Tekkede onlara bir dua "muska" yazılır. Yazılan muska kimi zaman suya batırılarak çocuğa içirilir, kimi zaman da onun başının altına veya elbisesine takılır. Mendeli'de bu gibi çocuklar, nesebi Musa El Kazım'a ulaşan Baba Gurzettin'in Yatırı'na götürülür. Yeşil kümbetli yatır, Mendeli'nin Kazanya nahiyesi yolunda bulunmaktadır. Yatır aynı zamanda çeşitli dilekler için ziyaret edilir. Ziyaretçiler, kümbetin duvarlarına kınalı ellerini sürer, yatırın etrafında üç veya yedi defa tavaf eder ve dilekte bulunurlar.

Bu yatır ve türbelere götürülen çocuklar için yazılan muska ve dualar, çocuğun boynuna takılır, elbisesine dikilir veya yastığının altına konulur.

Bu yatırların ziyaretinden başka çocuğu korkan, hastalanan ve çok ağlayan anne birçok geleneksel uygulamalara da başvurmaktadır. Bu uygulamaların en önemlisi *Qorxi Çıxarmağ'tır* (Korku Çıkarmak). Bölgede bu pratik birkaç şekilde şöyle yapılmaktadır:

Güneş batmadan önce, yani ikindi namazı ve akşam namazı arasındaki saatlerde, anne ve yedi komşu kadın tarafından iki tabak hazırlanır. Birisine bir miktar kurşun, diğerine de sumak ile çalkalanan ve içine tuz katılan bir miktar su koyulur; kurşun kuvvetli bir ateş üzerinde eritilir, kadınların yardımı ile çocuğun bir metreye yakın başı üzerinde tutulan sulu tabağa dökülür. Bunu yapan anneye sağ tarafta duran kadınlar, hep bir

²⁶⁵ Zeki Başar, **a.g.e.**, s.119

²⁶⁶ M. Adil Özder, **a.g.m.**, II, s.4111.

²⁶⁷ Kadir Pürlü, **a.g.e.**, s.647.

²⁶⁸ Mehmet Mahmut, **a.g.e.**, s.20-21.

ağızdan, “*Nene ne edisen, nene ne edisen?*” Anne ise çocuğun adı ne ise onu söyler.”*Ali'nin qorxısını çıxardıram*” der ve yedi defa bu sözü tekrarlar. Kurşun suya döküldükten sonra kadınlar, kurşunun oluşturduğu şekle bakarak her birisi bir hayvana veya bir nesneye benzettikten sonra bir hayvan üzerine anlaşırlar. Mesela çocuğun korkusunun bir kediden olduğu anlaşılırsa; üç gün üst üste bir kedi getirir, çocuğun elini başına ve gövdesine sürerler. Böylece çocuk kediye alışır ve korkusundan ve her türlü olumsuz etkisinden kurtulacağına inanılır.

Anne, bir sacı ateş üzerinde iyice kızdırır, aynı zamanda yanına içine tuzlu su ve bir çuvaldız olan bir tabak bırakır. Anne çocuğu kucağına alır, sacı tabağın üzerinden atlanır, o sırada orada duran birisi; “*nene ne edisen, nene ne edisen?*” diye sorar, anne, “*Ali'nin qorxısı çıxardıram*” der ve bu sözü yedi defa tekrarlar. Bundan sonra tabaktaki tuzlu suyla çuvaldızı kızgın sacın üstüne döker. Sacın üstüne dökülen su hangi hayvanın şeklini andırırsa, o hayvanı getirir, çocuğun eli başına ve gövdesine sürerler. Bu işi üç gün üst üste tekrarlanır. Böylece çocuk o hayvana alışır ve korkusundan kurtulmuş olur.

Anne güneş batmadan önce korkuya tutulmuş çocuğu kucağına alır, yanına iki komşu (akraba) kadını da götürerek bir arkın kenarına gider. Anne kucağındaki çocukla birlikte yedi defa bu arktan atlar ve her atlayışında bir avuç tuzu suya atar. Bu olay bitince yanındaki iki kadın çocuğu alkışlar (çapqın çalar) ve hep beraber eve geri dönerler. Böylece çocuğun korkusunun gideceğine inanılır.

Ayrıca çocuk bir insandan veya bir hayvandan korkmuş ise üç akşam üst üste güneş batmadan önce bir miktar kömür közü yakılır, bir tabağa (qaba) bırakılır ve üzerine biraz üzerlik serpilir. Anne, çocuğu kucağına alarak, üç defa ateşin üstünden geçirir. Bu esnada uzakta duran bir başkası sorar; “*ne edisen?*” mesela çocuğun ismi Ahmet ise, anne “*Ahmet'in qorxısı çıxardıram*” şeklinde cevap verir. Bunu üç defa tekrar ettikten sonra bir daha ateşi çocuğa göstermeden sokağa dökülür.²⁶⁹

²⁶⁹Kardaşlık “Eski Yerli Âdetlerimizden Korku Çıkarmak”, Y.1, S.3, Temmuz 1961, s.34.

Bununla birlikte bir çocuk korkmuş ise, bir tava veya bir tencere iyice kızdırılır, sonra çocuğun başına getirilir ve içine kurşun dökülür. Kurşun döküldükten sonra üzerine soğuk su dökülür, kurşun hangi şekli (Hayvan, dev vb.) alırsa, çocuğun bu şeyden korktuğuna inanılır. Kurşunun şekline göre çocuğa bir dua yapılır ve muska şeklinde boynuna asılır. Böylece çocuğun iyileşeceğine inanılır.

Telafer'de korkan çocuğun korkusunu gidermek için yapılan kurşun dökme işlemi şu şekilde yapılır: Bir miktar kurşun sıcak bir tabakta eritilir; bu sırada işlemi yapanın yanında bir makas ve bir süpürge bulundurulur. Kurşun çocuğun yanı başında makasın parmak deliği içinde bir tabağa dökülür. Kurşun hangi şekli alırsa çocuğun ondan korktuğuna inanılır.

Kurşun dökerek çocuğun korkusunu çıkarma âdeti İstanbul,²⁷⁰ Kilis,²⁷¹ Trabzon²⁷² vb. gibi muhtelif Anadolu yerlerinde olduğu gibi Dağıstan ve Kumuk Türkleri²⁷³ gibi Türk dünyasında da yaygın bir âdettir.

Bölgede çok korkan çocukların kolları çapraz bir şekilde bağlanır ve üç defa öpücük sesi çıkartılır. Anadolu'da çapraz ve ters ile ve ayrıca "tu tu tu"lamakla ilgili inançlar yaygındır.²⁷⁴ Bu pratiğe benzer bir başka pratiğe göre, yaşlı bir kadın parmağını çocuğun damağına bastırır ve öpücük sesini çıkartır. Böylece çocuğun korkusunun gideceğine inanılır.

Yukarıdaki pratiklerle beraber "*Alın dağlamak*" denen pratik de yapılır. Bu pratiğe göre; çok ağlayan çocuk adına bir hayvan başı "kelle" pişirilir, çocuğun önünde büyük bir tabağa bırakılır; çocuk kellenin hangi kemiğine ve etine el uzatırsa o şey çocuğun alnına basılır. Böylece çocuğun alnı dağlanmış olur ve korkusunun gideceğine inanılır.²⁷⁵

Çok ağlayan çocuğun babasının başını yiyeceğine inanılır. Bu çocuklar ağladıklarında onlara "*yaşiv başıvı yesin*" (yaşın başın yesin) veya "*getirri bizimçi*" (bize getiriyor) denilir. Bunu engellemek için üç çarşamba günü art arda ayakyoluna götürülür ve terlik veya ayakkabıyla hafifçe ağzına

²⁷⁰ Münevver Alp, "Eski İstanbul'da Kurşun Dökmek", **TFA**. Y.15, C.8, S.180, Temmuz, s.3457.

²⁷¹ A Kemal, "Kilis'te Halk Âdetleri", **HBH**. Y.2, S.15, Ocak 1931, s.5.

²⁷² Hamamizade İhsan, "Trabzon Âdetleri", **HBH**. Y.2, S.17, 1 Mart 1931, s.103.

²⁷³ Yaşar Kalafat, **1999b, a.g.e.**, s.134.

²⁷⁴ Yaşar Kalafat, **2000a, a.g.e.**, s.61.

²⁷⁵ Hasan Kevser, **a.g.e.**, s.21.

üç veya yedi defa vurulur. Böylece babasına ve ailesine zarar vermeyeceğine inanılır.

Bölgede özellikle Erbil’de çok ağlayan çocuğun Seyit burnu dağlar. Kokaraşa (Kokaraş) diye bilinen kara öksürük hastalığının tedavisi için hasta olan çocuk bazı “icazetli” adamlara götürülür. Saç/ocak karası (isi) küçük parmaklarıyla alan icazetli zat bu is ile ilgili çocuğun boynuna bir işaret yapar. Bazı hallerde de bıçağın sırtı ile çocuğun boynunu çizer gibi yaparlar. Bıçağın tersiyle parpılamak suretiyle tedavi Türkiye’de de vardır.²⁷⁶

Evde kesilen kurban kanından çocuğun dudağına birazcık sürülürse hem korkusunun çıkacağına hem de kötü ruhların şer ü belasından kurtulacağına inanılır.

Hem çocuk hem de büyükler korktukları zaman, onlardan su içip işlemeleri istenir. Böylece korku işlemekle gideceğine inanılır.

Çok uyuyan ve canlılığı kalmayan hasta ve neşesiz çocuklara “*üstüne nem düşüp*” denilir. Bu çocukların ilacı şöyle yapılır: Çocuğun başının üst tarafı “*genzik*” denilen yeri tıraş edilir, üstüne bir topak hamurla soğan suyu akıtılıp Şam sabunuyla karıştırarak sürülür. Böylece çocuğun iyileşeceğine inanılır.²⁷⁷

Bütün bu pratiklerle birlikte çocuğun korktuğu hissedilirse çocuk yukarı doğru kaldırılır ve Kuran-ı Kerim’den birkaç ayet okunarak iyileşmesi için Allah’a dua edilir ve peygamber efendimize salâvat çekilir.

Tuzhurmatı, Hanekin, Kızlarbat, Karağan, Mendeli, Dakuk’ta çocuk korkmuşsa yaşlı ve tecrübeli bir kadının yanına götürülür; yaşlı kadın çocuğun ayak ve göbeğini ovar sıvazlar ve şu dualarda bulunur.

“Çar Muhammet

Çar ‘Eli (Ali)

Hasan siziy (v)

Hüseyin bizim

Cafer-i Sadık haqqiçin

Her qaza her beladan def eyle ya Allah”

²⁷⁶ Yaşar Kalafat, 2000a, a.g.e., s.61.

²⁷⁷ Hasan Kevser, a.g.e., s.22.

Korkan, ağlayan ve hastalanan çocukların tedavisi için başvuru alan pratiklerde eski Türk inanç sisteminin izleri açık bir şekilde görülmektedir. Bu pratiklerin bir kısmı Atalar kültü, bir kısmı demir kültü bir kısmı da su ve ateş kültü etrafında yoğunlaşmaktadır. Türkler tarih boyunca ölen ataların ruhuna saygı ve hürmet gösterip onların gizli gücünden ve yardımından istifade etmek için, mezarlarını ziyaret eder, adak adar ve dilekte bulunmuşlardır. Demir, ateş ve su kültü ise yukarıda da belirtildiği gibi Türklerin en önemli kültlerinden sayılmaktadır. Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra eski inançlarından atalar kültü, demir, ateş, su vb. kültlerini İslamî bir şekilde sürdürmüşlerdir.

2.3.8. Çocuğun İlk Dişi

Yeni doğan çocuğun diş çıkartması her zaman anne, baba ve bütün aile fertleri tarafından sevinçle karşılanır ve küçük bir törenle kutlanır. Türk dünyasının muhtelif yerlerinde yapılan bu kutlamalar arasında az çok farklılık görülse de hepsinin temelinde çocuğun geleceğine yönelik güzel dilek ve temenniler vardır.

Çocuğun biyolojik gelişmesinin belirtilerinden biri olan diş çıkarma ile ilgili yapılan törenin temelinde değişik görüşler yatmaktadır. Bu görüşler içerisinde çocuğun beslenmesiyle ilgili olanlar dikkati çekmektedir. Yiyeyeğin ezilmesinde, parçalanmasında ve öğütlenmesinde birinci derecede rolü olan dişin ortaya çıkışı nedeniyle düzenlenen bu tören-eğlencede yiyeyeği kutsama, çocuğun rızkını arttırma, bereketi çoğaltma gibi dileklerin yanı sıra çocuğun dişinin sağlam olması istediği de yer almaktadır.²⁷⁸

Değişik bölgelerde değişik adlarla anılan bu tören-eğlencenin halk arasındaki yaygın adı "*diş hedigidir*". Hedik, buğdayın suda kaynatılmışına verilen addır. Ayrıca buna "*Diş Aşı*", "*Buğday Dirilmesi*", "*Diş Börtmesi*", "*Diş Bulguru*", "*Diş Dilgiti*", "*Diş Dirgiti*", "*Dişedi*", "*Dişemiş*" "*Diş Günü*", "*Diş Göllesi*", "*Diş Buğdayı*", "*Dişlik*"²⁷⁹ adları da verilmektedir.

²⁷⁸ Sedat Veyis Örnek, 2000, a.g.e., s.162.

²⁷⁹ Sedat Veyis Örnek, 1979, a.g.e., s.190-191.

Afyon yöresinde bebeğin dişi çıkınca “*Diş Buğdayı*” yapılır. Diş buğdayı kaynatılmış buğdayın şekerle harmanlanarak çerez haline getirilmiş biçimidir. Diş buğdayının yanına satın alınan çerezler de konur, bebeğin diş çıkarması olayı aile bireyleri, akrabalar, dostlar, komşular bir araya gelerek gülüş cümbüş içinde kutlanır.²⁸⁰ Mersin’de çocuğun ilk dişi çıktığında durumun sevinciyle buğday, fasulye, nohut ve darı kaynatılarak “*diş hediği/diş bulguru*” yapılır. Hediğin üzerine ceviz konulur. Yapılan bu uygulamaya çocuğun akrabaları ve ailenin komşuları davet edilir. Gelen misafirlere hedik ikram edilir. Gelenler de çocuğa çeşitli hediyeler getirirler. Genellikle çocuğa iç çamaşır getirilir. Burada küçük çapta da olsa bir eğlenti yapılır.²⁸¹ Şarki Karaağaç’ta çocuğun diş çıkarma zamanında dişlik pişirilir, ekin güzel temizlenir, nohut ile pişirilir (ekin, buğday). Sonra bunu mısır, ak pakla ile karıştırılarak büyük tabaklara konulur, üzerine de ceviz ekerek komşulara dağıtılır. Buna dişlik denilir.²⁸² Naldöken Tahtacıları arasında çocuğun ilk defa dişinin çıktığını fark eden, çocuğa iç çamaşır alır. Bu şahıs ekseriye aileden ve hali vakti iyi biridir. Anne, bu durumu ayarlamasını iyi bilir. Bir dengine getirip dişilere baktırır. Dişler çoğalmaya başlayınca, buğday kaynatıp konu komşuya yedirirler. Hediyesini henüz getirmeyenler, bunu fırsat bilip, çocuğa bir şeyler getirir.²⁸³

Nahçıvan’da ilk çıkan diş için çocuğa “*Diş Dediği*” yapılır.²⁸⁴ Borçalı yöresinin Karapapaklar arasında dişi çıkan çocuğa “*Hedik*” yapılır. Hedik; buğday, kargıdalı (mısır), lobiya (börülce), kozlepesi (ceviz içi), maş, (küçük taneli fasulye) ile yapılır. Hedikten konu komşuya pay verilir. Hedik gönderilmiş kap boş iade edilmez.²⁸⁵ Hakas Türkleri arasında çocuğun ilk dişi çıkmaya başladığında diş bayramı yapılır; yaşlı insanlar davet edilir, çay içilir, çocuğun dişine para, düğme vs. konur. Düşen süt dişlerini ise çocuklar ekmeğin arasına koyarak köpeğe atarlar ve şöyle derler: “*Kötü dişi kendine*

²⁸⁰ Erdal Aday, **a.g.e.**, s.108.

²⁸¹ Mustafa Sever, **a.g.e.**, s.87.

²⁸² Müşfika Abdülkadir, **a.g.m.**, s.68.

²⁸³ Rıza Yetişen, “Naldöken Tahtacıları XIX/ Çocuk Kırklama, Diş Buğdayı ve Duşak Kesme”, **TFA**, Y.25, C.15, S.289, Ağustos 1973.

²⁸⁴ Yaşar Kalafat, **2000b**, **a.g.e.**, s.16.

²⁸⁵ Yaşar Kalafat, **2000c**, **a.g.e.**, s.107.

al, iyi dişi bana ver".²⁸⁶ Gagavuz Türkleri arasında çocuğun ilk dişini gören kişi hediye vermeye mecburdur. Hediye alan çocuğun dişleri iğne gibi sivri olur. Bu geleneğe göre çocuk süt dişini düşürdüğü zaman diş ekmeğe batırılarak meydana bırakılır ve "*garga garga na sana kemik dişi. Ver bana demir dişi*" tekerlemesi söylenir.²⁸⁷ Kumuk Türklerinde çocuğun "*Süt Dişi*" çıkınca ailesi "*Şapası*" yapar. Şapası, fasulye, burçak ve mısır haşlanması ile yapılan bir nevi ikram yemeğidir.²⁸⁸

Görüldüğü gibi Türk dünyasının birçok yerinde Diş Hediği sevinç ve mutlu bir olay olarak kutlanmaktadır. Bununla beraber bu eğlencelerde birtakım âdet ve inanmalar mevcuttur.

Bölgede çocuğun ilk dişi çıktığında; "*Dişi Aşı*", "*Dişlik*" yapılır. Yedi çeşit baklagillerden (Kırmızı veya sarımercimek, bakla, kuru fasulye, börülce, pirinç, nohut ve buğday) katılarak bir tür yemek (aş) yapılır ve tabaklara koyularak komşulara dağıtılır. Bazı yerlerde bu yemek salçasız yapılırken bazı yerlerde ise salçalı yapılır. Komşular yemeği aldıktan sonra boş tabaklara maddî durumlarına göre hediye olarak bir miktar para koyarlar. Toplanan para ile çocuk için bir hediye alınır ve kalanı da fakir fukaraya verilir.

Kerkük, Tuzhurmatı, Dakuk ve Kifri'de çocuğun ilk dişi çıkarken *Dendüç*, *Dendiç* denilen buğday yemeği yapılır. Buğday kaynatılır ve bir gün boyunca güneşe serildikten sonra tabaklara koyularak komşulara dağıtılır.

Türk dünyasının muhtelif yerlerinde ve bölgede de dişin çıkması sevinciyle yapılan diş hediği merasiminde hazırlanan ve dağıtılan yiyeceklerin saçı özelliği taşıdığı görülmektedir. Bölgede bu eğlenceli törenle beraber çocuğun ilk dişinin çıkmasıyla ilgili başka inanma ve âdetler de görülmektedir.

Bölgede çocuğun çıkan ilk dişini gören kişi, çocuğun baba veya annesinden müjde olarak bir hediye ister.

Çocuğun ilk dişi alttan çıkarsa karnın revan (ishal) olacağına, üstte çıkarsa gözünün ağrıyacağına inanılır.

²⁸⁶ Güllü Yoloğlu, **a.g.e.**, s.100.

²⁸⁷ Harun Güngör- Mustafa Argunşah, **a.g.e.**, s.89-90.

²⁸⁸ Yaşar Kalafat, **1999b**, **a.g.e.**, s.134.

Çocuğun ağrıyan dişi üzerine babanın başparmağı sürülürse dişin iyileşeceğine ve çabuk çıkacağına inanılır. Ancak annesi elini sürerse dişin geç çıkacağına inanılır.

Çocuk doğduğu zaman dişli olursa (bir veya iki tane dişi) veya daha sonra çıkardığı ilk diş, yukarıdan çıkarsa uğursuz sayılır ve babasının başını yiyeceğine inanılır. Bunu engellemek ve gelecek şer ü beladan kurtulmak için yüksek bir yerden aşağıya doğru atılır. Yani çocuk dama veya yüksek bir yere götürülüp evin avlusunda ellerinde *çibinlik/cecimi* tutan dört kişi bekler; çocuk damdan atılırken bu çibinliğin içine düşer.²⁸⁹

Çocuğun ilk dişi düştüğünde hamile bir kadının evine niyet tutulup “*inşallah erkek çocuk doğacak*” denilerek atılırsa, hamile kadının doğuracağı çocuğunun cinsiyetinin erkek olacağına ve doğumunun da kolaylaşacağına inanılır. Aksi halde yani kötü niyetli olan, niyet tutup “*inşallah bir kız doğacak*” diyerek dişi atarsa hamile kadının doğuracağı çocuğun cinsiyeti kız ve doğumunun da zor olacağına inanılır.

Çocuğun düşen dişi, göbeği gibi parçaları okula atılırsa, ilerde başarılı ve iyi bir öğrenci olacağına inanılır.

Bölgede çocuğun dişlerinin sağlam ve çabuk çıkması için çocuğa bir yaşına kadar, süt ve beyaz pirinç çorbası verilir. Bir yaşından sonra normal yemeklerden verilir.

Bölgede rüyada (dişte, yuxıda) insanın dişi düşerse, ailesinden birisinin öleceğine inanılır. Ancak diş düştüğünde kan çıkarsa o rüyanın yalan, kan çıkmazsa gerçek olduğuna inanılır. Kötü rüyayı gören kişi, ertesi gün ayakyolunda onu yüksek bir sesle üç defa anlatır ve arkasından üç defa su döker. Kimi yerlerde ayakyolunun çeşmesi rüyanın anlatması bitirilene kadar açık bırakılır. Bununla birlikte fakire sadaka olarak bir miktar para verilir.

Türk dünyasının her yerinde yapılan bu tür törenlerin saçı geleneğinin bir türü olduğu gibi görülmekle beraber bereket ve uğur niteliği de taşımaktadır.

²⁸⁹ Hasan Kevser, 2002a, a.g.m., s.10; Kardaşlık, “Yanlı İnançlar Hurafeler”, Y.3, S.7, Kasım 1963,s.46; Hanekinli kaynak kişiler.

2.3.9. Sünnet

Sünnet sözcük olarak Hz. Muhammet'in Müslümanlarca uyulması gerekli sayılan davranışları ve herhangi bir konuda söylemiş olduğu sözdür; erkek çocukta, erkeklik organının ucundaki derinin çepçevre kesilmesidir,²⁹⁰ anlamlarını taşır. Sözcüğün karşılığı Arapça'da (ختان) Hitan'dır.²⁹¹ Müslüman topluluklarda erkek çocuklarının sünnet edilmelerinin gerekçesi, peygamber efendimizin sünnetli olarak doğduğuna inanılmasındandır.²⁹²

Anadolu'da çocukla ilgili geleneksel, dinsel ve törensel işlemler içerisinde en katısı ve en yaygın olanı sünnet geleneğidir. Hiçbir anne ve baba bu köklü geleneğin dışında kalmak istemez. Sünnet geleneğinin yaptırımı, bu konuda bir karşı koyuşa meydan vermeyecek kadar güçlüdür. Yaşı geçtiği halde sünnet olmayan kişilere aşağılayıcı ve kınayıcı tutum ve davranışlar göstermek oldukça yaygındır. Bu konuda köklü bir geleneğin yaptırım gücü, geçmişte olduğu gibi günümüzde de yoğun bir biçimde işlemektedir.²⁹³

Bölgede çocuğun sünnet yaşı kesin olmamakla birlikte eskiden 3–9²⁹⁴ günümüzde ise 1–5 yaşları arasındadır. Ama sağlık sorunu olursa daha önceden de yapılabilir. Daha beşinci gününde sünnet ettirilen çocuklara rastlanılmaktadır.²⁹⁵ Tespitlere göre ailelerin birçoğu çocuklarını ilkokula göndermeden yani 6 yaşına gelmeden sünnet ettirirler. Bölgede yaş sınırı geçtiği halde sünnet olmayan çocuğa her zaman kötü ve aşağılayıcı bir gözle bakılır.²⁹⁶

Anadolu'nun birçok yerinde “*çocuğun sünneti babası ve annesinin borcudur*” ifadesi yaygındır.

²⁹⁰ Türkçe- Türkçe Sözlük, s.1828.

²⁹¹ Pertev Naili Boratav, **2003, a.g.e.**, s. 201.

²⁹² Sedat Veyis Örnek; **2000, a.g.e.**, s.172.

²⁹³ **Sözlü Kültür Mirasımız**, (komisyon) Ankara, KB. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yay., 2002, s.15–16.

²⁹⁴ Şakir Sabır Zabit, **a.g.e.**, s.49.

²⁹⁵ Kaynak kişinin (Mahmut Medine) verdiği bilgilere göre komşusunun yeni doğan oğlu işeme sorunu yaşadığı için doğumu akabinde 5. günde sünnet ettirilmiştir.

²⁹⁶ Kaynak kişimiz (Samia Rıfat) sünnet geleneğini anlatırken şu bilgiyi bize anlattı: Hanekin ilçesinde bizim ...'nin ikiz çocukları subay olmalarına rağmen daha sünnet olmamışlardır. O yüzden onlara kimse kız vermezdi. Sonra ameliyat yoluyla sünnet oldular.

Bölgede sünnet için kesin bir mevsim veya bir ay olmamakla beraber genel olarak sünnet törenleri yazın Temmuz ve Ağustos aylarında yapılır. Çünkü bu aylarda havalar çok sıcak olur ve yara çabuk iyileşir. Sünnet günü ise genellikle *peygamber* (pazartesi) veya *'eli* (Perşembe) veya da cuma günü yapılır. Çünkü bu günler mübarek günlerdir.

Türk halk kültüründe aileler çocuklarının sünnet olmasına son derece önem verdikleri için sünnet törenlerini bir bayram, şölen ve eğlence havasında gerçekleştirirler.²⁹⁷

Bölgede geçmişte sünnet şenlikleri evlenme düğünlerinde olduğu gibi yedi gün yedi gece davullu zurnalı, tefli taraklı, halaylı bir eğlence ile yapılırdı.²⁹⁸ Günümüzde ise bu şenlikler bir veya iki günde yapılmaktadır.

Sünnet töreni yapılmadan önce sünnet gününü eskiden iki veya bir ay, günümüzde ise iki hafta veya on gün önce baba ve anne tarafından belirlenerek akraba, komşu ve tanıdıklar davet edilir. Bu davetler eskiden çocuğun bir akrabası tarafından yapılırken günümüzde telefon vb. araçlarla yapılmaktadır. Törenin kalabalık olmasına özellikle dikkat edilir.

Sünnet olacak çocuk sünnet gününden önce hazırlanır, ona yeni elbiseler ve hediyeler alınır. Yatağı hazırlanır; yeni bir döşek döşenir ve yeni çarşafarla süslenir. Ayrıca sünnette yapılacak yemeklerin malzemesi de daha önceden temin edilir.

Eskiden sünnet şenlikleri bir hafta önce yapılırken; davetliler salı günü çocuk için getirdikleri hediyeleri verirlerdi.²⁹⁹ Günümüzde ise sünnetin olduğu günde hediyeler verilir. Çocuğu sünnet için psikolojik olarak hazır edilmeye çalışılır.

Sünnet gününün sabahı; çocuk, babası veya ailesinin bir büyüğüyle birlikte hamama gönderilir. Hamama komşu ve akrabalar da çağırılır. Çocuk yıkanıp çıktıktan sonra ona yerli giyimlerden giydirilir ve boynu "gerdanlık, silahlık" gibi süslerle donatılır ve başına "Maşallah" yazılı börk takılır.³⁰⁰

²⁹⁷ Eman Artun, 2007, a.g.e., s.233.

²⁹⁸ Abdülhakim Mustafa Rejioğlu, "Yurt Özlemi III/ Sünnet Şenlikleri", **Kardaşlık** Y.10, S.3, Temmuz 1970, s.26.

²⁹⁹ Şakir Sabır Zabıt, a.g.e., s.49.

³⁰⁰ Mevlüt Taha Kayacı, "Kerkük'te Sünnet Törenleri" **Kardaşlık**, Y.5, S.10, Şubat 1966, s.20.

Çocuk tek başına sünnet ettirilmez; onunla birlikte başka bir çocuğun da bulunması gerekir. Bu yüzden fakir ve öksüz çocukların sünneti zengin çocuklarıyla birlikte yapılır. Başka bir çocuk bulunmazsa onunla birlikte bir horoz³⁰¹ kesilmelidir. Aksi halde çocuk için kötü olacağına inanılır.

Eskiden bölgede çocuğu yaşamayan Türkmen aileleri, çocuklarını Yahudi çocuklarıyla birlikte sünnet ettirirlerdi. İnanca göre Yahudiler pis oldukları için kötü ruhlar bu pis çocukların yüzünden Müslüman Türkmen çocuklarına zarar vermezler.³⁰²

Kırkılı ve ellili yıllarda sünnet töreni şöyle yapılırdı: Sünnet olacak çocukların başlarına Maşallahlar, Beşibirlikler ve türlü türlü altınlar, nazar buncukları, süslü fesler ve renkli börtükler takılır. Giyecekleri elbiseler ise renkli kadife kumaşlar veya ağır kumaşlardan olması şart idi.³⁰³ Sağ kollarında çocuğun annesinden verilen kırmızı bir şal bağlanırdı. Yine onlarla sünnet olacak yoksul ve yetim çocuklar da düğün için sünnet olan çocuğun babası tarafından diktirilen yeni elbiseler giydirilir. Bütün çocuklar süslenip atlara bindirilerek önlerinde davul zurna çalınır, kılıç kalkan ve atlıkarınca oynatılırdı. Kılıç kalkan arka sırada düğün sahibinin akrabaları, komşuları toplanır. Mükellef bir alay şeklinde memleketi dolaşırlar. Alay, dost-akraba ve komşuların kapıları önünden geçerken ev sahibinin maddî durumuna göre bir hediye (top kumaş vb.) verilir. Alaydan birisi verilen hediyenin kimin tarafından verildiğini ve ne olduğunu bir kâğıda yazar. Bu da düğün sahibinin o eve karşı olan borç zimmetine geçmiş sayılır. Memleketin içi dolaşıldıktan sonra tekrar sünnet olan çocuğun evine gelinir.³⁰⁴

Bütün davetliler hazır bulunduktan sonra sünnet olacak çocuklar gelip konukların ellerini öper ve yerlerine otururlar. Sünnetçiler³⁰⁵ gelir, leğenler getirilir, küçük bir tepsi içinde jiletler koyulur, davul her zamanda gümbürtülük

³⁰¹ Bölgede çoğu zaman şaka olarak enişteye “horozumuz”, yengeye de “Tavuğumuz” denilir ve erkeği bir horoza, kızı da bir tavuğa benzetilir.

³⁰² Mevlüt Taha Kayacı, “El Yahut Fi Folklor El Turkuman”, **Kardaşlık**, Y.7 S.4, Ağustos 1967, s.8.

³⁰³ Günümüzde çocuklara genellikle “Deşdeşe” denilen beyaz entari giydirilmektedir.

³⁰⁴ Abdülhakim Mustafa Rejioğlu, **a.g.m.**, s.26; Kerküklü, Tuzhurmatılı ve Hanekinli kaynak kişiler

³⁰⁵ Eskiden bölgede berberler veya seyitler sünnet işini yaparlarken günümüzde diplomalı sağlık memurları bu işi yaparlar.

çalındığından çocuklar birer birer yakalanır ve sünnetçinin önüne getirilir.³⁰⁶ Baba kendi çocuğunun acısına dayanamadığı için çocuk, hazır olanların birisi veya bir akrabası tarafından sıkı bir şekilde tutulur. Seyit veya berber çocuğun sünnetini yaparken başında birkaç kişi tarafından ipekli kumaş örtülür ve silkelenir.³⁰⁷ Sünnetçi parçayı kesmeden önce çocuğu meşgul etmek için ağzına şirinlik koyulur. Salâvatlar ve tekbirler çekildiğinde sünnetçi jiletle parçayı kestikten sonra³⁰⁸ üzerine dövülmüş kömür ve tuz koyar.³⁰⁹ Çocuk sünnet olduktan sonra süslenmiş ve daha önceden hazırlanmış yatağına yatırılırdı.

Şunu de hemen belirtmeliyiz ki Anadolu'nun muhtelif yerlerinde *Kirif*, *Kiriv*, *Kirva*, *Kivra*, *Sünnet Babası*, *Sünnet Kardeşi*, *Sağdıç* gibi adlarla anılan Kive³¹⁰ ve kirvelik geleneği Irak Türkmenleri arasında bulunmamaktadır.

Bölgede Musul kentinin doğusunda yer alan ve yaklaşık 50 köyde³¹¹ yaşayan Şebek Türkmenleri³¹² arasında sünnet işi pirin gelmesiyle gerçekleşir. Pir yapılan merasime gelir, çocuklara hediyeler verir. Çocuklar, pirin kucağına oturarak sünnet olurlar. Sünnet işi bittikten sonra sünnet olan çocuğun evinde mevlit okutulur, saz çalınarak Bektaşî şairlerinin şiirlerinden parçalar okunur ve yemek dağıtılır. Bütün bu merasimin sonunda çocuklarını sünnet ettiren aile pire bir hediye sunar.³¹³

Sünnet işi bittikten sonra yere bir namazlık serilir; çocuğun babası, annesi, akrabası ve davet edilenler tarafından bu namazlığa hediye veya para atılır. Toplanan para ile çocuğa hediye alınır.

³⁰⁶ Abdulhakim Mustafa Rejioğlu, **a.g.m.**, s.26.

³⁰⁷ Şakir Sabır Zabit, **a.g.e.**, s.50.

³⁰⁸ Abdulhakim Mustafa Rejioğlu, **a.g.m.**, s.26.

³⁰⁹ Şakir Sabır Zabit, **a.g.e.**, s.50; Hanekinli kaynak kişiler.

³¹⁰ Sedat Veyis Örnek, **1979, a.g.e.**, s.216-217.

³¹¹ Ekrem Pamukçu-Habib Hürmüzlü, **2005, a.g.e.**, s.77.

³¹² Şebekler, Bektaşilik tarikatına bağlı bir Türkmen grubudur. Seyit Şemsettin Seyit Abbas, "Dirasat Ân El Şebek", **Kardaşlık** Y.13, S.12, Nisan 1974, s.5. Şebek Türkmenleri hakkında bilgiler için bk, Suphi Saatçi, **1996, a.g.e.**, s.280; Ekrem Pamukçu-Habib Hürmüzlü, **a.g.e.**, s.77-87; Suphi Saatçi, **2009, a.g.e.**, s.26-28.

³¹³ Seyit Şemsettin Seyit Abbas, "El Zevac İnda El Şebek", **Kardaşlık** Y.13, S.3-4, Temmuz-Ağustos 1973, s.7.

Getirilen hediyeler içerisinde, parfüm, soğan, sarımsak ve kokulu eşyalar varsa çocuk bu eşyalardan uzak tutulmalıdır ki yarası çabuk iyileşsin. Çünkü adı geçen nesnelere yaranın şişmesine yol açabilir.

Varlıklı yani hali vakti yerinde olan aileler sünnet töreninde kurban keserler. Kesilen kurbanın eti konu komşu ve fakir fukaraya dağıtılır.

Sünnet töreninde genellikle kuru fasulye, dolma, biryani, pirinç pilavı vb. geleneksel yemekler yapılır.³¹⁴

Bölgede Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi çocuk sünnet olurken yere bir şişe düşürülür ve kırılır. Böylece gelebilecek kötülüklerin giderileceğine inanılır. Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi sünnet olan çocuğa sünnet esnasında annesinin kırmızı yazması/başörtüsü/şalı sağ veya sol koluna bağlanır. Bu renk Türk inanç siteminde hem gök hem de yer unsurlarıyla ilgili çeşitli alanlarda karşımıza çıkar. Söz konusu rengin olumlu ve olumsuz anlamlar içerdiğine işaret eder. Ancak her iki çeşit anlamda kuvvet, güç, iktidar, şiddet, yoğunluk ifade eder.³¹⁵

Sünnetten sonra çocuk çok acı çekerse onu avutmak, acısını dindirmek ve unutturmak için babası veya bir akrabası tarafından dışarıya götürülür ve gezdirilir.

Bazen çocuklar sünnetli olarak doğarlar. Sünnetli olarak doğan çocuk, Şah-i Perihan tarafından annesinin karnındayken sünnet ettirildiğine inanılır. Sünnetli olarak doğan çocuk sağlıklı ve mübarek bir çocuk sayılmaktadır. Böyle çocuklar bir daha sünnet ettirilmezler.³¹⁶

Bölgede sünnet töreni ile ilgili tespit edilen inanç ve pratiklerin, geçmişten günümüze kadar bazı değişikliklere uğradığını görmekteyiz. Eskiden yedi gün yedi gece süren eğlencenin günümüzde iki gün veya bir güne indirildiği görülmektedir. Hatta bazı aileler herhangi bir eğlence yapmadan çocuklarını hastanelerde sünnet ettirmektedirler. Bazen de toplu olarak memlekette onar, yirmişer, otuzar vb. çocuk sünnet ettirilir. Bölgede

³¹⁴Bölgedeki geleneksel Türkmen yemekleri hakkında bilgi edinmek için bk. Ziyat Akkoyunlu, "Kerkük Yemeklerinden Örnekler" **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, V. Cilt**, Ankara, Ankara Milli Folklor Araştırma Dairesi Yay., 1987, s.7-18.

³¹⁵ Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, s.191.

³¹⁶Kaynak kişimizin (Samia Rifat) verdiği bilgilere göre, kendisi bizzat Hanekin ilçesinin Paşaköprü semtinde sünnetli olarak doğan bir erkek çocuğun doğumuna şahit olmuştur.

eskiden sünnet işini berber veya seyitler yaparken günümüzde sağlık memuru tarafından yapılmaktadır. Eskiden günümüze kadar değişmeyen tek şey; Müslüman Türk ailelerinin çocuklarını sünnet ettirmekten taviz vermemesidir.

2.3.10. Nazar ve Nazardan Korunmak İçin Yapılan Pratik ve Uygulamalar

Bakış anlamındaki Arapça *nazar* (نظر) sözcüğü, kimi insanların bakışlarındaki zararlı güç ve bu nitelikleriyle, bir kişiye, bir hayvana ya da bir nesneye bakmakla, canlı üzerinde hastalık, sakatlık, ölüm, nesne üzerinde sakatlanma, kırılma gibi olumsuz bir etkinin meydana gelmesi anlamı almıştır.³¹⁷ Türkiye’de ve diğer İslam ülkelerinde nazar yaygın ve güçlü bir etki göstermiş, hatta söz konusu ülkelerde insanların üçte ikisinin nazar değmesi sonucu öldüğüne yaygın bir biçimde inanılmıştır.³¹⁸ Türkiye’de halk arasında nazar değmesine ilişkin söylenen “deveyi kazana insanı mezara” en iyi biçimde açıklamaktadır.³¹⁹

Nazar, kaynağı tarihin derinliklerine kadar uzanan bir inançtır. Eski Yunanlılardan Ruslara, Budistlerden Hindulara, Musevilerden Müslümanlara kadar bütün topluluklarda bu inancın bulunduğunu görmekteyiz.³²⁰

Yunanlıların “*Mastima*”, Arapların “*Eleyn*”= Göz ya da “*İsabet-i ayn*”= “*Göz değmesi*”, İranlıların “*Bed Nezer*”= *Kötü göz*”, Hinlilerin “*Sihir*” dedikleri bu çarpıcı gücün Türkiye’deki adları “*Nazar*”, “*Göz*”, “*Göz değmesi*”, “*Göze gelme*”, “*Pis göz*”, “*Kötü göz*”, “*Kem göz*”dür.³²¹

Nazardan korunmak için halk tarafından çeşitli işlemler yapılır. Bunların başında nazarlık gelir. Nazarlık, koruma ve korunma amaçlıdır. Bu objelerin yalnızca biçimleri değil, yapıldıkları maddeler ve renkleri de önemlidir. Bu maddelerin özünde gizli bir kuvvetin varlığı olduğuna inanılır. Tabiattaki bir

³¹⁷ Pertev Naili Boratv, 2003, a.g.e., s.133-134.

³¹⁸ İsmail Öztürk, “Göz Değmesi (Nazar) İnanıcı ve Gözboncuğunun Tarihçesi”, TF. Y.4, S.39, Ekim 1982, s.3.

³¹⁹ Sedat Veyis Örnek, 2000, a.g.e., s.167; İsmail Öztürk, a.g.m., s.3.

³²⁰ Şükrü Haluk Akalın, a.g.b., s.247-260.

³²¹ Sedat Veyis Örnek, 2000, a.g.e., s.167; İsmail Öztürk, a.g.m., s.3.

takım objelerden korkan insan felaketleri ve mutlulukları bu objelerin içinde sanarak onlardan yararlanmak istemiştir.³²²

Bölgede nazar ile ilgili inanmalar Türk dünyasının her yerinde olduğu gibi çok yaygındır. Daha önceki başlıklarda dolaylı olsa da nazar ile ilgili bilgilerden bahsedilmiştir. Burada sadece ele alınmayan bilgilere değinilecektir.

Bölgede nazar kavramı yerinde “Göz Nefes” kavramı kullanmakla “göze gelmeğ”, “göz vurmağ” gibi kavramlar da kullanılmaktadır. Nazarı kötü olan kişilere “gözü pist”, “nefesi pist”, “gözü adamı öldürürü” (gözü adamı öldürüyor)” denilir.

Yeni doğan çocuk göz nefese gelmesin diye, herkese gösterilmemesine, yaşının ve kilosunun ne kadar olduğunu söylenilmemesine dikkat edilir.

Çocuğu göz nefesten korumak için, onun kundağına, mavi boncuk (Muncuğ, Muncıx) veya içinde göz olan mavi boncuk ve küçük hacimli yedi gözlü mavi taşlar takılır.

Nazardan korunmak için boncuk takma geleneği Türk dünyasının hemen her yerinde yaygın bir gelenektir. Türk lehçelerinde “boncuk, monçuk, monçak, moyınsak, monşak” şekillerinde söylenmektedir. Bu kelime “boyun” kelimesiyle ilgili olduğundan şüphe yoktur. Yani boyna takılan, asılan nesne anlamındadır.³²³

Bölgede çocukları göz nefesten korumak için hoca, molla ya da seyitlerin yazdığı muskalar çocuğun elbisesine veya kundağına takılır. Bu muskalar çoğu zaman yatır, mezar ve ziyaret yerlerinden alınan yeşil renkli veya beyaz bir parça kumaşla sarılarak örtülür. Muskalar bazen üçgen bazen de dörtgen şeklinde katlanır. Bu muskalara bazı yerlerde *Betük* ismi verilirse de birçok yerde *Du’a* denilmektedir.

³²² Erman Artun, 2007, a.g.e., s.287.

³²³ Abdülkadir İnan, “Nazarlıklar”, TFA. S.193, Ağustos 1965, s.3138.



Çocuğun elbisesine veya kundağına takılan muska örnekleri

Çocuklara ve hatta büyüklere muska yazdırılıp taşıma geleneği Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yaygın bir pratiktir. Kişinin inancına göre bazı nesnelere uğur veya uğursuzluk bulunur; uğurlu saydığı nesneyi boynuna asar ya da yanında taşır. Bu nesne bir bitki, bir mavi boncuk, garip görünen bir böcek, kurt dişi, ayı ya da kartal tırnağı olabilir. Bu muska tılsımların hastalıklardan, nazardan, göze görünmez bela ve kazalardan koruduklarına inanılırdı. Sonraları bu inancın daha ileri gelişme safhasında dini formüller ya da garip işaretler yazılan kâğıt parçaları eski fetişlerin yerini tutmuştur.³²⁴

Bölgede Mazı ağacının koruyucu bir ağaç olduğuna inanıldığı için yeni doğan çocuğun beşiğine bu ağacın tohumundan yapılan nazarlıklar asılır.

Korkan ve hastalanan çocukların göz nefese geldiklerine inanılır. Onları iyileştirmek için ocak, yatır ve türbelere gidilir. Bununla beraber çocuklar için kurşun dökerek korkuları çıkartılır ve nazarın kötü etkisinden kurtarmaya çalışılır. Kurşun dökme pratiği Anadolu'nun birçok yerinde yaygındır. Bu pratik Şamanizm kökenlidir. Şamanistlerde buna "*Kut kuyma*" denilir ki "*Kut dökme*" demektir. Kötü ruhlardan birinin çaldığı kuyu, yani "*talih, saadet unsurunu*" geri döndürmek için yapılan bir sihri ayindir.³²⁵ Bölgede kurşun dökme pratiği ile ilgili bilgiler, "*Yürüyemeyen, Geç Konuşan ve Korkan Çocuk İçin Yapılan Uygulamalar*" başlığı altında ele alındığı için burada tekrar ele alınmayacaktır.

³²⁴ Abdülkadir İnan, 1976, a.g.e., s.207.

³²⁵ Abdülkadir İnan, 1998, a.g.e., C.1., s.477.

Bazen erkek çocuğunu göz nefesten korumak için ona kız elbisesi veya yamalı, yırtık elbiseler giydirilir. Bu pratik bazen annelerin hamile olmak için yaptıkları bir nezir gerekçesi olarak da uygulanmaktadır. Çünkü bazen anneler “*bir oğlum olsun ha eski espab gidirim özine*” (bir oğlum olsun daima ona eski elbise gidereyim) şeklinde nezirde bulunurlar. Ayrıca çocuğu yaman gözlerden korumak için üzerine yamalı ve rengârenk parçalardan yapılan, *codelye* (cecim) denilen örtü örtülür. *Codelye* veya *cecim*, çoğu zaman büyükler tarafından da örtülür. Bununla beraber çocuğun iç çamaşırı da ters giydirilirse göz nefesten kurtulacağına inanılır. Bu pratik Anadolu'nun birçok yerinde de tespit edilmiştir.

Bazı aileler, çocukları ve özellikle erkek çocukları nazardan korumak için, saçını ilkokula gidinceye kadar uzatırlar; okula girince saçını keser ve tartarlar. Saçın ağırlığı ne kadarsa ona karşılık ailenin maddî durumuna göre fukaraya kimi zaman altın, kimi zaman da para vb. dağıtılır.

Bazı ailelerde, hem erkek hem de kız çocuklarının saçını, ilk olarak bir yaşı geçtikten sonra kesilir. Kesilen saçlar, kimi zaman bir yerde saklanır; özellikle erkek çocukların saçları, büyüyüp evlenince ona uğur ve bereket getirsin diye verilir, kimi zaman iyi olacağı düşüncesiyle kesilen saçlar çocuğun yastığının içine koyulur, kimi zaman da bir küçük poşete koyulup ev duvarlarının deliklerine konulur.

Anadolu'nun³²⁶ birçok yerinde olduğu gibi bölgede de renkli ve özellikle gök gözlü insanların nazarlarının çok kötü olduğuna inanılır.

Nazardan korunmak için üzerlik yakma uygulaması Anadolu'nun muhtelif yerlerinde olduğu gibi bölgede yaygın olarak yapılmaktadır. Çocuğu göz nefesten korumak, gelecek şer ü belalardan uzak tutmak için ikindi namazı ile akşam namazı arasındaki vakitte üzerlik yakılır; ateşe tuz serpilir ve üç veya yedi defa filanın “*gözü kör olsun*” (filanın gözü kör olsun) denilir. Bölgede üzerlik ile ilgili yapılan pratikler, “*Ağaç ve Orman İyeleri*” başlığı altında verildiği için burada tekrar üzerinde durulmayacaktır.

³²⁶ bk. Mehmet Halit Bayrı, “İstanbul Folkloru/ Nazar ve Nazarlık”, *TFA*. Y.6, C.3, S.70, Mayıs 1955, s.1107-1108; Bekir Başoğlu, **1981**, a.g.m., s.27; Beysanoğlu, Şevket, **1974**, a.g.m., s.7180; Öztürk, İsmail, a.g.m., s.3.

Göz nefese uğradığına inanılan çocuklar için, bir kâğıdın üzerine göz resmi çizilip iğne veya çuvaldızla delinerek her batırıpta birilerinin adı getirilir, böylece çocuğun nazardan kurtulacağına inanılır. Bununla birlikte iğneyi veya çuvaldızı kâğıda batırırken açılan en büyük delik kimin adı ile dek düşerse, onun gözünün değdiğine inanılır.

Bölgede birine bir bela ya da zarar gelirse göz nefese geldiğine inanılır. Birisinden şüphe edilirse, ona hissettirilmeden elbisesinden bir parça kesilir veya herhangi bir şeyi alınır ve göz nefese gelen kişinin ayaklarının altında yakılır. Böylece kötü nefesinden yani nazarından kurtulacağına inanılır.

Göz nefesi pis ve kötü olduğuna inanılan şahıslarla karşılaşınca üç defa Nas, İhlâs ve Felak sureleri yüzlerine okunur. Bu gibi kişiler için; “göz vursın duvara yıxar özünü (nazarı duvara değse onu yıkar), “büyük p...a da göz vurar” (büyük po...a da nazarı değer) gibi ifadeler söylenir.

Bölgede nazardan korunmak için pantolon, ceket, gömlek vb. elbiselerin cebine tuz konulur. İnanca göre tuz kötü gözlerin olumsuz etkisini etkisiz hale getirir.

Telafer’de çocukları nazardan korumak için onlara alınan veya diktirilen yeni elbiseler giydirmeden önce bir köpeğin üstüne atılır ve daha sonra çocuğa giydirilir. Böylece çocuğa nazar değmeyeceğine inanılır.

Evin göz nefese gelmemesi için, büyük hacimli yedi gözlü mavi taşlar “Göz Nefeslik” (leplik), “Geyik Başı” ve tersine çevrilmiş çocuk terliği veya ayakkabısı asılır. Bununla birlikte evler, yeni alınan arabalar ve dükkânlarda içinde göz bulunan bir el resmi asılır. Böylece gelen kötü gözlerin avuca çarpacağına inanılır.



Evlerde asılan yedi gözlü mavi taşlar

Anadolu'nun³²⁷ birçok yerinde olduğu gibi bölgede de birisi hakkında “*iyi olmuş, şişmanlamış, çok büyümüş*” gibi sözler söylenirken “*Maşallah*” demeden söylenirse sözü söyleyen kişi giderken bastığı yer bıçakla çizilirse nazarın önleneceğine inanılır.

Türk dünyasının her yerinde nazara inanılmakta ve ondan korunmak için çeşitli tedbirler alınmaktadır.

Kazak Türkleri, nazardan korunmak için *Nüşa* (Muska) veya *Tomar* üzerlerinde taşırlar. Uygur Türkleri evlere at, inek ve öküz başı, eşek nalı ve ayrıca narçiçeği dalından ufak bir parçayı ipe takarak asarlar.³²⁸ Hazara Türkleri arasında nazardan korunmak için bir miktar un üç kere okunduktan sonra evin dört köşesine atılır.³²⁹ Karakalpak Türkleri arasında gözü değmeli, Bed nazarlı şahıslardan korunmak için onun saçından bir kıl alınır göy/mavi bir kumaş parçasına düğümlenir, akarsuya atılır veya da kimsenin elinin değmeyeceği kararlı bir yere koyulur. Böylece nazarın defolup gideceğine inanılır.³³⁰

Trabzon'da evlere sarımsak, yumurta, geyik boynuzu, kaplumbağa yavrusu asarak, nazar değmesine mani olacağına inanılır.³³¹ Kastamonu'da

³²⁷ Erman Artun, 2007, a.g.e., s.290; Nilgün Çıblak, a.g.e., s.353.

³²⁸ Harun Güngör, 1992, a.g.m., s.10.

³²⁹ Ali Çevik, a.g.m., s.13.

³³⁰ Yaşar Kalafat, “Karakalpak Türklerinde Halk İnançları” MF. Y.10, S.40, Kış 1998, s.13.

³³¹ Şevket, 1930, a.g.m., s.129.

biri diğeri nazarlarsa ya çulunu yakmalı ya da ayakkabısından bir parça alınmalıdır.³³²

Türk dünyasının³³³ her yerinde nazar ile ilgili inanmalar mevcuttur. Bu inanmaların büyük bir kısmı geçmişte olduğu gibi günümüzde de yaşamaktadır. Bölgede, nazarın kötü ve olumsuz etkilerinden uzak durmak ve korunmak için başvurulan pratiklerin birçoğu Türk dünyasının birçok yerinde yapılanlarla benzerlik ve hatta aynılık göstermektedir. Bu pratiklerin birçoğunda dinsel ve geleneksel inançlar birbirine karışmıştır. Bir kısmında da Şamanizm inancının izleri görülmektedir.

2.3.11. Doğumdan Sonra Çocuklarla İlgili Diğer İnanç ve Pratikler

Bölgede çocuk doğumundan okul çağına gidinceye kadar tespit edilen diğer inanç ve pratikler aşağıdaki şekilde verilecektir.

Yeni doğan çocuğun elinden öpülürse ilerde nazlı, ensesinden öpülürse ömrünün kısa, ayaklarından öpülürse küskün olacağına inanılır. Ayrıca çocuğun ağızına tükürülürse büyüdüğünde ağızına tüküren kişiye benzeyeceğine inanılır.

Çocuk ilk defa okula gittiği zaman başına şirinlikler (konfeti) serpilir bazen de ailenin maddî durumu iyi olursa onun için bir kurban kesilir.

Bir yaşına gelene kadar çocuğa yumurtanın sarısı verilmemeli, verildiği zaman çocuğun *lal* (dilsiz) olacağına inanılır.

Çocuğa kuş yumurtası yedirilirse, çocuğun kekeme ve dili tutuk olacağına inanılır.

Yeni doğan çocuk işeme sorunu yaşarsa, yetim veya öksüz bir kızın başörtüsü getirilir ve başına örtülür. Böylece işeyeceğine inanılır.

Çocuğun tırnakları bir yıla kadar kesilmez. Kesilirse çocuğun başına kötülüklerin geleceğine ve ilerde hırsız olacağına inanılır. Ayrıca büyükler için de geçerli olan başka inanca göre kesilen tırnağın gömülmesi gerekir. Çünkü kesilen tırnaklar; kıyamet günü sahibinden niçin gömülmediğinin hesabını

³³² Mümtaz Talat, 1934, a.g.m., s.289.

³³³ Nazar ile ilgili bk. Ahmet Eker, “Kayseri ve Çevresinde Nazar İnanç ve Uygulamaları”, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, Erciyes Ün., Sos. Bil. Ens. 2000. Tezde, hem Türk hem de çeşitli kültürlerde nazar ile ilgili bilgiler mevcuttur.

sorar. Bununla birlikte bir yılı doldurmayan çocuğun tırnaklarını kesmek onu uğurluğa saptırılmış; bu yüzden anneler çocuğun tırnaklarını uzayınca dişleriyle kırparlar.³³⁴

Çocuğu süttten kesmek için memeye çocuğu iğrendirecek acı, ekşi vb. maddeler sürülür. Böylece çocuğun memeden iğrenmesi sağlanmış olunur. İmalat emzikleri için aynı şey geçerli olmakla beraber çocuktan emziğini atması istenir.

Çocuğu süttten kesmek için bir yumurta kaynatılır, yastığı altına bırakılır, yumurta soğudukça çocuğun da süttten soğuyacağına inanılır.

Çocuğunu süttten kesen anne, süttünü kurutmak için memesinde toplanan süttü ocağın külü üzerine sağar, külü yoğurur ve duvara yapıştırır. Kül kurudukça annenin süttünün de kuruyacağına inanılır.

Beşik boş sallandırılmaz, salındırılırsa, çocuğun karnının ve başının ağrmasına, ayrıca ölmesine de yol açacağına inanılır.

Çocuğun boynuna tespah asmak yahut donatmak babasının rızkının kem olmasına yol açacağına inanılır.³³⁵

Çocuğun yüzüne tükürmek günahdır; çünkü yüzünde Kuran-ı Kerim'den ayetler yazılıdır.

Bir yaşını bulmayan çocuk; sırtüstü uzanmışken bir ayağını diğerinin üzerine koyarsa kendisinden sonra gelecek kardeşinin erkek olacağına inanılır. Ayrıca çocuğun dil çıkarması ilerde yalancı olacağının bir belirtisidir.³³⁶

Çocuğun yırtılan, sökülen elbiseleri, koparılan düğmeleri elbiseyi soymadan dikmenin ona bühtan edilmesine sebep olacağına inanılır.³³⁷

Annenin ilk çocuğu olan bir çocuk, kar veya dolu yağarken bir tanesini alıp kırarsa gelecekte döllu olacağına inanılır.³³⁸

³³⁴ Mevlüt Taha Kayacı, "Çocuk ile İlgili İnançlarımızdan", **Kardaşlık**, Y.8, S.12, Mayıs 1969, s.37

³³⁵ Mevlüt Taha Kayacı, **a.g.m.**, s.37..

³³⁶ Mevlüt Taha Kayacı, **a.g.m.**, s.37.

³³⁷ Mevlüt Taha Kayacı, **a.g.m.**, s.37; kaynak kişiler.

³³⁸ Mevlüt Taha Kayacı, **a.g.m.**,s.37.

Türkiye Türkçesinde hizmetçi anlamında kullanılan “uşak” sözcüğü Irak Türkmenleri arasında çocuk anlamında kullanılmaktadır. Bu sözcüğün Anadolu’nun bazı yerlerinde de aynı anlamda kullanılmaktadır.

İçinde *uşağ* sözcüğü geçen bir kısım atasözlerimiz örnek olarak aşağıda verilmiştir.

Uşağı işe gönder özöv de ardıca get
 Uşağımız yox ettiğimiz p...x
 Uşağ sı...ar bir bular nene basar bin bular
 Yedi il qaldığ uşağsız bir oğlan doğdığ daş...sız
 Azrail uşağ paylırı özünki özüne bizimki bize
 Büyük ne serper uşağ onı çöpler.³³⁹

İçinde *uşağ* sözcüğü geçen deyimlerden bir kısmı şöyledir

El uşağı
 Uşağlar qavalasın (Çocuklar kovalasın)
 Uşağ salmağ (Çocuk düşürmek)
 Uşağ kimin (Çocuk gibi)
 Uşağlar babı (Değersiz) yaşlı başlı olmakla kendini bilmeyen kimse.
 Uşağ basmağ: çoluk çocuk sahibi, çok sayıda çocuğu olmak.³⁴⁰

2.3.12. Ninni, Ninni Söyleme Geleneği ve Ninni Örnekleri

Türk halk edebiyatı bilhassa çocuk edebiyatı açısından oldukça zengin Türk topluluklarından birisi de Irak Türkmenleridir. Bölgede çocuk folklorunun bütün ürünlerine (*leyle* (ninni), *tekerleme* (çaşırtmaca), *tapmaca* (bulmaca), *Matal* (masal), çocuk oyunları, çocuk tekerlemeleri) rastlamak mümkündür.³⁴¹ Burada konumuzu ilgilendiren *leyle* (ninni) türüdür.

³³⁹ Mevlüt Taha Kayacı, “Çocuk (Uşağ) Hakkında Atasözleri” **Kardaşlık**, Y.8, S.12, Mayıs 1969, s. 37.

³⁴⁰ Mevlüt Taha Kayacı, **a.g.m.**, s.37.

³⁴¹ Irak Türkmen çocuk folkloru ile ilgili bölgede yayınlanan, *Beşir gazetesi*, *Birlik Yolu dergisi*, *Bohça dergisi*, *Doğru Düşünce gazetesi*, *Doğuş gazetesi*, *Çiçek Çocuk dergisi*, *Kardaşlık dergisi*, *Türkmen gazetesi*, *Türkmeneli gazetesi*, *Türkmeneli dergisi*, *Kerkük dergisi*, *Gökbürü dergisi*, *Fuzuli Bülteni* gibi gazete ve dergilerde bu folklor ürünlerinin metinlerine yer verilmiştir. Ancak çocuk folkloru ile ilgili en önemli çalışma 1984’te Prof. Dr. Suphi Saatçi tarafından hazırlanan **Kerkük Çocuk Folkloru** (2007’de çalışmanın ikinci baskısı yapılmıştır) isimli çalışmadır. Çalışmada yukarıda sayılan bütün ürünler hakkında kısaca bilgi verildikten sonra örnekler verilmiştir. Bu çalışma ile birlikte Gazanfer

Çocuk dünyaya geldiği zaman, annesinin sütünü emerken, kulaklarının duyduğu ilk sözler annesinin söylediği ninnilerdir. Ninniler; anneler, ablalar veya bir büyüğün tarafından çocukları uyutmak için belli bir ezgiyle söylenen manzum veya mensur sözlerdir.³⁴²

Divan-i Lugat-it Türk'te ninni karşılığı olarak “*balu–balu*” sözü geçmektedir. Anonim Türk halk edebiyatı ürünü olan ninni türü, Irak Türkmenleri arasında *Leyle** olarak adlandırılmaktayken Türk boylarının arasında değişik kavramlarla adlandırılmaktadır.

Altay Türkleri ninni kavramı karşılığında beşik şarkısı anlamına gelen “*Kabay Kojoñ*”,³⁴³ Azerbaycan Türkleri “*Layla*”,³⁴⁴ Başkurt Türkleri, salıncak şarkısı anlamına gelen “*Bişek Yırı*”,³⁴⁵ Çuvaş Türkleri, beşik türküsü anlamına gelen “*Sípka Yurri*”,³⁴⁶ Karaçay Malkar Türkleri “*Bellav*”,³⁴⁷ Karakapak Türkleri “*Besik Cırı*”,³⁴⁸ veya “*Joklav*”,³⁴⁹ Kazak Türkleri “*Besik Jırı*”,³⁵⁰ “*Eldim*”, “*Eldiy*”,³⁵¹ Kazan Tatar Türkleri “*Bişek Cırı*”,³⁵² Kırım Türkleri “*Ay nanıy*”,

Paşayev’in 1987’de **Kerkük Folkloru Antolojisi** ve 1998’de **Irak Türkmen Folkloru** isimli iki çalışma da eklenebilir. Paşayev’in adı geçen ikinci çalışması Prof. Dr. Mahir Nakip tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmış ve İstanbul’da bulunan Kerkük Vakfı tarafından yayımlanmıştır. Her iki çalışmada çocuk folklorunun ürünlerine yer verilmiştir. Bu çalışmalarla beraber Cengiz Kete tarafından 1990’da yayınlanan **Kerkük Halk Edebiyatından Seçmeler** isimli çalışmada da ninni, bulmaca, masal, halk hikâyeleri gibi ürünlere de yer verilmiştir. Kültür bakanlığı tarafından seri halinde yayımlanan **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojileri**’nin 6. cildinde hocamız Suphi Saatçi tarafından Irak Türkmenleri edebiyatı maddesi ele alınmıştır. Antolojide halk edebiyatının ürünlerine yer verilirken Gazanfer Paşayev’in çalışmalarından istifade edilerek çocuk folklorundan da örnekler verilmiştir. Bu çalışmaların dışında tarafımızdan hazırlanan **Irak Türkmenlerinin Masallarında Motif ve Tip İncelemesi** kitap halinde yayımlanmıştır. Bunun dışında kaynakça kısmında künyeleri verilecek bulmaca, ninni, efsane, alkış-kargışlar, hakkında Edebiyat Otağı dergisinde ayrı ayrı yazılarımız yayımlandı. Saha çalışması ve yazılı kaynaklardan topladığımız malzemelerden yola çıkarak, ileride Irak Türkmen çocuk folklorunu müstakil bir çalışma olarak ele alacağımızı burada belirtmek istiyoruz.

³⁴² Necdet Yaşar Bayatlı, “Kerkük Türkmen Folklorundan Ninniler (leyleler)”, **Edebiyat Otağı**, Y.2, S.19, Nisan 2007d, s.24.

* Bölgede sadece Musul ve Telafer’de yaşayan Türkmenler arasında *leyle* yerinde *nenni* kavramı kullanılmaktadır.

³⁴³ Emine Gürsoy Naskali-Muvaffak Duranlı, **Altayca Türkçe Sözlük**, Ankara, TDK. Yay., 1999, s.92; **TDTEA C.24**; Ankara, KB. Yay., 2003, s.244; **TDET, C.3**; Ankara, AKM. Yay., 2003, s.329.

³⁴⁴ Şebnem Gökalp, “Azerbaycan Sözlü Edebiyatında Ninniler (Laylalar)”, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Gazi Ün. Sos Bil. Ens. 2002, s.11.

³⁴⁵ **TDET, C.3**, s.328.

³⁴⁶ **TDTEA, C.26**, Ankara 2005, s.199.

³⁴⁷ **TDET, C.3**, s.312.

³⁴⁸ **TDET, C.3**, s.327.

³⁴⁹ **TDTEA C.23**, Ankara 2003, s.45.

³⁵⁰ **TDET, C.3**,323; **TDTEA, C.22**, Ankara 2004, s.74.

³⁵¹ Doğan Kaya, **a.g.e.**, s.400.

“Beşik yırı”³⁵³ veya “Bala Yırları”,³⁵⁴ Kırgız Türkleri “Beşik İrı”,³⁵⁵ Kumuk Türkleri, “Beşik Yırı, Kakak/Qaqaq”,³⁵⁶ Nogay Türkleri “Beşik Yırı”,³⁵⁷ Özbek Türkleri “Elle”,³⁵⁸ Saha Türkleri beşik şiiri anlamına gelen “İria”, “Bihik İriata”,³⁵⁹ Tıva Türkleri “Öpey İrı”,³⁶⁰ Türkmenistan Türkleri “Hüvdi”,³⁶¹ Uygur Türkleri “Elley, Böşük Elleyi, Eley koşağı”³⁶² kavramlarını kullanmaktadırlar.

Türk dünyasında ninni kavramı karşılığında kullanılan kavramlar tablo halinde şu şekilde gösterilebilir.

TÜRK Boyu	Kullandığı Kavram
Altay Türkleri	Kabay Kojoñ
Azerbaycan Türkleri	Layla
Başkurt Türkleri	Bişek Yırı
Çuvaş Türkleri	Sıpka Yurri
Irak Türkmenleri	Leyle/ Nenni
Karaçay Malkar Türkleri	Bellav
Karakapak Türkleri	Besik Cırı
Kazak Türkleri	Besik Jırı, Eldim, Eldiy
Kazan Tatar Türkleri	Bişek Cırı
Kırım Türkleri	Ay nanıy, Beşik yırı
Kırgız Türkleri	Beşik İrı
Kumuk Türkleri	Beşik Yırı, Kakak/Qaqaq
Nogay Türkleri	Beşik Yırı
Özbek Türkleri	Elle
Saha Türkleri	İria, Bihik İriata
Tıva Türkleri	Öpey İrı
Türkmenistan Türkleri	Hüvdi
Uygur Türkleri	Elley, Böşük Elleyi, Eley koşağı

³⁵² **TDET, C.3**,s.327.

³⁵³ **TDET, C.3**, s.311.

³⁵⁴ **TDTEA, C.13**, Ankara 1999, s.214.

³⁵⁵ Naciye Yıldız, **Kırgız Halk Edebiyatı I**, Ankara, Alp Yayınevi Yay., 2007, s.173.

³⁵⁶ **TDTEA, C.20**, Ankara 2002, s.81; **TDET, C.3**, s.311.

³⁵⁷ **TDTEA, C.21**, Ankara 2002, s.119; **TDET, C.3**, s.312.

³⁵⁸ **TDTEA, C.14/1**, Ankara 2000, s.115; **TDET, C.3**, s.319.

³⁵⁹ **TDET, C.3**, s.331.

³⁶⁰ **TDET, C.3**, s.330.

³⁶¹ **TDET, C.3**, s.312; Doğan Kaya, **a.g.e.**, s.404.

³⁶² **TDET, C.3**, s.322.

Türk ninnileri ile ilgili birçok tasnif çalışması yapılmıştır. Bu çalışmalar içinde Amil Çelebioğlu'nun konularını esas alarak yaptığı ninni tasnif şu şekildedir:

1. Dini, kutsi ve fikri mahiyette ninniler
2. Efsane ve ağıt türünden ninniler
3. Dilek ve Temenni mahiyetinde ninniler
4. Sevgi ve alaka ifade eden ninniler
5. Övgü ve yergi mahiyetinde ninniler
6. Şikâyet ve teessür ifade eden ninniler
7. Ayrılık ve gurbet ifade eden ninniler
8. Va'd mahiyetinde ninniler
9. Tehdit ve korkutma mahiyetinde ninniler³⁶³

Irak Türkmenleri arasında tespit edilen ninniler³⁶⁴ için şöyle bir tasnif yapılabilir:

1. Şekillerine göre ninniler

A. Mani şeklinde söylenen ninniler:

**1,2,3,4,9,13,14,15,16,17,18,19,21,22,23,24,25,27,28,29,30,31,32,33,34,
35,36,37,39,40,41,42,46,47,48,49,50,51,52,53,55,56,57,58,59,61,63,67,
68,63,70,71,74,75,78,79,80**

B. Hoyrat şeklinde söylenen ninniler:

5,6,7,8,10,11,12,20,26,38,43,44,45,60,62,64,65,66,72,73,76,77,

C. Tapmaca/Bulmaca şeklinde söylenen ninniler: **54**

2. Söyleyicilere göre ninniler

A. Anne dili ile söylenen ninniler:

**2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19,20,21,22,23,24,25,26,28,
29,30,31,32,34,36,38,39,40,41,42,43,44,45,46,47,48,49,50,51,52,53,54,
55,56,57,59,60,61,62,64,65,66,67,68,69,70,71,73,74,75,76,77,78,80**

B. Üçüncü şahsın dilinden söylenen ninniler: **1,27,33,35,37,58,72,78,79**

C. Çocuk dili ile söylenen ninniler: **63**

³⁶³ Amil Çelebioğlu, **Türk Ninniler Hazinesi**, İstanbul, Ülker Yayınevi, 1982, s.20.

³⁶⁴ Metinler kısmında verilen her ninni metnine bir numara verilmiştir.

3. Konularına göre ninniler

A. Geleceğe yönelik dilek ve dua muhtevalı ninniler:

32,42,47,48,49,50,55,59,79,

B. Çocuğun uslu ve sakin durması için söylenen ninniler: **56,**

C. Uyumak ve rahatlık dilemek için söylenen ninniler:

2,8,39,46,52,53,57,71,75,

Ç. Ninni türü içinde değerlendirilmeyen ancak ninni olarak söylenen ninniler:

14,15,27,31,35,37,40,41,

D. Çocuk sevgisi ve annenin fedakârlığını anlatan ninniler:

5,7,9,13,16,19,20,26,29,30,43,44,51,54,58,63,65,70,72,73,74,76,80

E. Şikâyet, sitem, üzüntü ve dertleşme muhtevalı olan ninniler:

1,2,3,6,10,11,12,22,23,24,38,45,60,61,62,64,66,69,77,

F. Gelebilecek zararlardan endişe muhtevalı ninniler: **17,25,36,67,68,**

G. Bir daha çocuk istenilemediği anlatan ninniler: **18**

Ğ. Ninni söylemekten usanan annenin söylediği ninniler: **21,78**

H. Beddua nitelikli ninniler: **28**

I. Gurbet ve Arılığı anlatan ninniler: **33,34,**

Türk dünyasının her yerinde olduğu gibi Irak Türkmenlerinin arasında da ninni söyleme geleneği çok köklü ve yaygın bir gelenektir. Doğum sonrasında çocuğu kucağına alan anne, sevincini, içli duygularını, anne olmanın verdiği mutluluğu dile getirmek ve ağlayan, rahatsızlanan, uslu durmayan çocuğunu sakinleştirmek, susturmak ve onu uyutmak için söylediği ninniler çocuğun psikolojisi ve hayatını derinden etkiler. Çünkü çocuğun ilk işittiği dil annesinin dilidir; anadili de çocuğun hayatını belirleyecek kadar çok önemli bir rol oynamaktadır. Ninni, anadilini öğreten ilk ders mahiyetindedir.

Ninniler çeşitli zaman birimlerinde kuşaktan kuşağa devredilip aktarılan, ezgileri yönüyle çocukları etkileyen ürünlerdir. Ortaya çıkışlarıyla ilgili kesin bilgilere sahip olmadığımız ninniler, çıkış zamanlarındaki asıl

şekillerini koruyamamışlardır. Tarihsel, sosyal ve kültürel nedenler, göçler değişikliğe uğramalarına neden olmuştur.³⁶⁵

Bölgede çocuk uyutulurken belirli bir ezgi eşliğinde icra edilen ninni dörtlüklerinin başında, ortasında veya sonunda genellikle “*leyle balam leyle*”, “*leyle gözüm leyle*”, “*leyle ömrüm leyle*”, veya “*ülle balam ülle*”, “*ülle rühüm (ruhum) ülle*” gibi dönderme (nakaratlar) söylenir. Beşiğin, salıncağın veyahut ana kucağındaki salınma hareketinin ritmine göre dile getirilen ninniler, çocuğun anasından başka halası, teyzesi gibi yaşça büyük diğer yakınları tarafından da söylenebilir.³⁶⁶

Ninni, anneler tarafından kendine has bir ezgi ve hava ile terennüm edilir. Beşik sallanmasıyla ninninin havası arasında çok yakın bir bağ vardır. Ninni terennüm edilirken bir ara nağme vazifesi gören “*leyle balam leyle*” deyişi sık sık kullanılır. Çocuk beşikte uyumazsa ve ağlamaya devam ederse anne onu korkutmak amacıyla, bir eli ile beşiğin kasnağına vurur, öteki eliyle de beşiği sallamaya devam ederek “*Piş piş, kiş kiş, xirt xit*” gibi anlamsız bir takım ikilemeler tekrar eder³⁶⁷ ve korkutmak için “*pissig geldi, hav hav köppek geldi, yiri seni yat*” gibi ifadeler söyler.

Bazen anneler ninnilerle beraber birkaç mensur ifade de söylerler. Mesela, “*Gün battı, gece bastı, ay çıktı, el ayağ yattı, yorğunlar yuxıya daldı, azizim yavrım, balam, körpem yat, hattakim gözlerim biraz yatsın dinlensin*”. Bazen de anne huysuzlaşan çocuğuna kızarak ona “*Yat di yeddi arxamı çıxartıv, yat di valla yandırdıv meni, yat di hatta bu axırşær nenev de birez yatsın, valla gözüm çıktı...*” gibi ifadeler söyleseler de çocuk ağlayınca ona kıyamayıp yine onu susturmak ve uyutmak için ninni söylemeye devam ederler.

Ninniler söz ve ezgi bakımından annenin gönlünde yerleşen içli duyguların yansımasıyla oluşur. Çocuğu için iyilik ve rahatlık dileğinde bulunan anne, kendi tesellisini de ninnilerde arar. Hele yakınlarından birisi ölmüş veya kendisi bir musibetle karşılaşmış; yoksulluk, hastalık, mutsuzluk

³⁶⁵ Erman Artun, 2000, a.g.m. s.47; Erman Artun, 2004b, a.g.e. s.180.

³⁶⁶ Suphi Saatçi, 1984, a.g.e., s.25.

³⁶⁷ Mehmet Hürşit Dakuklu, “Leyleler”, *Kardaşlık* Y.14, S.10–11-12 Şubat-Mart-Nisan 1975, s.34.

gibi haller içindeyse, terennüm ettiği için leyleler ile dert yanarak kendini avutmaya çalışır ki, o zaman söylediği ezgi *sazlamağ* (ağıt) havasıyla karışır.³⁶⁸ Bununla birlikte ailesinden ve kocasından uzak olan anne onlara olan özlemini ninniye yansıtır.

Ninniler arasında annelerin çocuklarını oynatmaları ve raks ettirmeleri için olanları da vardır. Bu ninnilerle anneler, çocuklarının kalplerinin derinliklerine neşe ve eğlence hislerini yerleştirir, en ince şefkat ve en güzel merhamet duygularını dikerler. Bu suretle kalplerde sevgi ve şefkat sıcaklığı yayılır. Annenin, çocuğunun ömrünün yeniden yazılıp takdir edilmesini isteyen şu leyleler onlardandır:

Beşigi başı qozdan
Qorxım var yaman gözden
Yaman göz xayın olı
Sürmeni alı gözden

veya

Oyandırırım yatınca
Beklerem ay batınca
Qolım yastuğ ederem
Babav eve gelince

Bu tür ninniler, bedenî ve aklî terbiye cephesini de kuvvetlendirir. Bu itibarla bu ninnilere bedenî yahut aklî eğitim hareketleri de eşlik eder. Bu ninniler, irticalen söylenmiş, basit kelimelerden meydana gelir. Çünkü bunlar mücerret seslerden teşekkül eder ve hareketlerle tempo tutmak maksadıyla yazılan birçok kelimeler de vardır.³⁶⁹

Bölgede ninni ile ilgili yapılan pratiklerden birisi de yeni doğmuş çocuğun işitme duyusu ve diğer duyuları tam olgunlaşsın diye ona bir, iki veya üç aya kadar ninni söylenmez.³⁷⁰ Bu süre bittikten sonra ona ninniler söylenmeye başlanır.

³⁶⁸ Ata Terzibaşı, **Kerkük Havaları**, İstanbul, Ötüken Yay., 1980, s.68–69.

³⁶⁹ İbrahim Dakukî, **1970, a.g.e.**, s.93.

³⁷⁰ Mehmet Dakuklu, Hurşit, **a.g.m.**, s.34; Ata Terzibaşı, **1980, a.g.e.**, s.69.

Bölgede bütün Türkmen anneleri çocuklarını ninni ile büyütmüşlerdir. Bunun en canlı delili “*Nenesi özünü leyle balam’nan büyük edip*” (Annesi kendisini ninni yavrum ninni ile büyütüştür) ifadesi bölgede çok yaygın olarak kullanılmasında görmekteyiz.³⁷¹

Bölgede söylenen ninniler, yapı bakımından hoyrat ve mani türlerinden ayırmak çok zordur. Ninnileri hoyrat ve maniden ayırmak için ihtiva ettiği anlama dikkat edilmesi gerekir. Bunun bölgede yaşayan Türkmenlerin, hoyrat ve mani türlerine gösterdikleri aşırı sevgiden kaynaklandığı söylenebilir. Hoyrat türü nerdeyse Irak Türkmenleri ile birlikte anılmaktadır.

Saha çalışması yaptığımızda genç annelerin birçoğu halk edebiyatımızın en güzel türlerinden biri sayılan ninnilerimizden bir tanesini bile bilmediğini gözlenmiştir. Bilenler varsa da bir veya iki tanesi bilir ve onu da doğru dürüst söyleyemez. Tespitlere göre yaşları 20 ile 30 arasında olan annelere kaç tane ninni bilirsiniz? diye sorduğumuzda “*bilmem, öğrenmedim, öğrenmeye ihtiyaç duymadım, çocuğumu uyutmak için anneme veya kaynanama veririm o uyutsun*” şeklinde cevaplar aldık. Ninniler Türkmen folklorunun en önemli türlerindendir. O bizim kulağımızda, vicdanımızda, kalbimizde ve iç dünyamızda derin izler bırakmıştır. Ninniler, öğretici, ferahlatıcı, sakinleştirici, sevindirici, güven verici sözlerdir. Bununla birlikte ninniler söylendikleri toplumun kültürünü yansıtmakla o kültürün inançları da ortaya koymaktadır.

³⁷¹ Ata Terzibaşı, 1980, a.g.e., s.69.

Irak Türkmenlerinin Leylerinden (Ninnilerinden) Örnekler³⁷²

1.

Ay çıxtı daha batmaz
Zilfiv qıssa üz örtmez
Nenesi pasvan olıb
Qızı derdinnen yatmaz (Terzibaşı;1975: 441)

2.

Ay çıxtı oldı ayan
Yar yola düştü yayan
Gül döşek qedife yastuğ
Dayan azizim dayan (Dakuklu;1975:35)

3.

Ay çıxtı yolda durdı
Gör ne xayalda durdı
Bağırdağ saçaxları
Gözime danda durdı (Dakuklu;1975:35)

³⁷²Yukarıda belirtildiği gibi saha çalışmasında çok az sayıda ninni metni tespit edilmiştir. Tespit edilen metinlerin büyük bir kısmı da daha önceden yazıya geçirilen metinlerdir. Burada verilen ninni örnekleri 2 tanesi (sözlü kaynaktan) hariç diğerleri yazılı kaynaklardan alınmıştır. Başvurulan yazılı kaynakların orijinal olmasına dikkat edilmiştir. Çünkü birçok çalışmada bu örneklerin hangi kaynaktan alındığına dair bilgi verilmeden tekrar edilmiştir. Ninniler ile ilgili yapılan çalışmalar incelenmiş ve araştırmaya 80 ninni metni alınmıştır. Buraya alınan ninni metninin hangi kaynaktan alındığı her ninninin sonunda verilmiştir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi birçok çalışmada bu ninni örnekleri tekrar edildiği için burada ilk kaynağın künyesi belirtilmiştir.

Çalışmanın giriş kısmında da belirtildiği gibi bölgenin bazı yerlerinde ikinci şahsın eki **Y** olarak geçerken bazı yerlerinde **V** olarak geçer. Biz burada orijinal kaynağa sadık kalarak ninniye olduğu gibi aktardık.

Türkiye’de, Irak Türkmenlerin ninnileri ile ilgili veya içinde ninni maddesi olan ve yayımlanan çalışmalar kronolojik sırasına göre şöyledir.

İbrahim Dakuki, **Irak Türkmenleri Dilleri, Tarihleri ve Edebiyatları**, Ankara, Güven Matbaası, 1970, s.91–94.

Ata Terzibaşı, **Kerkük Hoyratları ve Manileri**, İstanbul, Ötüken Yay., 3. Baskı, 1975, 88–89.

Ata Terzibaşı, **Kerkük Havaları**, İstanbul, Ötüken Yay., 1980, s.68–69, 122–123.

Suphi Saatçi, **Kerkük Çocuk Folkloru**, İstanbul, Fuzuli Yay., 1984, s.25–29.

Çoban Beşirli (Hıtır), “Kerkük Ninnileri”, **TFA**, Y.XVIII S.353, 1978, s.229–230.

Cengiz Ketene, **Kerkük Halk Edebiyatından Seçmeler**, Ankara, KB. Yay., 1990, s.120–126.

Suphi Saatçi, **Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Azerbaycan ve Kerkük Türk Edebiyatı**, C.6, Ankara, KB. Yay., 1997, Ninni maddesi s.204–205.

Gazanfer Paşayev, **Irak Türkmen Folkloru**, (Türkiye Türkçesine aktaran Mahir Nakip) İstanbul, Kerkük vakfı Yay., 1998, s.171–176.

Necdet Yaşar Bayatlı, “Kerkük Türkmen Folklorundan Ninniler (leyleler)”, **Edebiyat Otağı**, Y.2, S.19, Nisan 2007, s.24–27.

4.

Baxçalar inci tutar
İnci birinci tutar
Her qulağım eşidende
Meni bir sancı tutar (Dakuklu;1975:35)

5.

Bala dadı
Bal dadı bala dadı
Ne balda ne şekerde
Hiç yoxtı bala dadı (Dakuklu;1975:35)

6.

Bala derdi
Üretken bala derdi
Hapı yaram sağalı
Sağlamaz bala derdi (Terzibaşı; 1975 309)

7.

Bala sen
Şekersen balasen
Yox beş malım
İşte canım balasen (Beşirli;1978:229)

8.

Balam şirin düşer
Yay oxa şirin düşer
Sen yat men leyle edim
Bax ne şirin düşer (Dakuklu;1975:35)

9.

Balam şirin seni
Severem şirin seni
Sevmesem canım çıxsın
Canımnan şirin seni (Dakuklu;1975:35)

10

Bala vay
Bal yemedim bala vay
Çöp yığdım yuva yaptım
Uçurtmadım bala vay (Terzibaşı; 1975 308)

11

Bala vay
Bal yemedim bala vay
Çox beşigiv beledim
Hiç demedim bala vay (Saatçi;1997:204)

12

Bala vay
Balav olım bala vay
Çöp yığdım yuva yaptım
Uçurtmadım bala vay (Beşirli;1978:229)

13

Balam yatıb gül kimin
 Uzanıptı dal kimin
 Yol dögerem senivçin
 Divana abdal kimin (Saatçi;1997:204)

14

Başında sarı sancax
 Yar miskin men utancax
 Bağiv bariv yemedim
 Odiva yandım ancax(Beşirli;1978:229)

15

Başında peştamalı
 Aya benzer cemalı
 Bayram sebbehi bacı
 (Qardaş qucaqlamazsa)
 Nedi onın kamalı (Beşirli;1978:229)

16

Beşige gül taxaram
 Yeşil baydax çaxaram
 Bağırdağı pisenirse
 Gül suyudan yexerem³⁷³

17

Beşigi başı qozdan
 Qorxım var yaman gözden
 Yaman göz xayın olı
 Sürmeni alı gözden (Dakuklu;1975:35)

18

Beşigi beş quruştan
 Bağırdağı gümüştan
 Besliyağ(x) böyüg edeğ
 İstemiriğ(x) yengiştan (Dakuklu;1975:35)

19

Beşigi bezedeydim
 İçine gül basaydım
 Ne dedim ki sen küstiv
 Men dilimi keseydim (Dakuklu;1975:35)

20

Bir sene
 On iki ay bir sene
 Dünyada göz tikmişem
 Bir Allah'a bir sene (Beşirli;1978:230)

21

Bu yurtlar bizim yurtlar
 Ceyran quzusın otlar
 Leyle balam demexten

³⁷³ Kaynak kişi Meryem Haydar Kasım.

Dilime düşip qurtlar (Dakuklu;1975:35)

22

Dağ üstüne dağ olmaz
Tek ağaçtan bağ olmaz
Her kimin oğlu ölse
Üreginde yağ olmaz (Dakuklu;1975:36)

23

Dağlar başı çimedi
Ğemli leyley nemdedi
Arxayca qan aqlaram
Derdim köme kömedi (Dakuklu;1975:35)

24

Dağların qarı menem
Gün vırsa erimenem
Balam leyle demexten
Ölünce qarimenem (Dakuklu;1975:35)

25

Derdim çoxtı demerem
Ğem çoxtı yemerem
Derdim ğem çox olsa
Balam olmazsa demerem (Dakuklu;1975:36)

26

Der meni
Bağıvdan gül der meni
Geyvlimdeki yazaların
Balam sensen der meni(Beşirli;1978:230)

27

Devler qatar gider
Baş başa çatar gider
Başına dem düşende
Balasın atar gider (Dakuklu;1975:36)

28

Felegin çarxı dönsin
Su kessin arxı dönsin
Xudam bir iş eylesin
Ağzımın talxı dönsin (Dakuklu;1975:36)

29

Gedirem yolım dağdı
Gör ne baxçalı bağdı
Men sene leyle direm
Nağada canım sağdı (Dakuklu;1975:35)

30

Gözlerimnen yaş geli
Dingirleni daş geli
Sen yat men leyle edim
Gör bax nanaca xoş geli (Dakuklu;1975:35)

31

Gökde uçan yeşil quş
 Sal qanatıv bize düş
 Gel öpüm yanağıydan
 Seher ossın yola düş (Ketene;1990:126)

32

Gügerçin havadadı
 El yatmaz yuvadadı
 Bir elim başıv alta
 Bir elim dua'dadı (Dakuklu;1975:35)

33

Ğeripliğ yaman olı
 Savrulı saman olı
 Nene balaya yetince
 Gider bir zaman olı (Dakuklu;1975:35)

34

Ğeripliğ bu vatanda
 Gözim yollar atanda
 Ğeripliğ çetin olı
 Baş yastuğa yatanda (Dakuklu;1975:35)

35

Qanşarda var serçeler
 Bir birin parçalar
 Neneyi ayırdılar
 Qaldı xurda beçeler (Dakuklu;1975:36)

36

Qaşlarıv yay menimçin
 Kiprigiv say menimçin
 Men össem sene qurban
 Sen össev vay menimçin (Dakuki;1970:92)

37

Qaz geldi qayırdılar
 Qanatın ayırdılar
 Balası ayırılmazdı
 Bir eli zor ayırdılar (Dakuklu;1975:36)

38

Qıyma mene
 Çek piçağ qıyma mene
 Qıyıptı balam mene
 Gel sen de qıyma mene (Dakuklu;1975:35)

39

Qonca gül oyım oyım
 Oyım yarama qoyım
 Leyle balam leyle
 Leylev ederem her dayım
 Xulqıv ossın mulayım (Dakuklu;1975:35)

40

Qurbanam özüm özüm
Yuxısız nece dözüm
Geceni gündüz kimin
Tikmişem sene gözüm (Dakuklu;1975:35)

41

Qurbanam özüm sene
Heketim sözüm sene
Geceni gündüz kimin
Tikmişem gözüm sene (Dakuklu;1975:35)

42

Leyley leyle ederem
Leyley haqdan dilerem
Seni veren xudadan
Can sağlığı dilerem (Dakuklu;1975:36)

43

Leyle dadı bal dadı
Leyley meni aldattı
Ne balda ne şekerde
Hiç tapmam leyley dadı (Dakuklu;1975:35)

44

Leyle diler
Yatıptı leyle diler
Vurğın yuxıya dalıb
Mennen bir leyle diler (Dakuki;1970:91)

45

Leylesine
Mecnun vurğın leyla'sına
Qulağ verginen yavrım
Ğerib nenev leylesine (Beşirli;1978:230)

46

Leyle edim yatasan
Qızıl güle batasan
Qızıl gül kölge salıp
Kölgesinde yatasan (Dakuki;1970:92)

47

Leyle edim men dayım
Yuxıy ossın mulayım
Xudama çox yalvarram
Olasan benim payım (Dakuklu;1975:35)

48

Leylev edirem naçar
Leylev dert ögün açar
Xudama çox yalvarram
Beke derdivden geçer³⁷⁴

³⁷⁴ Kardaşlık, "Leyle Havası (Ninni)", Y.1, S.7, Kasım 1961, s.49.

49

Leylev ederem naçar
 Leylev qaf dağın açar
 Xudama çox yalvarram
 Beke suçıvdan geçer (Dakuklu;1975:35)

50

Leylev edim yatınca
 Qonca güle batınca
 Gözime şiş batırram
 Sen hâsıla yetince³⁷⁵

51

Leylev edim dalınca
 Seni yuxı alınca
 Belerem beşigiv men
 Balam babav gelince (Saatçi;1997:204)

52

Leylev edim yatasan
 Qonca güle batasan
 Qonca gül yayıv ossın
 Kölgesinde yatasan³⁷⁶

53

Leylev dedim yatasan
 Qızıl güle batasan
 Qızıl gülün içinde
 Şirin yuxı tapasan

54

Leylevin adı nedi?
 Şekerde dadı nedi
 Çağırram ses vermez
 Bilmirem derdi nedi (Dakuklu;1975:35)

55

Leyley daim ossın
 Xulqı mulayim ossın
 Dilerem o xudadan
 'Ümrı zıvayit ossın (Dakuklu;1975:36)

56

Leyley dedim ucadan
 Sesiy geldi bacadan
 Babay sefere gidip
 Ağlama can acıdan (Dakuklu;1975:36)

57

Leyley edim yatkinen
 Bağ gölüne batkinen
 Bağ gölü kölge salıp

³⁷⁵ Kardaşlık, "Leyle Havası (Ninni)", Y.1, S.7, Kasım 1961, s.49.

³⁷⁶ Kardaşlık, "Leyle Havası (Ninni)", Y.1, S.7, Kasım 1961, s.49.

Kenarına yatkinen (Dakuklu;1975:35)

58

Leyley qadasın allam
Allam dağlara sallam
Dağlar qaldırmazsa
Neney canına sallam (Dakuklu;1975:36)

59

Leyley leyleledim
Seni xudamdan diledim
Xudam verip almasın
Çox şükürler diledim (Dakuklu;1975:35)

60

Men diyerem bala vay
Balay ollam bala vay
Çox beşigiv beledim
Bir demedim bala vay (Dakuklu;1975:36)

61

Men sene gülüm demem
Gülün 'ümri kem olı
Men sene gözüm demem
Tene düşer kör olı
Men sene paşam demem
Taxtan düşer azlolı
Men sene begim direm
Daim begler beg olı (Dakuki;1970:92-93)

62

Nedendi
Ne ussu ne dendi
Gözümə şiş batırram
Balam yatmaz nedendi

63

Nenem leyle eylesin
Leyle bilmez ne eylesin
Eger leyle bilmezse
Beşig desin belesin (Dakuklu;1975:35)

64

Sene dedim
Ay dedim sene dedim
Ğerip bekesem men
Derdimi sene dedim (Beşirli;1978:230)

65

Sene diyim
Ay diyim sene diyim
Bütün zil qiliç desmelesi
Yavrım qurban sene diyim (Beşirli;1978:230)

66

Sene diyim
 Ay diyim sene diyim
 Aç gözleriv yavrım
 Derdimi sene diyim (Beşirli;1978:230)

67

Seherden sada geli
 Zulüm çox dada geli
 Zalim düşman canına
 Sene ne qada geli (Dakuki;1970:92)

68

Seherden sada geli
 Zulmü çox dada geli
 Bir ölüm bir ayrılığ
 Herkesi yada geli (Dakuklu;1975:35)

69

Seherden bir yel esti
 Sabrım qararım kesti
 Var yoxım seniv ossın
 Mene bu ğemler besti (Dakuklu;1975:35)

70

Seherden qaxtım sersem
 Seher gülünü dersem
 Deger dünya malına
 Günde bir boyıv görsem (Dakuklu;1975:36)

71

Ses etmeyin uşağlar
 Memet yatıptı ağlar
 Seni Allah veripti
 Her bir de özü saxlar (Saatçi;1997:204)

72

Şirin düşer
 Yay oxa şirin düşer
 Nene balaydan otırsa
 Görse ne şirin düşer (Dakuklu;1975:36)

73

Şirin düşer
 Yay oxa şirin düşer
 Sen yat men leyle edim
 Görsev ne şirin düşer (Saatçi;1997:204)

74

Oyadıram yatınca
 Beklerem ay batınca
 Qolım yastuğ ederem
 Babav eve gelince (Dakuklu;1975:36)

75

Oyadanam oyadan
Sensen dönüm boyadan
Yat yuxı çürümesin
Menem seni oyadan (Dakuklu;1975:35)

76

O da seniv
Yapılmış oda seniv
Quşça bir 'ümrüm var
Qoy ossın o da seniv (Beşirli;1978:230)

77

Vay vayadan
Ne biter vay vayadan
Ektim ğem biçtim hicran
Vurdım yüz taya vayadan (Beşirli;1978:230)

78

Yağış yağar göl olı
Kervan geçer yol olı
Seniy axırşer nenev
Yatmaz yatmaz kor olı (Dakuklu;1975:36)

79

Yat nenev qucağında
Yat gözünün ağında
Allah saxlasın seni
Babavın ocağında (Saatçi;1997:204)

80

Yuxıdan qaxtım sersem
Seher gülünü dersəm
Neynirem dünya malını
Bir öpsem bir qoxlasam (Dakuklu;1975:33)

2.3.13. Camilerde Uygulanan Medrese (Mektep) Eğitimi

Irak'ta başta Kerkük şehri olmak üzere tarih boyunca Türkmenlerin yoğun olarak yaşadıkları bütün yerleşim birimlerinde kültür ve eğitime oldukça önem verilmiştir. Eskiden eğitimin gelişmesinde ve öğrencilerin yetiştirilmesinde cami, mescit ve tekkelerin rolü büyük olmuştur. Buralarda ilk bilginin ışıkları saçmış ve yüzlerce bilgin ve aydın insan yetiştirilmiştir. Bununla birlikte o dönemde mevcut olan medreselerin rolüne de işaret etmek gerekir. Kerkük'te bu medreselerin en eskisi "Meryem Anne"³⁷⁷ medresesidir.

³⁷⁷ Şakir Sabır Zabıt, a.g.e., s.131.

Eskiden günümüzde olduğu gibi her yerde devlet okulları olmadığı için ilkokullar, cami ve mescitlerin içinde kurulmuştur. Eğitim önem veren Türkmen aileleri, çocuklarını yetiştirmek üzere bu yerlerde eğitim veren mollalara götürüyorlardı.

Anne ve baba çocuklarını mollaya götürürken “*Mulla efendi edep ve terbiye için oğlunuzu sana teslim ederix, eti sene, sümigi bize*” (edep ve terbiye için oğlumuzu sana teslim ediyoruz, eti senin, kemiği bizim olsun) diyorlardı. Mollanın bilgi bakımından seviyeleri yüksek olan öğrencileri vardı; kalfa (xelfe) adı ile bilinen bu öğrenciler yeni gelen öğrencilere yardımcı oluyorlardı.³⁷⁸ Ama genel olarak mollaya verilen öğrencilere “*şagirt*” adı veriliyordu.³⁷⁹

Mollalar, çocuklara verdikleri eğitim karşılığında ailelerinden aylık olarak belli bir ücret alıyorlardı.³⁸⁰

Camide öğrenim gören öğrenciler, yerde birer minder üzerine oturup önlerinde tahtadan yapılmış birer rahle, her rahlenin üzerinde kalem, defter ve bir adet Kuran-ı Kerim bulunduruyordu.³⁸¹ Bununla birlikte kalem, defter, kitap ve diğer malzemeleri saklı tutmak için her öğrencinin kumaştan yapılmış bir çantasının olması gerekiyordu.³⁸²

Çocuğun mollaya verilmesi için belli bir yaş sınırı yoktu. Öğrenciler arasında 6 yaşında olanlar mevcut olduğu gibi 14, 15, 17 yaşında olanlar da vardı. Bazı öğrenciler zeki olduklarından öğrenimlerini 4, 5 yılda bitirebildiği gibi bazı öğrenciler yıllarca mollanın yanında eğitim görmesine rağmen bir şey öğrenemez ve hatta bazı öğrenciler bir şey öğrenmeden ayrılıyordu. Molla öğrencilerinin arasında en zekisini ve çalışkanı seçip kendisine kalfa olarak tayin ediyordu.³⁸³

Çocuklar cuma günü hariç hafta içi her gün sabahtan öğlen saatlerine kadar mektebe, yani camiye gidiyorlardı. Ancak perşembe günleri camiin

³⁷⁸Şakir Sabır Zabıt, **a.g.e.**, s.131-132.

³⁷⁹Abdülhakim Mustafa Rejioğlu, “Edebî Sohbetler ve Folklor, Yurt Özlemi, (Molaya Gidiş)”, **Kardaşlık**, Y.10, S..6, Ekim 1970, s.24, 24-25.

³⁸⁰Ata Terzibaşı, **2007, a.g.e.**, s.65.

³⁸¹Şakir Sabır Zabıt, **a.g.e.**, s.132.

³⁸²Abdülhakim Mustafa Rejioğlu, **a.g.m.**, s.124.

³⁸³Abdülhakim Mustafa Rejioğlu, **a.g.m.**, s.124.

temizlenmesi ile uğraştıklarından diğer günlere göre daha erken dönüyorlardı.³⁸⁴

Molla, bazı yaramaz, haylaz, tembel ve devamsızlık yapan çocukları disipline etmek için değişik boyutlarda ağaçlar kullanıyordu. Çocukların içinde bulunan en kabadayısına gözdağı vermek için falaka yapıyordu.³⁸⁵

Medresede en çok Kuran-ı Kerim'in hatmedilmesine önem veriliyordu. Bu yüzden öğrenciler, Kuran-ı Kerim'i hatmedinceye kadar mollanın istediği üzere birçok hediye getirmeleri gerekiyordu. Öğrenci Kuran-ı Kerim'den bir ayet okurken molla ayete göre sözler düzüp hediyeler istiyordu. Sözelimi, çocuk Kuran-ı Kerim'den "*innehu kâne sevaben*" ayetini okurken molla "*bir qere taviğ sevabın*" şeklinde bir söz düzer ve öğrenciden siyah renkli bir tavuk istiyordu. Öğrenci, "ke asifin mekül" ayetine yetişince molla "*geti bir avic pul*", diye bir miktar para istiyordu; çocuk "*yemneune el maûn*" ayetine yetişince "*bir kalıp sabun geti*" diye bir parça sabunun getirmesini söylüyordu. Ertesi gün çocuk mollanın istediğini getiriyordu. Çocuk "*hateme Allah...*" ayetini okurken orada bulunan çocuklardan birisi, başındaki takıyı kapar ve çocuğun anne ve babasına götürüp müjdelik istiyordu.³⁸⁶

Çocuk, Kuran-ı Kerim'i hatmedince mollanın kalfasının isteği üzere Bakara suresinin ilk yedi ayetini okuması gerekiyordu. Çocuk yedinci ayet yani "*hatemeallahu ala kûlûbihim*" ayetini okur okumaz kalfa onun yüzüne bir tokat vurarak başındaki börtü kapıp müjde almak için onu götürerek çocuğun anne babasının kucağına atıyordu.³⁸⁷

Kuran-ı Kerim'i hatmeden çocuklar için özel bir tören düzenleniyordu. Bu tören için birkaç gün önce hazırlık yapılıyordu. Çocuklara yeni elbiseler alınıyordu. Tören gününde temiz ve yeni elbise giyen çocuklar, babaları veya akrabalarıyla birlikte okula yani cami veya mescide gidiyordu. Çocuklar toplu olarak molanın önüne dizilir ve mollanın yardımcılarında birisi

³⁸⁴ Ata Terzibaşı, 2007, a.g.e., s.69.

³⁸⁵ Abdülhakim Mustafa Rejioğlu, a.g.m., s.124.

³⁸⁶ Şakir Sabır Zabıt, a.g.e., s.135; Abdülhakim Mustafa Rejioğlu, a.g.m., s.124.

³⁸⁷ Ata Terzibaşı, 2007, a.g.e., s.71.

(kalfalarından) özel bir nağmeyle hatme duasını okuyordu. Çocuklar ise okunan her parçanın sonunda hep bir ağızdan Âmin diyorlardı.³⁸⁸

Hatim duası genellikle şöyle oluyordu:

İlahi ya ilahi ya ilahi	Âmin
Kİ sensin padişahların padişahı	Âmin
Havada kuşların nutku hakkı için	Âmin
Dahi ol Kâbe'nin köyü hakkı için	Âmin
Halil'e verdiği kurban hakkı için	Âmin
Hem âdem safyüallah hakkı için	Âmin
İlahi Ahmet Muhtar hakkı için	Âmin
Hem ol Musa kelimüallah hakkı için	Âmin
Dahi Kuran ve Tevrat'ın hakkı için	Âmin
Dahi İncil ve Zebur'un hakkı için	Âmin
Hem İbrahim Halilüallah hakkı için	Âmin
Hem İsmail zebihüallah hakkı için	Âmin
Hem Yakup Kenan'ın hakkı için	Âmin
Hem Yusuf cemel-i gün hakkı için	Âmin
Hem Eyüp sabır hürmeti için	Âmin
İlahi ayetülkürsi hakkı için	Âmin
İlahi isim-i azam hürmeti için	Âmin
İlahi arş-i azam hürmeti için	Âmin
İlahi ol nebiler hürmeti için	Âmin
İlahi ol veliler hürmeti için	Âmin
Dahi âşıkların aşkı için	Âmin
Dahi sadıkların sıdki için	Âmin
İlahi levh ü kürsi hürmeti için	Âmin
Zemin ve asmanın hürmeti için	Âmin
İlahi sure-yi Meryem hakkı için	Âmin
İlahi sure-yi Taha hakkı için	Âmin
İlahi sure-yi Yasin hakkı için	Âmin

³⁸⁸ Şakir Sabır Zabıt, **a.g.e.**, s.132; Abdülhakim Mustafa Rejioğlu, **a.g.m.**, s.125.

Seherde ağlayanlar hürmeti için	Âmin
Şafakta yalvaranlar hürmeti için	Âmin
İlahi Tur-i Sina hürmeti için	Âmin
Dahi Keş-i Nuh'un hürmeti için	Âmin
Muhammet mûcizati hürmeti için	Âmin
İlahi haşır ü neşir hürmeti için	Âmin
Sırat ül müstakimin hürmeti için	Âmin
İlahi Kebş-i İsmail'in hakkı için	Âmin
İlahi nar-i Nemrut'un hakkı için	Âmin
İlahi Âdem Havva hakkı için	Âmin
İlahi Hazret-i Musa hakkı için	Âmin
İlahi Hazret-i İsa hakkı için	Âmin
İlahi Hazret-i Cebrail hakkı için	Âmin
Dahi Davut ve Salih hürmeti için	Âmin
İlahi Hazret-i Nuh'un hakkı için	Âmin
İlahi cennet ül Mevâ hakkı için	Âmin
İlahi cennet ül Firdevs hakkı için	Âmin
Velilerin hakkı için ya ilahi	Âmin
Nebilerin hakkı için ya ilahi	Âmin
İlahi ol Muhammet hakkı için	Âmin
Ol şefaatken Ahmet hakkı için	Âmin
Gözyaşı hakkı için âşıkların	Âmin
Bağrı başı hakkı için sadıkların	Âmin
Biz günahkâr, asi, mücrim kulları	Âmin
Sana layık kullar ile hem dem et	Âmin
Ehl-i derdin sohbetine mahrem et	Âmin
Afu et isyanımız kıl rahmeti	Âmin
Ol habibin yüzü suyu hürmeti	Âmin ³⁸⁹

³⁸⁹ Şakir Sabır Zabıt, **a.g.e.**, s.132-134.

Irak Türkmenleri arasında yapılan bu tören, Osmanlı Devleti zamanında mektebe yeni başlayacak çocuklar için yapılan ve *Âmin Alayı* adı ile bilinen törenle benzerlik arz etmektedir. Aradaki terk fark şudur: Irak Türkmenleri arasında tören, çocuğun mektep eğitimini bitirdikten sonra yapılırken, Âmin Alay töreni ise çocuğun mektebe girmesiyle yapılır. Âmin Alay hakkında daha detaylı bilgiler için bk.

Bu törende çocukların aileleri tarafından mollaya verilmek üzere bir gün önce hazırlanmış hediyeler, tepsiler üzerine molların evine götürülüyordu. Törenin sonunda her çocuk kendi evinin kapısına kadar zılgıtlar eşliğinde, salâvatlar çekilerek yetiştiriliyordu. Çocuğun evinde misafirlere şeker, şerbet ve helvalar dağıtılıyordu. Çocuğun babası zengin ise yemek ikram ediliyordu.³⁹⁰

Çocuklar Kuran-ı Kerim'i hatmettikten sonra artık diğer dersleri alabiliyorlardı. Medresede okutulan dersler genellikle şunlardı: “*Kuran-ı Kerim*”, “*Hz. Ali'nin Yüz Kelimesi ve Tercümesi*”, “*Mevlit-i Nebevî Şerif*”, “*Muhammadiya Kitabı*”, “*Ahmediye Kitabı*”, “*Mahmudiye Kitabı*”, “*Peygamberlerin Hayatı*”, “*İlim-i Hal*”, “*Küçük İnşa*”, “*Büyük İnşa*”, “*Güldeste*”, “*Gülistan*” “*Hafız Şirazi*”, “*Hüsnü Hat*” (Güzel Yazma) vd. Bu medreselerde Türkçe ile eğitim veriliyordu.³⁹¹

Bu kitapların baş yapraklarında yer alan “Ya Rezzak”, “Ya Allah”, “Ya Fettah”, “Ya Muin” gibi yazılar çocuklara ezberletiliyordu. Çocuklar bu telaffuzları iyi bir şekilde öğrendikten sonra molla onlara alfabeyi öğretmeye başlıyordu. Bilindiği gibi eskiden yazı dilinde Arap alfabesi kullanılıyordu. Çocukların bu harfleri daha iyi bir şekilde kavrayabilmesi için bazı mizahî ifadelerin kullanılmasına başvuruluyordu. Mesela, “elif=ekmek, be=biber, te=tütün, se=soğan, cim=ciger, he=helve, he=haber/xeber, dal, zal=bir quşağ bal axşam ye sebbeh geber” vb.³⁹²

Doğan Kaya, *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Ankara, Akçağ Yay., 2007, s.53–54.

³⁹⁰ Şakir Sabır Zabıt, *a.g.e.*, s.134; Abdülhakim Mustafa Rejioğlu, “*a.g.m.*”, s.125.

³⁹¹ Şakir Sabır Zabıt, *a.g.e.*, s.131; Abdülhakim Mustafa Rejioğlu, *a.g.m.*, s.124.

³⁹² Ata Terzibaşı, *2007, a.g.e.*, s.67.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EVLENME

Hayatın ikinci geçiş dönemi olan evlenme, gerek kızın ve erkeğin sosyalleşme sürecinin önemli bir aşamasını oluşturması gerekse aileler arasında kurulan dayanışmayı, toplumsal ve ekonomik ilişkiyi belirlemesi ve düzenlenmesi bakımından Türk toplumunda her zaman önemli bir olay gözüyle görülmüştür. Aslında ailenin, toplumsal yapının temeli olması, bu birliği sağlayan evlenme olayına evrensel bir karakter kazandırmıştır. Dünyanın her yerinde her aşaması, bağlı bulunduğu kültür tipinin öngördüğü belirli kurallara ve kalıplara uydurularak gerçekleştirilen evlenme olayı, özellikle tören, töre, âdet, gelenek ve görenek bakımından zengin bir tablo çizmektedir.¹

Anadolu'nun muhtelif yerlerinde evliliğin gerçekleşmesi için, bu olay öncesinde bir takım hazırlık ve aşamaların birbiri ardına yapılması ve izlenmesi gerekir. Bu sebeple ister köy-geleneksel topluluklarında olsun ister şehir ve kasabaların geleneksel sınıflarında olsun halk, bu aşamaları işaretleyen bir takım kaideleri/görenekleri ve törenleri uygulamak zorundadır. Evlenme ile ilgili göreneklerin çoğu söz konusu toplumlarda, kuşaktan kuşağa geçmiş binaenaleyh gelenekleşmiş olup, bunların yanı sıra yapılagelmekte olan törenler de inançlar ve pratiklerden ibarettir. Ancak çok eski zamandan beri uygulanan ve bugün artık Türkiye Türklerinin kültürünün bir parçası haline gelmiş olan "Evlenme görenekleri ve törenleri"nin batılılaşma süreci sonunda gittikçe değişmekte olduğu da bir gerçektir. Söz konusu görenekler ve törenler sırasıyla ana hatları şöyledir: Evlenme arzusunu belirtme, evlenme çağı, görücü gezmek (dünürçülük), söz kesimi, başlık, nişan, evlenme ve düğündür.²

Aile kurma "ev bark edinme" toplum tarafından onaylanan bir evlenme yöntemi ile gerçekleşir. Evlenme gelenekleri dünyanın her yerinde

¹ Sedat Veyis Örnek, 2000, a.g.e., s.185; Sedat Veyis Örnek, 1966, a.g.e., s.77.

²Meltem Emine Santur, "Evlenme Âdetleri", www.turkoloji.cu.edu.tr.

görölmekle birlikte, eş seçimi, eş sayısı ve evlilik törenleri, geleneklere ve toplumlara göre çeşitlilik göstermektedir.³

Türk dünyasının önemli bir uzantısını temsil eden Irak Türkmenlerinin evlenme törenleri; inanç, uygulama ve pratikler açısından oldukça zengindir. Gerek Irak'ta yayımlanan çeşitli dergi ve gazeteler gerekse Türkiye'de Irak Türkmenlerinin evlenme âdetleri, birçok araştırmada ele alınmıştır. Hatta Irak Türkmenlerinin folklorunda en çok ele alınan ve işlenen konunun "Evlenme törenleri" olduğunu söyleyebiliriz.⁴ Burada bölgede yapılan evlenme törenlerine geçmeden önce bölgedeki evlenme biçimleri hakkında kısaca bilgi vermek yararlı olur.

Bölgede yazılı kaynaklarda kız kaçırma olaylarına hiç rastlanılmamıştır. Saha çalışmasında da kaynak kişilere bu gibi olayların olup olmadığı sorulduğunda "*hiç bilmiyorum, duymadım, bizde öyle bir olayın olması ayıptır*" gibi cevaplar alınmıştır. Bununla birlikte bölgede ölen kardeşin eşi ile evliliklere çok rastlanılmaktadır. Bu tür evliliklerin özellikle Irak-İran Savaşı yıllarında başladığı söylenebilir. Çünkü bu savaşta şehit olan ağabeyin veya kardeşin karısı ile evlenmek, kadının dul kalmamasına ve ölen eşinin ailesinden ayrılmamasına sebep olur. Bu tür evlilikler Körfez Savaşı'ndan sonra daha yaygınlaşmıştır.

³Gül'nisa Aynakulova, "Kırgızlarda Evlilik ve Evlenme Törenleri", **MF**. Y.18, S.72, 2006, s.95.

⁴Kaynak tarama sonucunda Türkiye'de Irak Türkmenlerinin evlenme ve düğün âdetleri hakkında yapılan birçok çalışma tespit edilmiştir. Bu çalışmaların bir kısmı şöyledir:

Rabia Kocaman, "**Irak Türkleri Folklorunda Evlenme Törenleri**", (Doktora Tezi), İstanbul, İstanbul Ün. Sos. Bil. Ens. 1996.

Neriman Öztürkmen, "Kerkük Türklerinin Evlenme Törenleri", **Türk Kadını Dergisi**, Y.2, S.21, Şubat 1968.

Neriman Öztürkmen, "Kerkük Türklerinde Gelin-Kaynana", **Türk Kadını Dergisi**, Y.2, S.22, Mart 1968.

Gazanfer Paşayev, **Kerkük Folkloru Antolojisi**, Bakü, Devlet Neşriyat, 1987 (bu kitap hakkında daha detaylı bilgi edinmek için bk. İsa Özkan, "Gazanfer Paşayev, Kerkük Folkloru Antolojisi", **TK**. Y.XXVI, S.298, Şubat 1988, s.120-124.

Gazanfer Paşayev, **Irak Türkmen Folkloru**, İstanbul, Kerkük Vakfı Yay.,1998.

Suphi Saatçi, "Kerkük Folklorunda Düğün Geleneği", **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, MFAD. Yay., Ankara 1987, s.323-341.

Ümit Tokatlı, "Kerkük'te Evlenme Âdetleri", **MF**. Y.3, S.21, Bahar 1994, s.32-39.

Nermin Neftçi, **Kerkük'te Bulduklarım**, 3.baskı 2003.

Bu çalışmaların dışında başka çalışmalar da vardır. İncelemede yeri geldikçe onlardan da söz edilecek ve künyeleri verilecektir. Yukarıdaki çalışmalarla birlikte Irak'ta yayımlanan **Kardaşlık** ve **Gökbörü** dergilerinde birçok yazı varlığından söz edilebilir. Kaynakça kısmında bunların künyeleri verileceği için burada verilmeyecektir.

Bölgede *yol* (başlık) sorununu ortadan kaldırmak amacıyla iki ailenin karşılıklı olarak çocuklarını evlendirme suretiyle gerçekleştirilen “*Berdel*” evliliği ise seyrekdir. Arap ve diğer etnik gruplar arasında bu evlilik çok yaygındır. Bölgede bu evliliğe “*Qız be qanşar, Qız be qız*” (karşılıklı kız verme) denilir.

Bölgede eskiden süregelen bir geleneğe göre, hiçbir zaman erkek eşine karım anlamına gelen “*arvadım*” kelimesini kullanmaz; erkek eşinden söz ederken, *filanın kızı, filanın nenesi, ailem* veya muhatap olduğu insana *bacıv* (kız kardeşin) diye söz eder.

Bölgede Türkmenler kız çocuklarının görüşünü almadan onu evlendirmezler. Her zaman onun görüşüne saygı, hürmet gösterir ve dikkate alırlar.

Irak Türkmenlerinin arasında yapılan evlenme törenleri aşağıdaki başlıklar halinde ele alınmıştır.

3.1. EVLİLİK ÖNCESİ

3.1.1. Kız Seçimi ve Kızı Görme

Bölgede eskiden erkek çocukları genellikle 18–25 yaşları arasında evlendirilirken günümüzde bu yaş sınırı erkek çocuğun ailesinin maddî durumuna göre değişmektedir. Bazı aileler eskiden olduğu gibi çocuklarını erken yaşta evlendirirken bazı aileler de maddî durumları iyi olmadığı için çocuklarını erken yaşta evlendiremezler. Günümüzde şehirde yaşayan aileler genellikle erkek çocuğu üniversiteyi bitirip iş hayatına atıldıktan sonra evlendirmeye çalışırlar.

Evlenmek isteyen erkek bu arzusunu ailesine bildirmek için, davranışlarında bazı değişiklikler yapar. Evde sürekli asık suratlı olur, en ufak bir hareketten sinirlenir, kavga eder, bir şeyleri (tabak vb.) kırmaya çalışır ve çoğu zaman bu tür davranışlarla birlikte babasının ayakkabısını ters çevirir. Bazen de erkek çocuk evlenme arzusunu annesine söyler. Anne de çocuğun evlenmek isteğini kocasına bildirir. Anne ile baba kendi aralarında çocuğun evlenme kararını aldıktan sonra, anne kız arayışına girer.

Aile erkek çocuğu için ilk önce kendi akrabaları arasından kız bulmaya çalışır. Uygun kızın akrabalar arasında bulunması, iki taraf için de büyük kolaylık sağlar. Zira evlenecek çocukların birbirlerini daha önce görmüş olması, ailenin kızın huyundan suyundan haberdar bulunması gibi faktörler, bir takım zorlukları ortadan kaldır. Yabancıya kız vermenin doğru olmadığını anlatan şu atasözü, Irak Türkmen halkının inancını açıkça göstermektedir:

Eyyi qız yada getse heyiftti (iyi kızın yabancıya gitmesi yazıktır)

Kötü qız yada getse eyyipti (kötü kızın yabancıya gitmesi ayıptır)⁵

Halk arasında bu inancı dile getiren bir başka ifade şöyledir: “*Xısım etiv yese sümıgıv atmaz, ğeribeke etivi yer sümıgıv atar*” (Akraba etin yerse kemiğin atmaz, yabancı etini yedikten sonra kemiğini atar). Ayrıca bölgede bu konu ile ilgili yaygın olarak; “*emmi qızıydan ‘emmoğlının kebinini ‘arşta kesilip*” (Amca çocuklarının nikâhı ‘arşta “*gökte*” kıyılmıştır) inancı vardır.

Bölgenin birçok yerinde *Ahettetme, Vaadetme* (Beşik Keretme) geleneğine çok önem verilir. Tuzhurmatı’da amcası oğlu ile ahetedilmiş kızın dilekçiliğine gitmek çok ayıp sayılır. Çünkü o kız her ne kadar düğünü yapılmamış ve nikâhı kıyılmamışsa da amcasının oğlu ile evli sayılır.

Kazak Türklerinde akrabalık, kırk göbeğe kadar sürüp gider. Bununla beraber, yedinci göbekte evlenmeye müsaade edilir.⁶ Kırgızlar arasında bir erkeğin aynı kabilenin kızıyla evlenebilmesi için aralarında yedi göbek öncesine kadar akrabalık bulunmaması gerekir. Fakat bu kurallar kabilelere göre değişmektedir. Bazı kabileler arasında 4, 5 göbeğin olması şarttır.⁷ Eski devirlerden beri başta Altay Türkleri olmak üzere, Tıva, Hakas ve Şor Türklerinde, aynı veya yakın boy veya soydan gelenlerin birbirleriyle evlenmesi yasak olduğu için, gençler sevdikleri kızları kaçırmak suretiyle evlenirlerdi.⁸ Yakut ve Kazak-Kırgız Türk kabilelerinden Naymanların bir oymağı olan Çurtaylarda günümüzde bile soy içinden evlenmemek ananesi şiddetle muhafaza edilmektedir.⁹

⁵ Suphi Saatçi, 1987, a.g.b., s.319.

⁶ Abdülkadir İnan, 1998, a.g.e., C.1, s.344.

⁷ Gülnisa Aynakulova, a.g.m., s.96.

⁸ Fatma Özkan, a.g.b. s.600.

⁹ M. Şakır Ülkütaşır, “Altay Türklerinde Düğün Âdetleri”, **HBH**. S.79, Mayıs 1938, s.145.

Bölgede akraba arasında uygun kız bulunmazsa anne veya ailenin yaşlı kadınları çevreden bir kız bulmaya çalışırlar. Evlenmede bakılan en önemli nokta kızın soyudur. Soyunda biraz bozukluk olan kızın ahlakı ne kadar iyi olursa olsun, istenilmez ve kimse ona yaklaşmaz. Çünkü bozukluğun doğacak çocuklarda etkisi olacağına inanılır.¹⁰ Yani kızda birinci derecede namus ve iffet, ikinci derecede güzellik aranır.¹¹

Eskiden Türkler arasında gelin olacak kızda şu vasıflar aranırdı:

1. Her şeyin üstünde iffet,
2. Cidağı olmamak (dik kafalı inatçı olmamak),
3. Çemekürgen, eydişken olmamak (olur olmazsa karşılık verenlerden, sırtarcı ve çeçoron olmamak),
4. Eline ayağına evecen olmak (hamarat, eli ayağı çabuk, işe yatkın, becerikli olmak),
5. Eli uzun ve sakar olmamak (şunu bunu aşırma huyu olmamak, danışmadan bir şeye el sürmemek ve tutuğunu kırmamak),
6. Govcu, govalayıcı olmamak (ordan buradan laf taşımamak, dedikoduculuk yapmamak),
7. Kayınbabasına, özellikle kaynanasına aşırı saygılı olmaktır.¹²

Dede Korkut Kitabı'nda Bamsı Beyrek Destanı'nda, Bamsı Beyrek evlenmek istediği kızın vasıflarını babasına şu ifadelerle anlatır: *“Baba mana bir kız aliver, kim men yerümden durmadan ol durmak gerek; men Karakoç atuma binmeden ol şahbaz atınun beline binmeh gerek; men kırımıma varmadan ol mana baş getürmek gerek. Bunun gibi kız alı vir baba mana”*.¹³

Eskiden Kerkük'te evlilik yaşında olan her kız için evin balkonuna ya da damına bir saksı konurdu. Sözü kesilen kızın saksısı da kırılırdı. Dolayısıyla nişan bozma veya sözden dönme, hem kız hem erkek ailesi için ayıp sayılırdı.¹⁴

¹⁰ Mehmet Hürşit Dakuklu, “Beşir’de Evlenme Hikâyesi”, **Kardaşlık**, Y.10, S.7-8, Kasım-Aralık 1970, s.30-32,30.

¹¹ Şakir Sabır Zabit, **a.g.e.**, s.39.

¹² Sadi Yaver Ataman, **Eski Türk Düğünleri**, Ankara, KB. Yay., 1992, s.3-4.

¹³ Muharrem Ergin, **2004, a.g.e.**, s.124; Orhan Şaik Gökayay, **2004, a.g.e.**, s.36.

¹⁴ Ümit Tokatlı, “Kerkük’te Evlenme Âdetleri”, **MF**. Y.3, S.21, Bahar 1994, s.32.

Ailenin arayışları sonucunda uygun bir kız bulunmazsa *yenge* denilen kadından yardım istenir. Yenge, bekâr kızları olan evleri iyi bildiğinden oğlunu evlendirmek isteyen annelere yardımcı olur. Kızların meziyetlerinden anneyi haberdar ederdi.¹⁵ Bütün bölgede genel olarak yenge kelimesi kullanılmakla beraber Erbil’de yengeye “*Görücü, Görücü,*” denilmektedir.¹⁶

Başkurt, Kazak ve Altay lehçelerinde güvey ve kız ailesi arasında aracılık eden adama yavçı (yüçü) denilmektedir ki “akıncı muharip”, manasını ifade eder.¹⁷

Yenge veya başka bir akraba tarafından bir kız bulunursa, bulunan kızın nitelikleri çoğu zaman erkek çocuğun annesine şu sözlerle anlatılırdı:

Qaşı var qelem kimin
Gözi var ceylan kimin
Ağzı var badem kimin
Yerişi çalkama hörügi kement
Boyu çınar kimindi,

veya

Bir qızdı bir qızdı...aya diyiri, sen bat men çıxaram
Su içende gerdanından gözikir,

Ayrıca kızın marifetlerinden de şu ifadelerle bahsedilir;

Xemir eder saqqız kimin
Künde keser biber kimin
Ekmek yapar qalxan kimin
Aspap yexer (yıkar) çaxmax kimin
Nenem alın bu qızı,
Bacım alın bu qızı,
Suya gider Tatar kimin
Tendür salar fırın kimin

¹⁵ Hamit Zübeyir Koşay, **Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme**, Ankara 1944, s.22; Muhammet Abdullah, “Merasim El Zavaj İnda El Turkuman”, **Göbörü Dergisi**, S.18, Bahar 2002, Erbil, s.60.

¹⁶ Burhan Yaralı, “El Adat ve El Takalit ve El Mutakadat El Erbiliye”, **Göbörü Dergisi**, S.19, Kış 2004, s.56–57, 56.

¹⁷ Abdülkadir İnan, **1998, a.g.e., C.1**, s.347.

Yer süpürir aslan kimin

Tikiş tiker inci kimin

Gelin alın bu qızı¹⁸

Evlenecek oğlanın ailesi, bir kız üzerinde anlaştıktan sonra, oğlanın annesi başka bir kadınla kızın bulunduğu evin kapısını çalar, bahane olarak susuz olduklarını ileri sürer ve bir bardak su ister. Kız suyu getirirken boyuna posuna ve endamına dikkat ederler. Bundan sonra kapının arkasına, avlunun köşelerini iyice gözden geçirirler. Toprak, çöp görmezlerse bu kızın temizliğine delalet sayılır. Bu arada ocak başına kadar gidilir ve ocağı yakan ağacı yoklarlar; ağacın iki ucu kararmışsa kızın pintiliğine, cimriliğine, bir ucu kararmışsa temiz ve cömert olduğuna delalettir. Kızı görmeye giden kadınların biri, kıza başının seçmesini* teklif eder; başa iyi bakarsa müdebbir bir ev kadını olabilir, bir de kızın giydiği elbisenin kenarları buruşup buruşmadığına dikkat edilir; eğer buruşmamışsa ev işleriyle uğraşır ve tembel olmadığına bir alamettir. Çünkü etekleri buruşuk olan kızın sürekli oturup çalışmadığına ve iyi bir ev kadını olmadığına delalettir. Bundan sonra kadınlar evden çıkmadan önce kızı öpmeyi de ihmal etmezler. Böylece kızın ağzından koku gelip gelmediğini de anlamış olurlar.¹⁹ Bununla birlikte kızın uykudan kalktığı zamanki halini görmek için sabahın erken saatlerinde evlerini ziyaret edilirdi.²⁰

Telafer'de evde halının üzerine bir testi su konulur. Gelini görmeye gelen anne ve diğer kadınlar, kızdan bu testi ile su doldurmasını isterler. Kız testiye su doldururken halının üzerine dökmezse iyi bir ev hanımı olduğuna, aksini yaparsa yani testiye su doldururken halının üzerinde dökerse iyi bir ev hanımı olmadığına yorumlanır.²¹

¹⁸ Nermin Neftçi, **Kerkük'te bulduklarım**, 2.baskı, İstanbul, Kerkük Vakfı Yay., 2003, s.44-45.

* Saça bakmak.

¹⁹ Kardeşlik, "Eskiden Kızı Almadan Önce Beğenme Usulü", Y.2, S.3, Temmuz 1962, s.45.

²⁰ Şakir Sabır Ziraatçı, "Kerkük'te Eski Toylar I", **Kardeşlik** Y.1, S. 1 Mayıs 1961a, s.44.

²¹ Hasan Casim Raşit El Şammam, "El Tagayyur El İctimai Fi Kasabat El Raşiydiyye", (Yüksek lisans tezi), Bağdat, Bağdat Ün., Edebiyat Fak., 1999, s.53.

Kızı daha detaylı bir şekilde kontrol etmek, yani kızın vücudunda bir arıza olup olmadığından emin olmak için kız hamama giderken oğlan tarafından bir grup kız hamama gider ve kızın vücudunu gözden geçirir.²²

Kayseri’de de gelin seçiminde hamamlar önemli bir yer tutar. Orada kızın vücudu, huyu, bohçasının içindekilerden marifetleri, bohçasının düzgün olup olmadığını, temizliği, el çabukluğunu vb. araştırılır.²³

Kerkük’e bağlı Beşir Köyü’nde iki taraf arasında razılık olunca, yaşlı bir kadın kız evine gönderilir. Kızın, akıllı, tedbirli ve vücut uzuvlarının sağlamlığını öğrenebilmek için gönderilen yaşlı kadın, bir takım usullere başvurarak haber getirir. Yaşlı kadın giderken üç kuru üzüm götürür. Kıza yaklaşınca başına bakmak için eteğine üzümü döker. Kadın kızın başına bakarken, kız dökülen üzümlerden birisini yerse, ağır başlı ve akıllı olmadığına bir delalettir. Beşir’de akıllı kıza “uz” denilir. Yaşlı kadın bu sefer arkadan kızın eteğine bakar, buruşukluk varsa kızın tembelliğine ve ev işleriyle uğraşmadığına bir işarettir. Çünkü buruşukluk fazla oturmaktan ve çalışmamaktan meydana gelir. Yaşlı kadın kızın peltek olup olmadığını öğrenmek için onunla epeyce konuşur ve onu konuşturur.²⁴

Bütün bu kontrol etme işlemleri sonucunda kız beğenilirse “*Qaşla burın qapıda durın*”, beğenilmezse “*Qaşla dudağ buyrın gideğ*” gibi atasözleri kullanılır.²⁵

Eskiden bölgede kızın güzelliğini dile getirmek için genellikle şu ifadeler kullanılırdı: “*Mina boylı, fındıq burın*”, “*ala gözlü, çatma qaşlı*”, “*qeytan dudağ, pembe yanağ*”, “*ince belli, ince diş*”, “*çelebi ayağ, qelem barmağ*”, “*xıyar bilekli, şüşe gerdanlı*”, “*ay suratlı, sırma saçlı*”, “*kemend hōrikli*”, “*sona yerişli*”, “*çarxma yeriş*”, “*ceyran baxışlı*” vb.²⁶

Bölgede eskiden olduğu gibi günümüzde de kız seçiminde dikkat edilen en önemli husus kızın güzelliği, boyu posu değil, kızın soyu ve

²² Şakir Sabır Ziraatçı, 1961a, a.g.m., s. 44; Şakir Sabır Zabıt, a.g.e., s.39.

²³ Nevzat Türkten, “Kayseri Düğünlerinde Gelin ve Güveyin Seçilmesinde Uygulanan Dikkat Çekici Unsurlar”, III. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi Bildirileri 9–11 Ekim 1995 Konya, Ankara, KB. Yay., 1996, s.230.

²⁴ Mehmet Hurşit Dakuklu, a.g.m., s.31.

²⁵ Şakir Sabır Zabıt, a.g.e., s.39.

²⁶ Şakir Sabır Zabıt, a.g.e.,s.39.

huyudur. Çünkü insan güzellikten tez bıkar. Fakat güzel huydan bir ömür boyunca bıkmaz.

Anadolu'nun muhtelif yerlerinde kız görme veya kız beğenmede karşımıza çıkan en önemli hususlardan birisi insanın temizliğe verdiği önemdir. Huy, tertip, düzen, çalışkanlık ve becerilik de önem verilen diğer hususlardır. Bu yüzden ev halkı ve komşu kadınlarından oluşan dünür geziciler, sabah erkenden görülecek kızın evine giderler. Erken gitmenin sebebi, kızı sabahleyin ev işi yaparken görmek, böylece temiz ve hamarat, düzenli olup olmadığını anlamak içindir. Bu arada kızdan su istenir. Suyu veren kız, gelenek icabı su içilene kadar ayakta durur. Böylece gerek suyu içen gerekse diğerleri kızı iyice süzerler.²⁷ Kızın nezaketinin, saygısının kontrol edildiği bu davranış Anadolu'nun pek çok yerinde de uygulanmaktadır. Eş seçerken dikkat edilen, güzel, iyi huylu, ahlaklı ve saygılı olma özellikleri geçmişten günümüze hep aranan özelliklerdendir.²⁸

Yozgat'ta gelin adayını görmek için, erkeğin yakın akrabası, başta annesi ve kız kardeşi olmak üzere kıza görücü giderler. Görücüler kız evinin kapısından girer girmez her tarafı tetkike başlarlar. Evin temizliği, eşyanın tertibi, kız ailesinin hal ve vaziyeti ile alakadar olurlar. Kız evinde bir müddet oturduktan sonra gelin adayı içeri girer. En yaşlılardan başlayarak görücülerin ellerini öper ve bir kenara çekilir, orada söze karışmayarak oturur. Kız görücülerin yanına gelirken misafirlere kahve verilir ve kahveler içilince kız da görücülerin yanından ayrılır. Onun için görücüler kahve içerken çok ağır davranırlar. Kız görücülerin yanından çıktıktan sonra görücüler bir müddet daha oturur ve nihayet veda ederek evden ayrılırlar. Gelinlik kız, görücüler kapıdan çıkarken onları uğurlar ve ayrı ayrı hepsinin ellerini öper.²⁹ Burdur'da evlenmek isteyen gencin annesi veya akrabalarından birkaç kadın, seçtikleri kızın evine "görücülüğe" giderler. Kız evi gelenleri, misafir alma ananesine göre güler yüz ve tatlılıkla misafir odasına veya en temiz odaya alır. Kız kahve getirmeden evvel gelenlerin ellerini öper ve bir müddet sonra

²⁷ Ali Yakıcı, "Anadolu Düğün Geleneğinin Sosyal Hayata, Sanata ve Edebiyata Etkisine Dair", **MF**. Y.4, S.13, Bahar 1992, s.29.

²⁸ Işıl Altun, **2004, a.g.e.**, s.239.

²⁹ İhsan Nuri, "Yozgat'ta Nişan ve Düğün", **HBH**. Y.9, S.107, Eylül 1940, s.265.

kahveyi getirir. Kahve içilirken görücüler fincanın boşalmasını bekleyen kızın güzelliğine, kaşına, göğsüne, vücut biçimine bakarlar. Eskiden beri takip edildiği için münasip görülürse kızı annesinden başka bir gün isterler.³⁰

Bölgede eskiden kızın kusurlu olduğunu fark eden görücülerin eve girmeden kapıdan döndükleri olmuştur. Bölgede kullanılan “Dili gidişiri” (istemedi bir sözü dile getirmek veya bir sırrı ortaya çıkarmak) deyiminin hikâyesi bu olayı bize hatırlatmaktadır. Bu deyim hikâyesi şu şekilde anlatılmaktadır: “Zamanında bir kadının üç kızı varmış, üçünün de dilleri peltek ve tutukmuş. Bu kusurlarından dolayı kimse onlarla evlenmek istememiş. Bir gün tesadüfen başka bir köyden gelip kız arayan dilekçilerden birinin evlerine geleceğine dair haber almışlar. Kadın dilekçilerin önünde hiç konuşmamaları için, kızlarını tembih eder. Nihayet dört gözle bekledikleri saat yaklaşır. Kapı sesi gelir; anne ile üç kız sessizce misafirin girmesini bekler, ancak içeri giren olmayınca, kapının arkasında dilekçinin beklediğinden haberi olmayan kızlar, çıkan sesin bir köpekten çıktığını düşünerek, büyük kız *topet teşti yaladı* (Köpek teşti/leğeni yaladı) der. Ortanca kız annesinin tembihini hatırlayarak *nenem demedi selesme/ seleşme* (annem konuşma demedi mi), küçük kız da *neynesin dili didişiri* (ne yapsın dili gidişiyor/kaşınıyor) deyince dilekçiler kapıdan girmeden çekip gitmişler.”³¹

Günümüzde ise bu merasimlerin birçoğu değişmiştir. Yani erkeklerin birçoğu bir kızı beğendikten sonra annelerine söylerler. Anne ise bir akşam saatinde, çoğunlukla ikindi namazından sonra eskiden olduğu gibi yanına birkaç kadın alır ve kızı görmeye gider. Eve girince gelin olacak kız süslenmiş bir vaziyetle onların oturdukları odaya girer ve *hoş geldiviz safa getirdiviz* (hoş geldiniz sefa getirdiniz) der. Ama o odada fazla beklemeden bir başka odaya gider. Bir müddet sonra misafirlere meyve suyu/şerbet ikram etmek üzere tekrar misafirlerin yanına gelir. Şerbeti ikram ettikten sonra yine odadan fazla oyalamadan ayrılır. Oğlan annesi, ziyaret sebebini kızın

³⁰ İbrahim Zeki Burdurlu, “Burdur Düğünleri I” **HBH**. Y.10, S.1187, Ağustos 1941, s.226.

³¹Kardaşlık, “Folklor Mesellerimizden; Dili Gidişiri”, Y.2, S.11–12, Nisan-Mayıs 1963, s.53; İhsan Vasfi, **Irak Türklerinde Deyimler ve Atasözleri**, İstanbul, Kerkük Vakfı Yay., 2.baskı, 2001, s.79; Rabia Kocaman, **1996, a.g.e.**, s.113.

annesine bildirir; kızın annesi ise onlara “*kızdan sormak lazım, çünkü evlenecek olan biz değiliz, odur, bir de babası ve kardeşleriyle konuştuğuktan sonra size haber vereceğiz*” şeklinde cevap verir.

Kızın babası ve erkek kardeşleri, eskiden olduğu gibi çevreden kızlarına talip delikanlının nasıl biri olduğunu yani ahlakı, ailesi, işi vb. hakkında soruşturup araştırdıktan sonra kabul ederlerse, bir hafta veya on gün sonra evlerine gelen oğlan annesine tekliflerini kabul ettiklerini bildirirler. Tabi bu işlemler kızın razı olmasından sonra yapılır. Kız annesi yol parasının ne kadar olacağını, kızı için nelerin alınması ve yapılmasının gerektiğini oğlan annesiyle kararlaştırdıktan sonra erkeklerin bir araya gelmeleri için bir gün belirlerler.

Görüldüğü gibi günümüzde kız görme ve beğenme işlemleri eskisine göre birçok değişikliğe uğramıştır. Bunun sebebi dünyada yaşanan gelişmelerin etkisidir. Çünkü artık erkekler evlenmek istedikleri kız ile bir süre görüşüp konuşmaktadır. Ama yine de annelerin görüşmelerinde ve kızın istenilmesinde eskiden yapılan âdetler muhafaza edilmektedir.

Bununla birlikte günümüzde görücü usulü ile evlenmek isteyen çocuklar da vardır. Bu durumda oğlanın annesi bir kızın dilekçiliğine gittiğinde kızın annesi cevap vermek için bir süre ister. Bu esnada kızın babası veya erkek kardeşleri, oğlanın içki içip içmediğini, kumar alışkanlığının olup olmadığını veya utanılacak işler yapmış mı diye araştırır. Damat adayının soylu ve iyi bir aileden, çalışkan ve sabit bir gelire sahip olduğundan emin olduktan sonra kızın görüşünü alırlar. Kız kabul ettikten sonra oğlan annesine olumlu cevap verilir.

Görücü usulü ile yapılan evliliklerde erkek ile kızın arasındaki yaşın fazla olmamasına özen gösterilir. Çünkü erkekle kızın yaşları arasında fazla bir zaman dilimi olursa o evlilikte sorun yaşanacağına inanılır.

3.1.2. Görücülük, Dünürcülük ve Kız İsteme

Kızı görmeye giden anne ve diğer kadınlar kızı beğenirlerse, bir müddet sonra kızın konağına (evine) bir dilekçi (elçi), gönderirler. Bu dilekçi kızın annesine ilk önce erkeğin iyi ahlakından, terbiyesinden,

çalışkanlığından, becerilerinden, içki içmediğinden, kötü ve ayıp sayılan işlerden uzak durduğundan söz ettikten sonra *baxçavızdan bir gülü qoparmağa geldix* (bahçenizden bir gül koparmağa geldik), *size aqraba olmağa geldix* (size akraba olmaya geldik) gibi güzel ifadeler kullanarak kızı istediklerini söyler. Ayrıca söz arasında kızın ahlaklı, terbiyeli, iyi bir aileye mensup olduğunu söyleyerek anne ve babasına övgüler yağdırmayı da ihmal etmezler. Kızın annesi kızı vermeye razı olsa da hemen cevap vermez *bir neçe gün fırsat verin düşünëğ* (birkaç gün fırsat verin düşünelim), *Babasına, qardaşlarına danışağ* (babasına, kardeşlerine danışalım), *Allah nasip etmişse olu inşallah* (Allah nasip etmişse inşallah olur) gibi ifadeler kullanarak bir süre zaman ister.³²

Yukarıda belirtildiği gibi bölgede kız istemeye gidenlere genellikle “Dilekçi” ve “Elçi” denilirken, Türkiye’de çoğunlukla kız istemeye gidenlere “Dünürücü” denmektedir. Bazı yerlerde ise “*Kayalıkçı*”, “*Topçukal*”, “*Alıcı*”, “*İsteyici*” gibi yöresel kelimeler kullanılmaktadır. “Elçi” kelimesi daha ziyade Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde ve Güneybatı Anadolu’da kullanılmaktadır (Kahramanmaraş, Gaziantep, Erzincan, Bingöl, Nevşehir, Muş, Bitlis, Ağrı, Rize).³³

Kızın ailesi oğlanın ahlakını; mahallelerindeki berber, hamamcı, kahveci ve diğer meslek mensuplarından sorarak araştırır. Bu soruşturma bazen üç ay boyunca devam eder. Bu süre içerisinde kızın huyunu ve ahlakını daha iyi öğrenmek için oğlan tarafı kadınları sürekli olarak kızın evini ziyaret ederler.³⁴

Bazen kız kendi akrabalarından veya başka aileden biri ile sözlü ise veyahut ailenin yabancıya kız verme âdeti yoksa *qoyunımız varsa, qoçımız da var* (koyunumuz varsa koçumuz da var), bizim ailede *delikanlı vardı qızımız ona nişanlıdı*, veyahut da “*bizde yabancıya kız verme âdeti yoxtı*” gibi ifadelerle bu istek, kız evi tarafından reddedilir.³⁵

³² Şakir Sabır Ziraatçı, 1961a, a.g.m., s. 44; Mehmet Hurşit Dakuklu, a.g.m., s.30.

³³ Zümrüt Nahya, “Kız İsteme ve Söz Kesme Gelenekleri Üzerine Bir Atlas Denemesi” III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV. C. Ankara, KB. Yay., 1987.

³⁴ Şakir Sabır Ziraatçı, 1961a, a.g.m., s. 44.

³⁵ Mehmet Hurşit Dakuklu, a.g.m., s.30; Suphi Saatçi, a.g.b., s.320.

Şebek Türkmenleri Hz. Muhammet neslinden gelen seyitlere karşı büyük bir saygı ve hürmet göstermektedirler. Sıradan gelen bir şahıs seyitlerin nesebinden olan bir kız (*Ülviye*) ile evlenemez. Çünkü Ülviyenin nesebi daha temiz ve daha yüksek sayılır. Bu gibi bir evliliğe Şebek Türkmenleri arasında hiç rastlanmamıştır. Çünkü Ülviyeler herkesin kız kardeşi olarak görülmekte ve buna göre davranılmaktadır.³⁶

Olumlu bir cevap alınırsa damat olacak oğlanın annesi yanına birkaç yaşlı, itibarlı kadın alarak kızın evine gider. Kızın annesi, onlara kız için yol parasının ne kadar olacağını, onun için nelerin yapılması, nelerin yapılmamasını ve ne isteyeceklerini bildirir. Bu istekler bazen oğlan ailesine fazla gelebilir. O yüzden sorun yaşanır. Bu sorunu çözmek için, oğlan ailesi, hatırlı ve itibarlı bir tanıdığı kızın ailesine yollar. Bu kişiye bölgede “ricacı”³⁷ adı verilir. Ricacı çoğu zaman bu sorunu çözer. Bu sorun ortadan kaldırıldıktan sonra oğlan tarafı erkekleri ile kız tarafı erklerinin görüşmeleri için bir gün belirlenir.

Bu sıralarda oğlan veya oğlanın annesi veya ailesi ile düşmanlığı olan insanlar, evliliği bozmak için gelinin evine gidip oğlanın ve ailesinin aleyhine kötü sözler ve dedikodular söyler. Bölgede bu insanlara “*Reqip/Reqib*” denilir. Bu gibi dedikodular iki tarafın kavga etmelerine sebep teşkil ederdi. Kızı isteyen oğlan, reqiplerinin zulmüne karşı

Xane bugün
Xane meyxane bugün
Reqıbı dost qapısında
Bularam qana bugün

veya

Reqıbı dal göreydim
Gününü zal göreydim
Dilden lal, qulaxtan ker
Ki gözün kor göreydim

³⁶ Seyit Şemsettin Seyit Abbas, “Dirasat An El Şebek/6”, **Kardaşlık** Y.13, S.3–4, Temmuz–Ağustos 1973, s.6.

³⁷ Şakir Sabır Ziraatçı, “Kerkük’te Eski Toylar II”, **Kardaşlık**, Y.1, S. 2 Haziran 1961b, s. 34–35.

veya

Reqip derdiv beş ossın
 Beş iken on beş ossın
 Döşegiv çaqır tiken
 Yorğanıv ataş ossın
 Ekmegiv nar qabığı
 Dişleriv mumnan ossın
 Düşesen yüce dağdan
 Boynıv xurd ü xaş ossın³⁸

gibi hoyratlar söyler ve derdini dile getirir.

Kırgız Türkleri arasında, elçiler gidip kızı isteyince, kızı verme taraftarları “*Aile toplanalım, ağabeylerimize danışalım*” gibi sözlerle ilk iki gidişte genel de kızı vermez, hemen razı olduklarını bildirmezler.³⁹ Tıva Türklerinde ilk elçiliğe “*assa-belee*” yani “*ağız bahşışı/hediyesi*” denilir. Kız evine bu yüzden iyi konuşabilen bir kişiyle beyaz kadaka ve yiyecek içecek gönderiliyor. Erkek evi bununla önemli hediyelerin sonra adam olacağını belirtmek istiyor. Bu yüzden elçiliğin ilk bölümüne “*assa-belee*” deniliyor. Bununla birlikte elçilik (aytırar) birkaç bölümden oluşmaktadır.⁴⁰

Eskiden İstanbul’da ilk gidişte kız beğenilirse ikinci gidişte gözü açık ahbablarla birlikte tekrar kızın evine gidilir. Bu sefer erkek hakkında daha samimi ve övgülü sözler söylenir ve erkeğin resmî kız evine bırakılırdı.⁴¹ Malatya’da seçilen kızın evine akrabalarından veya mahallenin ileri gelenlerinden birkaç hanımla delikanlının annesi gider, kızı görürüler. Buna “*Dünür gitmek*” veya “*Görücü gitmek*” denir. Dünürde kızın annesi ile konuşulur ve kızın her halini görmek için güldürücü fıkralar anlatılıp kız güldürülür. Bu suretle dişleri, gülüş hali görülmüş olur. Kız beğenilirse, bu sefer de oğlan, kızın annesine methodilir ve “Allah’ın emriyle” kız istenir. Kızın annesi kocası ile görüşüp ondan sonra haber yollayabileceğini söyler.⁴²

³⁸ Şakir Sabır Ziraatçı, 1961b, a.g.m. 34.

³⁹ Kemal Polat, a.g.e., s.131.

⁴⁰ Güllü Yoloğlu, a.g.e., s.36.

⁴¹ Melahat Sabri, “İstanbul Düğünleri”, HBH. Y.2, S.23–24, 29 Mayıs 1933, s.236.

⁴² Halis, “Malatya’da Düğün Adetleri”, HBH. Y.3, S.26, 15 Temmuz 1933, s.29.

Bölgede anne, kız seçme, görme ve isteme işlerini yaparken çoğu zaman oğlunun haberi bile olmazdı. Bütün bu işlerin sonunda anne, bulduğu kızın özelliklerini oğluna şöyle anlatır: *“Oğlım senivçin bir qız taptım ki dünyayı axtarsav (ararsan) onun teki tapmayacaxsan, gözellixten güzel, axlaqtan axlaq... hele boyu çınara, bilekleri xıyara, ağzının küçüklüğü bademe, saçlarının telleri igneye, gözleri ceyrana, qaşları yengi doğmuş aya, yanaxları pembe qonca güle, dudaxları laleye, dişleri inciye, burnı fındıqa, gerdanı şişeye, su içende içinde su görünür, yerışı qaza benziri, köskü üzerinde turunçlar yerleşmiştir, qonışanda bülbüller susar, baxçada çiçekler açar.”* Oğlan, annesinin bu dediklerini duyduktan sonra düşüncenin derin denizine dalar ve kendisini dünyanın en sevinçli erkeğini hissedirdi.⁴³ Bununla birlikte eskiden anne veya görücülere bir güzel kız gösterdikten sonra düğün zamanında bir başka kızı gelin yaparlardı. Yani anne, kızlarından en güzeli gösterir ve düğün gününde en çirkinini verirdi.

Günümüzde bölgede eskiden olduğu gibi görücü usulü ile evlenmeler devam etse de özellikle büyük şehirlerde yaşayan gençler artık birbirleriyle tanışıp anlaşarak evlenmektedirler.

3.1.3. Söz Kesme

“Söz kesimi”, dünürçülük, kız isteme aşamasından sonra gelmektedir. Dünürçülük yoluyla anlaşan ailelerin, bu anlaşmalarını daha geniş bir çağrılı huzurunda sözle iyice pekiştirmelerine “söz kesimi” ya da “söz kesme” denmektedir. Söz kesiminde başlık ve hediyeler de konuşularak söze bağlanır.⁴⁴

Bölgede kadınlar yani kız ve oğlanın anneleri yol parası üzerinde bir anlaşmaya varınca bu sefer belirlenen günde damat olacak oğlanın babası, amcası, dayıları, kardeşleri, yanlarına memlekette itibarlı olan birkaç yaşlı adamı götürerek kızın evine giderler.

Kızın evine gidince kendilerini bekleyen kız tarafı erkekleri, onları güler yüzle karşılar ve oturur biraz sohbet ederler. Bu sohbetten sonra oğlanın

⁴³ Şakir Sabır Ziraatçı, 1961b, a.g.m, s.34–35.

⁴⁴ Sedat Veyis Örnek, 2000, a.g.e., s.191.

babası “Allah’ın emriyle peygamberin kavliyle” kızı babasından ister. Baba kızı isterken yaygın olarak “*Baxçavızdaki gülü almağa gelmişix* veya *qopartmağa gelmişix*” ifadesi kullanır. Kız babası kızını vermeyi kabul ettiğini “*qız sizivdi oğlan da sizivdi* (kız sizin oğlan da sizindir) ifadesiyle dile getirir. Kız babası, kabul etme kararını söyledikten sonra mecliste oturan bütün erkekler hep birlikte Fatiha sûresini okur. Bu esnada *helhele* (zılgıt) sesleri evin her tarafından yükselir.

Bundan sonra yol ve *kebin* (nikâh) miktarının tespiti konusunda konuşulmaya başlanır. Yol parası, yani gelin tarafına verilen para, gelin için alınacak hediye, altın, elbise ve diğer giderler için kullanılır. Gelin için ödenen Yol parasından, gelin ailesinin herhangi bir miktarı alması büyük bir ayıp sayılır. *Kebin* yani nikâh için tespit edilen miktar, nikâh aktinde yazılan Mihr-i Müeccel’dir. Yol parası bazen nişandan sonra verilse de genellikle daha önce ödenir. Buna Kerkük’te ve bölgenin birçok yerinde *Yol Aprmağ* denir. Ayrıca damat tarafından kız evine *Toyluğ* denilen pirinç, yağ, sebze, et ve tuz gibi gıda maddeleri gönderilir.⁴⁵

Yol parası üzerinde genellikle anlaşma yapmak kolay olur. Çünkü kadınlar daha önceden bu konu üzerinde anlaşmışlardır. Ancak oğlanın, kızı boşaması halinde ödeyeceği tazminat yani *Kebin* (nikâh) parası anlaşması genellikle uzun zaman alır. Kızın babası büyük bir meblağ ortaya atar; orada bulunan cemaat, bu meblağı normal bir miktara getirmeye çalışırlar.⁴⁶ Bütün konuda anlaşma sağlandığı takdirde, iki çiftin sözü kesilmiş sayılır; hayır dua ve dilekler eşliğinde ve neşeli bir hava içerisinde şerbet (meyve suyu vb.) içilirdi.

Bazen Fatiha sûresi okunduktan sonra “*Şerbet Gecesı*” adı ile bilinen gece için tarih belirlenir. Bütün masrafları damat tarafından karşılanan bu geceye davet etmek için erkek davetlilere, damat akrabalarından bir erkek, kadın davetliler için de damat akrabalarından bir kadın gönderilirdi. Bu gecede davetlilere gül suyu (bazen nar, üzüm vb. meyveler) şeker ve su

⁴⁵Suphi Saatçi, **a.g.b.**,s.321; Şakir Sabır Ziraatçı, **1961a**, **a.g.e.**, s.44; Mehmet Hurşit Dakuklu, **a.g.m.**, s.31.

⁴⁶ Ümit Tokatlı, **a.g.m.**, s.33.

kariştirilerek hazırlanan şerbet ikram edilir. Şerbet gecesinde kadınlar ve erkekler ayrı odalarda oturur. Şerbet gecesine katılan seyit, molla, din adamı ve hazır bulunan davetliler hep birlikte Fatihe sûresini okuduktan sonra herkes “Allah xerli etsin, bir yastuğxta qocalsınnar” (Hayırlı olsun Allah bir yatıkta kocaltsın) vb. dileklerinde bulunur ve şerbet içerler. Bu geceye damat katılmaz, kendi evinde kalıp kız tarafı ona şerbet gönderirdi. Bu şerbeti getiren ise damattan hediye ister. Bu hediye bazen para bazen de yiyecek veya giyecek olabilirdi.

Bölgenin bazı yerlerinde “Kese-biçe” denilen bir âdet vardır. Kese-biçe, damat tarafından kız tarafına verilen bir çeşit başlıktır. Buna göre başlık miktarından fazla giderlere erkek tarafı karışmaz.⁴⁷

Bölgede “Yo/” adı ile bilinen başlık parası, dünyanın birçok ülkesinde bu arada Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde özellikle kırsal kesimde hâlâ süregelen bir kültür kalıbıdır. Başlık Parası, evlenecek erkeğin ya da akrabalarının kız babası ya da akrabalarına yaptığı, toplumlara göre değişen hukuksal ve toplumsal uygulamaları içeren armağan niteliğinde bir ödemedir. Bu ödeme genellikle para, hayvan,(sığır, at, keçi vs.) çeşitli süs eşyaları ya da törensel değerler gibi şeylerdir.⁴⁸

Eski Türklerde “Başlık Parası” geleneği farklı kavramlarla özellikle “Kalın” kavramı ile açıklanıyordu.⁴⁹ Türkler arasında kız tarafına verilen bu ödemeye “Kalın” veya “Seb” deniliyordu.⁵⁰ Kaşagarlı Mahmut’a göre, Orta Asya’da Kazak, Kırgız ve Afganistan’daki Özbek Türkleri, Başlık olarak “Kalın” adı ile kızı, kız tarafına öncül vermekteydi.⁵¹ Kıpçak Türklerine ait olan “Ethefet-üz Zekiye Fil-Lugat-it Türkiyye” isimli eserde de “Kalın” kelimesine rastlanmaktadır.⁵²

⁴⁷ Ümit Tokatlı, **a.g.m.**, s.39.

⁴⁸ Mahmut Tezcan, **Türk Kültüründe Başlık Parası Geleneği (Kültürel Antropolojik Yaklaşım)**, Ankara, KB. Yay., 1998, s.1.

⁴⁹ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı Yay., 1988, s.256; Mahmut Tezcan, **a.g.e.**, s.14.

⁵⁰ Mahmut Tezcan, **a.g.e.**, s.15.

⁵¹ İhsan Hınçar, “Türklerde Başlık ve Mehir”, **TFA**. Y.25, C.15, S.295, Şubat 1974, s. 6899.

⁵² Ali Rıza Gönüllü, “Türklerde Kalın Âdeti”, **TK**. Y.XXXVII, S.317, Eylül 1989, s. 566.

Dede Korkut destanlarında da başlık âdetine rastlanmaktadır. Delü Karçar, kız kardeşi Banı Çiçek'i Bamsı Beyrek ile evlendirmek için Dede Korkut'a; *Dede kız karındaşumun yolına ben ne ister isem virür misün? der, Dede, aydur: virelüm dedi, görelüm ne istersen. Delü Karçar aydur: bin buğra getürün kim maya görmemiş ola, bin dahı aygır getürün, kim hiç kısağa aşmamış ola, bin dahı koyun görmemiş koç getürün, bin de kuyruksuz kulaksız köpek getürün, bin dahı püre getürn mana didi.*⁵³

Günümüzde başta Moğollar, Altay ve Afganistan Türkleri⁵⁴ olmak üzere birçok Türk topluluğu arasında ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde de bu gelenek mevcuttur.⁵⁵

Kırgız Türklerinde evliliğin yapılabilmesi için Kalın'ın verilmesi en önemli koşuldur. Eskiden Kalın'ın miktarı çok büyük olduğundan toplumun bazı kesimleri, yeterli sayıda hayvanı veya diğer maddî serveti olmadığından evlenememişler. Yapılan araştırmalara göre Kalın'ın ortaya çıktığı ilk dönemlerde Kalın; kızın babasına ve ailesine değil, mensup olduğu boya verilmiştir. Ancak sonraları, önce dar akraba çevresine ve sonra babasına verilmeye başlanmıştır. Aynı zamanda Kalın güveyin sadece babasından değil, gelin alacak aileye bir sosyal yardım, dayanışma niteliğinde bütün akraba grubundan toplanırmış. Bu gelenek ancak sonraları kabile soyluları tarafından düğün vergisi şekline getirilmiştir.⁵⁶ Altay Türkleri arasında kız istemeye giden gencin ailesine kızın anne ve babası onu vermeye razı olurlarsa, Kalın adı verilen başlıkta anlaşmaya çalışırlar.⁵⁷

Bölgede yapılan saha çalışması sonucunda, gelin için alınan Yol Parası gelin ailesi tarafından gelinin evlenme masrafları için harcandığı görülmüştür. Irak'ta yaşayan Araplar başta olmak üzere diğer etnik gruplar arasında kızın başlık parasının büyük bir miktarı kızın babası veya erkek kardeşleri alır. Ancak Türkmenler arasında eskiden olduğu gibi günümüzde

⁵³ Muharrem Ergin, 2004, a.g.e., s.126-127.

⁵⁴ Mahmut Tezcan, a.g.e.,s.15; Ali Rıza Gönüllü, a.g.m., s.567.

⁵⁵Mürsel Köse, "Kars'tan Derlemeler/Evlenme Sırasında Başlık/Ağırlık Âdeti", TFA. Y.17, C.10, S.200, Mart 1966, s.4023-4029; Ahmet Turan, "Törelimizde "Kalın"(Başlık) Âdeti", MF. Y.3, S.12, Kış 1991, s. 39-42; Mahmut Tezcan, a.g.e., s.15; Ali Rıza Gönüllü, a.g.m., s.567.

⁵⁶ Gülnisa Aynakulova, a.g.m., s.96.

⁵⁷ Fatma Özkan, a.g.b., s.600.

de bu işin yapılması hoş karşılanmayan ve çok ayıp sayılan bir davranıştır. Hatta yapılan tespitlere göre bu âdet yavaş yavaş ortadan kalkmaktadır.

Günümüzde yeni ev için alınan malzemeler ve eşyalar, müşterek olarak hem kız hem oğlan tarafından ödenir. Bu konuda ailelerin birçoğu görüşlerini bize şöyle anlattılar: *“İster erkek ister kız ev için ne alırlarsa alsınlar sonuçta o malzemeyi biz değil, onlar kullanacaklar. Hayatın koşulları çok zor olduğu için kadının kurulacak yuvada katkıda bulunması düşüncesiyle ev eşyası ve ev masraflarında kocasına yardım etmesi gayet doğal bir davranıştır. Biz sadece onların mutlu ve sevgi dolu bir hayat sürmeleri için hem dua eder hem de yardıma ihtiyaç duydukları zaman onlara yardım ederiz.”*

3.1.4. Nişan ve Nişanlık

Nişan, söz kesildikten sonra evlilik töreninde yapılan ilk aşmadır. Nişan töreni daha çok kız tarafının sevincini içeren bir törendir. Bu tören genellikle kız evinde yapılmaktadır. Tören, düğün için bir hazırlık olarak görülmektedir.

Kadınlar arasında yapılan nişan törenine bölgede *“Nişan Şirinliği”*, *“Nişan Şirinniği”*, *“Şirinliğ”* adı verilir, yani şerbet içilir.

Nişan töreninden önce Nişanlık olarak kız evine kız için bir *qat asbab* (birtakım elbise), *üzük* (yüzük), *sırğa* (küpe), pabuç gibi hediyeler⁵⁸ ve kıza oğlan evinden sürme, *xinna* (kına), sabun, ayna, tarak, başörtüsü ve elbiseler yanında bir miktar da kara üzüm gönderilir. O gün kız süslenir ve müstakbel kaynanasının getirdiği elbiselerden en çok beğendiğini giyerek misafirleri karşılar. Törenin ertesi günü, kız evi kara üzümü komşu ve akrabalara dağıtır.⁵⁹

Nişan törenine akraba, komşu ve tanıdık kadınlar davet edilir. Şirinliğe yani nişana damadın yakınları da davet edilir, davetliler ellerinde hediye olarak kumaş yahut para getirir.⁶⁰ Törende bütün kızlar ve kadınlar, çalıp oynar ve geleneksel Türkmen türküleri, mani ve hoyratlarından söylerler.

⁵⁸ Şakir Sabır Ziraatçı, 1961a, a.g.m., s. 44.

⁵⁹ Ümit Tokatlı, a.g.m., s.34.

⁶⁰ Mehmet Hurşit Dakuklu, a.g.m., s.31.

Tören oldukça neşeli bir hava içerisinde yapılır. Bu törenlerde, bazı kadınlar evlendirmek istedikleri oğulları için kız bakmaya çalışırlar. Bu törenden sonra kız adaxlanmış olur. Bölgede nişanlı kıza “Adaxlı”, “sözlü”, “nişanlı”, “Fatihası oxınmış” vb. adı verilir.

Eskiden bölgede sözü kesilen kız evleneceği erkek nasıldır bilmez, soramaz, utanır kaçar. Etraftaki kadınlar *kürekeni* (damadı) anlatacak sözler açar. Adaxlısı ihtiyarsa (yaşlıysa)

Gence varan yumruğ yer

İhtiyara varan quyuğ yer

diye söz açarlar.

Parasız pulsuz ama iyi bir soydansa *Xanadandan xata çıxmaz* (handandan hata çıkmaz), Çirkin biçimsizse: *Aş ekmek döğü yinilsin özü bir erkekti* (aş ekmek değil ki yenilsin bir erkektir) denilir. Kızcağız bu söylentilerden, ömrünü bağlayacağı adamı, gözünde canlandırır. Meraklanır, düşünür, sararır solar.⁶¹

Eskiden bölgede nişanlılık dönemi için belli bir süreye bağlı kalınmazdı. Bazen bu süre bir ay sürerken bazen de altı ay, bir yıl veya iki yıl da sürebilirdi.

Anadolu'nun birçok yerinde⁶² tespit edilen nişanlılık dönemi dinsel bayramlara denk gelirse oğlan evi, örneğin, Kurban bayramında kıza kurbanlık olarak koç gönderir. Ramazan Bayramı'nda ise kız ve oğlan evi karşılıklı olarak birbirlerini iftar yemeğine çağırırlar ya da yiyecek içeceklerle donatılmış iftar sinisini (tepsisini) yollamak âdeti, bölgede eskiden olduğu gibi günümüzde de yaygın bir âdettir.

Türk dünyası ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde Nişan törenleriyle ilgili âdetler zenginlik ve çeşitlilik göstermektedir.

Çukurova Bölgesi'nde, nişan için kız evine iki davar gönderilir. Yemek için sebze, nohut, meyve ile birlikte yemekleri yapmak için iki ahçı, kız evine nişan günü gider. Ekmek ve yemekler pişirilir. Düğün ve nişanlarda yufka

⁶¹ Nermin Neftçi, a.g.e., s.46.

⁶² Sedat Veyis Örnek, 2000 a.g.e., s.194.

ekmek, kadınlar tarafından pişirilir.⁶³ Bilecik'te söz kesiminden sonra tespit olunan bir günde oğlan tarafından giden birkaç kadın, kız evinde karşılanır. Oğlan tarafı beraberlerinde kıymetli hediyeler götürürler. Bunlar ekseriyetle kıza elbise, küpe, yüzük, altın gibi şeylerdir. Bu hediyeler oğlanın zenginliğine münasıptir. Kız tarafı misafirlerine çay, şerbet ikram eder, çörekler ve tatlılar verir.⁶⁴ Naldöken Tahtacıları arasında genellikle akşam saatlerinde yapılacak olan nişan merasimi için gerekli şerbetlik, kına ve içki gibi şeyler de beraber gitmiştir. Herkes toplanıncaya kadar gelen kadın ve kızlar, kendi aralarında çalgı çalarak oynaşırlar. Vakit gelince bir kadın (Dede karısı), mürebbi karısı veya sevilen, sayılan bir kadın ortaya gelir ve nişan hediyelerini de getirirler. Yüzüğü alır, kızın da elini tutarak; *“peygambere salâvat sallı âlâ Muhammet kutlu olsun diyenin akıbeti hayır olsun”* der. Herkes hayır olsun der. Bu üç defa tekrarlanır ve yüzüğü kızın parmağına takar.⁶⁵

Gagavuz Türkleri'nde nişan, ağız arandıktan ve kızdan “evet” cevabı alındıktan sonra yapılan bir gelenektir. Buna bazen *“annaşmak”*, *“yavuklu etmek”*, *“Yavuklu olmak”*, *“söz vermek”*, *“laf”*, *“laf bırakmak”* da derler. Nişanda beyin yakınları adamları (akrabaları) gelirler. Gelenlerin sayısının çift olması gerekir. Onlar, kendileri ile kanıska “Tavuklu gülaç”, içecek ve gelin için hediye götürürler. Gagavuzlar gelin için götürülen hediyelere “nişan” derler.⁶⁶ Özbek Türklerinde belirlenen bir günde erkek tarafı hediyeleri ile beraber kız evine gider. Bundan sonra nişan takılarak kız tarafına hediyeler verilir. Nişanda misafirlere hamur işleriyle beraber şerbet ikram edilir. Her iki tarafın hazırlıkları tamamlandıktan sonra, gelinin dayısı bir ekmeği ikiye bölüp, iki eliyle tutup *“Bana bu bir ekmeğin iki parçası yüreğimde yakındır, sol elimde tuttuğum yeğenim, sağ elimde tuttuğum damadımız, şu iki gencin birleşmesi, bizim dostluğumuzu kuvvetlendirsin”* dedikten sonra sol elinde tuttuğu gelini temsil eden ekmeği damadın vekillerine, sağ tarafta tuttuğu ekmeği de kızın vekillerine verir. Damadın vekilleri bu ekmeği damadın

⁶³Canan Yıldız, “Evlenme ile İlgili Âdetlerimizin Halk Bilimi Açısından Tetkiki”, (Yüksek lisans tezi), Erzurum, Atatürk Ün., Sos. Bil Ens. 1995, s.21.

⁶⁴ Osman Şevki, “Bilecik Düğünleri”, **HBH**. Y.3, S.25, 15 Haziran 1933, s.9.

⁶⁵Rıza Yetişen, “Naldöken Tahtacıları XXI, Naldöken Tahtacılarında Nişan”, **TFA**. Y.28, C.17, S.325, Ağustos 1976, s.7733.

⁶⁶ Güllü Yoloğlu, **a.g.e.**, s.41-42.

babasına verirler, baba ise bu ekmeği ufalayarak yakınlarına verir. Buna “*Ekmek kırma*”⁶⁷ denir. Bununla iki tarafın akrabalığa razı olduğu anlaşılır. Nogay Türkleri arasında söz kesmeden kısa bir zaman sonra nişan toyu yapılır. Evlenecek yiğit tarafı, bu defa daha çok hediyelerle gelir; anne ve babasına, kardeşlerine, yakın akrabalarına da hediyeler verilir. Verilen başlıca hediyeler şunlardır: a) *kız için: gelinlik (al veya beyaz ipekten) fistan, tel, diğer süs eşyaları, altın (2 sultanhamit, 2 hürriyet, 1 beşbirlik, kalım parası, anası için süt hakkı parası), b) annesi, babası, kardeşleri ve yakın akrabaları için ayrı ayrı bohçalar.* Bununla beraber nişan toyu akşamı yaşlılar için sofralar kurulur, gençler eğlence düzenlenir (cıyan toplantı).⁶⁸

Günümüzde ise bölgede kız için nişanlılık alınırken, damadın annesi veya kız kardeşi veya da gelinin annesi ve kız kardeşi gelinle beraber çarşıya gider ve gelin için altın takılar, elbise, makyaj vb. nişan malzemeleri alırlar. Bazen de damat bizzat bu gruba katılır. Alınan eşyalar genellikle, altın takılar, bir veya iki takım elbise, ev için giyilen entari, iki çift ayakkabı, terlik, makyaj malzemesi vs. Ancak alınacak altın miktarı daha önceden anlaşılır, yani yol parasından söz edilirken kız için alınacak altının ne kadar olacağı da peşin olarak belirtilir. Bununla beraber damat, kaynanasına ve eşinin kız kardeşine birer hediye alır. Kaynanasına alınan hediyeye “*Süt Hakkı*” denilir.

Eskiden gelin eşini düğün gecesine kadar görmezken, günümüzde görücü usulü ile evlenen damat da genellikle haftada birkaç gün gelinin evini ziyarete gider. Ancak damat gelinle otururken genellikle kızın annesi veya kız kardeşlerinden biri de odada bulunur. Gelin ve damadın yalnız bırakmaları hoş görülmez ve ayıp sayılır.

Düzenlenen nişan töreninde günümüzde eskiye göre bazı değişiklikler olmuştur. Kürekenin (damadın) maddî durumu iyi olursa hem nişan da hem

* Doç. Dr. Fatma Açıık'ın belirttiğine göre Özbek Türkleri arasında bu pratiğe “*Nan Sındırma*” da denilmektedir.

⁶⁷ Selami Çınar, “*Özbekistan Türklerinin Dini Tarihi ve Halk İnanışları*”, (Yüksek lisans tezi), Ankara, Ankara Ün., Sos Bil. Enst., 1995, s.79.

⁶⁸ Mehmet Ali Ekrem, “Nogay Türklerinde Kız İsteme, Söz Kesme ve Düğün”, **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, IV. Cilt (Gelenek, Görenek ve İnançlar)**, Ankara, KB. Yay., 1992, s.93.

de düğünde büyük bir parti düzenlenir. Maddî durumu iyi olmayanlar küçük bir parti düzenler. Bu partiye sadece kadınlar katılırsa da az sayıda akraba erkekler de bulunur. Ama genel olarak bu partide erkekler bulunmaz. Nişan törenine damat on dakikalığına gelir ve hem yüzüğü yani nişan yüzüğünü hem de diğer altın takıları geline takar. Gelin de daha önceden aldığı yüzüğü kürekenin eline takar. Eskiden de olduğu gibi küreken gelinin eline, yani parmağına yüzüğü takarken peygamber efendimize salâvat getirilir ve hayırlı dualar edilir. Nişan töreninde hem gelin hem de küreken nişan yüzüğünü sağ elin yüzük (selb ağacı) parmağına⁶⁹ takarlar. Düğün gecesi ise bunu sol ele takarak değiştirirler. Günümüzde yapılan nişan töreninde gelin genellikle pembe renkli nişan elbisesi giyer. Düğünde ise beyaz giyer. Ancak yukarıda belirtildiği gibi kürekenin maddî durumu iyi olursa büyük bir tören yapılır. Törene ses sanatçıları çağırılır. Bu törene hem erkek hem de kadınlar katılırlar. Parti üç veya dört saat sürer. Türkü, mani ve hoyratlar söylenir.

Nişan törenlerinde, günümüzde şerbet, külçe ve geleneksel Türkmen yemekleri ikram edilir. Son günlerde yapılan bu törenlerde lokantalardan hazır alınan ekmek arası hamburger, köfte ve döner gibi yiyecekler de ikram edilmektedir.

Yukarıda gördüğümüz gibi hem Türk dünyasında hem de bölgede her zaman nişan törenine önem verilmekte ve büyük bir şenlik havası içerisinde kutlanmaktadır.

Bölgede günümüzde yapılan nişan törenleri eski nişan törenlerine göre bazı değişiklikler gösterse de eski âdet ve geleneklerin birçoğu muhafaza edilmiştir.

3.1.5. Nikâh Kıymak (Kebin Kesmek)

Evlilik birliğinin kurulmasının ikinci aşaması, karşılıklı ve birbirine uygun olarak açığa vurulan evlenme kararının, daha doğrusu evlenme

⁶⁹Irak Türkmenleri arasında parmakların isimleri şöyledir: *Baş Barmağ, Şahadat Barmağı, Uzun Haccı, Selb Bacı, Küçük Bacı.*

bayanının kanunla yetkili kılan görevli tarafından tespit ve tescil işlemidir ki buna nikâh veya nikâh kıyma diyoruz.⁷⁰

Halk hukukunda uygulanan yöntemde göre nikâh işlemi iki biçimde gerçekleştirilir. Birinci yöntemde evlilik birliğini kuracak olanlar bir araya getirilmek suretiyle nikâh kıyılır. Fakat daha uygun olan ikinci yöntemde göre nikâh işlemi tarafların yokluğunda yapılır. Bunun için bir ya da iki kişi kızın evlenmeye yönelik irade beyanını alır. Bu beyan tanık sıfatıyla imama aktarılır, ondan sonra nikâh kıyılır.⁷¹

İster yasal yoldan isterse yasalardan kaçırılarak gerçekleştirilmiş olsun, nikâhın amacı; kadın-erkek beraberliğini ilan etmek, toplumun gözünde geçerli saymak, kutlamak ve kutsamaktır.⁷²

Irak Türkmenleri arasında nikâh kıymaya *Kebin Kesmek* denilmektedir. Kebin kesmek işlemi iki bölümden oluşmaktadır; hem kadı/hâkim tarafından kızın evinde kıyılan ve resmî olarak mahkeme evrakları içinde tescil edilen hem de mola veya şeyh yani bir din adamı tarafından kıyılan nikâhtır.

Genellikle nikâh düğün tarihinden çok önceleri kıyılır. Nikâh için bütün dost ve akrabalar davet edilir. Nişan, nikâh ve düğün için yapılan davet haberlerini “yenge” adı verilen kadın gerçekleştirir.⁷³

Eskiden kebin kesmek işlemi şu şekilde yapılırdı: Küreken (damat) gelinin evine gider ve kadı/hâkim eve gelirdi. Bir kapının arkasında kadınlarla bir arada bekleyen geline hâkim; “*Kızım Allah’ın emriyle peygamberin kavliyle helalliğe filan oğlu filanı kabul eder misin?*” diye sorardı. Gelinin yanında bulunan kadınlar, hemen cevap vermemesi için gelini uyarırlardı. Gelin son defa soran hâkime “*Evet*” deyince bu sefer kürekenin yani damadın fikri sorulurdu. Erkek davetlilerle bir arada bulunan damat da “*kabul ediyorum*” deyince şerbetler içilir ve şeker dağıtılırdı.⁷⁴ Gelin kürekenin evine gittikten sonra bir mola gelip gelinin Aktını okurdu (inna fetehna suresinden sonra

⁷⁰Süleyman Kazmaz, “Halk Hukukunda Evlenme Sözleşmesi”, **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, IV. Cilt (Gelenek, Görenek ve İnançlar)**, Ankara, KB. Yay., 1992, s.179.

⁷¹Süleyman Kazmaz, **a.g.b.**, s.179.

⁷²Sedat Veyis Örnek, **2000, a.g.e.**, s.198.

⁷³Suphi Saatçi, **a.g.b.**, s.321.

⁷⁴Şakir Sabır Ziraatçı, **1961b, a.g.m.**, s.34; Suphi Saatçi, **a.g.b.**, s.321.

fatiha verilir). Mola aktı okurken gelinle kürekenden birbirlerini kabul ettiklerine dair sorular sorulurdu.⁷⁵

Şebek Türkmenleri arasında nikâh kıyılırken pirin gelmesi gerekir. Pir gelmeden nikâh kıyılmaz.⁷⁶

Bölgede dinî nikâh kıyılmadan nikâhın tam olduğu kabul edilmemekte ve yapılması dinin bilhassa evliliğin önemli bir şartı olarak görülmektedir.

Nikâh kıyılırken eskiden olduğu gibi günümüzde de yeni çiftin hayatları açık olsun diye, her şeyin açık, bilhassa pencereler, düğümler ve avuçların açık olmasına dikkat edilir. Bir bardak veya bir tas suyu dökmek de ihmal edilmez. Bu pratiğin su kültü ile ilgisi vardır.

Bazı yerlerde nikâh sırasında makas veya cep çakıyı açıp kapayarak büyü yapıp damadı bağlayabilecek düşmanlardan korkulduğu için merasim gizli yapılır. Nikâh kıyıldığı sırada, damadın yakınlarından biri kız evinin dış kapısında bekler. Bunun sebebi, damadın düşmanları kapıya “sürme” dökebilmesidir. Sürme dökülünce damat bağlanmış olur. Nikâh kıyıldığı sırada hazır bulunanlar, parmakları açık, elleri bacaklarında otururlar. Çünkü Fatiha sûresi okunduğunda parmaklar birbirine yapışık halde ise damat bağlanır. Düşmanlara damadı bağlama fırsatı vermemek için, akrabalardan biri, nikâh sırasında bir iplik düğümler ve düğün yani toy günü onu çözerek büyüü bozmuş olur.⁷⁷ Bununla birlikte gelinle kürekenin aralarını bozmak ve kürekeni bağlamak maksadıyla bazen nikâh sırasında Kuran-ı Kerim'in ayetlerini ters okuyan kötü niyetli insanlar vardır.

Yaygın bir inanca göre, kebin kesildiği (nikâh kıyıldığı) anda özel bir dua okunur ve düğüm yapılırsa, o düğüm açılmayınca küreken evlenemez; yani cinsî görevini yerine getiremez ve bağlanır. Ayrıca kebin kesilen kızın saç telleri evleninceye kadar yerlere atılmaz, atılırsa uğursuzluk yaşanılacağına inanılır.⁷⁸

⁷⁵ Şakir Sabır Ziraatçı, **1961b**, **a.g.m.**, s.34.

⁷⁶ Seyit Şemsettin Seyit Abbas,, “Dirasat An Elşebek”, **Kardaşlık** Y.13, S.3-4, Temmuz–Ağustos 1973, s.6.

⁷⁷ Ümit Tokatlı, **a.g.m.**, s.34; Abdullah Muhammet; **a.g.m.**, s.57.

⁷⁸ Şakir Sabır Zabıt, **a.g.e.**, s.40.

Nikâh kıyıldıktan sonra hazır bulunan cemaat kürekeni öper ve güzel dilekler dilerler. Kadınlar da gelini öper ve yine güzel dilekler ve temennilerde bulunurlar. Bu temenniler çoğu zaman şu ifadelerden ibarettir; “*Günün ağ olsun* (Günün aydın, ak olsun), “*Bir yastuğta qocalasız, yaşlanasız inşallah* (Bir yastıkta yaşlanacaksınız inşallah), “*Başa qeder şad olassız inşallah*” (Sonuna kadar şad olursunuz inşallah) vb.

Bölgede İslam dininin belirli şartlar altında dört eşe izin verilmesinden dolayı eskiden Türkmenler arasında iki evlilik yapan erkekler olmuştur. Günümüzde ise nadir olarak bu tür evliliklere rastlanmaktadır. Ancak, karısı kısır olan bir adam çocuk sahibi olmak için başka bir evlilik yapabilir. Türkiye’de birden fazla kadınla evli adamın kadınlarından her birine “*Kuma*” denilirken bölgede “*Günü*”^{*} denilir.

Türkmenler arasında son 20–30 yılda bu tür evliliklerin çok az sayıda yapıldığı araştırmalar sonucunda tespit edilmiştir. Ayrıca Irak’ta başta Araplar olmak üzere diğer etnik gruplar arasında dört kadınla evlenmelerin devam ettiği görülmektedir.

Türk dünyasının her yerinde nikâhın kıyılması, temelde aynı olmakla birlikte uygulamalarda çeşitlilik vardır.

Sinop’ta nikâh çoğunlukla mahalle camilerinde ve çok itinalı bir merasimle kıyılır. Son zamanlarda nikâh merasimi daha ziyade evlerde ve çağdaş esaslara uygun bir şekilde akit ve icra edilmektedir. Muhafazakâr aileler camilerde kıyılan nikâhların aile hayatında saadet ve intizam temin edeceğine inanmaktadırlar. Akdin icrasından sonra kız evine, aynı zamanda nikâhın kıyıldığını haber vermek üzere maddî duruma göre erkek tarafından hazırlanan “*elvan şeker, gülsuyu, kahve ve kahve şeker*” vb. gibi tatlılardan ibaret hediyeler gönderilir. Bu hediyeler kız evine gelecek misafirlere ikram edilir.⁷⁹ Bergama ve çevresinde dinî nikâh kıyılırken kısa bir sohbet edilir. Nikâhta hazır bulunanlara lokum ikram edilir. Nikâha gelinler pek katılmaz. Geline vekâleten babası katılır. Bazı yörelerde ise resmî nikâhta olduğu gibi

* Erbil şehrinde yaşayan Türkmenler arasında Günü’ye “*Cünü*” denilir.

⁷⁹ M. Şakır Ülkütaşır, “Sinop’un Eski Düğün Âdetleri”, **HBH**, Y.9, S.97, Kasım 1939, s.1.

dinî nikâhta da gelin bizzat hazır bulunmaktadır.⁸⁰ Mersin Tahtacıları'nda resmî nikâh işlemleri düğünden önce yapılır. Bunun yanı sıra Tahtacılar arasında uygulanan, Dede'nin veya sülalesinden bir kişinin öncülüğünde yapılan Tarikat Nikâhı adı verilen tören de mevcuttur. Özellikle 1960'lara kadar evliliğin meşru kabul edilmesi için söz konusu uygulamanın yerine getirilmesi gerekmekteydi. Ancak günümüzde sadece Dede veya onun sülalesinden kimselerin bulunduğu bazı yerleşim birimlerinde bu tür nikâh töreni yapılmaktadır.⁸¹

Kıbrıs'ta nikâh töreni, ailelerin kararlaştırdıkları bir günde (genellikle öğleden önce) imamla, imamın yanında bulunan iki hanımın kız evine gelmesi ile başlar. Kızın sağında ve solunda duran iki hanım (genellikle kızın yakın akrabaları olur) arkadaşıyla kapı veya perde arkasında durur. İmam kıza üç defa sorar; *vekilin olayım... oğlu... ile nikahını giyayım mı?* kız, utana sıkıla; "evee" der. Bu kez imam, kızın yanındaki şahitlere sorar; "cevap veren vallahi o mudur? Şahitler de "evee" der. Böylece imam camiye gider ve nikâhı kıyar.⁸² Kırgız Türkleri'nde nikâha başlarken iki şahit ve "ökül ana" ile "ökül baba" çağırılır. Nikâh eskiden daha çok vekiller ile kıyılırken günümüzde genelde gelin ve damat beraber imamın yanına gelir. Ortaya bir perde çekilir, gelin ve damat perdenin arkasında, imam, şahitler ve diğerleri ön tarafta oturur. İmam önce hazırlanan kâsedeki suya ve tuza dua okur ve üfler. Sonra Allah'ın kavli peygamberin sünnetini zikrederek önce damada ve sonra geline evlilik kararlarını şahitler huzurunda sorar. Damada

kızdı kabul tuttun bu? der kız,

-kabal tuttum diye cevap verir. Sonra kıza,

-Uludu kabul tuttun bu? diye üç kere sorar. Damattan da cevap aldıktan sonra nikâh duasını yapar. Sonra gelin ve damada okunan su içirilir, tuzdan tattırır. Dinî ve millî konularda vaaz ve nasihatte bulunulur, dua edilir.⁸³

Nogay Türkleri arasında cuma günü her iki taraf veya mahalle cemaatini

⁸⁰Harun Çelen, "Bergama ve Çevresinin Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", (Yüksek lisans tezi), Kayseri, Erciyes Ün. Sos. Bil. Ens. 1998, s.53.

⁸¹Ali Selçuk, a.g.e., s.138.

⁸²Erdoğan Saracoğlu, "Kıbrıs Köy Düğünleri ve Düğün Manileri", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV. C., Ankara, KB. Yay., 1987, s.177.

⁸³Kemal Polat, a.g.e., s.155.

toplar, Kuran-ı Kerim okunur, dua edilir, sofralar kurulur, yedi-sekiz çeşit yemek ikram edilir. Nikâh kıyılır (dinî nikâh). Erkek tarafından 10 kişi kızın evine gelir. Bunlara “kuda” denilir. Kudalar arasında bulunan güvey amcası ve dayısı, kızdan müsaade ister. Müsaade isteme şekli şöyledir: “Kızım (kız ismi), caukaytar ulı...(güveyin ismi)e ak nekah etiyatırmız, razısan mı? Kızım....(isim) duşman çevirir oğlu...(isim)e ak nikah (mukaddes nikah) yapıyoruz(seni nikahlıyoruz) razı mısın? Kız “Razıyım” derse dinî nikâh kıyılır, demezse kıyılmaz.⁸⁴

Bölgede günümüzde resmî nikâh mahkemede kıyılır. Nikâh gününde, kız yani gelin ve gelin tarafından anne veya kız kardeşleri, erkek tarafından ise başta kürekenin baba ve annesi olmak üzere kalabalık bir grupla mahkemeye gidilir. Hâkim onların resmî nikâhlarını kıydıktan sonra mahkemede helheler eşliğinde başlarına şeker serpilir. Eskiden olduğu gibi günümüzde de gelin ve kürekenin başlarına serpilene bu şirinlik bir “saçı” şeklindedir. Saçı, Şamanist ve Müslüman Türklerin evlenme törenlerinde değişik pratikler halinde karşımıza çıkmaktadır.⁸⁵

Resmî nikâh mahkemede kıyıldıktan sonra küreken, babası, annesi ve ailesinden birkaç kişi ile beraber gelinin evine gelir ve öğlen yemeğini orada yerler.

Dinî nikâha gelince bazen molla, şeyh veya bir din adamı eve getirilir, bazen de damatla gelin yine baba, anne ve birkaç kişi eşliğinde imamın bulunduğu yere yani mescide veya Şii Türkmenlerin Hüseyniye’sine gider ve orada dinî nikâhları kıyılır. Bu dinî nikâhın zamanlaması aileden aileye değişmektedir. Kimi ailelerde resmî nikâhın kıyıldığı günde yapılırken kimi ailelerde birkaç gün sonra kimi ailelerde de düğün (toy) gününde yapılmaktadır. Yani dinî nikâh için kesin bir gün yoktur. Ama yukarıda da belirtildiği gibi bölgede dinî nikâha çok önem verilir. Hatta dinî nikâh düğünün olmazsa olmaz şartıdır.

⁸⁴Mehmet Ali Ekrem, a.g.b., s.93.

⁸⁵bk. Hasan Köksal, “Türk Düğünlerinde “Saçı” Geleneği, Buna Bağlı Ritler, Pratikler”, III. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi Bildirileri 9–11 Ekim 1995, Konya, KB. Yay., Ankara 1996, s.176.

Şii mezhebine bağlı Türkmenler arasında dinî nikâh, Allah'ın ve peygamberin adını zikredildikten sonra “*Âlâ Mezheb El imam Cafer El sadık (علی مذهب الامام جعفر الصادق)*” denilerek kıyılır, Sünni Türkmenler arasında ise *Âlâ Mezheb El imam Abu Hanife El Numan (علی مذهب الامام ابو حنیفه النعمان)* denilerek kıyılır.

Nikâh törenleri ile ilgili hem Türk dünyasından ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinden aktarılan hem de bölgede geçmişten günümüze tespit edilen bilgilerden de anlaşıldığı gibi Müslüman Türkler arasında eski yıllardan günümüze kadar nikâh törenlerine çok önem verilmiş ve evliliğin en önemli aşamalarından biri olarak görülmüştür.

Bölgede eskiden yapılan nikâh törenleri ile günümüzde yapılan nikâh törenleri arasındaki en önemli fark, eskiden nikâh kıyılırken damat ile gelin birbirlerini görmezken günümüzde gerek mahkemede kıyılan resmî nikâhta gerekse imam tarafından kıyılan dinî nikâhta beraber olmalarıdır.

3.1.6. Çeyiz Götürme/Cihaz-Şedede Aparmağ

“*Kız beşikte, çeyiz sandıkta*” sözü Türk insanının çeyize verdiği önemi en güzel şekilde belirtir. Kız çocuğu dünyaya getiren anne, kızın çeyizini yapmaya başlar. Kız büyüyüp çocukluktan çıkınca, anne kızının eline çeyizini yapması için ipliği, bezi, tığı, iğneyi tutuşturur. Ana-kızın hedefi en güzel çeyizi hazırlamaktır.⁸⁶

Evlilik geleneğinin en önemli unsurlarından biri sayılan “Çeyiz”, kelime olarak Arapça “Cihaz” (جهاز) kelimesinden gelmektedir.

Bugün Türk dünyasının muhtelif yerlerinde “Çeyiz” karşılığı olarak birçok sözcük bulunmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde “*cehiz*”, Kazak Türkçesinde “*sep*”, “*kız enşi*”, “*jasav*”; Türkmen Türkçesinde “*sep*” ve “*bukca*”; Kırgız Türkçesinde “*çiz*”, veya “*çeyz*”; Kıbrıs'ta ise “*çehiz*”, çeyiz kavramı anlatmak üzere kullanılmaktadır. Bu sözcüklerden *cehiz*, *çiz*, *çeyz* ve *çehiz*, cihazdan gelmekte olup, Türkiye Türkçesinde çeyiz ile aynı anlamdadır. Ayrıca Orta Asya'daki Türk toplulukları arasında ortak olan ve

⁸⁶ Canan Yıldız, a.g.e., s.44.

Divanü Lugati-t Türk'te çeyiz karşılığı yer alan *sep* sözcüğü Anadolu'da da sıklıkla olmasa bile mevcuttur.⁸⁷

Irak Türkmenleri arasında *Çeyiz* sözcüğü *Cihaz* olarak geçerse de bazen *Cahaz* şeklinde de söylenmektedir.⁸⁸

Bölgede çeyiz götürmeye “*Şedede Aparmağ*” denilir. *Şedede* bazen düğünden bir gün bazen de üç, dört gün önce götürülür. *Şededenin* özellikle mübarek sayılan *peygamber* (pazartesi) veya *'Eli* (perşembe) günlerde götürülmesine özen gösterilir.

Arapçada sıkı bağlamak anlamında olan *Şedede*, eskiden Irak Türkmenlerinin güzel geleneklerinden biri olup bohçalara doldurularak kız ve erkek çocukların başları üstünde taşınıp bir konvoy halinde gelin evinden damat evine götürülen, geline ait hediyelik, ev eşyaları ve bu eşyaları taşıma törenidir. Tuzhurmatı'da buna “*Ünden*”/“*Unden*” denilmektedir. Bazen de *şedede* hamallar tarafından taşınırdı. Gelin için alınan *şededenin* her parçasını bir hamal taşır ve böylece hamal sayısı ve çeyiz miktarının çokluğu açısından konu komşuya gösteriş yapılırdı. Nitekim günümüzde bile yaşlı kadınlar arasında kendi çeyiz alaylarının elli veya yüz hamaldan meydana geldiğini söyleyerek böbürlenenlere rastlamak mümkündür. *Şedede* alayını kadınlar da sevinç çığlıkları olan helheler ile seyrederek. *Şedede* götürülürken en önde rahle üzerinde pembe ipek ile örtülmüş bir Kuran-ı Kerim taşınır. Arkasından bir tepsi mum, sonra *güzgü* (ayna) götürülürdü. Gelinin evi kürekenin evinden uzak olsa taşıma işi araba ile yapılırdı.⁸⁹ Bazen de bu taşıma işi, daha önceden süslenmiş atlarla yapılırdı. Bu atların önünde beyaz renkli elbiseler giymiş ve beyaz renkli fesler takmış birkaç delikanlı geçer, atların arkasında da birkaç kapalı genç kız eşlik ederdi.⁹⁰ Ayrıca taşıma işi gece yapılırsa kandil, çırağ ışıkları yakılarak⁹¹ kürekenin arkadaşlarının yollarını aydınlatılırdı.

⁸⁷ Ahmet Bican Ercilasun, vd. 1991, a.g.e., s.126-127.

⁸⁸ Çeyiz hakkında daha detaylı bilgiler için bk. Aysagül Bahşişoğlu, “**Türk Kültüründe Çeyiz Geleneği ve Kastamonu Örneği**”, (Yüksek lisans tezi), Ankara, Hacettepe Ün., Sos Bil. Ens. 1998.

⁸⁹ Şakir Sabır Ziraatçı, “Kerkük'ün Eski Toyları III” **Kardaşlık**, Y.1, S.3, Temmuz 1961c, s.36-37; Suphi Saatçi, a.g.b., s.322-323.

⁹⁰ Muhammet Abdullah, a.g.m., s.56.

⁹¹ Hamit Zübeyir Koşay, a.g.e., s.105.

Telafer’de gelinin cihazı, “*Qertebağ*” denilen sepetlere koyulur; kürekenin arkadaşları bu sepetleri başlarının üstüne koyar ve elle tutmadan bir alay halinde kürekenin evine kadar getirirler. Bu alaya tanıdık ve akrabalar da katılır ve davul zurna çalınır.⁹² Bölgede eskiden şedede alayına gelinin, kız kardeşleri, hala, teyze ve bazı akrabaları eşlik ederdi.⁹³

Kerkük’e bağlı Beşir Köyü’nde kız evinin bütün çeyizi yani düğüne yarayacak bütün malzemeler hazırlandıktan sonra bu defa “*hamla*” başlar. Hamlaya diğer Türkmen il ve ilçelerinde “*dendun*”, “*dendin*” denilir. Beşir’de iki defa hamlaya gidilir. İlk gecede bu çeyizin az bir miktarı götürülür. İkinci gün büyük hamla yapılır, hamlayı götürenler için kız evinde yemek hazırlanır ve ikram edilir. Gündüz giden hamla gelinin bütün eşyaları; yatak, kap kacak, tuz, yağ gibi nesnelere, araları ziftle sıvanmış “*qertebağ*” denilen sepetlere yerleştirilmiştir. Sepetleri kadın ve kızlar başlarında taşıyarak ve kalabalık bir alayın eşliğinde kürekenin evine götürülür. Kürekenin akraba, kardeş ve kız kardeşleri alayın önünde oynarlar, alay, neşeli türküler eşliğinde ağır ağır mahalle ve sokaklardan büyük bir seyirci kitlesi arasından geçip gider.⁹⁴

Henekin’de cihaz/cahaz, düğünden birkaç gün önce özellikle, *peğember* (pazartesi), *Eli* (perşembe) günlerinde ikindi namazından sonra götürülür. Cihazın bir kısmı, yani gelinin özel elbise vs. büyük bir sandığa koyulurdu, diğer malzemeler ise büyük bohçalara koyulup bağlandıktan sonra mahalledeki kadınların helheleri eşliğinde kürekenin akraba ve arkadaşları tarafından kürekenin evine götürülür.

Eskiden şedede alayından önce götürülen Kuran-ı Kerim, evliliğin mübarek olması, ateş yani mum ise yeni çiftin hayatı aydınlık ve ışıklar içerisinde geçirmesi, ayna da temizliğin ve duruluğun sembolü olduğu için yeni çiftin hayatı ayna gibi temiz ve duru olması için götürüldüğü düşünülmektedir.

Eskiden gelinin çeyizi ayrıca büyük bir sandığa koyulurdu. Bölgede bu sandığa “*sandıqça*” denilirdi. Hanekin, Kızlarbat, Karağan, Mendeli,

⁹² Hasan Casim Raşit El Şammam, **a.g.e.**, s.54 .

⁹³ Mehmet Mahmut, “Milli Türkmen Folklorunda Evlenmek”, **Gökbörü Dergisi** S.8, Kasım 1999, s.19.

⁹⁴ Mehmet Hurşit Dakuklu, **a.g.m.**, s.31.

Tuzhurmatı, Tazehurmatı'da yapılan saha araştırmasında birçok yaşlı kadının sandıkçasının günümüze kadar sakladığını gördük.

Yukarıda da değinildiği gibi, Türkmenler kızın başlık parasından almaz, tam tersi verilen paranın üzerine para koyar ve kızları için daha fazla çeyiz alırlar. Bunu çevredekilere bildirmek için, gelinin götürülen cihazı, şededesi küreken evinde herkesin önünde tek tek çıkartılır ve malzemenin adı söylenir. Bu iş yenge tarafından yapılırdı. Gelinin cihazı herkesin önünde sergilendikten sonra salâvat çekilir ve helhleler verilirdi.⁹⁵

Türk dünyasında ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde çeyiz götürme ve gösterme geleneğinde zengin uygulamalara rastlanmaktadır.

Tunceli'ye bağlı Pertek İlçesi ve civarında gelinin çeyizi ve eşyaları, düğün zamanında, çoğu zaman gelinle birlikte eve getirilirdi. Günümüzde ise genellikle ayrı bir ev tutulur. Düğünden on-on beş gün önce kız tarafından alınan eşyalar ve kızın çeyizleri evlenecek çift için tutulan eve bırakılır. Bu duruma yöre tabiriyle 'veç' denilmektedir.⁹⁶ Kandıra Türkmenleri'nde düğün gününün sabahı kızın çeyizleri, kız tarafından bir grup eşliğinde erkek tarafına götürülmektedir. Bu esnada çeyiz öküz arabasına yüklenerek bütün köyde gezdirilmektedir. Erkek tarafının çeyiz sermeye gelen kız tarafının misafirlerine davranışına çok önem verilmektedir. Çeyiz sermede kıza "çeyizi yapması senin, sermesi bizim" denilir. Serilen çeyizler duvak günü gelenlerce görülür.⁹⁷ Kastamonu'da çeyizin kız evinden oğlan evine götürülmesine "algu" denilir. Kız evine oğlan tarafından damadın yakın arkadaşları gelir, kız evinden oğlan evine algu günü çeyizle kimse gitmez. Birkaç gün sonra kızın yakınlarından birkaç kadın gidip çeyizi yerleştirir.⁹⁸ Erzurum'da cuma gününe kadar kız evinde sergilenen çeyiz, damat evinin büyükleri tarafından listelenir. Damat ve kız tarafı bu listeyi onayladıktan sonra kız babasına verilir. Bu geleneğe "Çeyiz Yazma" denilmektedir.⁹⁹ İçel Tahtacıları arasında çeyizin

⁹⁵ Muhammet Abdullah, **a.g.m.**, s.58.

⁹⁶ Mehmet Polatcan, "**Pertek ve Civarında Yaygın Halk İnanışları**", (Yüksek Lisans tezi), Elazığ, Fırat Ün., Sos. Bil. Ens. 2006, s.21.

⁹⁷ Işıl Altun, **2004, a.g.e.**, s.289.

⁹⁸ Aysağül Bahşıoğlu, **a.g.e.**, s.67.

⁹⁹ Fikret Türkmen, "Erzurum'da Düğün Âdetleri ve Düğün Türküleri", **TK. Y.XXV, S.177** 1977, s.567.

düğünden iki-üç gün önce genç kızlar tarafından yıkanıp ütülendiği görülmektedir. Bu işi yapan kızlara ayna, mendil, yazma gibi hediyeler verilip yemek hazırlanır. Kız ile oğlanın birbirinden farklı yerleşim birimlerinde bulunduğu durumlarda, kız evi çeyizlikler yıkanıp hazır hale getirildikten sonra oğlan tarafına “*çeyizinizi götürün*” diye haber gönderilir. Oğlan evi traktör, kamyon vb. araçlarla gelir, çeyizi yükleyip gider. Kız evinden giden üç-beş kadın bu çeyizi oğlan evine serer. Düğün gününe kadar konukların görebilmesi için çeyiz serili kalır. Kız ve oğlan tarafı, aynı yerleşim merkezinde bulunuyorsa çeyiz, düğünde gelin oğlan evine götürülmeden önce oğlan evine gönderilir.¹⁰⁰

Kırgız Türklerinde gelinin gideceği gün çeyizi bir odada sergilenir. Düğüne gelenler hem kızın çeyizini görür hem de getirdikleri hediyeleri takdim ederler. Çeyiz eşyaları ve getirilen hediyeler bir defterde kaydedilir ve iki nüsha haline getirilir. Nüshaların birisi gelin giden kıza diğeri de kızın babasına verilir.¹⁰¹ Kazak Türklerinde gelini almak için güvey, güveyin arkadaşları ve akrabalarından yaklaşık otuz kırk kişi, sandığa konmuş hediyelerle birlikte kız evine gelirler. Kız evinde düğün birkaç gün devam eder.¹⁰² Azerbaycan’da düğüne davet edilen kız tarafı misafirleri, toyun bitiminde kızın çeyizini oğlan evine götürür. Çeyiz arabalarının üzerine kırmızı kurdele bağlanır. Kızın kardeşlerinden biri de çeyiz ile birlikte gider. Çeyiz indirilirken kızın kardeşi sandığın üzerine oturarak sandığın indirilmesini engeller ve ancak bahşiş verildikten sonra sandığın indirilmesine müsaade eder.¹⁰³

Günümüzde çeyiz götürme geleneği birçok değişikliğe uğramıştır. Yani eskiden olduğu gibi artık kızın çeyizi bir alay halinde kürekenin evine götürülmemektedir. Kızın çeyizi normal bir araba ile düğünden bir hafta veya on gün öncesinde kürekenin evine götürülür. Ancak eskiden olduğu gibi gelin çeyizi götürülürken kuran- kerim, uğurlu ve bereketli olsun diye içine ayna, bir

¹⁰⁰ Nilgün Çıblak, **a.g.e.**, s.306.

¹⁰¹ Kemal Polat, **a.g.e.**, s.144–145.

¹⁰² Ali Çelik, “Trabzon, Bakü, Merv, Kızıl-Orda, Jambıl, Gagavuz Düğünlerinde Gelin-Güvey Motifi”, **III. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi Bildirileri 9–11 Ekim 1995 Konya**, Ankara, KB. Yay., 1996, s.110.

¹⁰³ Ali Çelik, **a.g.b.**, s.109.

parça ekmek gibi eşyalar koyulmaktadır. Bölge genelinde çeyiz götürülürken Kuran-ı Kerim ve ayna üzerinde bir tane tandır ekmeği koyulur, gelinin evinde ise birkaç tane yemek tabağı kırılır. İnanca göre bu tabakların kırılmasıyla kötü ruhların kötülüğünden kurtulmuş olunur.

Çeyiz sergilemesi ise gelinin haftasında yapılmaktadır. Yani düğünden sonra gelinin haftası olduğu zaman ziyarete gelen misafirler gelin için nelerin alındığını ve nelerin hazırlandığını görürler. Çoğu zaman da kız için alınan ev mobilyası vb. direk satış yerinden kürekenin evine herhangi bir tören yapılmadan götürülmektedir.

Yukarıda görüldüğü Türk dünyasında bu arada Irak Türkmenleri arasında da eskiden olduğu gibi günümüzde de çeyize çok önem verilmiş ve verilmektedir. Türk dünyasında, Anadolu'nun her yerinde ve Irak Türkmenleri arasında çeyiz hazırlama, gösterme, götürme, serilme gibi uygulama geleneğinde zaman zaman bölgelere ve yöreye göre bazı farklıklar olsa da Türk kültürünün ortak bir unsuru olduğu görülmektedir.

3.1.7. Xınna/Kına Yakma

Kız ve oğlan ailesi tarafından bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra bir araya gelinip düğün için bir tarih belirlenir. Düğünün en önemli merasimlerinden birisi de “*Xınna (Kına) yakma*” merasimidir. Kâbe'den geldiğine, dinî bir anlam ve değer taşıdığına inanılan kına,¹⁰⁴ Türk inanç sisteminde adanmış olmanın işaretidir. Bunun içindir ki asker adayına, kurban edilecek hayvana, evliliğe aday olan gençlere kına yakılır. Belki de ihtiyarların saç kınası ahiret adaylığı anlamındadır. Kına, Anadolu'nun her tarafında yaygın olmakla beraber Bulgaristan, Gagavuz, Karay ve Azerbaycan Türkleri arasında da mevcuttur.¹⁰⁵

Kına yakılması düğün geleneğinde nikâh kadar önemli ve etkili bir gelenektir. Bu yüzden herhangi bir sebepten dolayı düğün süresi kısaltarak tek güne indirilirse bile kına mutlaka yakılır. Eline kına yakılan gelin için geri dönüş veya vazgeçmek yoktur. Gelin kına yaktırmakla evlenme konusunda

¹⁰⁴ Sadi Yaver Ataman, **a.g.e.**, s.32.

¹⁰⁵ Yaşar Kalafat, **1998a, a.g.e.**, s. 126.

mutabakatını bildirmiş olur. İmam nikâh kıyarken gelini değil, maddî hususları görüşmek üzere babası veya bir başkasını vekil olarak çağırır. Nitekim kına yakılmış gelin zaten evet demiş sayılır.¹⁰⁶

Geline kınayı kocası ölmemiş ya da kocasından ayrılmamış bir kadın yakar. Kına yakılırken gelinin ve güveyin avucuna konan para kısmet içindir. Onları ömür boyu kötülüklerden koruyacağına inanılır; bir tür saçıdır. Geline kına yakılırken başına al örtülmesi, al basmasından korunmak içindir. Kötülük ve nazardan korunmak için gelinin yüzü örtülür. Bazı yerlerde kına öncesi gelin ve güveyin iki rekât namaz kılması eski Türk inançlarıyla İslamiyet'in nasıl iç içe yaşadığının göstergesidir.¹⁰⁷

Bölgede genellikle perşembe günü yapılacak düğün için hazırlıklar salı (pazartesi günü yapılacak düğün için cuma veya cumartesi) gününden itibaren başlar. Bu günde gelinin “üz alan” tarafından yüzü iplikle alınır. Bu işe bazı yerlerde “*haffa etmeğ*” denilir. Salı gecesi ise kız evinde *Xınnalama merasimi* (Kına yakma) yapılır.

Xınnalama merasimi için, bütün konu komşu, arkadaşlar, akrabalar ve tanıdıklara haber verme ve davet etme işi yenge tarafından yapılırdı. Oğlan evi kadınları tarafından bir leğen kına hazırlanır ve gelinin evine götürülür. Gelini çok oğlan doğurmuş, özellikle ilk çocuğunu oğlan doğurmuş, iyi ve sevinçli günler görmüş, uğurlu, kudümlü birisi bezetir (süsler). Aynalı ahşap iskemle üzerinde yüzü kibleye doğru oturtulan gelin, “*Xınnalığ*” (Kınalık) elbisesi giyer, iki ayağı bir leğen-teşt su içine koyar ve dişini ağartmadan uslu uslu oturur; ömrü aydınlıklar içerisinde geçsin diye yüzüne *güzgü* (ayna) tutulur. Başucunda bir başka kadın Kuran-ı Kerim okur. Başu, pembe veya kırmızı renkli olan ve “*Qestem Peştamal*” adı verilen bir ipekli örtü ile örtülür. Okunan Kuran (“inna fetahna” suresi) ve çekilen salâvatlar eşliğinde kına yakılır. Kına içinde koyulan bir parça altın veya madenî para gelinin avucuna koyulur. Gelinin bu altın veya parayı kimseye vermemesi gerekir. İnanca göre bu altın veya para kime verilirse onun ocağının söneceğine inanılır. Bazen de

¹⁰⁶ Sıtkı Soylu, “Taşeli Yöresi Gelenekleri ve Geleneği Oluşturan Sebepler”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi IV. Cilt, (Görenek-Gelenek ve İnançlar)**, Ankara, KB. MFAD Yay., 1987, s.367-368; Işıl Altun, **2004, a.g.e.**, s.265.

¹⁰⁷ Erman Artun, **2007, a.g.e.**, s.170.

kınanın içinde şeker veya şirinlik koyarlar ve gelinin hayatı tatlı olsun diye avucuna koyarlar. Kınalandıktan sonra gelin ayağa kalkar orada bulunan yaşlı kadınların elini öper.¹⁰⁸ Gelinden sonra kına davetlilere dolaştırılır. Muradına ermek inancı ile isteyen, parmağına ve avucuna kına yakar.¹⁰⁹

Çeyiz götürme, kına yakma ve düğün gününde gelinin el ve ayak parmaklarına kına yakma, belini kırmızı kumaşla sarma, ayaklarını basacağı yerde koç kesme, koçun kanından bir damlayı gelinin alınına sürme, çeyizi kırmızı renkli şeritle sarma, yorgan yüzünü kırmızı renkli ipekten hazırlama, gerdeğini kırmızı kumaşla süsleme vb. eski Türk inanç sistemi ile ilgili pratiklerdir.¹¹⁰

Gelin kına gecesi için süslenirken yüzünde “xal” (ben) olmazsa ona sürme ile yanağında ben yaparlar veya dövdürürler. Kına gecesinde genellikle xal hakkında bu maniler söylenir

Yanağın xalı güzel
Dudağın alı güzel
Sennen ayrı düşenin
Ne olacağı halı güzel¹¹¹

veya

Bu xal ne xaldı
Xanım ne xaldı
Gözüm ne xaldı
Yanağta dögdürübsen
Âlemi yandırıbsan¹¹²

Bununla beraber kına gecesinde söylenen diğer mani ve hoyratların bir kısmı şöyledir:

Qız gelim sizden alım (alayım)
Sürmeni gözden alım

¹⁰⁸ Nermin Neftçi, **2003, a.g.e.**, s.46; Şakir Sabır Zabıt, **a.g.e.**, s.40-41, Şakir Sabır Ziraatçı, **1961a, a.g.m.**, s.44; Suphi Saatçi, **a.g.b.**, s.322; Rabia Kocaman, **a.g.e.**,s.119; Gazanfer Paşayev, **1998, a.g.e.**, s.91; Mehmet Mahmut, **a.g.m.**, s.18; kaynak kişiler.

¹⁰⁹ Suphi Saatçi, **a.g.b.**, s.322; Gazanfer Paşayev, **1998, a.g.e.**, s.91; kaynak kişiler.

¹¹⁰ Gazanfer Paşayev, **1998, a.g.e.**, s.91-92.

¹¹¹ Gazanfer Paşayev, **1998, a.g.e.**, s.91.

¹¹² İzzettin Kerkük, **Kerkük Halk Türküleri ve Hoyratları**, İstanbul, Şehir Matbaası, 1961, s.9.

Qaşın gözün ziynetin
Hapsini üzden (yüzden) alım¹¹³

veya

Evlerinde ipekten bir xalı var
Şekerlenmiş dudağında balı var
Herkesin münsaib (münasip) bir yarı var
Bu gevlimin dermanisan dermanı¹¹⁴

veya

Her gözelden yar olmaz
Seven baxtiyar olmaz
Yarı gözel olanı
Gevli ixtiyar olmaz¹¹⁵

veya

Su saldım, başa neynim (ne yapayım)
Degmez yaprağa neynim
Yarım ceyran (ceylan) oluptı
Gelmez yatağa neynim¹¹⁶

veya

Gel yanıma yanıma
Qadav (belan) gelsin canıma
Leymin (limon) şirindi neynim
İçi dilimdi neynim
Çox ta gözel döğüsen (değilsin)
Diliv şirindi neynim¹¹⁷

Bu mani ve hoyratlarla beraber bölgede hem eskiden hem de günümüzde kına gecesinde en çok sevilen ve söylenen türkülerden birisi de “*Elinde Ayağında Acem Xınası*” türküsüdür. Bu türkünün sözleri şöyledir:

¹¹³ Gazanfer Paşayev, **1987, a.g.e.**, s.39.

¹¹⁴ Gazanfer Paşayev, **1998, a.g.e.**, s.90.

¹¹⁵ Gazanfer Paşayev, **1998, a.g.e.**, s.90-91.

¹¹⁶ Gazanfer Paşayev, **1998, a.g.e.**, s.91.

*Damadın adı söylenir.

¹¹⁷ Gazanfer Paşayev, **1987, a.g.e.**, s.39.

Elinde ayağında acem xınası
 Getti gelin getirsin Ahmet* nenesi
 Çayır çimennen geli
 Qahve Yemen'nen geli
 Al yanağ qaytan dudağ
 Her gün hamamnan geli

Elinde ayağında acem xınası
 Getti gelin getirsin ... nenesi

Başında var maşala (h)
 O yar bizim inşalla (h)
 Qavişmağa az qaldı
 Qavişırığ inşalla (h)

Elinde ayağında acem xınası
 Getti gelin getirsin nenesi

O yar alın gönderin
 Bu yar alın gönderin
 O yarın gözü sevmişem
 Sürmesin çalın gönderin
 O yarın saçı görmüşem
 Saçbağın çalın gönderin

Elinde ayağında acem xınası
 Getti gelin getirsin nenesi¹¹⁸

Kızın arkadaşları aşağıda örnekleri verilen türkü, mani ve hoyratlar söyleyerek kına gecesinin şenliğine şenlik katarlar.

* Örnek olsun diye Ahmet adını yazdık. Törende bu türkü söylenirken genellikle damadın adı ne ise o ad söylenir.

¹¹⁸ Ata Terzibaşı, 1980, a.g.e., s.177-178.

Helhele verin geline
 Deste gül verin eline
 Altın kemer bağlamış
 Gelin ince beline

Heley tepme toz olı
 Mavi şalvar boz olı
 Egil yağlıv qaldır
 Men qaldırsam söz olı

Helhele verin geline
 Deste gül verin eline
 Altın kemer bağlamış
 Gelin ince beline

Yarın özüne qurban
 Şirin sözüne qurban
 Boyağçı da beznip
 Ala gözüne qurban

Helhele verin geline
 Deste gül verin eline
 Altın kemer bağlamış
 Gelin ince beline

Baxçalarda saz olı
 Gül açılı yaz olı
 Men yarım gül demem
 Gülün ömrü az olı

Helhele verin geline
 Deste gül verin eline

Altın kemer bağlamış

Gelin ince beline

Aynı gece oğlan evinde de eğlence düzenlenir. Erkekler halay tepeler (çekerler) ve değişik oyunlar oynarlar. Bazı köylerde kızlar da halaya iştirak edip türkü söylerler. Tabii ki bu şenliklerde hoyratın müstesna bir yeri vardır. Bu eğlenceler oğlan evinde veya oğlan evine yakın açık bir alanda yapılır. Gece yarısına kadar devam eder.¹¹⁹

Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi bölgede de kına yakma sırasında gelini ağlatacak türküler, maniler ve hoyratlar söylenir. Kına gecesinde başka bir adıyla *Hasret Gecesinde* ağlamayan gelin ayıplanır ve yaptığı davranış yani ağlamaması hoş karşılanmaz. Çünkü ağlamayan kızın ana-babası ve ailesine karşı vefalı olmadığı düşünülür.

Başkurt Türkleri arasında kızlar düğünün son günü, yani kızın güvey köyüne gideceği günü, matem gününe çevirirler. Ölülere ağıt söyler gibi gayet yanık ahenkle kırk-elli kız bir ağızdan türkü söylerler ki buna "*sindev*" derler.¹²⁰

Hasret gecesinde en az kız kadar kız annesi de üzgün ve içlidir. Büyüttüğü, evlendirecek yaşa getirdiği kızını eloğluna verecektir. Erkek evi için tam bir eğlence olan kına gecesini, kız evi için hüzünlü bir gecedir. Yakılan ağıtlarda kızın evde duyulacak eksikliği, kızın kişilik özellikleri (yardımseverliği, çevresine karşı tutumu, becerileri...) dile getirilir.¹²¹

Kına gecesini Türk dünyası ve Anadolu evlenme merasimlerinde olmazsa olmaz bir gelenektir.

Antalya'da kına gecesini gelinin oğlan evine gideceği günün gecesinde yapılır. Kız evinde akşamdan davet olunan kadınlara çorba, et, keşkekten ibaret yemek verilir. Sonra davetsizlerle kalabalıklaşan kadınlar mütemadiyen oynamakla eğlenirler. Gelin bu sırada köşede süslenmiş bir iskemlede mütemadiyen süzülür, eğlence ilerleyip misafirlerin dağılma hazırlığı içindeyken gelinin eline kına yakılır. Gelin kınası ellerine, ayaklarına, başına

¹¹⁹ Ümit Tokatlı, **a.g.m.**, s.34.

¹²⁰ Abdülkadir İnan, **1998, a.g.e., C.1**, s.343.

¹²¹ Işıl Altun, **2004, a.g.e.**, s.266-267.

top kına koymaktır. Kına yakılırken gelinin ağlaması lazım olduğundan gelini ağlatacak, babasının evine hasret kalacağını hatırlatan türküler söylerler.¹²² Burdur'da kına gecesi hem kız hem de oğlan evinde olmak üzere iki eğlenti yapılır. Kız evinde davetli kız ve kadınlar epeyce oyun oynadıktan ve türkü söyledikten sonra kınacı kadının gelini çağırması üzerinde bu oyun ve eğlence havası son bulur. Kınacı kadın sırf bu meslekle geçinen birkaç kadındır. Gelin söylenen hasret türkülerinden etkilenerek ağlamaya başladığı zaman kınacı kadın kınayı koyar. Yörede gelinin eline konulan kınanın kızın mensup olduğu içtimai tabakaya göre hususi şekilleri vardır.¹²³ Kayseri'nin Özvatan ilçesi ve çevresinde kına gecesine âdet gereği erkekler katılmaz. Gelin olacak kız ortaya oturulur. Sesi güzel birisi kına türküsünü söyleyerek kız tarafını açtır. Gelinin kınası başı bozulmamış (kocası ile iyi geçinen boşanıp ayrılmamış) bir yakını tarafından yakılır. Kına gecesine oğlan tarafından gelen kız gelinlere çeşitli latifeler yaparak (yüzlerine kına çalmak, suretlerine semer vurmak vb.) eğlenirler.¹²⁴

Makedonya Türklerinde kına gecesi salı veya çarşamba günü akşamı kız evinde yapılır. Bu eğlence için kadınlar ve erkekler ayrı ayrı evlerde toplanır. Ancak erkeklerin oyununu kadınlar da seyreder. Herkes dağıldıktan sonra gelin ve yakın davetli akrabalarına kına yakılır.¹²⁵ Rodos'ta yaşayan Türkler arasında, *Yalancı* ve *Sahi* kına gecesi olmak üzere iki kına gecesi düzenlenir. Yalancı kına gecesi geceleyin yapılır. Çalgı bulunmaz. Bütün davetliler ve akrabalara kına yakılır. Gelinin de eline ve ayaklarına, topuklarına kadar kına yakılır. Sahi kına gecesi ise ertesi günün gecesi düzenlenir; uzak ve yakın akrabalar davet edilir. Gece yarısına kadar çalgı çalınarak oynanır. Muğlar yakılır, gelin davetlilerin ortasına alınır. Gelinin eline kına konur. Davetliler de gelinin eline para koyarlar. O gece sabaha

¹²² Mecit Odabaşoğlu, "Antalya Köylerinde Düğün", **HBH**. Y.5, S.50, Eylül 1935, s.27.

¹²³ Enver Behnan, "Burdur'da Düğün Âdetleri", **HBH**. Y.3, S.33, 15 Şubat 1934, s.261.

¹²⁴ Ahmet Karagöz, "**Özvatan (Çukur) ve Çevresinde Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi**", Kayseri, Erciyes Ün. Sos Bil. Ens. 1998, s.15.

¹²⁵ İbrahim Gökçen, "Makedonya Yürük Folkloru/ Türküler-Düğün Âdetleri-Kına Gecesi", **TFA**. Y.4, C.2, S.39, Ekim 1952, s.289.

kadar eğlenir, oynarlar. Sabaha yakın seeler içerisine yemiş doldurularak misafirlere ikram edilir.¹²⁶

Hazara Türkleri arasında Kına düğün gününden yedi gün önce akşam üzeri kız evinde yapılır. Damat iki tane sağdıç ile (biri sağ biri sol tarafında duran bu kişilerle) kızın evine kınaya gelir, kayınpederi sağ elinin parmaklarının ucuna kına yakar. Damadın annesi de gelinin sol elinin parmaklarının ucuna kına yakar.¹²⁷ Suriye Türkmenlerinde damada ve kıza ayrı ayrı kına gecesi yapılır. Düğün gecesinden bir gün önce güveyin sağ elinin küçük parmağına kına yakılır. Bayır Bucak Türkmenlerinde kına gecesi şenliklerinde erkekler ve kadınlar ayrı ayrı odalarda eğlenirler.¹²⁸

Bölgede günümüzde eskiden olduğu gibi kına gecelerine çok önem verilmekte ve eski gelenekler canlı bir şekilde muhafaza edilmektedir. Günümüzde genellikle kına gecesi düğün gününden bir gün önce akşam saatlerinde yapılır. Davetli, tanıdık, komşu ve akrabalara çeşitli yiyecek ve içecekler ikram edilir. Eskiden olduğu gibi günümüzde de erkekler bu törene katılmaz. Küreken kına gecesine nişan gecesinde olduğu gibi törene on-on beş dakikalığına katılır ve sağ elinin serçe parmağına kına yakılır. Küreken serçe parmağına kına yakıldıktan sonra törenden ayrılır. Bunun dışında eskiden yapılan bütün uygulamalar günümüzde de aynı şekilde yapılmaktadır. Fakat eskiden kına gecesinde türkü, mani ve hoyrat söyleyen kadınlarının yerini teknolojinin sağladığı teyp, kasetçalar ve CD çalarlar almıştır.

Türk dünyası ve Anadolu'da yaşayan Türkler bu arada Irak Türkmenleri arasında da eski çağlardan beri kına yakma törenine önem verilmiş ve günümüzde bu önem muhafaza edilmiştir.

¹²⁶ Cavit Aker, "Rodos Türklerinin Düğün Âdetleri", **HBH**, Y.10, S.119, Eylül 1941, s.283.

¹²⁷ Salih Durmuhammet-Yaşar Kalafat, "Hazara Türklerinde Halk İnançları", **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, Ankara, KB. Yay., Y.9, S.2, s.40.

¹²⁸ Yaşar Kalafat, **2000a, a.g.e.**, s.218.

3.1.8. Gelin ve Küreken Hamamı

Anadolu'nun birçok yerinde kına gecesinden önce veya sonra gelin hamama götürülür. Irak Türkmenleri arasında eskiden ayrı ayrı olarak hem kız hem de oğlan hamama giderlerdi.

Kına gecesinin ertesi sabahı gelinle birlikte bütün kızlar hamama giderler.¹²⁹ Gelin hamamı başlı başına bir şenlik sayılır. Gümüş veya *qestem* yani ipek peştamal giydirilen gelin, sıcaklık bölümüne girerken, mumlar yakılır ve önde *Natır* denilen kadın tellak, teneke veya leğen çalarak oynar. Gelin getirdiği sabunla yıkanılır. Yine türküler söylenir.

Bu gelin mayalıdı

Yük yüke dayalıdı

Bele qax bele otı

Desinler xayalıdı

Gelini sağdıç olan kızlar yıkar. Hamama gelen gelin ve diğer davetli kızların masrafları küreken ailesi tarafından karşılanır. Ayrıca her davetli kıza birer sabun (Şam sabunu) dağıtılır. Gelin üstünden çıkardığı elbiseler natır kadına verir.¹³⁰

Gelin gidecek kız yıkanırken dökülen saç tellerini toplanır, çünkü bu tellerden bir tanesi kötü niyetli birisinin eline geçer, onu sürmeyle karıştırır, ayrıca büyücüye götürüp bir muska yaptırırsa o zaman küreken hem bağlanmış olur hem de karıkoca hayatlarının sonuna kadar birbirleriyle geçinmez bir duruma geleceklerine inanılır.¹³¹

Düğün gününün sabahında küreken, sağdıçları, akraba ve arkadaşlarıyla beraber hamama gider. Hamamda oyunlar oynanır, halay çekilir, türkü, mani, hoyratlar söylenir. Hamamda "*Küreken Daşı*", "*Sıcaxlığ*" denilen taşın üzerinde oturtulan kürekeni berber tıraş ettikten ve tellak yıkadıktan sonra hep beraber eve dönüp yemek yenir.¹³²

¹²⁹ Daha çok eskiden kına gecesinden sonra üç gün üst üste hamama gidilirdi. Nermin Neftçi, **a.g.e.**, s.47.

¹³⁰ Şakir Sabır Zabit, **a.g.e.**, s.41; Suphi Saatçi, **a.g.b.**, s.322; Nermin Neftçi, **a.g.e.**, s.47; Rabia Kocaman, **a.g.e.**, s.122.

¹³¹ Mehmet Hurşit Dakuklu, "Dakuk'ta Gelin ile İlgili İnama ve Âdetler", **Kardaşlık Y.7 S. 1-2** Mayıs-Haziran 1967 s. 33.

¹³² Muhammet Abdullah, **a.g.e.**, s.56.

Eskiden bölgede düğün merasimlerinin en eğlenceli yönlerinden biri sayılan hamam, Anadolu'nun muhtelif yerlerinde benzer veya az farklılıklarla yapılmaktaydı.

Kızılcahamam'da eskiden kadınlar hamamda eğlence yapar; tef çalarak, karşılıklı oyunlar oynarlardı.¹³³ Isparta'da eskiden genellikle pazartesi günü yapılan hamamda davet edilen bütün misafirlerin masrafları oğlan evine aittir. Gelin yıkandıktan sonra saçları ayrı ayrı örülür ve zülfü kesilirdi.¹³⁴ Burdur'da eskiden salı günü oğlan ve kız evinin bütün davetlileri doğrudan doğruya hamama giderler. Davetliler hamama gelip yıkanmaya başladıklarında gelin bütün kurnaları dolaşır ve bütün davetliler yıkanıp gittikten sonra yıkanır. Gelin genç kızlarla beraber ellerine aldıkları bir mumu yakarak şadırvanın etrafında üç kere dolaşır. Bu dolaşma esnasında tef çalınır ve türküler söylenir.¹³⁵ İstanbul'da eskiden çarşamba günü, gelin hamamına gidilirdi. Meraklı aileler gelin hamamına hususî bir ehemmiyet verirdi. En yakın dostlar davet edilerek bir hamam kapatılırdı. Hatta bir saz, bir de çengi takımı getirilirdi. Geline ipekli bir peştamal kuşatılır, iki koluna girerek hamama sokarlar ve başından para serperlerdi. Çengilere de bahşiş yapıştırırlardı.¹³⁶

Bölgede son 35–40 yıldan beri düğün merasimlerinde hamam şenlikleri artık unutulmuş ve sadece güzel bir şenlik olarak yaşlıların hafızasında kalmıştır. Çünkü artık evlerde hamam, banyo vardır. Düğün gününde hem gelin hem de küreken kendi evlerinde banyo yapmaktadırlar.

Eski düğün âdetleri içinde, törene ait hareketler, mutlu ve devamlı bir yuvanın kurulmasında etken olabilecek inançları kuvvetlendirmek, karı-kocanın birbirleriyle iyi geçinmelerinin gerektirdiği fedakârlık, anlayış ve davranışlarında, karşılıklı güvene ve sevgiye, saygıya sahip olma duygusu ve yeteneği kazandırmak, eşlerin yuvaya ve birbirilerine bağlılıklarını sağlamak, ana-baba olmanın sorumluluğunu, gururunu, doğacak çocukların bakımı ve

¹³³İbrahim Yurtoğlu, “Kızılcahamam ve Çevresinin Halk Bilimi Ürünleri Üzerine Bir Araştırma”, (Yüksek lisans tezi) Ankara, Gazi Ün., Sos. Bil. Ens. 2006, s.127.

¹³⁴Mevlüt Sağlam, “Ün Dergisinin Halk Bilimi Açısından İncelemesi”, (Yüksek lisans tezi) Ankara, Gazi Ün., Sos. Bil. Ens. 2006, s 90.

¹³⁵ Enver Behnan, **a.g.m.**, s.259-260.

¹³⁶ Melahat Sabri, **a.g.m.**, s.241.

yetiştirilmesi için gerekli bilgilere ve duyarlığa sahip olmak gibi, insanî duyguları geliştirmekte geniş ölçüde yardımcı olabilecek uygulamalardan biri de gelin ve güveyine yapılan öğütlerdir.¹³⁷

Bölgede hamamdan sonra kızlar, gelini babasının evine getirir ve beraberce yemek yenir. Akşama doğru, gelin evi davetlilerle dolar. Gelin “Toyluk” elbisesini giyer ve bezelilir (süslenir). Halaylar kurulur, şerbetler içilir. Gelinin yüzüne duvak çekilince “kilavoğlu” adlı bir öğütçüyü gelir¹³⁸ ve gelinin önünde oturur; özel bir besteyle bestelediği öğütlerini okumaya başlar:

Ey güzel mama gelin
 Gideğ imama gelin
 Aspabıv yırtılarda
 Sen özöv yama gelin
 Qonşıdan aş geldiyse
 Ögce sen yeme gelin
 Qayın babav ögünde
 Dombalıb yatma gelin
 Qaynanav sözüne
 Sen de söz qatma gelin
 Kişivin (kocanın) sözlerine inadlığ etme gelin
 Kişivden de xebersiz
 Evden şey satma gelin
 Kişiv seni vurdıysa
 Neneve getme gelin
 Evivin sırlarını
 Kimseye satma gelin
 İki qonşı dögüşse
 Duvarıdan baxma gelin
 Hiç kimseden izinsiz
 Neneve getme gelin
 Evivin işlerinde

¹³⁷ Sadi Yaver Ataman, **a.g.e.**, s.44-45.

¹³⁸ Nermin Neftçi, **a.g.e.**, s.47.

Tembelliğ etme gelin
 Ğerip qonağ ögünde
 Yüngüllüğ etme gelin
 Soqaqtan ses geldiyse
 Qapıya getme gelin
 Fitne qonşısı sözüne
 Hiç qulağ tutma gelin¹³⁹

veya

Bu gelinin nesidi
 Bu gece xınnasıdı
 Yarın şededesidi
 Bir gün evlenmeseydi
 Bu pendir mayalıdı
 Böyük yüke dayalıdı
 Bele qax bele otı
 Desinler xayalıdı

Bu gelin mama gelin
 Gider hamama gelin
 Gömlegiv yırtılında
 Al yeşil yama gelin
 Qonşıdan et gelende
 Etin çıxartma gelin
 Qayınbabaıv ögünde
 Üzöv turşanma gelin

Uzun baxma dellükten
 Payım gönder erükten
 Kişiv eve gelende
 Üzöv doldur evlikten¹⁴⁰

¹³⁹ İbrahim Dakukî, a.g.e., s.88-89.

Kilavoğlunun geline söylediği nasihat nitelikli dörtlüklere bakıldığında, gelinin evlendikten sonra ileride evlilik hayatında karşılaşılabileceği bütün sorunları güzel ve akıllı bir şekilde atlatması için bir yol göstericilik mahiyetindedir. Buna benzer bir gelenek Kazak Türkleri arasında şu şekilde mevcuttur: Kazak gelini kocasının evine geldiğinde yüzünün açılması töreninde “*Betaçar*” şarkısı söylenerek, geline erkeğin büyüklerine, kayın atasına karşı nasıl davranacağı hakkında öğüt verilir.¹⁴¹

3.2. DÜĞÜN/ TOY

Düğün kelimesi düğmek mastarından gelmektedir. Düğmek, bağlamak, düğümlenmek demektir. Düğün, Çağatayca ve Uygurca düğüm anlamında kullanılmıştır. Anadolu ağızlarında ise bu gün bile yaşanan m/n değişmesinin “düğüm” kelimesinin “düğün”e olarak görmesinde ve yaygınlaşmasında etkili olduğu görüşü yaygındır.¹⁴²

Irak Türkmenleri arasında düğüne yaygın olarak *toy* denilir. Ancak seyrek bir şekilde olsa da *düğün* kelimesi de kullanılmaktadır. Bazen de her iki kelimeyi birleştirilerek *toy düğün* şeklinde söylenilmektedir.

Düğün, evlenme dediğimiz geçiş döneminin en belirgin özelliğidir. Yukarıda genel çizgileriyle değindiğimiz aşamaların amacı, düğünle dışa vurulur. Onun için düğünün geleneksel değerlere ve kurallara uygun bir biçimde kutlanmasına çaba sarf edilir. Düğüne elden geldiğinde çok kimse çağrılmak istenir. Yüz yüze bakan toplumlarda kimsenin unutulmamasına küstürülmemesine özen gösterilir.¹⁴³

Bölgede Şii mezhebine bağlı Türkmenler arasında yaygın olarak yılın on ayı düğün yapmak caizdir. Yalnız Muharrem ve Sefer aylarında katiyen düğün yapmak caiz değildir, inancı vardır.

¹⁴⁰ Mevlüt Taha Kayacı, “Kilavoğlu”, *Kardaşlık* Y.2, S.4, Ağustos 1962, s.47.

¹⁴¹ Mehmet Eröz, **1998, a.g.e.**, s.14.

¹⁴² Ali Yakıcı, “Düğün Kelimesi ve Kültürümüzdeki Yeri Üzerine”, *MF*. Y. 2, S.11, Güz 1991, s. 33.

¹⁴³ Sedat Veyis Örnek, **2000, a.g.e.**, s.196.

Bölgede eskiden düğünlerin yedi gün yedi gece sürdüğü söylenmektedir.¹⁴⁴ Düğün merasiminde yapılan pratik ve uygulamalar aşağıdaki başlıklar altında ele alınacaktır.

3.2.1. Kız Evinde Yapılan Toy

Kız evinde yapılan toyda kına yakmakta olduğu gibi, eli uğurlu, evliliğinde sorun yaşamayan, iyi yaşam sürdüren, erkek çocuk annesi olan bir kadın tarafından süslenme işi yapılırdı. Süslenmede “*evlik kırşan*” adı ile bilinen makyaj malzemeleri kullanılırdı. Kırşanın pudra, evliğinse allık yerine kullanıldığını burada hemen belirtelim. Gelin süslendikten ve bölgede giyilen geleneksel toy elbisesi¹⁴⁵ giydirildikten sonra davetlilerin arasına çıkarılır ve bir iskemle üzerinde oturtulur. Gelin süslenirken kızlar yanına sokulmaya yeltenir; gelin her hangi bir kızı çimdiklerse o kızın evleneceğine inanılır.¹⁴⁶ Ayrıca evde kalan kızların kısmetlerinin açılması için, gelinin ayağına giderler, gelini karşılar, onu gerdeğe girmeden ziyaret ederler. Bu uygulamalarda ayağı uğurlu olan kişiğlundan yaralanma vardır.¹⁴⁷ Herkes tarafından seyredilen gelinin konuşması ve fazla hareket etmesi hoş karşılanmazdı. Fazla konuşan ve hareket eden geline “*Yüngüldi*” (hafif meşrepli” denilirdi.

Eskiden yapılan düğün eğlenceleri gayri Müslim kadınlar tarafından yürütülürdü. Kerkük'te bunların arasında *Toba* (Tövbe) adı Musevî kadın,

¹⁴⁴Abdulahkim Mustafa Rejioğlu, “Edebi Sohbetler/Eski Düğünler”, *Kardaşlık* Y.10, S.3, Temmuz s. 25; Şakir Sabır Ziraatçı, **1961b, a.g.m.**, s.35; kaynak kişiler.

¹⁴⁵Eskiden bölgede düğün merasimlerinde hem damadın hem de gelinin giydikleri elbiseler hakkında bilgi edinmek için bk. Şakir Sabır Ziraatçı, **1961b, a.g.m.**, s.34; Şakir Sabır Ziraatçı, **1961c, a.g.m.**, s.36. Şakir Sabır Zabit, **a.g.e.**, s.27-31. bu çalışmalardaki bilgiler, Rabia Kocaman tarafından adı geçen doktora çalışmasında eski harflerden yeni harflere aktarıldığından biz burada tekrarlamamak için bu konu üzerinde durmayacağız. (bk. Rabia Kocaman, **a.g.e.**, s.124–130). Bununla birlikte Metin Türkteş, *Kardaşlık* dergisinin eski sayılarının bir kısmını tarayarak hazırladığı “**Kerkük Folklorundan Örnekler**” isimli yüksek lisans tezinde aynı bilgiler yeni Türkçeye aktarılmıştır.(bk. Metin Türkteş, “**Kerkük Folklorundan Örnekler**”, Denizli, Pamukkale Ün., Sos. Bil. Ens. 1997, s.28-29). Ayrıca Abdulahkim Mustafa Rejioğlu'nun hazırladığı “Kadınlarımızın Giyim, Kuşam ve Süslenmeleri” başlıklı yazıda da bu konu hakkında bilgi vermektedir. (bk. Abdulahkim Mustafa Rejioğlu, “Edebi Sohbetler, Yurt Özlemi/ Kadınlarımızın Giyim, Kuşam ve Süslenmeleri”, *Kardaşlık*, Y.10, S.12, Nisan 1971, s.12–21; Hidayet Kemal Bayatlı, **Abdulahkim Rejioğlu'ndan Seçmeler**; Bağdat, Türkmen Kardaşlık Ocağı Yay., 1986, s.62–68).

¹⁴⁶ Mehmet Hurşit Dakuklu, “Dakuk'ta Gelin ile İlgili İnana ve Âdetler”, *Kardaşlık* Y.7 S.1–2 Mayıs–Haziran 1967 s.32.

¹⁴⁷ Yaşar Kalafat, **1998a, a.g.e.**, s.91.

öğrenebildiğimiz en eski temsilcisi sayılır. Def (tef) çalarak, geline manili öğütler veren bu kadın sanatçı, XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar yaşamıştır. Ayrıca zurnapa (balaban) çalmakla ünlü yine Musevî İlyahu, bu geleneğin anılmaya değer bir başka temsilcisidir. Daha sonraları kadın kılığına girerek türküler söyleyip oynayan ve halk arasında günümüze kadar zenne muhittin anlamında *Çırça Mihav* deyiminin yaşamasına yol açan *Muhittin* adlı sanatçı ve bu ekolün son kuşağı sayılan ve *Bakıla* lakabı ile bilinen Abdalbaki, kadın düğünlerinin vazgeçilmez motifleri sayılır. Müzik eşliğinde kızlar, türküler söyleyerek gelinin önünde oynarlar.¹⁴⁸ İki çeşit oyun vardı; bunların ilki; ağır oyun; iki kadın birbirlerini karşılar, her biri bir yana gider, kollarını kaldırır söze söze ağır ağır bir yandan o bir bururlar ve İstedikleri kadını da oyuna kaldıracırlar. Diğeriyse ise; Yüngül (hafif) oyundur, bu oyun: vücudun her tarafı sallatmak, boyun oynatmak ve parmak şarkılatmakla oynanır.¹⁴⁹ Toy eğlencelerinde bazen zorla da olsa gelin oynatılır. Gelin toyda oynarsa, ucuzluk olacağı inancı yaygındır.¹⁵⁰

3.2.2. Oğlan Evinde Yapılan Toy

Düğün (toy) gününde kürekenin evinde meyter/davul-zurna çalınır. Davul zurna düğün ve şenliklerimizin esas unsurunu teşkil eder. Hoyrat ve neşeli besteler söylenerek halaylar çekilir. Tepsiler düzenlenir ve içki içilir. Rakı eğlencesi yapmayan aileler, mevlit okuturlar. Düğün olduğu evde herkes yediğini yer, içtiğini içerdi.¹⁵¹ Böyle resmî davetler filan yoktu. Memlekette bir gelenek olarak herkes düğün süresi boyunca kendini düğün sahibi sayardı. Eski zamanlarda elektrik olmadığı için gece olduğunda şenliklere ara vermek

¹⁴⁸ Şakir Sabır Ziraatçı, **1961b, a.g.m.**, s.34–35, s.34; Suphi Saatçi, **a.g.b.**, s.323.

¹⁴⁹ Şakir Sabır Ziraatçı, **1961b, a.g.m.**, s.34–35.

¹⁵⁰ Suphi Saatçi, **a.g.b.**, s.323.

¹⁵¹ Eskiden düğünlerde ikram edilen yemekler pirinç pilavı, keşkek, duru (sulu), etli yemekleri, erik (kaysi), kuru fasulye, bamya, karnıyarık, dolma vb. yoğurt ayrıntı, ayrıca karpuz, kavun vb. Bir masanın üzerine divan sinisi koyulur ve üzerine yemekler düzenlenirdi. Bu divan sinisi misten (bakırdan) yapılır, 5–6 batman pirinç pilavı alır ve her sininin başında 12 erkek yemek yiyebilirdi. Davet edilenlere hizmet edenler yüksek sesle “*yedek geti, yedek geti*” diye bağırırdı. Her ziyafette 8–12 batman pirinç yapılırdı. Bu miktar da davete göre çoğalırdı ve bazen 15–20 batmana kadar çoğalabilirdi. Her batman pirince bir miktar koyun yağı koyulurdu. Et ise gövdeyle alınırdı. Pirinç pilavı üzerine badem, kuru yemiş (kişmiş) ve doğranmış kavrulmuş et koyulurdu. bk. Şakir Sabır Ziraatçı, **1961b, a.g.m.**, s.35.

amacıyla damadın etrafında meşaleler yakılırdı. Kahvelerden getirilen ve meydana yerleştirilen koltuk ve sandalyeler üzerine hatırlı ve büyük misafirler oturlardı. Kadınlar ise çarşafarla bürünerek evlerin çatısından şenlikleri seyrederdiler. Çalınan davul ve zurnalara uyum sağlayarak bir yandan kadınlar diğer yandan da erkekler halay çekerlerdi. Bazen de memleketin en usta halaycısı erkeklerin ve kızların katılımıyla oluşturulan halay ekibinin sıra başına geçer ve çalınan davul ve zurnaya uyum sağlayarak en heyecanlı en canlı oyunlar oynar ve gösterişli halaylar çekerdi. Çoğu zaman erkekler kızlarla birlikte halay çektiklerinde kadınlar başlarına *qestem* peştamal örter, ellerine yazma bağlar, akrabalar, komşular veya tanışlarından sayılan bir erkeğin elini tutarlardı.¹⁵² Halay alayının sağ tarafının başında halay çeken halaycıya “*baş çeken*” denilir. Çok iyi derecede halay çekmeyi bilen bu kişi halay ekibinin oyunlarını yönetir ve halay ritmini sağlar. Arada da ellerinde kamçı olan birkaç delikanlı halayı ve düğünü organize ederlerdi.

Halay sırasında zurnacı

*Şabbaş şabbaş**

... oğlu cebinden (kesesinden) ... dinar

Şabbaş şabbaş Allah cebine (kesesine) bin bereket versin, ömrü uzun olsun vb. diyerek şabbaş eder. Halay sırasında davetçiler ve hazır bulunanlar zurnacı ve davulcuya para armağanı verirler. Zurnacı birisinden para almak isterse ona yaklaşarak

Bağıvı su basmasın

Evive gem düşmesin

Yariv sennen küsmesin

Elivi qoy cebive

Hak kissevden kesmesin

şeklindeki maniye söyler. Böylece ilgili kişi istemese de elini cebine sokarak ona para verir.

¹⁵²Abdülhakim Mustafa Rejioğlu, “Edebî Sohbetler/Eski Düğünler”, **Kardaşlık** Y.10, S.3, Temmuz s. 25; Şakir Sabır Ziraatçı, **1961b, a.g.m.**, s.35; Suphi Saatçi, **a.g.b.**, s.323.

* Düğünlerde halay esnasında davulcu ve zurnacılar verilen bahşiş.

Türkmen düğünlerinde yaygın olarak “*Kılıç Kalkan*” oyunu da oynanır. Kılıcın yerine ağaç kullanılır, Kılıç Kalkan oyununun kendine has ağır ve pek kibar havalı bir ezgisi vardır. Davul-zurna ona göre çalınır. Kılıç Kalkan oynanırken halk taş gibi oturur en ufak bir ses ve kımıldama olmazdı.¹⁵³

Kerkük’e bağlı Beşir Köyü’nde “Kız Oyunu” vardır. Erkekler dört bir tarafta otururlar, kızlar ikişer ikişer veya dörder dörder ortaya atılırlar, bu oyunun da ağır temposu vardır ki davul zurna devam ederken kızlar yüzleri açık olarak oynarlar. Köyün bütün kızları bu oyuna katılırlar. Oyun sırasında şöyle bir âdet vardı; oynayan kızların birisi seyirci erkeklerden birisiyle nişanlıysa, oğlan güzel bir mendile para düğümler, ortada oynayan nişanlısına mendili gönderir, kız da onu iftiharlı bir şekilde kabul ederdi.¹⁵⁴

Eskiden bütün bölgede istisnasız olarak düğünlerde Cirit oyunu oynanırdı. Bu yüzden Türkmenlerin yaşadıkları bütün yerleşim birimlerinde cirit meydanları bulunmaktadır.

Telafer’de düğün sabahında küreken, yakın arkadaşı olan sağdıcin evinde kahvaltısını yaptıktan sonra yeni elbisesini giyerek bir grup arkadaşlarıyla beraber sokak ve mahallerde dolaşır. Dolaşırken arkadaşlarından biri “*evvela burda bir haq saxlasın*” (evvela burada bir hak saklasın) diye bağırır. Gruptaki diğer bir arkadaş da yüksek bir sesle “*kimi saxlasın*” diye sorar. Arkadaşlar da hep birlikte kürekenin adını söylerler. Kürekenin adı söylenirken mahalledeki bütün kadınlar helhele verir ve arkadaşları da alkışlarlar.¹⁵⁵

Bölgede kürekenin düğün gününde yediği tabakta artan yemeği, bir bekâr arkadaşı yerse yakın bir zamanda evleneceğine ve kısmetinin açılacağına inanılır. Ayrıca küreken elini bekâr bir arkadaşının sırtına sürerse, arkadaşının yakın bir zamanda evleneceğine inanılır. Bu uygulamalarda yukarıda da değinildiği gibi uğurlu sayılan kişiöğlundan yararlanma vardır

¹⁵³ Mehmet Hurşit Dakuklu, **1967, a.g.m.**, s.31; Hasan Casım Raşit El Şammam , **a.g.e.**, s.55.

¹⁵⁴ Mehmet Hurşit Dakuklu, **1967, a.g.m.**, s.31.

¹⁵⁵ Hasan Casım Raşit El Şammam , **a.g.m.**, s.55.

3.2.3. Gelinin, Kürekenin Evine Götürülmesi

Gelin genellikle pazartesi veya perşembe günü ikindi namazından sonra damadın evine götürülür. Bölgenin birçok yerinde gelin, babasının evinden alınırken, gelinin akrabalarından bir çocuk *qapıçılığ* (kapıcılık) yapar ve kürekenden bir miktar para almadan gelinin çıkmasına müsaade etmez. *Kapı Tutma* veya *Kapıcılık* geleneği Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yapılan bir gelenektir.

Erzurum'da gelin baba evinden ayrılmaya hazırlanırken bir taraftan da eşyaları taşınır. Eşyaları almaya gelen erkek tarafı sandıkların üzerine oturanlara bahşiş vermek zorundadırlar. Bahşişi alan sandık üzerinden kalkar ve böylece eşyanın taşınmasına başlanır.¹⁵⁶ Anadolu Varsakları'nda gelin evden çıkartılırken kapı kilitletir. Gelin kızın kardeşi veya bir yakını bahşiş almayınca kapıyı açmaz.¹⁵⁷ Harput'ta gelin alınırken kızın erkek kardeşi, yoksa soydan gelen bir akraba kapıyı kilitleyerek gelinin "*gardeş Heletin*" (kardeş Hakkı) almadan kapıyı açmaz. Aynı amaçla gelinin sandığının üzerine de oturulur. Sebebi bilinmeden yapılan bu davranışta amaç ve inanç kız evine ait atalar ruhu ile ev iyelerinin memnuniyetini kazanmaktır.¹⁵⁸

Bölgede gelinin bineceği atın/kısrağın boynuna al bir *türme* (büyük bir ipek mendil) bağlanır. Şunu da hemen belirtmeliyiz ki eskiden kürekenin omzuna kırmızı bir şal atılırdı. Günümüzde de düğün merasimlerinde gelin ve damat arabasının süslenmesinde kırmızı önemli bir renk olarak kullanılmaktadır. Yukarıda bahsedildiği gibi kırmızı rengi Türk inanç sisteminde kuvvet, güç, iktidar, şiddet, yoğunluğu ifade eder. Gelin götürülürken biri kısrağın ağızındaki ipi, iki kişi de birer üzengi, arkadan da bir kişi hayvanın kuyruğunu ipek kumaş parçasıyla sıkı bir şekilde tutardı. Çünkü iki aileyi sevmeyen birisi hayvanın kuyruğundan bir kıl koparır ve kör düğüm yaptırırsa küreken bağlanır ve evliliği yapamaz şeklinde bir inanç vardır. Gelinin doğuracağı ilk çocuğun erkek olabilmesi için gelinin arkasına onun yakınlarından üç beş yaşında bir erkek çocuk bindirilir, böylece gelinin

¹⁵⁶ Lütfi Sezen, *Erzurum Folkloru*, 2. baskı, Erzurum, Atatürk Ün., Yay., 2007, s.92.

¹⁵⁷ Ahmet Gökbel, *a.g.e.*, s. 107.

¹⁵⁸ Rifat Araz, *a.g.e.*, s.114.

doğuracağı ilk çocuğun erkek olacağına inanılır.¹⁵⁹ Gelin küreken evine götürülürken koca evine bağlansın, uyum sağlasın ve babasının evine küskün olarak dönmesin diye, gelinin evinden bir çivi veya kazığın alınarak, kürekenin evine çakılması, çok yaygın bir gelenektir.¹⁶⁰ Bununla birlikte gelin babasının evinden çıkarılırken evliliği su gibi aydınlıklarla dolsun diye, arkasından su dökülür.

Şakir Sabır Ziraatçı'nın naklettiğine göre eskiden gelin küreken evine götürülürken *Taxtravan* denilen araç da kullanılırdı. *Taxtravan* bir küçük bir odaya benzer, dört tarafı camdan olur ve yukarısı kapalıdır. Biri önden biri arakadan olmak üzere iki katır tarafından taşınırdı. Birisi önde diğeri de arkada olmak üzere iki hakem (katırı çeken ve *taxtravanı* bekleyen) yürürdü. İçinde döşek döşenen ve yastık koyulan *taxtravana* üç kadın (gelin, yenge, damadın annesi) girer ve döşneğin üzerinde otururlardı. Gelin ve diğer iki kadın *taxtravana* bir iskemle yardımıyla girdikten sonra kapısı da örtülürdü. *Taxtravanlar*la gelin götürmek genellikle Bağdat'ta kullanılırdı, Kerkük'te ise ilk olarak *Rıza Kadir Zeğir* namıyla ün kazanan Katırcı başı *Rıza Salih* tarafından kullanılmıştır. Katırcı başı Rıza'nın iddiasına göre, *Taxtravanla* gelin götürme merasimi ilk defa 1896'da olmuştur.¹⁶¹

Kerkük'e bağlı Dakuk nahiyesinde gelin, babasının evinden getirilirken kürekenin annesi gelinin evine gitmez; giderse öleceğine inanılırdı.¹⁶²

Gelinin önünde çalınan davul ve zurnanın ahengine uyularak yukarıda adı geçen geleneksel Türkmen oyunlarından oynanır, başka bir kişi de kıyafetini değiştirerek çeşitli maskaralık yapıp oynardı. Gelinin başında tüfeklerle ateş edilirdi.¹⁶³

¹⁵⁹Abdülhakim Mustafa Rejioğlu, "Edebi Sohbetler/Eski Düğünler", **Kardaşlık** Y.10, S.3, 1970, Temmuz s.26; kaynak kişiler.

¹⁶⁰ Mehmet Hurşit Dakuklu, **1967, a.g.m.**, 32; Saatçi, Suphi, **a.g.b.**, s.324; Ümit Tokatlı, **a.g.m.**, s.35; kaynak kişiler.

¹⁶¹Şakir Sabır Ziraatçı, "Kerkük'ün Eski Toyları IV", **Kardaşlık**, Y.1, S.4, Ağustos 1961ç, s.44.

¹⁶² Mehmet Hurşit Dakuklu, **1967, a.g.m.**, s.32.

¹⁶³ Abdülhakim Mustafa Rejioğlu, **a.g.m.**, **1970**, s.26.

Kerkük'e bağlı Tazehurmatı nahiyesinde düğün günü, çavuş adı verilen bir erkek değneği ile damadı korurdu. Çavuş bu görevini dedeliğ (dedelik) denilen iki sağdıcin yardımı ile yerine getirmeye çalışır.¹⁶⁴

Gelin kürekenin evine yetişince kürekenin ailesinden bir erkek gelini kısıraktan indirir. Gelin kısıraktan inmek istemez ve nazlanırdı; kayınbabası ona “*en kızım en, sene filan mülki, filan damı, filan yeri bağışladım* (in kızım in, sana filan mülkü, filan evi, filan yeri bağışladım) derdi. Bu sözleri işiten gelin kısıraktan inmeye razı olurdu. Bu uygulama Anadolu'nun birçok yerinde benzer bir şekilde yapılmaktadır.

Sivas İlbeyli Türkmenlerinde gelin kapıya gelince kaynatasına sorarlar: “*Gelin attan enmiyor*”, kaynata; “falan ineği gelinime verdim, insin” der. Bu kez aynı soru kaynanaya sorulur; “*Kaynana gel, gelin attan enmiyor*”. Kaynana güler ve oğlunu kastederek; “*ben de ona bir kara gözlü oğlan veriyorum*” der. Gelin bahşişini almıştır artık attan iner.¹⁶⁵ Adana'nın kozan ilçesinde gelin oğlan evine gelince, ilk önce kapıda bekletilir. Bu sırada “*indirmelik*” verilir. İndirmeliği, gelinin kaynanası, kayınbabası, damadın ağabeyi verir. Gelin de, “*aldım kabul ettim*” diye karşılığında sembolik bir para verir. Dağ veya ova köyü olsun eski dönemlerde genellikle, keçi, koyun, inek, düve, dana verilir. Bunlardan gelinin de bir sürü yapması istenir.¹⁶⁶ Osmaniye'de gelin, kaynanasının evine gelince attan inmek istemez. İndirmelik ister. Kaynana-kayınbaba geline hediye verir. Bu hediye duruma göre, bir dana, tarla veya altın olabilir. Gelin sözü alınca attan iner.¹⁶⁷ Sinop'ta gelin, oğlan evine gelince attan inmez, kapı önünde durur ve “*Üzengilik*” ister. Geline üzengilik olarak meyve veren bir ağaç veya eğer güveyin malı müsaitse, birkaç koyun yahut bir inek verilir.¹⁶⁸ Bu gelenek, Ankara, Çanakkale, Eskişehir, Kayseri, Konya, Niğde, Sivas, Yozgat¹⁶⁹ gibi

¹⁶⁴ Suphi Saatçi, **a.g.b.**, s.324.

¹⁶⁵ Kadir Pürlü, **a.g.e.**, s.692.

¹⁶⁶ Ali Rıza Yalçın, **1977, a.g.e., C.II**, s.363; Mehmet Çeribaş, **a.g.e.**, s.168.

¹⁶⁷ Canan Yıldız, **a.g.e.**, s.80.

¹⁶⁸ Mehmet Şakir, “Sinop Köy Düğünleri I”, **HBH**. Y.2 S.20, 25 Nisan 1933, s.172.

¹⁶⁹ Meltem Santur, “İç Anadolu Bölgesinde Gelinin Kız Evinden, Oğlan Evine Getirilmesi Sırasında Uygulanan Gelenekler”, **III. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi Bildirileri 9–11 Ekim 1995 Konya**, Ankara, KB. Yay., 1996, s.197.

muhtelif Anadolu yerlerinde tespit edilmiştir. Özbek Türkleri arasında da “eşik hediyesi” diye bilinen bir hediye türü vardır. Gelin kaynanasının odasına girmez, kaynana odasının eşiğine hediye asar, bunu alan gelin odaya girer.¹⁷⁰

Bölgede gelin attan indiğinde iki erkek tarafından elleri tutularak kürekenin evine yavaş yavaş ilerlenir. İki taraftan tutulan gelin, kürekenin evinin dış kapısından sağ ayağını atarak içeri girer. Bu sırada küreken sağdıçlarıyla birlikte evin damına çıkar; gelin avluya girince, yukarıdan madenî para ile karıştırılmış şeker, lokum, ceviz, badem, kuru üzüm, portakal, turunç, elma vb. saçılır. Bunlar çocuklar tarafından kapışılır.¹⁷¹ Gelinin başına serpiyen bu yiyecek ve para bir tür saçıdır. Bu sırada kürekenin annesi ve kız kardeşlerinin gelinin önünde oynamaları âdettendir. Özellikle kürekenin anası bir elinde ayna, diğerinde kevgir olmak üzere şu tekerleme eşliğinde oynar; “ev seniv, eşik seniv dördeki¹⁷² beşik seniv¹⁷³(ev senin eşik senin dördeki beşik senin). Ayna hoş baht, hoş geçim içindir. Anadolu Türk halk inançlarında aynanın aydın gelecek olduğuna inanılır.¹⁷⁴

Su İyeleri kısmında da değinildiği gibi Kerkük ve Tuzhurmatı’da gelin eve geldiği zaman gelinin ayağı kürekenin evine hayırlı uğurlu olsun diye ayağının önüne bir tas su koyulur ve ayağıyla suyun dökülmesini istenir. Bu pratik başta Hanekin ilçesi olmak üzere bütün Diyale Türkmenleri arasında benzer bir şekilde şöyle yapılır: gelinin ayağı suya koyulur ve o su evin bütün köşelerine dökülür. İnanca göre bu su aydınlık ve bereket getirir.

Erbil’de gelin eve girerken nazar değmesin diye kaynanası ayağı altında bir yumurta veya bir çömlek kırar.¹⁷⁵

¹⁷⁰ Yaşar Kalafat, **2000a, a.g.e.**, s.214.

¹⁷¹ Şakir Sabır Ziraatçı, **1961c, a.g.m.** s.37; Abdulhakim Mustafa Rejioğlu, **1970, a.g.m.**, s.26; Suphi Saatçi, **a.g.b.** ,s.324; kaynak kişiler.

¹⁷² Eskiden Kerkük evlerinde büyük oda .

¹⁷³ Şakir Sabır Ziraatçı, **1961c, a.g.m.** s.37; Abdulhakim Mustafa Rejioğlu, **1970, a.g.m.**, s.26; Suphi Saatçi, **a.g.b.** ,s.324.

¹⁷⁴ Yaşar Kalafat, “Türk Halk İnançlarında Hususiyile Tahtacılar (Ayna)”, **I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo -Kültürel Yapısı Tahtacılar Sempozyumu Bildirileri (26–27 Nisan Antalya 1993)**, Ankara 75–107.

¹⁷⁵ Mehmet Mahmut, **a.g.m.**, s.19.

Kerkük'e bağlı Dakuk nahiyesinde gelin gelirken bir kap un hazırlanır; eli una bastırılmaya çalışılır; böyle yapılırsa gelinin hem uğurlu hem de itaatli olacağına inanılır.¹⁷⁶ Ayrıca gelin eve girdiği zaman *şerbe* (testi) kırmak çok yaygın bir gelenektir. Bu geleneğin Irak'ta yaşayan Araplar tarafından da yapıldığına bizzat şahit olduk. Bu gibi porselen malzemeleri yere düşürüp kırmakla kötü ruhlardan ve gelecek şer ü belalardan uzaklaşacağına inanılır.

Bölgede gelin kapı eşiğinden girerken yapılan bu uygulama ve pratiklerin bir kısmı benzer veya aynı amaç için Anadolu ve Türk dünyasının muhtelif yerlerinde yapılmaktadır.

Samsun'da gelin güvey evine geldikten sonra kapıdan içeri girerken önüne boyunduruk konulur. Gelin boyunduruğun üzerinden geçerse güçlü olacağına inanılır.¹⁷⁷ Çorum'da gelin, damat evine girer girmez "huyu berrak olsun" diye bakır bir tase su koyulur, "kötü huyları baba evinde kalsın" diye bir oklavanın üzerinden atlatılır.¹⁷⁸ Osmaniye ve çevresinde gelin eve girerken testi, tabak, çömlek kırılır. Kırılan parça adedince çocuklarının olacağına inanılır.¹⁷⁹

Nogay Türkleri arasında gelin güveyi evine girerken üstü koyun kürkü ile örtülü eşiği öpmesi gerekmektedir.¹⁸⁰ Azerbaycan'da gelini evin kapısında kayınpederi ve kayınvalidesi karşılarlar. Gelin bahçeye giderken önünde kurban kesilir. Bu arada kurbanı kesen kişi de "*bıçak kesmiyor*" diyerek bahşişini alır. Kurban kesildikten sonra gelinin alınına ve ayakkabısına kurban kanı sürülür ve gelin kurbanın üzerinden geçirilerek eve götürülür.¹⁸¹ Türkmenistan'da gelinin ayağının "hoş gadem" olması için damadın evinin eşiğinden girmeden evvel şerbet içilir.¹⁸² Kırgız Türkleri arasında gelin eve girerken yolunun ak olması, bundan sonraki hayatında işlerinin yolunda

¹⁷⁶ Mehmet Hurşit Dakuklu, **1967, a.g.e.**, s.32.

¹⁷⁷ Bekir Şişman, "**Samsun Yöresinde Yaşayan Halk İnançları Üzerine Bir İnceleme**", (Yüksek Lisans tezi) Samsun, Ondokuz Mayıs Ün., Sos. Bil. Ens. 1994, s.65.

¹⁷⁸ M. Öcal Oğuz- Bengisu Kolcu, **2004 Yılında Çorum'da Halk İnançları ve Türbeler**, Ankara, Hitit Ün. Fen Ed. Fak., Türk Halkbilimi Topluluğu Yay., 2006, s.14.

¹⁷⁹ Abdullah Celaleddin Pişkin, "**Osmaniye ve Çevresinde Halk İnanış ve Uygulamaları**", (Yüksek lisans tezi) Kayseri, Erciyes Ün., Sos. Bil. Ens. 2001, s.52.

¹⁸⁰ Mehmet Ali Ekrem, **a.g.b.**, s.94.

¹⁸¹ Ali Çelik, **1995, a.g.b.**, s.110.

¹⁸² Yaşar Kalafat, **2000a, a.g.e.**, s.207.

gitmesi, kazasız belasız mutlu bir hayat sürmesi için kapının önünde “*payandos*” denilen beyaz bir örtü serilir. Gelin bu beyaz örtüden geçerek eşikten atlatılmak suretiyle içeri girer.¹⁸³

Bölgede gelin eve girdikten ve küreken onun başında şirinlikleri veya meyveleri serptikten sonra sağdıç ve arkadaşlarıyla birlikte evden çıkar, buna “*küreken küstü*” denilir. Sağdıçlar bu arada kürekenin gerdek gecesinde nasıl davranacağını öğretirler. Şunu da hemen belirtmeliyiz ki kürekenin sağ sağdıcı evli, sol sağdıcı ise bekâr olmalıdır.

Anadolu ve Türk dünyasının birçok yerinde olduğu gibi bölgede de odaya giren gelinin kucağına bir erkek çocuk verilir veya yatağına bir erkek çocuk yuvarlatılır, bu pratikler gelinin doğuracağı ilk çocuğun erkek olacağına inanılır. Kucağına kız çocuk konulan gelinin doğuracağı ilk iki çocuğun kız olacağına inanılırdı. Gelin ilk defa odaya ayak basarken hayır ve uğur getireceği inancıyla sağ ayağının atmasını ister. Ayrıca gelin yeni evine gelirken kötü ruhlar tarafından basılmasın ve zarar görmesin diye hiç yalnız bırakılmaz; güvey gelene kadar yanında oturulur.

Eskiden gelinin kayınbabasının önünde gülmesi, konuşması, fazla hareket etmesi hoş karşılanmaz ve saygısızlık sayılırdı. Aynı şey kaynanası için de geçerlidir. Bölgede bu konu ile ilgili yaygın olarak “Bibi Su” efsanesi anlatılmaktadır.

Eski geleneklere göre kızın gelin olduğu gün asla konuşmaması gerekirdi, böylece terbiyeli olduğunu ispat ederdi. “*Eskiden terbiyeli, miskin bir gelin, küreken evine gittiği gün sessiz, sedasız oturmuştur. Bu zavallı gelinin düğünü Temmuz ayının en sıcak günlerine denk gelmiş; gelin o günde gücünün yettiği kadar susuzluğa dayanmış, terbiyesizlik ve saygısızlık sayılmasın diye kimseden su isteme cesaretinde bulunmamış. Nihayet yakınında oturan kaynanasına usluca hitap etmek zorunda kalır; “Bibi su” der. Gelin birkaç defa yavaşça “bibi su” demiş ve su istemiş, kaynanası çok merhametsiz ve zalim bir kadın olduğundan, ona hiç aldırmamış ve su vermemiştir. Gelin kendi içinden Tanrı’ya yalvarır ve ey Allah’ım, ey yeri göğü*

¹⁸³ Maksat Jumabaev, “**Kırgız Gelenek ve İnanışlarında Dini Ritüeller**”, (Yüksek lisans tezi), Ankara, Ankara Ün., Sos. Bil. Ens. 2006, s.49.

yaratan ey büyük Allah'ım ne olur da beni bir kuş yapsan, gidip göllerden bir yudum su içebilsem... Gelinin duası Allah tarafından kabul olunur; bir kuşa dönüşür ve çöllere uçmaya başlar. Su içtikten sonra tekrar evine döner, odasının penceresine konar ve

Bibi su

Su geti

Gün battı

El yattı

*diye ötmeye başlar.*¹⁸⁴

3.2.4. Gerdek

Medenî ya da dinî nikâhtan sonra gelinle güveyin bir araya gelmelerine “gerdek” denir. Böylece gelinin ve güveyin evliliği yasa, din ve bağlı bulunduğu toplum üyelerinin onayı ile geçerli sayılmış olur.¹⁸⁵

Bölgede eskiden yatsı namazından sonra gelin yenge tarafından kürekene “*al emanetiv*” (emanetini al) denilerek teslim edilirdi. Yenge gelini teslim ederken kürekenden bahşiş alır, yenge bahşiş almadan odadan ayrılmazdı. Yenge odadan çıktıktan sonra küreken iki rekât namaz kılar. Buna “*perde namazı*” denir. Bazen gelin de bu iki rekât namazı kılar, bazen de ikisi birlikte namazı kılarlar.

Özbekistan, Türkmenistan ve Kuzey Afganistan Türklerinde de yengeler damadı gelinin yanına para ve hediye almadan bırakmazlar.¹⁸⁶

Gerdeğe girildiği zaman, birbirlerine üstünlük sağlamak için, gelinle kürekenin birbirinin ayağına basmaya çalışmaları eskiden mevcut bir gelenektir. Bir başka inanca göre, küreken elini gelinin başı üzerine koysa, yine aynı üstünlüğü elde edeceğine inanılır.¹⁸⁷

Eskiden Kerkük'te gelinin sağ yanağına bir sarı, soluna bir kırmızı kâğıt parçasını balla yapıştırılırdı. Gerdeğe giren kürekenin o kâğıt

¹⁸⁴ Kardaşlık, “**Bibi Su Kuşu**”, Y.1, S9, Ocak 1962, s.39.

¹⁸⁵ Sedat Veyis Örnek, **2000, a.g.e.**, s.197.

¹⁸⁶ Yaşar Kalafat, **2000a, a.g.e.**, s.206.

¹⁸⁷ Şakir Sabır Ziraatçı, **1961ç, a.g.m.**, s.44.

parçalarını diliyle yalayarak çıkarması gerekirdi.¹⁸⁸ Tuzhurmatı ilçesinde gelinin küreken evine geldikten sonra akrabalarının görebilmesi için bir “Xel’et” altın zincir takmaları istenirdi. Aksi halde gelini görmelerine izin verilmezdi.¹⁸⁹ Bununla birlikte gelin kürekenin evine geldikten sonra kendisini görmeye yeni doğum yapmış bir kadın gelirse gelini basmış olur ve böylece gelinin çocuğu olmayacağına inanılırdı.¹⁹⁰

Küreken gerdeğe girdiği zaman arkadaşları dışarıda beklerler. Bazı yerlerde gelinin “üz ağılığı” (yüz aklığı) denilen kanlı bez kısa bir süre sonra bazı yerlerde ise ertesi gün istenirdi.

Gerdekten çıkan küreken dışarıda kendisini bekleyen sağdıç ve arkadaşları ile tokalaşır, öpüşür ve onlara müjdeyi verir vermez onlar da kürekenin akrabalarıyla birlikte kurşun atarlardı. Bu da damatla gelinin koca karı olduklarına bir işarettir.¹⁹¹

Eskiden gerdek gecesinde küreken gelinle cinsî münasebeti başaramazsa veyahut bağlı kalırsa iki çareye başvurulurdu. Bunların ilki, bulgur dövmeye yarayan el değirmenin delikli kısmı getirilir, delikten kürekenin başına soğuk su dökülürdü. Diğer çare ise, ekmek yapılan sac ateş üzerine bırakılarak ısıtılır, sonra kürekenin bu sacın üzerine işemesini istenirdi. Böylece güveyin bağlanmaktan kurtulacağına inanılırdı.¹⁹² Ayrıca bağlı olan küreken seyit ve mollalara götürülür, ona muska ve dua yazılırdı.

Anadolu ve Türk dünyasının her yerinde evlenme ve düğün merasimlerinin geleneğinde gerdek gecesine ve kızın bekâretine çok önem verilir.

Trabzon’da gerdek gecesinin sabahı kızın yengesi gelir ve çarşafı kaynanasına gösterir. Bazı köylerde ise çarşaf asılır ya da gece birkaç el silah veya bomba (dinamit) atılarak ilan edilir.¹⁹³ Çukurova’da gerdek gecesinin ertesi sabah, kızın yatak çarşafı, kapıda bekleyen sağdıçları

¹⁸⁸ Hamit Zübeyir Koşay, **a.g.e.**, s.287; Mevlüt Taha Kayacı, “Türk Dünyasında Evlenme Törenleri”, **Kardaşlık**, Y.6, S:9, Ocak 1967, s.23; Rabia Kocaman, **a.g.e.**, s.139.

¹⁸⁹ Mevlüt Taha Kayacı, **1967, a.g.m.**, s.23; Tuzhurmatılı kaynak kişiler.

¹⁹⁰ Mehmet Hurşit Dakuklu, **1967, a.g.m.**, 32.

¹⁹¹ Abdülhakim Mustafa Rejioğlu, **1970, a.g.m.**, s.26; Hamit Zübeyir Koşay, **a.g.e.**, s.289.

¹⁹² Mehmet Hurşit Dakuklu, **a.g.m.**, s.32.

¹⁹³ Ali Çelik, **a.g.b.**, s.113.

tarafından ailenin büyüklerine gösterilir. Sonra bu çarşaf cuma günü gelini ziyaret edecek olan kadınların görmesi için meydana bir yere bırakılır.¹⁹⁴

Kırgız Türkleri arasında gerdek gecesinde yatak serilip tüm işlemler yapıldıktan sonra kızın yengeleri dışarı çıkar. Damat çağrılır ve gelinle damat baş başa kalırlar. Belli bir süre sonra kızın bağırması üzerine yengeler içeri girer. Yengeler damada *razı mısın?* diye sorar. Damat *razıyım* derse bu kızın bekâretinin sağlam olduğunu haber verir. Kızın bakire çıkması üzerine yengeler kızın anne babasına kanlı bezi göstererek “*kızınız erkek doğurdu*” diyerek bahşiş alırlar.¹⁹⁵ Gagavuz Türkleri arasında gerdek gecesinde kızın bakire olması şarttır. Güvey gerdekten sonra kızın bekâretinin işareti olmak üzere silah atar ve kızın bekâretinin daha evvel bozulmamış olduğunu ilan eder.¹⁹⁶

Bölgede günümüzde düğün merasimleri eski düğünlerden birçok farklılık gösterirse de merasimin ana pratik ve âdetleri hâlâ canlı olarak yaşatılmaktadır.

Eskiden düğün davetiyeleri ellerinde iki değnek bulunan ve kapıları dolaşarak düğüne komşu ve tanıdıkları davet eden iki kişi tarafından yapılırken günümüzde davetler matbaalarda basılan güzel ve süslü kartlarla yapılmaktadır. Kartlar genellikle Arapça yazılır. Kartlar davetlilere düğünden 15–20 gün önce gönderilir.

Günümüzde düğünler eskiden olduğu gibi genellikle pazartesi veya perşembe gününde yapılır. Düğün şenlikleri bazen kürekenin evi büyükse evde, olmazsa evlerine yakın olan bir boş alanda, meydana bazen de yaygın olarak kiralanan bir düğün salonunda yapılmaktadır.

Gelin sabah saatlerinde banyo yaptıktan sonra kız kardeşi ve kürekenin kız kardeşi veya akrabalarından birisi ile beraber kuaföre gider. Kuaförde kendisine giydirilen düğün fistanı bir günlüğüne belli bir para karşılığında kiralanır. Gelin, kuaförcü tarafından makyajı yapıldıktan ve fistanı giydirildikten sonra tekrar evine döner.

¹⁹⁴ İhsan Şimşek, “Çukurova’da Gelin Göçürme”, TFA. Y.14, C.18, S.168, Temmuz 1963, s.3110.

¹⁹⁵ Maksat Jumabaev, a.g.e., s.53.

¹⁹⁶ Harun Güngör-Mustafa Argunşah, a.g.e., s.94.

Küreken öğle saatlerinde berbere gider; tıraş olduktan sonra evine döner ve banyo yapar. Banyo yaptıktan sonra takım elbisesini giyer ve hazırlanır.

Genellikle ikindi namazından sonra küreken daha önceden süslenmiş temiz ve yeni model bir arabaya bindirilir. Gelini getirmek üzere gelinin evine kalabalık bir araba konvoyu eşliğinde gidilir. Kürekenin arabası, kırmızı, mavi, sarı kurdelelerle çiçek vb. süslerle süslenir. Kürekenin arabası genellikle konvoyun başında gider. Araba konvoyu giderken davul zurna çalınır ve bütün arabaların şoförleri korna çalarlar.

Eskiden olduğu gibi günümüzde de gelin babasının evinden alınırken şehrin caddelerinde araba konvoyu eşliğinde gezdirmek gerekir. Şehrin caddelerinde gezdirilmeyen çiftin çocuklarının olmayacağına ve evliliklerinin de uğurlu olmayacağına inanılır.

Gelin evine yetişince mahalle ve gelinin evinin önünde halay çekilir, davul zurna çalınır, silah atılır, coşkulu oyunlar oynanır ve geleneksel Türkmen bestelerinden birkaç beste (türkü) söylenir. Küreken kaynanasının elini ve alnını öptükten sonra gelini alır ve arabaya bindirir. Bu arada eskiden olduğu gibi şirinlikler başlarına serpilir, salâvat çekilir ve helheler verilir. Eskiden olduğu gibi üstünlüğü sağlamak için küreken ve gelin birbirlerinin ayaklarına basmaya çalışırlar. Yaygın olmamakla birlikte bazı ailelerde “*Kapıcılık*” geleneği hâlâ devam etmektedir. Ayrıca eskiden olduğu gibi günümüzde de gelin almaya gidilirken oğlan tarafı kimseye belli etmeden kız evinden madeni bir şey (tepsi, bıçak vb.) çalar. Buna bizzat bir arkadaşımızın düğününde yapıldığına şahit olduk.

Gelin, şenlik olduğu yere (düğün salonu veya kürekenin evine veya da kürekenin evine yakın olan bir meydana) götürülür. Şenlikte, halaylar çekilir, geleneksel Türkmen hoyrat, mani ve türkülerinden söylenir, içecek ve yiyecekler ikram edilir. Bu yiyecekler yukarıda da değinildiği gibi daha önceden bir lokantadan ısmarlanmış ekmek arası hamburger veya döner gibi yemeklerdir. Kaynananın gelinini, ayna ve kevgir ile karşılaşması günümüzde de devam eden geleneksel bir âdettir.

Düğün çoğu zaman 3–4 saat sürdükten sonra küreken gelini alarak otele gider. Fakat otele gidilirken düğün arabası ve beraberindeki araba konvoyu, davul zurna ve durmadan basılan kornalar eşliğinde şehrin caddeleri gezilir. Eski Türklerin kötü ruhları kovmak ve uzaklaştırmak amacıyla çıkardıkları gürültü seslerinin yerini günümüzde kurna çalma ve ses çıkarma âdeti almıştır, denilebilir.

Maddî durumu iyi olmayan küreken otele gitmez ve gerdeğini kendi evinde yapar. Ancak o gece evde kimse kalmaz. Otele giden kürekenle gelin bazen bir, bazen üç, bazen de yedi gün kalmaktadırlar. Yani aileden aileye değişmekle beraber yaygın olarak bir gece kalınmaktadır.

Eskiden olduğu gibi günümüzde de gelinin bekâretine çok önem verilir. Kanlı bez, saklanır ve otelden döndükten sonra ilk önce küreken ailesine sonra da gelinin ailesine gösterilir.

Kaynak kişilerden gerdek gecesiyle ilgili tespit ettiğimiz bir pratik bize çok orijinal geldi. Tuzhurmatı ilçesinin Amirli nahiyesinde yapılan düğün merasimlerinde, küreken gerdeğe girdiğinde akrabalarından birisi girdiği odanın duvarına bir bıçak saplar. İnanca göre bu bıçak kürekenin gerdek gecesindeki bulunacağı cinsî münasebet için hayır ve uğur getirecektir. Küreken gerdekten çıktıktan sonra bıçağı saplandığı duvardan alınır.

Dede Korkut Destanları'nda kahramanlar ok atarlar, oklarının düştüğü yerde gerdek için çadır kurulur. "*Oğuz zamanında kaide buydu ki bir yiğit evlense ok atardı, ok nereye düşse anda gerdeğini dikerdi*".¹⁹⁷ Kanaatimizce Amirli nahiyesinde duvara bıçak saplama geleneği, Dede Korkut Destanları'ndaki yapılan geleneğin günümüzdeki uzantısıdır.

Otelden dönen küreken, eve girmeden önce eşik kısmında da değinildiği gibi, ayağının önünde ailenin maddî durumuna göre bazen bir horoz bazen de bir kurbanlık koyun kesilir, gelinle kürekenin ayaklarına birer damla kan sürülür ve onlar ayaklarının ucu ile kana basarak eve girerler. Böylece evliliğin hayırlı ve uğurlu olacağına inanılır.

¹⁹⁷ Orhan Şaik Gökyay, 2004, a.g.e., s.40; Muharrem Ergin, 2004, a.g.e., s.129.

3.3. EVLİLİK, TOY/DÜĞÜN SONRASI

Gerdek gecesinin ertesi sabah, gelin evi tarafından yeni evlenen çiftte bir tepsi yemek gönderilir. Bu yemeye “*Süphe*” denir.¹⁹⁸

Kerkük’e bağlı Beşir köyünde gerdek sabahı kürekenin ikinci sağdıçı, kürekeni Süphe yemeğine davet eder, yemek yenildikten sonra hep beraber gelinin evine gelinir. Kürekenin arkadaşları, duvara bir kazık çakar ve kürekenin ayaklarını iple bağlayarak duvardaki kazığa asarlar. Gelin, küpe, peştamal veya başka bir eşyasını onlara göndermezse küreken öylece asılı kalır. Eşyanın birisi gelince güvey bırakılır ve eşya da parayla değerlendirilir. Mezkûr parayı küreken verir, parayla hurma, ceviz veya meyve alınır ve hemen yenilir.¹⁹⁹

Evliliğin birinci, ikinci ve üçüncü günleri gelin tarafı damadın evine yemekler gönderir. Damat sabahleyin ana ve babasının elini öpmeye gider.²⁰⁰ Küreken, baba ve annesinin yanından ayrıldıktan sonra kayınbabasının evine gider, kayınbabasıyla kaynanasının ellerini öper; Kayınbaba, kürekenin parmağına hediye olarak bir *üzük* (yüzük) veya bir saat takar.²⁰¹

3.3.1. Gelinin Haftası “Yeddisi”

Düğün tarihinden itibaren bir hafta sonra yapılan, kadınlar tarafından hediye götürülerek kutlanan bu geleneğe Irak Türkmenleri arasında “*yeddi*” “*yeddiliğ*” veya “*gelin haftası*” denilmektedir.

Yedi sayısı İslamî inanışlarda yaygın olarak karşımıza çıkar. Allah göğü yedi katlı olarak yaratmıştır. Hac’da Kâbe yedi kez tavaf edilir. Safa ile Merve arasında yedi şart uygulanır; yedi gidiş dönüş yapılır ve yedişer taşla üç kez şeytan taşlanır. Tasavvufta bedenin ruhsal güçlerin toplandığı yedi noktasından söz edilir. Yedi sayısı peygamberin miraç hadisiyle ilgili olarak

¹⁹⁸ Şakir Sabır Ziraatçı, 1961ç, a.g.m., s.44; Mehmet Hurşit Dakuklu, 1967, a.g.m., s.32; Suphi Saatçi, a.g.b.,s.324.

¹⁹⁹ Mehmet Hurşit Dakuklu, 1970,a.g.m., s.32.

²⁰⁰ Suphi Saatçi, a.g.b.,s.325.

²⁰¹ Şakir Sabır Ziraatçı, 1961ç, a.g.m., s.44.

da karşımıza çıkar. Minyatürlerde peygamberin Burak üzerinde Tanrı katı sayılan arşın yer aldığı yedinci göğe çıktığını görüyoruz.²⁰²

Irak Türkmenleri arasında *Yeddi günü*, küreken evine eş dost akrabalar davet edilir. Misafirlere ikram edilmek üzere şerbet, külçe, baklava vb. yiyecekler hazırlanır. Bu âdetin başlaması için davetlilerin toplanması beklenir. Kalabalık olduktan sonra yere bir seccade “namazlık” serilir; bir tarafta kürekenin annesi, diğer tarafta gelinin annesi bir hediye vererek töreni başlatır. Kaynananın verdiği hediyeler ağırlıkça diğerlerinden fazladır. Daha çok altın ve ziynet eşyası niteliğindedir. Kürekenin annesinin töreni başlatmasından sonra arkasından kızın annesi hediyesini verir ve ardından kız evinin akrabalarının hediyeleri kızın annesinin hediyesinin yanına, oğlan evinin yakınlarının hediyeleri küreken annesinin hediyesinin yanına toplanır. Bu şekilde bütün davetliler sırayla hediyelerini bırakırlar. Kimin ne getirdiği bir deftere kaydedilir. Bunu bir borç sayarlar, daha sonra hediye getirenlerin düğünü olduğu zaman aynı miktarda bir hediye eve götürülür. Eskiden kız için gelen hediyeler, para, altın diğer eşyalar geline verilir, oğlan evi için gelen hediyeler ise daha çok düğün masraflarına harcanırdı.²⁰³ Saha çalışması sırasında günümüzde de “*Yeddi*”, “*yeddiliğ*” veya “*gelin haftası*” töreni az farklılıkla eskiden olduğu gibi yine aynı şekilde ve aynı neşeli atmosferde icra edildiği görülmüştür.

Yeddi töreninde gelin birkaç defa elbisesini değiştirir ve kendinse alınan yeni ve süslü elbiseler giyer. Hatta bazı yerlerde örneğin Tuzhurmatı, Dakuk ve Bayat köylerinde eskiden gelin yedisinde düğün gününde yüzünü örttüğü Duvağı tekrar takar. Bu duvak bir erkek çocuk tarafından kapılırsa gelinin doğuracağı ilk çocuğun erkek olacağına inanılır. Bölgede duvağın takılma sebebi gelinin nazardan (göz nefesten), kötü ruhlardan ve loğusa kadınlardan korumaktır. Çünkü nazar, kötü ruhlardan ve loğusa kadınlar gelini basar ve kısırlığına yol açabilir. Duvak geleneği Anadolu’da gelin girdikten sonra ertesi gün yapılan eğlenceye verilen addır.

²⁰²Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, s.206-207.

²⁰³Şakir Sabır Ziraatçı, **1961ç, a.g.m.**, s.45; Suphi Saatçi, **a.g.b.**, s.325; Rabia Kocaman, **a.g.e.**, s.141; kaynak kişiler.

3.3.2. Gelin Ayağı Açması

Çok eski zamanlarda gelin, bir çocuk doğurmayınca babasının evine gitmezdi, gitmesi de hoş görülmezdi. Bir yıl geçtikten sonra kayınbabayla kaynana kürekenin evine gelip kürkenle kızlarını evlerine davet ederlerdi. Kız babasının evinde 1 ile 4 gün arası kaldıktan sonra gelinle küreken tekrar kendi evlerine geri dönerlerdi.²⁰⁴ Ancak bu süre daha sonra 40 gün, 30, 15 gün ve hatta bir haftaya indirilmiştir.

Günümüzde ise gelinin ayağı haftasında açılır. Yani *yeddi* törenin yapıldığı günde gelin annesiyle birlikte tekrar babasının evine bir geceliğine kalmaya gider. Ertesi gün, küreken onu getirmek için kayınbabasının evine gider, öğlen veya akşam yemeğini orada yedikten sonra eşini yanına alarak evine döner.

3.3.3. Gelinle Kaynana (Qeynene, Qeyin nene, Qaynana) Münasebeti

Evlilik merasimi ve şenlikleri bittikten sonra bu sefer aile normal hayatına döner. Ancak aileye bir yeni fert olarak katılan gelin, kaynanası ile sürekli anlaşmazlık ve sorunlar yaşar. İşte bu anlaşmazlıklar ve sorunlardan oldukça zengin ve bazen de mizahi nitelikli halk edebiyatı ürünleri meydana getirilmiştir.

Kaynana-gelin ilişkilerinin çatışmaya varan sebebi nedir? Bunu eski aile düzeni içinde araştırmak, sezinlemek ve eleştirmek, çeşitli yorumlarla izah etmek mümkündür. Ama en önemli sebebi, oğlan analarının "*nazlı naimli büyüteyim, gecemi gündüzümü feda edeyim, bin türlü kahrını çekeyim, sefasını elkızın sürsün*" düşüncesinden kaynaklanan bir çeşit kıskançlık olsa gerektir.²⁰⁵

Evlendikten bir müddet sonra gelin:

Qız idim sulatan idim

Adaxlandım budaxlandım

Gelin oldım melül oldım

²⁰⁴ Şakir Sabır Ziraatçı, 1961ç, a.g.m., s.45.

²⁰⁵ Sadi Yaver Ataman, a.g.e., s.50-51.

Beşig qurdım zelil oldım²⁰⁶

dörtlüğünü söyleyerek evliliğinden razı olmadığını, evliliğinin umduğu gibi geçmediğini ve şikâyetçi olduğunu dile getirmektedir.

Bu arada kaynana da yeni gelininden memnun olmadığını hem davranışları hem de konuşmaları ile dile getirir. Mesela kaynana torununun beşiğini salladıkça;

Yarısı balam balası

Yarısı ilan balası²⁰⁷

veya

Samırsağım soğanım

Yad qızınnan doğanım

Babava özüm qurban

Nenev ossın qurbanım²⁰⁸

veya

Gündüz meni qorxıdı

Gece balam oxıdı²⁰⁹

veya

Eli bereketsiz gelin

Yomsuz gelin"²¹⁰

veya

Evime düzen getirdim

Tabur bozan getirdim

Gündüz hakat ettiğim

Gece yazan getirdim²¹¹

der. Bunu duyan gelin ise

Qeyneneler ilandı

Her ne deseler yalandı

²⁰⁶ Nermin Neftçi, **a.g.e.**, s.51; Mehmet Hurşit Dakuklu, **1967, a.g.e.**, s.33; Enver Yakupoğlu, **1976, a.g.e.**, s.75.

²⁰⁷ Nermin Neftçi, **a.g.e.**, s.51.

²⁰⁸ Enver Yakupoğlu, **a.g.e.**, s.75; Suphi Saatçi, **a.g.b.**, s.327.

²⁰⁹ Suphi Saatçi, **a.g.b.**, s.326.

²¹⁰ Enver Yakupoğlu, **a.g.e.**, s.74.

²¹¹ Suphi Saatçi, **a.g.b.**, s.326.

Gelin çölde (mor) çiçekti
Her ne dese gerçekt²¹²

veya

Baxçava fincan qoydım
Ölçüsün mercan qoydım
Qeynenemin adını
Quyriğı sıçan qoydım²¹³

veya

Ayran inek yoğurdı dam dam atar
Qeynenem köpek kimin damda yatar²¹⁴

söyleyerek kaynanası ile ağız dalaşına girer. Bunu duyan kaynana hiç susar mı?

Hey ...barekallah nazlı gelin
Gerdanı qazlı gelin
Topıv tufengiv doldı
Barutiv azdı gelin
Sütöv benzer pendire
Başını teperem tendüre²¹⁵

Gelin de

Damdan düşesen qeynene
Teppevce şişesen qeynene
Oğlıv gelene qeder
Dilden düşesen qeynene²¹⁶

söylerken, bu sefer qaynene

Boyıv boylardan uzun
Ne dadıv var ne duzıv
Üzüv dönder bir baxım
Azrail yumsın gözöv²¹⁷

²¹² Nermin Neftçi, **a.g.e.**, s.51; Kardaşlık, “**Kaynana...Gelin**”, Y.3, S.4, Ağustos 1963, s.45.

²¹³ Suphi Saatçi, **a.g.b.**, s.327.

²¹⁴ Kardaşlık, “**Kaynana-Gelin**”, Y.3, S.4, Ağustos 1963, s.45.

²¹⁵ Nermin Neftçi, **a.g.e.**, s.51-52.

²¹⁶ Nermin Neftçi, **a.g.e.**, s.52.

Akşama kadar süren bu ağız dalaşması oğlan eve geldiğinde, kaynana kendini mağdur duruma düşürerek gelininden şikâyetçi olur. Bu sefer koca karısına kızarak; *“Kirli balak, pis pinti, arvatlar qahattı? Ömrüvden bir gün qalıpsa vallah gerek üstüve arvat alam”* diye azarlar ve tehdit eder. Gelin de kocasının azarlamasından yakınarak beddua etmeye başlar

Boynı yoğun ajdaha adam
 Vücuduv qaxsın leşiv gelsin
 Seni aparan Tarı (Tanrı) geri göndermesin
 Günümü gök düğüne qoyıpsan
 Gidesen gelmez olasan
 Allah'ın qelemini qırılıydı meni sene yazanda²¹⁸

Gelin ve kürekenin yakınları ve akrabaları, bu kavgaları iştince gelinin suçlu, kaynananın suçsuz olduğunu veya tersini düşünür. *“Ne gelinde dil var, ne qeynenede iman”, “Qeynene pambığ (pamuk) iplik olsa, reften düşse, gelinin başı yarar”, “samırsağı (sarımsağı) gelin edipler, qırx gün qoxısı çıxmıyıp”* vb. deyimler söylerler.²¹⁹

Tabi ki bu gelin ve kaynana münasebetinin bütün aileler için geçerli olduğu söylenemez. Gelini ile hiç sorun yaşamayan kaynana, torununu dizinde sever ve okşar:

Men qurbanam bu qıza
 Kişiyden geli bize
 Edeydim yağ yumurta
 Qoyaydım ögüvüze

Gelin ev işleriyle uğraşır, evini derler toplar ve ocakta aş asar (yapar). Hele ilk çocuğu erkek olursa *“Başı böyük”* olur, yüzü güler ve gönlü rahattır.²²⁰ Gelin, kişsi (kocası) birkaç gün için bile evden ayrılırsa yolunu gözler ve

Sen gideni il oldı

²¹⁷ Gazanfer Paşayev, 1998, a.g.e., s.100.

²¹⁸ Nermin Neftçi, a.g.e., s.52.

²¹⁹ Kardaşlık, **“Kaynana-Gelin”**, Y.3, S.4, Ağustos 1963, s.45; Kardaşlık, **“Gelin ve Kaynana”**, Y.1,S.5, Eylül 1961s.40; Gazanfer Paşayev, 1998, a.g.e., s.100.

²²⁰ Nermin Neftçi, a.g.e., s.53.

Qurru bağlar gül oldı
 Yolıva baxa baxa
 Axcığırım kül oldı,²²¹ der.

Gelin ve kaynana münasebeti Irak Türkmenlerinin masallarında da çok yaygın bir konudur.²²²

Ünlü Irak Türkmen halk şairimiz Nasih Bezirgân, bölgede gelin ile Kaynana münasebetini gelin dilinden anlatarak manzum bir masal şeklinde dile getirmiştir. Bu masalı aşağıya alıyoruz.

Kaynana/Qeyin nene

Derdim eşitsin millet
 Olup qarnımda illat
 Qeyin nene elinnen
 Çoxları çeker zillet

İlk günler seve seve
 Bu gün benziri deve
 Dediqodı elinnen
 Oğlan gelmiri eve

Sen getirdiv sen aldıv
 Sen oynadıv sen çaldıv
 Toyun üç günü bitti
 Qaş çattdıv durdıv daldıv

Başladıv söz demeğe
 Al yeşil egirmeğe
 Bu ikki yüngül başı
 Getirdiv ağırmağa

Çara yoxtı bu hala
 Mix çaxılıptı nala
 At qaçtı torba düştü
 Bez diyilipti şala

Ne qırılıp ne tökülüp
 Seniv gözöv söküşüp
 Sende davran sürdüv

²²¹ Nermin Neftçi, **a.g.e.**, s.53.

²²² Necdet Yaşar Murat Bayatlı, **a.g.e.**, s.316-317; Cengiz Ketene, **a.g.e.**, s.37-39.

Bu gün beliv bükülüp

Yadıva sal o günü
Yapıldığı düğünü
Pembe herir (ipek) güllede
Girdiv çaxma zubunu

Hamam döşegiv tikme
Gözünü yere tikme
Men oxuyım sen dinle
Eski defteri bükme

El ayağ xınnelediv
Gözleriv sürmelediv
Qaşlariv bir tel üste
Hörigiv tümrelediv

Altun hicil qazmalı
Burniv pirüze xızmalı
Altun boyunbağ üstten
İnci yaqut düzmeli

Fir'avun hükmü sürürdiv
Tavus kimin gezerdiv
Gülde ağır bir söze
Dudağ bozıp küserdiv

Qonım, qomşı, aqraba
Sennen görmüştü ceba
Kimine qat qat biçtiv
Kimine verdiv 'aba

Ne mey içtiv ne şarap
Xuyiv olub çox xarap
Sözlerivin dengiyem
Ne duşmansın ne ahbap

Bülbül kimin saynısan
Xorız kimin baynısan
Bilmirem ne sebepten
Gelinivden qeynisen

Başiv bir diliv neççe
Sen aldıv seçe seçe
Dilivden qan qoxırı
Bir düşün başı keçe

Bilmem senen ne getti
 Geliniv sene netti
 Şirin imşaq dilivi
 Kim bele sümıg etti

Sen istersev haq yolu
 Aldırma sağı solı
 Ona eqqil diyeller
 Sağlatsın egri qolı

Gençlerin eqli kemdi
 Meğrurdı beyni xamdı
 Degme halı gevline
 Qırılı çünki camdı

Sen özüvı ağır tut
 Bir ki hakat ne olı ut
 Xoş dile herkes qanar
 Yedirseler balamurt

Ev gülsün uşaq gülsün
 Yığlayan gözün silsin
 Her şey eylixten xoştı
 Bilmiyen bunu bilsin²²³

3.3.4. Evlilik Merasiminde ve Toy/Düğünde Söylenen Bazı Hoyrat, Mani ve Türküler

3.3.4.1. Düğünde Söylenen Bazı Hoyrat ve Maniler

Düğün

O düğünler
 O toylar o düğünler
 Bileydim bu günler var
 Çox ağılardım o günler

Halay tepme (halay çekme)

Halay tepme toz olı
 Mavi şalvar boz olı
 Egil yağlığıv qaldır
 Men qaldırsam söz olı

²²³ Nasılı Bezirgan, "Kaynana", **Kardaşlık**, Y.6, S.6-7, Ekim-Kasım 1966, s.27. Hidayet Kemal Bayatlı, **Irak Türkmen Türkçesi**, Ankara, TDK. Yay., 1996, s.72-73.

Şerbet

Sandığım açılıptı
 Muncuğım seçilipti
 Yara xeber verin
 Şerbetim içilipti

Cihaz

Qalada gül biçiller
 Gülün suyu içiller
 Qiyamet onda qopar
 Yar cihazın biçiller

Perde

Sarı qavın alaca
 Başıva dönüm nece
 Senivden itaplaşım
 Perdeye giren gece

Sağdıç ile Yenge

Dengem özüm
 Dengem debengem özüm
 Bezettim yola saldım
 Sağdıcam yengem özüm²²⁴

3.3.4.2.Süs Malzemeleri ile ilgili Söylenen Hoyratlar

Allam seni
 Al girme allam seni
 Özüve düzen verme
 Düzensiz allam seni

Qolbağ (bir çeşit bilezik)

Qolbağ
 Qolbağı ile qol sal
 Yar sene qonağ gelip
 Güle güle yola sal

Dilmic (bir çeşit bilezik)

Qarpız qırdım sulandı
 Gene midem bulandı
 Ağ bilek ağvan dilmic
 Yar boynına dolandı

²²⁴ Şakir Sabır Ziraatçı, "Hoyratlarımızda Toy", **Kardaşlık**, Y.1, S.6, Ekim 1961d, s.36-37.

Sırğa (küpe)

Budağı
 Kervan geçer bu dağı
 Sırğava tembih eyle
 İncitmesin qulağiv

Xızma (Hızma)

Altun xızma v mulayım
 Seni haqtan dileyim
 Yaz günü temmuz tabaq
 Sen terle men sileyim²²⁵

Xılxal

Xılxala
 Topıx deger xılxala
 Bu sende ne ğayretti
 Adağlıv xa q ala

İnci-sedef

Yüz incidi
 Yüz sedef yüz incidi
 Men yarı bir incitmem
 Yar meni yüz incidi

Bilezik

He gülşenei gülşeni
 Güller yere döşeni
 Bilezigim üstünde
 Arzı qamber nişanı

Kemer

Göger xurmatım göger
 Her gelen seni öger (över)
 Belinde şatır kemer
 Zinciri qarsuğ (kasık) döger

Gerdana

Altunu bozdıraydım
 Gerdana düzdüreydim
 Seni avçı tutmasın
 Qoynımda gezdireydim

²²⁵ Şakir Sabır Ziraatçı, 1961d, a.g.m., s.36–37.

Mercan

Al da gül
Başta mercan al da gül
Qoy gülsün şad olanlar
Menim geyvlim şad degil

Darağ (Tarak)

Axtarağ
Gülden tarağ axtarağ
Yarın sırma zülfünnen
Bir tel qırıp axtarağ

Xinna (Kına)

Xinna qoydım sahana
Verdim gelin reyhana
Menimkiden senivki
Qalsın xarman qaxana

Yaqut (Yakut)

Qurban kâğıt üzüve
Mercan yaqut üzüve
Qorxaram göz nefesten
Zilviv dağıt üzüve

Sancağ

Başıvda sarı sancağ
Sen miskin men utancağ
Hiçbir yerivi görmedim
Odiva yandım ancağ

Altun Diş

Altundı dişiv sona
Xuptı yerişiv sona
Güllere tek qonıpsan
Hanı yoldaşiv sona

Altun Zincir

Altunda men
Zincirem altunda men
Ğem geldi ğem üstüne
Qaldım ğem altında men

Tespîh

Altun tespîh mercannan
 Qahva içtim fincannan
 Sen qal iqrariv üste
 Men vazgeçtim bu canan

Sürme

Qurbanam xan gözüve
 Mene baxan gözüve
 Çox sürmeler çekipsen
 Evim yıxan gözüve

Sürmedan

Sürmedanın meyliyem
 Açılmış nar gülüyem
 Bir yannan qapı qonşısı
 Bir yannan sevgiliyem

Gülab

Gülabı sepebilmem
 Men gevil yapabilmem
 Saxlansav yar qoynında
 Men seni tapabilmem

Evlik ile Kirşan (ruj ve pudra)

Beyaz qurşan
 Beyaz gir beyaz qurşan
 Ona gözel demezler
 Vurırsa evlik kirşan

Deqqe (dövme, mavi ben)

Xuda bir gün
 Sor suçım xuda bir gün
 Al yanağ mavi deqqe
 Görmüşem suda bu gün²²⁶

3.3.4.3. Dügünlerde Söylenen Neşeli Besteler**1.Dede Humadi**

Bu gün tıraş olupsan
 Gevlime xoş olupsan
 Başiv berber bağlayıp
 Daha gözel olupsan

²²⁶ Şakir Sabır Ziraatçı; “Hoyratlarımızda Toy”, **Kardaşlık**, Y.1, S.7, Kasım 1961e, s.50–51.

Gel bize gellem size Dede Humadi
Men seni çox severem gözleri mavı

Oğlanam adım Abbas
Men ölüm kim tutar yas
Qız qaldırsın qız qoysın
Gelinler qılsın namaz
Gel bize gellem size Dede Humadi
Men seni çox severem gözleri mavı

Namaz qılmağ sünnetti
Bu söz mene minnetti
Eliv elime girse
Zindan mene cennetti
Gel bize gellem size Dede Humadi
Men seni çox severem gözleri mavı

Gözleriv ne mavıdı
Sinev keklik avıdı
Her gelen bir söz diyer
Seni mennen savıdı
Gel bize gellem size Dede Humadi
Men seni çox severem gözleri mavı²²⁷

2. Degirmançı

Kız:

Ay havar degirmançı, degirmançı
Sen xançı men kervançı
Buğdayı verrem sene, havar yandım
Bu deni dart benimçi

Erkek:

Olmaz xatunım olmaz
Gümüş altunım olmaz
Men buğdayı neynirem havar yandım
Savacağa su gelmez

Kız:

Ay havar degirmançı, degirmançı
Sen xançı men kervançı
Hicilim verrem sene, havar yandım
Bu deni dart benimçi

²²⁷ Kardaşlık, "Eski Türkmen Bestelerinden", Y.1, S.8, Aralık 1961, s.47.

Erkek:

Olmaz xatunım olmaz
 Gümüş altunım olmaz
 Men hicili neynirem havar yandım
 Savacağa su gelmez

Kız:

Ay havar degirmançı, degirmançı
 Sen xañçı men kervançı
 Qolbağım verrem sene, havar yandım
 Bu deni dart benimçi

Erkek:

Olmaz xatunım olmaz
 Gümüş altunım olmaz
 Men qolbağı neynirem havar yandım
 Savacağa su gelmez

Kız:

Ay havar degirmançı, degirmançı
 Sen xañçı men kervançı
 Canımı verrem sene, havar yandım
 Bu deni dart benimçi

Erkek:

Olur, xatunım olur
 Gümüş altunım olur
 Canıva qurban ollam
 Savacağa su gelir²²⁸

3. Oğlan Yağlıgıv Hanı**Kız:**

Oğlan yağlıgıv hanı
 Durmaz barmağım qanı
 Menim sevdiğim sensen
 Seniv sevdiğiv hanı

Erkek:

Oğlanam adım 'Eli
 Girmişem ipek şalı
 Seni mene verseler
 Neynirem dünya malı

Kız:

Oğlan yağlıgıv hanı
 Durmaz barmağım qanı
 Menim sevdiğim sensen
 Seniv sevdiğiv hanı

²²⁸ İzzetin Kerkük, a.g.e., s.12.

Erkek:

Oğlanam adım Zeynel
Gör felek bize neyner
Kimine yar veripti
Kimini yardım eyler

Kız:

Oğlan yağlığıv hanı
Durmaz barmağım qanı
Menim sevdiğim sensen
Seniv sevdiğiv hanı

Erkek:

Oğlanam adım Nazım
Xulqım yox mektup yazım
Mekutbıv başım üste
Sen özüv mene lazım²²⁹

4.Dede Dede Can Dede

Dede dede can dede
Tespihiv mercan dede
Yerim sal yastuğım qoy
Odu öldüm men dede

Yetimem vurulmuşam
Men cigerden yanmışam
Gözüm onuyçın ağlar
Yardım ayrı qalmışam

Dede dede can dede
Tespihiv mercan dede
Yerim sal yastuğım qoy
Odu öldüm men dede

Yetimin sesi gelmez
Yığlar nefesi gelmez
Baş yastuğta göz yolda
Bekler kimsesi gelmez

Dede dede can dede
Tespihiv mercan dede
Yerim sal yastuğım qoy
Odu öldüm men dede

Yetimler yavaş olı
Qoynı dolı daş olı
Degme yetim gevlıne
Düşer xurdharaş olı

²²⁹ İzzetin Kerkük, a.g.e., s.22

Dede dede can dede
 Tespiv mercan dede
 Yerim sal yastuğım qoy
 Odu öldüm men dede

Neneden olmasaydım
 Dünyaya gelmeseydim
 Yaşım beş haddim on beş
 Bu güne qalmasaydım

Dede dede can dede
 Tespiv mercan dede
 Yerim sal yastuğım qoy
 Odu öldüm men dede²³⁰

5. O Yana Dönder Meni

O yana dönder meni
 Bu yana dönder meni
 Sağ yanım yaralıdı
 Sol yana dönder meni
 Üregimde yara var
 Tabibe gönder meni

Çayır qıssa biçilmez
 Su derindi geçilmez
 Mene diyer yardan geç
 Yar şirindi geçilmez

O yana dönder...

Her gözelden yar olmaz
 Seven baxtiyar olmaz
 Yarı güzel olanın
 Gevli ixtiyar olmaz
 O yana dönder...

Meni gördü güldü yar
 Dertlisiydim bildi yar
 Açtı qolaç qolların
 Gözyaşım sildi yar
 O yana dönder...²³¹

²³⁰ Ata Terzibaşı, 1980, a.g.e.,s.173

²³¹ Ata Terzibaşı, 1980, a.g.e., s.229.

6. Çaxmağı Çax

Çaxmağı çax çırağı yandırmamışam
 Yarımçın potin aldım tekin yolda salmışam
 Çırağta yağ tükendi
 Ne yaman vaxt tükendi
 Ne sennen bu gözelliğ
 Ne mennen ğem tükendi
 Çaxmağı çax çırağı yandırmamışam
 Yarımçın potin aldım tekin yolda salmışam

Çırağı yandıraydım
 Yol üste qondıraydım
 Yarım bize gelende
 Hegbesin endireydim
 Çaxmağı çax çırağı yandırmamışam
 Yarımçın potin aldım tekin yolda salmışam

Çırağım şule verdiv
 Kölgevi güle verdiv
 Neynemişem yar sene
 Tez meni dile verdiv
 Çaxmağı çax çırağı yandırmamışam
 Yarımçın potin aldım tekin yolda salmışam

Damda çırağ yandır
 Meni görü söndürü
 Özü keyf ü safada
 Meni dertten öldürü
 Çaxmağı çax çırağı yandırmamışam
 Yarımçın potin aldım tekin yolda salmışam²³²

Eskiden Kerkük'te Hıristiyan Türkmenler, Müslüman Türkmenler gibi benzer şekilde düğünlerini yapardı. Aralarındaki farklar çok basittir. Hıristiyanlarda erkek evlenmeden önce kızı görmüş, konuşmuş ve beğenmiştir.

Hıristiyan Türkmenlerin düğünü genellikle pazar gününde yapılırdı. Yalnız nikâh kıyılırken yıllar boyunca süregelen şu dua okunur:

Sen ey küreken qardeş
 Kâhinlere egiltin baş
 Allah'ınız rab ül ârş
 O ossın sene mûin

²³² Kardeşlik, "Çaxmağı Çax / Halay Manisi", Y.2, S.5, Eylül 1962, s.46.

Başın ucaltsın Mesih
İki âlemde qal sahih
Görmeysen şer qebih (çirkin)
Bihaqqı rab ül alemeyin

Rabbin bereketi, nimeti ve rahmeti
Üzerivden şefqattı
Eksik olmasın âmin

Aşikâre baş olasin
Düşmanın zabıt edesin
Daim borçla veresin
Muhtaç olmayasın âmin

Kökün aşkar olsun
İbrahim kökü gibi
Rab seni mübarekle süssün
Yusuf şebesinde âmin

Senden çıxsın budaqlar
Ferahla qarşına çıxarlar
Zeytin gibi çok parlar
Sene mûin olsunlar âmin

Sirettin tedbir etsin
Mesih seni hıfz etsin
Her güçlükten qurtarsın
Bisalvat elazra ve el qıdiysin

Hamt ve temcit bir Allah'a
Rab ül semavat ve el alameyen
Metih olunsın sende
Şimdiden ve ebede kadar âmin

Nikâh kıyılma eğlencesinde gelin için okunan dua

Allah ne mübarekler
Qedimden hep salihler
Bu gelini ya settar
Mübarekle ya qahhar

Mahbub eyle içerden
Bezetlendir dışardan
Necat eyle her şerden
Düşmandan eyle zinhar

Mübarekle o evi
 Ki dâhil olur ona cariyen
 Hillane Xatun gibi
 Ucelt kendini her zaman

Xanesin tedbir eyle
 Qavğasız qocasıyla
 İzzetin çox eyle
 Ma beyne cümle qızlar

Düşmesin qalsın şerif
 Her vaxıt pak ve afif
 Canın qalsın pak latif
 Nefesin olsun pak ve xafif

Matlubun ve kendine
 Rahm artır qocasına
 Elin egit her ikisine
 Düşman olsun dar madar

Ver kendine ferah qalp
 Gözlerin ışıqlandır ya rab
 Dertten sağlat kendini
 Günahın affet ya rab

Sene süphan ve temcit
 Qaddus ismine hamit
 Şimdi ve her vaxitlerde
 Ve ebet elabidine qeder âmin²³³

²³³ Şakir Sabır Zabıt, a.g.e., s.48-49.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÖLÜM

İnsan hayatının geçiş dönemlerinden biri olan ölüm, ruhun vücuttan ayrılması ile insanın cansız bir ceset halini alması olayına denir.¹ Hayatın son durağı olan ölüm, insana acı ve keder veren bir bitiş olmaktan çok, insanı korkutan, çaresiz kılan ve sırrına erilmesi güç olan bir olaydır. Ölüm eninde sonunda gelecek, bir gün kurbanını alıp gidecektir. Zaman zaman bu korkunun baskısı altında tedirgin olan halk düşüncesi, çoğu kez çevresinde olup biten olayları, eşyanın şu ya da bu şekilde duruşunu, düşündeki bir görüntüyü ölüm için birer önbelirti saymıştır.²

İnsanlar sonsuza kadar yaşamayı düşlemiş, bunun için uğraşmışlardır. Oysa ölüm hiçbir canlıya ayrıcalık tanımayan mutlak bir son olmuştur. Tıbben kalp atışlarının ve solunumun durması, vücudun soğumasıyla gerçekleşen ölümü insanoğlu kabullenmemiş hayatın bedenden ayrılan ruhla devam ettiğini tasarlamıştır. Bu yüzden vefat etti, göçtü gibi deyimlerle olayı anlatmaya çalışmıştır.³

Türkler, hastalık sonucunda ölümün vuku bulacağına inanmış, ancak bunun yanında ölüme karşı direnme ve ölmeme arzusu ile hayata bağlanmışlardır. Şöyle ki hayattan daha fazla öteki dünyaya değer verip sürekli ölümden bahseden değişik dönemlerde hatta bazen aynı devirde değişik dinlere bağlanan Türkler, sürekli olarak hayata bağlılığı vurgulamışlardır. Bu düşünce çerçevesinde, hastalık zamanlarında hastaya bir tür karantina sistemi uygulamış, hastayı tedavi çadırına almış, ona görevlilerin haricindeki kimseleri yaklaştırmamışlardır. Bu uygulama aslında fizikî hastalığın, başkalarına geçmemesi için düşünülen aklî bir tedbirdir.⁴

Bölgede ölümün karşılığındaki çaresizliği anlatan aşağıdaki dörtlük ölümün, ayrılığın ne kadar acı ve üzüntü verdiğini açıkça ifade edilmektedir.

¹ Gülali Aydınoğlu, "Posof'ta Ölüm Âdetleri", **TFA**. Y.31, C.19, S.366, Ocak 1980, s.8901.

² Sedat Veyis Örnek, **1966, a.g.e.**, s.90.

³ Handan Çağlayan, "Anadolu'nun Bazı Yörelerinde Yas Gelenekleri", **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Gelenek-Görenek- İnançlar, Seksiyon Bildirileri**, Ankara, KB. Yay., 1998, s.87.

⁴ Ruhi Ersoy, "Türklerde Ölüm ve Ölü ile İlgili Rit ve Ritüeller", **MF**. Y.14, S.54, 2002, s.87.

Bu dağlar olmasaydı
 Sarılıp solmasaydı
 Ölüm Allah'ın emri
 Ayrılığ olmasaydı⁵

Eski Türkler can ve ruh kavramını genel olarak tın (yani nefes) kelimesiyle ifade etmişlerdir. Şamanist Türkler arasında ölümün kötü ruhlardan kaynaklandığına inanılır. Altay Türklerine göre, yeraltı dünyasının tanrısı Erlik yeryüzüne gönderdiği kötü ruhların aracılığıyla insanlara hastalık göndererek dolayısıyla ruhlarını alarak hayatlarına son verirdi. Yakut Türklerine göre ise ölüm, ruhun (tın) kötü ruhlar tarafından kapılıp yenmesi ile gerçekleşir.⁶

Eski Türkler, ölen kişinin ruhunun, Şaman tarafından özel bir merasimle yeraltı dünyasına götürülünceye kadar evde dolaştığına inanırlar, çünkü onlara göre ölü çevresinde olup bitenden haberdardır. Bu yüzden akrabalarına zarar verebileceği düşünülen ölü, merasimlerde etkisiz hale getirilmiştir.⁷

Eski Türk yazıtlarında geçen ölümle ilgili kelimeler şunlardır. Saygı duyulan şahsiyetlerin ölümü “*vefat etmek*” anlamında saygılı bir biçimde anlatmak için “*Kergek bolmak*”, “*uçabarmak*” ile “*adrılmak*” kelimeleri kullanılırken, düşman ya da avamdan olanların ölümünü ifade etmek için de “*ölti*”, bazen de “*adrılmak*” kelimeleri kullanılmıştır.⁸

Türkistan Sibiryaya coğrafyasında Anadolu'ya gelen ve bu yerleri vatan haline getiren atalarımız, millî ve manevî kültür değerlerini de beraberlerinde getirmişlerdi. Ancak her ülkede olduğu gibi Anadolu'da da görülen kültür değişimleri, bu değerlerin değişip farklılaşmasında önemli bir sebep olmuştur.⁹ Anadolu Türklülüğün bir uzantısı olan Irak Türkmenleri arasında ölüm ile ilgili inanç ve uygulamaları ölüm öncesi, ölüm esnası ve ölüm sonrası olmak üzere üç bölümde ele alınacaktır.

⁵ Abdüllatif Benderoğlu, **1993, a.g.e.**, s.65.

⁶ Abdülkadir İnan, **2006, a.g.e.**, s.176.

⁷ Aydın Durdu-Bircan Kalaycıdurdu, “Geçmişten Günümüze Ölüm Âdetleri ve Kemaliye Köyünde Ölüm”, **Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1997**, Ankara, KB. Yay., 1998, s.66.

⁸ Ruhi Ersoy, **a.g.m.**, s. 87.

⁹ Rıfat Araz, **a.g.e.**, s.118.

4.1. ÖLÜM ÖNCESİ

4.1.1. Ölümün Belirtileri

Ölüm korkusunun bilinçaltındaki baskısıyla tedirgin olan halk düşüncesi, geleceği bilmek isteğinin de etkisiyle, alışlagelmişin dışındaki bir takım davranışları; araç-gereçlerin şu ya da bu biçimdeki kullanılışlarını; meteorolojik olayları; hayvanların hareket ve seslerini; düşlerdeki görüntülerle hastadaki psikolojik ve fizyolojik değişiklikleri çoğu zaman ölümün bir işaret, bir önbelirtisi saymaktadır.¹⁰

Halk inanmalarında, ölümü önceden haber veren belirtiler arasında hayvanlarla olanlar büyük bir yer kapsamaktadır. Hayvanların insanlarda bulunmayan kimi yetenekleri, sezi güçleri, biçimsel özellikleri, uğurlu ya da uğursuz sayılmaları bu tür inanmaların oluşmasında ve evrensel bir çizgiye erişmesinde büyük bir rol oynamaktadır.¹¹

Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi bölgede de köpeğin uluması, uğursuz ve birinin ölümüne bir işaret sayılır. Köpek ulursa, Azrail'i görüp "*benden uzak dur, başkasına git*" dediğine inanılır. Bununla beraber cenaze evden çıktıktan sonra köpek ulursa bir başkasının öleceğine inanılır.

Karganın ve baykuşun ötmesinin de ölümün bir habercisi olduğuna inanılır. Bilhassa karga veya baykuş, evin eşiğinde, damında veya evin avlusunda ya da bahçesinde öterse evden bir ölü çıkacağına inanılır. Bu uğursuzluktan uzak durmak için karga veya baykuşu taşla veya herhangi bir nesneyle vurmaya ve kovmaya çalışılır. Ayrıca evde baykuşun beslenmesi de uğursuzluk getirir.

Akşam saatlerinde horozun veya tavuğun horoz gibi ötmesinin de birer ölüm belirtisi olduğuna inanılmaktadır. Horoz münasebetsiz bir saatte ve tavuk horoz gibi öterse boğazlanmaları gerekir. Aksi halde evden bir ölü çıkacağına inanılır. Ancak inanca göre tavuk öterse bazen hayırlı dua bazen de beddua yapmış; bu yüzden bir din adamından sormak gerekir. Beddua yapmışsa başı kesilir/boğazlanır ve yenilir.

¹⁰Sedat Veyis Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, 2. baskı, Ankara, Ankara Ün. DTCF, Yay., 1971, s.15.

¹¹Sedat Veyis Örnek, **1971, a.g.e.**, s.15.

Kara kedi tekin bir hayvan değildir, onu gece saatlerinde görmek uğursuzluk sayılır ve evden bir ölü çıkacağına inanılır.

Taziye evde kırk gün boyunca kelle paça yenilmemesi gerekir; aksi halde aileden başka bir ölü çıkacağına inanılır.

Yarasa veya bölgedeki adıyla *Kör Yarasa* gece uçuğunda öterse uğursuz sayılır. Uçuğu evden bir insanın öleceğine inanılır.

Çakalın bir evin yakınında gece saatlerinde uzunca uluması bir ölümün belirtisi olduğuna inanılmaktadır. Gelebilecek uğursuzluğu önlemek için ayakkabılar ters çevrilir.

Bölgede özellikle Şii mezhebine bağlı Türkmenler, tavşanı gördüklerinde üç defa yüzüne tükürür; çünkü uğursuz bir hayvan olduğuna inanırlar.

Bölgede birer ölüm belirtisi olduklarına inanılan bu hayvanların çıkardıkları sesler duyulduğunda, kaza-beladan kurtulmak için fakir fukaraya para verilir, maddî durumu iyi olan aileler tarafından da kurban kesilir ve dua edilir.

Bölgede yukarıda adı geçen hayvanların ötmesi, uluması, havlaması ile ilgili inanç ve pratiklerin birçoğu benzer ve hatta aynı şekilde Anadolu'nun birçok yerinde mevcuttur.

Tarsus'ta köpek uluması her zaman için ölüme yorulur, ulduğunda soğan kırılıp atılır.¹² Posof'ta geceleri ahırda hayvanlar böğrüşürlerse, evden ölü çıkacağına inanılır.¹³ İçel Tahtacılarında dişi eşeğin bağırması ocağa yaramaz ve bir ölüm belirtisi olarak düşünölmektedir.¹⁴ Çukurova'da kimin damında baykuş öterse o evden yakın bir zamanda ölü çıkacağına inanılır. Bunu önlemek için de soğan kesilip kuşun öttüğü tarafa atılır.¹⁵ Adana'nın Kozan ilçesinde bir köpeğin başını bir eve çevirip uluması o evden ölü çıkacağı anlamına gelir. Köpek ulurken evdeki ayakkabıyı ters çevirmek

¹² Handan Çağlayan, "Tarsus İlçesi Ölüm Âdetleri", *Tarsus Alan Araştırmaları*, Ankara, KB. Yay., 1998, s. 83.

¹³ Gülali Aydınöğlü, *a.g.m.*, s.8901.

¹⁴ Nilgün Çıblak, *a.g.e.*, s.318.

¹⁵ Mehmet Yardımcı, "Çukurova'da Ölümle İlgili İnanışlar-Uygulamalar ve İskenderun Mezar Taşlarının Dili" *II. Uluslar arası Karacaoğlan-Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri 1991*, Adana, Çukurova Ün., Yay., 1993, s.547-559.

bunun şifasıdır.¹⁶ Mersin’de evde devamlı ineğin, devenin buzulması (bağırması), evde bir ölümün olacağına inanılır.¹⁷ Ankara’ya bağlı Kalecik ilçesinin Yalım köyünde, horozun sabah saatlerinin dışında ötmesi, evin yakınında veya köşesinde baykuşun ötmesi uğursuz ve birer ölüm belirtisi sayılır.¹⁸

Afganistan’daki Hazara Türkleri arasında da gece baykuşun ötmesi, köpek uluması o çevreden birinin öleceğine inanılır.¹⁹ Azerbaycan’da tekin olmayan ve çok ağlayan insanlarla karşılaşmak bir ölüm belirtisi olarak düşünülür.²⁰ Tatar Türkleri arasında köpeğin yere bakarak uluması, bir evin üzerinde baykuşun veya kuzgunun ötmesi²¹ ölümün birer belirtisi olarak görülmektedir. Kırgızistan’da köpek bir evin önünde uzanır, yatar, horlarsa uğursuzluk sayılır ve ölüm getireceğine inanılır. Bunun önüne geçmek için köpeğe “*Git buradan ölüm kendi başına gelsin*” denilmesi lazım.²² Hakas, Kazan ve Altay Türklerinde korku salan kötü ruhların, kedi, köpek, yılan gibi hayvanların kılığına girebildiğine inanılır.²³

Ev, ev eşyası, araç-gereç ve yiyecek çevresinde kümelenen bir takım inanmaların temelinde de ölüm korkusu yatmakta, bunlar halk tarafından çoğu zaman ölümün önbelirtileri ya da ölüm getirecek eylemler olarak nitelenmektedir.²⁴

Bölgede aniden bir ayna, cam, bardak vb. nesnenin kendiliğinden düşüp kırılması uğursuzluk sayılır. Yere düşen cam eşyanın kırılmaması halinde bir daha yere atılıp kırılması gerekir. Böylece gelebilecek uğursuzluktan kurtulacağına inanılır.

¹⁶ Mehmet Çeribaş, **a.g.e.**, s.178.

¹⁷ Mustafa Sever, **a.g.e.**, s.120.

¹⁸ Muzaffer Şahin, **Ankara- Kalecik Yalım Köyü Tarihi ve Kültürü “Monografi” (Antropolojik ve Sosyolojik Bir Yaklaşım Denemesi)**, Ankara, 2008, s.365.

¹⁹ Ali Çelik, **2001, a.g.m.**, s.12.

²⁰ Durmuş Arık, **Azerbaycan Türklerinin Dinî Tarihî ve Halk İnanışları**, Ankara, Aziz Andaç Yay., 2005, s.146.

²¹ Çulpan Zariyova Çetin, “Tatar Türklerinde Cenaze Merasimleri”, **Türk Kültüründe Ölüm Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul, Marmara Türkiyat Araştırmaları, www.turkoloji.cu.edu.tr.

²² Abdurrahman Mamtiov, “**Kırgızistan’da Ölümle İlgili İnanış ve Uygulamalar**” (Yüksek Lisans tezi), Ankara, Ankara Ün. Sos. Bil. Ens. 2004, s.9.

²³ Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, s.154.

²⁴ Sedat Veyis Örnek, **1971, a.g.e.**, s.20.

Kapıların, pencerelerin kendiliğinden kapanıp açılması da kötülüğe yorumlanır. Beklenmedik bir saatte özellikle gece kapı çalınır ya da kendiliğinden ses çıkarırsa, aile fertlerine bir korku duygusu yaşatmakla evden bir ölünün çıkacağına veya eve bir felaketin geleceğine inanılır. İnanca göre kapılar Azrail'in yelinden hareket eder ve ses çıkarır.

Duvarın, ahşap maddelerin, ev çatısının, pencere camlarının kendiliğinden çatlaması da uğursuzluk sayılır. Ayrıca aniden duvarın boya badanasının, damdan bir nesnenin veya duvarlardan bir kerpicin, tuğlanın düşmesi de iyi sayılmaz ve bir felaketin belirtisi olarak kabul edilmektedir.

Ateşin birdenbire sönmesi, pencerelerden aniden kuvvetli bir yelin girip perdeleri uçurması, makasın, bıçağın kendiliğinden yere düşmesi hayra yorumlanmaz.

Gecenin geç saatlerinde komşunun veya herhangi bir tanıdığın kapıyı çalması bir felaketin veya bir ölümün habercisi olarak görülmektedir. Çünkü inanca göre, kötü, kara haberler hep geç, özellikle gecenin son saatlerinde gelmektedir. O yüzden bu saatlerde kapı çalındığında “*ya rabbi xer, Ya satta*” gibi sözler söylenir.

Daha önceden de bahsedildiği gibi evden akşam saatlerinde komşuya tuz, kazan, tencere, ateş vermek iyi sayılmaz. Tuz nimettir, nimetin verilmesiyle evden bereketin gideceğine, ateş evin ocağıdır, verilmesiyle evin ocağının söneceğine, kazan ise ölünün yıkatılmasında içinde su ısıtıldığı için verilmesiyle evden bir ölü çıkacağına inanılır.

Terliğin veya ayakkabının ters dönmesi iyi sayılmaz, hemen çevrilmesi gerekir. Bir çift ayakkabı veya terlik uç uca gelirse, sahibinin başına bir kavga veya bir felaket geleceğine, art arda gelirse sahibinin yolculuğa gideceğine, üst üste gelirse yine yönlendiği yere yolculuğa gideceğine, ayrıca arka tarafı birleşip uçtan ayrı yöne gelirse sahibinin sevdiği bir insandan veya ailesinden ayrı düşeceğine inanılır.

Ölü yıkandığında altındaki yıkanma tahtası *teneşür* (teneşir) hareket ederse evden bir başka ölünün çıkacağına inanılır. Ayrıca ölünün tabutu sallanırsa da aynı şeyin olacağına inanılır. Bununla birlikte mezarlıktan geri

getirilen tabutun ters çevrilmesi gerekir. Tersine çevrilmeyen tabutun bir başka insanın ölümüne neden olacağına inanılır.

Mezar kazılırken kürek elden ele verilmez, verilirse bir başka insanın öleceğine inanılır. Bununla birlikte mezarlıktan herhangi bir nesnenin eve getirilmesi uğursuzluk sayılır.

Bölgede ev eşyası, araç ve gereçler ile ilgili tespit edilen bu inanmalara Anadolu'nun birçok yerinde rastlamak mümkündür.

Bölgede ölüm işareti veya belirtisi olarak kabul edilen birçok inanç da rüyalarda karşımıza çıkmaktadır. Bilinçaltında biçimlenen çeşitli görüntülerin simgesel bir takım çağrışımlarla da desteklenerek, gerek düşü gören gerekse yakınları için, bir ölüm belirtisi olarak yorumlanması oldukça yaygındır.²⁵

Bölgede *dişte*, *yuxıda* (düş, rüya) çiğ et görmek, eve et getirmek, kurban kesmek, bir felaketin geleceğine veya evden bir ölü çıkacağına bir işaret sayılır.

Rüyada ölüden para veya herhangi bir şey almak, iyi; para veya herhangi bir şey vermek ise kötü sayılır ve bir yakın akrabasının öleceğine inanılır. Ayrıca rüyada para, altın vb. görmek üzüntü ve kedere delalettir. Bununla birlikte ölmüş bir insan, birinin arkasından koşar, el atar ve onu tutmaya çalışırsa, o kişinin yakın bir zamanda öleceğine inanılır.

Rüyada köpek gören şahsın hükümet veya düşman tarafından takip edildiğine inanılır. Yılan ve akrebi görmek ise düşman anlamına gelmektedir. Bir başka inanca göre yılanı rüyada görmek, ilgili şahsın bir nezir borcunun olduğuna işarettir.

Rüyada düşün ve benzeri eğlenceleri görmek iyi sayılmaz; üzüntü ve kederin geleceğine inanılır.

Bina veya ev yaptığını gören şahsın yakın bir akrabasının öleceğine inanılır. Ayrıca rüyada ev görmek bir mezara delalet sayılır. Bununla beraber ev kapısının koparılması, düşmesi ve ev direğinin yıkılması evin bir ferdi, özellikle babanın öleceğini düşündürür.

²⁵ Sedat Veyis Örnek, 1971, a.g.e., s.25.

Rüyada insanın önden dişi düşerse evinden, yan taraftan düşerse komşularından birisinin öleceğine inanılır. Ancak kan çıktığı zaman rüyanın bozulduğu şeklinde yorumlanır.

Rüyada sevilen bir insanı öpmek ayrılığa işaret sayılır. Ayrıca tıraş olan şahsın da ömrünün kısılacacağına inanılır.

Bölgede ölümün birer belirtisi olarak düşünülen bazı davranışlar da mevcuttur. Örneğin taziyeli eve başsağlığı dilemek için gelen insanları kapıya kadar yetiştirmemek, uğurlamamak gerekir. Aksi halde bir başka kişinin öleceği farz edilir.

Çocuğun çok ağlaması, oynarken kendini dövmesi, sinesine çalması gibi davranışlar da ölümün birer belirtisi olarak düşünülmektedir.

Gece tırnak kesenin babası veya annesinin ölümüne sebep olacağına inanılır.

Hastada görülen bir takım psikolojik ve fizyolojik değişiklikler hastanın yakınları tarafından dikkatle izlenerek değerlendirilmektedir. Hastanın gidici olduğuna, artık sonunun yaklaştığına birer işaret sayılan bu değişikliklere ve isteklere önem verilmekte, ona göre hazırlığa girilmektedir.²⁶

Psikolojik açısından bölgede “*hasta yatağından kalkıp gitmem gerekir*” derse; güvendiği, sevdiği ya da birini görmek isterse, ölümden söz açarsa, hoca, mola vb. din adamını çağırırsa, borçlarının verilmesini, vasiyetini yapmak, uzaktaki akrabalarını görmek, evine ya da doğduğu yere gitmek, aile üyelerinin, akrabalarının, dostlarının, sevdiği insanların başucunda toplanmalarını isterse, sorularına karşılık vermezse, gaipten ses duyduğunu, bir takım kimseleri gördüğünü söylerse, gözünü tavana diker, sürekli aynı yere bakar, arada bir konuşur, eliyle garip işaretler yaparsa, cenneti gördüğünü söylerse,²⁷ ailesine, evine hasretle özlemle bakarsa, en ufak bir hareket ve davranıştan üzülür kederlenirse, bulunduğu mahalle ve sokağın her tarafına göz dolandırırca, yakınlarından helallik isterse, nerede ve kimin yakınında gömülmek istediğini söylerse ölümünün yaklaştığına birer belirti sayılmaktadır.

²⁶ Sedat Veyis Örnek, 1971, a.g.e., s.30.

²⁷ Sedat Veyis Örnek, 1971, a.g.e., s.30-31.

Bölgede hasta ölüm yatağındayken istediği yemeklere “*Toşav*” denilmektedir. Anneler, bazen çocuklarının istediklerinden, davranışlarından ve huylarından bıktığında beddua olarak onlara yemek yedirirken “*Toşaviv olsun*” (*Toşavin olsun*) yani son yemeğin olsun derler.

Fizyolojik açıdan, hastanın bedeni soğumaya başlar, elleri ayakları tırnakları beyazlaşır, iştahı kesilir, güçlükle nefes alıp verir, bedeni sarar veya morarır, ağzından köpük ya da kan gelir,²⁸ benzi sararır solar, soğuk ter döker, el ayak ve karını şişer, çok sayıklar, gözlerini bir yöne doğru saptamaz, dili tutulursa ölümünün yaklaştığına inanılır.

Ay ve güneş tutulması, yıldız kaymaları, şimşek çakması ve gök gürlemesi gibi olaylar da halk inanmalarında çoğu zaman ölüme önbelirti sayılmaktadır. Ay ve güneşin tutulmasını korku verici bir olay olarak yorumlayan halk düşüncesi, yeryüzüyle gökyüzü arasındaki sıkı dinsel ilişkinin analogik sonucu yeryüzünde de gökyüzündekine benzer korku verici olaylar beklemektedir.²⁹ Bölgede bu konuyu *Gök Yüzü İyeleri* başlığı altında detaylı bir şekilde ele alındığından tekrarlamaktan kaçınmak için burada üzerinde durulmayacaktır.

Bölgede ölümün belirtileri olduğuna inanılan rüya, psikolojik, meteorolojik ve fizyolojik ile ilgili bu tür hareket ve davranışların benzeri ve hatta aynısı Türk dünyası ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde tespit edilmiştir.

Tatar Türkleri arasında eve yanlışlıkla bir kuşun uçup girmesi felaketin, ölümün habercisi sayılır. Ayrıca, halk arasında kuyruklu yıldızın görüldüğü veya Şubat ayınının 29 gün çektiği yıllarda ölümün daha fazla olacağına inanılır.³⁰ Kırgız Türkleri arasındaki inanca göre, insanlar öleceğini rüyasında görür. Örneğin; rüyada daha önce ölen kişilerle yemek yemek, ölen kişinin rüya görenin evinden bir şeyler götürmesi vs. ölünün habercisi olmaktadır. Uzun süre yatakta hasta olan şahıs, insanların yüzüne yalvarır gibi bakarsa, ayakları ve elleri solarsa, dudakları kurursa o insanın öleceğine inanılır.³¹

²⁸ Sedat Veyis Örnek, **1971, a.g.e.**, s.31-32.

²⁹ Sedat Veyis Örnek, **1971, a.g.e.**, s.24.

³⁰ Çulpan Zaripova Çetin, **a.g.b.**

³¹ Maksat Jumabaev, **a.g.e.**, s.57.

Bitlis'te kadının evinin eşiği önünde oturması kocasının ölümüne yola açar şeklinde bir inanç vardır. Kars'ta ise ellerini göğsüne bağlayan çocuğun ana veya babasının ölümüne sebep olacağı inancı vardır.³² Tekirdağ'da bir kimse rüyasında canlı bir yılanı ayaklarının altında görürse o insanın en çok bir yıl yaşayacağına; çıplak birini görürse de o insanın öleceğine inanılır.³³ Fırat havzasında hastanın şuuru yerinde ise helallik alır, helallik verirler. Hastanın görmek istediği yakınlarına en seri şekilde haber ulaştırırlar. Haberci duyuru yapacağı kimsenin yakınlığını ve bu haber karşısındaki tepkisinin ne olacağını bilen kişidir.³⁴ Erzurum'da hasta güvendiği ve sevdiği birini görmek ister, sürekli adını sayıklar, gaipten ses duyduğunu, bir takım kimseleri gördüğünü, çevresinde karıncalar ve tanımadığı yaratıkların dolaştığını söyler ise, psikolojik açısından ölümün birer belirtisi sayılır.³⁵ Sivas'ta İlbeyli Türkmenleri arasında hasta, yatağında sürekli annesini babasını, çocukluk arkadaşlarının ve ölen kişilerin adlarını anıp onları sayıklar, elini ensesine kenetleyip dinlenir, gördüklerini tanımaz, konuşulanları duymaz hale gelirse, psikolojik olarak ölümün birer belirtisi sayılmaktadır.³⁶ Adana'nın Kozan ilçesinde kişinin, burun direği dikleşir, gözü çukurlaşır, biraz rengi solar suratı çöker, nefesini seyrek seyrek alıp verir, dilinde kekeme olur, gözleri sulanıp küçülür, dudağı morarır, yüzünde benekler olursa, bu kişinin yakın bir zamanda öleceği düşünülür.³⁷

Bölgede, Anadolu ve Türk dünyasının her yerinde ölüm belirtisi olduğuna inanılan davranış ve hareketlerde benzerlik ve aynılık bulunmaktadır.

³² Yaşar Kalafat, **1996, a.g.e.**, s.23.

³³ Erman Artun, **2007, a.g.e.**, s.187.

³⁴ Alim Gerçel, "Fırat Havzasında Ölüm ve Cenaze Merasimleri, Ölüm Üzerine Değişler, Mezarlıklar", **Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu 24-27 Ekim 1985**, Elazığ, Fırat Havzası Araştırma Merkezi Yay., 1992/1, s.84.

³⁵ Lütfi Sezen, **a.g.e.**, s.106.

³⁶ Kadir Pürlü, **a.g.e.**, s.730.

³⁷ Mehmet Çeribaş, **a.g.e.**, s.179.

4.1.2. Ölümden Kaçınmalar

Çağırışım yoluyla ölümü hatırlatan, başka bir söyleyişle ölüm için önbelirti sayılan belli olayların, eşyanın, düşlerin, psikolojik ve fizyolojik değişikliklerin yanında, yerine getirilmediği zaman ölüm getireceğine inanılan bir takım işlem ve davranış da görülmektedir.³⁸

Bölgede cenaze yıkanırken komşu veya cenazenin bulunduğu evde uyuyan varsa uyandırılır. Tabut götürülürken herkesin ayağa kalkması gerekir. Kapı önünden tabut geçtiği zaman arkasından kapının eşiğine su dökülür. Ayrıca ölü çıkan evde komşular, bütün su kaplarını dökerler; inanca göre Azrail ölü'nün canını alırken kılıcı bu sularla yıkar. Bununla birlikte akşamdan kalan yemeklerin atılması gerekmektedir.

Ölüyü yıkadıktan sonra, su ısıtılan kazan terse çevrilir. Aksi halde bir başka ölü'nün çıkacağına inanılır. Bununla beraber ölü'nün yıkanmasında kullanılan sabun, havlu, lif, tas vb. eşyalar evden çıkarılır, ya suya atılır ya da fakir fukaraya verilir. Ölü'nün ölüm esnasında giydiği elbiseler ise yırtılarak çıkarılır ve bir akarsuya atılır. Bölgede ölü'nün öldüğü anda giydiği elbiseye “savxa” veya “Silep” denilir.

Ölü defnedildikten sonra cemaat mezarlıktan³⁹ ayrılırken arakalarına dönüp bakmamaları gerekir. Aksi halde bir başka kişinin öleceğine inanılır: ayrıca cemaat ölüyü defnetmeye yani mezarlığa götürürken gittikleri yolun aynısından geri dönmez. Dönülürse uğursuzluk sayılır. Bu pratik yol iyesi ile alakalı olsa gerek.

Bölgede ölü evinden dönenlerin doğruca kendi evlerine gitmeleri iyi sayılmaz. Biraz dışarıda bekledikten sonra kendi evlerine gidip tuvalete girmeleri gerekir. Yakınlarının ve sevdiklerinin yüzüne bakmaları iyi sayılmaz. Başkasının evine gidenlerin de, o eve ölüm getireceklerine inanılır.

Mezarlığın yakınından geçerken mezarlığı selamlayarak mezarlığa hitaben (انتم السابقون ونحن اللاحقون) (*Siz bizden önce gittiniz biz de sizi takip edeceğiz*) ifadesi söylenir. Bununla birlikte mezarlığın yanından geçerken

³⁸ Sedat Veyis Örnek, 1966, a.g.e., s.91; Sedat Veyis Örnek, 1971, a.g.e., s.37; Sedat Veyis Örnek 2000, a.g.e., s.212.

³⁹ Bölgenin birçok yerinde mezarlığa; mezarlık, türbelik denilmekle Mendeli, Beltruz, Kazanya ve Bedre'de yaşayan Türkmenler arasında *Gorhana/gorxane* denilmektedir.

yüksek sesle konuşmak, şaka yapmak, müzik çalmak, şarkı söylemek caiz değildir. Ayrıca mezarlıktan ağaç kesmenin de uğursuzluk getireceğine inanılır. Bu pratikler Atalar Kültü ile alakalı olsa gerek.

Ölü çıkan evde bazı aileler kırk gün bazıları daha fazla, bazıları ise bir yıl boyunca televizyon, radyo vb. cihazları kapatır çalıştırmazlar. Kimi yerlerde bu uygulama komşular tarafından da yapılır. Birinin öldüğü mahallede bir süre eğlenceli partiler, düğünler vs. yapılmaz. Yapılırsa ölü evine karşı saygısızlık ve büyük bir hakaret sayılır.

Bölgede çarşamba günü ölenin arkasından dört ölü daha öleceğine inanılır. Bunu önlemek için ölü gömülürken onunla beraber bir yumurta da gömülür. Böylece gerçekleşeceği düşünülen ölümlerin engellenmiş olduğuna inanılır. Ayrıca ölünün üçüncü günü çarşamba gününe denk gelirse, ölü evinden bir ibrik ve süpürge çıkarılarak mezarlığa veya bir camiye bırakılır.

Bölgede mevcut olan bu inanmalar ve yapılan pratik ve uygulamalar Türk dünyası ve Anadolu'nun birçok yerinde aynı veya benzer bir şekilde yapılmaktadır.

Özbek ve Kazak Türkleri arasında kırık ayna ve camlar uğursuzluk sayılır ve ölümü düşündürür. Kazak ve Kırgız Türkleri arasında ziyaretlerde ağaç kesilmez, kesilenlerin çarpılacaklarına inanılmaktadır.⁴⁰ Özbek Türkleri arasında ölüm halindeki kişilerin odasından tabak çanaklar, yiyecekler çıkarılır ya da üstü örtülür. Bunun sebebi can çıkıncaya kadar "*kon sachramasin*" (kan sıçramasın) düşüncesidir.⁴¹ Gagavuz Türklerinde ölüyü gömmek için kapıdan değil, pencereden çıkarılıp götürülür. Bu uygulama, ölünün hortlaması halinde evi bulmaması için yapılmaktadır.⁴² Sibirya Türkleri arasında, kadınlar mezarlıktan dönenleri görünce kapının önüne kovayla su koyarlar. Onlar, toprak üzerinde durarak yıkanılır. Herkes yıkandıktan sonra, aynı kovayı ölenin eşine getirirler. O da evin içinde yıkanır. Herkes yıkandıktan sonra su kovağını kırmadan bir çukura fırlatırlar.⁴³

⁴⁰Doğanay Çevik, "Türkiye'de Yaşayan Kazak-Kırgız ve Özbeklerde Halk İnançları", **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, Ankara, KB. Yay., Y.9, S.21, 2001, s.10–11.

⁴¹Fatma Açık, "Özbekistan'da Defin ve Taziye Merasimleri", **MF**, Y.16, S.61, 2004, s.143.

⁴²Harun Güngör-Mustafa Argunşah, **a.g.e.**, s.96.

⁴³Fatma Özkan, **a.g.b.**, s.606.

Tekirdağ'da ölü evindeki yemekler, su dolu kaplar boşaltılır, ölü suyu ısıtan ateş, su dökerek söndürülmez, ölü suyu ısıtılan kazan ters çevrilir, mezarlık dönüşü geriye bakılmaz, bir evden arka arkaya iki ölü çıkarsa üçüncü ölüm olmasın veya ölüm cumartesi olmuşsa bir yıla kadar bir ölüm olmasın diye kurban kesilir.⁴⁴ Çukurova'da cenaze evden çıkınca arkasından su dökülür, cenaze kalktığı zaman cenazenin kalktığı yere bir taş konulur.⁴⁵ Mut bölgesinde ölünün üzerinden kedi atlatılmaz; cenazenin önünden geçilmez, cenaze toprağa verinceye kadar oturulmaz.⁴⁶ Samsun'un Kaleboğazi köyünde cenaze gittikten sonra tabutun kalktığı yere bereketin gitmemesi için taş konulur.⁴⁷ Kandıra Türkmenleri arasında, ölünün yüzü soğuk olduğu için çocuklardan, hamile kadınlardan etkilenecekleri düşünüldüğünden uzak tutulur.⁴⁸

Hem bölgede hem de Türk dünyası ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yapılan bu pratik ve uygulamaların temelinde bir başka ölümden kaçınma amacı vardır. Pratik ve uygulamalarda az çok farklılıklar görünürse de amaç ölüm korkusundan kurtulmak, başka bir deyişle ölümlü uzaklaştırmak, tespit etmek ve etkisiz hale getirmektir.

4.2. ÖLÜM SIRASI

4.2.1. Ölüm Sırasındaki İnanç ve Âdetler

Bölgede hastanın ölümünün yaklaştığı anlaşıldığında başucunda Kuran-ı Kerim özellikle Yasin Sûresi okunur. Kelimeyi Şahadet getirilir. Ağızına pamuk ile su damlatılır. Hastanın yüzü kıbleye doğru döndürülür. Varsa annesi, babası ailesi ve çocukları bulunduğu odada toplanırlar. Fakat kötü ruhlar tarafından basılacağına inanıldığı için hamile kadınlar odaya alınmaz. Hasta tebessüm ederek canını çabuk teslim ederse iyi bir insan ve günahının az olduğuna, yüzünün siması sarılarak ve bozularak canını zorla teslim ederse kötü bir insan ve günahının çok olduğuna inanılır.

⁴⁴ Erman Artun, 2007, a.g.e., s.188.

⁴⁵ Mehmet Yardımcı, 1993, a.g.b., s.549.

⁴⁶ Mehmet Aydın, "Mut Bölgesinde Yaşayan Halk İnançları", IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri IV. Cilt, Gelenek, Görenek ve İnançlar, Ankara, KB. Yay., 1992, s.37.

⁴⁷ Bekir Şişman, 1994, a.g.e., s.75.

⁴⁸ Işıl Altun, 2004, a.g.e., s.320.

Bölgede hasta can çekerken gözleri yukarı doğru bakar gülerse, cennetteki yerini, gözlerinde bir korku, telaş varsa cehennemdeki yerini gördüğüne inanılır.

Can çekişen hastanın yanı başında ağlamaya ve bağırmaya da izin verilmez.

Hastanın ağızından köpükler çıkar, yüzü tamamen sararır ve canı soğursa ölüm olayının gerçekleştiği anlaşılır. Ölüm olayı gerçekleşen ölünün gözü açık ise, gözü arkada kalmasın diye kapatılır, çenesi bağlanır, kolları ve bacakları uzatılır; ayakları yan yana getirilerek başparmakları birbirine bağlanır ve yüzü örtülerek odanın ortasına getirilir. Bu arada *Lailaha illa Allah, Muhammet Resüllulah, Allah affetsin*, ibareleri sürekli tekrarlanır. Ölünün bulunduğu odanın kapı ve pencereleri açılır. Yıkayınca kadar çürümesin, koku çıkmasın, kötü ruhlar yaklaşmasın diye cesedinin üzerine soğan, bıçak ve bir parça ekmek koyulur. Ölünün cesedi odada yalnız bırakılmaz, kadın ise yanı başında kadınlar, erkek ise erkekler beklerler. Bu arada Kuran-ı Kerim okunur.

Bölgede bir inanca göre namaz üzerinde can veren bir insanın yeri öbür dünyada cennet, tuvalet ve mekruh yerlerde can veren insanın yeri ise cehennem olacaktır.

Bölgenin bazı yerlerinde Azrail hastanın canını ayak yönünden aldığına inanıldığı için hasta can çekişirken ayakucunda oturanlar kaldırılır.

Bölgede söz konusu bu inanma ve pratiklerin benzerlerine Türk dünyasında ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde de rastlamak mümkündür.

Müslüman Özbek Türkleri arasında hasta can çekişirken güneş almayan bir odaya taşınır, iki kişi başucunda bekler ve hastayla birlikte "Kalam-i Şohodat" kelimeyi şahadet getirir. Diğer akraba ve tanıdıklar başka odada sessizce otururlar. Çocuklar ve hamiler kadınlar, hastanın odasına sokulmaz. Kibleye doğru yatırılan hastanın dudaklarına pamukla su damlatılır. Ölüm gerçekleşince ölünün çenesi bağlanır, gözü açıksa kapatılır, başparmaklarının birbiri üzerine getirilip bağlanır ve kibleye doğru yatırılır.⁴⁹

⁴⁹ Fatma Açıık, **a.g.m.**, s.143.

Tatar Türkleri can çekiştiren hastanın ağzının açık kalması, onun son anda ölüm meleğini fark ettiği ile de anlatılır.⁵⁰ Karay Türklerinde ölümün olduğu gün, o evdeki saat durdurulur. Sobanın veya ocağın küllüğü açılır.⁵¹

Kıbrıs'ta cesedin bulunduğu odaya kedi girmemesine dikkat edilir. Kedi, ölüyü atladığı takdirde hortlayacağı inancı hâkimdir.⁵² Fırat havzasında, ölüm esnasında hastanın gözü yukarı doğru kalınca yanında bulunanlardan biri gözünü kapatır. Çünkü ölen kişinin gözünün, bedeninden ayrılan ruhu takip ettiği düşünülür.⁵³ Muğla'nın Kemaliye köyünde kişi ölünce çenesi bağlanır, gözleri kapatılır, elbiseleri çıkartılır ve ince örtüyle gözleri örtülür. Şişmemesi için ölünün üzerine bir demir parçası konur. Yıkanıncaya kadar ölünün yanında kuran okumak yasak olmamasına rağmen yapılmaması gereken bir davranıştır.⁵⁴ Posof'ta ölen kimsenin üzerindeki tüm giysiler çıkarılır. Evin ortasına yatak veya kilim sarılır ve üzerine ölü yatırılır ki buna "*Rahat Yatağı*" denir. Çenesi bir tülbentle bağlanır, gözleri ovularak kapatılır.⁵⁵

Türk dünyasının her yerinde görüldüğü gibi ölüm anında aynı uygulama ve pratikler yapılmaktadır. Bunun sebebini İslam dininin ve Türk kültürünün etkisiyle açıklayabiliriz.

4.2.2. Ölüm Haberinin Duyurulması

Ölüm olayının duyurulmasının en doğal biçimi ölenin yakınlarının ağlamalarıyla olur. Olayı duyan komşular ölü evine toplanarak ölünün yakınlarının acılarına ortak olmaya, onları avutmaya, ilk hazırlıkları yapmaya yardımcı olurlar. Bu arada ölü sahipleri ya da komşular gerekli yerlere olayı haber verirler.⁵⁶

Bölgede "*Kara haber tez gelir*", inanancı çok yaygındır. Eskiden ölüm olayı ilk önce bir kişi ölü evinin damına çıkıp sala çekerek daha sonra cami

⁵⁰ Çulpan Zaripova Çetin, **a.g.b.**

⁵¹ Yaşar Kalafat, **1999b, a.g.e.**, s.85.

⁵² İltter Veziroğlu, "Kıbrıs'ta Ölümle İlgili Gelenekler", **TFA**. Y.28, C.17, S.326, Eylül 1976

⁵³ Alim Gerçel, **a.g.b.**, s.85.

⁵⁴ Aydın Durdu-Bircan Kalaycıdurdu, **a.g.m.**, s.78.

⁵⁵ Gülali Aydınoglu, **a.g.m.**, s.8301.

⁵⁶ Sedat Veyis Örnek, **1971, a.g.e.**, s.4.

hoparlörlerinden bir din adamı tarafından halka duyurulurdu. Evin damında ve camiin hoparlörlerinden yapılan bu duyuruya “*Sala çekmeğ*” denir. Bu yüzden günümüzde bölgenin genelinde kullanılan “*Azizivin salasını eşidesen*” (azizinin salasını işitesin) bedduasına baktığımızda yukarıdaki pratikten geldiğine söylenebilir. Bununla birlikte komşular ve ölü evinde bulunan tanıdık ve akrabalar da ölüm haberinin yayılmasında rolleri vardır. Ayrıca eskiden ölünün çıktığı evin kapısının önünde ölünün yıkandığı teneşir üç gün boyunca tersine çevrilmiş vaziyette duvara yaslanmış bekletilirdi. Böylece o evin taziyeli olduğuna işaret sayılırdı. Günümüzde ise ölüm haberi telefon ve teknolojinin sağladığı araçlarla verilmektedir. Ama yine de Tuzhurmatı, Dakuk, Tazehurmatı, Bayat köyleri, Amirli gibi Türkmen yerleşim birimlerinde *sala çekmeğ* geleneği devam etmektedir.

Bölgenin her yerinde ölüm haberi duyurusu, şehir merkezlerinde veya cami duvarlarında siyah bir kumaşla duyurulur. Asılan siyah kumaşın üzerinde beyaz veya sarı bir boya ile Arapça olarak *Bismiilahirrahmanirrahim*, yazılır, sonra “*İnna Lillah ve inna ileyhi rajiun*” veya “*her nefis ölümü tadacaktır*” anlamına gelen “*Kulü nefsin zaikatül mevt*” gibi Kuran-ı Kerim’den ayetler yazılır. Ölünün adı, kaç çocuğunun, kimin kardeşinin olduğu gibi bilgiler ve taziyenin yapıldığı yeri yazılır.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

أَنَا لِلَّهِ وَأَنَا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ

كل نفس ذائقة الموت . فاتحة المرحوم (فلان ابن فلان)

والد كل من , او شقيق كل من , او ابن فلان .

توفي بتاريخ () . و تقام الفاتحة على روحه الطاهرة في داره الكائنة في ()

Son zamanlarda şehitler için beyaz kumaşlar kullanılmaktadır. Bir müddet sonra bu duyuru kumaşları duvardan sökülür ve akarsuya atılır.

4.2.3. Ölümünden Sonraki İnanç ve Âdetler

Bölgede, Türk dünyası ve Anadolu’nun muhtelif yerlerinde olduğu gibi, ölünün defin merasimi, İslamî gelenek ve göreneklerine göre ölünün

yıkaması, kefenlemesi, tabuta konması ve cenaze namazının kılınmasından sonra mezara defnetmesi şeklinde icra edilmektedir.

4.2.3.1. Yıkama

Bölgede ölünün gasli (yıkaması) çoğu zaman evlerde yapılmakla birlikte bazen camilerde de yapılır. Yani aileden aileye değişmektedir. Ama yaygın olarak evde yapılır. Gasil işi evde yapılırsa, onun için belli bir yer yoktur; avluda, bahçede, banyoda, odada veya evin herhangi bir köşesinde yapılabilir. Ölünün yıkandığı yere bir perde asılır, bazen de buhur yakılır, ölüyü iki, üç veya dört kişi yıkar yani durum ölünün kilosuna bağlıdır. Ama genellikle ölü yıkama işleminde ölünün bir oğlu, kardeşi veya akrabası katılır. Ölü erkek ise erkekler tarafından, kadın ise kadınlar tarafından yıkanır. Aksi bir durum caiz değildir ve İslam dininin kurallarına aykırı sayılır. İnanca göre, sünnet olarak her insanın yedi ölüyü yıkaması, yedi mezar kazması ve yedi defa ezan okuması gerekir. Bölgenin birçok yerinde ölünün üzerindeki elbiseler yırtılarak çıkarılır. “Savxa” veya “Silep” denilen bu elbise bir torbaya konulur ve akarsuya atılır. Bazen ölünün üzerindeki elbise çıkarılmaya çalışılırken zorlanılır. Bu durumda ölü hayatına doymadığı için elbisesini vermek istemiyor denir. Elbiseyi çıkarmak için ölünün omuzlarını okşayıp “*biz de sennen sora gelecağix, bu herkeşin yolıdı* (biz de senden sonra geleceğiz, bu herkesin yoludur) diyerek çıkarılır. Ölünün diğer elbiseleri ise evde tutulmaz; yıkanır temizlenir ve fakir fukaralara verilir. Bu elbiseler fakir fukaraya verildikten sonra ölünün öbür dünyada çıplak kalmayacağına inanılır. Ölü yıkama tahtası üzerine yani teneşir üzerine konur; bölgede Teneşire “*Teneşür*” denilmektedir. Teneşirler genellikle camilerin avlularından karşılıksız olarak yani her hangi bir para ödenmeden getirilir. Büyük kazanların içinde temiz su ısıtılır. Suya el değdirmemek gerekir. Ölü yıkama işini yapan kişinin temiz olması ve abdest alması gerekir. Bölgenin birçok yerinde yıkama işini yapanlar para almaz, gönüllü olarak bu işi yaparlar. Ancak çok az sayıda olsa da para alanlar vardır. O yüzden ölü canını teslim ederken cebine bir miktar para koyulur ki yıkayıcılar hediye olarak alsınlar. Teneşir kibleye doğru yerleştirilir. Gasil işlemine başlayınca ölünün başı

yüksek bir nesnenin (çoğu zaman temiz bir kumaş parçasını katlanarak yastık gibi yapılır) üzerine konulur. Yıkama, gasil işleminde, sabun, tas, ibrik, kazan, havlu gibi araçlar kullanılır. Önce su ve sabun ile ölünün tahareti, sonra da abdesti aldırılır, avreti bir parça ile örtülür. Kefenden bir parça kesilir ve yıkama işleminde lif olarak kullanılır. Yıkama işlemine sağ taraftan başlanır; sağ omuzdan sağ ayağa kadar, sol omuzdan sol ayağa kadar, sonra da ölü arkasına çevrilir, başından ayağına kadar yıkanır. Ölü üç defa yıkanır. Ölü yıkanırken Kuran-i Kerim'den ayetler okunur, "Bismillah" denilir ve şahadet getirilir.

Bölgenin bazı yerlerinde suyun kokusu güzel olsun diye, suya gülsuyu, kâfur ve sedir katılır. Bazen de suya daha önceden Mekke'den getirilen zezem suyu katılır. Ölünün yıkandığı suya *axiret suyu* (ahiret suyu) denilir.

Yıkama, gasil işlemi yapılırken ölüyü yıkayanların dışında kimseye görünmemesine dikkat edilir. Ayrıca ölü yıkanırken evde veya komşularda uyuyan varsa uyandırılır.

Ölen kadının üzerindeki yüzük, kolye, küpe, bilezik gibi ziynet malzemeleri varsa yıkanmadan önce çıkarılır, bazı yerlerde az da olsa bu ziynet malzemelerinden bir tanesi ölünün üzerinde bırakılır ki onu yıkayan kadın hediye olarak alsın, diye. Bununla birlikte ölünün takma dişi veya altın dişi varsa çıkarılması gerekir. İnsan dünyaya gelirken nasıl gelmişse dünyadan göç ederken aynı şekilde gitmelidir, inancı yaygındır.

Gasil işlemi yapılırken bölgede yaygın bir inanca göre, ölü kimin tarafından yıkandığını öğrenmek için bir gözünü açar. Ölünün açılan gözü yıkayan tarafından kapatılır. Bu yüzden gurbet elinde vefat eden insanlar için annesi veya kız kardeşleri ağıt olarak şu parçayı söyler:

Gurbette ölenin gözünü kimseler yummaz

Dertte olanın gurbette kimseler sormaz

Yıkama işleminden artan suyu rastgele bir yere dökülmez, "Bismillah" denilerek temiz bir yere dökülür. Bölgede bir inanca göre cenazenin yıkanma suyundan içen insanın kalbi taş gibi kasvetli ve merhametsiz olacaktır.

Ölümün yıkanmasından sonra artan su ile ilgili çeşitli işlemler görülmektedir. Anadolu’da ölüden artan su “dökülmekten”, başka bir ölünün yıkanmasında kullanılmaya kadar uzanan ilginç bir tablo göstermektedir.⁵⁷

Bölgede yıkandıktan sonra ölüye el sürülmemeli, aksi halde el süren şahsın gusül yapması gerekir.

4.2.3.2. Kefenleme

“Kefenin cebi yok, on metre bezden başka ne götüreceksin ki bu dünyadan” sözleri bu dünyanın gelip geçiciliğini, dünya malının dünyada kaldığı üstünedir. Öyle ki kefen dışarıdan bir iplikle bile dikilmez, kefenin kenarından çekilen kendi ipliğiyle dikilir. Ama bu dünyadan geçerken götürülen kefen eskiden bu güne hep önemli tutulmuştur.⁵⁸

Ölünün gömülmeye hazırlanışı için gerekli olan ikinci işlem ölünün kefenlenmesidir. Kefenleme işlemi İslam geleneğine göre yapılır. Erkek kefeni *gömlük* (omuzdan ayağa kadar örtülen bez), *izâr* (baştan ayağa kadar örtülen bez) ve *lifafe* (yine baştan ayağa kadar örtülen bez) denilen üç parça bezden, kadın kefeni ise *himar* (başa örtülen bez), *dir* (göğse konulan bez), *hırka* (göğüsten göbeğe ya da diz kapağına kadar örtülen genişçe bez) *izar* ve *lifafe* denilen beş parça bezden yapılır.⁵⁹

Bölgede kefen genellikle beyaz kumaştan yapılmaktadır. Bu kumaş genellikle *xamşam* veya *patiska* denilen kumaş türlerindedir. Saha çalışmamasında kefenin başka bir renkten yapıldığı hiç tespit edilmemiştir.

Birçok kaynak kişiye kefen parçalarının isimlerini sorduğumuzda “*Hepsi kefendir işte*”, cevabını aldık.

Bazı yaşlıların hacca giderken Mekke’den kendilerine kefen kumaşı almaları, bölgede çok yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimi yaşlılar ise öldüğünde kefeni hazır olsun diye kendi kefenini alır ve bir yerde saklar.

⁵⁷ bk. Sedat Veyis Örnek 1971, a.g.e., s.51-52.

⁵⁸ Işıl Altun, 2004, a.g.e., s.329.

⁵⁹ Sedat Veyis Örnek, 1971, a.g.e., s.53.

Bazı yaşlı kadınlar da daha hayattayken aldığı kefenin sararması için ocakta saklar. İnanca göre böyle yapmakla ölümü daha önceden düşündüğünü meleklerle bildirmiş olur.

Tuzhurmatı ve Hanekin'de genç yaşta vefat eden kız veya daha yeni evlenip de vefat eden gelinin el ve ayakları kınalanarak kefenlenir.

Bölgede kefenleme işlemi Türkiye'de olduğu gibi yapılmaktadır. Erkek ölünün, önce lifafesi temiz bir yere döşenerek üzerine gülsuyu veya haram olmayan diğer güzel kokulu bir su serpilir (bazı aileler hiçbir şey serpmezler bazı aileler de ölünün hayattayken sakladığı zemzem suyunu serperler), lifafenin üzerine de izar döşenip yine koku serpilir, onun üzerine *könek* (gömlek) döşenir ve kokulanır. Havlu ile kurulanmış olan ölü, geçici bir örtü ile örtülü olduğu halde gömlek üzerine yatırılarak gömleğe sarılır. Bundan sonra evvela sol, sonra da sağ tarafında *izar* ve *lifafe* ile birbiri ardınca vücudu kapatılır. Kadın ölü için aynı işlemler yapılmakla birlikte gömleği giydirilmeden önce göğsü bir bezle bağlanır. Saçları da gömleğin üzerine çıkartılır, sonra başörtüsü, *izarı*, *lifafesi* ve *hırkası* ile sarılıp üzeri bez kuşakla bağlanır.⁶⁰ Bununla beraber bölgede hem erkek hem kadın ölü için namazlık olarak kefenden bir parça kumaş bırakılır. Şii mezhebine bağlı Türkmenler bu namazlığa bir de Kerbela taşı koyarlar.

Kefenleme işleminde kullanılan kefen kumaşına dikiş vurulmaz; kefen makas ile kesilmez, kefen kumaşından alınan kumaş parçalarıyla ölünün başı, beli ve ayakları kefenin üstünden örtülür. Kefenleme işlemi bittikten sonra ölü tabuta konur ve üzerine bir örtü örtülür.

Parçalanan ceset, önce yıkanıp kefenlendikten sonra bir torba ile sarılır ve tabuta konulur. Yani kefenin vücuda değmesi bir şart gibi görülmektedir.

Gasıl ve kefenleme sürecinde bölgelere göre bir takım mahalli uygulamalar görülür. Bunlar bazı kokulu bitkilerin cennet kokusu inancıyla

⁶⁰ Sedat Veyis Örnek, 1971, a.g.e., s.53.

gasil suyuna konulması, kefene ayet ya da dua yazma biçiminde gözlemlenir.⁶¹

Gagavuz Türkleri arasında ölen kimsenin önce gözleri kapatılır. Ölen kadın ise kadınlar, erkek ise erkekler tarafından şarapla temizlenir. Başı beyaz bir kumaşla sarılır. Temiz elbise, çorap ve ayakkabılar giydirilir. Bunların üzerine siyah haçlar çizilmiş kefen örtülür. Belli bir sicim ile sarılır. Gagavuz Türkleri ölüye giydirilmiş olan elbisenin ceplerine para da koyarlar.⁶² Uygur Türkleri ölüyü yerli dokuma ile kefenler, kefeni demir iğneyle dikmezler. Kefenlik kumaştan iplik çekerek onunla birbirine ulanarak dikerler.⁶³ Kırgız Türkleri arasında ölüye kefen biçilirken makas ve iğne gibi eşyalar kullanılmaz. Çünkü bu aletler ateşle dövüldüğü için öbür dünyada da kızgınlığını ölüye hissettireceğine inanılır.⁶⁴

4.2.3.3. Tabut

Ölünün kefenlendikten sonra içine konularak taşındığı sandığa tabut denir.⁶⁵ Bölgede genel olarak tabuta, *tabut* denilmekle beraber *salaca* kavramı da kullanılır. Ölünün dilinden söylenen aşağıdaki ağıtta tabut yerine *salaca* kavramı kullanılmıştır.

Salaca

Al vala yeşil vala

Salacam düştü yola

Ne anam var ne bacım

Ensemce saçı yola⁶⁶

Bölgede genellikle *salaca* (tabut) ahşaptan yapılmaktadır. Başka maddelerden yapılan tabutlara rastlanmamıştır. Tabutlar camilerin deposunda veya avlusunda bulunmaktadır. Ölü ailesi para ödemedi hem tabutu hem de teneşiri alır. Camilerden tabut alınırken ölünün boyu ve kilosu

⁶¹ Ruhi Ersoy, **a.g.m.**, s.97.

⁶² Harun Güngör-Mustafa Argunşah, **a.g.e.**, s.96.

⁶³Abdulkerim Rahman, “Uygurların Defin Âdetleri”, **III. Milletlerarası Türk Folkloru Kongresi Bildirileri IV. Cilt**, Ankara, KB. Yay., 1987, s. 312.

⁶⁴ Maksat Jumabaev, **a.g.e.**, s.64.

⁶⁵ Sedat Veyis Örnek, **1971, a.g.e.**, s.55.

⁶⁶ Ata Terzibaşı, **1975, a.g.e.**, s.226.

göz önüne alınır. Küçük çocuk için ise tabut kullanılmamaktadır. Sepet veya küçük sandıklara konulur.

Ölü tabuta konulduktan sonra evin bir yerinde beş dakikalığına bekletilir. Ancak gece ise çoğu zaman güneşin doğması beklenir. Bölgede genel olarak ölüyü bekletilmeden gömülmesinin gerektiğine, inanılır.

Cenaze bekletilirken üzerine bıçak, soğan, bir parça ekmek konur. Cenazenin üstü bir battaniye veya bir çarşafa örtülür. Bölgede bu çarşafa *cecim, erhem, elham* denilmektedir. Tabutun her ne kadar kendi kapağı bulursa da yine de bu örtüler ile örtülür. Tabutun üzerinde alındığı camin veya Hüseyniyenin adı Arapça ile yazılıdır. Bazen de peygamber efendimizin soyundan gelen ölüler için, üzerinde ayetler yazılan yeşil örtüler örtülür.

Cenazenin cinsiyetini belirlemek için kesin bir kural olmamakla birlikte genel olarak kadınsa siyah aba, genç kız veya yeni gelinse rengârenk bir örtü, erkekse battaniye veya *cecim, erhem, elham*, şehitse bir bayrakla örtülür. Bununla birlikte seyrek de olsa yaşlı kadınların başörtüleri tabutun üzerine konulur. Ayrıca düğün hazırlığı yapılan gelinin düğün fistanını tabutun üzerine konulduğuna şahit olunmuştur. Ölünün mesleğini bildirmek için herhangi bir özel örtü kullanılmamaktadır.

Ölünün çocukları, akrabaları ve tanıdıkları toplandıktan sonra cenaze namazını kılmak için tabut bir camiye/Hüseyniyeye (Şiilerin cami) götürülür. Cenaze evden çıkarılırken evin eşiğinde veya avlusunda üç defa kaldırılır ve indirilir. İnanca göre bu pratik ölünün dünyadan boşanması anlamındadır. Ayrıca ölünün karısı hamile ise cemaatin huzurunda annesi veya bir yaşlı kadın akrabası onu tabutun altından üç defa geçirir. Böylece hamile olduğunu bütün halka duyurmuş ve çıkabilecek dedikoduları önlemiş olur. Cenaze evden çıkarılmadan önce herkesten helallik (boyun azatlığı) istenir.

Tabut yerden alınırken daima ön taraftan alınır ve omuzların üzerinde taşınır. Tabutun taşınmasına herkes iştirak eder ve en az altı, yedi, sekiz kişi tarafından taşınır. Bu kişiler sürekli birbirleriyle veya cenaze alayına iştirak edenlerle yer değiştirirler. Cenazeyi herkesin en az bir defa taşıması, tabutu bir sefer omzuna alması gerekir. Cenazeyi taşımak sevap sayılır. Taşıyanlar yorulmamak için yedi adımda bir değişirler. Cenaze alayına herkes katılabilir,

yalnız bölgede kadınlar cenaze alayına katılmazlar. Cenaze taşınırken, cenaze alayından biri “*Allah affetsin*”, “*Allah rahmet eylesin*”, “*yerini cennet eylesin*” der, diğerleri de, “*âmin*” diye bu söze karşılık verir. Bununla birlikte cenaze taşınırken bütün cenaze alayı sürekli “*Lailaha illa Allah, Lailaha İlla Allah*” derler. Ölen genç ise helhele (*zılgıt*) verilir, teneke ve davullar çalınır. Davul tersten çalınır. Özellikle son zamanlarda terör olaylarında şehit olan gençler için bu davul çalma işi sıkça görülmektedir.

Ölü fazla günah işlemişse cesedi ağır, günahı az ve iyi birisiyse hafif olacağına inanılır.

Cenaze evden çıkarılırken kadınlar bağırır kendini döver ve herkes ayağa kalkar. Çoğu zaman kadınlar kendilerini yerden yere vurur saçlarını yolar, yüzlerini tırmalar, başlarına toprak çamur sürer ve baygınlık geçirirler. Hatta günümüzde başına belâlı bir iş gelen şahsa “*çamur başıva*” (Çamur başına), “*kül başıva*” (Kül başına) denir. Bu deyim yukarıdaki pratiklerle alakalı olsa gerek.

Cenaze evden çıkar çıkmaz teneşiri tersine çevirip çıkarmak gerekir. Aksi takdirde evden bir başka ölü çıkacağına inanılır.

Ölünün ailesi maddî durumu iyi ise cenaze evden çıkarılırken bir kurbanlık koyun kesilir. Ancak cenazenin kurbanlık koyunun üstünden geçmemesine dikkat edilir.

4.2.3.4. Cenaze Namazı

Bölgede yaygın bir inanca göre ölünün cenaze namazı, bütün memleketin üzerine vaciptir, farzdır. Bu vacibi memlekettten bir kişi bile yapsa bütün memleketin üzerinden kalkmış sayılır.

Cenaze namazına katılmanın en önemli şartı ölünün Müslüman olmasıdır. Çünkü İslam dinine göre gayri Müslim olanın namazı kılınmaz.

Namaza katılan cemaatin abdest alması gerekir. Su bulunmazsa teyemmüm yapmaları icap eder.

Camide bir molla, şeyh, din adamı cenazenin önünde durduktan sonra cemaat arkasına geçer, cemaat ayakkabılarını çıkarır ve üzerinde durur.

Cenaze namazı dört tekbirden ibarettir. İmam “*Allahu ekber*” diyerek birinci tekbiri alırken ellerini kulaklarının hizasına götürür, tekbirden sonra da ellerini göbeğinin altına bağlar (Şii Türkmenler ellerini bağlamazlar). Cemaat de imamla birlikte ellerini kaldırarak içlerinden tekbir alıp ellerini göbekleri altına bağlarlar. Bundan sonra imam ellerini kaldırmaksızın açık sesle ikinci tekbiri alırken cemaat de içlerinden imama iştirak ederler. İmam ve cemaat üçüncü tekbiri alır. İmam ve cemaat yine aynı şekilde dördüncü tekbiri alır almaz hiçbir şey okumadan ellerini iki tarafa salıverirler. Sonra evvela sağ tarafa, sonra sol tarafa birlikte selam verirler. Selam verirken de ölü, cemaat ve melekeler niyet edilir. Cenazenin kadın, erkek çocuğu ve kız çocuğu oluşuna göre namazda okunması gereken dualar değişir.⁶⁷

Namaz kılındıktan sonra imam cemaate “*boynını azat eylevin*” (hakkınızı helal edin) der. Cemaat hep bir ağızla “*azat olsun*” (helal olsun) der. Bu sefer İmam, ölünün akrabasına “*Allah afetsin, yeri cennet etsin, ailesine sabır versin*” gibi ifadeler söyler.

Cenaze namazı kılındıktan sonra tabut tekrar omuzlarda taşınarak mezarlığa götürülür. Mezarlık camiye yakın ise yürüyerek, uzak ise tabut arabaya konularak götürülür.

4.2.3.5. Gömme

Türkler de kendilerine özgü yas âdetleri olduğu gibi, yine kendilerine özgü ölü gömme törenleri vardır Eski Türklerde ölüm olayından hemen sonra ceset yıkanıp temizlenir ve “*eşük*” adı ile anılan bir kefene sarılırdı. Eğer ölen hanedandan veya beylerden biri ise, iç organları alınarak mumyalanırdı. Kefenlenmiş veya mumyalanmış ceset, kişinin kendi çadırına konurdu. Bundan sonra ölünün yakınları çadırın önünde toplanır, at ve koyun kesilirdi. Ayrıca çadırın etrafında at üzerinde yedi defa dönülür ve bu arada yüzler bıçakla çizilerek kanlı yaşlar akıtılırdı. Ölü için yerin altında odalardan oluşan bir mezar hazırlanırdı. Bu mezar “*kereksür, kegür, korıgan (kurgan), oba, bark (anıt yapı), kara orun, yirçü, sin, tünerlik, tulbu*” gibi çeşitli adlar altında

⁶⁷ Sedat Veyis Örnek, 1971, a.g.e., s.55.

anılırdı. Tabuta konulan ceset, araba ile mezara götürülürdü. Gömme işlemi genellikle ilkbahar ve güz mevsimlerinde yapılırdı. Yazın ölenler güz mevsiminde, kışın ölenler de ilkbaharda defnedilirdi.⁶⁸

Altıncı yüzyılın ortalarında Atilla'nın defin töreni sırasında Hunlar, geleneklerine göre saçlarını kesmişlerdir. Hunlar bir kahraman için gözyaşı dökmez, yüzlerini yaralayarak kan akıtırlardı. Orhon Yazıtları'nda Bumin Kağan ile kardeşi Kül Tigin'in ölümü nedeniyle komşu halklardan gelen heyetler arasında yas tutan (yogçı) ve ölüye ağlayan (sığıtçı) kişilerin bulunduğundan söz edilir. Yas (yog) töreninde bulunan kişilerin, yas işareti olmak üzere, kulak ve saçlarını kesmeleri âdetti. Kazak-Kırgızlarda ölünün gömüldüğü gün, dul kalan kadın ve kızlarının saçlarını kesmek âdettir. Beltirlerde de ölü gömülürken, karısının saçları çözümlenerek ortadan kesilir. Hiungnuların da kesilen saçları, başka değerli şeylerle birlikte mezarın içine koydukları anlaşılıyor. Nitekim Urga çevresinde Noyin-Ula'da bulunan bir Hun mezarında, ipek örtüye sarılı 17 saç örgüsü bulunmuştur. Saç kesmenin, ölüye sunulan bir tür kurban sayılmış olması olasıdır. Radloff'a göre, Kırgızlarda ölenin atının kuyruğu ile yelesini kesmek de yas işaretidir.⁶⁹

Gök Türklerin defin törenleri hakkında Çin kaynaklarından alınan bilgilere göre, ölü çadıra konur, oğulları, torunları, erkek-kadın başka akrabası tarafından atlar ve koyunlar kesilir ve çadırın önüne serilirdi. Ölünün bulunduğu çadırın etrafında at üzerinde yedi defa dolaşırlardı. Kapının önünde bıçakla yüzlerini kesip ağlardı. Yüzlerinden kan ve yaş karışık olarak akardı. Bu tören yedi defa tekrar edildikten sonra muayyen bir günde ölünün bindiği at, kullandığı bütün eşya ölü ile beraber ateşte yakılır; külünü de yılın muayyen bir gününde toprağa verilir. İlkbaharda ölenler sonbaharda, otların ve yaprakların sarardığı zaman, kışın veya güzün ölenler ise çiçekler açıldığı zaman (ilkbaharda) gömülürdü. Defin gününde ölünün akrabası, tıpkı öldüğü günde yaptıkları gibi, at üzerinde gezer, yüzlerini keser, ağlardı. Mezar üzerinde kurulan yapının duvarlarına ölünün resmini, hayatında yaptığı savaşları tersim ederlerdi. Bu ölü, hayattayken bir adam

⁶⁸ Salim Koca, **a.g.e.**, s.173.

⁶⁹ Sadettin Buluç, "**Şamanizm**", s.320-335.

öldürmüş ise mezar üzerinde bir taş konurdu. Bazı ölülerin mezarında bu taşlar yüze, hatta bine kadar ulaşıyordu. Atlar ve koyunlar kurban ettikten sonra kafalarını kazıklar üzerine koyarlardı.⁷⁰ Bu taşlara “*Balba*” denilir. Balballar ölen alpin, hayatında öldürdüğü düşmanların adına mezarına konulan taşlardan ibarettir.⁷¹

IX. yüzyıl Oğuz boylarının defin töreni Gök Türklerin defin törenlerinden İbn Fazlan’ın verdiği bilgilere göre farksız olduğu tespit edilmiştir.⁷²

Eskiden Uygur Türkleri arasında ölen adamın cesedi ateşte yakılır, külü toprağa gömülürdü. Sık sık anmak için put dikilirdi. Ağıt yakanlar saçını kesip, yüzünü boyardı. Kağanların cesedi ateşe verilmez, tabuta konularak uzak ıssız yerlere gömülürdü. Sık sık anmak için mezarın yanına puthane yapılırdı.⁷³

Ölü yakma âdeti, daha çok Kuzey Türklerinde ve özellikle Kırgız Türklerinde yaygındı. Göktürk çağındaki mezarların çoğunda yakılmış ölülerin izlerine pek rastlamıyoruz. Göktürk devletini kuran Türk soyluları ile Kağan ailesi ise, daha çok Altaylara ve Kuzey Türklerine yakın idiler. Göktürlere “ölüleri yakma” âdetinin de bu eski yurtlarından gelmiş olması muhtemeldir.⁷⁴

Altay Türkleri ölülerini umumiyetle dağ üzerindeki gizli yerlerde toprağa gömerler. Ölü tam giyinmiş vaziyette mezara konur ve yanına, yol için bir torba yiyecek de yerleştirilir. Zenginlerle birlikte binek atı da gömerlermiş. Ölü'nün dört değnek üzerine kurulmuş iskeleye yerleştirilmek suretiyle defin âdeti Altay’da ancak bazı yerlerde tatbik edilirmiş, Radlof, Soyonlar arasında bu âdete rastladığını nakletmektedir. Ancak ölü gömüldükten sonra akraba ve komşular yurttan toplanarak ziyaret tertip ederler. Geri kalanlar, ziyaretten sonra yurdu Şamanlara temizlettirerek başka bir yere naklederler. Ağaç kabuğundan ve kütüklerinden yapılmış olan yurtlar, aileden birinin ölümü

⁷⁰ Abdülkadir İnan, **2006, a.g.e.**, s.177-178.

⁷¹ Abdülkadir İnan, **2006, a.g.e.**, s.231.

⁷² İbn Fazlan, **a.g.e.**, s.40.

⁷³ Abdulkerim Rahman, **Uygur Folkloru**, (Çev. Soner Yalçın ve Erkin Emet), Ankara, KB. Yay., 1996, s.110.

⁷⁴ Bahaeddin Ögel, **2001, a.g.e.**, s.86.

üzerine terk edilerek olduğu yerde bırakılır ve aile kendisine başka bir yerde yeni bir yurt yapar.⁷⁵

Eski Şamanist Türklerin defin törenlerine ait birçok âdet ve gelenek göçebe Türk uluslarının destanlarında derin izler bırakmıştır. Müslüman Türk destanları arasında Şamanizm unsurlarını en çok muhafaza eden “Manas” destanıdır. Radlof tarafından tespit edilen “Manas” destanında Manas’ın defin töreninin tasviri şu şekilde yapılmaktadır.

Diyorlar ki Manas’ın sineğe benzer canı çıktı
Gerçek evine gitti
Diyorlar ki ak saray yapıp “içine” kodular
Gök saray yapıp “içine” kodular
Diyorlar ki dokuz gün yattı (beklettiler)
Doksan kısrak kestiler
Diyorlar ki altı gün yine (beklettiler)
Altmış kısrak kestiler
Diyorlar ki altın işlemeli giyimlerini
Dokuz parçaya ayırıp halka üleştiler
Çam ağacından kalın tabut yaptırıp
Diyorlar ki iç yüzünü gümüşle kapladılar
Dış yüzünü altınla kapladılar
Manas’ı böyle bir tabuta koydular
Diyorlar ki altından nem sızmasın diye
Üstünden güneşin sıcaklığı geçmesin diye
Tabutu saray içine yerleştirdiler.⁷⁶

Günümüzde Tıva ve Hakas Türklerinde defin merasimine katılan erkeklerin hepsi ata biner. Erkeklerin bir kısmı mezar kazar bir kısmı da taş getirir. Öbür dünyada sol elin sağ el olacağına inanıldığı için, atın dizgini ve at takımları ölünün sol eline doğru tabuta yerleştirilir. Ölünün sol tarafına bir çanak içinde yemek ve bir şişe içki konulur. Tabağı ve kaşığı da kırılarak

⁷⁵ W. Radlof, *Sibirya’dan Seçmeler*, 2.baskı, Ankara, KB. Yay., 1986, s. 180; Akt. Aydın Durdu-Bircan Kalaycıdurdu, *a.g.m.*, s.67.

⁷⁶ Akt. Abdülkadir İnan, *2006, a.g.e.*, s.181-183.

tabuta yerleştirilir. Tabut, kapağı kapatıldıktan sonra iki ayrı yerinden geçirilip bağlanmış urgan yardımıyla mezara indirilir. Kırıp parçaladıkları atının dizginini, eğerini, eğerin altına serilen keçeyi tabutun aşağı kısmına yerleştirilir. Parçalanmış kazanı da aynı yere konulur. Ölenin ruhu iyi yaşasın diye bir miktar da bozuk para atılır. Halk arasından seçilen cesur birisi, mezara inip dizginiyle dört ayağı birleştirilip, başı öne doğru bükülen atın ensesine bıçak saplayarak öldürür. Atın eğerini ve dizginini aldıktan sonra karnını yararlar. O atın etinden alıp yemezler, kurda kuşa yem olur. Bütün şahsi eşyalarının kırılıp parçalanarak mezara konulmasının sebebi, ölüne eşyalarının öbür dünyada sağlam hale geleceği inancından kaynaklanır. Üzerindeki kıyafetin düğmeleri koparak hatıra olarak saklamaları için ölen kimsenin hanımına ve çocuklarına verilir. Hakaslar, bu dünyada tersine konulan şeylerin, koparılan düğmelerin, kırılan at takımlarının öbür dünyada sağlam hale geleceği kanaatindedirler.⁷⁷ Gagavuz Türkleri ölü evine gelenler ellerinde çiçeklerle gelirler. Ölü yalnız bırakılmaz. Ölen kimsenin akraba ve tanıdıkları ölü evini terk etmezler. Cenaze kiliseden getirilen bir tabutun içine konulur. Şehirde dolaştırıldıktan sonra mezarlığa götürülerek gömülür. Ölü mezara konulduğu zaman önce anne ve baba, sonra yakın akrabaları “*Allah rahmet eylesin, toprağı bol elin (hafif) olsun*” derler. Mezara toprak atarak ölü erkekse başına ağaçtan bir haç, kadın ise yalnız bir kazık dikerler.⁷⁸ Özbek Türkleri arasında tabut mezarlığa getirildikten sonra yere konuncaya kadar herkes ayakta bekler. Tabut omuzlardan indirildiğinde cenazeye katılanlar kabrin kible tarafına otururlar. Ceset mezara konulurken imam; “*Bismillohi alo rasululloh millatidan*” der. Gor’kov (mezarıcı) mezarın üstüne toprak serptikten sonra merhumun yakınları kürekle yedi defa toprak dökerler. Orada bulunanlardan biri “*merhum qanday odam edi*” (*merhum nasıl biriydi*) diye sorar. Diğerleri “*yahsi odam edi*” (*iyi biriydi*) diye cevap verir. Özbekistan’da mezarlıkların etrafı duvarlarla çevrilidir. Ayrıca mezarlığa her ağacın dikilmesine de izin verilmez. Bazı mezar taşlarında resimlere rastlanır.⁷⁹

⁷⁷ Fatma Özkan, **a.g.b.**, s.605-606.

⁷⁸ Harun Güngör-Mustafa Argunşah, **a.g.e.**, s.96.

⁷⁹ Fatma Açıık, **a.g.m.**,s. 145.

Tatar Türkleri, cenazeyi mezara ölenin en yakın kişileri (oğulları, kardeşleri) indirir. Cenazeyi mezara koyma Tatarlarda *Gürge İñderü* (Mezara İndirme) olarak adlandırılır. Bundan sonra ölen kimseye de “*Gür iyesi*” derler. Bazı yörelerde cenazeyi mezara koydukları zaman, bazı yörelerde ise cenazeyi taşıyanlara, yırtılarak, bu durum için özel olarak hazırlanan kumaş veya havlu dağıtılır. Bir inanca göre, bu yırtışlar silkelenerek tamu alevini söndürürlermiş. Öleni lâhde koyarlar. Başucuna ve kenarına tahtadan destek yaparlar. Herkes kabre bir avuç toprak atar, çocuklar çiçek toplayıp koyabilirler. Mezar, yer ile aynı düzeyde olmaz, tepe şekline getirilir. Yeni mezarın üzeri ıhlamur ağacı kabuğu ile örtülür. Eskiden ıhlamur ağacının kötü ruhları kovma niteliğine sahip olduğuna inanılmış ve bu gelenek o dönemlerden kalmış olabilir. Herkes evine dağıldıktan sonra kabrin başında hoca Kuran okumaya kalır. Bir inanca göre, mezarlıkta kimse kalmadıktan sonra hemen ölüden cevap almak için yeri sarsarak Allah’ın melekleri gelirmiş. Ancak hayvanlar bu sarsıntıyı sezerlermiş. Kabir başında kalan hoca da ölüye, meleklerle cevap verirken yardım olsun diye Kuran okur ve dua eder.⁸⁰

Bölgede salaca (tabut) mezarlığa götürülürken bir takım pratik ve uygulamalar yapılmaktadır.

Eskiden Erbil’de cenaze mezarlığa götürülürken arkasından *Temriye*⁸¹ adı ile bilinen helva, Tuzhurmatı’da *Fetir ekmek*⁸² dağıtılırdı. Bununla birlikte sıkı bir şekilde olmasa da bazı köylerde eskiden ölü mezarlığa götürülürken hurma helvası ve ekmek de götürülür, ölü gömüldükten sonra mezarlıkta bulunan cemaate dağıtılırdı. Cemaat, mezarın başında ekmek arası hurma helvasını yer ve ölünün ruhuna fatiha okurdu. Ölünün cenazesinin önünde dağıtılan bu helva ölümün acısını unutturmak ve dindirmek için yapılırdı.

Cenazenin önünden geçmek iyi sayılmaz, her zaman arkasından geçmek gerekir.

Ölüm haberi duyulur duyulmaz memleketteki mezar kazıcıları yanlarına ölünün bir akrabasını alarak, ölünün gömüleceği mezarlığa gider ve

⁸⁰ Çulpan Zaripova Çetin, a.g.b..

⁸¹ تمر *Temir*, Arapçada hurma anlamındadır.

⁸² Hamuru tam iyi ekşimemiş ekmek.

ölünün boyuna göre mezar kazarlar. Bölgenin birçok yerinde mezar karşılıksız yani para almadan kazılır. Ancak Şii mezhebine bağlı Türkmenler, ölülerini Necef ve Kerbela'ya gömmek üzere götürürken orada bulunan mezar kazıcıları para karşılığında mezar kazdıkları için onlara bir miktar para vermeleri gerekir.

Cemaat tabutu mezarlığa götürdükten sonra ölü bekletilmeden hemen mezara konulmaya çalışılır. Bölgede tabut ile ölü gömmeye hiç rastlanılmamıştır. İmamın veya din adamın huzurunda ölüyü kardeşleri, varsa babası, çocukları veya akrabaları mezara indirir. Ancak ölü kadın ise, kocası ona namahrem sayıldığı için kardeşi veya çocukları tarafından mezara indirilir. Ölü kadın, tabuttan çıkarılırken cemaate görünmemesi için üstü bir örtü veya üzerindeki cecim, aba, battaniye ile örtülür. Burada şunu hemen belirtmeliyiz ki bölgede yaygın bir pratik olarak, kadının mezarı erkeğin mezarından bir karış daha derin kazılır. İnanca göre, mezarda kadınlar erkeklerden daha fazla işkence görecekleri için, bağırma seslerini mezardan dışarı çıkmasını diye mezarları derin kazılır.

Ölü mezara indirildikten sonra başı batıya, yüzü kibleye dönük; ayaklar doğuya gelecek şekilde yerleştirilir. Mezara indirilen ölünün önce ayakları sonra başı indirilir ve kefen bağları çözülür. Tuzhurmatı'da bazen hurma ağacı dallarından iki dal getirip ölünün sağ ve sol tarafına bağlanır ve onunla gömülür. Ölü mezara indirildikten sonra lahdi büyük tuğlalarla örtülür ve toprağın girmemesi için çamurla etrafı iyice kapatılır. Bu arada telkinci telkini okur. Telkinci, ölüye mezarda sorgu soran iki melekten korkmamasını söyler ve kendisine sorulacak soruların cevaplarını (Peygamberin Muhammet'tir, kitabın Kuran'dır, bütün Müslümanlar kardeşindir, Kâbe kiblendir, cennet haktır, cehennem haktır)⁸³ hatırlattıktan sonra kendisine Allah'tan rahmet ve mağfiret diler ve bir avuç toprak atar. Telkinci bir avuç toprak attıktan sonra cemaat de birer veya üçer avuç toprak atar ve "*Allah affetsin*" derler. Sonra

⁸³Şii mezhebine bağlı Türkmenlerin telkinleri Sünni Türkmenlerden biraz farklıdır. Şii Türkmenlerin telkinlerindeki cevaplarla birlikte 12 imamın isimi tek tek söylenir. Bölgede telkin hep Arapça olarak okunduğundan bununla ilgili şöyle bir esprili hadise olmuştur. Adamın (Türkmen) biri annesi gömülürken telkinci telkinini okuduğunda aniden telkinciye dur demiş, benim annem Türkmenceden başka dil bilmiyor, Arapça bilmiyor, sen onun meleklerle cevap veremeyip cehenneme mi gitmesini istiyorsun...

mezara kürekle toprak atılır, Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi bölgede de kürek elden ele verilmez, yere koyulur ve yerden alınır. Aksi halde bir başka kişinin öleceğine inanılır. Ayrıca ölünün mezarına elden geldiği kadar bolca toprak atılır. O yüzen bazen ölü için güzel bir dilek olarak "*toprağı bol olsun*" denir.

Mezara toprak atma işi bittikten sonra mezara bolca su dökülür. Çünkü suyun Allah'ın rahmeti olduğuna ve gömülen ölü için iyi olacağına inanılır. Mezarın başucunda geçici olarak bir kerpiç, tuğla konur. Kuran-ı Kerim'den Yasin Sûresi okunur. İnanca göre Yasin Sûresi okumak ölünün mezar azabını azaltır.

Cemaat ölü yakınlarına başsağlığı dileyip dağılır. Herkes mezarlıktan yavaş yavaş ayrıldıktan sonra, ölünün varsa en küçük oğlu yoksa bir akrabası mezarın başından biraz geç ayrılır. İnanca göre ölü mezara indirildikten sonra biraz korkar, bu yüzden yanından yavaş yavaş ayrılmak gerekir.

Bir başka inanca göre, ölü, ölen şahsın kendisi olduğunu anlayamaz, cemaat mezarlıktan ayrılırken, onlarla gitmeye çalıştığında kafası lahde çarpar, burnundan annesinin sütü iner, böylece ölünün kendisi olduğunu anlar.

Bölgede özellikle Kerkük ve Erbil'de Hıristiyan olup Müslüman bir erkekle evlenen ve hamile olan bir kadın ölürse, yüzü kıblenin tersine çevrilir ki karnındaki Müslüman çocuğun yüzü kible yönüne denk gelsin, diye.

Bölgenin bazı yerlerinde ölü gömüldükten sonra mezarı aydın ve ışıklı olsun diye mezarın üzerinde mum veya buhur yakılır.

Bölgede günümüzde anne kızına beddua olarak "*saçın babavçın, kardaşlarivçın kesilsin*" (saçın baban için veyahut kardeşlerin için kesilsin) der. Bu bedduanın kökeni Şamanizm Türklerin ölüleri için saçları kesip gömdüklerinden geldiğini düşünülmektedir.

Ölünün gömüldüğü gün ve sonrasında gerçekleştirilen pratik ve uygulamaların amacı ölen kişinin öbür dünyada mutlu, rahat olması, günahlarının affedilmesi, ailesini, yakınlarını rahatsız etmemesi, geride

kalanların acısının paylaşılması, dindirilmesi ve toplumsal ilişkilerinin düzene konulmasıdır.

Gerek bölgede gerek Anadolu sahasında ve diğer Türk coğrafyalarında yaşayan Türklerin pratik ve uygulamalar arasında ortak unsurlar bulunmakla bu pratik ve uygulamaların bir kısmı ise aynı şekilde yapıldığını görülmektedir.

4.3. ÖLÜM SONRASI

4.3.1. Cenaze Evi

Bölgede mahallenin bir evinde biri ölünce kadınlar *fizzah eder* (bağırır), ağlar, sızlar, kendini döver, elbisesini yırtar, yüzünü tırmalar ve başını duvarlara vurur. Komşular ise onları sakinleştirmeye çalışır. Ölü sahibi birkaç gün ev işi yapmaz, işler hep mahalledeki komşu kadınlar tarafından yapılır. Cenaze evden çıkarıldıktan sonra evde bulunan akraba ve komşular bir taraftan ölünün ailesini sakinleştirmeye diğer taraftan da evin eşyasını taziye için düzenlemeye çalışırlar. Çünkü bölgede ölü için kadınların taziyesi evde yapılır. Evde bulunan takım koltukları toplanır, yere halılar, hasırlar serilir, üzerine döşekler döşenir, duvarlarda asılı olan rengârenk ziynet eşyaları, resimler vb. kaldırılır, televizyon vb. cihazlar bir odaya konur. Kuran-ı Kerim okunur. Eskiden Kuran-ı Kerim bir kadın tarafından okunurken günümüzde ise teypten faydalanılmaktadır. Bununla birlikte kadınlar rengârenk elbiselerini çıkarır siyah veya koyu lacivert elbiseler giyerler.

Ölü evinde cenaze sahipleri yalnız kalmasınlar diye birkaç gece komşular kalır. Ölüm olayı soğuyuncaya kadar komşular günde birkaç defa ölü evini ziyaret eder, onları teselli edecek, üzüntülerini unutturacak sözler söyler. Böylece üzüntü ve kederlerini paylaşmış ve hafifletmiş olurlar. Mahallede genç bir kız veya bir erkek ölürse, mahalle sakinlerinin çocukları aynı adı taşıyorlarsa, ölü ailesinin üzülmemesi için çocuklarının adlarını değiştirenlere de rastlanmıştır. Çünkü ölüsüyle aynı adı taşıyan çocukların

adı söyleyince ölü ailesi üzüdür ve kederlenir. Genç yaşta ölen kıza *namrad*,⁸⁴ genç yaşta ölen erkeğe ise *ergen* denilir.

Ölü evine komşular tarafından yemek gönderilir. Eskiden ölü çıkan evde ocakta yemek pişirilmezken günümüzde artık bu gelenek ortadan kalkmıştır. Ölü evinde taziyeye gelenler için yemekler hazırlanır. Yemek malzemelerinin alınması ve eve getirilmesi ölünün bir akrabası veya ölenin çocuklarının arkadaşı veya bir komşu tarafından üstlenir.

Taziye yemeği için genellikle koyun kesilir, pirinç, sebze, hurma vb. yiyecekler, sigara ve çay alınır.

Taziyede yemek pişirip taziyeye gelenlere ikram etmek fakir fukaraya dağıtmak gibi pratik ve uygulamalarda asıl amaç, ölünün ruhunu memnun etmek, öbür dünyadaki yerinde huzura kavuşturmak için yapılmaktadır. Taziyede yapılan bu yemeğe “ölü aşısı”, “ölü yemeği” denilir. Ölü aşısı, ölü yemeği veya eski adıyla Yog/Yoğ Türkler arasında çok eski bir geçmişi vardır.

Hun Türkleri, Attila'nın ölümünde düzenledikleri yas merasiminde *Ölü Aşısı* vermiştir.⁸⁵ Göktürkler hakan ve büyük kahramanlarının yoğ-aş törenlerine bütün imparatorlukta uluslar katılırdı.⁸⁶ Kaşgarlı Mahmut, *Yog/Yoğ, ölüyü gömüldükten sonra dönenlere üç veya yedi güne kadar verilen taamdır*, diye açıklamıştır. Hâlbuki yog Şamanist Türklerde ölümler kültü ile bağlı, fakat ölümlere, bilhassa ölümlere, ikram edildiğine inanırlar. Mahmut'un çağdaşı olan Yusuf Has Hacip XI. Yüzyılda telif ettiği Kutadgu Bilig'de “yog aşısı”nı zikretmektedir: “*Ya yogka bolur aş ölüg atına*”.⁸⁷

Şamanizm'in kuvvetle hüküm sürdüğü iptidaî devirlerde “yog aşısı” veya “ölü aşısı” denilen tören ve ayin doğrudan doğruya ölüyü doyurmak ve memnun etmek için yapılmıştır. Altay dağlarının ormanlarında iptidaî yaşayan Şamanist Türkler bu gün bile bu yog ayininde ölüye “ye-iç” bize ve

⁸⁴ Namrad sözcüğü Farsça Na ve Arapça murat sözcüğünün birleşmesinden meydana gelmiştir. Yani muradına ermeyen anlamındadır.

⁸⁵ Salim Koca, **a.g.e.**, s.175.

⁸⁶ Abdülkadir İnan, **2006, a.g.e.**, s.193.

⁸⁷ Abdülkadir İnan, **1998, C.1, a.g.e.**, s.465.

hayvanlarımıza dokunma” diye hitap eder ve ölünün bu törende hazır bulunduğuna inanırlar.⁸⁸

Kırgız-Kazakların en mühim âdetlerinden biri “Aş” dedikleri âdettir. Aş ölünün hatırası için yapılan büyük ziyafete denir. Bu aş ziyafeti ölünün vefatından sonra bir yıl içerisinde verilir. Ziyafetin büyüklüğünün ölünün içtimaî mevkiiyle uygun olması şarttır. Meşhur beylerin ve batırların aşına bütün Kırgız-Kazak halkı ve diğer komşu kavimler davet edilir. Büyük aş merasiminde yüzlerce at ve binlerce koyun kesilir. Bununla beraber davetliler de kımız ve diğer azıklarını beraber getirirler. Ziyafet haftalarca devam eder, at yarışları, pehlivan güreşleri, yaya koşuları ve çeşitli millî oyunlar oynanır. Her kabilenin saz şairi (akınları) hünerlerini göstermeye ve birincilik kazanmaya çalışır. Ziyafeti veren ölünün yalnız varisleri değil, mensup olduğu kabile veya oymaktır. Ölü küçük bir oymak beyi veya oba (avlu) aksakallı ise “aş” da küçük olur. Aş verenler de ölünün varisi veya ortağıdır.⁸⁹

Eski Karaçay-Malkarlar arasında bir kimse öldüğünde onun ruhu için sığır ya da koyun kurban edip halka yemek yedirilirdi. Ölü için “sıra” ve “boza” adlı alkollü içkileri içip halk yemek yerken kurban edilen hayvanın başını pişirip bir sopanın ucuna geçirir ve hedef olarak dikerlerdi. Sonra köyün usta silah atıcıları bu hedefe sırayla ateş ederler ve hedefi alnından vurana ölünün en güzel elbiseleri hediye edilirdi.⁹⁰

Beltirler’de birinci “ölü aş”ı” defnin üçüncü günü verilir. Çadırın güney tarafına masa üzerine sofraya kurulur. Bu aşta fazla kalabalık toplanmaz. Hazırlanan yemek ve içkilerin yarısını ölünün ruhu için ateş ruhuna kurban ederler (ateşe atarlar). Defnin yedinci günün bütün oba halkı, kadın ve erkek hepsi toplanıp mezarlığa gelirler. Mezarın sağ tarafına büyük bir ateş yakıp getirdikleri yemeklerden ve içkilerden ateşe atarlar. Sonra herkes mezarın üzerine kadehlerle rakı koyarak ve yemek atarak “*bu rakıyı iç! bu yemeği ye bunlar sana yukarıda tayin edilmiş yemek ve içkilerdir*” derler. Bu töreni

⁸⁸ Abdülkadir İnan, 1998, a.g.e., C.1, s.465.

⁸⁹ Abdülkadir İnan, 1998, a.g.e., C.1, s.121.

⁹⁰ Ufuk Tavkul, 1996, a.g.e., s.247.

yaptıktan sonra kendileri içmeye ve yemeye başlarlar. Yeme içme tamam olduktan sonra, mezar üzerindeki rakı ve yemekleri ateşe atarlar.⁹¹

Eski Türklerin ölü aşu veya başka bir adıyla Yog ziyafeti, matem merasiminden ziyade bir eğlence ve bayram manasını taşırdı.⁹²

Dede Korkut Destanları'nda ölünün arkasından aş yedirmek, aş dökmek, aş vermek âdeti karşımıza çıkmaktadır. Destanlarda kurban olarak atın boğazlandığını görüyoruz.⁹³

Kazan Big oğlu Uruz Bigin Tutsak olduğu destanda; Ursuz big babası Kazan Bige hitaben,

Menüm anam menüm için kayurmasun,

Bir ay baksun,

Bir ayda varmaz isem iki ay baksun

İki ayda varmaz isem üç ay baksun

Üç ayda varmazsam öldüğümü ol vakit bilsün

*Aygır atum boğazlayup aşum virsün.*⁹⁴

Uşun Koca Oğlu Segrek destanında Segrek, tutsak olan ağabeyini kurtarmak için yola çıktığı zaman, arkada bıraktığı karısına; “*Kız sen mana bir yıl bakgıl, bir yılda gelmez isem iki yıl bakgıl, iki yılda gelmez isem üç yıl bakgıl, gelmez isem ol vakit menüm öldüğümü bilesin, aygır atum boğazlayup aşım vergil*”⁹⁵ der.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı destanda, Kazan Big, zindanda iken ziyaretine gelen Tekürün karısına “*ölülerüne aş virdigün vakit ellerinden aluram*” der.⁹⁶

Osmanlılarda, yog âdetinin devam ettiğini görmekteyiz. Mesela, Yıldırım Beyazıt'ın naaşı, Bursa'da defnedildikten sonra oğlu I. Mehmet fakirlere ve yetimlere yemek dağıttığı gibi, elbiseler de hediye etmiştir.⁹⁷

⁹¹ Abdülkadir İnan, 2006, a.g.e., s.189-190.

⁹² Abdülkadir İnan, 1998, a.g.e., C.1,s.121.

⁹³ Mehmet Eröz, 1977, a.g.e., s.334.

⁹⁴ Muharrem Ergin, 2004, a.g.e., s.169-170.

⁹⁵ Muharrem Ergin, 2004, a.g.e., s.228.

⁹⁶ Muharrem Ergin, 2004, a.g.e., s.235.

⁹⁷ Aydın Taneri, Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı (Menakıb-ül Arifinin Değerlendirilmesi) Konya 1987, s.31, akt. Ali Rıza Gönüllü, “Türklerde Yog Âdeti”, TF Y.7, S.80–81, Mart-Nisan 1986, s.9.

Günümüzde Kırgız Türkleri arasında bir kişi öldüğünde “ölük korugamdarga” (ölüyü bekleyenlere) deyip mal veya koyun keserler. Ölüyü temiz bir odaya veya çadıra koyup araya perde çekerler. Yanında çorba içip et yiyip otururlar. Ayrıca o gün ölünün yanına gelen öz akrabalara, giren çıkana hizmet edenlere yemek yedirirler. Ölü, bir evde yatarken cenazeye gelenlere komşu evlerde yemek verilir. Sevabının cenazeye değeceğine inanılır. Ayrıca cenazeye gelenlere definden sonra da yemek (et-pilav) ikram edilir. Buna “ölü aş” ya da “kara aş” denir. Ölüye hürmetin en baş göstergesi ona, ruhuna bağışlayarak sığır kesmektir.⁹⁸ Tıva ve Hakas Türkleri’nde cenazeye gelenler et ve içkiyle ağırlanır. Herkes yiyip içki içer. Evde verilen ölüyü anma yemeği esnasında evin güney tarafına bir şişe kımız ve çanak koyarlar. Yemeğin ve içkinin yarısını ölenin ruhu için yedi gün veya daha uzun süre ateşe atılır.⁹⁹ Nogay Türklerinde ölünün arkasından “ıs” adı ile bilinen ölü yemeği yapılır. Is, perşembe günün akşamı veya cuma akşamı yapılır. Kokusu, o gece eve, eşige geleceğine inanılan ölünün ruhu için gerekli olduğuna inanılır. Is; komşulara taziyeye gelenlere ve Efendi Molla (Hoca)ya verilir.¹⁰⁰

Günümüzde Anadolu’nun muhtelif yerlerinde ölü yemeği değişik adlar altında yapıldığı¹⁰¹ gibi bölgede de ölünün ruhu memnun, rahat ve şad etmek için aş yapılır ve konum komşu, fakir fukaraya dağıtılır.

Bölgede ölü için yapılan yemeğe *Ölü Aş*, *Ölü Yemeği*, *Ölü Arafatı*, *Ölü Sofrası*, *Şami Ğariban* gibi isimler verilmekle birlikte bazı Kerkük köylerinde *Şavar* da denilmektedir. Şavar özellikle ölünün ilk yemeğine verilen addır. Çobanlar kendi aralarında şaka olarak “Qoyınıvı şavarıvda yeğın” (*koyunun şavarında yek*) demektedirler.

Ölü için ilk hafta her akşam saatinde fakir ve muhtaçlara yemek verilir ve konu komşuya helva dağıtılır. Helva bir kadın tarafından yapılır. Farklı kadınlar tarafından yapılması iyi sayılmaz. Ayrıca bölgenin bazı yerlerinde özellikle Tuzhurmatı ve Hanekin’de helvanın yapıldığı tencere veya kazan üç

⁹⁸ Kemal Polat, **a.g.e.**, s.196.

⁹⁹ Fatma Özkan, **a.g.b.**, s.604.

¹⁰⁰ Yaşar Kalafat, **1999b, a.g.e.**,s.200.

¹⁰¹ bk. Sedat Veyis Örnek, **2000, a.g.e.**, s.221.

gün boyunca yıkanmaz, ama sürekli temiz tutulmaya çalışılır. Bununla birlikte bazı ailelerde ölünün kırkına bazılarında ise yıldönümüne kadar her perşembe gününün akşamlarında muhtaç ve fakir bir aileye bir sini yemek ve helva verilir. Bu yemeğe “*Eliliğ*” denilir.

Bu yemeklerin yapılması ve fakir fukaraya dağıtılmasının amacı, ölünün ruhunu memnun ve rahat ettirmektir. Hatta günümüzde ölü ailesinden baş sağlığı dilerken “*xer gözü size ossın*” denir. Yani ölü hayırlı gözü size olsun anlamındadır.

Ayrıca bölgede Şii Araplarda olduğu gibi Şii mezhebine bağlı Türkmenler de her yıl Muharrem ayında Hz. Hüseyin’in şehit olduğu ayda Hz. Hüseyin’in ruhuna kurbanlar keser, büyük kazanlarda yemek pişirir ve herkese dağıtırlar. Yemek yapan aile fertleri bu niyetle bir dilek diler ve kevgir ile kazandaki yemeği karıştırır.

Bölgede Şii mezhebine bağlı Türkmenlerin Muharrem ayında söyledikleri şiirlerden biri aşağıda verilmiştir.

Seleyin (söyleyin) babama gelsin

Bu ah-i afğanı görsün

Hüsyen'im al qan içinde

Bu qanlı meydanı görsün

Gelsin görsün Abbas'ı salmıştılar bir qurnaya

Qollar ayrılmış bedenden teqet (takat) yoxtı durmaya

Kesilip yetmiş ikki baş düzülüp Kerbela'ya

Muharrem ayında yapılan bu törende Şii mezhebine mensup Türkmenlerin göğüslerini ve yüzlerini yumruklamalarına bazen balta ve kılıçlarla göğüslerini ve başlarını yaralamalarına, zincirlerle sırtlarını kanattıklarına rastlanır. Bu merasime “*sine-zen*” denilir.

Yapılan bu aş ve yemeklerin Şamanizm Türklerinin ölüleri için yapmış oldukları Yog aşının günümüzdeki İslamîleştirilmiş şekli olduğu söylenebilir.

Türk milletinin dinî, içtimaî ve iktisadî hayatı ile yakından ilgili olan yog âdeti, Hunlardan itibaren, Göktürk, Osmanlı çizgisinde devam etmiş ve günümüz Türk dünyası¹⁰² ve bölgede varlığını hâlâ sürdürmektedir.

Yukarıda adı geçen yemeklerle birlikte bölgede ölümden sonra yedinci, kırkinci ve elli ikinci günlerde, ayıca birinci yıldönümünde de buna benzer yemekler verilir. Bunlar daha sonraki başlıklarda ele alınacaktır.

4.3.2. Taziye/Fatiha/ Yas

Yakınıni kaybeden bir insanın bu olay karşısında duyduğu tepkiler şaşkınlık, isyan ve acıdır. Toplumsal, ekonomik, biyolojik ve duygusal yönden bağlı bulunduğumuz her insanın kaybindan duyduğumuz acı insancıl bir tepkidir. Kaybedilenin bir daha yerine getirilmeyeceğinin acısı bütün toplumlarda yasın antropolojik temelini oluşturmaktadır. Yas, toplum tarafından bizim için “önemli” olarak tanımlanmış insanların ve yakınlarımızdan birinin kaybıyla duyulan acı ve üzüntüyü toplumsal kalıplar içinde ifade etmektir.¹⁰³

Toplumsal bir kurum niteliğinde olan yasla ilgili âdetler; bu âdetlere bağlı işlemler, kaçınmalar acı çekenin belli etme, belirli bir süre yeni durumuna alıştırma, acısını azaltma ve giderek bu durumdan çıkarma amacına yöneliktir. Dünyanın her tarafında, gerek ilkel gerekse yüksek kültürlerde bu amaçla uygulanan bir takım âdet ve törenler görülmektedir. Aynı durum Anadolu halkı için de söz konusudur.¹⁰⁴

Anadolu Türklüğünün önemli bir uzantısı olan Irak Türkmenleri arasında yapılan yas törenleri kendine has inanç, pratik ve uygulamalarla yapılmaktadır.

Bölgede *taziye/fatiha/yas* iki ayrı yerde yapılır. Kadınlar ölünün evinde taziye yapmakta ve taziyeye gelenleri karşılamaktadırlar. Ölünün evi küçükse veya taziye yapmak için müsait değilse bir komşunun evinde veya seyrek de olsa evinin yakınında bir çadırın altında yapılır. Erkeklerin ise tespitlere göre

¹⁰² Ali Rıza Gönüllü, 1986, a.g.m., s.10.

¹⁰³ Sedat Veyis Örnek, 1971, a.g.e., s.81.

¹⁰⁴ Sedat Veyis Örnek, 1971, a.g.e., s.81.

yetmişli yılların sonlarına kadar yine ölü evinde yapılırdı. Hatta ölü için kendi evinde taziye kurulmasa, “*ölü değersiz, sahipsiz ve kimsesizdir*” denilirdi. Ancak daha sonra ölü evinin mahallesinde veya mahalleye yakın bir boş alanda çadır diker ve orada taziye yaparlar.

Kadınlar, yukarıda da belirtildiği gibi serilen hasır veya halıların üzerindeki döşeklerde otururlar. Siyah elbise giyen ölünün kadın akrabaları, annesi, karısı, kızları, kız kardeşleri, evin büyük salonunun ortasında oturur, yüzlerini tırnakla parçalar, saçlarını çeker yolar, sinelerini, dizlerini döver, üzerlerindeki entariyi yırtar ve kendilerini bayılırcasına döverler. Eskiden ölünün annesi, karısı, kız kardeşi, taziye boyunca saçlarından bir örük kesip bileklerine bağlardı. “*Saçıv bilegive bağlansın*” (Saçın bileğine bağlansın), “*Yexevin yırtığı tiksinner*” (Yakanın yırtığı diksinler) beddualarının da bu âdetten geldiği düşünülmektedir. Bu dövme işi sırasında ölünün iyi meziyetlerinden söz edilir, ölüye hitaben “*Toprağa sen girmiyaydın men gireydim*” (Toprağa sen girmeseydin ben girseydim), “*Qurbanıv olum*” (Kurbanın olayım), “*Düşmanıv öleydi sen ölmüyaydın*” (Düşmanın ölseydi sen ölmeseydin) vb. ifadeler söylenir. Ölü akrabaları kadınları taziyeye yeni gelen her kadını, ayağa kalkıp kendilerini döverek karşılarlar. Bu arada ağıtlar yakılır ve ölü genç ise *şivan* yapılır. Ağıtlar kısmında bu konu detaylı bir şekilde ele alınacağı için burada üzerinde durulmayacaktır. Aslında kadınların bu yaptıkları Allah’ın emrine karşı çıkmak gibi bir tavidir. Ancak ölüsü için kendini dövmeyen kadınlar, halk tarafından tenkit edilir. Halk, özellikle kadınlar, ölüsü için kendini dövmeyen kadına “*Disen ölüsü ölmüyip bir köppegi ölüpti*” (Sanki ölüsü ölmemiş de bir köpeği ölmüş) gibi aşağılayıcı ifadelerle tenkit ederler.

Bölgede kadınların yüzlerinin tırmalaması, eskiden Şamanist Türklerin cenaze merasimlerinde yüzlerini bıçakla kesmelerinin değişen bir şekli olarak görülmektedir.

Taziyede kadınlara çay, sigara ve su ikram edilir. Sigaralar bir tepsiye konur. Sigara isteyenler alırlar.

Kadın taziyesinin sözde bir haftaya kadar devam ettiği söylenirse de ölünün kırkı çıkıncaya kadar sık sık kadınlar ölü evini ziyaret ederler. Ancak taziyenin ilk haftası çok kalabalık olur.

Kadınların “*Taziyelik, Yaslığ, Yasamalığ*” adını verdikleri para bir deftere yazılır. Para alma işini ölünün kızı, kız kardeşi, karısı veya annesi üstlenmez, üstlenmesi çok ayıp sayılır. Bu iş bir komşu veya bir akraba tarafından üstlenir.

Erkeklerin taziyesi ise çoğu zaman kurulan büyük çadırların altında yapılır. Çadırlar, 1990’lı yıllara kadar komşu evlerinden getirilen “*kerevit*” denilen koltuklarla doldurulurdu. Son zamanlarda ise bu işi meslek edinen plastik sandalye, iskemle kiracısından getirilir. Her beş veya altı iskemlenin önünde küçük sehpalara konur. Çadırda sigara, çay ve acı kahve ikram edilir. Bu iş için özel bir kahveci getirilir. Kahveci çadıra giren taziyecilerin yanına ilk önce içinde sigara bulunan tepsiyi, sonra da bir fincan acı kahveyi sunar. Ölünün erkek akrabaları yan yana çadırın girişinde elleri bağlı bir şekilde otururlar. Çadıra yaklaşan adamlar için ayağa kalkar; adamlar oturduktan ve (*الفاتحه*) dedikten sonra, onlara “*Hoş geldin*” veya “*Merhabalar*” diyerek otururlar. Bu iş her yeni gelen taziyeci için sabah saatlerinden akşam saatlerine kadar devam eder. Son zamanlarda yaygın olarak camilerde taziye için tahsis edilen salonlarda da taziyeler yapılmaktadır. Taziyeci çadırdan çıkmadan önce Arapça olarak

(*رحم الله من اعاد قراءة سورة الفاتحه*)

söyler; hazır bulunanlar ellerini açarak Fatihâ suresini okuduktan sonra ayağa kalkar ve ölünün akrabalarının yanına doğru yürür, onlarla tokalaşır, öpüşür, “*Başınız (başınız) sağ olsun, qalannar (kalanlar) sağ olsun, Allah’ın emridir (emridir), Allah sabır versin, Allah bir daha göstermesin*” gibi cümleler söyleyerek çadırdan ayrılır.

Taziyelerde hafızlar sabahtan akşama kadar (beş dakika veya on dakika ara vererek) Kuran-ı Kerim’den sûreler okur ve her “*sadaka Allahül azim*” sonrasında merhumun ruhuna Fatihâ Sûresinin okunmasını ister.

Çadırın giriş kısmının arkasında yine taziye gelenler tarafından verilen (*Taziyelik, Yaslık, Yasamalığ*) parayı kaydeden ölünün bir akrabası ve

bir komşusu oturur. Verilen para miktarının ve kimin tarafından verildiğini yazar. Bazı ölü aileleri ise “*Taziyelik, Yaslık, Yasamalığ*” almazlar.

Erkeklerin taziyesi normalde üç gün sürmektedir. Üç günden sonra daha doğrusu üçüncü günün akşamında Hatim duası ve yemeği verildikten sonra çadır kaldırılır. Tuzhurmatı’da 2003 yılına kadar çadırdaki erkeklerin taziyesi yedi gün sürerdi. Ancak yukarıda da değinildiği gibi çadırdaki ve günümüzde camide yapılan taziye genellikle üç gün sürmektedir.

Her akşam taziyecilere akşam namazından sonra yemek ikramı yapılır. Ama genellikle büyük yemek ikramı hatmede yani üçüncü günde yapılır. Taziyenin üçüncü gününde merhumun (genç ise) büyük bir resmi getirilir; köşesinden siyah kurdeleyle sarılarak çadırın girişine asılır, hemen altında bir sehpanın üstünde, içinde yanan birkaç mum, buhur ve murt ağacından kesilen birkaç dal ve gülsuyu (gülâb) bulunan bir tepsi konur. Hafız Kuran-ı Kerim’den birkaç sure okuduktan sonra, yanındaki birkaç derviş arkadaşıyla birlikte tef çalarak ölünün meziyetinden, onu seven çocukları, kardeşleri ve diğer akrabalarının adlarını söyleyerek çok hazin ve ağlatıcı bir ses tonu ile hazin ifadelerle hatim duasını okur. Hatim duası sırasında ölü için dua edilirken, hazır bulunanlar ellerini yukarıya doğru açar ve her duanın sonunda “*Âmin*” derler. Hafız, hatim duasının sonunda hatmi ölünün ruhuna armağan ederek ölünün ruhuna fatiha suresini hazır bulunanlardan okumaları ve ölünün boynunu azat etmelerini ister (ölü için helallik).

Hatim bittikten sonra çadırın yan tarafında büyük yemek masaları dizilir, üzerinde pilav, et, tavuk, kuru fasulye, dolma, biryani (baharatlı, cevizli, tavuk veya etli, vb. karışımından yapılan bir tür pilavdır), ayran, baklava, hurma helvası gibi yiyecek ve içecekler konur. Telafer’de taziyelerde “*mensef*” denilen bir tür yemek yapılır ve taziyeye gelenlere dağıtılır. Mensef, bulgur veya pirinç pilavının üstüne et konulmak suretiyle yapılan bir yemektir. Ölü yakınları rica edici ifadeler kullanarak herkesi yemeğe davet ederler. Kendileri de yemeğe katılır. Yemek bittikten sonra herkes ölü akrabalarından yine baş sağlığı dileyerek ayrılır. Bu arada komşu ve arkadaşlar tarafından çadır toplanır; sandalye-iskemle, sehpa ve diğer çadır malzemeleri bir arabaya koyulur ve kiralandığı yere iade edilir.

Ölü yakınları erkekleri, dördüncü günde artık ölünün evinde veya bir komşunun evinde oturur, geçen üç gün içerisinde taziyeye gelmeyenleri karşırlar.

Taziye, yas süresince hem erkek hem de kadınların bir takım hareket ve davranışlardan kaçınması gerekir. Kadınlar, süslenmez, renkli elbiseler giymez, makyaj sürmez, gülmez, şaka yapmaz ve fazla konuşmaz. Erkekler ise, bazen ölünün haftası bazen de kırkına kadar tıraş olmaz, yeni elbiseler giymez, eğlenceli mekânlara gitmezler.

Eskiden Kerkük'te yasta olan kadınların bir yıla kadar hamama gitmedikleri görülmüştür.¹⁰⁵

Kocası ölen Türkmen kadınlarından bazılarının hayatı boyunca siyah giydiği görülmüştür. Babası ölen kızlar ise siyah elbiselerini evlenince çıkarırlar. Bazen arkadaşlar taziyeli kıza renkli bir entari getirir ve taziyeden çıkarırlar.

Erkekler ise, yaygın olmamakla birlikte bazen kırk gün siyah gömlek giyerler. Ancak Şii mezhebine bağlı Türkmenlerin Muharrem aylarında kırk gün siyah gömlek ve pantolon giymeleri çok yaygındır.

Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi bölgede de genel olarak kadınlar erkeklere bakarak daha uzun süre¹⁰⁶ yas tutarlar. Kadının duygusallığı, işi gereği çoğu zaman evde oluşu, anılarına bağlılığı, başsağlığına gelenleri karşılaması; öte yandan kocası aracılığıyla toplumsal kişilik kazanması ve ekonomik destek bulması, acısına yoğunluk ve süreklilik kazandırmaktadır. Buna karşılık erkeğin, karısının ölümüyle toplumsal yerini, mesleğini ve kişiliğini kaybetmesi; gerçekliği, dışa dönüklüğü, ekonomik sorumluluğu yas süresini kadın gibi uzatmasını engellemektedir.¹⁰⁷

Taziyeden sonra erkekler, on, yirmi veya kırk gün boyunca sakallarını tıraş etmezler. Bu süreden sonra bir arkadaş tarafından berbere götürülür, tıraş ettirilirlir. Eskiden hamama da götürülürdü. Günümüzde ise hamam geleneği ortadan kalktığı için sadece berbere götürülmekle yastan çıkarılır.

¹⁰⁵ Şakir Sabır Zabıt, **a.g.e.**, s.53.

¹⁰⁶ Anadolu'nun muhtelif yerlerinde tutulan yas süresi için bk. Handan Çağlayan, **1998, a.g.b.**, s.87-88

¹⁰⁷ Sedat Veyis Örnek, **1971, a.g.e.**, s.82.

Bölgede ölü genç ise, annesi hayatı boyunca kara (siyah) giydiği çok yaygın bir gelenektir. Ölünün karısı için aynı gelenek geçerli olmakla birlikte bazen bir, iki, üç yıldan sonra kara elbiseyi koyu mavi (lacivert) elbiseyle değiştirdiği olur. Ölünün genç kızları ise çok yaygın olarak bir yıl siyah elbise giyerler. Kadın ailesi, komşu ve akrabalar tarafından yastan çıkarılır. Eskiden komşu veya akrabalar ölünün karısına, annesine yeni elbiseler getirip hamama götürerek yastan çıkarırlardı. Günümüzde ise getirdikleri yeni elbiseyle yastan çıkarılırlar.

4.3.3. Kişinin Öldüğü Günler ile İlgili İnançlar

Bölgede genellikle günler ile ilgili inanmalar şu tekerlemeden anlaşılabilir: **Salı sallanı, Çarşamba çullanı (çullanır), 'Eli xanım (hanım), Cuma canım, Şembe düşmanım, Ehat canım rehet, Peyğamber peygambere salâvat.**¹⁰⁸

Türkmenler arasında günler hepsi Allah'ın günüdür, telakkisi yaygındır. Onlara itiraz etmek şirk sayılır. Ancak bu günlerin içinde mübarek sayılan günler de vardır. Pazartesi veya bölgedeki ismiyle *peyğmaber* günü mübarek bir gün olduğu için bu günde ölen kişinin iyi bir insan ve günahının az olduğuna, yerinin de cennet olacağına inanılır.

Cuma günü, İslam dininde mübarek bir gün olduğu, müminlerin bayramı ve tatili sayıldığı için bu günde ölen kişinin de iyi ve günahının az olduğuna inanılır. Eskiden hafta içi ölen kişiyi, cuma gününün namazına kadar yetiştirmek, "*Cuma gününün eline vermek*"¹⁰⁹ inancı ile ölünün mezarı üzerinde bir çadır dikilir, ölünün bir akrabası veya bir hafız cuma gününe kadar gece gündüz demeden Kuran-ı Kerim okurdu. Gece saatlerinde mezarlığı aydınlatmak maksadıyla lale, çırak yakılırdı. Bu geleneğin ellili yılların sonuna kadar devam ettiği söylenmektedir

Perşembe veya bölgedeki ismiyle '*Eli* günü ise yine de mübarek bir gün olarak kabul edilir. Düğünler ve hayırlı işler hep bu günde yapılır. Bu günde ölen insanın da günahının az ve iyi biri olduğuna inanılır.

¹⁰⁸Kardaşlık, "**Günlerin Vasıfları**", Y.1, S.12, Nisan 1962, s.46.

¹⁰⁹ Cuma gününe teslim etmek, emanet etmek anlamına gelmektedir.

Bölgede *çarşamba* gününe pek uğurlu ve hayırlı bir gözle bakılmaz. Yukarıda da bahsedildiği gibi *çarşamba* günü ölen kişinin arkasından dört kişi daha öleceğine inanılır. Bunu önlemek için ölü gömülürken onunla beraber bir yumurta da gömülür. Böylece gerçekleşeceğine inanılan ölümlerin engelleneceğine inanılır. Ayrıca ölünün üçüncü günü *çarşamba* gününe denk gelirse, ölü evinden bir ibrik ve süpürge çıkarılarak mezarlığa veya bir camiye bırakılır.

Şembe (cumartesi) günü, *Cifitlerin* (Musevî/Yahudilerin)¹¹⁰ günü olduğu için, yaygın olmamakla bu günde ölen insanın ameli ve günahının çok olduğuna inanılmaktadır.

Ehet (Pazar) ve *Salı* günüyle ilgili kötü bir inanma mevcut değildir.

4.3.4. Ölünün Eşyası

Bugün Anadolu'da atalar ve ölümler ibadetinin tipik belirtilerinden olan, ölüyü kişisel eşyasıyla birlikte gömme ya da mezarının üzerine, çevresine yiyecek-içecek, araç-gereç bırakma âdetine de rastlanılmamaktadır.¹¹¹ Ölünün eşyası çoğu zaman fakir fukaraya verilmektedir. Anadolu'da ölünün eşyası ile ilgili pratiklerin bir kısmı şöyledir:

Mut bölgesinde ölünün elbisesi yırtılarak çıkarılır. Ölünün elbisesi fakirlere verilmezse, ölü ev sahibini rahatsız eder, inancı vardır.¹¹² İçel Tahtacıları arasında ölünün kıyafeti evde tutulmaz; yıkanıp temizlenir ve bir fakire verilir. Kıyafetin ihtiyacı olana verilmemesi halinde ölünün öbür dünyada çıplak kalacağına inanılır.¹¹³ Kandıra Türkmenlerinde ölünün

¹¹⁰ Irak Türkmenleri ile Yahudiler arasında çok eski yıllardan beri büyük bir düşmanlık vardır. Bunun sebebi Yahudilerin Müslümanlara karşı hep düşmanlık ve kin beslemelerindedir. Bölgede Yaşayan Türkmenlerin Yahudilere karşı bu tutumları folklorlarına da yansıtılmışlardır. Türkmenlerin Yahudilere karşı duyulan güvensizliği dile getiren sözlerden biri şöyledir. “*Yahudi'nin evinde ye Gâvurun evinde yat*”. Bununla birlikte Yalan söylememenin bir yemini olarak “*yalan desem Yahudi türbesinde yatım*”, “*Yahudilerden haşr olım*”, *Cifitlerden alçağ olım* (Yahudilerden alçak olayım)” söylenir. Ayrıca Türkmenler, birini aşağılamak ve tahkir etmek isterlerse ona “*cifit oğlu cifit*” (Yahudi oğlu Yahudi) derler. Çocuklar, kışın bulutlar gidip güneş çıkınca; *güneş çıktı*, *helve bişti*, *Yahudilere qıran düştü* (Güneş çıktı, havla pişti, Yahudilere kıran düştü). Mevlüt Taha Kayacı, “El Yahut Fi Folklor El Turkuman”, *Kardaşlık* Y.7 S.4, Ağustos 1967, s.8-9.

¹¹¹ Sedat Veyis Örnek, **1971, a.g.e.**, s.72.

¹¹² Mehmet Aydın, **1992, a.g.b.**, s.37.

¹¹³ Nilgün Çıblak, **a.g.e.**, s.332.

ayakkabısı mutlaka başkasına verilmektedir, inancı yaygındır.¹¹⁴ Erzurum'da üç günlük taziye süresi bittikten sonra ölünün çamaşırları yıkanır, ölüye ait saat, kordon, çakı cüzdan gibi eşyalar hatıra olarak saklanır. Diğerleri yoksullara dağıtılır.¹¹⁵ Sivas'ın İmamlı ilçesine bağlı Kevenli köyünde ölenin sağlığında kullandığı saat kösteği, sigara tabakası, mevsim kış ise yatağı yorganı ile (üşümesin diye) gömüldüğü olur.¹¹⁶ Samsun'un Demircisi Köyünde ölü defnedildikten sonra ayakkabıları akşam olmadan dışarı çıkarılır veya birisine verilir. Çünkü ölünün gece kalkıp gezdiğine, eğer ayakkabıları evde olursa bu işi gerçekleştiremeyeceğine inanılır.¹¹⁷ Şarkışla'da ölünün şapkası ve kuşağı evde yüksek bir yere asılır.¹¹⁸

Sibirya sahasında yaşayan Altay Türkleri, öldükten sonra insanın başka bir hayata geçtiğine, Tıva Türkleri ise, ölünün ruhunun Erlik Han'a gittiğine inanırlar. Onun yeni hayatında güçlüklerle karşılaşmaması için yıkanan ölüyü mezara koyarlarken yanına yiyecek, tütün ve şahsi eşyalarını da koyarlar.¹¹⁹ Kayseri'de yaşayan Kazak ve Kırgız Türkleri, ölünün yedinci gününde ölüyü yıkayan hoca getirilir. Ona ölüden geriye kalan elbiseler verilir.¹²⁰

Bölgede ölünün eşyasının büyük bir kısmı fakir fukaraya verilir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi ölünün ölüm esnasında üzerindeki elbiseler (*savxa, Silep*) yırtılarak çıkarıldığı için, torbaya koyulur ve bir akarsuya atılır. Bu pratik su kültü ile alakalı olsa gerek.

Ölünün diğer elbiselerine gelince bazı aileler, hepsini fakir ve muhtaçlara verirken, bazı aileler de bir kısmı verir bir kısmı da ölünün çocukları giyerler. Fakir fukaraya verilen elbiselerin ölüye ulaşacağına ve öbür dünyada giyeceğine çok yaygın bir inançtır. Hatta birçok kaynak kişiden ölünün eşyası ile sorulan soruya; "*Ben kocamın ceket pantolonu fakire verdim, aynı gece veya birkaç gün sonra kocamı rüyada aynı elbiseyi*

¹¹⁴ Işıl Altun, 2004, a.g.e., s.346.

¹¹⁵ Lütfi Sezen, a.g.e., s.113.

¹¹⁶ Sedat Veyis Örnek, 1971, a.g.e., s.72.

¹¹⁷ Bekir Şişman, 1994, a.g.e., s.76.

¹¹⁸ Sedat Veyis Örnek, 1966, a.g.e., s.92.

¹¹⁹ Fatma Özkan, a.g.b., s.607-608.

¹²⁰ Harun Güngör, 1992, a.g.m., s.9

giydiğini gördüm”, gibi cevaplar alındı. Bununla birlikte ölünün yatağı, yastığı, yorgani ve döşeğini fakir fukaraya verme âdeti bölgede çok yaygındır.

Ölünün giydiği ayakkabı ise bazı aileler yine fakir ve muhtaç ailelere verdiği gibi bazı aileler akarsuya atarlar.

Ölünün saat, yüzük, tak vd. eşyaları ise, ölünün yadigârı olarak evde saklanır ve muhafaza edilir.

Bazen ölünün değerli bir eşyası varsa kendi vasiyeti üzere vasiyet ettiği şahsa verilir.

Çok eskiden bölgenin bazı yerlerinde ölü özellikle yeni evlenmiş gelin ile birlikte takı ve altınlarının gömülmesine şahit olunmuştur. Bununla birlikte yeni nişanlanmış bir erkek öldüğünde onun nişan yüzüğünün de kendisiyle gömüldüğü görülmüştür. Ayrıca eskiden Hanekin’de yaşayan Hıristiyan Türkmenlerin yeni evlenmiş gelin öldüğünde kendisi ile beraber altınlarını da gömdüklerine şahit olunmuştur.

Biz 2001 yılında Bağdat’ta bir Arap arkadaşımızın babasının defin merasimine gittiğimizde orada bulunan yaşlıların mezarın toprağına tespihlerini attıklarını bizzat gördük. Ancak saha çalışmasında Türkmenler arasında böyle bir pratiğin yapılıp yapılmadığını kaynak kişilere sormamıza rağmen tespit etmedik.

İnsan öldükten sonra, çocukları onun borçlu olup olmadığını çevreden sorar, borçlu ise borcunu ödemeye çalışır. Borç verilirken, borç verenden ölü için boyun azatlığı (helallik) istenir.

Ölünün bir çocuğu veya karısı Kuran-ı Kerim’i hatmedip ölünün ruhuna armağan eder, bazen de ölünün hayattayken kılmadığı namazlar da onun yerine kılar.

Bütün bu pratiklerin yapılmasındaki amaç, ölen insanı öbür dünyada rahatlatmak, memnun etmek, ondan gelebilecek bütün kötülükleri önlemek, onun gizli gücünden yaralanmaktır. Kısacası bu pratikler Türklerin Atalar kültürüne karşı duydukları saygı ve hürmet duygusundan kaynaklanmaktadır.

4.3.5. Ölünün Ruhuyla İlgili İnançlar

Eski Türkler can ve ruh kavramını genel olarak tın (nefes) sözcüğüyle ifade etmişlerdir. Doğu Türklerinde bu sözcük hâlâ nefes ve can anlamında kullanılmaktadır; Batı Türklerinde ise bu sözcük ancak “*dinlenmek*” kelimesinde kalmıştır.¹²¹

Şamanist Altay Türkleri, ruh-can kavramını *tın*, *süne* ve *kut* sözcükleriyle ifade ederler. *Tın* bütün canlı yaratıklarda vardır; *süne* ise ancak insanlarda bulunur. *Kut* her şeyde bulunur, cansız şeylere kutsiyet verir; ağıllarda, ahırlarda bulunursa sürüler bereketli ve sahibi çok zengin olur. Çobanların değneği kutlu olursa sürülere hastalık veren ruhlar ve kurtlar uğramaz. Buna göre “*kut*” candan başka bir türlü ruhtur ki yalnız insanda değil, fakat her şeyde bulunabilir.¹²²

Ölümün çeşitli nedenleri vardı. İnsanların Tanrı'ya karşı gelmesi, kötü ruhların ve büyücülerin faaliyetleri, kut'un ya da tın'ın (ruh) yitilişi gibi değişik sebeplerin ölüme yol açtığı düşünülüyordu. Kanda ya da kalpte bulunduğu kabul edilen ruhun göçmesi belirtilirken en çok ruhun uçtuğundan söz edilir.¹²³

Eski Türkler, ölen kişinin ruhunun, Şaman tarafından özel bir merasimle yeraltı dünyasına götürülünceye kadar, evde dolaştığına inanırlar, çünkü onlara göre ölü çevresinde olup bitenlerden haberdardır. Bu yüzden akrabalarına zarar verebileceği düşünülen ölü, merasimlerde etkisiz hale getirilmelidir.¹²⁴

Ruh/tın yeryüzüne don değiştirerek dönebilir,¹²⁵ inancı Türkler arasında çok yaygındır. Eski Türklerin ruh/tın, ölüm ve sonrası hayat hakkındaki telakkileri incelendiğinde, insanın öldükten sonra canının bedeninden çıkıp ruha dönüştüğüne ve ölen kişinin ruhunun daha sonra yurduna dönerek kendi çoluk çocuğunu, akrabalarını, dostlarını koruyup kolladığına inanıldığı görülmektedir. Türk halk inancına göre, ruhun etkisi gibi

¹²¹ Abdülkadir İnan, 2006, a.g.e., s.176.

¹²² Abdülkadir İnan, 2006, a.g.e., s.176-177.

¹²³ Yaşar Çoruhlu, a.g.e., s.126.

¹²⁴ Aydın Durdu-Bircan Kalaycıdurdu, a.g.m., s.66.

¹²⁵ Yaşar Kalafat, 1999a, a.g.e., s.71.

yemek yemek istemesi ve eğer ruha bağışlanıp yemek verilmezse o zaman ruhun yakınlarına kötülük getirmesi söz konusudur. Bundan dolayı da ruh için özel kurbanlar kesilip halka yemek verme geleneği doğmuştur.¹²⁶

Özbek Türkleri “*Ruh aç bırakılırsa yaşayanlara zarar verir, onu durdurmak lazım*”, düşüncesinden dolayı malum günlerde “*is chiqarish*” adını verdikleri geleneğe bağlı kalarak yemek pişirirler. Ruhları besleme fikri Özbek Türklerine mezarlıklara tabak, bardak, kâse gibi kaplar yerleştirme ve yemek götürme alışkanlıkları kazandırmıştır.¹²⁷ Bulgaristan’da yaşayan Gagavuz Türkleri, ölünün arkasında 21. ve 40. günlerde yemek sofraları hazırlanır, yemek yenildikten ve sofraya kaldırıldıktan sonra ölünün kendi cinsleri yani ölü erkek ise erkekler, kadın ise kadınlar papazla birlikte mezarlığa giderler. Varsa biraz şarap, yoksa bir testi su götürüp mezarın üzerine dökerler ve “*Allah rahmet eylesin*” derler.¹²⁸ Kırgız-Kazak Türkleri arasında ve bazı Türkistan şehirlerinde ölülerin ruhu için kırk tane mum hazırlar ve her gün bir tanesi yakarlar.¹²⁹ Uygur Türkleri arasında, ruh tekrar dönüp gelebilir diye ölü evinde üç gün ışık yakılır. Aynı işlem ölünün yıkandığı yerde de uygulanır. Ayrıca ilk kırk gün içinde, her cuma geceleri evde ışıklar yanar halde bırakılır.¹³⁰

Günümüzde Anadolu’nun muhtelif yerlerinde ölünün ruhu şad, rahat ve memnun etmek için birçok pratik ve uygulama yapıldığı gibi bölgede de ölünün ruhu ile ilgili inanç ve inanmalar hakkında birçok pratik ve uygulama yapılmaktadır.

Ölen kişinin ruhu ile birçok bilgi *Ata ve Ata Ruhu* başlığı altında verildiği için burada önceki bölümlerde değinilmeyen konular ele alınacaktır.

Bölgede ölünün ruhu ile ilgili en yaygın inançlardan birisine göre, insan öldükten sonra ruhunun evde kırk gün boyunca dolaştığına, kırktan sonra yılına kadar her perşembe gününün akşam saatlerinde evini ziyaret ettiğine inanmaktadır. Bununla birlikte ölü, her perşembe günü mezarını ziyaret edenleri

¹²⁶ Mehmet Aça, “Kazak ve Kırgız Türklerinde Defin Sonrası Bazı Uygulamalar ve Aş Verme (Aş Toyu)”, **MF**, Y.13, S.43, Güz 1999, s.24.

¹²⁷ Fatma Açı, **a.g.m.**, s.146.

¹²⁸ Harun Güngör-Mustafa Argunşah, **a.g.e.**, s.97.

¹²⁹ Abdülkadir İnan, **1976, a.g.e.**, s.206.

¹³⁰ Harun Güngör, **1992, a.g.m.**, s.10.

bekler ve ziyaretleri ile sevinir. Ayrıca bayramlarda da ölü gözleri yoldadır, inancı mevcuttur.

Ailesinin ziyaretine gelen ölü ruhu, ailesinin ve çoluk çocuğunun durumuna bakar; evde huzursuzluk, sorun varsa ağlayacağına, huzursuzluk ve sorun yoksa sevineceğine inanılır

Ölünün Ramazan ayında, ruhu için ve hayrına verilen yemeklerden yiyeceği, inancı da yaygındır. Bu yüzden ölü ailesi Ramazan ayında fakirlere iftar yemeği dağıtır veya bir kazan yemek yapar camiye koyar. Yemek yiyenlerden ölünün ruhuna Fatıha Sûresinin okunması rica edilir.

Eskiden ölü için hurma helvası yapılırken “eccüğü” (*çekirdeği*) çıkarılır ve mezarının başucunda gömülürdü. Bu pratikten maksat ölüyü helvadan haberdar etmektir.

Ölünün ruhu, her yıl Arife günlerinde ve bayram sabahlarında evine gelip ailesini ziyaret edeceğine inanılır. Bununla birlikte ruhun her perşembe günü akşamı evine gelip ziyaret edeceğine inanıldığı için evde buhur yakılır, ev ışıklı tutulur, Kuran-ı Kerim’den birkaç sure okunur ve ölünün ruhuna armağan edilir. Bu günlerde ölünün ruhuna sadaka olarak fakirlere bir şey vermek lazımdır, aksi halde ölü ailesine küser ve “*nece meni unuttvız, Allah da sizi unutsun*” (Nasıl beni unuttunuz, Allah da sizi unutsun) söyleyerek beddua eder.

Kaynak kişilerden tespit edildiğine göre, bazen ölü, ailesinin rüyasına girer ve canının çektiği bir yemek ister. Böyle durumlarda ölü ailesi ölünün canının çektiği yemeği yapar fakirlere ve konu komşulara dağıtır. Bununla beraber her dinî münasebette ölünün ruhunun hayrına tatlılar, baklava, helva vb. dağıtılır. Kurban bayramlarında ölü için kurban kesilir. Yapılan bu yemeklerden ölünün gizlice gelip yiyeceğine inanılmaktadır.¹³¹

¹³¹Kaynak kişimiz, Ali Marufoğlu, ölü ruhu ile ilgili bize şu anekdotu anlattı: Adamın biri doğduğu günden beri hep yoksulluk ve fakirlik içinde yaşamış, bu yüzden kaderine isyan ederek sürekli içki içer ve ayyaş olur. Bir gün bir arkadaşından niçin ölü yemeği yapılır? diye sorar. Arkadaşı, çünkü ölüler gelip bu yemekten yiyeceklermiş, diye cevap verir. Ayyaş canı çok sıkıldığından, ben de yemek yapacağım; beni niye bu dünyaya getirdiler diye, anne ve babam geldiklerinde ölüncesine onları kötülikle döveceğim, demiş.

Bununla beraber ölen kişinin ruhuna yemin etmek bölgede çok yaygın bir yemin türüdür. Ayrıca ölen kişinin ruhuna küfretmek çok günah sayılır ve bunu yapan kişi toplum tarafından kınanır.

Ölen kişi, ailesi ve çevresinin tarafından hemen unutulursa, kızar ve onlara kötülük yapmaya çalışır, inancı mevcuttur.

Bölgede birisi bir hayırlı iş yaparsa, ona “*rahmet o babavın, ölülerivin ruhuna*” (rahmet babanın veya ölülerin ruhuna) denir. Böylece ölen kişinin ruhunun şad olacağına inanılır.

4.3.6. Mezar, Mezar Taşları, Mezar Kaldırma

İnsan cesedini gömme, ilk çağlardan beri pek çok kültürde görülen ortak bir uygulamadır. Bu uygulama bazı inanışların ve kimi yapıların ortaya çıkmasını sağlamıştır ki buna bizde mezar adı verilmektedir.¹³²

Türklerde mezar kültürünün ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı henüz bilinmemektedir. Ancak İsa'dan önce 5. yüzyıla tarihlenen Hun kurganlarının gelişmiş yapısına bakılacak olursa bu kültün çok eskilere dayandığı söylenebilir.¹³³ Yapılan araştırmalara göre Türklerde mezar kültürünün Hun Kurganları ve Göktürk devletine kadar uzanan bir geçmişi vardır.¹³⁴

Eski Türkler ölü için yerin altında odalardan oluşan bir mezar hazırlanmıştı. Bu mezar “*kereksür, kegür, korıgan (kurgan), oba, bark (anıt yapı), kara orun, yırçü, sin, tünerlik, tulbu*” gibi çeşitli adlar altında anılmıştı.¹³⁵

Avar, Kırgız, Hazar, Peçenek, Kuman-Kıpçak ve Uygur Türklerinin mezar ve mezar taşı gelenekleri de Hun ve Göktürkler dönemindeki gibidir. Aralarında bazı küçük farklıklar görülse de bunlar temelde ve başlangıçta birbirinin aynısıdır.¹³⁶

¹³² Şeref Boyraz, *Türkiye’de Mezar Taşı Sözlüğü*, Ankara, Akçağ Yay. 2003, s.13.

¹³³ Şeref Boyraz, *a.g.e.*, s.39.

¹³⁴ Şeref Boyraz, *a.g.e.*, s.39-45.

¹³⁵ Salim Koca, *a.g.e.*, s.174.

¹³⁶ Şeref Boyraz, *a.g.e.*, s.45.

Eski Türklerden günümüze kadar Türk toplumları için mezarlar ve mezarlıklar kutsal yerler olarak kabul edilmiş, sık sık ziyaret edildiğinde ölülerin mutlu olacağına inanılmıştır.¹³⁷

Eskiden Gagavuz Türkleri ölüyü mezara gömerken ölü erkek ise başına ağaç bir haç, kadın ise yalnız bir kazık dikerlerdi. Günümüzde ise Gagavuz mezarlarının çoğunda mezar taşının üzerine ölen kişinin resmi yerleştirilmektedir.¹³⁸ Kırgızistan'da genellikle her sülalenin kendi mezarlığı vardır. Akrabalar genelde yan yana defnedilir. Aile mezarlığı geleneği yaygındır. Başka yerde vefat eden insanlarda genellikle doğup büyüdüğü yere getirilerek orada defnedilir.¹³⁹ Tatarlar mezarın üzerine *başbata* ismi verilen ardıç ağacı gövdesinden yapılan heykel dikerler. Bu heykelin üzerine de ölenin ait olduğu aile mührü oyulur. Onun şekline bakarak ölenin cinsiyetini de belirlemek mümkündür.¹⁴⁰ Kazak Türkleri, mezarlarına taş dikmezler. Ancak mezar başlarına yatırılmış olan taşlara kendi boy işaretlerini çizerler.¹⁴¹

Mezar kültürü ile ilgili şimdi de Anadolu sahasında bir göz atmakta fayda vardır.

Muğla'nın Kemaliye köyünde mezarın yanına dut, selvi, akasya, meyve ağaçları yöreye özgü çiçekler dikilir.¹⁴² İskenderun'un mezarlıklarında mezarların çoğu beyaz mermerden yapılmış, oldukça süslü ve değişik şekillerden meydana gelmiştir. Bu mezarlardan iki ya da daha fazla katlı olanlar olduğu gibi oldukça yüksek ve üzeri beşik şeklinde örtülmüş olanları da bulunmaktadır.¹⁴³ Bergama ve çevresinde kabirlerin etrafı taş ile çevrilir, kim olduğu bilinsin, mezarın yeri kaybolmasın diye baş ve ayak uçlarına mermerden veya normal taşlardan mezar taşı dikilir. Başucundaki mezar taşının üzerine külâh yapılıp, çeşitli şekiller ve resimler yapıp ibretli söz ya

¹³⁷ Erman Artun, 2007, a.g.e., s.195.

¹³⁸ Harun Güngör-Mustafa Argunşah, a.g.e., s.96.

¹³⁹ Kemal Polat, a.g.e., s.177.

¹⁴⁰ Çulpan Zariyova Çetin, a.g.b.

¹⁴¹ Harun Güngör, 1992, a.g.m., s.10.

¹⁴² Aydın Durdu-Bircan Kalaycıdurdu, a.g.m., s.87.

¹⁴³ Mehmet Yardımcı, 1993, a.g.b., s.553.

da maniler yazılır.¹⁴⁴ Manisa'nın Akşehir ve Kula ilçelerinde bir ölünün vefatından bir yıl geçtikten sonra mezar yapılır. Genellikle kullanılan malzemeler mermer, çimento ve demirdir. Mezarların süslenmesinde gül, menekşe, karanfil, zambak gibi çiçekler kullanılmakta ve başuçlarına da selvi ağacı dikilmektedir.¹⁴⁵

Bölgede mezara; türbe, mezar, kabir, gör, gor denilmekle, mezar ve mezarlık kültürüne çok önem verilmekte, onlara kutsal bir mekân gözüyle bakılmakta, dolayısıyla bu mezarlar etrafında birçok inanç ve pratik karşımıza çıkmaktadır. Bu inanç ve pratiklerin temelinde Atalar kültürüne duyulan saygı ve hürmet duygusu bulunmaktadır. Bu inanç ve pratiklerin bir kısmı *Ata ve Atalar Ruhu* başlığı altında bir kısmı da dolaylı olarak diğer başlıklar altında ele alındığı için burada sadece ele alınmayanların üzerine durulacaktır.

Ölü daha önceden vasiyet etmişse vasiyeti üzere vasiyet ettiği yere gömülür. Fakat vasiyet etmeyen ölü, ailesinin istediği yerde gömülür. Genellikle her aile, ölüsünü şehrin belli bir mezarlığında, yani sülalenin mefün olduğu mezarlığa defneder.

Şii mezhebine bağlı Türkmenler çoğu zaman ölülerini Necef ve Kerbela'da gömerler. Necef ve Kerbela mezarlıklarındaki yerler, yani mezarlar daha önceden ölü ailesi tarafından veya gömülmeye gidildiğinde belli bir para karşılığında alınır. Bazı ailelerin ise, adı geçen yerlerde *Serdap* denilen aile mezarlığı vardır; serdap yeraltında bir sığınak gibidir, kilidi ve anahtarı vardır; bu anahtarın bir nüshası ailede bir nüshası da türbedarda bulunur. Bu sığınağın içindeki mezarlar duvarlarda birer raf gibi durmaktadırlar. Her sığınakta belli bir mezar sayısı olmamakla birlikte genellikle 10–15 arasında raf yani mezar bulunmaktadır.

Bölgede özellikle Bayat köylerinde yaygın olarak bir düşmanlık sonucunda ölen insan, düşmanın yerinde yani memleketinde gömülmesine müsaade edilmez. Ölen şahıs, ailesinin bulunduğu yerde yani memleketinde gömülür.

¹⁴⁴ Harun Çelen, *a.g.e.*, s.70.

¹⁴⁵ İbrahim Ekiz, *a.g.e.*, s.54.

Hun Türkleri çağından beri sürüp gelen ve Ata mezarı ile ilgili olan bu inanca Muş, Iğdır, Kars ve Bulunak çevresi ile Arpaçay köylerinde de rastlanmaktadır.¹⁴⁶

Mezarlık dışında ölü gömme âdeti eskiden bölgede seyrek bir şekilde olsa da yapılırdı. Günümüzde ise bu gömme âdetine hiç rastlanılmamaktadır. Eskiden bağ bostan sahibi zenginler, ölünce bağlarında, soyu bir tekkeye mensup bazı derviş ve seyitler, ölünce tekerklerinde, zengin olup da bir cami yapanlar ise ölünce camin avlusunda gömülürdü.

Bölgede Hanekin, Kızlarbat, Karağan, Mendeli, Telafer vb. gibi yerleşim birimlerinde ölü gömüldükten sonra 5. ile 6. gününde mezarı kaldırılır veya başka bir ifadeyle ölü için mezar yapılırken Kerkük, Tuzhurmatı, Dakuk, Kifri gibi yerleşim birimlerinde ölünün mezarı kırkından birkaç gün önce yani 37., 38., 39. gününde yapılır. Çünkü ölü ilk gömüldüğünde üzeri sadece toprakla örtülür. Ancak asıl mezarı, kerpiç ve tuğla ile yapılır. Eskiden mezarlar genel olarak bir metre veya bir buçuk metreye kadar yüksek yapılırken, günümüzde kesin bir yükseklik olmamakla beraber yarım metre veya yetmiş beş santimetreye indirildiği söylenebilir. Mezarlar cinsiyete göre değişmektedir. Erkeklerin mezarı kadınlarınkine göre daha yüksek yapılır. Mezarın üstünde bir boşluk bırakılır. Bu boşlukta arpa, buğday, çiçek çeşitleri veya bir ağaç dikilir. İnanca göre bu ağaç ölü için hayırlı dualar eder. Ağaç, ölüm ve dirilişin simgesi olduğu için eski Türkler arasında mezarın yanında ağaç bulunması gerekliydi. Nitekim Cengiz Han mezar yeri olarak bir ağacın altı seçmiştir.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Yaşar Kalafat, **1999a, a.g.e.**, s.127.

¹⁴⁷ Jean Paul Roux, **1998, a.g.e.**, s.222-223.



Yüksek olan erkek, yanındaki ise kadın mezarıdır.

Son zamanlarda mezarlar mermerden yapılmaktadır. Irak-İran Savaşı sırasında şehitler için mezarın üstünde demirden bir büyük kafes yapılırdı. Son zamanlarda artık bu gelenek unutulmuştur.

Ölen insanlar dünyada adlarının yaşamasını isterler. Adlarını yaşatabilmek için bıraktıkları işaretlerin en önemlilerinden birini mezarlar ve mezar kitabeleri/taşları teşkil eder. Ehramlar, höyükler bunlara birer örnektir.¹⁴⁸

Anadolu'nun her yerinde olduğu gibi bölgede de ölenin kimliğini, cinsini, yazgısını belirtmek amacıyla mezar taşlarına yazılar yazılması ve işaretler yapılması çok yaygındır.¹⁴⁹

Bölgede mezarın başucunda “mezar daşı/mezar taşı” dikilir. Mezar taşının üzerinde *Bismillahirrahmanirrahim*, “*İnne Vade-I Allah hak*” ayeti, ölünün adı, baba adı, doğum tarihi, vefat ettiği günün tarihi yazılır. Ayrıca öldürülmüş veya şehitse yine belirtilir. Mezarın kenarlarında yine bazı ayet, şiir, vecize, ibretli sözler yazılır. Bunların en yaygını aşağıya alıyoruz:

ان وعد الله حق (Allah'ın vaadi hakır)

انا لله وانا اليه راجعون (Hepimiz Allah'ınız hepimiz de ona döneceğiz)

كل نفس ذائقة الموت (Her nefis ölümü tadacaktır)

يا قارئ كتابي ابكي على شبابي بالامس كنت حيا واليوم تحت الترابي

(Ey kitabımı okuyan gençliğime ağla, dün senin gibi diriydim bugünse toprak altındayım)

¹⁴⁸ Hikmet Turan Dağlıoğlu, “Mezar Folkloru”, TFA. Y.22, C.17, S.341, Aralık 1977, s. 8178.

¹⁴⁹ Sedat Veyis Örnek, 1971, a.g.e., s.66.

هو الباقي (Kendisi bakidir)

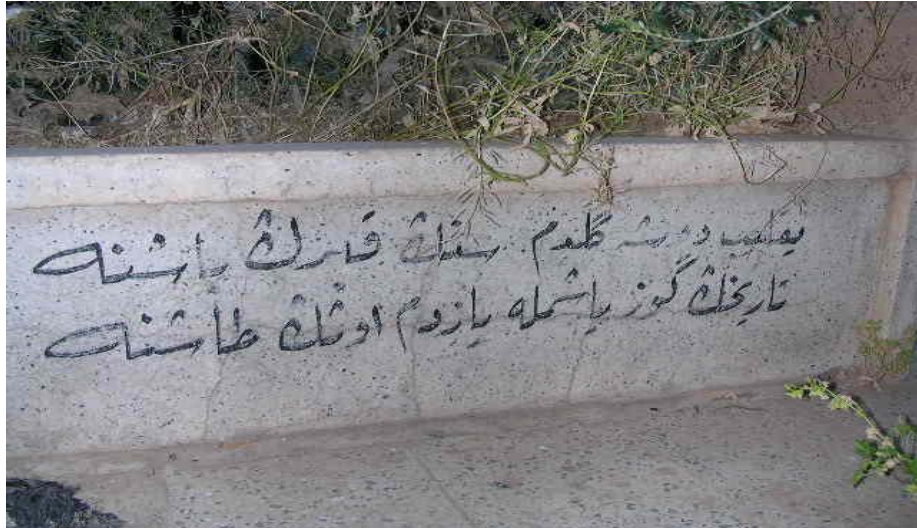
الفاتحه على روحه (Ruhuna fatiha)

Eski rejimler tarafından Türkmenlere karşı Araplaştırma politikası uygulanmadan önce Türkmenlerin mezar taşlarındaki yazılar eski Osmanlı Türkçesi ile yazılırdı. Bu mezarların birçoğu Türkmen kimliğinin yok edilmesi amacıyla harap edilmiştir. Kaynak kişilerden eski mezarların üzerindeki yazılan şiirlerden tespit ettiğimiz iki dördlüğü aşağıya alıyoruz:

Sevinsin ölmeyenler
Ölümü görmeyenler
Dünya benim diyenler
İndi geldi...

Men gettim anam qaldı
Odima yanan qaldı
Ne gençlixte xer gördüm
Ne bir nişanam qaldı

Bölgenin farklı yerlerinde fotoğrafları çekilen mezarların üzerinde eski Türkçe ile yazılan şiir, mani, hoyrat, vecizeli¹⁵⁰ sözlerin bir kısmı şöyledir:



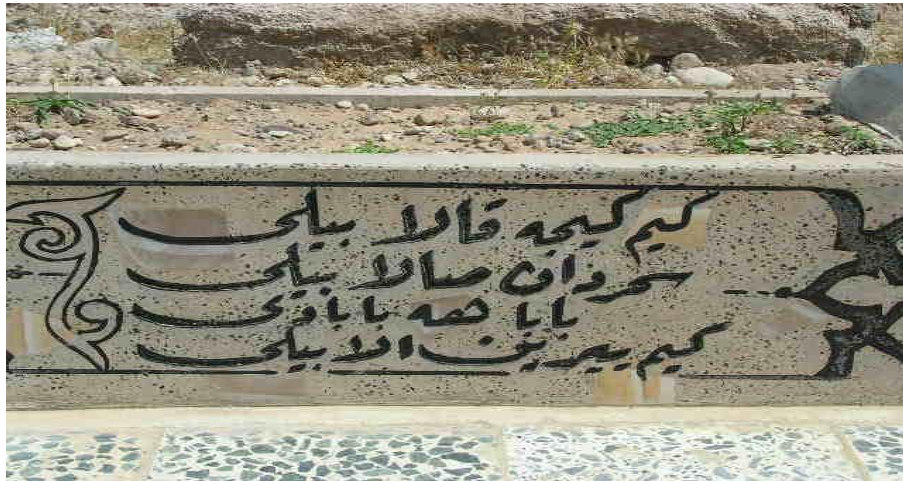
Yıxılıp düşe geldim senin qebrin başına
Tarixin gözyaşımı yazdım onun taşına

¹⁵⁰ Bu şiir, mani, hoyrat ve vecizeli sözlerin bir kısmı Irak Türkmen Türkçesi ile, bir kısmı da Türkiye Türkçesi ile ancak eski harflerle yazılıdır. Biz bunları olduğu gibi Latin harflerine aktardık.



Çox kötü zaman oldu
Silindim (...) ulaş

Sert başım duman oldu
Halim çox yaman oldu



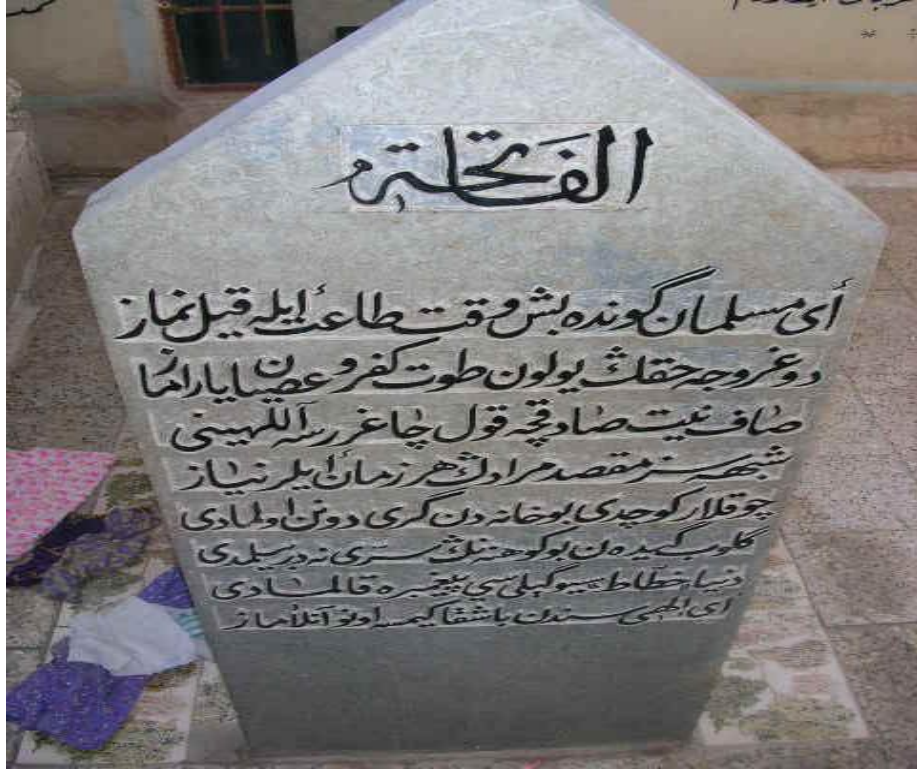
Kim geçe qalabildi
Seherden salabildi
Baba ha babavdı
Kim yerin alabildi



Musallada daş menem
Daş altında baş menem
Her Türkmen'in gözünde
Qurumayan yaş menem



Yurdi qaldi
Ağam bu yurdi qaldi
Kemal cennete uçtı
Yerinde yurdi qaldi



Ey Müslüman günde beş vakit ta'at eyle kıl namaz
 Doğruca hakkın yolu tut küfr ü isyan yaramaz
 Saf niyet sadıkça kul çağırsa ilahını
 Şüphesiz maksat muradın her zaman eyler niyaz
 Çoklar göçtü bu handan geri dönen olmadı
 Gelip giden bu köhnenin sırrı nedir bilmedi
 Dünya hatta sevgilisi peygambere kalmadı
 Ey ilahî senden başka kimse onu atlamaz



Kömür olan baş menem
 Gözden axan yaş menem
 Seni sormağ istemez
 Tutun elinden daş menem



Ey körpe kuzum uğurlar olsun
Cennette için ferahla dolsun (Hicri Dede)



Çardaklı olmadı kimseye yük
Onu sultan etti büyükle küçük
Bayramoğlu onun ardından ağlar
Adı okundukça volkanlar çağlar
Göç etti gitti bizden çardaklı sultanımız
Koydu bizim için eser mürşid ü canımız
Göç etti ülkemizden yatırdı bizi yasa
Ah eyelerem subh ü şam ey pir-i cuvanımız



Quzı qurban
 Qurt qurban quzı qurban
 Hişam'ın bir tüküne
 Düşmanın yüzi qurban



Kerkük'te Musalla Mezarlığı



Dakuk (Tavuk) İmam Zeynelabidin Köyündeki mezarlık



Diyale- Hanekin'de Alemdar Mezarlığı



Diyale- Kifri'deki Eski Mezarlık



Dakuk'ta demir tırnaklar arasında bir mezar örneği

Mezarlardaki motifler, kitabelerdeki felsefî, edebî, tarihî yazılar ve insanları derin derin düşüncelere salan folklorik cümleler, mezarlarımızın başlıca niteliklerini meydana getiren birer varlıktır.¹⁵¹

¹⁵¹ Hikmet Turan Dağlıoğlu, **a.g.m.**, s.8178.

Bir ara Irak-İran savaşı sırasında yaygın olarak mezarlara ölünün büyük ve çerçeveli fotoğrafı asılırken daha sonra seyrek olarak resimler asılmıştır. Ancak 2003 yılından bu yana terör olayları sonucunda yüz binlerce genç suçsuz günahsız ve feci bir şekilde öldürüldüğü için, mezarlarının üzerine büyük fotoğraflar asılmaktadır. Yani bölgede mezarlara fotoğraf asma geleneği yeniden başlamıştır.

Bazı mezarlarda eskiden olduğu gibi günümüzde de ay yıldız, ağaç dalları, çiçek, bayrak resimleri çizilir. Hatta son zamanlarda yani 2003 yılından sonra yapılan mezarların birçoğu çeşitli motiflerle süslenmektedir.

Bölgede mezarla ilgili yaygın inançlardan birisi, mezara iyi bakılabilir, yıkanabilir, sulanabilir, üzerinde ağaçlar dikilebilir, fakat yıkılan, harap olan mezarı tamir etmek uğursuzluk getirecektir, şeklindedir.

Gerek eski Türkler arasında gerek Orta Asya ve Anadolu sahasında gerekse de bölgede mezar kültürü ile ilgili tespit edilen bilgiler arasında ortak unsurlar bulunmaktadır. Bu mezarlara önem verme sebebi, eski dönemlerden günümüze kadar Türklerin Atalar ruhuna karşı duydukları saygı ve hürmet duygusundan kaynaklandığı şüphe götürmez bir gerçektir.

4.3.7. Ölünün Anma Günleri ile İlgili İnanç ve Pratikler

Ölüm sonrası önemli olayların başında ölünün anılması törenleri gelir. Eski Türklerde kesin verilerin yokluğuna karşın ölen kişi için yapılan anma törenlerinin gömülme veya ölüm gününden sonraki üçüncü, yedinci ve kırkıncı günü ile sonunda yapıldığı muhakkaktır.¹⁵² Türkler İslam dinine girdikten sonra ölüyü anma âdetleri İslam kültürü çevresinde devam ettirmiş ve daha da belirgin bir hale getirmişlerdir. Orta Asya'da yaşayan Türklerin ölü anma âdetlerine bir göz atacak olursak;

Hakas Türkleri arasında ölenlerin ardından üçüncü, yedinci, yirminci, kırkıncı günleri ile yarıyıl ve birinci yılında yemek verir dua okurlar.¹⁵³ Nogay Türklerinde ölünün ardından 7., 40. ve 52. gününde helva ve *ısı* denilen

¹⁵² Jean Paul Roux, **1998, a.g.e.**, s.225.

¹⁵³ Yakup Demircioğlu, "Hakasların Geleneksel Kültürlerine Dair İnceleme", **MF**. Y.9, S.33, Bahar 1997, s.48.

yemek pişirilip konum komşu ve taziyeye gelenlere verilir.¹⁵⁴ Özbek Türkleri, ölünün üçü, yedisi, kırkı adı verilen günlerde ölünün akraba, eş, dost çevresine mensup kadınlar *dasturxon* (yer sofrası) etrafında bir araya gelip dualar okur. Sofrada çeşitli yiyeceklerin yanı sıra üç ayrı un tabağının içinde yanan mumlar; pamuk, kuru üzüm bulundurmak gerekir. Hoca çeşitli dualar ederken meclistekiler de bir yandan üzümlerin çöplerini ayırıp, pamuğun içine koymakta, diğer yandan zaman zaman hocanın duasına iştirak etmektedir. Duaların ekseriyeti Özbek Türkçesi, küçük bir bölümü de Arapça yapılmaktadır.¹⁵⁵ Kazak-Kırgız Türkleri ölünün ardından üçüncü, yedisini, kırkını, yüzünü, yılını geçirme şeklinde sıralamak yerinde olacaktır.¹⁵⁶ Bununla beraber Kırgız Türkleri arsında ölünün anma törenlerinden birisi de *Perşembelik* geleneğidir.¹⁵⁷ Uygur Türkleri arasında ölünün ardından, üçüncü, yedinci, kırkını, elli ikinci gününde anma törenleri yapılır ve yemek verilir.¹⁵⁸

Günümüzde Anadolu sahasında ölünün arkasından ölünün 3., 7., 40., 52. günlerinde ve yıldönümünde kurbanlar kesilmekte, yemekler pişirilmekte, fakir fukara ve konu komşulara dağıtılmaktadır. Ankara'ya bağlı Kalecik ilçesinin Yalım Köyü'nde ölenin arkasından yedisinde, kırkında ve elli ikisinde olmak üzere, belli günlerde anma törenleri düzenlenir, Kuran-ı Kerim ve Mevlidi-i Şerif okutulur.¹⁵⁹ Muğla'da 7., 41., ve 52. gününde Yasin-i Şerif okunur. Bununla birlikte ölünün ruhu için üç tam gün geçtikten sonra lokma dağıtılır. Cenaze sahibi gerekli malzemeleri alır, konu komşu, eş dost, akraba bunun yapımında yardımcı olur. Yapılan lokma köye dağıtılır.¹⁶⁰ Bozüyük çevresi Kızılbaş Karakeçili Yörüklerinde, ölümden yedi ve kırk gün sonra ve yılında hayır verilir. Elli ikinci günü mevlit okuturlar. Hayır, için ölü adına adak

¹⁵⁴ Yaşar Kalafat, **1999b, a.g.e.**, s.200.

¹⁵⁵ Fatma Açıık, **a.g.m.**, s.146.

¹⁵⁶ Mehmet Aça, **1999, a.g.m.**, s.25.

¹⁵⁷ bk. Kemal Polat, **a.g.e.**, s.203-206.

¹⁵⁸ Harun Güngör, **1992, a.g.m.**, s.7-8.

¹⁵⁹ Muzaffer Şahin, **a.g.e.**, s.356.

¹⁶⁰ Ali Abbas Çınar, **2007a, a.g.e.**, s.70.

kesilir, “*ülü*” (ülüş, pay) dağıtılır. Bu âdetler Sünni Karakeçili Yörüklerinde de vardır.¹⁶¹

Bölgenin bazı yerlerinde (Hanekin, Kızlarbat, Karağan, Mendeli, Telafer) ölünün haftası ölümün 5. veya 6. gününde yapılmaktadır. Hemen şunu belirtelim ki ölünün haftası yapılırken ölünün vefatının akabinde tam yedi gün sayılmaz; ölünün 5. veya 6. gününde yedisi (haftası) yapılır. Yukarıda da bahsedildiği gibi mezarın kaldırıldığı veya yapıldığı gün, ölü ailesi erkekleri ve mezar kaldırmaya gelenler, yapıcı ile birlikte mezara gider ve orada mezarın yapımı bitinceye kadar beklerler. Yapım işi bittikten sonra mezarlıkta hazır bulunanlar hep birlikte Fatıha okur; ölü ailesi erkekleri, hazır bulunan cemaati ve yapım işi yapan yapıcı ile kalfaları eve davet eder ve hep birlikte öğlen yemeği yenilir. Böylece erkeklerin hafta merasimi yapılmış olunur. Bu âdet Kerkük, Tuzhurmatı ve Dakuk'ta aynı şekilde icra edilmekle birlikte ölünün 37., 38., veya 39. gününde yapılır.

Kadınlar ise, bir sonraki günün ikindi namazından sonra toplu olarak mezarlığa giderler. Yeni ölen ölü ile ilk karşılaşma¹⁶² olarak sayılan bu ziyarette çok trajik anlar yaşanır. Ölünün, karısı, kız çocukları, kız kardeşleri, annesi ve diğer kadın akrabaları mezarlığa yetişir ve ölünün mezarını görür görmez kendilerini yerden yere mezardan mezara vurur, saçlarını yolar, yüzlerini tırnakla parçalar (tırmalar), elbiselerini yırtar, başlarına çamur, toprak sürerler, mezarın üzerinde uzanır, mezarı öper ve mezarı açıp içine girmek isterler. Komşular, bir yandan ölünün ailesinin ağlama sızlamalarıyla uğraşır, bir yandan baygınlık geçirenleri ayıltmaya çalışırlar. Mezar başında bu acıya dayanamayıp ölen yaşlı kadınlar görülmüştür. *Yer ve Dağ İyeleri* başlığı altında da değinildiği gibi mezar başında ölü akrabasının acısını dindirmek için mezardan bir avuç toprak başlarına serpilir. İnanca göre bir avuç toprak, ölü ile başına toprak serpilene yakını arasında (acı dindirmek ve acıyı unutturmak açısından) yedi yıllık bir zaman dilimini sağlar. Buna bizzat 10.02.2006 tarihinde rahmetli babamızın vefatında şahit olduk. Yaşlı

¹⁶¹ Mehmet Eröz, 1992, a.g.e., s.82.

¹⁶² Eskiden Kerkük, Tuzhurmatı ve Dakuk'ta ölünün kadın akrabaları, ilk üç gün güneş çıkmadan ve batmadan önce mezarı ziyaret ederlerdi.

komşulardan birisi, annemizin acısını dindirmek için başına mezardan bir avuç toprak serpti. Bu ağlama ve bağırma işi 30–45 dakika sürdükten sonra, ölünün akrabası artık mezara yaslanır şekilde oturur. Mezarın üzerinde mum ve buhur yakar. Bu arada mezarlığa getirilen, baklava, tatlılar, lokum, portakal, elma ve meyve suları kadınlara dağıtılır ve hatta bir kısmı mezarın üzerinde serpilir. Ölünün mezarı başında dağıtılan ve yenilen bu yiyecek ve içecekler bir tür saçıdır. Bilindiği gibi eski Türkler, ölen ataların ruhunu memnun etmek, onların yardımını ve rızasını kazanmak amacıyla yiyecek dağıtırlardı.

Yiyecek ve içecekler yenilip içildikten sonra kadınların birisi Kuran-ı Kerim'den birkaç ayet okur. Hazır bulunanlar hep birlikte merhumun ruhuna Fatiha okurlar. Bundan bir süre sonra komşular zorla da olsa ölünün akrabaları mezarın üzerinden çekerek mezarlıktan ayrılırlar. Mezarlıktan ayrılmadan önce mezarın üzerine kova ile bol bol su dökülür. Çünkü su ölü için bir rahmettir, aydınlıktır, inancı yaygındır.

Kadınlar, eve döndükten sonra çarşıdan alınan büyük tepsi baklavaları lokum ya da hurma helvası konu komşu ve fakirlere dağıtırlar. Böylece ölünün haftası, yedisi yapılmış olunur.

Bölgede yukarıda da değinildiği gibi ölünün kırkı çıkıncaya kadar, her 'Eli (perşembe) günleri fakirlere-muhtaç kimselere bir sini/tepsi yemek verilmekte ve ölünün mezarı her perşembe gününün ikindi nazmından sonra ziyaret edilmektedir. Bu ziyarete "*Ölünün 'Elisi, 'Eliler Musallası*" denilmektedir.

Ölünün kırkını yapmak için ölümün ardından tam 40 gün sayılmaz, bunu ölünün çocuklarının sayılarına göre, 39,38,37,36,35 güne indirilir. Ölünün kaç çocuğu varsa, mesela ölünün iki erkek ve iki kız çocuğu varsa, her erkek çocuk için bir gün, her kız için yarım gün sayılır ve ölünün kırkı 37. günde yapılır. Bazı yerlerde ise hem erkek hem de kız çocuk için birer gün sayılır.

Ölünün kırkında, ailenin maddî durumu iyi olursa, iki, üç kurbanlık koyun, iyi değilse bir kurbanlık koyun keser. Bazen bu kurbanlıklar çiğ et olarak birer veya ikişer kilo haline getirilir ve komşulara dağıtılır, bazen de etli

aş, yemek pişirilir. Bu aşlar yukarıda da değinildiği gibi genellikle geleneksel Türkmen yemekleri olur. Bu yemekler öğle saatinde yenilir ve merhumun ruhuna Fatıha okunduktan sonra ikindi namazında ölünün haftasında olduğu gibi çeşitli tatlı, yiyecek ve içecekler alınarak mezarın ziyaretine gidilir. Ölünün haftasında yaşanan trajik anlar tekrar yaşanır ve aynı pratikler yapılır.

Bazı aileler kırkıncı günün akşam saatlerinde mevlit okuturlar. Mevlit okutma geleneği bölgede günümüzde de canlı olarak yaşatılmaktadır. Mevlit, akşam saatlerinde ölünün evinde icra edilir; konu komşu, akraba, tanıdıklar akşam yemeğine davet edilir. Yemek yenildikten sonra mevlit okunmaya başlanır.

Bölgede 52. gününün gecesinde ölünün etinin kemiklerinden ayrılmaya başladığı gecedir, şeklinde yaygın bir inanç mevcuttur. 52. günde ölü ailesi konu komşu, akraba ve tanıdıkları davet eder, yemek pişirir ve tatlılar, helvalar dağıtır ve yine toplu olarak mezara gidilir. Ölü için Kuran-ı Kerim'den ayetler okunur, dua edilir.

Ölünün yıldönümü ise, yine kırkıncı olduğu gibi, kurban kesilir, konu komşu, akraba ve tanıdıklar davet edilir. Yemek yenildikten sonra erkekler ayrı olarak mezarı ziyaret edip geri döndükten sonra kadınlar da mezarı ziyaret ederler. Ancak şunu belirtmekte fayda vardır ki, ölünün yıldönümü yapılırken kırkıncı uygulanan sistemin aynısı uygulanır. Yani ölünün yıldönümünü yapmak için tam bir sene beklenmez. Ölünün kaç çocuğu olduğuna bakılarak yapılır. Mesela ölünün çok çocuğu varsa iki ay önce, az çocuğu varsa bir ay önce yapılır. Ama kırkıncı olduğu gibi erkek ve kız çocuklar için belli bir gün sayısı mevcut değildir.

Yıldönümünden sonra ölünün hayrına *Rızqat* veya *İskat* denilen bir miktar para fakirlere verilir.¹⁶³

Bu anma günleri ile birlikte Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi bölgede de, kişinin ölümü akabinde ilk bayrama *Kara Bayram* denilmektedir.

¹⁶³Şakir, Sabır Zabıt, a.g.e., s.52. Eskiden ölünün öldüğü gün akrabalarından birisi memlekette bulunan fakir ve yoksulların adlarını bir kağıtta yazarak aynı günde onlara birer miktar para verirdi. Böylece ölünün bilinmeyen borçlarını ödenmiş sayılır, inancı vardı. Bu paraya *Rızqat* veya *İskat* denilir.

Ölü ailesi, bu bayramda dışarı çıkıp konu komşu, akraba evine gidip bayramlaşmaz. Evde, öğlen saatine kadar taziye kurulur, erkekler evin bir odasında, kadınlar da ayrı odada otururlar. Konu komşu, akraba ve tanıdıklar ölü ailesinin hatırını almak ve onlarla bayramlaşmak maksadıyla gelirler. Bu günde ölünün evinde bayram havası yaşanılmamakta, gelen taziyecilere şeker, lokum, baklava vb. tatlılar ve acı kahve, çay gibi içecekler ikram edilmektedir.

Bölgede ölünün ruhu uzun zaman sürekli hayırla anılır. Hatta bazı aileler arasında yıllarca ocakta pişirilen yemeklere ölünün adıyla bir miktar tuz serpilir.¹⁶⁴

Bununla birlikte arife günleri, bayram sabahları vb. gibi mübarek günlerde ve hafta içi perşembe günlerinde mezarlar kalabalık olarak halk tarafından ziyaret edilir. Ayrıca hacı adayları hacca gitmeden önce ikindi namazından sonra mezarları ziyaret eder ve ölülerin ruhu için Fatiha okurlar.

Yukarıda görüldüğü gibi gerek Sibiry-Türkistan sahası ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yaşayan Türkler, gerekse bölgede yaşayan Türkmenler arasında ölünün, üçü, yedisi, kırkı, elli ikisi ve yıldönümü törenleri küçük farklar dışında benzer şekilde yapılmaktadır. Bu törenlerde ölünün ruhu şad, memnun olsun diye hayrına kurban kesilip aş yaparak fakir fukaraya, konu komşuya dağıtılır. Mehmet Eröz'ün belirttiği gibi Hunlar, Göktürklerden başlamak üzere gerek eski dinde olsun, gerek Şii, Sünni mezhebine bağlı Müslümanlar olsun bütün Türkler arasında bu anma törenleri mevcuttur.¹⁶⁵

4.3.8. Ağıt, Ağıt Yakma/ Sazlamağ, Sadlamağ ve Şivan Geleneği

Ölenin arkasından yas töreni yapmak, bu arada şiirler terennüm etmek eski çağlardan itibaren, hemen hemen bütün toplumlarda rastlanılan hususlardır.¹⁶⁶ Türkler arasında bu tür şiirlere eskiden "*Sagu*" günümüzde ise Türkiye Türkçesinde "*Ağıt*" olarak geçmektedir. Ağıtlar, insanlığın ortak

¹⁶⁴Şakir Sabır Zabıt, a.g.e., s.52.

¹⁶⁵ Mehmet Eröz, 1992, a.g.e., s.79.

¹⁶⁶ Doğan Kaya, 2004, a.g.e., s.261.

ıstırabının canlı bir şekilde ifade edildiği edebî metinler olarak kabul edilebilirler. Ağıtlar, ağlama, kısa ve kendiliğinden vücuda gelen ıstırap dolu feveran, şiirin ilk ve en eski şeklidir.¹⁶⁷

Türkler arasında ağıt yakma geleneği eski çağlardan günümüze kadar sürdürülen önemli bir gelenektir. Bu geleneğin içerisinde eskiden “sığıtçı”, günümüzde ise “ağıtçı” adı ile bilenen profesyonel ağıt söyleyicileri önemli bir yer tutmaktadırlar.

Türklerin tarih sahnesine çıkışlarından günümüze kadar, sırasıyla Hun, Göktürk, Uygur, Karahanlı, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı imparatorluğu dönemlerindeki yas geleneği; bu geleneğin içinde yer alan ağıt törenlerine¹⁶⁸ büyük bir önem göstermişlerdir. Ağıt Yakma geleneği bu eski Türk boyları arasında benzer biçimde mevcut olması, halk tarafından bu kadar benimsenmesi onun ne denli eskilere uzandığını göstermektedir. Bu yüzden bu geleneğin birçok inancımızda hâlâ izleri görülmektedir.¹⁶⁹

Türlere ait bulunabilen en eski ağıt örneği M.Ö.119 yılında Hunların Orodos’un kuzeyindeki topraklarını kaptırınca, büyük çölün kuzeyine çekilmeleri üzerine söylenmiştir. Çin kaynaklarında, bu ağıtın bir dördlüğü kaydedilmiştir:

Yen-çı dağınyı kaybettik

Kadınlarımızın güzelliğini elimizden aldılar

Sı-lan-şan yaylarını kaybettik

Hayvanlarımızı çoğaltacak vesaiti elimizden aldılar¹⁷⁰

Bununla birlikte günümüze kalan en eski sagu örneklerinden birisi de Göktürk dönemindeki Türk kahramanı Alp Er Tunga ardından söylenen ağıt/sagu parçasıdır.

¹⁶⁷İsmail Görkem,“Çukurova’da (Yukarıova) Yas Törenleri ve Ağıt Söyleme Geleneği”, **II. Uluslararası Karacaoğlan Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, Adana, Çukurova Ün. Yay., 1993, s.489.

¹⁶⁸İsmail Görkem, **Türk Edebiyatında Ağıtlar/ Çukurova Ağıtları Metin-İnceleme**, Ankara, Akçağ Yay., 2001, s.35-48.

¹⁶⁹ Ahmet Tacemen, **Halk Edebiyatı Verileri Zemininde Türk Kimliği II**, Niğde, Niğde Ün., Yay., 1998a, s.672.

¹⁷⁰ İsmail Görkem, **2001 a.g.e.**, s.35.

Alp Er Tunga Öldü mü?
Kötü dünya kaldı mı?
Felek öcünü aldı mı?
Şimdi yürek yırtılır

Beyler atlarını yordurmuş
Kaygı onları durdurmuş
Benizleri sararmış
Sanki yüzlerine safran sürülür¹⁷¹

Sagu/ağıt geleneği Anadolu âşık edebiyatında *Ağıt*, Divan edebiyatında *Mersiye* olarak devam etmektedir. Sagular: yağ/yog törenlerinde okunan ağıtlardır. Kopuz eşliğinde söylenen uzun sagularda; saygın bir kimsenin ölümünün toplumda yarattığı acının yanı sıra, adına ağıt yakılan kimse savaşta ölmüşse oç alma duygusu da işlenir. Sagucu, sagu söyleyen kişidir. Sagucu ölüm karşısındaki duygularını ya kendi ağzından söyler ya da ölenin ağzından nakleder.¹⁷²

Günümüzde Türk boyları arasında yaygın olarak icra edilen ağıt türüne; Altay Türkleri, *sıgıt*,¹⁷³ Azerbaycan Türkleri *ağı*,¹⁷⁴ Başkurt Türkleri *aärsiyä*, *aytiv*,¹⁷⁵ Gagavuz Türkleri *dizmek*,¹⁷⁶ Karaçay Malkar Türkleri *küy*,¹⁷⁷ Kazak Türkleri *joqtav*,¹⁷⁸ Kırım Türkleri *tagmag*,¹⁷⁹ Kırgız Türkleri *koşok*, *coktoo*,¹⁸⁰ Kumuk Türkleri *yas*, *vayah*, *şahalay*,¹⁸¹ Nogay Türkleri *bozlav*, *bozlag*,¹⁸² Tatar Türkleri *taqıma*, *märsiyä*,¹⁸³ Türkmenistan Türkleri *ağı*, *tavş*,

¹⁷¹ Şükrü Elçin, 1993, a.g.e.,s.297.

¹⁷² Erman Artun, 2004b, a.g.e., s.26.

¹⁷³ TDTEA, C.24, s.243.

¹⁷⁴ Gazanfer Paşayev, 1998, a.g.e., s.83.

¹⁷⁵ Doğan Kaya, 2004, a.g.e.,s.259.

¹⁷⁶ TDTEA, C.12, Ankara, KB. Yay., 1999, s.319.

¹⁷⁷ TDTEA, C.24, Ankara, KB. Yay., 2002, s.47.

¹⁷⁸ Abdülkadir İnan, 1998, a.g.e., C.1, s.52.

¹⁷⁹ İsmail Görkem, 2001 a.g.e., s.60.

¹⁸⁰ Naciye Yıldız, 2007, a.g.e., s.126 .

¹⁸¹ Türk Dünyası El Kitabı, C.4, Ankara, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yay., 3.baskı 1998; TDTEA, C.20, s.60.

¹⁸² TDTEA C.21, s.115.

¹⁸³ Doğan Kaya, 2004, a.g.e., s.259.

tavşa,¹⁸⁴ Özbek Türkleri *yığı*,¹⁸⁵ *yoqlav*,¹⁸⁶ Uygur Türkleri arasında *mersiyename*¹⁸⁷ denilmektedir.

Türkiye’de genellikle ağıt olarak kullanılan bu söz, bazı yörelerde farklı şekilde de kullanılabilir: *bayat* (Kars), *deme*, (Sivas), *deşet* (Adana), *deyiş* (Malatya), *deyişet* (Samsun), *dil* (Doğanşar- Sivas), *las* (Muş), *lavik* (Kırşehir), *ölgülü* (ölüm anlamında-Burdur), *sabu* (Muş), *sızlama* (Doğu Anadolu), *şin* (Elazığ), *şivan* (Diyarbakır), *yakım* (İçel, Isparta), *yas* (Antalya, Balıkesir, Burdur, Karaman, Muğla), Anadolu’da çeşitli ağızlarda *ağıt*, *ağut*, *avut* söylenişleri varsa da, bu, yaygın olan ağıt kullanımına hanel getirmez.¹⁸⁸

Ölünün arakasından duyulan acıyı, kederi, üzüntüyü; ölünün iyiliğini, meziyetini fiziksel tasvirini vb. dile getiren, arkasından ailesinin (annesinin, babasının, kardeşlerinin, eşinin, çocuğunun) feryatlarını anlatan manzum ve mensur sözlerden meydana gelen ağıt, Irak Türkmenleri arasında Kerkük ve civarı ile Diyale’de “*sazlamağ*”, Telafer ve Erbil’de “*sadlamağ*” ağıt yakan kadına da “*sazlıyan*”, “*sadlayan*”, “*sızlayan*” denilmektedir. Bununla birlikte Kerkük ve Erbil’de yaşayan Hıristiyan Türkmenler, ağıta “*sadlamağ*” veya “*madraş*” demektedirler.

Günümüzde ağıt söyleme/yakma geleneği Türk dünyası ve Anadolu’nun muhtelif yerlerinde¹⁸⁹ canlı bir şekilde icra edilmektedir.

Türk dünyasında ağıt yakma geleneğinin nasıl icra edildiğine bir göz atacak olursak;

Kuzey Kumuklarındaki “*Vayah*”, Güney Kumukları arasında “*Şahalay*” şöyle düzenlenir: genç veya hürmetli bir kişi ölse, bir kadın başına torba koyup yas/ağıt söyler, başka kadınlar da “*vöv*”, “*vöv*” diye haykırıp, dövünerek avluda dairevî bir şekilde dönerler. Bazen de ölen kişinin atını da

¹⁸⁴ İsmail Görkem, 2001 a.g.e., s.56.

¹⁸⁵ Fatma Açıık, a.g.m., s.146.

¹⁸⁶ TDTEA, C.20, s.121.

¹⁸⁷ Abdülkerim Rahman, 1996, a.g.e., s.117.

¹⁸⁸ Doğan Kaya, 2004, a.g.e., s.259.

¹⁸⁹ Anadolu’nun çeşitli bölgelerindeki icra edilen ağıt yakma, söyleme geleneği için bk. İsmail Görkem, 2001, a.g.e., s.18-25. Ayrıca konu ile ilgili olarak şu tezlere de bakılabilir: Erdoğan Altınkaynak, “*Pınarbaşı-Sarız-Tomarza Avşar Ağıtları*”, (Doktora tezi), Elazığ, Fırat Ün. Sos. Bil. Ens. 1997, s.374–606; Timur Yılmaz, “*Niğde Yöresi Ağıtları*”, (Yüksek lisans tezi), Niğde, Niğde Ün., Sos. Bil. Ens. 2002; s.73–183; Necati Şahin, “*Yozgat Ağıtları Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*”, (Yüksek lisans tezi), Kayseri, Erciyes Ün., Sos. Bil. Ens. 1995, s.53–227.

döndürürler.¹⁹⁰ Kırgız Türkleri arasında “*Koşoklar*” (ağıtlar) anne, kız kardeş gibi uzak yakın akraba kadınlar tarafından yaygın olarak söylenmekle birlikte, taziye için gelen uzak akraba kadınlar tarafından da söylenmektedir. Genellikle kırk gün boyunca “*Coktoo*” (koşok) söyleme geleneği yaygındır, ancak facialı veya toplu ölümlerle, genç yaşta ölenlerin arkasından daha uzun süre de söylenir.¹⁹¹ Özbek Türkleri arasında ölünün arkasından ağıt sadece kadınlar tarafından söylenilmekte, erkeklerin ağlayıp ağıt söylemeleri zayıflığın işareti olarak görülmekte ve hoş karşılanılmamaktadır.¹⁹² Dobruca Nogay Türklerinde ağıtları ölünün yakın akrabaları olan kadınlar söylerler. Bazı Nogay köylerinde, ağlayıcılığı meslek edinmiş “*Bozlavcı*”lar da görülmektedir. Ölenin yaşına ve cinsiyetine göre “ağlama formülleri” de farklılıklar göstermektedir.¹⁹³ Uygur Türkleri, ölen kişinin özelliklerine göre uygun koşmalar (mersiyenamer) söyleyen kadınlar cenazeye davet edilir. Bunlara “*Haziçi*”, “*yiğici*” derler. Halk arasında oldukça itibar gören haziçiler, mahallede ölü olduğu zaman cenaze evine davet edilir. Haziçiler bir eline baston alırlar, cenaze törenleri için özel olarak dikilen uzun ceketlerini ters çevirip giyerler ve ölen kişi için hazırladığı cenaze koşmalarını söylemeye başlarlar. Eğer ölen kişi mahallede itibarlı, halk içinde ulu bir kişiye veya kazayla ölen bir gençse bunlar için adanan koşmalar kırkıncı güne kadar söylenmektedir. Bu koşmalar genellikle destan şeklindedir.¹⁹⁴ Azerbaycan Türkleri arasında ölünün ardından “*Şiven*” merasimi yapılır. Merhumun nefesi çıkar çıkmaz onun yanındakiler ağlaşmaya, bayatı söylemeye başlarlar. Şivene kadın, erkek birlikte iştirak ederler. Şiven merhumun yaşı, ailedeki kentteki mevkii ile ilgili olarak ayrı ayrı karakterli olur. Kadınlar yüksek sesle ve özel ezgiyle ağlasalar da, erkekler çok nadir durumlarda sesli olarak ağlarlar. Şiven cenaze avludan çıkana kadar devam eder.¹⁹⁵

Hun Türklerinden itibaren ölü gömme ve yog törenlerine bağlı olarak ananesi günümüze kadar gelen ağıtlar, bir bakıma ölen için söylenmiş

¹⁹⁰ TDTEA, C.20, s.60.

¹⁹¹ Naciye Yıldız, 2007, a.g.e., s.127.

¹⁹² Fatma Açık, a.g.m., s.146.

¹⁹³ İsmail Görkem, 2001 a.g.e., s.56.

¹⁹⁴ Abulkerim Rahman, 1996, a.g.e., s.117.

¹⁹⁵ Kadir İbrahimoglu Kadirzade, a.g.e., s.87.

methiye demektir. Ancak zamanla cihanın faniliği, ömrünün kısalığı, ihanet, sadakatsizlik, gençliğin geçişi, feleğin sitemleri, ayrılık gibi hal, durum ve tasavvurlar ağıtın mana ve mahiyetini genişletmiş oldu.¹⁹⁶

Irak Türkmenleri arasında ağıtlar sadece kadınlar tarafından söylenir, erkekler ağıt söylemezler. Ancak peygamber efendimizin torunu Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in şehit olduğu Muharrem ayında, kırk gün boyunca Şii mezhebine bağlı Müslümanlar tarafından yapılan taziyelerde, Şii mezhebine mensup Türkmenler de katılır. Törende sine dövülür ve ağıt yakılır. Bununla birlikte Hz. Ali'nin şehit olduğu gün ve Şii mezhebi tarafından acılı ve kederli sayılan günlerde de aynı merasimler sırasında yine sine dövülür ve ağıtlar yakılır. Bu törenlerin dışında bölgede erkekler ağıt söylemezler.

Ağıtlar daha ölü yıkanıp evde bekletilirken söylenmeye başlanır. Kadınlar ölünün yıkanması esnasında daha önceden de söylendiği gibi acımasızca yüzlerini tırmalayıp döver, saçlarını yolar, sinelerini dövüp üzerindeki elbiseyi yırtar, başlarına çamur, toprak sürerler ve eyvah anlamına gelen ve ağıtların bir nakaratı sayılan *heyvaşşere* kavramı art arda kullanarak ağıtlar söylerler.

Ağıt, ölünün evden çıkarıldığı zaman çok trajik bir şekilde kadınlar tarafından *fizzahlarla* (bağırmlarla) söylenmektedir; kadınlar (özellikle ölünün annesi, karısı, kızları, kız kardeşleri) kapının eşiğine bazen mahalleye kadar cenazenin arkasından yürür ve dövünerek ağıtlar söylerler.

Kadınların taziye törenlerinde sazlamağ (ağıt) çok önemli bir yer tutmakla günümüzde bile taziye sazlamağsız olamaz; taziye törenin her aşmasında, ölünün 3., 7., 40, 52. gününde, yıldönümünde ve mezar ziyaretlerinde sazlamağlar söylenmektedir. Bu günlerin dışında, bölgede kadınlar, hastalık, felaket, duydukları keder, elem ve hüznün duyguları karşısında ağıt nitelikli şiirler söylerler.

Bölgede taziyelerde ölünün kadın akrabalarının arasında profesyonelce ağıt yakan birisi bulunmazsa; para karşılığında ağıt söyleyen bir kadın getirilir. Bazen de halkın tabiriyle "*ciğeri yanmış*" bir komşu kadın,

¹⁹⁶ Şükrü Elçin, 1993, a.g.e., s.290.

yani aziz bir ölüsü ölen bir kadın, yapılan taziyeye gelir, kendi acısını dile getirmek suretiyle hem kendi ölüsüne hem de taziyesi yapılan ölüye içi acı ve feryat dolu ağıtlar yakar. Ayrıca bölgede yaşlı ve hatta orta yaşlı kadınlar az çok sazlamağ metinleri bilmektedirler. Yani ölüsünün annesi, karısı her ne kadar acemi bir şekilde olsa da ölüsü için içinden geldiği gibi sazlar.

Taziyede sazlamağlar on, on beş dakika arayla devam eder. Taziyeye yeni gelen kadınlar, kapıdan girer girmez toplu olarak *heyvaşşere* nakaratı söyleyip kendileri döverler ve sazlamağa başlarlar. Ölü akrabaları kadınları ise ayağa kalkarak onları karşılayıp birlikte dövünürler. Taziyeye her yeni gelen kadın grubu aynı şeyi yapar ve ölüsünün kadın akrabaları da aynı şekilde onları karşılar. Bu pratiğin eskiden Şamanist Kırgız ve kazak Türkleri arasında benzer bir şekilde yapıldığını Abdülkadir İnan'dan öğrenmekteyiz.¹⁹⁷

Bununla beraber Türk dünyasının birçok yerinde olduğu gibi bölgede de para karşılığında sazlamağ sanatını meslek edinen “*sazlıyan*”, “*sızlayan*”, “*sadlayan*” kadınlar mevcuttur. Sazlıyan kadınlar ölü sahibinden aldıkları para karşılığında üç gün veya yedi gün üst üste, ölüsünün evinde ölüsünün akraba kadınları ve taziyede bulunan diğer kadınları da söylediği sazlamağlarla ağlatmaya ve coşturmaya çalışır. Sazlıyan kadın ve diğer kadınlar arasında karşılıklı olarak söylenen sazlamağlar genellikle şu şekilde geçmektedir:

Sazlıyan: (ölü erkek ise) sıtra zübun

Kadınlar: *heyvaşşere*

Sazlıyan: *altun baston*

Kadınlar: *heyvaşşere*

Sazlıyan: *nizam taraşı*

Kadınlar: *heyvaşşere*

Kız için sazlıyan kadın, kızın güzelliğinden, elbiselerinden, hışırlarından söz edip kadınlar da yine *heyvaşşere* söyleyerek karşılık verirler.¹⁹⁸

Sazlıyan kadın, kulaktan kulağa söylenerek öğrendiği yüzlerce hoyrat dörtlüklerinden sazlamağa yarayanları seçerek özel bir ezgiyle okur. Kabiliyetli sazlıyanlar, bazen yerine göre kendiliklerinden, uygun sazlamağ

¹⁹⁷ Abdülkadir İnan, 1998, C.1, a.g.e., s.121.

¹⁹⁸ Enver Yakupolu, a.g.e., s.78.

hoyratları düzerler.¹⁹⁹ Sazlıyan kadın sazlamağına başlamadan önce “*vay balam*” diye bir giriş yapar, bazen de mısraların sonuna “*ax babam oğlı- ax nenem oğlı*” gibi eklemeler yapar.²⁰⁰ Sazlıyan kadın, zamandan ve onun gadrinden şikâyet eden, mecazen sevgiliden, onun ayrılığından yahut ölenin durumuna göre hayatından ve sıkıntılarında, meziyet ve maharetlerinden, güzellik ve ahlakından bahseden muhtevalı sazlamağlar söyler.²⁰¹

Eskiden sazlıyan kadın, sazlamağ sırasında taziyeye, yasa gelen kadınlardan aldığı bağış karşılığında onların da ölülerinin meziyetlerini sayardı. Zaten zamanında onların da yaslarını idare ettiğinden hapsini önceden tanımaktadır. Ölüsünü tanımadığı bir kadın varsa, ön sıradaki kadınlardan birisi, onu kendisine tanıtır. Böylece sazlıyan, törene katılan hanımların ölülerini andıkça kendilerinden yaslık (para) alır.²⁰² Günümüzde ise sazlıyan yine taziyede bulunan diğer kadınların ölülerini hatırlatacak sazlamağlar söylese de ona para verme işi ortadan kalkmıştır.

Ölü gençse veya bir zulüm ya da bir kaza sonucunda hayatını kaybetmişse, “*şivan*” adı verilen tören yapılır. Bu tören şöyle icra edilir: sazlıyan kadın, küçük bir sandalyenin (günümüzde bir köşede oturur) üzerine çıkar ve sazlamağa başlar. Etrafında biriken kadınlar ise toplu halde bir daire teşkil ederler ve sazlamağın bir nevi nakaratı sayılan *heyvaşşere* diye birlikte yüksek sesle tempo tutarlar. Ayrı çiftler çiftler yani her defasında bir çift kadın sırayla sazlıyanın karşısına çıkıp, göğüslerini, yüzlerini döverler. Saçlarını yolup bileklerine sararlar. Bu arada kırmızı topraktan çamur (balçık) yoğurup başlarına sürerler. Bu çamur saçın fazlaca kopartılmasına engel olur. Sazlıyanın karşısına çıkan çift kadın, beş on dakika kendilerini ağır şekilde dövdükten sonra geriye çekilip yerlerini yüreği yanan iki ayrı kadına bırakırlar. Böylece tören, saatlerce sürüp devam eder.²⁰³ Şivan töreni yukarıda da belirtildiği gibi sadece genç yaşta ölenler için yapılır, yaşlılar için şivan yapılırsa, taziyeden çıkan kadınlar “*Disen çox genç idi, şivan ediller özüçi*,

¹⁹⁹ Ata Terzibaşı, 1980, a.g.e., s.61.

²⁰⁰ Cengiz Ketene, a.g.e., s.116.

²⁰¹ İbrahim Dakuki, a.g.e., s.139-140.

²⁰² Ata Terzibaşı, 1980, a.g.e., s.62.

²⁰³ Ata Terzibaşı, 1980, a.g.e., s.61-62; kaynak kişiler.

oğlının oğlu görüp işte, daha ne istiri.” (Sanki bir gençmiş de ona şivan yapıyorlar, daha ne istiyor ki torunu bile görmüştür) diye dedikodu şeklinde tenkit ederler. Şivan töreni bölgede günümüzde de canlı bir şekilde genç ve bir mağduriyet sonucunda öldürülenler için icra edilmektedir.

Bölgede çok eski yıllarda yapılan şivan törenlerinin nasıl icra edildiğine dair Abdulhakim Mustafa Rejioğlu bize şu bilgiler vermektedir:

Eskiden memlekette zengin, varlıklı veya bir ailenin büyüğü vefat etse, ölünün ailesi, akraba, dost, komşu ve bütün memleket halkı başlarına ve omuzlarına çamur sürer, yedi gün yedi gece çalınan ters davul zurna ahengine uyararak kendilerini döver, efendilerinin iyiliklerini, meziyetini söyleyerek şivan ederler. Bu yedi gün boyunca her sabah erken saatlerde yaptıkları büyükçe bir kuklaya efendilerinin hayattayken giydiği normal elbiseleri giydirir ve kuşanmış olduğu silahları da takılır. Kukla bu kılık kıyafetle efendilerinin hayattayken beğendiği atın üzerine yerleştirilir; hayvanın üzerine baştan aşağıya kadar siyah bir tül örtülür, kulakları arasıyla kuyruğu üzerine çamur sürülür. Böylece hayvanın önünde erkekler yine ters davul zurna sesine uyararak göğüslerini döverlerken, hayvanın arkasında kalabalık bir kadın grubu da kendilerini döverek şivan edip mezarlığa giderler. Mezarlıkta efendilerinin mezarı başında kadın erkek tam yoruluncaya kadar dövünerek ağlar sızlar. Şivan bittikten sonra geldikleri minval üzerine eve dönerlerdi.²⁰⁴

Memlekette ömrüne doymamış, genç yaşta biri ölse, yine ağıtlı törenlerle cenaze gömülürdü. Yedi gün yedi gece ters davul zurna çalınır, başlara ve omuzlara çamur sıvanır ve şivan edilirdi. Kukla yapıp hayvanın üzerine yerleştirilir ve yedi gün sabah erkenden üzerine kukla yerleştirilmiş hayvanla mezarlığa gidilirdi. Ama yine de zenginler için yapılan törenlere oranla sönük kalırdı. Onları gibi şatafatlı, debdebeli ve kalabalıklı olmazdı.²⁰⁵

Eskiden bölgede icra edilen şivan törenleri, Gök Tanrı inancına sahip Türkler tarafından ölü ardından yapılan özellikle at, saç yolma pratikleriyle

²⁰⁴ Abdulhakim Mustafa Rejioğlu, “Acılı Münasebetler”; **Kardaşlık**, Y.10 S.3, Temmuz 1970 s.26.

²⁰⁵ Abdulhakim Mustafa Rejioğlu, **a.g.m.**, s.27.

birçok açıdan benzerlik arz etmektedir. Gök Tanrıca Sibiryalı Türklerinin tamamında at bir erkeğin en yakın yoldaşdır. Destan kahramanları atlarıyla birlikte doğar, onunla birlikte ad alıp, yine onlarla birlikte anılırlar. Hatta hem destan kahramanları hem de sıradan insanlar öldükleri zaman, atlarını öldürmeleri de bu inancın gereğidir. Onların öteki dünyada beraber olacağına, sevgili atlarının efendilerine hizmet edeceğine inanırlar.²⁰⁶ Bölgede de eskiden yapılan törende, ata çok önem verildiğinden ona ölünün bir simgesi, yoldaşı ve timsali gözüyle bakıldığından siyah bir örtüyle örtülerek onun üzerinde kukla yerleştirip mezara kadar arkasından şivan yaparak takip etmişlerdir.

Bölgede yaşayan Hıristiyan Türkmenleri arasında Ata Terzibaşı'nın da belirttiği gibi yas merasimi, Müslümanlarınkine göre biraz hafifletilmiş olarak ölünün evinde aynı biçimde yapılmaktadır. Yas merasimlerine gerek gördükçe Müslüman sazlıyanları da çağırırlar. Kiliselerindeyse Şammaslar²⁰⁷ ölümler için Türkçe manzum mersiyeleri terennüm etmektedirler. Madraş adı verilen bu ağıtlar söylendiği şahıslara göre değişmektedir.²⁰⁸

Şimdi bölgede söylenen sazlaşmağ örneklerine bir göz atalım:

Erkek kardeş için söylenen sazlaşmalar

Burada ölüp bir cuvan

Gelsin cuvanı yuvan

Nece qebre qoyallar nece kefen tikeller

Barmağları tökilsin

Cuvan gözünü yuvan²⁰⁹

Ölünün dilinden anne, kızının söylediği sazlaşmağa karşı şöyle cevap verir:

Men ölürem bir cuvan

²⁰⁶ Fatma Özkan, **a.g.b.**, s.608.

²⁰⁷ Şammas, ücretsiz din adamı demektir. Özel buyruktayla tayin olur. "inilli şammas" adı verilen üst dereceliyse, kaşa/kâhin/papazın gıyabında onun bazı dini işlerini de yapar. Ata Terzibaşı, **1980, a.g.e.**, s.68.

²⁰⁸ Ata Terzibaşı, **1980, a.g.e.**, s.68.

²⁰⁹ İbrahim Dakuki, **a.g.e.**, s.140; Gazenfer Paşayev, **1998, a.g.e.**, s.85.

Gelsin cuvanı yuvan
 Yetim balası qalan
 Dögmesi hayrat olan, qınası barbat olan
 Barmağları tökilsin
 Cuvan gözünü yuvan²¹⁰

veya

Çirig qura bilmedim
 Qurıp düze bilmedim
 Ayrığ çox güçlüymüş
 Qarşı dura bilmedim²¹¹

Karının kocasına sazlamağı:

Dellalım hubu dellal
 Olsun nenev dili lal
 Dellal qıymetin bilmez
 Bu cerman qatlarivin
 Bu altun saativin
 O qıymetli defterivin
 Kes baxsın özöv al²¹²

Genç kızın annesine söylediğı sazlamağı:

Develer düzde qaldı
 Yuxu Tebriz'de qaldı
 Nenem baş aldı getti
 Balası bizde qaldı
 Düzülen yatağları
 Cahaz dolu boxçası, qıymetli elbisesi
 Terk etti bizde qaldı²¹³

²¹⁰ İbrahim Dakuki, a.g.e., s.140; Gazenfer Paşayev, 1998, a.g.e., s.86.

²¹¹ Gazenfer Paşayev, 1998, a.g.e., s.86.

²¹² İbrahim Dakuki, a.g.e., s.140.

²¹³ İbrahim Dakuki, a.g.e., s.140.

Vefat etmiş genç gelinin annesinin söylediği sazlamağ:

Gül üzüve
 Seperem gül üzüve
 Yalavarram qarıncaya
 O gözel gözlerive
 O uzun kiprigive
 O gözel qoç burnuva
 O qaytan dudağıva
 Uzun çınar boyuva
 Düşmesin gül üzüve²¹⁴

Vefat eden evlenmemiş olursa, onun dilinden annesi şu ağıtı söyler:

Öz nenem
 Qarnı dolı köz nenem
 El yığlar ğalet yığlar
 Qoy yığlasın öz nenem²¹⁵

Bu ağıtlarla birlikte bölgede hem yazılı hem de sözlü kaynaklardan tespit edilen diğer ağıt örneklerini²¹⁶ aşağıya alıyoruz:

1

Almayı
 Al ögü alma yanı
 Nece qebre qoyallar
 Muradını almayı (Benderoğlu; 1993:71)

2

Ağlı gördüm
 Sinesin dağlı gördüm
 Xazal olum tökülüm
 Verene bağlar kimin (Benderoğlu; 1993:71)

3

Aşına felek
 Didem yaşına felek
 Aqıbet quş qondırı
 Qebirim daşına felek (Terzibaşı;1980:114)

²¹⁴ İbrahim Dakuki, **a.g.e.**,s.141; Gazenfer Paşayev, **1998, a.g.e.**, s.87.

²¹⁵ Ata Terzibaşı, **1975, a.g.e.**, s.90.

²¹⁶Yazlı kaynaklardan alınan her ağıt metnin sonunda parantez içinde künyesi verilmiştir. Sonunda künyesi yazılmayan ağıtlar ise kendi tarafımızdan derlenmiştir.

4

Apardılar gülümü
 Eylediler zulumu
 Ne qoydılar şad olum
 Ne kestiler dilimi(TDTEA; C.6: 246)

5

Babam evi sağdadı
 Sağda döğü soldadı
 Çox axtarram bulmıram
 Bu dağılmış babam evi
 Bilmem haxsı qoldadı (Ketene;1990:117)

6

Baxçamız inci tutar
 İnci birinci tutar
 Yoldaşlarıv görendem
 Meni bir sancı tutar (Dakuki;1970:141)

7

Baxçamız heyva verdi
 Nar verdi heyva verdi
 Sen mennen itab etme
 Balanı yetim eden
 Genç 'ümrüvü kem eden
 Felekten itab ele
 Belaları o verdi (Paşayev;1998:87)

8

Baxçada barım qaldı
 Heyvayla narım qaldı
 Ey zalım ğaddar felek
 Men sene ne etmiştim
 Beşikte körpe balam
 Yataxta yarım qaldı (Paşayev;1998:87)

9

Bir günde
 Bir kölgede bir günde
 İllerdi bir dam yaptım
 Felek yıxtı bir günde

10

Bir bir yan
 Bir bir sele bir bir yan
 Senivden geçen 'ümri
 Sal yadıva bir bir yan

11

Bu dağda meni
 Qoyma bu dağda meni
 Özüv baş aldıv gettiv
 Qoydıv bu dağda meni

12

Bu dağlar ulu dağlar
Etrafı sulu dağlar
Men öz derdimi desem
Ay güneş bulut ağlar

13

Bu dağlar uce dağlar
Başını duman bağlar
Men bir derde düşmüşem
Halımı gören ağlar

14

Bu xeber ne xeberdi Nenem qızı
Cümle canım qabardı
Valla qabardı
Bir yanım sancı aparıp
Bir yanım doxtor aparıp
Bir yanım bixeberdi
Havar müsülmanlar (Terzibaşı;1980:64)

15

Burda yarın sesi var
Qere girip yası var
Gedin felek yanına
Baxın bizde nesi var

16

Çağırdım sen gel sen gel
Bağrıma saldıv çengel
Aqıbet men ölrsem
Qebrim üste he sen gel (Terzibaşı;1980:114)

17

Çağırdım esmer esmer
Ağ cigerim qan besler
Odu men qoydım gettim
Balam seni kim besler

18

Çölde biter qabağlar
Atıptı pür budağlar
Nece yerde yatırı
Al pembe gül yanağlar (Ketene;1990:119)

19

Ehemed'ivem çoxtan men
Oxlanmışam oxtan men
Topraxçın beyyük ettim
Qere günnen yoxtan men (TDTEA; C.6:246)

20

'Ezyemi gög ederem
Arxasın ög ederem
Bir de geriye dönsev

Evimde beg ederem (TDTEA; C.6:246)

21

Dad felek
Dad felek bidad felek
İçirtiv şerbetivden
Sen de bir dad felek

22

Dad edim
Neynen gevlim şad edim
Qurlısın haq divanı
Yexem yırtım dad edim(TDTEA; C.6:246)

23

Dağı dağdan
Sel açar dağı dağdan
Felege neynemişem
Kesmiri dağı dağdan

24

Dağlara düştü yolum
Yar çekme çıxar qolum
Kesildi gelib giden
Men seni kimden sorum (Dakuki;1970:141)

25

Dağlar başı himedi
Şadlığ gülmağ nemdedi
Urum (Rum) askeri kimin
Derdim köme kömedi (Ketene;1990:117)

26

Derdim açsam dağ yanar
Fıtıl işler yağ yanar
Derdim bele güçlüdü
Qora tutmuş bağ yanar (Ketene;1990:119)

27

Felegin bir günü var
Sinemde düğünü var
Duşmana verdi fırsat
Bizde de bir günü var (TDTEA; C.6:246)

28

Felegin qehri mene
Hiç yoxtı rehmi mene
Elinde qanlı şerbet
İçirtti zehri mene (TDTEA; C.6:247)

29

Felek sen ne feleksen
Ettiv meni helek sen
Aldıv gül üzlü yarım
Daha neme gereksen

30

Felek çaldı başıma
 Qan axıttı qaşım
 Yarı dost yarı düşman
 Yığladılar başıma (Benderoğlu; 1993:77)

31

Ge gideğ baş bulağa
 Suyu sarxoş bulağa
 Sen sele men dinliyim
 Tökeğein yaş bulağa (TDTEA; C.6:247)

32

Geceler gündüz kimin
 Mum yanar yulduz kimin
 Nanca yeri görendem
 Men erirem duz kimin (Ketene;1990:118)

33

Gettiler yurd qoydular
 Yarama murd qoydular
 Eski yaram üstüne
 Yengi barud qoydular (TDTEA; C.6:247)

34

Geçtim Xassa çayını
 Turçı qurıp yayını
 Turçı gözü kör ossın
 Kestiv miskin payını (Ketene;1990:117)

35

Gidesen o da balası dağılmış (babam yanına)
 Qısağı duxanası mezat olmuş (babam yanına)
 Ax babam olğı ax nenem olğı
 Mennen çox selam apar (Ketene;1990:117)

36

Hara gedim
 Haram var hara gedim
 Yoxtu bir babam evi
 Baş örtüm ora gedim
 Canım bele yanıptı
 İstirem çöle gedim (TDTEA; C.6:247)

37

Musallanın çimdaşı
 Yandı üregim başı
 Bir yoldaşv görendem
 Tökerem gözüm yaş (Terzibaşı;1975:90-91)

38

Musalla çöl olaydı
 Etrafı göl olaydı
 Mennen seniv aravda
 Bir ince yol olaydı (Terzibaşı;1975:90)

39

Musalla çöl olaydı
 Etrafı göl olaydı
 “bir daha geri dönsev, ‘ümrümi tezelerdiv”
 Mennen seniv aravda
 Bir ince yol olaydı (Dakuki;1970:141)

40

Musallanın düzleri
 Sel basıptı bizleri
 Boynıma keşkül salım
 Hardan yığım sizleri (Terzibaşı;1980:114)

41

Kim tuttı
 Kim yaxadı kim tuttı
 Burda bir ğerip öldü
 Bilmem yası kim tuttı

42

Qaldırın ağ yalanı
 Gözüm görsün geleni
 Görüm nece gömerler
 Bele mağdur olanı

43

Qanşarda putxana var
 Le’ili yutxana var
 Gidersev ışığ apar
 Orda zülumetxane var (Paşayev;1998:86)

44

Qahve yükü ferde men
 Nece düştüm derde men
 Açılmış gülüydüm
 Nece yattım yerde men (Ketene;1990:118)

45

Qan atım
 Qan qilincim qan atım
 İstedim adım atım
 Felek qırdı qanatım(TDTEA; C.6:247)

46

Qazan ağlar
 Od yanar qazan ağlar
 Burda bir ğerib ölüb
 Türbesi qazan ağlar

47

Nar ağacı buruldu
 Dibinde su duruldu
 Seniv tekin bir aslan
 Türebelden vurıldı

48

Ne çaram var
 Bir tikilmez yaram var
 Bunu xudam yazıptı
 Çekmesem ne çaram var (TDTEA; C.6:247)

49

Ne çaram var
 Ne sağlamaz yaram var
 Can alan canım alı
 Can vermem ne çaram var
 Yapıldı qayyesiz hamam
 Yexenmem ne çaram var
 Biçildi yexesiz köyneğ
 Girmesem ne çaram var
 Geldi bir boyınsız at
 Minmesem ne çaram var
 Yapıldı direksiz dam
 Yatmasam ne çaram var
 Tez yuvın tez qaldırın
 Meyterim terse çaldırın
 Dost görse heyyif sınar
 Duşman görse şad olı
 Zilfivi kemend eyle
 Endir haqqıma meni
 Yazmavı kefen eyle
 İncitmesin yer meni
 Qurıldı haq divanı
 Elim boş üzüm qere
 Getmesem ne çaram var (Terzibaşı;1980:115-116)

50

Neme gerek
 Neyim var neme gerek
 Dünyada Hesên Hüseyin
 Axrette iman gerek (Terzibaşı;1980:114-115)

51

Odı düştü saz qamışa
 Su neynesin yanmışa
 Allah sabırlıq versin
 Evinnen ayrılmışa

52

Örtmesin
 Gözel qız üz örtmesin
 Qızlar mezarım qazsın
 Açuğ qoysın örtmesin

53

Paslan qilincim paslan
 Sehebiv ölip yaslan
 Bir de hiç ele geçmez
 Seniv kimin bir aslan (Terzibaşı;1975:91)

54

Vay demeğxten
 Vay geldi vay demeğxten
 Qoy çıxsın dertli canım
 Qurtılsın vay demeğxten

55

Vay derdim
 Vay dermanım vay derdim
 El vay ekti gül derdi
 Men gül ektim vay derdim

56

Veren sen
 Allah sensen veren sen
 Gâh evler bezedirsen
 Gâh edisen veren sen (Paşayev;1998:85)

57

Yaralılar
 Dertliler yaralılar
 Tebibi burda buldum
 Yığışsın yarlılar
 Vay nenem qızı babam qızı
 Üregi yananlar
 Babası nenesi qızı ölenler
 Gelin bacısı ölenler
 Evi dağılanlar
 Böyük qazanı küçük olanlar
 Hambalı geri dönenler
 Ay havar ölüm elinnen (Terzibaşı;1980:63-114)

58

Yarı qaldı
 Yemedi yarı qaldı
 Çox gençler yarsız getti
 Gözyaşlı yarı qaldı(TDTEA; C.6:249)

59

Yazılan geli
 Bahar yazılan geli
 Ne ağlısan gözlerim
 Ne titrisen dizlerim
 Başa yazılan geli (TDTEA; C.6:249)

60

Yexesin
 Al meyvin ye xesin
 Ölsəm selevin yara
 Parçalasın yexesin
 Yexesi parçalanmış
 Gelsin meni yexesin

61

Yer yedi
 Asman sekiz yer yedi
 Neçe bin qahraman
 Felek büktü yer yedi (TDTEA; C.6:249)

62

Yığlaram yağış kimin
 Titrerem qamış kimin
 Özöv qaçtım qurtulduv
 Qaldım diş görmüş kimin (Ketene;1990:118)

63

Yola gettim yolım yox (Nenem Oğlu)
 Elim çolax qolım yox
 Seniv canuğun ossın
 Bir geceliğ yerim yox (Babam oğlu)
 Bir axtarıp tapanım yox
 Sorıp sual edenim yox (Ketene;1990:116)

Kerkük'te yaşamakta olan Hıristiyan Türkmenlerinin “*sadlamağ*”, “*madraş*” örnekleri, söylendiği ölünün cinsine ve toplumsal mevkiine göre değişmektedir. Yazılı kaynaklardan tespit edilen madraş örneklerinin bir kısmını aşağıya alıyoruz:

1. Erkekler için söylenen madraşlar

Necatim sensen rebbim
 Ğafir af eyle meni
 Eşittix ya qardaşlar
 Gözden aqıttıx yaşlar
 Ölüm ki başlar ecel yaqlaşır
 Qalmaz qavim qardaşlar
 Rebbim af eyle meni
 Mevt melekini gördüm
 Onda çox hasretlendim
 Eşitmeden qaldım haq mevti bildim
 Dünyadan umut kestim
 Rebbim af eyle meni
 Dahi qalmadı çaram
 Çün yolciyam giderem

Haqqa yalvarram ğufran dilerem
 Çağır yanıva varıram
 Rebbim af eyle meni²¹⁷

2. Erkek için söylenen genel madraşlar

Âlem heyuladır, devleti heyula
 Zevki boşadır, ziyneti heyuladır
 Geldim âleme ziynetin sevdim
 Döndüm işime çox fikir eyledim
 Ğemler ve vehme kösküme aldım
 Gelmez fikrime ki nerde qaldım
 Qalbime doldı aldı meni ğem
 Hiç bıraqmadı bir vaqıt ve bir dem
 Gevlim söyledi ey eqqıl adam
 Ğiryetlen dedi boş qalma bir dem
 Alıştım sanat mal peydahladım
 Nahak ve hile çoxlar eyledim
 Bu âlem gibi hiç yox söyledim
 Mevt ü şeriat yâd eyledim²¹⁸

3. Gençler için söylenen madraş

Ya ilahî errahman rahim errahman
 Af eyle bu abdıvı ya rebbim aman
 Gençliğ 'ümründe oldu kendine ferman
 Hayatının defteri bu götürdün yek car
 Hakken senin emrine olmaz hiçbir çar
 Ya can çün halin budır qax rebbe yalvar
 Emanetin sene Betül eyleme zelül
 Çün dünyadan doymadı olmasın melül
 Haq divan qurılında ol bize delil
 Nimetini bağış eyle ya rabel celil²¹⁹

4. Kadınlar için söylenen madraş

Mecitli menberde ey gök sultanı
 Göreğ cariyevi ve mümin canı
 Kıddislerin (papazların) bölükleriyle
 Harislerin esnaflarıyla
 Qat şu cariyevi melaikeleriyle
 Vahime görmesin şerife öle
 Sara Xatun'a sen refiq eyle

²¹⁷ Şakir Sabır Zabıt, a.g.e., s.60.

²¹⁸ Şakir Sabır Zabıt, a.g.e., s.60-61.

²¹⁹ Şakir Sabır Zabıt, a.g.e., s.61-62.

Pay ver kendine afif Rifqe eyle
 Hına Elyaşu'a sen yoldaş eyle
 Şerif gününde suçın bağış eyle²²⁰

5. Genç kızlar için söylenilen madraş

Ya rab errahman ki haqtır farzın
 Af et ya hannan şu bakire qızı
 Âlemden çıxtı hayal-i mestur
 Qısmeti qaxtı vermedi sabır
 Senden emir çıxtı vermedi destur
 Mevti qabul etti meskeni qebir
 Gençliğ 'ümründe oldu ferman
 Qalmasıñ zindanda bir müddet zaman
 Her vaxıt her günde eyledi figan
 Rebbim qarşıda olmasın pişman
 Sara Xatun'a sen yoldaş eyle
 Rifka geline sen yoldaş eyle²²¹

6. Zenginler için umumi madraş

Qaç âlemden kaç malından yorğınlıxtır
 Şeri-i gözet habib qardaş ölüm haqtır
 Gelin mene bax bu âlemde çox yoruldım
 Ecel geldi hep maldan soygun qaldım
 Boştır âlem boş yorulır çox adamlar
 Günah yığar şu âlemde tamahkâr
 Ölüm vaxtı hiç qalmaz illa ef'al
 Oriç namaz xaşi tobe ne ki çox mal
 Mezbehlerde rica eylevin siz günahlar
 Ki af olunsın mathardaki olan canlar
 Ricam sene Azra Meryem daim Betül
 Haq ögünde qalmıyalım hayran ü zelül
 Habib oğlın hayqırmasın meni bu gün
 Aflığ senden Meryem Betül olsun her gün²²²

7. Umumî Madraş

Süphan olsun rebbim sene rahimsin
 Emir eyledin fevr oldım sen qedimsen
 Ne bağırsız ne sazlısız cemaat
 Cümlemizin yolu budır axır aqıbet
 Of ölümden ax ölümden ne acıdır
 Düşman şeytan qarşım almış diş qıçtırır

²²⁰ Şakir Sabır Zabit, a.g.e., s.62.

²²¹ Şakir Sabır Zabit, a.g.e., s.62.

²²² Şakir Sabır Zabit, a.g.e., s.63.

Ölüm qorxmaz ne babadan ne anadan
Hüküm eyler hem ayırır cismini candan
Üz çevirmez ne faqirden ne hazinden
Rüşvet almaz ne zenginden ne miskinden
Mevt ezdirir çox çetindir ifrat acı
Hayrretmez ölüm vaqtı qardaş bacı
Bir Allah'tan emir oldu ey qardaş
Gerek qalsın köskü üzere ağır daş²²³

²²³ Şakir Sabır Zabıt, **a.g.e.**, s.63-64.

BEŞİNCİ BÖLÜM ÇEŞİTLİ KONULARLA İGİLİ HALK İNANÇLARI

5.1. Yağmur Duası

Mevsimplere ve hava durumlarına göre sayısız dualar, yakın zamanlarda yaratılmış değil, genel olarak dünyanın çok daha eski zamanlarından kalmadır. Uygarlıkta ne kadar ileri gidilmiş ise de kişilerin ortaya attıkları takvim gelenekleri, dinî âdetleri günümüze kadar sürdürülmüş ve daha da sürdürülmektedir. Bunların arasında bizi bu konuda en çok ilgilendiren yağmur duasıdır.¹

İlkellerden başlayarak hemen bütün insanlık tarihinde yağmurun taşıdığı önem büyüktür. Gökten inen bereket sayesinde insanların daha çok mutlu olacaklarının bilinmesi, yağmura ve diğer gökyüzü olaylarına kutsal bir görüntü verilmesine yol açmıştır. Özellikle İslamiyet'in kabulünden önce ve sonra Türklerin yaşadıkları bölgelerde de bunun için çeşitli törenlerin yapılması, hatta komşu milletlerin kültürlerinden etkilenme veya onları etkileme dolayısıyla birçok varyantın oluşması, yağmur duasının ve bununla ilgili törenlerin ne kadar geniş bir alana yayıldığını kolaylıkla ortaya koymaktadır.²

Orta Asya ve Sibiry'a'dan Anadolu yaylasına, köy ve kasaba gibi yerleşme alanlarına taşınan yağmur duası inancı varlığını göçebe ve yerleşik Türk hayatında korumaktadır.³ Her kavimde olduğu gibi Türklerde de yağmur, bulut ve yıldırımlar ile gök gürlemeleri, birbirinden kolaylıkla ayrılmayan tabiat hadiseleridir. Yağmur sözü, en eski Türkçe metinlerinden itibaren görülen ve bu anlayışı karşılayan tek sözdür.⁴

Eski Türkler yağmurları da "*katı yağmur*" deyişi ile açık bir şekilde diğerlerinden ayırarak adlandırmışlardı. Çok eski çağlardan beri yağmurun

¹ Tacida Hafız, Kosova'da Yağmur Duaları, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV. Cilt, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, Ankara, Gazi Ün., Yayın Yüksekokulu Basımevi, 1982, s.243.

² Nevzat Gözaydın, "Dağıstan, İran ve Türkiye'de Yağmur Duasındaki Bazı Ortak Motifler Üzerine", **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV. Cilt, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1987, s.165.

³ Yaşar Kalafat, **1998a, a.g.e.**, s.168.

⁴ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş II**, Ankara, KB. Yay., 2000, s.464.

dinmesine “*tındı, tınmak*” sözlerini de kullanırlardı. Mesela yağmur tındı, yağmur dindi demektir.⁵

Türk kavimlerinde çok eski devirlerden beri yaygın bir inanca göre, büyük Türk Tanrısı Türklerin cediti âlasına “*yada*” veyahut “*cada, yat*” denilen bir sihirli taş armağan etmiştir ki bununla istediği zaman yağmur, kar, dolu yağdırır, fırtına çıkarırdı. Bu taş her devirde Türk kamlarının ve büyük Türk komutanlarının ellerinde bulunmuştur. Şamanistlere göre, zamanımızda da büyük kamların ve yadacıların ellerinde bulunmaktadır.⁶

Kaşgarlı Mahmut yağmur taşını *yat* tesmiye ederek şöyle izah etmektedir: “*Bir türlü kâhinliktir. Belli başlı taşlarla yapılır. Böylelikle yağmur ve kar yağdırılır; rüzgâr estirilir. Bu Türkler arasında tanınmış bir şeydir. Ben bunu Yağma ülkelerinde gözümle gördüm. Orada bir yangın olmuştu; mevsim yazdı. Bu suretle kar yağdırıldı. Ulu Tanrının izniyle yangın söndürüldü*”.⁷

Şamanist Yakut Türkleri “*yada*” taşına “*sata*” derler. Bu taş Yakutlara göre, at, inek, ayı, kurt gibi hayvanların içinde bulunur. En kuvvetli sata taşı kurdun karnından çıkarılan taştır. “*sata taşı*” ile Şamanlar yağmur, yazın kar yağdırabilirler; müthiş fırtına estirirler. Sata taşı canlı bir cisimdir. İnsan hafızasına benzer. Yüzü, gözü, kulağı, ağzı çok açık görülür. Kadın veya bir yabancıya eli veya gözü dokunursa ölür, kuvvetini kaybeder. Canlı “*sata*”yı ele alıp yukarı kaldırırsa derhal soğuk rüzgâr eser, yağmur veya kar yağar. Elinde bu taşı bulunan adam uzak yola çıkar, atının yelesi veya kuyruğu altına bunu bağlarsa at terlemez, daima esen serin rüzgâr altında rahat rahat seyahat eder.⁸

Yağmur taşı yumuşak ve büyük bir kuş yumurtası büyüklüğünde olup üç türdür, diyen Faruk Sümer, kimilerinin, taşın Çin’in doğu sınırlarındaki madenlerde olduğu, kimilerinin taşın Çin serhaddindeki sürhab adlı kırmızı kanatlı bir su kuşunun mahsulü olduğunu söylediğini ve nasıl kullanılacağı hususunda anlaşmazlık olduğunu, kimilerinin de “aşağıya akan bir suyun

⁵ Bahaeddin Ögel, 2000, a.g.e., s.465.

⁶ Abdülkadir İnan, 2006, a.g.e., 160.

⁷ Abdülkadir İnan, 2006, a.g.e., 162.

⁸ Abdülkadir İnan, 2006, a.g.e., 163.

içine atılır” dediklerini, birçoklarının bunun kullanma sırrına, metoduna yalnız Türklerin vakıf olduğu ve kimseye de öğretmediğini söylediği anlatılmaktadır.⁹

Türkler İslamiyet’i kabul ettikten sonra Şamanlığın birçok pratik ve uygulamasını İslamî bir kılığa büründürerek devam ettirmişlerdir. Günümüzde başta Anadolu sahasında yaşayan Türkler olmak üzere, diğer Müslüman Türk toplulukları arasında da yağmur yağdırmak için yapılan yağmur duası törenlerinde çakıl taşı toplayıp, üzerinde Kuran-ı Kerim’den belli ayetler okuyup üfleyerek suya atılması âdeti, eski Türklerin *yada* taşı ile olan inançlarının bir uzantısı gibi görülmektedir.

Türk insanı için yağmur oldukça önemlidir. Yağmur bolluktur, berekettir, hayattır, yaşamaktır, var olmaktır. Onun için yağmurun yağmaması felakettir ve önlemek için Tanrı’ya farklı şekillerde dualar edilir, niyazlarda bulunulur.¹⁰

İslamî renge bürünmüş yağmur duasının temeli Kuran-ı Kerim’e değil, hadislere dayanır. Bütün Müslüman ülkelerinde ortak özellikler vardır; ancak törenin şeklini, yağmur duasının yapıldığı ülkenin yapısı belirler. Bunlara yerel âdetler de katılınca her yörede farklılıkların görülmesi doğaldır.¹¹ Nitekim Türkiye’de de özde aynı olmakla birlikte bölgeler arasında hatta aynı şehir sınırları içerisinde yağmur yağdırma törenlerinin değişik şekillerde uygulandığı görülmektedir.¹²

Yağmur duasının hangi durumlarda ve nasıl yapılması gerektiği konusu hadislerde açıkça belirtilmiştir. Buna göre sabahleyin yerleşim alanlarının dışında iki rekâtlik namaz kılınır. Bu namaza katılanlar, sade kıyafetler giyer. Namazdan sonra iki hutbe okunur, cübbeler ters çevrilir ve yağmur duası edilir. “*Istiska*” adı verilen söz konusu yağmur duasının diğer aşamalarında okunmuş taşlar suya atılır; büyük küçük herkesin katıldığı kalabalık bir toplulukla yerleşim biriminin dışında yüksek bir yerde ya da bir

⁹ Hikmet Tanyu, 2007, a.g.e., s.71.

¹⁰ Esmâ Şimşek, “Anadolu’da Yağmur Duasına Bağlı Oynanan Bir Oyun: “Çömçeli gelin”, **MF**, Y.15, S.6, Kış 2003, s.78–87.

¹¹ İlhan Başgöz, “Çömçe Gelin; Bir Anadolu Yağmur Töreninin Kökeni ve Dağılımı Üzerine Bir Araştırma” **Folklor Yazıları**, İstanbul, Adam Yay., 1986, s.13.

¹² Nilgün Çıblak, “İçel’de Yağmur Yağdırma Geleneği”, **Folklor/Edebiyat** Cilt.VIII., S. XXXI, s.93-103.

ziyarete dua edilir. Dua sırasında elbiseler ters giyilir; eller, parmaklar yere doğru çevrili olarak tutulur. Daha sonra topluca yemek yenilir ve fakirlere hayır aşı dağıtılır. Bu törene hayvanların ve bebeklerin de katıldığı; burada kuzuların analarından ayrılarak melettirildiği, bebeklerin de ağılatıldığı görülmektedir.¹³

Irak Türkmenleri arasında *yağmur* sözcüğü yerine yaygın olarak *yağış* sözcüğü kullanılmaktadır. Diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Irak Türkmenleri arasında da yağışa çok önem verilmekte, bolluğu hayra, berekete; yokluğu ve azlığı ise felakete, kıtlığa ve kuraklığa bir işaret olarak görülmektedir.

Bölgede yağışın/yağmurun birkaç çeşidi vardır; “*ilkbahar yağmuru*”, “*çişe*”, “*sis*”, “*pele*”, “*çileme*”, “*qoca berkü*”, “*qarı muncuğu*”, “*at quyriği*”, “*nemnem*” vb.dir.¹⁴ Sayılan bu yağmur çeşitlerinden pele, yavaş yavaş yağar ve toprağın canına işler. Güzel bir pele yağarsa yüzler güler, ekmek ucuzlar ve bereketli bir yılın öncüsü sayılır.¹⁵

Günümüze kadar bölgede yapılan yağmur duası törenleri ile ilgili en önemli çalışmanın Ata Terzibaşı¹⁶ tarafından yapıldığı söylenebilir. Burada adı geçen çalışma, konu ile ilgili hazırlanan diğer çalışmalar ve saha çalışmasından derlenen malzemedен yola çıkarak Irak Türkmenleri arasında yağmur duası törenleri dört başlık altında incelenecektir ve sonrasında Irak Türkmen halk edebiyatının şah damarını teşkil eden hoyratlarda yağış sözcüğü ele alınacaktır.

1. Büyükler tarafından yapılan dinî törenler
2. Çocuklar tarafından yapılan geleneksel törenler
3. Diğer Törenler
4. Yağmurun dinmesi için yapılan törenler

¹³Pertev Naili Boratav, “İstiska Maddesi.”, **İslâm Ansiklopedisi**, C.5/2, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1993, s.1221–1222; Nilgün Çıblak, **a.g.m.** s.95.

¹⁴ Gazanfer Paşayev, **1998, a.g.e.**, s.71.

¹⁵ Nermin Neftçi, **a.g.e.**, s.28; Gazanfer Paşayev, **1998, a.g.e.**, s.71.

¹⁶Ata Terzibaşı, “Irak Türkmenleri Arasında Yağmur Duası Törenleri ve Sosyolojik Değeri”, **I.Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Cilt IV**, Ankara, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yay., 1976, s.305–314.

1. Büyükler tarafından yapılan dinî törenler:

Bölgede yağmur gecikirse, geçmişte yaşanan kıtlık yıllarını hatırlanır. Ekip biçme ile ilgisi olmayanlar bile yağıştan, ekinden dem vurur. Topraktan ağaçlara, kuşlara, insanlara kadar her şeyde ve bütün yaratıklarda, yağış için bir bekleyiş, bir sızlanma olur. Gökten inen her bulut parçası bütün yalvaran bakışları üstüne toplar. Kimi zaman koyu bulutlar, günlerce göklerde konaklar da yağmur yağmaz. Göklerde parlayan ışık, yüreklerde doğan umut söner. *Yok, yok bu yıl da bildir (geçen sene) kimin, ekin olmaz, perişan olu feqir, fuqara*, diye umutsuzluk çöker memleketin üstüne.¹⁷

Yağmur duasına bütün memleket halkı katılır. Halk, üç gün oruç tutar. Üçüncü gün bütün memleketin çarşıları kapanır. Memleket halkı, önlerinde müftü, hatip, molla ve diğer din adamları, daha önlerinde de tef çalanlarla bayrak taşıyanlar, bunların önünde de medrese çömezleri tekbir ve salâvatlar getirip dualar, ayetler okuya okuya büyük bir kfile halinde şehrin dışına çıkar ve bir çayın, arkın, suyun kenarında oturur. Kurbanlar kesilir, büyük kazanlarda yağmur aşısı yapılır. Dua merasiminde iki rekât namaz kılınır. İmam vazifesi gören müftü, molla vb. cübbesini ters giyer. Namazdan sonra imam yağmurun yağması için Allah'a dua eder, cemaat ise hep bir ağızdan "Âmin" der. Halk orucunu yapılan yağış aşısıyla açar. Törene katılan herkes 100 çakıl taşı toplayıp her taşın üzerine

“وهو الذي ينزل الغيث من بعد ما قنطوا وينشر رحمته وهو الولي الحميد“

ayetini okur ve üfleyerek suya atar. Yağmur duası esnasında suya çakıl taşının atılması sadece bölgede değil, başta Anadolu olmak üzere birçok Türk topluluğu arasında uygulanan bir pratiktir. Çorum'un Kiranlık Köyü'nde yağmur duası yapılırken uygulanan ritüellerin birisi de taş toplamaktır. 100 adet taş toplanır ve her bir taşa sureler (3 ihlâs-1 Fatiha) okunarak torbada toplanır. Toplanan bu taşlar ise o köyde veya yakın bir yerde akan bir su akıntısına gömülür. Taşların suya gömülme amacı yağmurun yağmasına çağrışım yapmak içindir.¹⁸ Türk yağmur duası törenlerinde suya taş atma

¹⁷ Nermin Neftçi, a.g.e., s.28.

¹⁸ M. Öcal Oğuz-Tuğçe Işıkhân, **2005 Yılında Çorum'da Yaşayan Geleneksel Kutlamalar**, Ankara, Hitit Ün. Fen Edebiyat Fak., Türk Halk Bilimi Topluluğu Yay., 2006, s.48.

pratiğiyle Sibiryaya ve Türkistan Türklerinin yağmur taşı arasında bir bağ vardır. Çin ve Arap kaynaklarında yada taşı ile ilgili birçok bilgi bulunabilir.¹⁹

Bölgede tören bittikten sonra herkes kendi evine döner. Dua esnasında veya sonunda müftü, hatip veya din adamlarından hangisi olursa olsun gafil olunarak suya atılır.²⁰ Bu esnada çocuklar, bir atın veya bir eşeğin kafa iskeletini bulup yakarlar.²¹

Ata Terzibaşı'nın Ali Telaferli'den naklettiğine göre, Telafer'de yağmur duası geleneği şöyle yapılırdı: *Telafer'in kırk kilometre kadar kuzey batsına düşen "Şıx Nevrü" yatırının önünde toplanan halk, kestikleri koyunun kanını, taştan yontulmuş bir hayvan veya dibeğin içine akıtırlar. Bunu yağacak olan yağmurun temizleyeceğini düşünürler.* Adı geçen yatır hakkında söylenen şu manzum parçalar, bu töreni canlandırmaktadır.

Şıx Nevrü'ye gidenler
Şatravannan (yılanmaktan) dönenler
Şıx Nevrü haq elçisi
Muqaddastır türbesi
Yeşil qamış çevresi
Etrafında dibek var

Şıx Nevrü yağış qanı
Karaç üsti mekânı
Qoç qoyındır qurbanı
Qanını yağmur yexer²²

Bu törenlere sadece erkekler katılır, kadınların katılması uygun görülmez. Bu durum da bizi mit dönemine kadar götürmekte ve bize şunu hatırlatmaktadır;²³ eskiden pek çok kabiledede kadınların ve çocukların önünde

¹⁹ Pertev Naili Boratav, 1993, a.g.e., s.1222-1223.

²⁰ Şakir Sabır Zabıt, a.g.e., s.113; Abdülhakim Mustafa Rejioğlu, "Yurt Özlemi III/Yağmur Duası", **Kardaşlık**, Y.10, S.3, Temmuz 1970, s.27; Ata Terzibaşı, 1976, a.g.b., s.6; kaynak kişiler

²¹ Şakir Sabır Zabıt, a.g.e., s.113; Ata Terzibaşı, 1976, a.g.b.

²² Ali Telaferli, "Telafer'de Yağmur Duası", **Et turas uş şabi** dergisi, Y.4, S.8, 1973 Bağdat, Akt. Ata Terzibaşı a.g.b., s.307.

²³ Necdet Yaşar Bayatlı, "Irak Türkmen Folklorunda Köse Geldi (Çemçele Kız) Oyunu ve Yağmur Duası Törenleri", **Edebiyat Otağı**, Y.2 S.21, Haziran 2007e, s.21-22.

mitler anlatılmazdı. Umumiyetle yaşlı öğretmenler öğrencileri ile ormanda inzivaya çekildikleri bir sırada ve giriş merasimleri sırasında bu mitler anlatılırdı. R. Piddington, Karadjanlardan bahsederken: “*Kutsal mitlerle kadınlar prensip olarak ilgilenmezler. Bilhassa giriş merasimlerine alınmazlar.*” demektedir.²⁴

Bu tören bütün Türkmen yerleşim birimlerinde yok denecek kadar az farklılıkla yapılırdı. Ata Terzibaşı'nın belirttiğine göre bu gelenek İkinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. Şakır Sabır Zabıt'ın naklettiğine göre ise Kerkük'te bu gelenek en son 1952'de yapılmıştır. Saha çalışmamızda bu törenin Kerkük'e bağlı Tavuk İlçesinde en son 1964'te, Diyale İline bağlı Hanekin İlçesinde ise 1971'de yapıldığını tespit ettik.

Tören esnasında 100 adet çakıl taşının suya atılmasının âdeti eski Türklerin yada taşı ile olan inançlarının bir uzantısı gibi düşünüldüğü yukarıda belirtilmiştir. Bununla birlikte imamın ve din adamının elbiseyi ters giymesinin de eski Türk kültüründen gelen bir âdet olduğu düşünülmektedir.

Bölgede yapılan yağmur duası törenleri Türk dünyası ve Anadolu'nun birçok yerinde benzer bir şekilde yapılmaktadır. Bu törenlere bir göz atacak olursak;

Hazara Türklerinde yağmurun yağması için yağmur namazı kılınır. Namaz iki rekâttır. Namazla birlikte camide helva pişirilir ve toplu halde yenir.²⁵ Yağmur duası Karay Türklerinde açık havada yapılmaktadır. Kenasa'nın bahçesinde veya yakınındaki boşlukta din görevlilerin yönetiminde Karay cemaatinin iştiraki ile yapılır. Karay din görevlisi kara cübbe giyer, gümüş aksesuarı ve iç giysisi kök (mavi) olur.²⁶ Kosova'da yağmur duası şöyle yapılır: Halk bir derenin kıyısında büyük bir grup halinde yağmur yağması için toplanıp dua eder. Kırk taşla dua okunup üfürüldükten sonra bu taşlar sağlam bir çuvala konur, iyi bağlanır ve suyun dibine indirilir.

²⁴ Bilge Seyidoğlu, **Mitoloji Üzerine Araştırmalar**, İstanbul, Dergâh Yay., 2005, s.17

²⁵ Yaşar Kalafat, **2002, a.g.e.**, s.50.

²⁶ Yaşar Kalafat, **2002, a.g.e.**, s.173.

Sonunda elleri Tanrı'ya kalkarak “*aman Allah'ım bize yağmur ver*” biçiminde dileklerini dökerler.²⁷

Adana'da yağmur duası şöyle yapılır: Yağmur yağdırma törenlerine yaşlı, genç, kadın, erkek ve çocuklar katılır. Yağmur duasına çıkılmasına karar verilince hazırlıklar yapılır. Çeşitli yörelerde farklılıklar gösteren bu hazırlıklar, oruç tutma, mevlit okutma, yemekler hazırlama, kurban kesilecekse kurbanı temin etme, kurban sonrası toplu yeme için yemek kaplarını sağlama, dilek için suya atmak üzere taş toplama, hayvan kafatasları toplama, taş çuvallarını okuma vb.dir. Törenin ikinci aşaması yağmur duası yürüyüşüdür. Önde hoca yürür, köylüler onu izler. Bazı yörelerde ceketler ters giyilir. Dualar edilir, ilahiler söylenir.²⁸ Bayburt'ta yağmur duası için hazırlanan yağmur yemeği cemaatin durumuna göre, namazdan önce ya da sonra yenilir. Sofralar, kırlardaki çimenler üzerine serilir. Yemekler tepsilerle verilir. Yemek işi bitince dua edilir. Bu dua şöyledir: Vakit namazı bitince imamla birlikte tüm cemaat ayağa kalkar. İmam duaya başlar. Bu esnada herkes kollarını kaldırıp ileri uzatır, avuçlarının içi toprağa gelecek şekilde yere çevirir. Parmak uçlarını aşağıya doğru bükür. İmam duasını bitirince Tanrı'dan yağmur, bolluk ve bereket ister, ekinlerin korunmasını diler. Buna âmin diyenler de ayrıca, kendilerinden geçercesine içten niyazlarla Allah'a yalvarırlar. Yine âmin sesleri göklere yükselir. Törenden sonra herkes kendi mahallesine ve köyüne döner.²⁹

Dinî ayinlerden amaç insanı Tanrı'yla yakınlaşacağı kutsal bir alana çekmektir. Ayinler inananların kutsal bir atmosfere girmesini sağlayan kurallar ve törensel davranışların bütünüdür. Yağmur duası bir istek duasıdır, arkaik ve geleneksel toplulukların tanınması, mitosların ritüel davranışlarla ve insan topluluklarının hayatını yöneten kurumlarla ilişkisini göstererek bunların önemini ve anlamını ortaya koymuştur.³⁰

²⁷ Tacida Hafız, **a.g.b.**, s.244.

²⁸ Erman Artun, “Adana'da Yağmur Yağdırma Törenleri ve Çomçalı Gelin”, **Tuncer Gülensoy Armağanı**, Kayseri, Bizim Gençlik Yay., 2000 s.154.

²⁹ Bekir Başoğlu, “Bayburt'ta Yağmur Duası”, **TF**. Y.2, S.23, Haziran 1981, s.18.

³⁰ Erman Artun, **2007, a.g.e.** s.304.

Bölgede dinî törenler içinde el alınması ve burada üzerinde durulması gereken bir başka tören ise bazı yabancı seyit ve dervişler tarafından yapılan törendir. Tören şu şekilde yapılır: Seyit ve dervişler, def çalarak yağmur dileğiyle;

La ilahe illalla (h)

Yağış yağar işalla (h)

nağmesini tekrarlayarak şehrin sokaklarını dolaşır. Halktan topladıkları yağ, pirinç, un, mercimek, bulgur gibi erzakı bir çuvala doldurarak evlerine götürmek üzere birlikte dolaştırdıkları merkebe yüklerler.³¹

2. Çocuklar tarafından yapılan geleneksel törenler

Çocuklar tarafından yapılan yağmur yağdırma duası töreni, genellikle akşam saatlerinde şu şekilde yapılır:

2.1.Çemçele Kız:

Anadolu'da "*bodi*", "*bodi bostan*", "*dodu*", "*gode*", "*gode gode*", "*göde göde*", "*gelin*", "*gelin gok*", "*çomça gelin*", "*çömçe gelin*", "*kepçe gelin*", "*çullu kadın*", "*kepçe kadın*", "*çalı gezme*", "*çulla kepçecik*" vb.³² gibi adlarla bilinen bu oyun Irak Türkmenleri arasında "*çemçele kız*" ve "*çemçele gelin*", "*Çömçele gelin*" adıyla bilinmektedir.

Bölgede bu tören genellikle 7–12 yaşları arasındaki çocuklar, özellikle kız çocuklar tarafından icra edilir. Büyük bir çömçe (kepçe) beyaz bir kumaşla sarılarak, baş tarafı kömür veya eskiden çok kullanılan bakır kazanın isiyle göz, ağız, burun çizilerek kavurçağ (oyuncak) yani kukla haline getirilir. Çocuklar bunun ipinden tutup bebek oynatmış gibi oynatarak yakın sokak ve mahalleri dolaşarak hep bir ağızdan özel bir nağme ile şu manzum parçaları söylerler:

Alla (h) bir yağış ele (eyle)

Dam duvarı yaş ele

Paşa (ağa) qızı geçende

³¹ Ata Terzibaşı, 1976, a.g.b., s.307.

³² Orhan Acıpayamlı, "Türk Folklor Ürünü Yağmur Duasıyla İlgili Yapı ve Fonksiyon Sorunları", **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV. Cilt, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, Ankara, KB. Yay., 1976.

Babıcını (qundurasin) yaş ele

veya

Çemçele qız aş istiri
 Allah'tan yağış istiri
 Açın ambar ağzını
 Verin yağış payını
 Vereni xatun ossın
 Vermeyeni qatır ossın³³

veya

Çemçele qızım yağıştı
 Her gelene bağıştı
 Verenler xatun olsun
 Vermeyenler qatır olsun
 Açın xazne qapısını
 Verin Allah borcını³⁴

veya

Hey çemçele çemçele
 Çemçelem yağış ister
 Hüseyin'i yağlamağa
 Beşigi belemeğe
 Verene Allah versin
 Vermeyene de versin
 Oğlı küreken dursın
 Qızı helhele versin
 Ver Allah'ım ver
 Yağmurunnan sel
 Köbekli xarman
 Qoç qoyın qurban
 Hey çemçele çemçeleş
 Çemçelem yağış ister

³³ Şakir Sabır Zabıt, **a.g.e.**, s.114-115; Ata Terzibaşı, **1976, a.g.b.**, s.308.

³⁴ Nermin Neftçi, **a.g.e.**, s.29.

Dam duvar yaş ister³⁵

veya

Çemçele geldi eşige
Oğlanı qoydı beşige
Tarı bir rahmet versin
Qoyınlara süt versin³⁶

veya

Çemçele gelin ne ister
Allah'tan yağış ister
Xelem eli xemirde
Bir tas dolu su ister

veya

Bir yağ verin yağlıyağ
Pirinç verin tox edeğ
Duz da soğan samırsağ
Aşın dadı xoş edeğ
Verenin oğlı olsun
Erkekli boylı olsun
Buğdası çoxlı olsun
Vermeyen qızı olsun
Üz gözün poxlı olsun
Arvadı qoxlı olsun
Bir gözü de kör olsun

Bu ezgide geçen “Çemçele qızım aş istiri” kanadı gereğe göre “Çemçele qızım yağ, şeker, bulgur, soğan, hurma, un, para istiri” şeklinde de söylenebilir. Ev hanımları çocuklara istenilen erzakı verir ve kuklanın yüzüne kovayla su döker. Bu arada çocuklar, sokakta kazan kurarak büyüklerin yardımını ile yemek yapar. “Yağış aş” adı verdikleri bu yemek uğurlu sayılır ve hep birlikte yenir.³⁷

³⁵ Gazanfer Paşayev, **a.g.e.**, s.74.

³⁶ Mehmet Hurşit Dakuklu, **Eski Sözlere Bahçesi**, Bağdat, 1989, s.95.

³⁷ Şakir Sabır Zabıt, **a.g.e.**, s.114; Ata Terzibaşı, **a.g.b.**, s.308.

Çömçele Gelin oyunu Telafer’de şu şekilde icra edilir: çocuklar ellerine bir kukla alır, mahalle ve sokakları dolaşarak:

“*Ha şillo ha millo çömçele yağış ister*

Verene Allah versin vermiyene de versin, ya Allah bir rehma”

tekerlemesini yüksek sesle söylerler. Mahalledeki evlerden üzerlerine su serpilir ve un, bulgur, pirinç vb. bir miktar erzak verilir. Toplanan erzakla bir cami avlusunda büyük bir kazanda yemek pişirilir ve hem hazır bulunanlara hem de mahalle sakinlerine dağıtılır. Yemek yendikten sonra bir din adamı eşliğinde yağmur duası okunur. Böylece yağmur yağacağına inanılır.

Bazen “Çemçele Kız” kepeçeden veya tahtadan yapılmaz, Çemçele Kız görevini insan yapar. Onun başına bez sarılır, boynunun ardında ağız, burun, kaş, göz yapılır. Boynuna ip bağlayıp oynatırlar.³⁸

Bu âdet Anadolu’nun birçok yerinde icra edilmektedir. Gaziantep’te bu âdete “*Gelin Gok*” denilir.³⁹ Harput’ta bu âdet *Mola Potik* adı ile icra edilmektedir.⁴⁰ Mersin Yöresi Tahtacıları arasında bu oyun *Dodu, Tümbüdük/Püsücük, Kıtıkdı* adları ile bilinmekte ve icra edilmektedir.⁴¹

Bu tören Irak Türkmenlerinin yaşadıkları bütün il ve ilçelerde yok denecek kadar az farklılıklarla icra edilirdi. Günümüzde ise artık bu tören icra edilmemektedir.

2.2.Köse Geldi:

Sözcük olarak “köse”, Irak Türkmenleri arasında, buluğ çağını aştığı halde yüzüne tüy/kıl gelmeyen erkek anlamına gelir.⁴² Bölgede yağmur duası törenlerinde çocuk ve gençler tarafından icra edilen törenlerden birisi de Köse Geldi⁴³ törenidir. Bu oyun şu şekilde icra edilir;

Çocukların biri köse olup yüzünü kazan isiyile kapkara renge boyar. Bir keçe parçasını beline bağlar, iki yemeni (dikişli ayakkabı) kulak yapar, boynuna *kankavur* denilen çingirak takar, başına boynuz yapar, arkasına da

³⁸ Gazanfer Paşayev, **a.g.e.**, s.75.

³⁹ Abdülkadir İnan, **1998, a.g.e.**, s.480; Abdülkadir İnan, bu âdetin Suriye Arapları arasında da yapıldığını ve buna *Ümmül Gays* yani “Yağmur Anası” denildiğini tespit etmiştir.

⁴⁰ Rifat Araz, **a.g.e.**, s.146.

⁴¹ Ali Selçuk, **a.g.e.**, s.180-182.

⁴² Ata Terzibaşı, **1976, a.g.b.**, s.309; Habib Hürmüzlü, **2003, a.g.e.**, s.220.

⁴³ Erbil’de yaşayan Türkmenler arasında Köse Geldi oyununa *Köse Baba* denilir.

bir kuyruk bağlar ve keçi derisini giyer. Tıpkı bir *qodıǵı* (sıpayı) veya *qancıǵı* (köpek yavrusu) andırır şekilde hopyaya zıplıya mahalle ve sokakları dolaşır ve kapıları çalar. Diğer çocuklar da arkasınca koşuşarak ezgiler söylerler. Kösenin çaldığı ev kapısı kendisine açılır, para, yemek, yağ, pirinç vb. yiyecekler verilir. Köseye kapısını açmayan eve, çocuklar “*köse geldi qapıvı qırdı*”⁴⁴ derler veya Kösenin dilinden şunu söylerler;

Dura dura yoruldım

Tütünivizden boğuldım

Açın anbar qapısını

Verin yağış payını⁴⁵

Bununla birlikte Köse ve beraberindeki çocuklar aşağıda metni verilen ve bir dua niteliğinde olan tekerlemeyi de söylerler.

Çax daşı çaxmağ daşı

Yandı üregim başı

Fellahların yoldaşı

Ekinlerin qardaşı

Yağ yağışım yağ

Yağ yağışım yağ

Fellahlar ekin eker

Ekinler de su ister

Yağış feqir babası

Feqir de yağış ister

Yağ yağışım yağ

Yağ yağışım yağ

Ekin çaydan (arxtan) su ister

Çay (arx) da senden su ister

Doldur bu çayı (arxı) Allah

Sevinsin âlem Allah

Beke derdimiz gider

⁴⁴ Nermin Neftçi, **a.g.e.**, s.28-29, Şakir Sabır Zabit, **a.g.e.**, s.113-114; Abdülhakim Mustafa Rejioğlu, **1970, a.g.m.**, s.27, Ata Terzibaşı, **a.g.b.**, s.309; kaynak kişiler.

⁴⁵ Mehmet Hurşit Dakuklu, “İmam Zeynelabidin Köyünde Yağmur Kesilince”, **Kardaşlık**, Y.10 S. 12, Mayıs- Haziran 1970, s.36.

Beke qehrimiz gider
 Beke qurağlıg biter
 Beke üzümüz güler
 Yağ yağışım yağ
 Yağ yağışım yağ

Ayrıca damlardan kösenin üzerine kovayla bolca su dökülür. Toplanan gıda malzemeleri ile büyük bir kazanda yağış aşısı yapılır ve herkese dağıtılır. Bu aş bazen aynı günde bazen de ertesi gün yapılır.

Köse rolü alan çocuk çapkın ise, tören şöyle yapılır: Bir şahıs köse olur, alışılmadık bir kıyafet giyer; bunun yanında başka bir erkek çocuk gelip gelin kıyafeti giyer; yanında da sağdıç olarak iki erkek eşlik eder. Bunların yanında da bir şahıs qodığ (sıpa) olur. Qodığın kımıldamasını ve hareket etmesini engellemek için elleri bağlanır. Bu grup yaya olarak sokak ve mahalleleri gezer. Bu esnada duvarın üzerinde bir heybe koyulur ki toplanan malzeme içine koyulsun ve toplansın. Gruptaki qodığın görevi gelin kuklaya sataşmaktır. Köse ise elindeki değnekle buna mani olmalı ve geline yaklaştırmamalıdır. Köse zıplayarak koşturur. Bu esnada memleket sakinleri damdan grubun üzerine kova ile su dökerler. Ancak dökülen su en fazla kösenin üzerine dökülür. Çocuklar evlerden aldıkları yiyeceklerle bir su kenarında toplanır. Bu arada herkes arkadaşını suya itmeye çalışır. Kaçan kurtulur kaçamayansa mutlaka suya atılırdı.⁴⁶ Günümüzde artık bu tören unutulmuştur.

Bu tören başta Anadolu olmak üzere birçok Türk topluluğu arasında farklı adlarla icra edilmektedir.

Kosova Türkleri arasında bu törene “*Demir Dodole*” denir. Demir Dodole adını taşıyan kişi bir çingene çocuğudur. Bu çocuk çırılçıplak vücudunu yeşil ağaç dallarıyla sarar. İyi giyinmiş iki arkadaşı Dodoleyi ortaya alır, sağ ve sol kolundan tutarak şehrin caddelerinde gezerler. Dodolenin her eve, her dükkâna sormadan girme hakkı vardır. Onun çarşıya atıldıktan

⁴⁶ Mehmet Hurşit Dakuklu, 1970, a.g.m., s.36; Kaynak kişimiz hocamız Doç. Dr. Hüseyin Şahbaz 1966’da İmam Zeynelabidin köyünde kendisi bizzat Köse rolünü aldığı töreni anlattı; Ata Terzibaşı, a.g.b., s.309.

sonra hemen arkasına çocuklar toplanmaya başlar ve git gide küme büyür ve hep beraber şu türküyü söylerler:

Mutfakta hamur
Tarlada çamur
Allah versin yağsın yağmur
Demir Dodole

Yağ olson, bal olson
Demir Dodole
İçi saman bir aşçare
Demir Dodole⁴⁷

Dağıstan'da elbiselerini çıkarıp çıplak bir adam veya çocuk ağaç dallarıyla, genellikle de hurma ve benzerleriyle, iyice örtülür. Bu şekilde giydirilen çocuğu, erkekler, gençler ve çocuklar bir konvoy halinde takip ederek köydeki evleri tek tek dolaşırlar. Bu özel giydirilmiş kişinin kim olduğunu ancak en yakınlarından olan iki-üç kişi bilir, diğerleri bilmez. Bu adama bazı bölgelerde “peşapay” denildiği gibi, Aşağı, Stal, Orta Stal köylerinde “gudu” veya “gudi” de denilmektedir.⁴⁸

Mersin'in Buluklu, Çağlarca ve Çapar Köyleri ile Mut ilçesine bağlı Çukurbağ Köyü'nde, Silifke ilçesinin Yenibahçe Köyü'nde bu kuklanın yerini çocuklardan birisi alır. Söz konusu yerleşim birimlerinde çocuklar, bir araya gelir ve içlerinden kendi isteğiyle ortaya çıkan birisine eski ve bol bir kıyafet giydirirler. Daha sonra bu çocuğu ev ev gezdirirler. Her evin önüne vardıklarında hep birlikte;

“Dodu dodu neden oldu
Bir kaşıcak sudan oldu
Verin Dodunun hakkını
Gitsin bakını bakını
Gögden rahmet
Yerden bereket

⁴⁷ Tacida Hafız, **a.g.b.**, s.245.

⁴⁸ Nevzat Gözaydın, **1987, a.g.b.**, s.166.

Diyelim bir Allah Allah ..." sözlerini söylerler.⁴⁹

Bölgede yağmur törenleri esnasında gerek büyükler tarafından yapılan pratik ve uygulamalar, gerek çocuklar tarafından icra edilen *Çemçele Kız ve Köse Geldi* gibi geleneksel oyunlardan amaç, para ve erzak toplayarak insanları bir araya getirmektir. Toplanan parayla bir koyun alınır ve Allah'a kurban edilir. Kurban etinden yemek pişirilir ve memleketteki yoksul ve fakirlere dağıtılır. Böylece Allah, toplanan bu insanların dualarını kabul eder ve onlara bol ve bereketli yağmur gönderir. Köse geldi oyunu Çemçele Kız oyunu gibi günümüzde artık icra edilmemektedir.

3. Diğer Törenler:

3.1. Köy Dögüşü (Dövüşü)

Köyün ileri gelen cesaretli kadınları toplanarak ellerine çomaklar alıp diğer köye giderler. O köyün inek sürülerinden bir sürü sürüp köylerine doğru kaçırlar. Diğer köye haber gelince, o köyün de kadınları toplanır, ellerine çomaklar alır ve kaçırılan inekleri geri getirmek için diğer köye giderler. İki taraf bir araya gelerek çarpışır. Evvelki köyün kadınları inekleri kurtarır ve kavgaya devam ederse mağlup olan taraf için gayet utanç verici bir durum sayılır. İnekler köye dönünce, en iyisi seçilir, kesilir. Mahallede bir oluğun altında pişirilir ve bütün köylüler yahnisinden yererler. Sonra yenilen ineğin parası aralarında toplanır, bir başka inek alınır ve sürüye katılır. İnanca göre; ineği pişiren ateşin külünü, gece yağacak olan yağmur, silip süpürecektir.⁵⁰

Buna benzer bir âdet Telafer'de şöyle yapılır: Açıkgozlü kadınlar, erkek elbisesi giyip silah kuşanarak kasabanın etrafına çıkar, kırdı rastladıkları bir kişiyi silahından tecrit ederek zorla parasını alır. Karşılaştıkları çobanın da koyunlarını yine zorla alıp götürür. Eşkiya tarafından soyulduklarını zanneden çoban ve öteki kişi, kasaba halkından yardım istediğinde bulunurlardı. Ama sonradan meselenin içi yüzünü öğrenince utanç duyar üzülürlerdi.⁵¹

⁴⁹ Nilgün Çıblak, 2002, a.g.m.

⁵⁰ Kardeşlik, "Eski Âdetlerden: Yağmurun Kesildiği Yıllar", Y.2, S.3, Temmuz, 1962, s.44.

⁵¹ Ata Terzibaşı, a.g.b., s.310.

3.2. Anasının İlki:

Yağmur duasının kadınlar arasında dinsel ve geleneksel mahiyette bazı törenleri daha vardır. Anasının doğurduğu ilk kız, bir miktar su alarak, cuma ezanı okunduğunda damın olduğundan sokağa su akıtır ve

Men nenemin ilkiyem

Bir qerece tülküyem (siyah tilkiyim)

Üzümi qerelirem (yüzümü karalarım)

Haqтан yağış dilerem

biçiminde ölçülü sözlerle dua eder. Bazen de evine hiç su taşımayan bir kadın arktan veya çeşmeden bir testi su alıp kibleye karşı olan oluktan dökse yağmurun yağacağına inanılırdı.⁵²

3.3. Ekincinin Kızı:

Bazı Türkmen ilçelerinde, bir ekincinin kızını ansızın suya itmekle yağmur olayının gerçekleşeceğine inanan kadınlar, bu geleneği olduğu gibi yürütürler.⁵³

3.4. Şarkı Söylemek:

Bir atıcıdan yay ile tokmak getirilir, bir kadın çölde oturur, tokmağı kibleye karşı tutar ve çalmaya başlar. Etrafında duran diğer kadınlarla birlikte şarkı söyler. (Şarkı Arapça olurdu).⁵⁴ Böylece yağmurun yağacağına inanılırdı.

3.5. Sütten Kesme:

Sabah namazından sonra köyün bütün evlerinde koyunlar kuzularından, inekler buzağularından ayrılır. Ayrıca bütün çocuklar sütsüz bırakılır. Kuzular, buzağular ve çocuklar ağlarlar. Akşamüstü kadınlar yüzlerine kazan karasından sürer, yanlarına çocuklarını alarak erkekleriyle birlikte çöle çıkar, kibleye karşı duada bulunurlar. Böylece yağmurun yağacağına inanılırdı.⁵⁵

3.6. Taş Torbası:

⁵² Kardeşlik, "Eski Âdetlerden: Yağmurun Kesildiği Yıllar", Y.2, S.3, Temmuz, 1962, s.44; Şakir Sabır Zabıt, a.g.e., s.115.; Ata Terzibaşı, a.g.b., s.310-311.

⁵³ Kardeşlik, "Eski Âdetlerden: Yağmurun Kesildiği Yıllar", Y.2, S.3, Temmuz, 1962, s.44; Ata Terzibaşı, a.g.b., s.312.

⁵⁴ Kardeşlik, "Eski Âdetlerden", Y.2, S.1, Mayıs, 1962, s.53.

⁵⁵ Kardeşlik, "Eski Âdetlerden", Y.2, S.1, Mayıs, 1962, s.53.

Bin tane çim taşı toplanır, taşlar iyice yıkandıktan ve her taşın üzerine Kuran-ı Kerim'den ayetler okunup torbaya doldurulduktan sonra bir ark kenarına kazık çakılır ve torba bu kazığa bağlanarak suya doğru sallandırılır. Bu iş yapıldıktan sonra yağmurun yağacağına inanılır. Şayet yağmur haddinden fazla yağarsa taş torbasının çıkarılması gerekir. Aksi takdirde fırtına ve sel geleceğine inanılırdı.⁵⁶

3.7. Diğer Uygulamalar:

Mezar kazılma esnasında yağmur yağıp mezara girerse o yılda yağmurun yağmayacağına ve kesileceğine bir işaret sayılır. Bu yüzden o yıl yağmurun yağdırılması için mezarın üzerine bir kova su dökülür.⁵⁷ Böylece yağmurun yağacağına inanılır. Ayrıca ayın etrafında hale oluşursa ertesi günde yağmur yağacağına inanılır.⁵⁸ Bu iki inanç eskiden olduğu gibi günümüzde de halk arasında yaşamaktadır. Bununla birlikte eskiden Hanekin'de yağmur yağdırmak için aynı anda yedi damın olduğundan kovayla su dökülürdü.

Telafer'de yağmur yağmadığı zaman yaşlı kadınlar "*Höl Oyunu*" oynar. Böylece yağmurun yağacağına inanılır. Höl oyunu şu şekilde oynanır: Her takımda altı kişi olmak üzere iki takım kurulur, her oyuncunun elinde bir sopa verilir ve bu sopayla topu belirlenen hedefe atılması gerekir. Hangi takım belirlenen hedefe topu çok atarsa galip sayılır. Yani golf maçına benzer bir oyundur. Bununla birlikte Telafer'de yağmur yağmadığı zaman memleket halkı bir camiye gider ve camideki salacalardan (tabutlardan) birini alıp toplu olarak bir akarsuya atarlar. Böylece yağmurun yağacağına inanılır.

Türk yağmur yağdırma törenlerinde Orta Asya kültüründen izler buluyoruz. Elbiselerin ters giyilmesi, yağmur yağdırma temsilleri, yağmur taşları ve yada taşı bağlantısı, çocukların ağlatılması, hayvan kafatası ve

⁵⁶ Kardaşlık, "**Eski İnançlardan**", Y.2, S.4, Ağustos 1962, s.46.

⁵⁷Telafer'de ölü gömülürken yağmur yağarsa o yılda yağmurun yağmayacağına ve kuraklık yaşanacağına inanılır. Bunun önüne geçmek için kısa bir süre sonra mezar tekrar açılır ve "*gösük/elhed daşı*" denilen lahit taşı bir akarsuya atılır. Böylece mezarın yağmur suyuyla ıslanmasını sağlar ve o yılda kuraklığın önüne geçilmiş olunur.

⁵⁸ Şakir Sabır Zabıt, **a.g.e.**, s.115; kaynak kişiler .

iskeletlerinin toplanması, toplu yemek âdetleri, İslamiyet'te olmayan eski kültür izleri bizi Orta Asya yağmur yağdırma törenlerine kadar götürüyor.⁵⁹

4. Yağmurun dinmesi için yapılan törenler

Bazı yıllarda yağmurlar kesintisiz ve haddinden fazla yağdığı için ziraata, ekine zarar gelir ve dam duvarlar yıkılır. Bu yağmurun durdurulması, dindirilmesi için bazı pratiklere başvurulurdu. Bu pratiklerin birisi de şöyledir: şehrin kırk keçel (kel) başlının adı mürekkeple ayrı ayrı kırk kâğıda yazılır ve bu kâğıtlar bağda bir çınar ağacının yüksek dalına asılır. Yağan yağmurlar kâğıtlara vurup yazılardaki mürekkepleri dağıtırsa bu bir hayır sayılır ve artık yağmurun dineceğine inanılırdı. Ama meselenin zor yönü kırk keçelin bulunması idi. Kırk keli bulup da ikna etmek gerekirdi. Çünkü adlarını yazabilmek için kendilerini ikna etmek gerekir ki kötülükleri dokunmasın. Çoğu zaman kırk keli bulmak zor olurdu veya hiç bulunmazdı. O zaman yeterli sayıyı bulmak maksadıyla yakın köylere gidilirdi.⁶⁰

Bu devamlı ve aralıksız yağmurların arkasının kesilmesi ve durdurulması için bazı köylerde halk arasında başka pratikler yapılırdı. Bunların birisi de şöyledir: Eskiden evlerde, üzerinde yemek pişirmek için demirden üçayaklı saclar* yapılırdı. İşte bu üçayaklı sac tersine çevrilirdi. Yani üçayaklar yukarıya doğru hale getirilirdi. Böylece yağmurların dineceğine inanılırdı.⁶¹

Telafer'de kışta dolu yağarken bir tanesi alınıp bıçakla kesilirse doluyla birlikte şiddetli yağmurun da dineceğine inanılır.

Irak Türkmenlerinin millî kimliğini temsil eden hoyrat ve manilerde yağış sözcüğü şairlerimiz tarafından işlenmiştir. Yağış sözcüğünü ihtiva eden birkaç hoyrat ve mani örneğini aşağıya alıyoruz.

Yağış yağar xınavlar (ince ince yağmak)
Feleg ha miskin avlar
Felegin qaidesidi
Daim ha miskin avlar

⁵⁹ Erman Artun, **2007, a.g.e.**,s.306. Türk dünyası ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yapılan yağmur duası ve törenleri ilgili hazırlanan çalışmalar için bk. Sabri Koz, **Yağmur Duası Kitabı**, İstanbul, Kitabevi Yay., 2007.

⁶⁰ Abdülhakim Mustafa Rejioğlu, **1970, a.g.m.**, s.27.

* Sacdan yapılmış dışbükey ekmek pişirme aracı.

⁶¹ Abdülhakim Mustafa Rejioğlu, **1970, a.g.m.**, s.27.

Yağış yağar sesi var
Qar yağar havası var
Gideğ feleg yanına
Göreğ bizde nesi var

Yağış yağar nemleni
Yetim geyvli ğemleni
Yetimin qaidesidi
Göz yaşyıdan şamlanı

Yağışlar yağan oldı
Yağmadan yağan oldı
Çığırdı qanlı dellal
Evler dar dağan oldı⁶²

Yağış yağar göllere
Bilbil qonar güllere
Menim vefasız yarım
Salıp meni çöllere

Yağış yağar göl olı
Kervan geçer yol olı
Gözüm yarı görende
Dilim tutmaz lal olı⁶³

5.2. Nevruz

Türkiye’de “Nevruz”, “Nevruzi Sultan”; “Sultan Nevruz”, “Mart Dokuzu”, “Mart Bozumu”; Azerbaycan Türklerinde “Bahar Bayramı”, “Novruz”; Özbek Türklerinde “Navröz”, “Yeni Kün”, “Nevbahar”; Türkmenistan Türklerinde “Nevruz”; Nogay Türklerinde “Navrız”, “Naurız”, “Sabantoy”; Karaçay-Malkar Türklerinde “Gollu”, “Saban Toy”, “Navruz”; Tatarlar Türklerinde “Nevruz”; Başkurt Türklerinde “Nardgun”, “İrte Yaz”, “Navruz”; Çuvaş Türklerinde “Nartukan”, “Nuris”; Altay Türklerinde “Cılgayak”; Hakas Türklerinde “Çılpaçı”; Yakut (Saha) Türklerinde “İsrah”; Gagavuz Türklerinde “Baba Marta”, “İlkyaz Yortusu”; Batı Trakya Türklerinde “Mevris”; Yugoslavya Türklerinde “Sultan-i Nevruz”; Kıbrıs’ta “Mart Dokuzu”; Uygur Türklerinde “Noroz”, “Yeni Gün”; Kırım Türklerinde “Navrez”, “Gündönümü” gibi adlarla

⁶² Kardaşlık, “Hoyratlarımızda Yağış (Yağmur) Sözcüğü”, Y.3, S. 8–9, Aralık-Ocak, 1963, s.56.

⁶³ Ata Terzibaşı, 1975, a.g.e., s.574.

kutlanan Nevruz Bayramı,⁶⁴ pek çok Türk boyunun çok eski devirlerden beri kutladığı, başlangıçta ritüel nitelikli olmakla beraber zamanla bu özellikleri büyük ölçüde kaybolan bahara erişme, yılbaşı ve Ergenekon'dan çıkış bayramıdır.⁶⁵ Türk milletinin yeniden dirilmesi, yeniden var olması, yeniden tarih sahnesine çıkmasının ifadesi olarak kabul edilen Ergenekon, daha boyların ortaya çıktığı dönemlerden itibaren varlığını sürdürmüştür.⁶⁶

Türkler arasında kimi zaman yeni bir yılın başlangıcı, kimi zaman bir doğumun müjdesi, kimi zaman da hürriyet coşkununun ifadesi olan Nevruz,⁶⁷ eski Türklerin ve İranlıların yılbaşı olarak kabul ettikleri bir gündür. Farsça bir kelime olan Nevruz, yeni gün anlamına gelen bir birleşik kelimedir. Nevruz, güneşin koç burcuna girdiği güne Miladi 22 Mart'ta ve Rumi 9 Mart'a rastlanmaktadır. Araplara İranlılardan geçen bu âdet Türklerde de başta On iki Hayvanlı Takvim'de olmak üzere çok eskiden beri görülmekte ve bugün de törenlerle kutlanmaktadır.⁶⁸

Irak Türkmenleri arasında Nevruz adı ile bilinen bu millî bayram, Araplar arasında standart Arapçada *İd ül Şecere* (عيد الشجرة) veya *İd ül Rebi'* (عيد الربيع); konuşma dilinde ise *İd Nevruz* (عيد نوروز) adı ile bilinmektedir.

Türk dünyasının bir uzantısı olan Irak Türkmenleri arasında da Nevruz Bayramı çeşitli gelenek ve pratiklerle kutlanmaktadır. Bu gelenek ve pratiklere geçmeden önce Irak Türkmenleri arasında yapılan Nevruz Bayramı kutlamaları hakkında kısaca genel bilgi vermek yararlı olacaktır. Yazılı kaynaklarda bu kutlamalarla ilgi verilen bilgiler yok denecek kadar azdır. Fakat saha çalışması esnasında görüştüğümüz kaynak kişilerden elde ettiğimiz bilgilerden yola çıkarak bu bayramın ellili yılların sonlarına kadar büyük bir coşku ile kutlandığını tespit ettik. Bu yılların akabinde Irak'ta

⁶⁴ Ahmet Pirverdioğlu, "Türklerde Yılbaşı ve Bahar Geleneği", **Türkler Ansiklopedisi**, 3.C., Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s.44.

⁶⁵ İsa Özkan, 2007, a.g.e., s.187.

⁶⁶ İsmet Çetin, "Edebiyatta Nevruz", **Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi**, (Ed. M. Öcal Oğuz), Ankara AKM. Yay., 2004, s.95.

⁶⁷ İsmet Çetin, "Nevruz ve Nevruz Kutlamasında Bir Örnek", **Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri**, (Yayına hzl. Sadık Tural ve Elmas Kılıç), Ankara, AKM. Yay., 1996, s.325.

⁶⁸ Aburrahman Güzel, Türk Kültüründe Nevruz ve Milli Birlik- Beraberlik, **Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri**, (Yayına hzl. Sadık Tural ve Elmas Kılıç), Ankara, AKM. Yay., 1996, s.167.

yaşamakta olan Arap ve diğer etnik grupları bu bayramı sahiplendikleri için Türkmenler tarafından artık eski coşkuyla kutlanmasından vazgeçilmiştir. Bununla birlikte Şii mezhebine bağlı Türkmenler yine de bu bayramı büyük bir coşku ve sevinçle kutlamaya devam etmişlerdir. İnanca göre Nevruz günü Hazreti Ali'nin halife olduğu günün yıldönümüdür. Bazılarına göre ise Hazreti Ali'nin doğum günüdür.⁶⁹

Irak'ın genelinde ise bu bayram 21 Mart 1970'ten itibaren devletin bir resmî bayramı olarak kutlanmaya başlanmış ve resmî tatil günü sayılmasına karar verilmiştir. Adı geçen tarihten önce Nevruz Bayramı diğer etnik gruplar tarafından gayri resmî bir şekilde kutlanmıştır. Kısaca söylemek gerekirse Sünni mezhebine bağlı Türkmenler bu bayramı ellili yılların sonlarından itibaren kutlamaktan vazgeçmiş, Şii mezhebine bağlı Türkmenler ise bu bayramı bir mezhep inancı ile kutlamaya devam etmiştir. Ancak hiçbir zaman Türkmenler arasında mezhepçilik ayrımı bir sorun olmamıştır. 2003 yılından bu yana yine eski yıllarda olduğu gibi gerek Sünni gerek Şii olsun bütün Türkmenler özellikle son 3–4 yılda bu bayramı kutlamaya başlamıştır. Konuyu daha iyi aydınlatmak için bölgede yaşayan Türkmenler arasında yapılan Nevruz kutlamalarını iki ayrı başlık altında ele almayı uygun gördük. Bunlar;

1. Nevruz günü arifesinde yapılan gelenek ve pratikler
2. Nevruz gününde yapılan gelenek ve pratikler

1. Nevruz günü arifesinde yapılan gelenek ve pratikler

Nevruz gününden önce genellikle evler yıkanır temizlenir, perdeler değiştirilir, kışlık halılar ve sobalar kaldırılır ve yerine yaz hasırları döşenir.

Sünni mezhebine bağlı Türkmenler tarafından Nevruz gününün arifesinde pek fazla pratik ve gelenek yapılmazken Şii mezhebine bağlı Türkmenler tarafından birçok pratik ve gelenek icra edilmektedir.

⁶⁹Necdet Yaşar Bayatlı, “Kerkük Baharında Çarşamba Suru ve Nevruz Şenlikleri”, **Edebiyat Otağı**, Y.2, S.24, 2007f, s.25.

Bölgede yapılan Nevruz kutlamalarında icra edilen geleneklerin arasında ateş yakma geleneği oldukça yaygındır. Türkler hangi din ve inançtan olurlarsa olsunlar (Müslüman, Hıristiyan, Musevi, Budist, Lamaist, Şamanist), Sibiry'a'dan Makedonya'ya Sahalardan Karaim Türklerine kadar uzanan sahada Nevruz'da ateş yakmayı, aynı niyet ve dileklerle üzerinden atlamayı bir gelenek olarak devam ettirmişlerdir.⁷⁰

Irak Türkmenleri arasında da Nevruz gününün arifesinde ateş yakmak yaygın bir gelenektir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi Türkmenlerin ateş yakma geleneği diğer etnik grupların ateş yakma geleneğinden biraz farklıdır. Türkmenler başka etnik gruplara para verip bir dağın üzerinde ateş yakmalarını ister. Bu gelenek özellikle Tuzhurmatı ilçesi ile Tavuk nahiyesi ve bunların civarındaki köylerde uygulanmaktadır. Ancak Mendeli, Hanekin, Kazanya, Beletruz, Karatepe gibi Türkmen yerleşim birimlerinde bu ateş yakma işi Türkmenler tarafından bizzat yapılmaktadır. Çocuklar etrafı aydınlatmak ve evlerden kötü ruhları uzaklaştırmak maksadıyla ateş yakarlar. Ateş yakmada eski araba lastiklerini kullanılmaktadır. O yüzden Nevruz gününe 15–20 gün kala, çocuklar eski lastikleri toplamaya başlarlar. Nevruz arifesinde bütün Türkmen il ve ilçelerinde gökler, yakılan ateşin dumanı ile simsiyah olur. Yakılan bu lastiklerin üzerinden çocuklar sıra ile atlar. Yakılan bu ateşe “*Nevruz Ataşı*” adı verilmektedir. Türk dünyasında Nevruz ateşine çeşitli adlar verilmektedir. Nevruz ateşine Azerbaycan Türkleri “*ot*”, “*ut*”; Orta Asya ve Ural Türkleri “*Eleşe*”, “*Yalız*”; Batı Türkleri, Anadolu ve Trakya Türkleri “*Külhan*”; Bulgaristan Türkleri “*Şennik Ateşi*”, “*Paskale Ateşi*”; Tarsus Türkleri “*Tonga*”; Türkmenistan Türkleri “*Şamot*”, “*Manan Ot*”; Sibirya Tatarları “*Alas*”; Kazan Tatarları “*Eleşe*”⁷¹ gibi adlar vermektedir.

Bölgede akşam namazından sonra çocuklar mahallerdeki evleri gezerek kapıları çalar ve hep birlikte “*Allah filanı öldürmesin, Allah filanın ömrünü uzun etsin, Ya Allah Filan evlensin*” vb. dua ve dileklerde bulunurlar. Ev sahibi onlara bir miktar para verir, onalar da parayı aldıktan sonra başka bir

⁷⁰Pakize Aytaç, “Kültürde Nevruz”, *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi*, (Ed. M. Öcal Oğuz), Ankara AKM. Yay., 2004, s.49.

⁷¹ Pakize Aytaç, **2004, a.g.m.**, s.49.

eve gider. Ev sahibi onlara para vermezse onlar da evin önünde ona beddua ederler, ev sahibi ise onlara kızarak yukarıdan kovayla üzerlerine su döker.⁷² Bu gelenek Uygur ve Tatar Türkleri arasında benzer bir şekilde yapılmaktadır.⁷³

Çocuklar sokakları dolaşırken birçok tekerleme söyler. Şii mezhebine bağlı Türkmen çocukları tarafından söylenen aşağıdaki tekerlemeyi örnek olarak aktarıyoruz.

Hasaniyam Hüseyiniem
 Yezid'e (Yezit'e) na'letim (lanetim) var
 Yezid geldi yel kimin
 Her biri dev kimin
 Yetişsin imam 'Eli
 Doğrasın pencere kimin
 Hasan'ı damnan attılar
 Qanlı qilincin sattılar
 Qanlı qilinç pas tutar
 Fatma ana yas tutar
 Hesene dedi vay baba
 Çignime verdiler 'aba
 Fatma Ana gir hayvana
 Hüseyin bulaştı al qana
 Hüseyin dedi vay başım
 Hanı qavum qardaşım
 Fatma ana tendür sala
 Kündesi kesile qala
 Yezid'e (Yezit'e) na'latım var
 Yezide na'latım var⁷⁴

Bölgede Şii mezhebine bağlı Türkmenler arasında, Nevruz arifesinin akşamında bir tepsi hazırlanır, tepsi yüksek bir yere konur; içine kek (pasta),

⁷² Necdet Yaşar Bayatlı, 2007f, .a.g.m., s.27.

⁷³ Uygur ve Tatar Türkleri arasında Nevruz şenlikleri için bk. İsa Özkan,, a.g.e., s.187-195

⁷⁴ Şakir Sabır Zabıt, a.g.e., s.19.

tatlılar, boyanmış renkli yumurtalar,⁷⁵ çikolatalar, lokumlar, çekirdekler, çerezler, kuruyemiş vb.⁷⁶ konur. Tepside aile fertlerinin sayıları kadar mum yakılır. Bununla birlikte kekin etrafında ve içinde beş büyük mum yakılır. Bu beş büyük mumun biri peygamber efendimiz Hz. Muhammet, biri Hz. Ali, biri Hz. Hasan, biri Hz. Hüseyin biri de Hz. Fatma'yı temsil eder, diğer küçük mumlarsa on iki imamı temsil eder. Bu mumların yanı sıra aile fertlerini temsil eden birer mum da yakılır. Tepsiden gece 12'ye kadar bir şey alınmaz, inanca göre saat 12'de Hz. Ali gelecek ve mübarek elleriyle tepsiyi bereketlendirecektir. Saat 12'den sonra tepsinin içindekileri aile fertlerine dağıtılır. Aile fertleri Nevruz sinisinden (tepsisinden) dilek diler ve niyazda bulunur. Bu gelenek günümüze kadar yaşatılmıştır.

⁷⁵ Eskiden Telafer'de *Kırmızı Yumurta Bayramı* yapılırdı. Ali Telaferli'nin bu bayram hakkında Arapça olarak yayımladığı makalesini özetleyerek bu bayram hakkında bilgi vermeye çalışacağız: Bu bayram genellikle Telafer Türkmenleri arasında her yılda bir defa düzenlenirdi. Çiftçilerin ekin biçmelerinden bir gün önce yapılırdı. Yani belirli bir zamanı olmazdı. Mevsimlere göre değişirdi. Bu bayramın ne zamandan beri Telafer Türkmenleri arasında kutlandığına dair belli bir zaman tespit edilememiştir. Ancak bu bayramın süresi bir günden fazla olmazdı. Çünkü çiftçiler, bayramın ertesi gününden itibaren ekinlerini biçmeye başlardı. Telafer'de Türkmen aileleri belirlenen bayram gününden bir süre önce yumurta toplamaya çalışırlardı. Bayram günün sabahında kadınlar yumurtaları su dolusu büyük bir tencereye bırakır, suya soğan kabuğu koyar ve kaynatırlardı. Birkaç dakika sonra yumurtalar kırmızı renkle boyanırdı. Böylece o günde yenilmeye hazır olurdu. Bu bayramda yumurtanın kaynatılması ve yenilmesinin sebebi, bir yandan yumurtanın kolayca sağlanması diğer yandan da ekin biçme esnasında yumurtanın kolayca taşmasıdır. Bazen de bu bayram gününde yumurtanın boyanması sebebi, bu günde yumurtanın rengi diğer günlerdeki yenilen yumurtlardan farklı olması içindir. Kimi zaman da yumurtanın boyanmasıyla yetinmeyip üzerinde çeşitli renklerle resimler de çizilirdi. Bu bayramın önemine gelince, çiftçinin ekin ekmesi ile biçmesi arasında bir istirahat günü olarak sayılırdı. Çünkü çiftçi ekin ekmekte çok emek verir, biçmesinde de büyük emek harcayacaktır. Bu yüzden bir istirahat günü mahiyetinde olan bu Kırmızı Yumurta Bayramı kutlanırdı. Telaferli Türkmen halk şairlerinden birisi bu bayramı şu şekilde anlatmaktadır:

Qırmızı Yumurta Bayramı

Gördüm bir çiftçi güzel gün getmiş
Sordım bu gün nedir? Dedi yoxtı iş
Dedim niçün işin elden bıraxtın
Dedi Qırmızı Yumurta Bayramı girmiş
Renkli bir yumurta çiftçi elinde
Demir zıbın girmiş qurşağ belinde
Beyaz keleş girip börki başında
Çünkü Qırmızı Yumurta Bayramı girmiş
Üstündeki gömlek Gülce beyazdır
Al tikişi beyaz usta işidir
Yexe açiq kösük qalxan gibidir
Çünkü Qırmızı Yumurta Bayramı gelmiş,

bk. Ali Telaferli, "İt El Beyz El Mülevven Fi Tellafer", *Karadşlık*, Y.25, S. 11–12, Mart-Nisan 1986, s.109–118. Yumurta boyama âdeti Bulgaristan Türkleri arasında tespit edilmiştir. bk. Ahmet Tacemen, *Halkbilimi Verileri Zemininde Türk Kimliği*, Niğde, Niğde Ün. Yay., 1998b, s.542–545.

⁷⁶ Son zamanlarda yapılan kutlamalarda tepsiye baklava, çeşitli tatlılar ve kola, pepsi, fanta kutuları da koyulduğunu gördük.

Nevruz gecesinde bolluk ve bereket olsun diye insanlar bir avuçlarından diğer avuçlarına madenî para atar.



21 Mart 2008'de bölgede hazırlanan bir Nevruz Sinisi (Tepsisi)

2. Nevruz gününde yapılan gelenek ve pratikler

Eskiden olduğu gibi günümüzde de Şii mezhebine bağlı Türkmenler Nevruz gününde Hüseyniyelerde şerbet ve tatlılar dağıtır.

Nevruz'a büyük önem veren Şii Türkmenler, bugüne Büyük Bayram da demektedirler. Eskiden Ramazan ve Kurban Bayramlarında olduğu gibi çocuklar için yeni elbise alır ve bayramlık verirlerdi.

Nevruz gününde ise Irak'ta Türkmenler başta olmak üzere bütün halk sabahın erken saatlerinde gezi ve piknik alanlarına akın eder. Türkmenler bu gezi ve piknik alanlarına giderken beraberlerinde yaptıkları geleneksel yemeklerini (Dolma, Biryani, vb.) götürür, mangal yaparlar. Piknikte hoyrat, mani ve türküler söylerler. Burada şunu belirtmeliyiz ki Türkmenlerin buldukları il ve ilçelerde gittikleri belirli piknik alanları bulunmaktadır. Kifri'de yaşayan Türkmenler Nevruz'da *Baba Şahsavar* ve *Kara Oğlan Dağı'na*; Tuzhurmatı'daki Türkmenler, *Mursa Ali Dağı'na*; Hanekin, Karağan, Kızlarbat ve Diyale ilindeki diğer Türkmen ilçe ve nahiyelerindeki Türkmenler, Hanekin'de bulunan "*Baba Mahmut*", "*İmam Abbas*" ve "*Xıdırzında*" piknik alanlarına; Kerkük'teki Türkmenler ise "*Çarbağ*", "*Marı Yusuf*", "*Gâvur Bağı*", "*Mulla Abdullah Tepesi*", "*Sona Gölü*", "*Tisin Bağları*" gibi piknik yerlerine

giderler. Bununla beraber Erbil'de yaşayan Türkmenler Erbil'de bulunan yazlık ve piknik alanlarına, Telafer Türkmenleri ise Musul'da bulunan piknik alanlarına giderler. Kısacası Türkmenler, yaşadıkları il veya ilçelerinden yakın olan piknik alanlarına giderler. Bu piknik alanlarına gitme geleneği çok eski yıllardan günümüze kadar devam eden bir gelenektir. İster Sünni ister Şii olsun bütün Türkmenler bu günün sevincini ve coşkusunu beraber yaşamaktadır.

Türkmenlerin yaşadıkları il ve ilçelerde bahar mevsiminde tabiat ve hava muhteşem bir güzellik sergilemektedir. Her taraf yemyeşil bir örtü gibi şehri süslemektedir. Hatta eskiden bu mevsimde Kerkük'te 25 çeşide yakın çiçek açardı.⁷⁷

Bahar mevsimindeki Nevruz kutlamaları ile beraber eskiden Kerkük'te *Çarşamba Suru* geleneği vardı. Kerkük Türkmenleri arasında Farsça düğün anlamına gelen *Çarşamba Suru* günü Kerküklülere İranlılardan kalma bir gelenektir.⁷⁸ Kerkük Türkmenleri *Çarşamba Suru*'nda, *Çarbağ*, *Marı Yusuf*, *Gâvur Bağı*, *Mulla Abdullah Teppesi*, *Sona Gölü*, *Tisin Bağları* vb. gibi Kerkük'ün en meşhur gezi ve piknik yerlerine giderler. Bu gezi ve piknik yerleri Bahar mevsiminde çok kalabalık olurdu. Çünkü Kerkük dışından diğer Türkmen il ve ilçelerinden yüzlerce aile gelip burada piknik yaparlardı. Bu günde genç erkekler genç kızları görmeye gelirdi. Bu gençler bir araya geldiklerinde duygularını ve neşelerini dile getirmek üzere özellikle erkekler tarafından sevgi içerikli hoyrat ve türküler söylerlerdi. Buna örnek olarak aşağıdaki hoyratı aktarıyoruz.

Çıxtım kilise dağına
Baxtım dörtler bağına
Gözüm yar yerin gördü
Döndü qan çanağa⁷⁹

Bununla beraber halay çekilir ve çeşitli oyunlar oynanırdı.

⁷⁷ Şakir Sabır Zabıt, **a.g.e.**, s.23.

⁷⁸ Şakir Sabır Zabıt, **a.g.e.**, s.24.; Necdet Yaşar Bayatlı, **2007f, a.g.m.**, s.25.

⁷⁹ Şakir Sabır Zabıt, **a.g.e.**, s.24.; Necdet Yaşar Bayatlı, **2007f, a.g.m.**, s.25.

Nevruz günü hakkındaki en yaygın inançlardan birisi de Nevruz gününde gülen ve mutluluğu yaşayan insan, o yıl boyunca mutlu olacağına; ağlayan ve üzülen ise o yıl boyunca ağlayacağına ve üzüleceğine, inanmaktır.

Gerek Anadolu ve Türk dünyasında gerek Irak Türkmenleri arasında yapılan Nevruz kutlamaları sırasında icra edilen ayin ve merasimlerin hepsi adeta insanların, tabiatın canlanmasına, yeniden dirilişine layık bir biçimde hazırlanmak ve ona uyum sağlamak, onunla beraber yenilenmek, arınmak, temizlenmek niyetini ifade ediyormuş gibidir.⁸⁰

Irak Türkmenleri arasında Nevruz'un çok eski yıllarda da kutlanıldığı 1834–1897 yılları arasında yaşayan büyük şairimiz Kerküklü Faiz'in "Navruziye" adlı kasidesinden öğreniyoruz. Bu kasidenin birkaç beytini aşağıya alıyoruz:

1.Nevruz-i Sultani yine cem etti güllerden haşem

Çekti seraser âleme Sultan sıfat ceş u âlem

2.Semayi katletti tamam aldı şitadan intikam

Ruy-i zemini etti ram ceş-i hazana verdi rem⁸¹

Irak Türkmenleri için Nevruz; insanların arasındaki bağların güçlendirmesini, dargınlıkların unutulmasını, millî birlik ve beraberliğin sağlanmasını temsil eden millî bir bayramdır. Ne yazık ki günümüzde bu gelenek Irak'ın mevcut politik durumu ve istikrarsızlık sebebiyle Kerkük ve bütün Türkmen il ve ilçelerinde yaşayan Türkmenler tarafından artık yapılmamaktadır. İnsanlar can güvenliklerini sağlamak için bu gibi piknik ve gezi yerlerine gidememektedir. Fakat 2007'nin Nevruz'unda saha çalışması için Kerkük'te bulunduğumuz sıralarda Türkmenlerin Tazehurmatı piknik alanına gidip bu günü kutladıklarını tespit ettik. Nevruz bayramı Türk dünyasında nasıl büyük bir sevinç ve coşkuyla kutlanıyorsa Irak

⁸⁰ Pakize Aytaç, 2004, a.g.m., s.79.

⁸¹ Ata Terzibaşı yukarıdaki kasideyi iki sayıda yayımlamıştır. bk. Ata Terzibaşı, "Kerküklü Faiz'in (Nevruziye) Kasidesi ve Açıklaması I", **Kardaşlık**, İstanbul, Y.6 S.21, 2004, s.16–20; Ata Terzibaşı, "Kerküklü Faiz'in (Nevruziye) Kasidesi ve Açıklaması II", **Kardaşlık**, İstanbul, Y.6 S.22, 2004, s.26–28.

Türkmenlerinin de artık bunun farkına varıp Nevruz'a sahip çıkmaları çok sevindirici bir durumdur.

5.3. Hıdırellez

Kışın bitimi ve baharın gelişiyle birlikte Türk topluluklarında çeşitli geleneklerin sergilendiğini ve bazı törenlerin yapıldığını görüyoruz. Bunları bahar bayramları olarak nitelendirmek mümkündür. Bu bakımdan bahar mevsiminin giriş ile ilgili olarak toplumumuzda yerleşmiş olan bazı âdetleri, törenleri, inançları açıklamak lazım gelmektedir.⁸²

Türkler arasında eski çağlarda da Bahar bayramlarının yapıldığını Çin kaynaklarından öğrenmekteyiz. Kaynaklarda Hun Türkleri, beşinci ayın ikinci yarısında “Büyük Bayram” yapar; bayram, kurban kesilmesi ile başlardı. Bayramda kızlar ayak topu oynar, kısırak kımızı içer daha sonra da şarkı söylerlerdi.⁸³ Göktürklerde de her yılın beşinci ayın ikinci yarısında “Gök Tanrı” ve “kutsal yer ve su” için kurban kesmekle başlardı. Kurbandan sonra topluca eğlenceye çekilip Hun Türklerinde olduğu gibi bilhassa kızlar atak topu oynar ve herkes kımız içer ve şakılar söylerdi.⁸⁴ Tsin Türkleri, yılın beşinci ayında (Mayıs'ta) “*Lung-Cheng*” bayramı yapıp burada büyük bir kurultay şeklinde bütün beyler ve halk toplanır. Kurbanlar kesilip yenildikten sonra, koşular ve oyunlar yapılırdı.⁸⁵ Günümüzde Yakut Türkleri arasında bütün soyun katılımıyla yapılan ilkbahar ve sonbahar ayınlarına “*sacı (libation) bayramı*” anlamına gelen “*ısiyah bayramı*” adı verilir. Bu bayram ve ayın Mayıs ayının sonunda veya Haziran ayında yapılır. Dokuz gün süren bu bayram ve ayın için soydaşlar kımız ve kurban hazırlar. Bu bayrama (*ıy, kün*) ay ve güneş bayramı da derler.⁸⁶ Müslüman Kazak, Kırgız ve Başkurtların Mayıs ayında yaptıkları bayrama “*Kımız Munduk*” adı verilir. Başkurt kadınların ilbaharda yaptıkları şenliğe “*Kargay toy*” denir.⁸⁷

⁸² Abdulhaluk M. Çay, **Hıdırellez “Kültür-Bahar Bayramı”**, 2.baskı, Ankara, KB. Yay., 1997, s.10.

⁸³ Mehmet Eröz, **1992, a.g.e.**, s.90.

⁸⁴ Salim Koca, **a.g.e.**, s.115.

⁸⁵ Ziya Gökalp, **1976b, a.g.e.**, s.114

⁸⁶ Abdülkadir İnan, **2006, a.g.e.**, s.102.

⁸⁷ Mehmet Eröz, **1992, a.g.e.**, s.91.

Görüldüğü gibi bahar bayramlarının geçmişi Türkler arasında Hun, Göktürkler dönemlerine kadar uzanmaktadır.

Günümüzde de muhtelif Türk toplulukları arasında kışın bitişi, baharın gelişi ve yazın karşılaması münasebetiyle kutlanan bayramlardan biri de Hıdırellez bayramıdır. Hıdırellez geleneğinin temelinde ilkbaharı kutlama, ağır bir kıştan sonra baharın hareketliliğini, sıcaklığını dolayısıyla hissetme vardır.⁸⁸

Türk ve İslam mitolojisinde önemli bir yeri olan Hızır, birçok inanış ve ritüele de kaynaklık etmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi Hızır inanışı ve Hızır-İlyas geleneğinin temelini kış mevsiminin son bulup baharın gelmesi, tabiatın canlanması esas teşkil eder. İnsanların bu vesileyle çeşitli inanmalar neticesinde yaptıkları tören ve kutlamalar vardır. Esas itibarıyla Türk dünyasının birçok bölgesi ve Türkiye’de bahar bayramlarının en önemlisi olmuştur.⁸⁹

Hıdırellez Anadolu’da “*Hıdırellez*”, Dobruca’ya yerleşmiş bulunan Kırım Türkleri arasında “*Tepreş*”, Makedonya’da “*Ederlez*”, “*Edirlez*”, “*Hıdırlas*” gibi adlarla bilinmektedir.⁹⁰ Hızır’ın kelime manası yeşildir. Tabiatın yeşerdiği her tarafa yeşilliğin hâkim olduğu günlerde de *Ruz-i Hızır* yani *Hızır Günleri* adı verilir. Bunlar 5 Mayıs ve ondan sonraki günlerdir. Anadolu halkının inancına göre ebedî hayat suyunu içmiş olan Hızır, bir peygamberdir ve bu günlerde yine kendisi gibi bir peygamber olan İlyas ile Hızır günlerinde buluşurlar. Hızır karaların, İlyas da denizlerin hâkimidir. İkisinin buluşması sonunda tabiat yeşerir ve canlanır. Hızır toprağı, İlyas denizi ve suyu temsil etmektedir. Toprak suya kavuşunca canlanır ve yeşerir.⁹¹ Ancak bu beraberlikte ismi yaşatılmasına rağmen İlyas’ın şahsiyeti tamamıyla silinerek Hızır motifi öne çıkarılmıştır. Bundan dolayı Hıdırellez bayramında icra edilen bütün gelenek ve törenler Hızır ile ilgilidir. Bunun temel sebebi, İslam öncesi devirlerde üç büyük kültürün hâkim olduğu alanlarda bu yaz bayramı vesilesiyle kültürleri

⁸⁸ Fatma Ahsen Turan, “Anadolu’daki Hıdırellez Kutlamalarına Dair İnanmalar, Ritüeller, Yasaklar ve Yaptırımlar”, **Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi**, 2008, Y.1, S.2, s.98.

⁸⁹ Ayşe Yücel Çetin, “Türk Dünyasında Hıdırellez Kutlamaları ve İşlevleri”, **MF**. Y.14, S.54, 2002, s.35–38.

⁹⁰ Abdulhaluk M. Çay, **a.g.e.**, s.23.

⁹¹ Bilge Seyidoğlu, “Hıdırellez”, **MK**. S.72, Mayıs 1990, s.24.

kutlanan insanüstü varlıkların daha ziyade Hızır'ın şahsiyetine uygun düşmesi ve onunla bütünleşmesidir.⁹²

Hızır ile İlyas'ın Ab-ı Hayat'ı nasıl içtiklerine dair rivayetler vardır, rivayetlere göre, İskender Zülkarneynin dünyayı fethetmek için çıktığı zaman, Hızır ile İlyas da beraberinde bulunuyordu. Bunlar bir ülkeye gelmiş, oranın insanları İskender'e demiş ki; “*Şu karşıdaki karanlıklar âlemine giderseniz, orada bir su vardır. Buna “Ab-ı Hayat” derler. Biz bu suyu bulamadık*”. İskender bu sözler üzerine; kendisiyle beraberindekiler bir yöne, Hızır ile İlyas da ayrı yönlere gitmeyi, hangisi bu suyu bulursa birbirine haber vermeyi kararlaştırarak yola çıkmışlar. İskender'in yanında çok parlak iki mücevher varmış, bu mücevherler karanlıkta yolları aydınlatmış. Bunlardan birini Hızır ile İlyas'a vermiş. O gün yola çıkan Hızır ile İlyas yorulmuş, hem de acıkmışlardı. Yanlarında bulunan azıklarını bir subaşında çıkararak yemeğe başlamışlar. Yiyecekleri içinde pişmiş balıklar da varmış. İkisinden biri yanlarında bulunan suya taşı daldırarak su alırken, tasta bir damla su; pişmiş balıklardan birinin üzerine damlamış. Balık hemen canlanarak kendini suya atmış ve kaçmış. İki arkadaş anlamışlar ki aradıkları “*Ab-ı Hayat*” denilen su bu. Hemen taşı daldırarak, doyasıya bu sudan içmiş ve ölümsüzler arasına geçmişler. O sırada görünmezlerden gelen bir ses; bu suyu bulduklarını kimseye söylememelerini bildirmiş. Geri döndüklerinde İskender'le buluşmuş, ama bu suyu bulup da içtiklerini söylememişler.⁹³

Halk inanışlarına göre Hızır, zaman zaman dünyada dolaşır, gezdiği yerlerde kuru otları yeşertir, dokunduğu kimsenin elinde yeşil bir iz bırakmış. Halk inanışlarında onun bereket, uğur getirdiği, darda kalanlara yardım ettiği, kendisine rastlayanların Hızır olduğunu sonradan anlayıp gördükleri zaman dileklerini söyleyememiş olmalarına yandıkları üzerine hikâyeler anlatır.⁹⁴

Kuran-ı Kerim'de Hızır adı zikredilmemesine rağmen⁹⁵ İslam inancında Hızır ermiş bir şahsiyettir. Tanrı tarafından Müslümanlığı korumakla görevlendirilmiştir. İsteddiği yerde ve istediği zamanda, beklenilmeyen anda;

⁹² Ahmet Yaşar Ocak, “Hıdırellez”, *İslam Ansiklopedisi*, 17.C., İstanbul, TDV. Yay., s.313.

⁹³ Murat Uraz, “Hıdırellez ve Hızır ile İlyas”, *TFA*. Y.29–18.C, S. 346, Mayıs 1978, s.8312–8313.

⁹⁴ Pertev Naili Boratav, **2003, a.g.e.**, s.279-280.

⁹⁵ Ahmet Tacemen, **1998b, a.g.e.**, s.577.

ancak insanın kendi iç dünyasındaki iyilik ölçüsü veya çevresinin değerlendirilmesi ile gelmesi beklenen ulu bir varlık, mübarek bir şahsiyettir.⁹⁶

Eski Türk inanç sisteminde atalar kültü, aile ocağı ve ateş kültü birbirleri ile sıkı sıkı bağlıdır. Bu üçlü birbirinden pek ayrılmaz. Bilinen en eski devirlerden beri Türklerin yaptıkları törenlerde ata ruhlarına tazim oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Türk dünyasında bununla ilgili olarak gerek Nevruz'da gerek Hıdırellez'de bayram günlerinin gayet neşeli, birbirine saygılı davranarak geçirilmesi zorunlu bir görev olarak kabul edilirdi. Çünkü ata ruhunun evin bacası etrafında çocuklarının bayramı nasıl geçirdiklerini kontrol ettiklerine inanılmaktaydı. Bayram dolayısıyla mezarlıkların ziyaret edilmesi bunun bir sonucudur. Ölmüş atalara duyulan bu saygı onların hatıralarının yaşatılması hususu, Türklerde değişik âdetlerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Hıdırellez'le ilgili olarak genellikle halkın bayram için gittikleri mahalleler tamamen bu inançla ilgilidir. Anadolu'nun her şehrinde bir Hıdırlık mevkii vardır. Başta Hıdırlık mevkii olmak üzere bu gün Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde tespit edilen evliya inancının kaynağı doğrudan doğruya Türklerdeki bu atalar kültü ile ilgilidir.⁹⁷

Hıdırellez geleneğinin doğuşuyla ilgili rivayetlerin Hıdır ve İlyas üzerinde yoğunlaşmasına rağmen kutlama nedenlerini incelediğimiz zaman temel nedenin mevsimlik bayramlardan bahar şenlikleri olduğu öne çıkmaktadır. Baharın gelişini, doğanın canlanışını kutlamak, kışın soğuk günlerinden sonra insanlar arasında bir canlılık oluşması, uyuşukluğun atılması için şenlik yapılır.⁹⁸

Hıdırellez günü bütün canlıların, bitkilerin, ağaçların yepyeni bir hayata kavuşacağına inanılır. Hızır'ın yeşillik ve temiz yerlere geldiğine inanıldığından Hıdırellez günü toplantıları daima yeşillik ağaçlık ve su bulunan yerlerde yapılır.⁹⁹

⁹⁶ Ayşe Yücel Çetin, **a.g.m.**, s.35.

⁹⁷ Abdulhaluk M. Çay, **a.g.e.**, s.20.

⁹⁸ Erman Artun, **2007, a.g.e.**, s.253.

⁹⁹ Umay Günay, "Ritüeller ve Hıdırellez", **MK**. S.72, Mayıs 1990, s.10-12.

Anadolu'nun her yerinde daha ziyade bolluk, bereket, kısmet, sağlık dilekleri¹⁰⁰ ile yapılan Hıdırellez bayramına Irak Türkmenleri arasında *Xıdırelyas*, *Xıdıreylas*, *Xıdirilyas*, *Xıdırzinde* gibi adlar verilmektedir. Hıdırellez'in Irak'ta birçok yerde makamı vardır. Şunu da hemen belirtmeliyiz ki, gerek Türkmenlerin gerekse Arapların yaşadıkları yerleşim yerlerindeki Hızır makamları hep akarsu kenarında yer almaktadır. Bu Hızır inancının su kültü ile iç içe olduğunu göstermektedir.

Bölgede yapılan saha araştırması ve yazılı kaynakların¹⁰¹ taranması sonucunda Irak Türkmenleri arasında bu bayramın çok az bir şekilde kutlandığı görülmüştür. Bilhassa Kerkük'te ve Kerkük civarındaki ilçe ve nahiyelerde eskiden de günümüzde de bu bayram hiç kutlanmamıştır. Bu bayram eskiden daha çok Telafer, Erbil ve Hanekin'de kutlanmıştır. Özellikle Telafer Türkmenleri bu bayramı canlı olarak 2003 yılına kadar kutlamaya devam etmişlerdir. 2003 yılından sonra ülkenin genelinde ve özellikle Telafer'de yaşanan şiddet olaylarından dolayı halk bu bayramı eskisi gibi kutlamamaktadır.

Hıdırellez bayramı her ne kadar bütün Türkmenler tarafından büyük bir coşku ile kutlanılmasa da Xızır (Hızır) inancı bütün Türkmenler arasında yaygın bir inançtır. Xızır, diridir, gözlere görünmez, darda düşen, dilek dileyen, yardım isteyenlere yardım eden bir nebidir, velidir, mübarek bir kişidir. Hatta bölgede çoğu zaman *Xıdırzında* diye dua edilir. Halk arasında tespit edilen aşağıdaki şiir parçası bunun en canlı delilidir.

Bir kişi darlığa düşse söylerse ya müstâân

Xızır'ı ihzar eyler ona ol demde Allah hemen

Telafer'de Hıdırellez bayramı genellikle 18 Şubat tarihinde kutlanmaktaydı. Erbilli ve Hanekinli kaynak kişiler ile yaptığımız görüşmeler sonucunda bu bayramın eskiden yine Telafer'de olduğu gibi 18 Şubat'ta yapıldığını öğrendik. Türkiye sahasına baktığımızda bu bayramın genellikle

¹⁰⁰ Yaşar Kalafat, 1996, a.g.e., s.43.

¹⁰¹ Konu ile ilgili yaptığımız kaynak taraması sonucunda Irak Türkmenleri arasında Hıdırellez geleneği ile ilgili Arapça olarak yazılmış sadece yarım sayfalık bir yazı bulduk (Ali Ekber İlhanbeg; "İd Hızır İlyas Fi Tellafer", *Kardaşlık*, Y.14, S. 8-9, 1974, s.13). Bu yazıda Eskiden Telafer Türkmenleri arasında yapılan Hıdırellez geleneğiyle ilgili az da olsa bilgi bulunmaktadır.

5, 6, 7 Mayıs'ta kutlanıldığını görmekteyiz. Irak'ta bu bayramın 18 Şubat tarihinde kutlanmasının sebebi olarak bölgenin coğrafyası gösterilebilir. Çünkü Irak'ın hava durumuna bakıldığında Şubat ayının sonunda ve Mart ayının başında veya ortasında havaların ısınmaya başladığı görülmektedir. Bu yüzden adı geçen il ve ilçelerde Xıdırelyas bayramı Şubat ayında kutlanılmaktaydı. Bu bayram İranlılar arasında da Nevruz'dan altı hafta evvel, yani Şubat ayının ortasına rastlamakta olup, bunun eski On iki Hayvanlı Türk Takvimi'ndeki yılbaşıyla aynı olduğu, dolayısıyla bu bayramın aslında eski Türklerin yeni yıl bayramı olduğu gösterilmiştir.¹⁰²

Eskiden Hıdırellez bayramı Telafer ilçesinin güneyinde bulunan ve Telafer kalesinden beş kilometre uzakta olan tepede yapılmaktaydı. Tepede Asurîlere ait olan tarihî eserler bulunmaktadır. Şu ana kadar bu tarihî eserlerle ilgili herhangi bir arkeolojik çalışma yapılmamıştır. Rivayetlere göre eskiden Hızır bu tepenin üzerine inmiştir. Dolayısıyla bu tepe Hızır'ın bir makamı sayılır. Bu rivayetin halk arasında kaç yıldan beri anlatıldığını bilmemekteyiz.¹⁰³

Telafer Türkmenleri her yıl 18 Şubat'ta kutsal olarak gördükleri bu makamı ziyaret ediyorlardı. Ayrıca Telafer dışından gelen Hıristiyan ve Yezidîler de burayı ziyaret edip bu bayramı kutluyorlardı.

Telafer'de ellili ve daha önceki yıllarda yapılan kutlamalar son yıllarındakinden farklı arz etmektedir. Telaferliler eskiden cirit oynar, yukarıda adı geçen tepenin etrafında çadırlar kurup halaylar çeker ve çeşitli mani ve türkülerini söylerlerdi. Bazen de bu bayrama "Cez ül Suf" (جز الصوف) (Yün kesmek) adı verilirdi. Çünkü bu bayramdan sonra artık soğuk kalmayacak ve sıcaklar gelecektir.¹⁰⁴

Bu bayram merasimi esnasında yaygın bir gelenek vardır; tepenin üzerinde bulunan makamın duvarında bir delik var, evlenmek isteyen genç kız veya erkekler, gözlerini kapatarak parmaklarını bu deliğe sokmaya çalışır,

¹⁰² Ahmet Yaşar Ocak, **İslam- Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü**, Ankara, Türk Kültürü Araştırmaları Ens. Yay., 2.baskı, 1990, s.160.

¹⁰³ Ali Ekber İlhanbeg; **a.g.m.**, s.13.

¹⁰⁴ Ali Ekber İlhanbeg, **a.g.m.**, s.13.

parmakları deliğe geçerse yakında evleneceklerine, aksi takdirde evlenmeyeceklerine inanılır.¹⁰⁵

Yetmişli yıllardan 2003 yılına kadar büyük bir coşku ile kutlanılan bu bayram esnasında yani üç gününde lokanta sahipleri ve diğer esnaflar, bayrama gelen ziyaretçilerin ihtiyaçlarını karşılayacak eşya, malzeme ve yiyecek içecekler getirir ve burada satarlardı.

Erbil'de Hıdırellez bayramına daha çok *Xıdırelyas Haftası* denilir. Bu haftada halk, Baba Assaf Türbesi'ni ziyaret eder ve çeşitli dileklerde bulunur.

Hanekin'de bulunan Hıdırellez makamı, *Xıdırzında* diye tanınmaktadır. Makam bir yeşil kümbetten ibaret olup Masfa semtindedir. Halk eskiden 18 Şubat gününde, günümüzde ise hafta içi perşembe gününde çeşitli dilekler için ziyaret eder. Dilek tutmak için makamın yakınındaki suya üç gün üst üste akşam saatlerinde gelip, herhangi bir karton veya nesnenin üzerinde üç tane mum yakar ve kartonu suya salar; böylece dileğin gerçekleşeceğine inanılır.



Hanekin ilçesinde bulunan Xıdırzında Makamı

Irak'ta yaşayan Araplar arasında da Hıdırellez (خضر الياس) bayramı kutlanmaktadır. Bağdat'ta Dicle Nehri üzerinde yer alan Sarrafiye Köprüsünün yakınında Hıdırellez makamı vardır. Bilindiği gibi Dicle Nehri Bağdat'ı Karh ve Rısafa olmak üzere iki yakaya bölmektedir. Hıdırellez Makamı Karh yakasının kıyısında yer almaktadır. Makam, Şubat ayında halk tarafından ziyaret edilir. Halk, özellikle kadınlar buraya gelerek dilekte

¹⁰⁵ Ali Ekber İlhanbeg, **a.g.m.**, s.13.

bulunur, tepsiler veya tahta parçaları üzerinde mum yakar ve tepsiyi suya salarlar. Bu geleneği Bağdat'ta bulunduğumuz sırada 2001 yılında bizzat gördük.

Bağdat'ta Hıdırellez töreninde yapılan uygulamalar ile ilgili Ahmet Yaşar Ocak, Massignon'den naklen şu bilgileri aktarmaktadır: *Bağdat'ta hastalıktan kurtulmak veya kurtulduktan sonra Hızır-İlyas'a teşekkür için adak adanır. Bu adak işi şöyle gerçekleştirilmektedir: Güneş batarken hasta, beraberinde üçgen şeklinde kesilmiş ve üzerinde delikler açılmış tahta parçalarıyla birlikte Dicle kenarına iner. Tahtadaki dileklere yakılmış mumlar yerleştirilir ve Hızır adına dualar okunarak suya bırakılır. Üzerinde mumlar yanan tahtalar, alaca karanlıkta dalgalar üzerinde uzaklaşıp giderler. Böylece adak tamamlanmış olur.*¹⁰⁶

Hızır inancını ve Hıdırellez bayramını tek bir kökene ve bir kültüre bağlamak zordur. Çünkü içinde başta İslam dini ve Türk kültürü olmak üzere birçok kültürün katkısı bulunmaktadır.

Bölgede Hızır'ın temiz evlere uğrayacağına inanıldığından Hıdırellez gününden önce evlerin önü ve içi temizlenir, temiz ve yeni hasırlar döşenir, temiz ve yeni perdeler asılır. Hıdırellez gününde iş yapılmaz, aksi takdirde iş yapanın yıl boyunca başına birçok iş çıkacağına ve Hızır'ın ona küseceğine inanılır.

Bölgede Hıdırellez gününde doğan çocuklara Hızır veya İlyas adı vermek yaygın bir gelenektir. O yüzden Telafer ve Erbil'de bu gibi adlara çok rastlanır.

Hıdırellez gününde bütün dileklerin gerçekleşeceğine inanıldığı için insanlar ve özellikle genç erkek ve kızlar çeşitli dileklerde bulunurlar.

Eskiden Hanekin'de Hıdırellez gününün arifesinde genç kızlar, bir araya gelir, bir şerbe (testi) getirir, içine temiz su doldurur, ziynet eşyalarından bir koyal, küpe, bilezik, tarak, yüzük, takı vb. koyarlar. Eşyaların üzerine birkaç tane çiçek koyulur, şerbe bir kapakla kapatılır ve bir ağacın dibine gömülür veya bırakılır. Buna "*Muraz almağ*" denilir. Ertesi gün,

¹⁰⁶ Ahmet Yaşar Ocak, 1990, a.g.e., s. 164.

sabahın erken saatlerinde yani Hıdırellez gününde kızlar bir araya gelir, birbirlerine güzel dilekleri ihtiva eden maniler söyleyerek bu eşyaları şerbeden çıkarırlar. Bu pratik Anadolu'nun birçok yerinde benzer bir şekilde icra edilmektedir. Konya'nın Çeltik İlçesinde her yıl Hıdırellez kutlamalarında en önemli uygulama, “*mani kurma*” uygulamasıdır. Mani kurma, içi suyla dolu bir testinin içine kime ait olduklarını söylenerek boncuk, toka vb. eşyaların atılmasıyla başlar. Testinin içine en son kır çiçekleri atılarak ağzı kapatılır. Böylece ertesi gün, yani Hıdırellez günü içinden eşyalar çekilmek üzere mani testisi hazırlanmış olur.¹⁰⁷

Hanekin'de eskiden Hıdırellez gününün arifesinde yine genç erkek ve kızlar kismetlerini açmak dileğiyle adlarını bir kâğıda yazıp bir boş şişenin içine koyarak ilçede akmakta olan Nehavent Çayı'na atarlardı.

Erbil ve Hanekin'de eskiden Hıdırellez gününün arifesinden başlanarak üç, dört gün boyunca helva yapılıp dağıtılırdı. Bu helva bazen hurma helvası bazen de un, şeker, pekmez karıştırılmasından yapılan un helvası olurdu. Bazen de varlıklı aileler, Hızır aşkı için kurbanlar keser ve fakir fukaraya dağıtırlardı.

Eskiden Hanekin ve Erbil'de çocuğu olmayan evli kadınlar, Hıdırellez sabahında ezanla birlikte küçük bir oyuncak veya kumaştan yapılan küçük bir beşik, evlerinde veya da komşu evinde bulunan bir ağaç dalına diklete bulunarak bağlardı. Böylece Hızır onun muradını verip çocuk sahibi olacağına inanılırdı.

Telafer'de Hıdırellez gününde şekerli yiyecekler hazırlanır ve konu komşulara dağıtılırdı. Bunlara “*Şekerleme*” adı verilir. Bununla beraber Hıdırellez arifesinde Telafer'de un helvası yapılır ve gece dışarıda bırakılır. Gece Hızır gelip bu helvaya el değdirip onu bereketlendireceğine inanılır. Bazı aileler helvayı yaptıktan sonra bir odanın ortasına koyar. Ertesi gün o helva aile ve hasta komşulara dağıtılır. İnanca göre gece Hızır gelip bu helvayı bereketlendirmiştir

¹⁰⁷M. Öcal Oğuz-Seval Kasımoğlu, **Türkiye’de 2005 Yılında Yaşayan Geleneksel Kutlamalar**, Ankara, Gazi Ün. THBMER Yay., 2005, s.77.

Bölgede Hıdırellez gününün sabahında herkes erken kalkmalıdır. Kalkmayan varsa uyandırılır. İnanca göre erken kalkıp dilekte bulunarak namaz kılana Hızır tarafından muradı verilecektir. Ayrıca Xıdırelyas sabahında erken kalkmayan aileye Hızır küs olur ve evlerine uğramaz, inancı vardır.

Hanekin'de Hıdırellez gününün arifesinde bir sürahi su doldurulur ve damda bırakılır. Ertesi günün sabahında indirilir ve içirilirdi. İnanca göre bu suyu içen hasta, sağlığına kavuşacağına, evlenmek isteyen kızların evleneceğine, her hangi bir dileği olanın dileğinin gerçekleşeceğine inanılırdı.

Bölgede Hıdırellez gününün nasıl geçtiğine bakarak yılın o şekilde geçeceğine inanılır. Yani yağmurlu olursa, o yıl boyunca yağmur yağacağına, güneşli ise o yıl boyunca sıcak olacağına vb. inanılırdı.

Türk kültür unsurlarından biri olan Hızır inancı Türklük coğrafyasının büyük bir bölümünde yaygın olduğundan destan, masal, halk hikâyeleri, efsane vb. sözlü anlatım türleri içinde önemli bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰⁸ Bölgede Hızır ile tespit edilen bu efsaneyi aşağıya alıyoruz:

*“Eskiden her insanın gözlerinin üzerine bir tabaka deri vardır ki bunu kaldırılsa insanların diğer yüzlerini görebilir, derlerdi. Bir kadın “ben bu gözümün üzerindeki deri tabakasını kaldırmak istiyorum” der. Yaşlı bir kadın ona; git evinizin kapısının önünü sabah ezanından önce kırk gün boyunca süpür, kırk gün sonra Hızır sana görünür ve istediğini ondan dile, der. Kadın kırk gün boyunca kapının önünü süpürdükten sonra Hızır ona görünür, dileğini verir ve bundan sonra kadın insanların diğer yüzünü görebilir. Kadın, insanların kimisini, köpek, kedi, maymun, domuz, kimisini de iyi görür. Ancak kadın buna dayanamayıp gözlerinden olur, yani kör olur. Yine aynı yaşlı kadına gider ve gözlerinin çaresini bulmak için ondan bir çözüm sorar. Yaşlı kadın ona; git yine kırk gün boyunca kapının önünü süpür, Hızır sana görünür ve gözlerinin ilacını ondan dile. Kadın kırk gün kapının önünü süpürdükten sonra Hızır ona görünür ve gözlerinin şifasını verir”.*¹⁰⁹

¹⁰⁸ bk. Pervin Ergun, “**Halk Anlatmalarında Hızır**”, (Yüksek Lisans Tezi), Konya, Selçuk Ün., Sos. Bil. Ens. 1993.

¹⁰⁹ Necdet Yaşar Bayatlı, **2007b, a.g.m.**, s.34.

Hızır hakkında anlatılan rivayetlerden birisi de şöyledir: 1960 yılında iki yıl evli olmalarına rağmen çocuk sahibi olamayan bir çift, Kerkük şehrinde akmakta olan Xasa (Hasa) suyu kenarında beraber yürürken, kadın biraz dinlenmek için oturur. Aniden aksakallı, nur yüzlü bir adam kendilerine yaklaşmış ve hayırlı dualarda bulunarak sizin gelecekte fazla çocuğunuz olacak, bu çocukların çoğu erkek olacak, kadına da hitaben çocukların emeğinden sadece sen yiyeceksin ve adama, sen çocuklarının emeğinden hiç yemeyeceksin, ilk çocuğunuz erkek olacak ve adını *Abbas* koyacaksınız, deyip hayırlı dualarda bulunur. Adam, yaşlıya para vermek için elini cebine soktuğunda aniden yaşlı adam kaybolur. Yaşlı adam kaybolunca çift, adamın Hızır olduğunu anlar. Gerçekten bir yıl sonra çiftin bir erkek çocuğu olur, adını da *Abbas* koyar ve onun akabinde altısı erkek ve ikisi kız olmak üzere sekiz çocukları olur. Ancak büyük çocuk 16 yaşına girdiğinde baba vefat eder. Anne ise hâlâ yaşamakta ve bu Türkmen ailesi şimdi Bağdat'ta oturmaktadır.

Türk dünyasında yapılan Bahar bayramı kutlamaları ve Anadolu sahasında Hıdırellez törenlerinde yapılan gelenek ve törenleri ile ilgili âdetler çeşitlilik göstermektedir.

Yozgat'ta Hıdırellez'e "*Eğrice*" denilir; mübarek ve müstesna bir gün olarak tanınır. Eğrice hazırlığı Nisan ortalarında başlar. Bu hazırlıklar daha çok giyim ve yemek üzerinedir. Yozgatlıların çoğu bahar elbiselerini Eğrice gününde giyerler. Senenin en leziz, çeşitli yemekleri Eğrice gününe hazırlanır. En zengin sofralar, Eğrice günü ağaç gölgelerinde çimenler üzerinde açılır.¹¹⁰ Bursa'da Hıdırellez bir bayram havası içerisinde kutlanır. 6 Mayıs sabahında, gün doğmadan önce, o yılın sağlıklı geçmesi için erkenden kalkılır. Bazı köylerde uyanamayan komşuların kapıları çalınarak uyandırılır. Erken uyanamayanların kapılarına ısırgan otları atılarak tembel kalacakları ima edilir.¹¹¹ İstanbul'da Hıdırellez'den bir gün evvel bir sarı ipekle kılaptan karıştırılarak bileğe bağlanır ve Hıdırellez sabahı erkenden gün doğmadan

¹¹⁰Hasan Özbaş, "Yozgat'ta Eğrice (Hıdırellez) Hazırlığı", **TFA**. Y.15-8.C, S.170, Eylül 1963, s.3168.

¹¹¹Ali Abbas Çınar, "Bursa Yöresinde Hıdırellez ile İlgili Bazı İnanışlar", **MK**. S.72, Mayıs 1990, s.13.

gül dibine gidilerek “*Al bunun rengini, ver senin rengini*” diye o bağ çözülür ve gül dalına asılır. Bu da o kimsenin o sene için renginin güzel olmasına yarar.¹¹² Balıkesir’de bir ay kadar önce, halktan buğday, nohut, para, koyun, keçi vb. toplanarak Hıdırellez yapılır. Bir hafta önceden de keşkeklik buğdaylar hazırlanır. Beş Mayıs günü ise *Hayır Ekmekleri* yapılır.¹¹³ Kırklareli’nde Hıdırellez’den bir gün evvel kadınlar, kırlardan kırk bir çeşit ot ve çiçek toplayıp bunları temiz su dolu bir kap içine koyduktan ve geceledikten sonra Hıdırellez sabahı erkenden kalkıp bu su ile büyük, küçük evde olanlar yüzlerini yıkamak, akşam üzeri eski hasırlar yakarak üzerinden atlamak âdetidir.¹¹⁴ Şanlıurfa’nın Bilecik ilçesinde Hıdırellez’den bir gün önce yapılan uygulamaların en önemlilerinden biri, içinde Hıdırellez duasının yer aldığı parşömen kâğıtlarının çoğaltıp dağıtılmasıdır. Daha sonra herkes içinde dua olan bu kâğıtların altına isteklerini yazar, kâğıtlar düzenli bir şekilde katlanır ve iple tutturularak, Hıdırellez’den önceki gece gül ağaçlarına bağlanır. Aynı zamanda gül ağaçlarının altına taşlar ve çubuklarla istenilen dilekler resmedilir. Bu işlemin gece yapılmasının nedeni; Hızır ile İlyas’ın gece gelip dilekleri göreceğine inanılmasındandır. Ertesi gün yani Hıdırellez günü herkes, dileklerinin yazılı olduğu kâğıtları alır ve Fırat nehrine atmak üzere yola çıkar. Yine inanca göre; dileğin kabul olmasının şartı, bu kâğıtların nehre atılmasıdır.¹¹⁵

Bölgede Hıdırellez töreni veya başka bir deyişle Hıdırellez bayramı ile ilgili tespit edilen inanç ve pratiklerin birçoğu Anadolu’da aynı veya benzer bir şekilde yapılmaktadır. Pratiklerde ateş, su ve ağaç kültürleri izleri karşımızda çıkmaktadır. Dilek tutmak için Hızır makamının yanındaki akarsuya bir nesnenin üzerinde mum yakıp dilekte bulunmak ateş kültürünün günümüzdeki devam eden bir izidir. Bilindiği gibi ateşin kutsanması Türk coğrafyasında yaygın bir inançtır. Ateş kültürünün yanı sıra su kültürünün izi de Hıdırellez

¹¹² Aliye Muazzez, “İstanbul’da Hıdırellez Merasimi”, **HBH**. Y. 1, S.11, 1 Eylül 1930, s.187.

¹¹³ Alparslan Santur, “Balıkesir’de Hıdırellez Geleneği”, **MK**. S.72, Mayıs 1990, 25–27.

¹¹⁴ A. Baha, “Kırklareli’nde Hıdırellez Eğlenceleri”, **HBH**. Y.3, S.25, 1 Eylül 1933, s.4.

¹¹⁵ M. Öcal Oğuz-Seval Kasımoğlu, **a.g.e.**, s.84.

Türkiye genelinde yapılan Hıdırellez kutlamalarıyla ilgili yukarıdaki çalışmalarla birlikte şu derleme çalışmasına de bakılabilir. “**Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1990 “Hıdırellez Özel Sayısı**”, Ankara, KB. Yay., Neyir Matbaası, 1990.

töreninde yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi bölgedeki Hızır makamları hep akarsuların kenarındadır. Çünkü inanca göre Hızır suyun etrafında yaşamaktadır. Hıdırellez gecesinde bir sürahi su doldurup o gece damda bırakması ve ertesi gün dilekte bulunarak içmesi, gençlerin adları bir kâğıda yazarak boş bir şişeye koyup suya atmasında su kültünün izi görülmektedir. Su hakkında bu inanç ve pratiklerde eski Türk inancının devamlığı görülmektedir. Kızların şerbeye (testiye) dilekte bulunarak birer eşya koyması bir ağacın altına bir gece bırakmasında ağacın kutsallığı ve içinde gizli bir gücün bulunması inancından kaynaklanmaktadır. Türkler arasında eskiden beri ağacın hemen her kısmında bir kuvvet var kabul edilmiş, dallar da kutsal bir varlık sayılmıştır.¹¹⁶

Bölgede yapılan Hıdırellez bayramının tarihi her ne kadar Türk dünyası ve Anadolu sahasında yapılan bayramla aynı tarihe denk gelmese de aynı amaç ve inanç uğruna yapıldığı görülmektedir. Bölgede yapılan Hıdırellez merasimi Türkiye’de olduğu gibi, yaz veya bahar mevsiminin gelişini kutlamak, bolluk-bereket, sağlık ve dilek dilemek için yapılmaktadır. Yani hem bir dinî hem de bir bahar bayramı olarak kutlanılmaktadır.

5.4. Zekeriya Sofrası

Türkler arasında bereket ve dilek dilemek inancıyla birçok uygulama yapılmaktadır. Bu uygulamaların birisi de Zekeriya Sofrasıdır. Zekeriya Hz. Yahya’nın babası Hz. Zekeriya’nın adıdır. Fakat Zekeriya sofrası, bir dileğin gerçekleşmesi için özellikle Recep ayının belli günlerinde kadınlar tarafından hazırlanan sofraya verilen addır. Zekeriya peygamber ile ilgili bilgiler Kuran-ı Kerim’de Meryem Suresi’nin ilk 11 ayetinde zikir olunmuştur. Bu ayetler mealen şöyledir: *“Zekeriya peygamber yaşlandığında bir erkek evlat niyaz eder. Allah, ona Yahya adında bir erkek çocuk müjdeler. Zekeriya sevinçle Allah’ın bu lutfuna nasıl karşılık vereceğini sorar, bir alamet ister. Allah*

¹¹⁶ Hikmet Tanyu, 1976, a.g.e, s.129–142.

Zekeriya peygambere bir biri ardı sıra üç gün üç gece insanlarla konuşmamasını buyurur.¹¹⁷

Eskiden Ankara,¹¹⁸ İstanbul,¹¹⁹ Bursa,¹²⁰ Sivas,¹²¹ İzmir,¹²² Adana'da¹²³ da örneği görülen ve oralarda Zekeriya Peygamber Sofrası ya da Peygamber Sofrası adını alan bu geleneğin yüzyılın başında Hicaz'dan gelen bir ihtiyar kadının eseri olduğu söylenmektedir.¹²⁴

Her Şaban ayının ilk iki pazar günlerinde diğer Müslüman milletlerinde olduğu gibi bölgede de Türkmenler arasında mübarek bir gece geçirilir. Bu geceye Kerkük'te "*Periler Mevlidi*",¹²⁵ diğer Türkmen il ve ilçelerinde "*Zekeriya Sinisi*" adı verilmektedir. Bu gelenek Irak'ta Müslüman olmayan Hıristiyan ve Subbiler (Saibiler) tarafından da icra edilmektedir. Bu gece Kuran-ı Kerim'de zikredilen ve İncil'de etraflıca anlatılan Hz. Zekeriya'nın oğlu Hz. Yahya'nın doğum gecesidir.¹²⁶

Periler Mevlidi veya Zekeriya'da evlerde özel olarak bir şenlik düzenlenir ve bir sini hazırlanır. Siniye karıştırılmış "kavurga ile kavun tohumu" koyulur ve bir kap "siyah ve beyaz üzüm çekirdeği", bir kapta da tatlılar, arpa ekmeği, dolma (yarpağ) ve mercimek aşlarından birer tabak yerleştirilir. Sini turunç budaklarıyla süslenir ve aile fertlerinin sayısına göre mumla donatılır. Yakılan mumlar sinideki turunç budaklarının arasında veya hamurlara kondurulur. Sini bu şekilde tertip edildikten sonra odanın bir köşesinde camlı sehpa üzerine koyulur. Keşküle dönüşen o sinide ayna, sürmedan, tarak vb. eşyalar yer aldığı gibi, dilek dileyenlerden; kız isteyen bir

¹¹⁷ Kuran-ı Kerim, Meryem Suresi

¹¹⁸A. Esat Bozyiğit, "Eski Ankara'da Bir Gelenek: Zekeriya Sofrası", **Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1990/1 Türk Mutfağı Özel Sayısı**, Ankara, KB. Yay., Özet Matbaası, 1990, s.19-22.

¹¹⁹ Müşfika Abdülkadir, "İstanbul Âdetleri", **HBH**. Y.2, S.19, Mayıs 1931, s.152-155.

¹²⁰ Faika İsamettin, "Bursa Âdetleri", **HBH**. Y.1 S.1, 1 Kasım 1929, s.10-12.

¹²¹Müjgan Üçer, "Sivas Sofrası", **Yemek Kitabı**, (hızl. M. Sabri Koz), 2.baskı, İstanbul, Kitabevi Yay., 2003, s.764-790.

¹²²Yaşar Kalafat, **1996, a.g.e.**, s.42.

¹²³Erman Artun, "Adana'da, Törenlere, Adaklara, Özel Günlere Ait İnançlar, Pratikler ve Bunlara Bağlı Mutfak Kültürü", **MF**. 2001, Y.7, S.49. s.27-37.

¹²⁴A. Esat Bozyiğit, **a.g.m.**, s.19.

¹²⁵ Mevlüt Taha Kayacı, "Periler Mevlidi" **Kardaşlık**, Y.5, S.10, Şubat 1966, s.25.

¹²⁶ Nasrî'din Bin Burhanü'd-din Rabguzi tarafından kaleme alınan **Kıyasü'l Enbiya** isimli eserde de Hz. Zekeriya'nın oğlu Hz. Yahya'nın kıyası yer almaktadır. bk. Aysu Ata, **Nasrî'ddin Bin Burhanü'd-din Rabguzi: Kıyasü'l Enbiya (Peygamber Kısaları) Giriş-Metin-Tıpkıbasım I**, Ankara, TDK. Yay., 1997, s.236-239.

şerbe (testi), oğlan isteyen bir ibrik, rızık bolluğu yahut aşkların gerçekleşmesi peşinde koşanlar ise bir testi su dolusu yere kırarlar.¹²⁷

Yatsı namazından sonra konulan sininin çevresinde aile fertleri bir halka oluşturarak otururlar. Kadınlı erkekli bir şenlik başlar, çocuklarla kadınların çığılıkları arasında kimisi Kuran-ı Kerim, kimisi de mevlit nebevî veya menkıbelerden terennüm etmeye başlar. Delikanlı kız ve oğlanlar, gözlerini yanmakta olan mumlardan ayıramazlar; çünkü mumların alevi gelecek kutluluktan bir belirtidir. Mumun alevinin yükselişi, pırıltısı parlak bir mutluluğun geleceğine işaret sayılır. Mumu sönenin veya sönük olanın ise benzi sarılıp solar, çünkü bu hayra alamet değil. Bir iki saat sonra sini bir çarşafıla örtülür ve odadan dışarı çıkılır. Ertesi günün sabahı sinideki yiyeceklerden komşulara dağıtılır, özellikle hastaların payı unutulmaz; çünkü yemeklerden perilerin yediği düşünülüşü için mübarek sayılır ve dertlere deva olacağına inanılır. Kızlar sürmedandan gözlerine sürer ve tarakla saçlarını tararlar. Hele o aynayla kendilerini seyredenler talihlerinin yüzünü göreceklerine inanılır.¹²⁸

Sofraya katılıp da dileği gerçekleşen hanımlar bir sonraki senede Zekeriya Sinisini düzenleyeceklerini şart koşarlar. Ayrıca sofrayı düzenleyen kadın, akşama kadar kimseyle konuşmaz. Buna “*Lal Orucu*” denilir. Bu gelenek Kuran-ı Kerim’de Hz. Zekeriya’nın Allah’ın buyruğu üzere kimse ile üç gün konuşmamasından gelmektedir.

Bölgede yaygın bir gelenek olarak bu gecede veya bu geceye yakın bir tarihte erkek çocuk dünyaya gelirse ona Zekeriya veya Yahya, kız ise Meryem veya Azra adı verilir.

Anadolu sahasında yapılan Zekeriya Sofrası geleneğinin nasıl yapıldığına bir göz atmakta fayda var.

Sivas’ta daha önce bir sofrada bulunarak dilek dileyen hanım, dileği gerçekleşince Zekeriya Sofrası yapar. Bu sofranın Şaban ayı içinde herhangi bir günde yapılır. Sofranın özelliği pişmemiş kırk bir yiyeceğin bulunmasıdır. Mevsim meyveleri, baharat, yemişler, pişmeden yenecek sebzelerin

¹²⁷ Mevlüt Taha Kayacı, **a.g.m.**, s.25.

¹²⁸ Mevlüt Taha Kayacı, **a.g.m.**, s.25; kaynak kişiler.

bulunduğu sofrada yiyecekler yenirken dilek tutarak, gerçekleştiğinde Zekeriya Sofrası yapacaklarını adarlar. Zekeriya Sofrası'nın ardından börek, pasta ve çay ikramı yapılır.¹²⁹ İstanbul'da Müşfika Abdülkadir'in tespitine göre kadınlar tarafından kurulan üç çeşit peygamber sofrası vardır. Burada konumuz Zekeriya Sofrası olduğu için onun nasıl yapıldığı kısaca aktarılacaktır. Zekeriya Sinisi namını alan sofrayı kuran kadın, o gün oruç tutar ve akşama kadar kimseyle konuşmaz. Tutulan oruca "*Lal Orucu*" denir. Sini, 41 türlü yaş ve kuru yemişle süslenir. Yemiş tabaklarının arasına sininin üstüne birer tutam yeşillik koyarlar. Sini kuran kimse "*falan günü Zekeriya sinisi kuracağım, buyurun*" der ve davet ettiği misafirlerinin adedince sininin etrafında makam hazırlar. Akşam ezanı okunur okunmaz tuz veya zeytinle orucunu bozan ev sahibi misafirlerle konuşmaya başlar.¹³⁰ Bursa'da muradının gerçekleşmesi için Şaban ayının ilk pazartesi gecesinde bir kadın tarafından kurulan Zekeriya Sofrası'nda mevsime göre yaş, kuru ne kadar yemiş temin edilirse onların hepsi bakırdan büyük bir tepsi içine yerleştirilir, yemişlerin etrafında ev sahibinin ahabplarından herhangi birinin olması istenilir, niyet ederek mum dikilir. Her murat sahibi diktiği mumun ışığında Meryem Suresi'ni okur, ara yerde birçok secdeler yapılır. Dua yapıldıktan sonra herkes büyük bir telaşla tepsiye koşar; neşe ve iştihayla yemişler yenir, orada olmayanlara muradın husulü için dua etsin diye yemişler ayrılır. Bilhassa hastalara götürmek âdettir.¹³¹ Adana'da Zekeriya Sofrası adağı Hicri Recep ve Şaban aylarında yapılır, diğer aylarda yapılmaz. Adak sahibi kadın evine komşularını çağırır. Ateş görmemiş (çiğ), kırk çeşit yiyeceği bir masaya dizer. Bu yiyecekler her türlü yaş ve kurutulmuş meyve, çiğ olarak yenilebilen her türlü sebze olabilir. Bu kutlama gününde ev sahibi bu yiyecekler dışında bir şey hazırlamaz. Misafirler adağa gelirken börek, tatlı, pasta getirirler. Adak için çağrılan hoca hanım Kuran okur. Kuran okuması bittikten sonra ev sahibi ve misafir kadınlar ellerinde mumlarla sıra halinde Zekeriya Sofrası'nın etrafında hoca hanımın okuduğu dualara âmin diyerek yedi defa dönerler.

¹²⁹ Müjgan Üçer, **a.g.m.**, s.778.

¹³⁰ Daha fazla bilgi edinmek için bk. Müşfika Abdülkadir, **a.g.m.**, s.152-155.

¹³¹ Faika İsamettin, "Bursa Âdetleri", **HBH**. Y.1 S.1, 1 Kasım 1929, s.10-12.

Herkes hazırlanan kırk çeşit yiyecekte yer ve içinden bir dilek diler. Herkes elindeki mumu söndürdükten sonra kendi mumunu saklar. Adağı yerine gelen kadın evinde Zekeriya Sofrası düzenler, adak adadığı mumunu yakar diğer kadınlar da, adakları yerine gelsin diye bu mumdan adak mumlarını yakarlar. Sonra Zekeriya Sofrası'nın etrafında yedi kez dönerek kırk çeşit yiyeceği yerlerken yeni dileklerini tutarlar.¹³² Ankara'da düzenlenen Zekeriya Sofrası'nın diğer illerde düzenlenen sofralardan çok az bir farkı bulunmaktadır. Sofraya konulan 41 çeşit yemişi şunlardır: *Antep fıstığı, Fındık, Sarı leblebi, Çekirdek, Kuru üzüm, Kuru erik, Dut kurusu, yer fıstığı, Pestil, Kuru incir, Şeker, Portakal, Mandalina, Ayva, Armut, Muz, Kestane, Hurma, Ceviz içi, Damla Sakızı, Vişne kurusu, Kesme şeker, Çikolata, Tepsi böreği, Sigara böreği, Zeytinyağlı dolma, Kuru köfte, Patates salatası, Patates kızartması, Turşu, Bisküvi, Maydanoz, Tere, Roka, Marul, Salatalık, Taze soğan, Havuç salatası, Domates, Tuz ve çörek otu.*¹³³

Bölgede yapılan *Zekeriya Sinisi, Periler Mevlidi* geleneği Anadolu'nun birçok yerinde benzer ve hatta aynı şekilde ve aynı amaç için yapıldığını yukarıdaki aktarılan örneklerden açıkça görülmektedir. Şunu da hemen belirtmeliyiz ki bölgede bütün Türkmenler arasında Zekeriya Sinisi geleneği günümüzde de canlı olarak kadınlar tarafından çeşitli dilekler için kurulmaktadır.

Geleneğe baktığımızda dinle herhangi bir bağlantısının olmadığını açıkça görebiliriz. Çünkü Kuran-ı Kerim'de böyle bir sofranın kurulması ile ilgili herhangi bir buyruk mevcut değildir. Geleneğin esnasında ise yapılan uygulamaların arasında mum yakma uygulaması, Türklerin ateş kültüne verdikleri önemi de karşımıza çıkarmaktadır. Mum yakarak dilekte ve kehanette bulunmak İslam dinine aykırı sayılır. Yanmakta olan ateş alevinin yükselişine bakarak dilekte bulunması, dilek veya niyazda bulunanın bir mumu yakması eski Türk inanç sistemindeki ateş kültürünün günümüzde İslamî kılığa bürünmüş şekli olarak düşünülmektedir.

¹³²Erman Artun, 2001, a.g.e., s.35.

¹³³ A.Esat Bozyiğit, a.g.m., s.20.

Bölgede ve Anadolu'nun birçok yerinde yapılan bu Zekeriya Sofrası ve bu sofraya benzer "*Güllü Yasin Sofrası*", "*Acele Bacı Sofrası*", "*40 Yasin Sofrası*", "*Halil İbrahim Sofrası*", "*Süt Sofrası*" gibi sofralar bir anlamda Müslümanlaştırılmış saçlardır. Yeni gelin başına serpilten konfeti anlamındadırlar. Yemek ikram edilerek hayır duası alınması amacına matufturlar. İslamî bir kimliğe bürünmüşlerdir.¹³⁴

5.5. Bayramlar

Bayramlar, bir dizi gösterilerden oluşur, onların biçimlenişini, kurallarını gelenek belirlemiştir. Bayram her topluluğun bütünü için ve bütününce düzenlenen uygulanan törenlerin bileşimidir.¹³⁵ Bayramlar her millette görülen ve toplumun bütün fertleri tarafından benimsenen ve gününde bütün imkânlarıyla halkın katıldığı ortak âdetlerdendir. Bu haliyle bayramlar, insanlar arasındaki karşılıklı sevgi ve saygının perçinlendiği günlerdir. Bayramlar, insanların birbirleriyle olan dargınlıklarını unuttukları, barıştıkları, kardeşçe kucaklaştıkları, millî ve dinî duyguların, inançların, örf ve âdetlerin uygulandığı, sergilendiği, bir toplumda millet olma şuurunun şekillendiği, kuvvetlendiği gündür.¹³⁶

Dinî bayramların günleri Kameri takvime göre hesaplandığı için her yıldönümünde güneş takviminin aynı günlerine rastlamaz. Yılda on gün geriler. Uzun bir zaman diliminde bayramların mevsimleri de değişir. Bu değişim bayramların her mevsimde yapılmasını sağlayarak bayramlara bir çeşitlilik kazandırır.¹³⁷

Bilindiği gibi Müslümanların en önemli bayramları Ramazan ve Kurban Bayramıdır. Ramazan ve Kurban Bayramı'nın başlıca özelliği dostların, hısım-akrabaların karşılıklı ziyaret gezileridir. Gençler yaşlıların ellerini öper, onların hayır dualarını alırlar. Çocuklara da para ya da ufak hediyeler vermek töredendir. Çok yaşlılar evlerinden çıkmazlar; onların ziyaretleri beklenmez, herkes onların ellerini öpmeye gider. Ziyarete gelenlere, Ramazan

¹³⁴ Yaşar Kalafat, 1996, a.g.e., s.45.

¹³⁵ Perteve Naili Boratav, 2003, a.g.e., s.259; Erman Artun, 2007, a.g.e., s.228.

¹³⁶ Abdülhalik M. Çay, a.g.e., s.5.

¹³⁷ Perteve Naili Boratav, 2003, a.g.e., s.259; Erman Artun, 2007, a.g.e., s.228.

Bayramı'nda, şeker ikram edilir; bunun içindir ki bu bayramın bir adı da "Şeker Bayramı"dır. Ama günümüzde Kurban Bayramı'nda da aynı yolda ikramda bulunuyorlar.¹³⁸

Bütün Müslüman Türk topluluklarında olduğu gibi Irak Türkmenleri arasında dinî bayramlar Ramazan ve Kurban bayramı olmak üzere iki başlık altında ele alınacaktır.

5.5.1. Ramazan Bayramı

Bölgede her zaman hem Ramazan hem de Kurban Bayramı büyük bir sevinç, mutluluk, coşku ve heyecanla beklenir ve karşılanır. Bir ay boyunca oruç tutan bölge halkı, Ramazan Bayramı için birçok hazırlık yapar.

Bir müddet önce hem büyük hem de çocuklar için yeni elbiseler biçtirilir, bu uğurda terziler gecelerini gündüze katar ve sahur vaktine kadar çalışırlardı.¹³⁹ Çocuklar için dikilen elbiseleri giymemeleri için onlara "*bayram üstüne sıç...r*" denilir.

Kadınlar ise bir yandan ev temizliği ile uğraşır ve bayram günlerinde evin çok temiz ve güzel olması için ellerinden geleni yaparken bir yandan da bayram için elbise, ezye (entari) ve süs malzemeleri hazırlarlar.

Bütün Türkmenler arasında bayram hazırlıkları içinde eskiden olduğu gibi günümüzde de Külçe yapmanın özel bir yeri vardır. Tırnaklı, Kavurgalı, Hurmalı, şekerli ve kozlu külçeleri yapmak için komşular bir arada toplanır ve birbirlerine yardım ederler. Sinilere dizilmiş mis gibi kokan külçe çeşitleri kimi zaman ev tandırlarında pişirilir kimi zaman da çarşıdaki fırınlara gönderilir. Bununla birlikte daha önceden kurutulmuş ve saklanmış kabak, karpuz ve kavun çekirdekleri kavrulur. Bazen de bunlara sütlü buğday katılır.

¹³⁸ Pertev Naili Boratav, 2003, a.g.e., s.262.

¹³⁹ Kardaşlık, "Kerkük'te Bayram", Y.7, S.10 Şubat 1968, s.31; Son zamanlarda insanlar artık eskisi gibi terzilerde elbise diktirmemektedir. Çünkü hazır elbise almak bölgede bir moda haline gelmiştir.



Türkmenlerin geleneksel kurabiyeleri "Külçe"

Bayramdan birkaç gün önce herkes çarşıya akın edip bayram için çeşitli yiyecekler almaya çalışır. Bu yüzden bütün meyve, sebze vd. yiyeceklerin fiyatında artış olur. Çarşıdaki manav, kasap gibi esnafın gecenin son saatlerine kadar açık kalır. Bu yiyeceklerin arasında bayramın ilk sabahında yapılan "*Bayram Aşı*" için özellikle Letıke (kaysı), kuru fasulye, pilavlık pirinç, tavuk budu veya et alınır. Sayılan bu gıda maddeleri, bütün Türkmenler arasında *Bayram Aşı* olarak bayram gününün ilk sabahında hazırlanır ve yenilir.



Türkmenler arasında geleneksel Bayram Aşı

Çocuklar da bayrama birkaç gün kaldığı zaman sabırsızlanıp mahalle ve sokaklarda nağmeli bir eda ile

“Bayrama kaldı bir hafta Helli biberli köfte”,¹⁴⁰ arife gününde ise “Yarın bayramdı bir qaşuğ ‘ayrandı”¹⁴¹ tekerlemesini söylerler.

Bayram arifesinde genellikle erkekler ikindi namazından sonra mezarlıkları ziyaret etmeye gider ve ölülerinin ruhuna Fatıha Sûresini okur. Bu ziyaret esnasında, mezarlar temizlenir, üzerlerine su dökülür, buhur veya mum yakılır. Bu gelenek eskiden olduğu gibi günümüzde de uygulanmaktadır. Atalar kültü kısmında da belirtildiği gibi bu pratik ve uygulamalar atalar ruhuna duyulan saygı ve hürmetin bir göstergesidir.

Ramazan ayında her ailenin fitre vermesi gerekir. Fitre ailenin fertlerine göre verilir. Ancak şunu da hemen belirtmeliyiz ki fitre verildiğinde evde bir veya birkaç misafir varsa onların da fitresi ev sahibinin üzerine düşer. Fitrenin bayramdan önce verilmesi gerekir. Aksi takdirde fitrelikten çıkıp normal sadaka olur.

Arife gününün ikindi namazından sonra ölülerin ruhu için helva ve çeşitli tatlılar dağıtılır ve hayır, sadaka olarak fakir fukaraya para verilir.

Nişanlı çiftler, arife gününde birbirlerine hediyeler gönderirler. Eskiden erkek, nişanlısına elbise, başörtüsü, mendil, ayakkabı, pabuç vb. gönderirken

¹⁴⁰ Kardaşlık, “Kerkük’te Bayram” Y.7, S.10 Şubat 1968, s.31.

¹⁴¹ Suphi Saatçi, 1984, a.g.e., s.44.

kız ise nişanlısına daha önceden kendi eliyle ördüğü kazak, çorap, mendil vb. gönderirdi. Günümüzde ise çarşıdan alınan hazır hediyeler gönderilir.

Eski zamanlarda ertesi günün bayram olacağı duyurusu, yatsı namazından sonra çifte davul zurnalarla halka duyuruluyordu. Günümüzde ise ertesi günün bayram olup olmadığını hükümet tarafından televizyon ve radyoda genellikle gece saat 10'da halka duyurulmaktadır. Spiker televizyona çıkar çıkmaz özellikle çocuklar dikkatlice ona kulak kesilir; bayram olursa büyük bir coşku yaşanır. Aksi takdirde yani ertesi gün değil de bir sonraki gün bayram olarak ilan edilirse çocuklar üzülür.

Bayram gününde ise erkekler bayram namazı kılmak üzere camilere giderken, kadınlar Bayram Aşını hazırladıktan sonra gruplar halinde mezarlıklara giderler. Herkes kendi yakınlarının mezarlarının başına oturur, ağlar, mezarın üstüne mum veya buhur yakar, Kuran-ı Kerim'den ayetler okur. Kendileri ile götürdükleri hurma helvası, külçe vb. tatlıları mezarlıkta bulunan kadınlara dağıtırlar. Sonra ölüsü için Fatiha okunması ister. Bazı yerlerde mezarlığa götürülen bu helva, külçe vb. mezar taşı üzerinde de bırakılır. Mezar taşına yiyecek bırakma saçının değişik bir türü gibi düşünülmektedir.

Erkekler camiden, kadınlar da mezarlıktan döndükten sonra aile içi bayramlaşma merasimi başlar; küçükler büyüklerin ellerini öper ve bayramlık alırlar. Büyükler ise küçükler için "*İnşallah mektebi bitirisen, inşallah, küreken olasan*", "*İnşallah toyıvda oynıyağ*", "*İnşallah Allah gevlivdeki versin*", gibi güzel dilek ve temennilerde bulunarak onları öper ve bayramlık verirler. Bu arada çocuklar bayram elbiselerini, büyükler de yeni elbiselerini giyerler. Sonra ailece oturup Bayram Aşını yerler. Bu arada mahalledeki yaşlı ve itibarlı kadın ve erkekler, sevap kazanacakları inancı ile mahallede bulunan evlere tek tek gidip bayramlaşırlar. Bayramda birbirlerine dargın, küskün, kızgın, olanlar barışır, araları soğuk olanlar da kaynaşır. Bununla beraber aileler arasında ziyaretler başlar. Genellikle bu ziyaretler ikindi veya akşam namazından sonra yapılır. Ziyaret esnasında şerbet, külçe, meyve çeşitleri vb. ikram edilir. Aile büyükleri çocuklara bayramlık verirler.

Ramazan ayı boyunca mahalle sakinlerini sahur saatinden haberdar etmek için davul çalarak gezen davulcuya bayram sabahında bahşiş verilir.

Evinden ölü çıkan aileler ilk bayramında genellikle öğlen saatlerine kadar evin bir odasında taziye kurar ve taziyeye gelenleri karşılarlar. Çay, kahve, sigara ikram ederler. Taziye öğlen ezanı ile birlikte sonlandırılır.

Çocuklar ise bütün Türkmenlerin yaşadıkları il, ilçe ve köylerde tahsis edilen bayram alanlarına giderler. Bu alanlarda, kurulan çeşitli çocuk oyunları; Çarkı Felekler, Salıncaklar ve Dolamalar vardır. Faytonlar ve tahta arabalar bu çocukları semtler arasında dolaştırır. Eğlence yerlerinde davul zurna eşliğinde erkekler halay çekerler.

Türkmenler, bayramın birinci gününde kutlamalarla meşgul olur, ikinci gününden itibaren yaşadıkları il ve ilçeye göre belirli yatır ve makamları ziyaret etmekte, oradaki boş alanlarda piknik yapmaktadırlar. Kerkük'te eskiden daha çok bayramın ikinci ve üçüncü günlerinde kadınlar Danyal Peygamber Camini ziyaret ederlerdi. Cami avlusunda ve etrafında oturup getirdikleri çekirdek, çerez ve külçeleri yiyerek saatlerce vakit geçirirlerdi. Danyal Peygamber Cami'ne girmek isteyenlerin kilitdara (türbedara) para vermeleri gerekirdi.¹⁴² Tuzhurmatı'da bayramın ikinci gününde, sabahın erken saatlerinden itibaren halk hem güzel bir piknik hem de ziyaret etmek için İmam Ahmet'in yatırına gider. İmam Ahmet'in yatırını şehrin batı kısmında yer almaktadır. Üçüncü günde ise halk erken saatlerde uyanır, Mursa Ali Dağı'na gitmeye hazırlanır. Halk bu dağın eteğinde toplanır ve muhteşem bir bayram havası yaşanır.¹⁴³ Hanekin'de halk, bayramın, ikinci gününde Alemedar, üçüncü gününde, İmam Abbas, dördüncü gününde Baba Mahmut Yatırları'nı ziyaret etmektedir.

Eskiden Kifri ilçesinde bayramın ikinci gününden itibaren halk, Baba Şahsever/Şasvar Dağı'nın eteklerine ve çevresine giderdi. Halk bir yandan sağda solda gümbür gümbür çalınan davul zurnalara ayak uydurur, halay çekerken bir yandan da dağın çevresine bulunan sahada memleketin usta ve

¹⁴² Şakir Sabır Zabıt, **a.g.e.**, s. 27.

¹⁴³ Zahit Cihat Bayatlı, "Keyfe Yuhtefel Bil İd Fi Tuzhurmatı", **Kardaşlık**, Y.14, S.5, Eylül 1974, s.8; İlham Tuzlu, "Tuzhurmatı'da Bayram", **Yurt Gazetesi**, Y.32, S.1280, 15 Aralık 2001, s.10.

cambaz atlıları, yanı sıra henüz bıyıkları terlemiş delikanlılarının cirit oyunlarını seyrederdi. Bunlar 30–40 kişilik iki grup karşılıklı yer alırlar, oyuncularını coşturmak ve heyecanlandırmak için davul zurna çalınırdı. Üzerlerinde geleneksel elbiseler, ellerinde uzunca bir hayzaran ağacından yapılmış mızrak, atlıların üzerinde birbirlerine saldırırlardı. Bu toplu bir mücadele değildi, tek tek yapılan bir yarışmaydı. Her atlı uzaktan kendi rakibini (hasmını) seçer, hücumla kalkışır kalkışmaz iki taraftan bağrışlar yükselirdi. Yarışmada galip olan atlıyı yarışmayı seyreden kadınlar tarafından helheleler çekilerek alkışlanırdı. Bu yarışma güneş batana kadar devam ederdi.¹⁴⁴ Türkmenlerin yaşadıkları bütün yerleşim birimlerinde eskiden bayram günlerinde öğleden sonra cirit oyunları yapılırdı.¹⁴⁵

Kısacası yukarıda da belirtildiği gibi bayram günlerinde her il, ilçe veya köyde bulunan yatır ve makamlara sırası ile gidilmektedir.

Ramazan bayramı bilindiği gibi üç gündür. Bölgede bayramın dördüncü gününe “*Bayram gö...ü*” denilir.

5.5.2. Kurban Bayramı

Bölgede Ramazan Bayramı nasıl büyük bir sevinç ve coşkuyla beklenir ve karşılanırsa aynı coşku ve sevinç kurban Bayramı için de geçerlidir. Fakat tek değişen husus kurban kesmektir.

İbrahim Peygamber’in, oğlunu Tanrı’ya kurban etmek üzere keseceği sırada gökten inen bir koçun Tanrı’nın emriyle oğlunun yerine geçmesinin bir anısı olarak İslam dinine geçmiştir.¹⁴⁶

Bölgede hali vakti yerinde ve buluş yaşına ermiş olan bütün insanların üzerinde kurban kesmek vaciptir. Hele kesilecek kurbanın sahibi tarafından kesilmesi daha da sevap kazandırılacağına inanılır. Bu işi beceremeyen birçok insanımız, kasaplara vekâlet vererek kestirir.

Kurbanlık hayvanlar: sığır (inek, öküz, manda), davar (koyun, koç) ve deve cinsinden hayvanlardır. Bu hayvanların hem dişisinden hem erkekünden

¹⁴⁴ Abdülhakim Mustafa Rejioğlu, “Yurt Özlemi II”, **Kardaşlık**, Y.10, S.2, Mayıs 1970, s.21.

¹⁴⁵ Kardaşlık, “Kerkük’te Bayram”, Y.7, S.10 Şubat 1968, s.31; Abdülhakim Mustafa Rejioğlu, “Yurt Özlemi II”, **Kardaşlık**, Y.10, S.2, Mayıs 1970, s.21.

¹⁴⁶ Pertev Naili Boratav, **a.g.e.**, s.262.

kurban edilebilir. Kümes hayvanlarından ve vahşi hayvanlardan kurban olamaz.¹⁴⁷

Bölgede kesilecek olan kurbanın cennete gideceğine inanıldığından, gözüne sürme çekilir, başına güzel bir başörtüsü, ağzına bir tatlı verilir, alınına, el ayaklarına kına sürülür ve bayram namazından sonra kesilir. Kurbanı kesecek bıçağın üzerine seyit, mola veya bir din adamı dua okur. Kurbanı davar (koyun, koç) ise diğer dünyada bir kişi, sığır (inek, öküz, manda) ise yedi kişi binecekmiş, diye bir inanç vardır. Kurbanı kesmeden önce kimin veya kimlerin tarafından kesileceğini kulağına söylenir.

Kurbanlık olarak kesilecek olan hayvanın kör, tek gözlü, tek kulaklı ve kulaksız, sakat veya hasta olmamasına dikkat edilir. Aksi takdirde sevabının dokunulmayacağına inanılır.

Kesilen kurbanın eti genellikle üç kısma ayrılır, bir kısmı kurbanı kestirene, bir kısmı konu komşu, akrabaya bir kısmı da fakir fukaraya dağıtılır. Yine Türkiye'nin birçok yerinde olduğu gibi bölgede de kurbanın eti çiğ olarak dağıtılır. Fakat bazı aileler kesilen kurbanlığın etiyle büyük kazanlarda yemek yaparak dağıtırlar. Kurbanın derisi ise kurbanı kesen kasaba hediye verilir.

Kurbanın kanından hamile kalmak isteyen bir kadının elbisesine veya alınına sürülürse hamile kalacağına, çocuğun dudağına sürülürse ilerde kırmızı dudaklı olacağına, hastanın alınına sürülürse iyileşeceğine inanılmaktadır. Ayrıca dilekte bulunmak için, ilgili şahıs avucu kurbanın kanına batırır ve evin duvarına sürer. Böylece dileğinin gerçekleşeceğine inanılır.

Türkiye'nin birçok yerinde olduğu gibi bölgede de iki bayram arasında nikâh kıymak ve düğün yapmak hoş görülmez, uğursuzluk getireceğine inanılır.

Bayramda doğan erkek çocuğa *Bayram* veya bayram anlamında olan Arapça *İd* adı koymak yaygın bir gelenektir.

¹⁴⁷ Necat Birinci- Kazım Yetiş, **21. Yüzyılın Eşiğinde Örf ve Âdetlerimiz (Türk Töresi)**, İstanbul, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yay. (yayın yılı yok), s.184.

Görüldüğü gibi bölgede yapılan bayram merasimi benzer ve hatta aynı şekilde Anadolu'nun birçok yerinde yapılmaktadır. Merasimlerde bu benzerliğin sebebinde, başta İslam dinî olmak üzere Türk kültürünün de büyük bir payı vardır.

5.6. Alkışlar - Kargışlar

Sözlü Türk halk edebiyatı mahsulleri arasında varlığı eskiden olduğu gibi günümüzde de muhafaza edilen, asırlar boyunca halkın örf-âdeti, gelenek-göreneği, inancı vb. içinde bulunan, günlük hayatta sıklıkla kullanılan, konuşmayı süslendiren, güçlendiren, insanın duygusunu güzel ve samimî bir şekilde ifade eden, halk edebiyatı ürünleri ile ilgili yapılan çalışmalarda en az üzerinde durulan alkış ve kargışların ilk ve en güzel örnekleri Dede Korkut Kitabı'nda bulunmaktadır.

Kişilerin iyilik ya da kötülüklerinin otorite sayılan güçlerden dilendiği alkış ve kargış türleri, bir yandan bireysel duygu ve düşüncelerin aktarılmasını, diğer yandan da uzun bir süreç içinde halk tarafından oluşturulmuş olan değer yargılarının korunmasını, pekiştirilmesini ve yeniden üretilmesini sağlar.¹⁴⁸

Ortadoğu İslam kültürüne katılmamız, dilimizdeki eşanlamlı sözcük sayısını giderek çoğaltmış, bu arada Türkçe *Alkış- Kargış* yerine yabancı kökenli *Dua- Beddua* sözcükleri kullanmaya başlanmıştır.¹⁴⁹

Bazı araştırmacılar alkış ve kargışı bir tür¹⁵⁰ olarak değerlendirirken bazıları da konuşmayı süsleyici, duyguları belirtici, anlatımı güçlendirici dil öğeleri¹⁵¹ olarak değerlendirir.

Ayrılık, hastalık, ölüm, yangın, sel, deprem, kıtlık ve benzeri dünya yıkımları ile ana-baba, kardeş, yurt yuva sevgisi gibi insan mutluluğuna ya da mutsuzluğuna biçim kazandıran sevgi bağları ve değerleri karşısında bütün

¹⁴⁸Öykü Terzioğlu, "Alkış ve Kargışların, Sözlü Kültürdeki Yerleşik Kodların Aktarımını ve Yeniden Üretimini Kolaylaştıran Biçimsel Özellikleri", *MF*. Y.19 S.75, 2007, s.34.

¹⁴⁹L. Sami Akalın, *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar Kargışlar*, Ankara, KB. Yay., 1990, s.29.

¹⁵⁰Doğan Kaya, *Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar*, Ankara, AKM. Yay., 2001, s.IX; Doğan Kaya, 2004, a.g.e., s.118.

¹⁵¹Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, 10.baskı, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 2000, s.125.

insanlık ortak bir duygusallık, tutum ve davranışla karşımıza çıkmaktadır. Her toplumda alkış ve kargışın temeli budur.¹⁵²

Fiziksel, ruhsal, ekonomik ve dinî gereksinimlerin doğurduğu iyi dilek bildiren, etkisini anlatımdaki özenmişlikten, imge, düşünme ve çağrışım buluşlarındaki başarıdan alan, kaplaşmış sözlere alkış; Tanrının sevgi ve ilgisinden mahrum olmayı, gücenme ve gönül kırıklığını, hak edilen cezayı, öfke ve kızgınlık içinde olumsuz sözlere de kargış denir.¹⁵³

İnsanlar alkışlar, kargışlar ve antlarda yaşadıkları çağ ve bağlı buldukları dinî inançlara uygun olarak en yüce otorite olan Tanrı'ya yönelmektedirler. İlkel dinlerde bu otoritenin yerini başka güçler de alabilir. Bu yönelişin değerlendirilmesi Tanrı–Evren–Dünya–İnsan ilişkilerinin çözümlenmesini gerektirmiştir.¹⁵⁴

Şükrü Elçin dua (alkış) ve beddua (kargış) için şunları söylemektedir: *Dua, insanın kendisi ile içinde yaşadığı cemiyetin maddî refah ve manevî saadetinde yardım ve merhametini istemek üzere Tanrı'ya yaptığı bir hitap, bir söyleniştir. Bu niteliği ile ferdî karakter taşıyan ve sessizce edilen dua, Müslümanlar arasında ve Türklerde camilerdeki ibadetlerde, mevlitlerde, harbe girdiği sırada vb. dinî ve millî heyecana kapılan insanla tarafından hoca ile birlikte, yüksek sesle de bir ağızdan tekrarlanır. Beddua ise duanın aksi ve zıddı olan lanet, inkisar, bela ve gazap ifade eden menfi sözlerdir. Farsça "bed" ve Arapça dua (çağırma) kelimelerinin birleşmesinden yapılan bu tabiri, en eski Türk kaynaklarından 19. asra kadarki kültür eserlerimiz ve sözlüklerimiz çok yaygın "Kargış" ve "ilenç" kelimeleriyle karışlamışlardır. Kargış, insanın kendisine, ailesine cemiyetine ve din gibi müesseselerine zararı dokunacak şahıslara, düşünce ve fikirlere karşı davranışlarının şiddetli bir tepkisidir. Hayatta adaletsizliğe uğramış, küfran-i nimetle karşılaşmış insanın vicdanında uyanan isyan ve hiddeti susturma çarelerini araması gayet tabiidir.*¹⁵⁵

¹⁵²L. Sami Akalın, a.g.e., s.61.

¹⁵³Suat Batur, **Açıklamalı Örnekli Türk Halk Edeyatı**, İstanbul, Altın Kitaplar Yay., 1998, s. 629.

¹⁵⁴L. Sami Akalın, a.g.e., s.64.

¹⁵⁵Şükrü Elçin, **1993**, a.g.e., s.662-663.

Alkışlar, insanlar arasındaki samimiyetin ve sevgi bağlarının kuvvetlenmesinde çok büyük bir vazife yapmakta, insanları kötü yola değil, iyi yola teşvik etmektedir. Kargış, beddua ise; bunun tam aksidir, yani insanların arasındaki bağların kopmasına, kırılmasına ve hatta yok olmasına yol açmaktadır.¹⁵⁶

Bölgede dua “Dö’e”, beddua ise “Beddö’e” şeklinde telaffuz edilmektedir. Türkmenler arasında dua ve beddualar çok yaygın bir şekilde eskiden olduğu gibi günümüzde de konuşma dilinin vazgeçilmeyen unsurlarını teşkil etmektedir. Türkmenler tatlı bir dille aralarında konuşurlarken bazen güzel muhtevalı kalıp sözlere yani alkışa, bazen de kızgınlıklarını, nefretlerini, kırgınlıklarını dile getirmek için kötü dilekleri ihtiva eden kargışa başvururlar. Irak Türkmen Türkçesinde alkış ve kargışlar kullanılırken dinleyicinin kulağına büyüleyici ve fevkalade güzel bir ses tonu gelir. Sanki bu dua ve beddualar bu güzel Türkmen Türkçesi için meydana çıkmıştır.

Irak Türkmenleri arasında anlatılan halk hikâyelerinden Arzı Kamber hikâyesinde de dua, beddua örneklerine rastlamaktayız. Sözelimi Kamber, düğün gününde Arzı’yı süsleyen kadına beddua olarak şu maniyi söyler:

Hey hökilsin hökilsin
Qannı dağlar sökilsin
Arzı'nı bezedeni
*On barmağı tökilsin*¹⁵⁷

Aynı hikâyede Arzı ile evlenen Tatoğlu, gerdeğe gitmek üzereyken Kamber yine ona beddua olarak şu maniyi söyler:

Mennen olan beriye
Gitmesin ileriye
Arzı'm giren evleri
*Keçe kilav büriye*¹⁵⁸

¹⁵⁶ Necdet Yaşar Bayatlı, “Kerkük Folklorunda Dualar (Alkışlar) ve Beddualar (Kargışlar)”, **Edebiyat Otağı**, Y.2, S. 20, Mayıs 2007g, s.39.

¹⁵⁷ Ata Terzibaşı, **Arzı- Kamber Matalı, Kerkük Varyantı**, İstanbul, 3.baskı, 1971, s.31.

¹⁵⁸ Ata Terzibaşı, **1971, a.g.e.**, s.35.

Söz konusu hikâyede¹⁵⁹ Kamber'in beddua ettiği kişilere bedduasının gerçekleştiğini görmekteyiz.

Türk dünyasının her yerinde olduğu gibi bölgede de halk arasında kullanılan alkış ve kargışların muhtevasını incelendiğinde birçok inanç, gelenek ve törenlerden meydana geldiği görülmektedir. Bu alkış ve kargış örneklerini tek tek ele alıp hangi inanç, tören ve gelenekten meydana geldiğini incelemek için müstakil bir çalışma yapmak gerekir, diye düşünüyoruz. Fakat bu örneklerin birkaç tanesi üzerinde burada durmakta fayda vardır.

Telafer Türkmenleri arasında yolcunun arkasından söylenen “*Sağlığla get ey qardaş Allah başa Xıdır yoldaş*”, “*Seni çöller bekçisi Xıdır beklesin*” alkış örneklerine baktığımızda, Hızır kültünden meydana geldiğini görüyoruz.

Bölgenin genelinde kullanılan “*Azizivin salasını eşidesen*” bedduası ise “eskiden kişinin öldüğünden halkı haberdar etmek maksadıyla, mahalleden biri dama çıkıp sala okuyarak ölümün duyurusunu yapma” pratiğinden gelmektedir.

Eskiden ölünün annesi, karısı ve kız kardeşi taziye boyunca saçlarından bir örük kesip bileklerine bağlarlar ve elbiselerini yırtarlardı. Bölgede kullanılan “*Saçıv bilegive bağlansın*”, “*Yexevin yirtiği tiksinner*” bedduaları da bu gelenekten gelmektedir.

Yaygın olarak kullanılan beddualardan birisi de “*Üregive Tatar oxı vursun*” . Bilindiği gibi Tatarlar Orta Asya'dan başlayarak birçok savaşa girmiş ve birçok ülkeyi ele geçirmişlerdir. Bu ülkelerin birisi de Irak olmuştur. Tatarların okundan birçok insan yaşamını yitirmiştir. Yukarıdaki bedduanın kökeni de bununla alakalıdır.

Bölgede yaygın bir inanca göre, annenin kendi çocuğuna yaptığı bedduanın makbule geçmeyeceğine inanılır. Çünkü o her ne kadar evladına

¹⁵⁹ Irak Türkmenleri arasında Arzu Kamber (Arzu Qamber) hikâyesi ile ilgili daha detaylı bilgiler için bk.Necdet Yaşar Bayatlı, “Türk Halk Hikâyelerinden Arzu Kamber (Arzu Qamber) Hikâyesinin Kerkük ve Tuzhurmatı Varyantlarının Mukayesesi (İnceleme ve Metin)”, **MF**. 2009, Y.21, S.82, s.122–139.

kızarsa kızsın yaptığı beddua yüreğinden değil, sadece kızgınlığını gidermek için dilinden çıkmaktadır.

Türk dünyasının birçok yerinde olduğu gibi bölgede de dualar ve beddualar çoğu zaman söz arasında mensur bir şekilde söylene de manzum dua ve beddualar da bulunmaktadır. Burada hem yazılı hem de sözlü kaynaklardan tespit edilen alkış ve kargış örnekleri¹⁶⁰ aşağıda olduğu gibi iki ana başlık altında ele alınacaktır.

1. Alkış

1.1. Mensur Alkışlar

1.2. Hoyrat ve Mani Tarzında Söylenilen Manzum Alkışlar

2. Kargışlar

2.1. Mensur Kargışlar

2.2. Hoyrat ve Mani Tarzında Söylenilen Manzum Kargışlar

1. Alkış

1.1. Mensur Alkışlar

Allah ancamını xer etsin

Allah baba nenevçin qoysın seni

Allah başa, Xıdır yoldaş

Allah beklesin saxlasın

Allah beterini göstermesin

¹⁶⁰Dua ve Beddua örnekleri hem yazılı hem sözlü kaynaklardan istifade edilerek verilmiştir. Bazı örnekler bir kaç kaynakta tekrarlanmıştır. Burada fazla dipnottan kaçınmak için istifade edilen yazılı kaynakların künyelerini genel olarak aşağıya alıyoruz:

Abdüllatif Benderoğlu, **1993, a.g.e.**, s. 84–89.

Hasan Kevser, **a.g.e.**, s.50-51.

TDTEA, 6.C., s. 267-270.

Gazanfer Paşayev, **1987, a.g.e.**,s.16-17.

Gazanfer Paşayev, **1998, a.g.e.**,s.54-56.

Şakir Sabır Zabıt, **a.g.e.**, s. 16-17.

Felekoğlu, “Telafer’den Yahşi, Hayırlı Dualar”, **Kardaşlık**, Y.6, S.8, Aralık 1966, s.30.

Felekoğlu, “Telafer’den Yahşi, Hayırlı Dualar”, **Kardaşlık**, Y.6, S.9, Ocak 1967, s.34.

Hayrullah Köylü, “Yerli Söğüşler (Küfürler)”, **Kardaşlık**, Y.3, S.6, Ekim, 1963, s.46.

Necdet Yaşar Bayatlı, **2007g, a.g.m.**, s.39-42.

Suphi Saatçi, **Kerkük Çocuk Folkloru**, 2.baskı, İstanbul, Ötüken Yay., 2008, s.23–24.

Allah beterinnen saxlasın
Allah duşmanıvın gözü kor (kör) etsin
Allah ha şad etsin seni
Allah duşmanıvı şad etmesin
Allah üregivi xoşlıxtan essük etmesin
Allah imnıvdan düşürtmesin
Allah birivizi bin etsin
Allah gevlive göre versin
Allah görünmeyen belelerden (belalardan) saxlasın
Allah göstermesin
Allah göz nefesten saxlasın
Allah halalnınan versin
Allah xerli etsin
Allah ihtac (muhtaç) etmesin
Allah imannan ayırmasın
Allah işivi asand etsin
Allah işiv rast getirsin
Allah qere gün göstermesin
Allah kem gözden saxlasın
Allah kimsenin ağzının dadını bozmasın
Allah kimseye el açtırmassın
Allah kimseye muhtac etmesin
Allah pis nefesten saxlasın
Allah kemalın yıxmasın
Allah qapılara baxtırmassın
Allah qazancıva bereket versin
Allah mirazıv versin
Allah namarda muhtac etmesin
Allah rahatlığ versin
Allah razı olsun
Allah salamat etsin
Allah sağ elivi sol elive mutac etmesin

Allah seni başımızdan essük etmesin
 Allah seni çox görmesin
 Allah sene ağrığ (hastalık, incik) vermesin
 Allah seni ixtiyar etmesin
 Allah sevdiğivden ayırtmasın
 Allah utantırmasın
 Allah yardımcıv olsun
 Allah versin
 Allah'a amanat ol
 Allah varlığın reva görsün
 Aferin
 Ağzıva sağlığ
 Ağzıva qurban
 Babava yüzbin rehmet
 Babava neneve rehmet
 Babav af olaydı
 Baxtıv açılsın
 Barını yesen
 Barı başımıza
 Başa kimin olsun
 Başıv ha üskeg olsun
 Başıva dolanım
 Başıva dönüm
 Berxurdar (Ömrün uzun) olasan
 Beyyük/böyük adam olasan
 Boyıva dönüm
 Boyıva qurban
 Boyıva hayran
 Canıva sağlığ
 Cennet mekân olasan
 Cigeriv yanmasın
 Ciger yanığı görmeyesen

ırağıv sndrmesin Allah
 Doyınca ixtiyarlayınca yaşasan
 Dostın çox dşmanın az olsun
 Dar qaba el uzatmayasan
 Dşmanıva nasib olmasın
 Dnya durdixa durasan
 Dırnağıva daş degmesin
 Duşmanıv kor (kr) olsun
 Dnya durdixa durasan
 Dnyada ax demyesev
 Duşmanıvın gz kr olsun
 Duşmanıv lsn
 Duşmanıv şad olmasın
 Egri yola ıxasav dz yol qarşıva gelsin
 Elivi dar qaba uzatmayasan
 Eliv derd grmesin
 Eliv var olsun
 Eliv Fatma ana elinde olsun
 Eliv ste el olmasın umaram
 Elivden ev tresin (tresin)
 Elivi hiç boş qaba uzatmayasav
 El vurdığıv toprağ altun olsun
 Eliv peğember elinde olsun
 Essk olmayasan
 Essk olma
 Eviv avadan olsun
 Evivden ev tresin
 Fidav olım
 Gettiğıv yere utanmıyasan
 Gzv aydın olsun
 Gzve hayran
 Haq divanında zv ağ olsun

Hece gidesen
 Hecci olasan
 Her adımıv bir hec olsun
 İrağ canıvdan
 İşiv asand olsun
 İşlemeyesen yesen
 Kisseve bereket
 Kölev olım
 Mesnediv üskeg olsun
 Qadav alım
 Qadav canıma gelsin
 Qapıv her zaman açuğ olsun
 Qurbanıv olım
 Quvvatıv olsun
 Oğrıv xerli olsun
 Oğur (uğur) olsun
 Oğurıv xerli olsun
 Ögüvde ölüm
 Ölülerivize rehmet
 'Ömrive/'ümrive bereket
 'Ömrive doyanan
 'Ömrivden xer göresen
 'Ömriyden oxay edesen
 'Ömriv uzun olsun
 Sene el uzadan düşmanın eli qurısın
 Sözüvi baldan kesim
 Sözüvi şekerden kesim
 Seni çöllər bekçisi Xıdır beklesin
 Topraxça yaşasan
 Toprağıv bol olsun
 Toyıvda oynıyım
 Tuttuğıv altun olsun

Tutiğiv toprağ altun olsun
 Üstüve xer bereket tökülsün
 Üzüv ağ olsun
 Üzüv sıcağ eliv açuğ olsun
 Üzüve xer qapısı açılsın
 Yeddi oğlan babası olasan
 Yeddi arxava rehmet
 Yolu açuğ olsun

1.2. Hoyrat ve Mani Tarzında Söylenilen Manzum Alkışlar

Aydın olsun
 Ay çıxsın aydın olsun
 Gözü yara düşenin
 Gözleri aydın olsun

Ay çıxtı bedir Allah
 Can dosta nezir Allah
 Ya canım cana yetir
 Ya cana sabır Allah

Ay çıxtı bedir bedir
 Canım o dosta nezir
 Seleşirem seleşmez
 Bunun sebebi nedir

Ay çıxtı minareden
 Ne geçipdi aradan
 Meni sene yetirsin
 'Arşi ferşi yaradan

Al alma derd olayadı
 Reqibe derd olaydı
 Bu almanın sebebi
 Keşke bir merd olaydı

Almaya al olaydım
 Minaya dal olaydım
 Ala gözli yarımın
 Köskinde xal olaydım¹⁶¹

¹⁶¹ Gazanfer Paşayev, 1987, a.g.e., s.57.

Ocağıv
 Dayım yansın ocağıv
 Tez evlen dünyaya gir
 Kör olmasın ocağıv

Başım üste
 Qoy eliv başım üste
 Canım sene qurbandı
 İstesev başım üste

Bir teline
 Çal sazın bir teline
 Mülkim varım qurbandı
 Zülfivin bir teline¹⁶²

Bağ içinde adalar
 Dostım doldır badalar
 Gelsin benim canıma
 Sene gelen qadalar

Baxtı mene
 Yan gözden baxtı mene
 Xudam bugün yazılsın
 Bu qızın baxtı mene

Birde neler
 Men gördüm birde neler
 Çoxları haq saxlasın
 Ölmesin bir deneler

Qurbanam başıva yar
 Qoy dönüm başıva yar
 Meni bu ğemden qurtar
 Dolandır başıva yar

Seda geli
 Çox zulümler yada geli
 Gelsin benim canıma
 Dosta ne qada geli

Üzüm qere
 Mey gögdü üzüm qere
 Men sene xayin baxsam
 Qoy olsun üzüm qere

¹⁶² Abdüllatif Benderoğlu, **a.g.e.**, s.86.

Üzü (yüzü) güle
 Baxaram üzü güle
 Xudam qismet edeydi
 Meni bir üzü güle

Heseni (Hasan'ı)
 Haq saxlasın Hesən'i
 Hesette geyvli nar ister
 Menim geyvlim he seni¹⁶³

2. Kargışlar

2.1. Mensur Kargışlar

Adı batmış
 Ax diyip qan tifiresen
 Axır şer
 Axıriv şer olaydı
 Al qana batasan
 Al qana boyanasan
 Allah'tan bulasan
 Allah belavı vesin
 Allah ekmeqiv kessin
 Altunıvız yez (bakır) olsun Keteniviz (keteniniz) bez olsun
 Ard etegiv sene düşman olsun
 Ardın ot olsun ögün şat (göl)
 Arxav yere gelsin
 Azizivin qere leşi üzerine otırasan
 Azizivin salasını eşidesen
 Baba nenem yanında yatasan
 Başıva daş yağsın
 Başıva qaya yağsın
 Başıva kül elensin
 Başıva çamır (çamır) düşsin
 Başıva çamır

¹⁶³ Gazanfer Paşayev, 1987, a.g.e., s.58.

Başıv qırlsın
 Başıv yesin
 Başıvı qaldırmıyasan inşallah
 Barmağıyda qil başı çıxsın
 Belsarma (beli kırık) olasan
 Bir qısır sancı tutsın seni
 Bir yere düşsev derman tapmıyasav
 Bir derde düşesev dermanıv tapılmasın
 Boğazıya balıǵ sümügi batsın
 Boğazıv kiliklensin
 Boğazıv nar kimin olsun
 Boğazıva yarma bağlansın
 Boyaǵa batasan
 Boyaxana küpüne batasan
 Boynıv qırılısın
 Boynıv qırıǵ
 Boynıv alta qalsın
 Boynıva yağlı ip geçsin
 Canıva od (zehir) düşsün
 Canıv cehenneme getsin
 Canıv yansın
 Canıv çıxsın
 Cehennem ataşında yanasan
 Cehennem azabı çekesen
 Cehennemın dibinde olasan
 Cigeriv yansın
 Cigerivin gıcirtısı qulaǵa gelsin
 Cigerivin gıcirtısı burnıvdan gelsin
 Çamıra batasan
 Çamır başıva
 Çehrevi çölden gelen görsün
 Çenesi çıxmış

Dam altında qalasan
 Darağacına asılasan
 Darmanıv tapılmasın
 Daşa dönesen
 Daş yağsın başıva
 Derde düşesen
 Derde belensev
 Derdiv güç olsun
 Diliv damağiv şişsin
 Diliv damağiv yansın
 Diliv damağiva yapışsın
 Dilivden asılasan
 Dilivi ilan çalsın
 Diliv kesilsin
 Dili uzun
 Dişivden etiv para çalsın
 Dusağ (tutsak) olasan
 Ekmegiv nar qapağına dönsin
 Ekmegiv derd olsun
 Ekmegiv zehir olsun
 Ekmek tapmıyasan
 Ekmegiv atlı özöv yayan olasan
 Eliv ayağ olsun köskiv dayağ olsun
 Eliv ayağıv g...t olsun
 Eliv qurı yere düşsin
 Eliye daş yamansın
 Eliye versinner başıya çalsınnar
 Ettiğim gözüvde dursın
 Eviv dağılsın
 Eviv yansın
 Eviv yıxılsın
 Evive bir yaz yıldırımını düşsin

Ev xarap
 Evsiz sehepsiz
 Eviv yansın
 Felegin ğezzebine oğrıyasan
 Felegin xışmına oğrıyasan
 Gece gündüz yorılasav hiĉ ekmek tapmıyasav
 Gidişin olsun dnşin olmasın
 Gor ba gor gidesen
 Gor ba gor oğlı
 Gzve qere su ensin
 Gzve mil ĉekilsin
 Gzv kor olaydı
 Gzv ĉıxsın
 Ğiyretsiz
 Ha el atasav boş dönsin
 Haq berder (mrdar) olasan
 Hayatta rehetliĝ grmiyesev
 Her tikiv (parĉan) bir xanĉer başında qalsın
 Hezreti Abbas oxına geĉesen
 Xınnaya batasan
 İkki gzv kor olsun
 İlaniv gök olsun aqrebiv yeşil
 İmansız gora enesen
 İmansız oğlı
 İnşalla ha xaqın eline baxasan
 İpe asılasan
 İpten ĉeksiler seni
 Kor (kr) gleye rast gelseydıv
 Kkvize kibrit suyu calsın
 Kkvize sipirge vurulsın
 Kkviz yanayadı
 Kkviz qalmıyadı

Köyiv uzağ olsun yolın diken
 Kül başıva
 Leşiv qoxsın
 Qaçanı qavasan ekmek tapmıyasan
 Qana boyanasan
 Qanıv töksünner
 Qanıv ceddede axsaydı
 Qana bulanasan
 Qanıva bulaşasan
 Qan qusasan
 Qapı qapı dilensev hiç tox olmayasan
 Qere güne düşesen
 Qere yere girmiş
 Qere yere girideğ seni
 Qere xebere disikinesen
 Qıran qırsın
 Qıyamatta elim yexvde olsun
 Qulağı sarı
 Qurı ekmege hasrat qalsav
 Qurı yerde yatasan
 Leşiv tapılmasın
 Leşiv qoxsın
 Leşiv parça parça olsun
 Luqma luqma olasan
 Miraz almıyasan
 Namard olasan
 Namard ölesen
 Namardın eline düşesev
 Nene babam derdi tutsav
 Nenev börügiv qoxlasın
 Nüzül (inme) endiresen
 Ocağıvda od biteydi

Ocağıv sönsin
 Ocağıv kor olsun
 Ocağıvda ot biteydi
 Ocağtan olmıyaydıv
 Oxxay (rahat) etmiyesen
 Oğlan sidegi yexemiyesn
 Öz hayâsı yoxtı
 Öz vayıva düşesen
 Öz ocağıv görmiyesen
 Perkem (huy) tutasan
 Pişmanlığ könegi giresen
 Reqemsiz sayara (plakasız araba) bassın
 Saçı buçuğ (kısa kesilmiş)
 Saçı kesilmiş
 Saçıv kesileydi
 Saçıv bilegıv döleşsin
 Saçıv bilegive bağlansın
 Salacav (tabutun) yola düşsün
 Salav oxınsın
 Sebehin (axşamın) qere gelsin
 Sengsar (taşta tutulmak) olasan
 Sesiy yeraltınnan gelsin
 Sıfla pıssig/pışşığı (nankör kedi)
 Şirin tifreg utmıyasan
 Suyın sıcağ çöregın saviğ olsun
 Tarı (Tanrı) alaydı seni
 Tıfaqıv (düzenin) dağılsın
 Tike tike doğranasan
 Toprağ başıva
 Utanmaz hayâsız
 Üregive Tatar qanı vursın
 Üregive Tatar oxı vursın

Üregive yağlı gülle degsin
 Üzü qere olsun
 Üzüvde Muhammet nuru yoxtı
 Üzüve şeyeten tufürsün
 Üzüve şeytan baxsın
 Vayıva qalasan
 Yaman derde düşesen
 Yaman sancı tutasan
 Yağlı gülle rast gelsin
 Yeddi (yedi) arxavın (sülalen) gorına
 Yeddi başlı ilana (yılana) rast gelsev
 Yel günü yanasan, yağış günü sönesen
 Yexevin yirtiği tiksinner
 Yere batasan
 Yerdigiv yolu itiresen
 Yerin yaş olsun yastuğuv daş
 Yetimçe
 Yük demir olsun yolun çamır olsun
 Zehir utasan
 Zehir zeqnebit yesen

2.2. Hoyrat ve Mani Tarzında Söylenilen Manzum Kargışlar

Avçılar av tutmasın
 Çaxmağı qav¹⁶⁴ tutmasın
 Seni vuran avçının
 Qolları tav/güç tutmasın

Adam sen
 Neden qırdın badam sen
 Dostıva xayin çıxtıv
 Ha alasan qadam (musibet) sen

¹⁶⁴ Eskiden taşlı çakmıklarda kullanılan, kolay yanan bir çeşit mantar. Habib Hürmüzlü, **a.g.e.**, s.229.

Al, çax felek
 Silahın al çax felek
 Namerde meydan verdin
 Namertten alçax felek

Bağın erene qalsın
 Gülün derene qalsın
 Men çıxtım bağavanlığtan
 İster verene qalsın

Bağlardan derdim qere
 Kimsem yox derdim sora
 Seni menden edeni
 İmansız ensin gora (göre)

Baxçada serdim kilim
 Gel eglen benim gülim
 Ne dedim küstiv gene
 Lal olsun benim dilim

Bax samaya
 Baş qaldır bax samaya
 Zerrece hüsnün görsem
 Namerdem baxsam aya

Qalasan
 Çırpınasan qalasan
 Dört yanın düşman alsın
 Orta yerde qalasan

Düşen ağlar
 Yıxılıp düşen ağlar
 Düşsün reqib gözine
 Zülfine düşen ağlar

'Eziz seni
 Severim eziz seni
 Sevmesem canım çıxsın
 Canımnan eziz seni

Yar gözinnen
 Al sürme yar gözinnen
 Adam devletten düşsün
 Düşmesin yar gözinnen

Yer üzüne
 Su çıxar yer üzüne

Xudam namerd beşeri
Getirme yer üzüne

Yarı mennen
Doldır iç yarı mennen
Kül olsun ağ cigeri
Kim etti yarı mennen¹⁶⁵

Yarı yardan
Doldır ver yarı yardan
Ax desin qan tūfirsın
Edeni yarı yardan

Yaman yara
Yaman derd yaman yara
Meni sennen edeni
Çıxardsın yamana yara¹⁶⁶

5.7. Yeminler/Andlar

Tanrı veya kutsal bilinen bir kişiyi tanık göstererek bir olayı doğrulamak¹⁶⁷ için kullanılan *yemin/ant/qessem* Türk halk inançlarında çok önemli bir yer tutmakta ve hayatın çeşitli safhalarında sürekli kullanılmaktadırlar.

Ant sözcüğü bütün Türk topluluklarında müşterek bir sözcüktür. Bu sözcüğe Şamanist Yakut ve Kumuk Türkleri “*andıgar*”, Çuvaş Türkleri “*antah*” derler. Eski ve yeni sözlüklerde “*ant*” ve “*andagar*” sözcüğü Arapça “*half*” (حلف), “*yemin*” (يمين), “*kasem*” (قسم); Farsça “*sukend*” (سوگند) sözcükleriyle izah edilmiştir. Kaşgarlı Mahmut da And sözcüğünü Arapça “*half*” (حلف) ile izah eder.¹⁶⁸

Âlimler yemini “*yemin eden nezdinde hakikaten veya itikadın tazim olunan bir mana ile bir şeyden çekinmek veya onu yapmaya çalışmakla nefsi raptetmektir*” şeklinde tarif etmişlerdir.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Gazanfer Paşayev, 1987, a.g.e., s.61-62

¹⁶⁶ Abdültilif Benderoğlu, a.g.e., s.88-89.

¹⁶⁷ Türkçe-Türkçe Sözlük, s.104.

¹⁶⁸ Abdülkadir İnan, 1998, a.g.e., 2.C., s.316.

¹⁶⁹ Ayşegül Şen, “Kuran-ı Kerim’de Tekrarlar, Yeminler ve Mesellerin İletişim Açısından Değerlendirilmesi”, (Yüksek Lisans tezi), Ankara, Ankara Ün. Sos. Bil. Ens. 2006, s. 134.

Yemin, sağlam toplumsal bağların ve güvenilir dostane ilişkilerin kurulması için önemli bir vasıtaadır. Bu vasıtayı Kuran-ı Kerim'de de görmek mümkündür. Kuran'da 17. surenin başında yemin bulunmakta ve yine sure içlerinde de birçok yemin mevcuttur. Bu yeminler, sureyi okumaya niyetlenen kişilerin daha başlangıçta dikkatini çekmekte, surenin farklı bir havada okumasına vesile olmaktadır.¹⁷⁰

Türkler arasında *and içme* veya *yemin etme* geleneğinin kökü çok eski çağlara kadar uzamaktadır. Tarihî bilgilere göre Türkler arasında *and içme* geleneğinin ilk örneği M. S. 1. yüzyılda Hun Türkleri ile Çin elçileri arasında yapılmıştır.¹⁷¹

Müslümanlığı kabul eden Türklerin hayatında ve folklorunda eski ant gelenekleri derin izler bırakmıştır. Hele eski Türk boy teşkilatını muhafaza eden Kırgız ve Kazak Türkleri çok eski ant müessesesi geleneklerini son yıllara kadar muhafaza etmişlerdir.¹⁷²

Eski Türklerin *and* törenlerinde kan, silah, karşılıklı hediye alıp verme, bir nesneyi kertme, ayı kafası ve derisi ve tırnak yalama gibi unsurların bulunduğu görmekteyiz.¹⁷³

Andlar eskiden beri kutsal kabul edilmiş, andı bozandan nefret edilmiş ve onu yalancı addetmişlerdir. Böyle insanlar, halk içinde hiçbir saygıya sahip olmamışlar. Bu yüzden de *and* namus ve şerefle eşit tutulmuş; andı bozmaktansa ölüm tercih edilmiştir.¹⁷⁴

Birçok Türk topluluğunda olduğu gibi Irak Türkmenleri arasında da *yemin/qessem/and* çok önemli bir yere sahiptir. Bölgede kelime olarak yemin yemind, kasem ise qessem şeklinde telaffuz edilmektedir. Bununla birlikte başta Kerkük'te yaşayan Hıristiyanlar olmak üzere bazı Türkmen yerleşim yerlerinde *İnan* kelimesi de *and* anlamına kullanılmaktadır. Yemin etmeye de *yemind düşümeğ*, *yemind diçmeğ*, *yemind etmeğ*, *yemind içmeğ*, *ant içimeğ*, *qessem etmeğ*, *qessem olsun* denilmektedir.

¹⁷⁰ Ayşegül Şen, **a.g.e.**, s.134.

¹⁷¹ Türkler arasında *and içme* ve *yemin etme* törenin tarihi için bk. Abdülkadir İnan, **1998, a.g.e., 2.C.**, s.316-330.

¹⁷² Abdülkadir İnan, **1998, a.g.e., 2.C.**, s.322.

¹⁷³ Abdülkadir İnan, **1998, a.g.e., 2.C.**, s.327-330.

¹⁷⁴ Gazanfer Paşayev, **1998, a.g.e.**, s.53.

Bölgede halk arasında yaygın olarak kullanılan yemin örneklerini beş gruba ayırmak mümkündür, bunalar;

1. Allah, Kuram-ı Kerim ve peygamber üzerine yapılan yeminler
2. Ehl-i Beyt, diğer imam ve yatırlar üzerine yapılan yeminler
3. Aile büyükleri, bireyleri ve diğer değerli insanlar üzerine yapılan yeminler
4. İnsanın kendisine veya sevdiği bir insana kargış niteliğinde ettiği yeminler
5. İnsanın değerli ve kutsal bildiği bazı şeyler üzerine yapılan yeminler
6. Diğer yeminler

1. Allah, Kuram-ı Kerim ve peygamber üzerine yapılan yeminler

Diğer Müslüman Türk topluluklarında olduğu gibi Irak Türkmenleri arasında da Allah, Kuran-ı Kerim ve peygamber üzerine yemin veya and etme geleneği çok yaygındır.

Allah haqqiçin

Allah'a and olsun, vallah billâh, vallah vebillah ve tallah, vallahı billahi

Allah birdi şeriki yoxtı

Allah'ın binbir adına and olsun

Allah'ın adına qessem olsun

Allah'ın birliğine and olsun

Allah'ın zulcelaetine and olsun

Allah vekil peyğamber kefil¹⁷⁵ (Allah vekiliv Muhammet kefiliv olsun)

Vallah va Billâh

Peğmeber (peyğemeber)

Peğmeber haqqiçin

Peğmeber vursın meni

Peğember nuriçin

Quran (Kuran)

¹⁷⁵ Mevlüt Taha Kayacı, "Kerkük Antları", **Kardaşlık**, Y.5 S. 7-8, 1965 Kasım-Aralık, s.42.

Qurana el basaram
 Quran öldürsin meni
 Quran haqqıçin
 Quran vursin başıma
 Yeri 'asmanı yaradan Allah haqqıçin

2. Ehl-i Beyt, diğər imam ve yatırlar üzerine yapılan yeminler

İmam 'Eli (Ali)
 İmama 'Eli haqqıçin
 İmam 'Eli'nin qilnicine
 İmam 'Eli türbesine
 İmam 'Abbas haqqıçin
 İmam 'Abbas türbesine
 İmam Hüseyin haqqıçin
 İmam Hasan haqqıçin
 İmam Zeynelabidin
 İmam Kazım haqqıçin
 Hazret-i Fatma haqqıçin
 Hazret-i Zeynep haqqıçin
 On ikki imam haqqıçin
 Sultan Mevcut, Sultan Saki
 İmam Ahmet haqqıçin
 İmam Qasım haqqıçin
 Üzeyir peğember haqqıçin
 Ömer Menden haqqıçin
 Yel imamı haqqıçin
 Danyal peğember
 Abu Uluk haqqıçin
 İbrahim Semin haqqıçin
 Baba Mahmut haqqıçin
 Xıdırzinde
 Şıx Abdulqadir haqqıçin

Mursa Ali haqqıçın

Bölgede bu imamların, ruhuna, mezarına ve eşyalarına (İmam Ali'nin kılıcı yemininde olduğu gibi) yemin etmek çok yaygındır. İmamlara antla karşısındakini inandıramayan; andının görürlüğünü katmerleştirmek yolunda “*İmam Filanın türbesini qazmış olım*”, “*İmam çarpsın meni*”, “*filan imam mene buldırsun*” gibi kargış niteliğini taşıyan yeminler de yaygın olarak kullanılmaktadır.¹⁷⁶

3. Aile büyükleri, bireyleri ve diğer değerli insanlar üzerine yapılan yeminler

Babam canıçın

Babam ruhuçın

Babam görüne

Babamın başıçın

Dedem canıçın

Dedem ruhuçın

Dedem görüne

‘Ezizlerivin canıçın

Nenem canıçın

Nenem ruhuçın

Nenem görüne

Nenemin canıçın

Ablam canıçın

Abim canıçın

Oğlum canıçın

Oğlım haqıçın

Oğlımın tek canıçın

Rehmetlinin ruhuna

Merhumun ruhuna

Adına qessem olsun

Başıviçın

¹⁷⁶ Mevlüt Taha Kayacı, “Kerkük Antları”, **Kardaşlık**, Y.5 S9, 1966 Ocak, s.28.

Canıvçın
 Dayımın ruhuna
 Dayımın canına
 Dayımın görüne
 'Emmimin ruhuna
 'Emmimin canına
 'Emmim görüne

4. İnsanın kendisine veya sevdiği bir insana kargış niteliğinde ettiği yeminler

İkki gözüm kör olsun
 Elsiz qolsız qalım
 Elsiz ayağsız qalım
 Elim ayağm olsun
 Lal olum
 Nenem bacım arvadım olsun
 Oğlumı gömüm
 Dilim kesilsin
 Evden çıxmıyım
 Babamın mezarını açım
 Nenemin mezarını açım
 Rehmetlinin mezarını açım
 Kör qurşın vursın
 Kâfir olum
 Yahudu olum
 Yahudu türbesinde gömsinner
 Gavur türbesine yatım
 Gözim tepeme çıxsın
 Ölümimi göresen
 Sen ölesen
 Kâfirlerden haşr olum
 Kefensiz gömsinler
 Namusımda şerfimde bulum

Günahıv boynuma
 Günahıvız mene yazılsın
 İmanım kâfilerin olsun
 Allah meni daş etsin
 Türbeye imansız enim
 İmansız ölüm
 Topuğım yere degmesin
 Bu güneşe kör baxım
 Dizivizin günehi boynımda
 Ekser qaçağı olum
 Cehennemde de yer olmasın
 Bu güneşe kör baxım
 Bu güne kör baxım
 Bu aya kör baxım
 Bu evim kül olsun başıma
 Öz ögümü görmiyim
 Öz oğlumı gömüm
 Yediğim mene haram olsun
 İçtiğim mene haram olsun
 Sütüm haram olsun
 Qırı ekmege hesret qalım
 Qırı soğana hesret qalım
 Evim yıxılsın
 Evim yansın
 Evime od düşsün
 Ocağım sönsün
 Elim qurısın
 Sebbeh çıxmasın üzerime
 Güneş çıxmasın üzerime

5. İnsanın değerli ve kutsal bildiği bazı şeyler üzerine yapılan yeminler
 Şerefimde

Ğiyretimde
 Namııımda
 İmanımnda
 Dinimde
 Vicdanımnda
 İmanımnda

6. Diğer yeminler

Duz ekmege qessem olsun
 Duz ekmeg haqqıçin
 Bu yemeğe qessem olsun
 Bu nimete qessem olsun
 Bu ev haqqıçı
 Bu sini haqqıçı
 Bu nimet haqqıçı
 Bu zat haqqıçı
 Bu hâlal sofrere
 Bu sebebe
 Bu günortaya
 Bu axşama
 Bu halal luqmaya
 Su haqqıçı
 Toprağ haqqıçı

5.8. Sayı ve Rakamlarla İlgili Halk İnançları

Türk kültüründe sayılar çok önemlidir. Bunların büyük bir bölümü dinî inanmalardan kaynaklanmaktadır. Bazı sayıların kültürümüzdeki işlevi İslamiyet öncesi sosyal hayatımıza dayanmaktadır.¹⁷⁷

Türklerde sayıları iki ana grup halinde ele almak gerekmektedir: Müslüman olmayan ve eski Türk inanışlarını sürdüren toplulukların mitleri ve

¹⁷⁷ Erman Artun, 2007, a.g.e., s.307.

inanişlarında sayıların yeri, Müslüman Türk topluluklarının inanişlarında sayıların yeri. Ancak aslında bu ikisi hem birbirinden farklı ve ayrıdır hem de biri diğferinden çok kopuk olmayan bir bütün teşkil eder.¹⁷⁸

İslam dininde bazı sayılar kutsal özellikler taşır. Bir, üç, dört, beş, yedi, dokuz, on iki, kırk vb. sayıların dinî bakımdan çeşitli anlamları vardır. Geleneksel kültürümüzde sayılar üzerine kurulan inançların kaynakları hem İslam dinine hem de Orta Asya yaşayışına ve Şamanizm'e dayanmaktadır.¹⁷⁹

Türk dünyasının önemli bir uzantısını teşkil eden Irak Türkmenleri arasında sayılarla ilgili halk inançları aşağıdaki şekilde maddeler halinde sıralayabiliriz:

Bir

Allah'ın birliğine işarettir.

Üç

Yeni doğmuş çocuk üçüncü gününde annesi ile birlikte yıkanır.

Ölü evden çıkarılırken üç defa kaldırılır indirilir.

Ölü için erkekler üç gün boyunca taziye kabul ederler.

Karanlık bir yere girildiğinde üç defa "*Bisimillahirrahmanirrahim*" demekle görünmeyen kötü yaratıkların kötülüğünden muhafaza olunacağına inanılır.

Yerde bir parça ekmek bulunursa kaldırılır; üç defa öpülür ve yüksek bir yere koyulur.

Masallarımızda üç sayısı önemli bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸⁰

Yedi

Çocuğun, gelinin ve ölünün yedisi yapılır.

Ölü için kadınlar yedi gün yas tutarlar.

Göğün yedi katlı olduğuna inanılır.

¹⁷⁸ Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, s.199.

¹⁷⁹ Erman Artun, **2007, a.g.e.**, s.308.

¹⁸⁰ Irak Türkmenlerinin masallarında sayılar ile tespit edilen motifler için bk. Necdet Yaşar Murat Bayatlı, **a.g.e.**, s.174-176.

Şii mezhebine bağlı Türkmenler arasında yaygın bir inanca göre, Necef'te bulunan Hz. Ali'nin yatırını yedi defa ziyaret edenin hacı olacağına inanılır.

On

Bölgede yaşayan Şii Türkmenler Kербela olayında şehit olan Hz. Hüseyin için Aşure yaparlar. Aşure kelime olarak Arapçada on anlamına gelen aşra'dan gelmektedir.

On iki

Bu sayı Şii mezhebine bağlı Türkmenler arasında çok önemli bir sayıdır. Çünkü Ehl-i Beyt'in simgesi sayılır. Yani on iki imamın simgesidir.

Kırk

Doğumun akabinde 40. günde çocuk ve annenin kırkı çıkarılır.

Ölünün kırkı yapılır.

Büyük çile kırk gün sürer

Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır.

Güzele kırk gün doyulur. Güzel ahlaklıya da kırk yıl doyulmaz, sözü yaygındır.

Hz. Hüseyin için kırk gün yas tutulur ve karalar giyilir.

On üç

Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi bölgede de her zaman uğursuz bir rakam sayılır.

On dört

Kızın güzelliğinden bahsedilirken ayın on dördüne benzetilir.

5.9. Türkmenler Arasında Hısım ve Akrabalara Verilen Adlar

Irak Türkmenleri arasında akrabalara verilen isimler şehirden şehre biraz farklılık göstermektedir. Bu adlar şehirlere göre aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Akrabalık bağı	Kerkük ve civarı	Erbil	Musul-Telafer	Tuzhurmatı	Kifri, Hanekin ve Diyale'nin diğer ilçeleri
Baba	Dede/baba	Baba	Abba/baba	Baba	Baba, Kifri'de bazen dede de denir.
Anne	Nene/anne	Nane	Ana	Nene	Nene
Teyze	Dayaza/dayza	Dayza	Deyza /Diza	Deyza/xele	Xele
Hala	'Ete	Bibi	Bibi/becce/becci Bacı	'Emme/ete	'Emme
Dede	Dede/qoca	Qoca	Haccı ubba	Qoca	Qoca
Babaanne Anneanne	Hebe/bibi	Daya	Hacciana	'Anne عنه	Bibi 'Anne عنه
Amca	'Emmi	'Emmi	'Emmi	'Emmi	'Emmi
Dayı	Dayı	Dayı	Dayı	Dayı	Dayı

5.10. Aylarla İlgili Halk İnançları

Türk halk kültüründe aylar ile ilgili bazı inançlar oluşmuştur. Bu inançların kaynağı hem İslamiyet'ten önceki dinler hem de İslam dinidir. Fakat oluşan bu inançlara baktığımızda birçoğunun İslam dininin etkisiyle ortaya çıktığını görebiliriz. Irak Türkmenleri arasında aylar hakkında oluşan halk inançlarını aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz.

Muharrem: Bu ay, ay takvimine göre birinci aydır. Kerbela olayında Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin Muharrem ayında şehit olmuştur. Bu ayda özellikle Şii Mezhebine bağlı Türkmenler kırk gün boyunca yas tutar, hem erkek hem de kadınlar çoğu zaman karalar giyer. Bu ayda Türkmenler

arasında evlilikler yapılmaz, şenlik düzenlenmez, yapılan evliliklerin uğursuz olacağına inanılır. Evlenen gelinin hamile olmayacağına ve kısır kalacağına inanılır. Bu ayın 10. gününde tandırda¹⁸¹ ekmek yapmak da iyi sayılmaz. Çünkü rivayetlere göre, Kerbela olayında Hz. Hüseyin'in ailesine mensup çocuklar düşmandan korunmak için tandırlarda saklanmışlardır. Yezit'in annesi ise çocukları yakmak için bu tandırlara ateş yakmıştır. Bundan dolayı günümüzde de Aşure gününde ekmekçilerin tamamı tandır yakıp ekmek yapmazlar. Aksi takdirde rızklarının az olacağına ve başlarına bir felaket geleceğine inanılır.

Muharrem ayında Şii mezhebine bağlı Türkmenler sîne-zen'e grup halinde çıkarlar. Bu esnada Hazreti Hüseyin için mersiyeler söylenir. Yıllardır Arap kültürünün baskısı altına yaşayan Türkmenlerin bu mersiyelerin birçoğunu Arapça olarak söylediği görülmüştür. Fakat 2003 yılından sonra bazı mersiyeler Irak Türkmen Türkçesiyle söylenmeye başlanmıştır. Tuzhurmatı ilçesinde 2008 yılının Muharrem ayında yapılan sîne-zen'de bu mersiyeyi derledik.

Hüseyin'in bu aşkı gezer qanımda
Muhabbeti bitmez qalı (kalır) canımda

Hüseyin'e bağlandım gönülden candan
Hüseyin'e bağlıyayım damardan qandan
Şehitlerin yolu doludur şandan

Hüseyin'in bu aşkı gezer qanımda
Muhabbeti bitmez qalı canımda Nakarat

Kerbela'da ğerip düşen can Hüseyin
Her Muharrem günü coşan can Hüseyin

¹⁸¹Irak Türkmenlerinin sosyal hayatında ve folklorunda tandır çok önemli bir yere sahiptir. Daha detaylı bilgiler için bk. Ziyat Akkoyunlu, Musul ve Kerkük Folklorundan "Tendür" (Tandır), **Türk Dili, Irak Türkmen Kültürü Dosyası**, S.615, C. LXXXV, Mart 2003, s.289-297.

Adın dilden düşmez dilden hiçbir an Hüseyin

Hüseyin'in bu aşkı gezer qanımda
Muhabbeti bitmez qalı canımda Nakarat

Kerbela qurbanı olan sen Hüseyin
Kerbela qumına qurban men Hüseyin
Yolunıza verrem fida can Hüseyin

Hüseyin'in bu aşkı gezer qanımda
Muhabbeti bitmez qalı canımda Nakarat

Yedinci gün Fırat yolu kestiler
Tasu'âde (dokuzuncu gün) xeymegahı bastılar
Aşure'de başın oxa astılar

Hüseyin'in bu aşkı gezer qanımda
Muhabbeti bitmez qalı canımda Nakarat

Ox üstünde qaldı mübarek başı
Hüseyin'im ağılattı düşeni daşı
Şialar qurıtmaz gözlerde yaşı

Hüseyin'in bu aşkı gezer qanımda
Muhabbeti bitmez qalı canımda Nakarat

Gün qaraldı asman boyandı qana
Yezit kıydı yetmiş ikki civana
Zeynep qaldı tek başına divana

Hüseyin'in bu aşkı gezer qanımda
Muhabbeti bitmez qalı canımda Nakarat

Her il Aşure'de qan ağlar gözler
Metem tutar sevinç bilmez bu gözler
Hüseyin yolun mühip olanlar izler

Hüseyin'in bu aşkı gezer qanımda
Muhabbeti bitmez qalı canımda Nakarat

Bir gök qana döndü Muharrem günü
Yasa döndü civan Qasım düğünü
Şialar şivan eder bu günü

Hüseyin'in bu aşkı gezer qanımda
Muhabbeti bitmez qalı canımda Nakarat

Şehitler her zaman yüksekti şanı
Qurbanlar vermişğ bu dine canı
Assafoğlu söyler Hüseyin'im hanı¹⁸²

Safar: Bu ay Muharrem ayından sonra geldiği için halk arasında çok uğursuz olduğuna inanılmaktadır. Yine Muharrem ayında olduğu gibi bu ayda da düğün, evlenme vb. şenlikler yapılmaz, uğursuzluk getireceğine inanılır. Bu ayın uğursuzluğundan kurtulmak için şişe, lamba, tabak vb. bir nesneyi kırmak gerekir. Bu gelenek günümüzde de canlı olarak yaşamaktadır.

Türkmenler arasında *Rebi ül Evvel*, *Rebi ül Sani*, *Camaziy- el Evvel*, *Camaziy- el Sani* aylarına dört mevlit ayı adı verilmektedir.

Böyük Mevlit... Rebi ül Evvel
Küççük Mevlit... Rebi ül Sani
Üçüncü Mevlit... Camaziy- el Evvel
Dördüncü Mevlit... Camaziy- el Sani¹⁸³

¹⁸² Bu mersiye Türkmen halk şairlerinden Adnan Assafoğlu tarafından kaleme alınmıştır.

Birçok Müslüman Türk topluluğunda olduğu gibi bölgede de mübarek ve uğurlu olarak kabul edilen üç ay vardır, bunlar;

Recep (Nur) ayı: Bu ayın mübarek olduğuna inanılmaktadır. Bu ayda evlilikler ve bütün şenlikler yapılır. Kerkük'e bağlı Dakuk (Tavuk) ilçesinin adı üzerine İmam Zeynelabidin Makam halk tarafından çeşitli dilekler için özellikle körler tarafından ziyaret edilir. Recep ayının 26. veya 27. gününde İmam Zeynelabidin Makamı'nın ziyaret mevsimi başlar, Şaban ayının bir veya ikinci gününe kadar devam eden bu ziyaret süresinde Irak'ın her tarafından bu köye ziyaretçilerin akını başlar. Ziyaretçilerin sayısı bazı yıllarda on bine yaklaşmıştır. Halk bu birkaç gün içerisinde gökten nur indiğine, kör gözlerin açıldığına inanır. Bu yüzden halk, bu aya *Nur Ayı* der. Bundan dolayı Irak'ın birçok şehrinden körler buraya getirilir ve her yıl on beşe yakın körün gözü açıldığı vaki olmuştur. Makamın etrafında toplanan körler, mezarın demir parmaklarına yapışarak yalvarış ve yakarış çığlıklarıyla yatırı bir kıyamet gününe dönüştürürler. Yüreği taştan olan insanlar bile gözyaşlarına hâkim olmaz ve ağlamaya başlar. Gözleri açılan körler titremeye başlar, kendisini tutan olmazsa başını duvardan duvara vurmaya uğraşır. Üzerine iki amaçla bir aba atılır ve sımsıkı sarılır. Amacın birincisi açılan gözün nazardan saklanması, diğer amaç ise, orada bulunan halkın saldırılarından korumaktır. Halk arasında gözü açılan şahsın üzerine nur yağdığına, koparılan nurlu parça gözlere sürülürse nurların fazla olduğuna inanılır.¹⁸⁴

¹⁸³ Abdüllatif Benderoğlu, 1993, a.g.e., s.96.

¹⁸⁴ Mehmet Hurşit Dakuklu, "Köylerimizi Tanıyalım; İmam Zeynelabidin Köyü", *Kardaşlık*, Y.3, S.11, Mart 1964, s.30–32.



Dakuk'ta İmam Zeynelabidin Makamı

Şaban: Bu ay mübarek aylardan sayılır. Halk arasında bu ayda yapılan işlerin uğurlu olacağına inanılır. Ayrıca Ramazan ayından önce geldiği için halk Ramazan ayı için hazırlık yapar ve bazen de 14–15. gününden sonra oruç tutmaya başlarlar.

Ramazan: Bütün İslam âleminde ve Müslüman Türk topluluklarında olduğu gibi Irak Türkmenleri arasında da Ramazan ayı yılın en mübarek ayı (ayların sultanı) sayılır. Bu mübarek ayda zina yapmak, içki içmek, kumar oynamak vb. haram işleri yapmak çok büyük bir günah sayılır. Bu ayda bütün tövbelerin kabul edileceğine inanılır.

Şevval (Boş ay): Bu ayın ilk üç günü Ramazan bayramı olduğu için *Bayram ayı* veya *Boş ay* adı verilir. Bu ayla ilgili inançlar tespit edilmemiştir.

Zilkade: Bu ay iki bayram arasında yer aldığı için mübarek bir ay sayılır.

Zilhicce: Bu aya daha çok *kurban* veya *büyük bayram* adı verilmektedir. Bu ayda hacılar Mekke'ye giderler. Ayın 10. gününde bayram başlar.

5.11. Rüyalarla İlgili Halk İnançları

Gelecekle ilgili ipuçları verdiği inanan rüya, insanın hayatında dolayısıyla halk inançlarında önemli bir unsurdur. Bölgede rüyaya “*Yuxı*”, “*dış*” denilmektedir. Bölgede rüyaların tersi olacağına inanılır. Bununla birlikte görülen rüyanın akşam veya gece saatlerinde anlatılmamasına dikkat

edilmektedir. Anlatılması icap ederse “*sebbeh niyetine*” (sabah niyetine) denilerek anlatılır. Rüyalarla ilgili halk inançları aşağıda maddeler halinde verilmiştir.

Kötü rüya anlatılırken, dinleyenler, “hayırdı inşallah” demeleri gerekir.

1. Rüyada balık görmek, hayırlı bir haberin geleceğine işarettir
2. Rüyada erkek çocuk görülürse hayırlı bir haberin geleceğine inanılır
3. Rüyada tıraş olmak yaşın kılalacağına bir işarettir.
4. Rüyada düğün ve eğlenceler görmek iyi değildir. Kedere, üzüntüye delalettir.
5. Rüyada ağlamak aydınlığa ve hayırlara bir işaret sayılır.
6. Rüyada yaş üzüm görmek iyi sayılmaz.
7. İnsan rüyasında kendini süsleniyor görürse, niyetlendiği işin rast gideceğine inanılır.
8. Rüyada ekmek, ayna görmek uğurlu ve hayırlı sayılır.
9. Rüyada tatlı, hurma, bal, reçel vb. görmek hayırlara işarettir.
10. Rüyada asker görülürse çok yakında yağmurun yağacağına bir işaret sayılır.
11. Rüyada arpa görmek hayırlıdır. Buğday ise pek hayırlı sayılmaz.
12. Rüyada koyun gören kişinin rızkının bol olacağına inanılır.
13. Rüyada hırsız görmek, bir misafirin geleceğine işarettir.
14. Rüyada dişi düşen insanın en yakın akrabalarından birisinin öleceğine inanılır.
15. Rüyada para veya altın görmek keder ve hüzne işarettir.
16. Rüyada gülmek iyi sayılmaz; keder veya eleme işarettir.
17. Rüyada abdest bozmak, gam, keder, sıkıntıdan kurtulmak anlamındadır. Bir abdesthaneyi görmek ise sağlık ve mutluluğa işaret sayılır.
18. Abanoz ağacı görmek zenginliğe bunun yanı sıra çok inatçı biriyle evlenileceğine işarettir.
19. Rüyada bakla görmek, ilgili şahsın kazancını güçlkle elde edileceğine işaret sayılır.

20. Bir insan rüyasında adının değiştiiğini görürse, sevince ereceğine ve itibarının artacağına inanılır
21. Rüyada Hz. Âdem'i görmek, ilgili şahsın işlediği günahın tövbe etmesinin gerektiğine delalettir. Bir başka yoruma göre neşe ve sevince kavuşmasına işarettir.
22. Rüyada ada gören kişinin dostları tarafından terk edileceğine inanılır.¹⁸⁵
23. Rüyada ölüm ömrün uzamasına işarettir.
24. Rüyada ölen şahıstan bir şey almak iyi sayılır, vermekse iyi sayılmaz.
25. Rüyada ölü, kimin elinden tutup götürürse o şahsın yakın bir zamanda öleceğine inanılır.
26. Rüyada temiz ve duru su görmek aydınlığa, kirli pis su görmekse üzüntüye ve kedere işarettir.
27. Rüyada yılan görmek o yılanın rengine göre yorumlanır. Ak yılan gören şahsın bir adak borcunun olduğuna inanılır. Karayılan ise düşmandır; onu öldürmek düşmanı yenmek, yılan ilgili şahsın düşmanı tarafından kahrolacağına inanılır.
28. Rüyada koyun, inek, deve, at vb. hayvanlar görmek iyi sayılır, ancak tilki, domuz ve başka yabanî hayvanları görmek iyi sayılmaz.
29. Rüyada her türlü silah görmek hayırlıdır.
30. Rüyada ışıklı yerlere girmek, aydınlığa çıkmak; karanlığa girmekse felakete veya kötü bir yere girmek, anlamındadır.
31. Rüyada kapıyı açmak mutluluğa, kapıyı kapatmaksızın darlığa, kötülüğe girmek anlamındadır.
32. Rüyada güvercin görmek iyiliğe, yırtıcı kuşlar görmekse kötülüğe delalettir.
33. Rüyada karınca görmek iyi sayılır.
34. Rüyada ateş görmek iyi sayılmaz. Bir felaketin belirtisidir.
35. Kötü bir rüya gören şahsın, ertesi gün uykudan kalkar kalkmaz tuvalette rüyasını biraz sesini yükselterek söylemesi ve arkasından da

¹⁸⁵ Muhammet Ali El Cuburi, **Kardaşlık**, Y.6, S.9, Ocak 1967, s.24.

üç defa su dökmesi gerekir. Bununla birlikte evden dışarı çıktığında bir fakire para vermesi gerekir. Böylece kötü rüyanın gerçekleşmeyeceğine inanılır.

5.12. Renklerle İlgili Halk İnançları

Renk, cisimler tarafından yansıtılan ışığın gözde oluşturduğu duyumdur.¹⁸⁶ Bölgede Renklerle ilgili tespit edilen halk inançları aşağıya alınmıştır.

1. Kudurmuş köpekler kırmızı renkli elbise giyen insanlara saldırıp ısırarak ister.
2. Yeşil renkli ayakkabı ve don giymek hoş görülmez. Çünkü yeşil rengi seyitlerin simgesidir.
3. Yeni yapılmış kireçli duvarlara siyah kalemle yazmak veya çamur sürmenin insanın talihini karartıracağına inanılır.
4. Qızambuğ (Kızamık) çıkaran çocuklara kırmızı giydirmekle iyileşeceklerine inanılır.¹⁸⁷
5. Evin veya dükkânın temelini kazılırken siyah renkli kerpiç, tuğla koyulmaz. Aksi takdirde uğursuzluk getireceğine inanılır.
6. Siyah renkli ağaçlardan beşik ve ev malzemesi yapılmaz. Uğursuzluk getirir.
7. Ölünün arkasında kadınlar siyah giyerler.
8. Hz. Hüseyin'in şehit olduğu yıldönümünde gerek erkek gerek kadınlar Şii mezhebine bağlı Türkmenlerin bir kısmı kırk gün siyah giyerler.
9. Beyaz mübarek bir renktir. Barışın, bereketin simgesidir.
10. Eskiden deri hastalığına yakalanan çocuğun ilacı Telafer'de şu şekilde yapılırdı: çobanlar, sürülerindeki koyunları ayırt etmek için kullandıkları kırmızı boya, çocuğun bedenine sürülür ve mahalleye çıkarılır. Mahalledeki diğer çocuklar bunu görünce bir ağızdan "hey, hey, hey"

¹⁸⁶ Türkçe-Türkçe Sözlük, s.1652.

¹⁸⁷ Mevlüt Taha Kayacı, "Renkler Hakkında İnanç ve Geleneklerimizden", **Kardaşlık**, Y.8, S.3, Temmuz 1968, s.36.

diye bağırursa çocuğun derisinin iyileşeceğine inanılır. Bununla birlikte çocuğun başına kırmızı cecim veya kırmızı bir başörtüsü takılır.

5.13. Kuşlar, Haşereler ve Diğer Hayvanlarla İlgili Halk İnançları

1. Hayvanların gözlerinde perde yoktur. Dolayısıyla insanların göremediği varlıkları görebilirler.
2. Hayvanlar bir evden ölü çıkacağını daha önceden hissederler.
3. Evin bahçesinde (avlusunda) kuşların toplanıp cıvıldamasının eve misafir geleceğinin haberi olduğuna inanılır.
4. Küçük serçeleri öldürmek kafalarını kopartmak günah sayılır.
5. Bölgede “*Ya Kerim Kuşu*” isminde bir kuş vardır. Güvercin türünden olan bu kuş ayağı tüysüz olup nadir bir kuştur. Bu kuş öterken “*ya Kerim*” dediğine ve eve bereket getireceğine inanılır.¹⁸⁸
6. Bölgede *Yahu Kuşu* ismiyle bilinen güvercin türünden bir kuş vardır. Öterken, tekkelerde zikir esnasında tekrarlanan “*Ya Allah*” sözünü söylediğine inanılır.¹⁸⁹
7. Kırlangıcın mübarek bir kuş olduğuna ve eve uğur getireceğine inanılır, çünkü Kuran-ı Kerim okur ve ev sahibine hayırlı dualar eder.¹⁹⁰ İnanca göre, Kırlangıç kuşu Kuran-ı Kerim’in tamamını ezberlemiş olup daha sonra belirli bir sebep yüzünden tamamını unutmuş ve sadece “*iz yeltek-i mültekkıyani an-il yemin ve an-il şimali ka'id*” ayeti aklında kalmıştır. Dolayısıyla günümüze kadar evlere uğrarken bu ayeti söylediğine inanılır.¹⁹¹
8. Karganın sesi uğursuzdur. Kötü haber getireceğine inanılır.
9. Kışın sonuna doğru leyleğin cami minarelerinde ve yüksek evlerin damında (çatısında) yuva kurması baharın başlangıcı sayılır.
10. 18 yaşını doldurmadan ölen çocuklar ve gençler, melaike olup kuş donuna girer, fırsat buldukça anne ve babalarını görmeye

¹⁸⁸ Ata Terzibaşı, 2007, a.g.e., s.93.

¹⁸⁹ Ata Terzibaşı, 2007, a.g.e., s.93.

¹⁹⁰ Mevlüt Taha Kayacı, “Kuşlarla ilgili İnançlar”, *Kardaşlık*, Y.8 S.7, Kasım 1968, s.25.

¹⁹¹ Ata Terzibaşı, 2007, a.g.e., s.92.

geleceklerine inanılır. Bu yüzden evin bahçesinde konan kuşları incitmemek ve onlara zarar vermemek gerekir.

11. Kör Yarasanın (yarasa) kanadındaki sudan çocuğa içilirse zekâ derecesinin yükseleceğine inanılır.
12. Kedi çok nankör bir hayvandır. Köpek ise çok vefalıdır. Köpek “*ağamın yeddi oğlı olsun, her yeddisi de ağa olsun, yemeğ artuğlarını men yiyim*”, kedi ise “*xatunımın yeddi qızı olsun, yeddisi kör olsun, ellerinnen eti qapım*” dermiş.¹⁹²
13. Kediye (pisig/pışşıg) öldürmek günah sayılır.
14. Kedinin el yüzünü yıkaması eve misafir geleceğine işarettir.
15. Kedinin sırtüstü yuvarlanması, eve misafir geleceğinin işareti sayılır.
16. Kedinin üzerine su döken insanın ellerinde, parmaklarında ve çenesinin altında, siğil çıkacağına inanılır.
17. Kurdun uluması karın yağacağı ve soğukluğun geleceği haberi sayılır.
18. Evde, kurdun dişi, ayağı, eli veya kemiğini bulundurmamak evin uğurlu ve bereketli olacağına inanılır.
19. Beyaz horoz rahman, kırmızı ve siyah horoz şeytandır.
20. Horoz ve tavukları etle beslememek gerekir. Aksi takdirde azgınlaşır ve herkese köpek gibi saldırırlar.
21. Siyah kedi yamandır. Kötü bir cin olduğuna inanılır.
22. Sineğin sağ kanadında şifa, sol kanadında hastalık vardır, inancı yaygındır.
23. Yılanın dişisini öldüren erkeğin erkekliğinin kuvvetleneceğine inanılır
24. Yolculuğa çıkarken geyiğe rastlamak hayır ve uğura, tavşana rastlamak ise uğursuzluğa işarettir.
25. Şii mezhebine bağlı Türkmenler *Curri* (Yalın Su Balığı) denilen balığı yemezler. Rivayetlere göre Hz. Ali bir seferinde abdest aldığı anda, Curri abdestini bozmuş, o yüzden Hz. Ali onu lanetlemiştir.

¹⁹² Şakir Sabır Zabıt, a.g.e., s.73.

26. Şii mezhebine bağlı Türkmenler, tavşan etini yemezler. Çünkü Hz. Ali de yememiştir. Diğer taraftan Sünni mezhebine bağlı Türkmenlerin birçoğu tavşan etini yerler.
27. Tavşanın kuyruğu uykusuz çocuğun başına bağlanır veya yastığının altına koyulursa çocuğun uykusuzluğundan kurtulup iyi uyuyacağına inanılır.
28. Sabahleyin köpeklere sadaka olarak ekmek vermenin insanın başına gelebilecek kaza-belanın engelleyeceğine inanılır.
29. Kertenkeleyi öldürmenin insana yedi sevap kazandıracağına inanılır.
30. Ele, ayağa veya vücudun herhangi bir yerine kurbağa değerse o yerde siğil çıkacağına inanılır.
31. Kırmızı arıyı öldüren kişinin, kıyamet gününde ödül olarak bir hurma alacağına inanılır.
32. Evde örülen örümceğin ağlarını bozmak iyi sayılmaz. Çünkü peygamber efendimiz ve Ebu Bekir Mekke'den Medine'ye giderken onları takip eden kâfirlerden saklanmak için mağaraya girdiklerinde örümcekler mağaranın girişinde ağlar yapmış, dolayısıyla onları takip eden kâfirler aldanmış ve peygamberle Ebu Bekir kurtulmuştur.
33. Evde bulunan karıncalar toplu olarak yukarıya çıkarlarsa eve hayır ve bereket, aşağı doğru inerlerse kötülük ve uğursuzluk geleceğine inanılır.
34. Karıncanın eve bereket getireceğine inanılır. Dolayısıyla öldürmesi günah sayılır.
35. Koyun, inek, keçi ve benzeri hayvanları İslamî usullere göre kesmeden etlerinin yenmesi haram sayılır.
36. Sürüde herhangi bir koyun, ineğin karnı veya ayağı şişerse bir kurdun ayağı getirilir ve şişen yere basılırsa, hayvanın iyileşeceğine inanılır.
37. Ölü hayvanın eti yenmez.

5.14. Uğur ve Uğursuzlukla İlgili Halk İnançları

Uğur bir nesnenin, bir kişinin, bir hayvanın, bir işin, bir zamanın, bir yerin özündeki iyiliği, mutluluğu, bereketi, kolaylığı, kısacası "olumlu niteliği

ve gücü"dür. Halkın inanış ve işlemlerindeki bütün davranışlar, zamanlar, yönler, çevresindeki nesnelere, kişiler, hayvanlar "uğurlu" ve "uğursuz" diye kümelenmiştir. Uğurlu olanları tercih etmek, uğursuz olanlarından kaçınmak veya onlardan gelecek olumsuzluklardan giderme yöntemlerini gözetmek gerekir.¹⁹³ Irak Türkmenleri arasında uğur ve uğursuzlukla ilgili halk inançlarının birçoğu dolaylı olarak önceki bölümlerde verilmiştir. Aşağıda uğur ve uğursuzlukla ilgili sıralanan inançlar geçen bölümlerde ele alınmayan inançlardır.

1. Makası açıp kapatmanın evde kavgalara sebep olacağına inanılır.
2. Abayı veya elbiseyi ters giymek uğursuzluk sayılır.
3. Geceleyin aynaya bakmak uğursuz sayılır.
4. Yastık üstünde durmak, sıcak suyu besmele çekmeden dökmek, saç ve tırnakları yere atmak uğursuzluk getirir.
5. Evde soğan ve sarımsak ekmek uğursuzluk sayılır. Aksi halde ev sahibinin ölümüne sebep olacağına inanılır.
6. Yumurta, soğan, sarımsak kabuklarına basmak uğursuzluk getirecektir, inancı vardır.
7. Ayna kırılırsa sadaka sayılır ve gelebilecek bela ve musibetlerden kurtulmak anlamındadır. Bu yüzden ayna kırılırsa "*şerri apardı*" (şerri götürdü) denir.
8. Ayna yere düştüğünde çizilip kırılmazsa onu tekrar yere vurup kırmak gerekir.
9. Güneş battığında çalışmak uğursuzluk sayılır. Bu yüzden bu saatlerde bütün işlerin bırakılması gerekir.
10. Ölüsü olanın kırk güne kadar kelle paça yemesi iyi sayılmaz. Aksi takdire evden bir başka ölünün çıkacağına inanılır.
11. Salı günü yeni elbise diktirmek, çarşamba günü elbise yıkamak, cuma günü yolculuğa çıkmak uğursuzluk getirir.
12. Gündüz masal anlatanın parası pul olurmuş, yani iflas edermiş, inancı vardır.

¹⁹³ Pertev Naili Boratav, 2003, a.g.e., s.123.

13. Birisinin elbisesini veya düğmelerini üzerinde dikmek uğursuzluk getirir, aksi takdire sahibine iftira atılacağına inanılır.
14. Çarşamba günleri hamamda yıkanmak kötü sayılır. Bu günde hamamda yıkananların cin ve diğer kara iyeler tarafından çarpılacaklarına inanılır. Bu yüzden eskiden çarşamba günleri çarşıdaki hamamlar kapalı kalırdı.
15. Duvarların dibinde yatmak uğursuzluktur. Çünkü bu gibi yerlerde cin ve diğer iyeler yatar.
16. Cin ve iyeler tarafından giyilmemesi için giyilmeyen elbiselere bir iğne batırmak gerekir.
17. Yer süpürüldüğü zaman, süpürge bir kişinin ayağına değerse, süpürgenin bir telini koparıp atmak gerekir. Aksi takdirde ilgili kişinin kavga yapacağına inanılır.
18. Geceleyin evi süpürmek iyi sayılmaz. Eve kavga geleceğine inanılır. Ayrıca süpürgeyi dik bir şekilde duvara yaslamak da kötü sayılır.
19. Marangoz ve demirci dükkânlarında mengenyeyi açık bırakmak uğursuzluk sayılır. Her zaman kapalı tutulması gerekir.
20. Terazinin bir kefesine kilo koyup öylesine bırakılırsa adaletsizliğin çoğalacağına inanılır. Her zaman terazinin kefelерini denkli bir şekilde tutmak gerekir.
21. Sabahleyin evin kapıları, pencereleri açılırsa eve bereket ve uğur geleceğine inanılır.
22. Geceleyin ağaçların altından geçerken görülmeyen varlıkların kötülüğünden kurtulmak için “*Bismillahirrahmanirrahim*” demek gerekir.
23. Evi her zaman ışıklı ve aydın tutmak gerekir.
24. Geceleyin parmak ile ayı göstermek iyi sayılmaz.
25. Birinin mendiline, havlusuna başkası yüz sürerse aralarında düşmanlık olacağına inanılır.
26. Yeni evlere genellikle pazartesi veya perşembe günleri taşınır. Çünkü bu günler mübarek ve uğurlu sayılır. Ayrıca yeni elbiseyi ilk defa cuma günü giymek de iyi sayılır.

- 27.İnsan sabah evden çıkarken rastladığı ilk insan iyiye o günde işlerinin iyi bir şekilde, kötü bir insan ise o gün işlerinin kötü gideceğine inanılır.
- 28.Nişan merasiminde, tırnak kesilmesi yeni çiftlere uğursuzluk getirir.
- 29.Eli yüze veya baş üstüne koymak kötü sayılır.
- 30.Koca ve karı aynı tas veya bardaktan su içerse ileride aralarında anlaşmazlık çıkacağına inanılır.
- 31.Kazanda veya tencerede boşu boşuna su kaynatılırsa, evin rızkının azalacağına inanılır.
- 32.Bir işe başlarken sağ taraftan başlanmaya önem gösterilir. El ayak yıkanırken de sağ taraftan başlamak gerekir. Tokalaşıp selamlaşırken de sağ taraftan başlanmalıdır.
- 33.Tuvalete girerken sol ayakla ilk adımı atarak girmek, çıkarken sağ ayakla ilk adımı atarak çıkmak iyi sayılır.
- 34.İçki içilen ve zina yapılan eve meleklerin girmeyeceğine inanılır. Dolayısıyla bu gibi evler uğursuz ve bereketsiz olur.
- 35.Çay demlenirken korunun (çaydanlığın) burnu dışarıya doğru yönlendirmek gerekir. Aksi takdirde evde kavga çıkacağına inanılır.
36. Bir evden yolculuğa çıkan biri varsa o günde ev süpürülmez, aksi takdirde uğursuzluk olur.
- 37.Gündüz çok uymak uğursuzluk getirir.
- 38.Dişi eşeğin anırması uğursuzluk getirir.

5.15. İnsanın Uzuvarı, Davranışları, Hareketleri İle İlgili Halk İnançları ve Bunlara Bağlı Pratikler

Halk arasında insanların vücut uzuvları, hareket, davranışları ile ilgili inançlar ve bunlarla ilgili pratikler bulunmaktadır. Tespit edilen inanç ve pratikler aşağıdaki şekilde ele alınmıştır.

1. Her insanın uğurlu bir gününün olduğuna inanılır.
2. Sağ avuç içi kaşanırsa para geleceğine, sol kaşanırsa para gideceğine inanılır.

3. Eli ve parmakları üzerinde fazla kıl bulunan insanın merhametli olduğuna inanılır.
4. Eli büyük olan insanın şanslı olduğuna inanılır.
5. Sağ avucun içinde Arapçada 18 sayısını anımsatan bir çizgi, sol avucun içinde Arapçada 81 sayısını anımsatan bir çizgi vardır. Bunlar toplanırsa Allah'ın doksan dokuz isimi (Esmâül'hüsna), çıkarılırsa peygamber efendimizin yaşı yani 63 çıkar.
6. Omuzu sivri olan insanın hırsız olacağına inanılır.
7. Tek gözlü insanın uğursuz olduğuna inanılır.
8. Ayağın altı kaşanırsa, ilgili şahsın yolculuğa çıkacağına inanılır.
9. Kulakların çınlanması uzaktan anıldığına işarettir.
10. Burun kaşanırsa misafir geleceğine inanılır.
11. Çatma kaşlı insanların kendi akrabalarıyla evleneceklerine inanılır.
12. Sakız çiğneyen erkek çocuğun bıyığının eğri bir şekilde çıkacağına inanılır.
13. Konuşurken veya yemek yerken kendi dilini ısırın insanın bir başka yerde kötülendiğine inanılır.
14. Sabun elden fırlasa eve misafir geleceğine bir işaret sayılır.
15. Kadının yüzünün üstüne saçından bir tel inerse eve misafir gelecektir.
16. Sağ gözün kirpiği seğirmesi hayırlı, sol gözün kirpiği seğirmesi ise uğursuz sayılır.
17. Uzatılan tırnakların altında şeytanın yattığına inanılır.
18. Bir mecliste birisi oradakileri sayarsa, herkesin başını parmağıyla kaşması gerekir. Aksi takdirde kel olacaklarına inanılır.
19. Zort¹⁹⁴ çekenin ağzı kırk gün boyunca pis kalacağına ve yaptığı duaların makbule geçmeyeceğine inanılır. Aynı inanç zina yapan insan için de geçerlidir.
20. İnsanın vücudunda yara çıkarsa, yaranın sayısınca buğday gömülürse yaranın iyileşeceğine inanılır.

¹⁹⁴ Şişirilen avurdu sıkıştırarak, alay ya da hakaret etmek maksadıyla çıkarılan sestir. Arapçada "osrak" manasına gelen "zartadan" alınmış olabilir. Habib Hürmüzlü, **2003, a.g.e.**, s.378.

21. Yemeğe başlarken *Bismillah* denilirse yemeğe bereket düşeceğine, denilmezse yemeğin bereketinin kaçacağına inanılır.
22. Yemekten sonra bir parça sade ekmek yiyenin ömrü uzun olacağına inanılır.
23. İnsan yılbaşında ne yaparsa bütün yılının ona göre geçeceğine inanılır.
24. Birisine sırt çevirmek yemek yerken hariç büyük bir ayıp sayılır. Çevirmesi icap ederse ilgili şahıstan izin alınmalıdır.
25. İnsanın vücudunda fazla ben (xal) varsa uzun ömürlü olacağına inanılır.
26. Bir yere hiç gitmek istenmezse o yerde tırnak kesip atmak gerekir. Böylece o yere hiç gidilmeyeceğine inanılır.
27. Bir kişi bir başka kişinin belini, omzunu vb. ovduktan sonra elini yere veya duvara sürmesi gerekir. Aksi takdirde hastalanacağına inanılır.
28. Ateşe işeyen çocuğun gece yatağına işer, inancı vardır.
29. Suya işemek haramdır, günahdır. İşemeğe mecbur kalırsa başı kaşımak gerekir.
30. Ayakta işemek günahdır. Bavlın her damlası işeyenin ayağına değerse kıyamet gününde o damlalar cehennem ateşindeki közlere dönüşür.
31. Banyo yaparken banyoda işeyen insanın toplum arasında lafının sürekli olarak kesileceğine inanılır.
32. Bir kişi fazla korkmuşsa işemesi istenilir. Korkunun işemekle gideceğine inanılır.
33. Gözde itdirseği (arpacık) çıktığında; uzak bir komşunun kapısı çalınır, “*dirsek*” denilir, ev sahibi duymadan kaçılırsa hastanın iyileşeceğine inanılır.¹⁹⁵
34. Ayıp ve konuşmanın kurallarına aykırı olan bir konudan bahsederken “*Ayıp olmasın, heşe (hâşâ) üzûvizden, irağ sizden, sözüüm yabana*” gibi cümleler kullanmak gerekir. Birisinin lafına müdahale ederken

¹⁹⁵Kardaşlık, “Eski Âdetlerimizden”, Y.1 S.7, Kasım 1961, s.48.

“Sözüvi şekerden keserem, şeker ye, sözüvi baldan keserem” gibi cümleler kullanılır.

35. Uzun süre değerli bir insanı görmeyip de görüşüldüğü zaman ona “*seni gören beg ol, seni gören paşa ol*” denilir.
36. Aynı ismi taşıyan iki kişinin arasında oturan kişi, ne dilek tutarsa dileğinin gerçekleşeceğine inanılır.
37. Saçın, tırnağın rastgele yerlere atılması ilgili şahsın kısmetinin kapatılmasına ve başına kötü bir şeyin gelmesine yol açacağına inanılır.
38. Kanın içilmesi İslam dinine göre haramdır. Ancak iki arkadaş birbirlerinin ellerine iğne batırarak damlayan kanı emerlerse kan kardeş olacaklarına inanılır.
39. Kan bağışında bulunan insan, kanı bağışladığı insanın kalbinde özel bir sevgisi olacaktır. Aynı şeyi diğer uzuvları bağışlayanlar için de geçerlidir.
40. Yerde uzanan veya yatan insanın üzerinden geçilmez, atlanılmaz. Aksi takdirde o insanın basılacağına inanılır.
41. Yatarken çorabın çıkarılması gerekir. Aksi takdirde gözün zayıf olacağına inanılır.
42. Irak Türkmenleri arasında insan organlarına biçilmiş deyimlerin bir kısmı şöyledir:
 - Alnı açığ
 - Ağzını dağıtmağ
 - Ayağ salmağ
 - Barmağ ucunda oynatmağ
 - Başı boş
 - Başı sığ
 - Baş bulaşmağ
 - Baş büyük etmeğ
 - Bel bağlamağ
 - Bir deri bir sümüg qalmağ
 - Biği terlemeğ

Boynınnan olmağ
 Burnını soxmağ
 Cigeri yanmağ
 Çigin çigne
 Damarına toğunmağ
 Dil uzatmağ
 Dilden düşmeğ
 El ayağ balda olmağ
 El ayağ qalmağ
 Emcekten kesmeğ (sütten kesmek)
 Gözden düşmeğ
 Göze girmeğ
 Göz dağı vermeğ
 Qulağ ardı etmeğ
 Gözden salmağ
 Qulağ asmağ
 Qulağ misafiri
 Qan qaynamağ
 Qol qanat çalmağ
 Kösk qabarmağ
 Üzünü turşatmağ (ekşitmek)
 Üregi burqılmağ (sarsılmağ)
 Üreg dağı¹⁹⁶

5.16. Ahiret, Kıyamet Günü ve Kıyamet Gününün Belirtileri İle İlgili Halk İnançları ve Diğer Dinî İnançlar ve Bunlara Bağlı Pratikler

Müslüman bir millet olarak Irak Türkmenleri arasında ahiret, cennet cehennem inancı kesin olarak kabul edilmektedir. Kaynağı Kuran-ı Kerim, peygamber efendimizin hadisleri, diğer peygamberlerin yaşam öyküleri ve on

¹⁹⁶ Bu deyimlerin bir kısmı Arif Dağlı tarafından hazırlanan Deyimlerin Öyküsü başlıklı yazıdan alınmıştır. bk. Arif Dağlı, “Deyimlerin Öyküsü”, **Kardaşlık**, İstanbul, S.11, Temmuz-Eylül 2001, s.35–36.

iki imamın söyledikleri olduğu düşünölen ve tespit edilen inançlar aşğıdaki şekilde tespit edilmiştir.

1. Cennet annelerin ayağı altındadır, inancı yaygındır. Dolayısıyla anne ve babaya saygısızlık etmemek ve onlara her zaman iyi bakmak gerekir.
2. Kıyamet gününden önce Deccal ortaya çıkacak, eşeğin idrarı altın olacak, insanlar aldanıp bu altınları takip ederlerse cehenneme gideceklerine inanılır.
3. Kıyamet gününde kim dünyada iyilik yapmışsa cennete, suç ve günah işlemişse cehenneme gidecektir.
4. Kıyamet gününde insanın bütün uzuvları dile gelecek ve dünyada işledikleri günahı itiraf edecekler.
5. Cehennemın büyük kısmı kadınlardan oluşur.
6. Dünyadaki ateşin yakıcılığı, cehennem ateşinin defalarca hafifletilmiş şeklidir.
7. Dünyada hem günah hem de sevap işleyenler, önce cehennemde işledikleri suçun cezasını çeker ve daha sonra işledikleri sevaplardan dolayı cennete gideceklerdir. Ancak alınlarına siyah bir mühür basılacaktır ki cehennemden cennete geçtikleri herkese malum olsun.
8. Kıyamet gününde Allah, öldürmek suçu hariç bütün günahları affedebilir.
9. Kıyamet gününde cennete giden erkekler Hurilerle evlendirileceklerdir.
10. Kıyamet gününde herkes işlediği günahın cezasını çekecektir. Kimse kimsenin yerine ceza çekmeyecektir.
11. İki katlı evler kıyametin belirtisi sayılır.
12. Otomobilin ortaya çıkması kıyametin belirtisidir
13. Anne, babaya ve büyüklere saygısızlık yapıldığı zaman kıyamet gününün yaklaştığına inanılır.
14. Komşudan bir nesne esirgenirse öbür dünyada insanın o nesneye dönüşeceğine inanılır.
15. Enli burunlu insanların çoğalması kıyamet gününün bir belirtisidir.

16. Dünyada insan tarafından yapılan (heykel, resim, figür) ve gölgesi olan her nesne kıyamet gününde yapanından ruh ister.
17. Annenin bedduasının çocuğuna geçmeyeceğine inanılır. Çünkü anne çocuğuna her ne kadar kızarsa kızgınlığı kalpten değildir. Babanın çocuğuna bedduası ise geçeceğine inanılır.
18. Hacca gidenler Mekke'de Hz. İbrahim, Şeytan ve Azrail'in sesi olmak üzere üç ses işitir; Hz. İbrahim'in sesini işitenler hacdan döndükten sonra iyi insan olacaklarına, Şeytan'ın sesini işitenler daha da kötü olacaklarına, Azrail'in sesini işitenler ise hacdan döner dönmez veya dönerken öleceklerine inanılır.
19. Hacı adayı hacdan döndükten sonra, kendisini ziyaret etmeye gelenlere hediye verir, onlar da hediye getirirler.
20. Bir kere hacca giden hacı, ikinci sefer hem kendi adına hem de bir başkasının adına da gidebilir.
21. Farz namazı kılındıktan sonra yeni namaza niyetlenirken cemaat bir iki adım ileri geri veya sağa sola yer değiştirirler.
22. Namazdan sonra namazlığın (cannamazlığın) bir ucunu katlamak gerekir. Çünkü şeytan gelip namazlığın üzerine konacaktır, inancı vardır.
23. Sadaka vermekle olacak bir musibetin veya belanın önleneceğine inanılır.
24. Kadir gecesinde evde asılan bütün resimler çarşafarla veya herhangi bir örtüyle örtülür. Aksi takdirde meleklerin o eve uğramayacağına inanılır.
25. Her evde hatta her odada bir Kuran-ı Kerim'in bulunması gerekir. Kuran-ı Kerim bulunmayan eve bereket ve uğur gelmez, inancı vardır.
26. Kuran-ı Kerim yeşil bir kumaşla sarılır ve evin yüksek bir köşesine konulur.
27. Abdestsiz insanın Kuran-ı Kerim'e dokunmaması gerekir. Aksi takdirde çarpılacağına inanılır.
28. Yemin edip de yeminini yerine getirmeyen insanın başında bir parça ekmek (Türkiye'deki pide) kırılır.

29. Tuz ekmek kutsal sayılır, bunlara yemin edilir.
30. Bir işe başlamadan abdest almak gerekir. Aksi takdirde o işin gerçekleşmeyeceğine inanılır. Bununla birlikte insanın sürekli temiz ve abdestli olması iyi sayılır. Çünkü abdestli insana şeytan ve kötü cinler yaklaşmaz, dolayısıyla günah işlemekten de uzak durur.
31. Gelecekte yapılması veya gerçekleşmesi istenilen bir işten bahsedildiğinde “*İnşallah*” denmesi gerekir.
32. Çok tehlikeli bir kazadan kurtulan kişi, Allah yoluna kurban keser ve fakir fukaraya sadaka olarak bir miktar para verir.
33. İnsanın alnında kısmeti, görecek ve yaşayacakları yazılıdır. O yüzden insanın alnına tükürmek caiz değildir.
34. Namaz kılınırken namazlığın önünden geçilmez.
35. Bir kadının arkasında namaz kılınmaz.
36. Ezan okunduğunda yüksek sesle konuşmamak, televizyon, radyo sesini kısmak veya kapatmak gerekir. Bununla birlikte Kuran-ı Kerim okunduğunda uzanmamak gerekir.
37. Akşam ezanından önce Kuran-ı Kerim okumak veya okutmak eve veya iş yerine bereket ve uğur getireceğine inanılır.
38. Televizyonda Kuran-ı Kerim okunduğunda televizyonun kapatılması veya kanalın değiştirilmesi icap ederse “*sadaka Allah-ül elzim*” denemesi gerekir.
39. Her evin salonunun veya odalarından birinin duvarına Ayetül Kürsi asmak, hem ev hem de ev sakinlerini gelebilecek kötülüklerden muhafaza edecektir.
40. Allah insan, hayvan ve melaikeleri yaratmış, melaikeye sadece akıl, hayvana sadece şehvet insana ise hem akıl hem şehvet vermiştir. Bu yüzden insanın akıllı bir şekilde şehvetini kullanması gerekir.
41. İnsanın omuzlarında iki melaike vardır, sağındaki işlediği sevaplar, solundaki ise işlediği günahları yazar.
42. İnsanın rızkı Allah tarafından verilir. Allah istemeyince (vermeyince mabut ne yasın Mahmut) insan her ne kadar uğraşırsa da Allah tarafından ona verilen rızkı artıramaz veya eksiltemez.

43. Allah insana demiş ki senden hareket benden bereket. İnsan emek sarf edip çalışmazsa Allah ona rızık göndermez.
44. İster Şii ister Sünni olsun bölgede herkes peygamber ve ehli beyte karşı saygı ve sevgi besler. Peygamber kâinatın efendisidir, Allah'ın elçisidir. Onun neslinden gelen imamlar da kutsal ve mübarek insanlardır. Peygambere ve imamlara küfretmek günah sayılır.
45. Sabahlar fakir fukaraya sadaka vermek iyi sayılır. Sadaka vermekle gelecek kaza ve beladan kurtulmuş olunur.
46. Fakir fukaraya para verirken veya muhtaç birisine yardım ederken kimseye söylememek gerekir. Aksi takdirse işlenen iyiliğin sevabı kaçar.
47. Tefecilikle iş yapan veya para verenler ölünce mezarda yılan ve akrepler vücutlarına sarılır.

5.17. Yiyecek ve İçeceklerle İlgili Halk İnançları ve Bunlara Bağlı Pratik ve Âdetler

Halk arasında yiyecek ve içecekler ile ilgili inanç ve bunlara bağlı bir takım pratik ve âdet mevcuttur. Tespit edilen bu pratik ve âdetler aşağıya alınmıştır.

1. Yerde bir parça bisküvi, kek, ekmek veya herhangi bir yiyecek bulunursa, yerden kaldırılır, üç veya yedi defa öpülür ve yüksek bir yere bırakılır.
2. Her pirincin tanesi dört "*Kulhuallahu ahe!*" olduğuna inanılır.
3. Yemek yerken çay vb. içecekler içilirken hepsini yemek veya içmek gerekir.
4. Nar yerken bütün tanelerini yemek gerekir. Çünkü narlar içinde bir mübarek bir nar tanesi vardır. Onu kim yerse cennete gideceğine inanılır.
5. Yoğrulmakta olan hamurdan bir parça sıçrarsa eve misafir geleceğine inanılır. Bununla birlikte sıçrayan hamurun hacmine bakarak misafirlerin kaç kişi olduklarını tahmin edilebilir.

6. Yemek yerken bir parçası yere düşerse birisinin gözü ve nefsi kaldığına inanılır.
7. Yemek yenirken bir misafir gelirse ona “*qaynenev seviri seni*” (kaynanan seni seviyor) denir.
8. Ekmek yapılırken (yumak yani künde, avuçluk), yemek pişirilirken ve biriktirirken para sayılmaz, sayılırsa bereketinin kaçacağına inanılır.
9. Ekmek nimettir, ayakaltına bırakılmaması, gerekir.
10. Yere tuz dökülürse onu hemen süpürmek gerekir. Aksi takdirde evin rızkının azalacağına inanılır.
11. Akşamları soğan yenmez; soğan sabahta yoldaş, öğlende arkadaş akşamda düşmandır.
12. Tencere dibi yiyen kişinin düğününde yağmur yağacağına inanılır.
13. Buğday, arpa, pirinç vb. yiyeceklerin üzerine ayak basmak günahdır. Aksi takdirde rızkın azalacağına inanılır.
14. Yemini bozmak için ilgili şahsın başında bir ekmek kırılır.
15. Su testisinin veya bardağının üzerine ekmek koyup ağzını kapatmakla evin rızkının azalmasına ve bereketinin kaçırılmasına yol açacağına inanılır.
16. Güneş battıktan sonra, acı biber, baharat gibi acı yiyecekler komşuya verilmez. Aksi takdirde komşu evine acı bir haberin geleceğine inanılır.
17. İçki haramdır, onu içen, hazırlayan, satan, içilirken o mecliste oturan günahkâr sayılır.
18. Türkmenler arasında içki içenlere itibar gösterilmez, onlara sarhoş ayyaş adı verilir.
19. İçki içenin rızkı azalmış.
20. İçki içilen eve melekler gelmezmiş.

5.18. İki Kadınlı (İki Arvatlı) Adamlarla İlgili Halk İnançları

Evlenme bölümünde de değinildiği gibi Irak Türkmenleri arasında erkekler, istisnai durumlar haricinde iki evlilik yapmazlar. Toplumda iki evlilik yapanlara az rastlandığından onlar hakkında bir takım inanç ve bu inançlara

bağlı bir takım pratik meydana gelmiştir. Tespit edilen bu inanç ve pratikler aşağıya alınmıştır.

1. Sürekli harareti yükselen çocuğun bir akrabası akşam saatlerinde iki karılı komşulardan birisine gider; kapısını çalar; "*İki arvatlı filanımız xestedi, ne yesin iyi olu?*" diye sorar. İki arvatlının tavsiye ettiği şey hastaya verilirse iyileşeceğine inanılır. Telafer'de bu pratik şu şekilde yapılmaktadır: Ateşi yükselen çocuğa ilaç bulmak için çocuğun babası veya bir erkek akrabası "iki arvatlı" bir adamın evine gider, kapıyı çalar ve ona "*İki arvatlı boz atlı, gece isitmesini ne keser?*" diye sorar. İki eşli ise o mevsimde veya o saatte bulunması zor olan bir şey söyler. Mesela "*Qarpz tapın ona verin.*" (Karpız bulun ona verin) der. Çocuğun babası ise "*Qarpız qışta ne axtarar?*" (Karpuz kışta ne arar), diye karşılık verince bu sefer iki arvatlı "*Gece vaxtı isitme ne axtarı.*" şeklinde cevabını verir. Bu konuşmalardan sonra çocuğun iyileşeceğine inanılır.
2. Kasırgalarda; "*iki arvatlının evine, iki arvatlının evine*" diye seslenir, el ile atarcasına yol gösterilirse, kasırganın gösterilen yöne yöneleceğine inanılır.¹⁹⁷
3. Eskiden karısı vefat eden bir adamla evlenen kadın, dışarı yani mahalleye çıktığında; mahalledeki çocuklar şu tekerlemeyi söylerlerdi:

Eski qazan yengi qulp
Ha bu gecedi şarp şurp
4. Eskiden kadın, kocasından küs olarak babasının evine gitmek isterse, mahalledeki çocuklar onu görünce şu tekerlemeyi söylerlerdi:

Eski qazan yengi tava
Durıp küsip girmiri eve

küs kadın bunu işittikten sonra utanarak evine geri dönerdi.¹⁹⁸
5. Uzun oturmanın sonunda ayakları üşüyenin; "*ayağım iki arvatlının gö...üne*" derse iyi olacağına inanılır.

¹⁹⁷ Mevlüt Taha Kayacı, "Eski İnançlarımızdan", **Kardaşlık**, Y.5 S.7-8, Ekim-Kasım 1965, s.41.

¹⁹⁸ Mutasam Namık Salahyalı, "Geleneklerimizden Eski Ananelerimizden", **Yurt Gazetesi**, Y.32, S.12751, Ekim 2001, s.11.

5.19. Çeşitli Konulardaki Halk İnançları ve Bazı Pratik ve Gelenekler

1. İki güzel aynı yatakta yatıp aynı yastığa baş koymaz, inancı yaygındır.
2. Çok aranan bir nesneyi bulmak için “*lanet şeytana gelsin*” denilirse nesnenin bulunacağına inanılır.
3. Nazarı iyi olmadığına inanılan misafirin araksından bir tabak veya herhangi bir şeyi kırmakla ondan gelebilecek kötülükleri engellenmiş olacağına inanılır.
4. İstenilmeyen veya bir daha gelmesi istenilmeyen bir misafirin arkasından yedi taş atılır.
5. Misafirin erken kalkması veya bir daha gelmemesi isteniyorsa ayakkabısının içine bir miktar tuz serpilir.
6. Dilek tutmak için evin damına bayrak asılır. Dilek gerçekleşince bayrak indirilir; Allah, peygamber ve imamlar aşkına kurban kesilir veya fakir fukaraya para verilir.
7. Şeytan çivisi çakıldığı yerlerde sürekli kavga ve kargaşa çıkar. Semtin yerlilerinden birisi, bir balçık yapılı testiye yere vurarak kırarsa şeytanın o semttten kaçacağına inanılır.¹⁹⁹

¹⁹⁹ Mevlüt Taha Kayacı, “İnançlarımızda Şeytan”, **Kardaşlık**, Y.5 S.6, Ekim 1965, s.40.

SONUÇ

İnançlar, insan hayatına ömür boyu refakat eden değerlerdir. İnançlar, bir rehber gibi insan hayatının bütün safhalarında ona yön verir. İnançlar, beşeriyeti yoğuran bir güç olarak insan hayatına ölçü koyan, bu ölçülere göre ayarlanan davranış biçimlerini belirleyen önemli bir alandır.

İnançlar, hayatın bütün yönlerini içine aldığı için, onları doğum, evlenme, ölüm, tören, pratik ve diğer uygulamalarda tespit etmek mümkündür. Atalarımızdan yadigâr olarak aldığımız inançlar, hayatımızda boş bir yer bırakmayacak kadar çeşitli safhalarda karşımıza çıkmaktadır.

Türk inançları, dünyanın her yerinde Türk kültür varlığının bel kemiğini teşkil etmiştir. Günümüzde çeşitli Türk boyları arasında mevcut olan inançlarda bazı farklılıklar görünse de aynı esastan meydana geldiği bir gerçektir. Türk inançları, Türk soyunun muhafaza edilmesinde de önemli roller oynamıştır. Bu yüzden rahatlıkla söylenebilir ki Türk kültürünün temelinde Türk inancı yatmaktadır.

İnançlar, genellikle basit ve mürekkep olmak üzere iki çeşide ayrılabilir. Çocuğun göbek parçasını, düşen dişi, sevilen, beğenilen yere gömülmesi basit bir inançtır, doğum sırasında anne ve çocuğa musallat olan Al karısı ve diğer gizli ve çetin varlıklar ise mürekkep bir inançtır.

Türk inanç sisteminde derin izler bırakan hususlardan birisi de Türklerin Müslümanlık anlayışıdır. Türklerin Müslümanlık anlayışı Arap, Fars ve diğer milletlerin Müslümanlık anlayışlarından farklılık arz etmesine rağmen başka milletlerin Müslümanlık anlayışlarını zedelemeyen, rencide etmeyen, yok saymayan, küçümsemeyen bir yapıya sahiptir.

Irak Türkmenlerinin Halk İnançları ve Bu İnançlar Etrafında Oluşan Halk Edebiyatı Unsurlarının İncelenmesi konulu araştırmamızdan elde edilen sonuçlar aşağıdaki şekilde özetlenebilir.

* Irak Türkmenleri yapı olarak Irak'ta yaşayan diğer topluluklara göre çok açık bir topluluk olup feodalite sisteminden uzun zaman önce kurtulup yerleşik hayata geçmişlerdir. Bununla birlikte aydın oranının fazla olmasına

rağmen, Irak Türkmenleri, kendi halk inançlarını, örf-âdetlerini, gelenek-göreneklerini hiç kaybetmemişler ve günümüze kadar muhafaza etmişlerdir.

* Irak Türkmenleri Müslüman bir topluluktur. Dolayısıyla diğer Müslüman Türk toplulukları gibi gelenek ve göreneklerinde İslam dininin etkisi çok fazladır. Bununla birlikte atalarından kalma bir millî miras olarak sahip oldukları inançları da dindışı olarak kabul etmemektedirler. Türkmenler arasında atalardan kalma bu inançlar İslam dini ile özdeşleştirilmiştir. Yani Türk inanç sistemindeki gelenek-görenek, örf-âdet ve diğer pratikler İslam dini ile bütünleştirilmiş ve günümüze kadar sürdürülmüştür. Çoğu zaman aydın kesimin isimlendirdiği, eski, boş, batıl inanç, Irak Türkmenleri arasında İslam dininin getirdiği inançlarla aynı değerde olmasa da en az onlar kadar önemlidir. Bu özelliklerinden dolayı çoğu zaman halk inançlarını dinî itikatlardan ayırmak çok güçtür. Meselâ, İslâm dininde su kutsaldır, Kuran-ı Kerim’de “sudan, diri olan her şeyi yarattık” şeklinde bir ayet mevcuttur. Bu noktada, Türklerin eski inanç sistemindeki su ile İslam dinindeki su kutsallığı arasındaki fark etmek çok zordur.

* Irak, tarih boyunca altı Türk devletini bünyesinde toplamıştır. Türkmenler de bu toprakların asil bir milleti olarak halk inançları açısından oldukça zengin bir tablo ortaya koymuştur.

* Bölgede eski Türklerin Gök Tanrı inanç sistemine ait izler canlı olarak yaşamaktadır. Meselâ, eski Türklerin inanç sisteminde olduğu gibi Tanrı hep göklerde aranır, onun varlığından söz edilirken göğe bakılır; dua edilirken eller ve yüzler göğe doğru çevrilir, ona hitap ederken “ey mavi çadırılı”, “ey mavi gözlü” gibi cümleler ve vasıflar kullanılır, yağmur yağarken “rahmet yağıyor”, denilir vb.

* Eski Türk inanç sistemindeki Umay iyesi, ilâhesi, İslamî bir kılığa bürünüp ve fonksiyonunu İslam dininde Hz. Fatma, Hz. Ayşe, Hz. Meryem gibi mübarek olarak kabul edilen insanlara yüklemiştir.

* Bölgede başta Alnenesi (Al karısı) olmak üzere Qayışbaldır, Qulyabani (Quleybani, Ğuleybani), Üzüyoğurtlu, Mokıl, Baba Ğazi, Qere Qaşşaq, Huhu, (حوحو) , Qurt Hasan, Saçayux, Qere ‘Abalı, Ücbün eleq,

Xerxız Sayyad, Sehle, Helle Qulağ adı ile bilinen diğerk Kara iyeler, eski Türk inanç sistemindeki kötü ruhun timsali olan Körmös'ü hatırlatır. Bununla birlikte eski Türk inanç siteminde yeraltı dünyasının Tanrısı Erlik'in yeri şeytan ile değiştirilmiştir.

* Gök, ay, güneş ve yıldızlara karşı saygısızlık edilmemesi, ıssız, تنها, karanlık yerlerden geçerken Besmele çekilmesinin “yerin kulağı var” söyleminde yaşaması, hastalıklardan ve kötülüklerden kurtulmak, sevgiliye kavuşmak, gelecekte haber almak, sevilmeyenleri kovmak, yağmur yağdırmak, uğur ve bereket, talih getirmek, hastalıklara şifa bulmak için bazı taş, kaya ve ağaçlara inanılması, sağ salim gidip dönülmesi ve yolunun aydın olması inancıyla yolcunun arkasından su dökülmesi, her evin iyi ve kötü iyelerinin olmasına ve ateşte bir gizli gücün bulunmasına inanılması, ocağın ve eşğin mübarek olduğunun kabul edilmesi gibi inanç ve pratiklerden de anlaşıldığına göre eski Türk inanç sistemindeki yer-su iyelerine ait pratik ve uygulamaların bölgede değişik şekillerde yaşadığı göstermektedir. Bununla birlikte eski Türk inanç sistemindeki atalar ruhu ile ilgili inanç ve pratikler canlı olarak yaşamaya devam etmektedir, diyebiliriz.

* İnsanın hayatını derinden etkileyen doğum, evlenme, ölüm gibi geçiş dönemlerinde ve kurban, adak, saçı, bereket, uğur ile ilgili yapılan dinî ve eğlenceli törenlerde inancın çok önemli bir unsur olduğu şüphe götürmez bir gerçektir.

Kaynak kişilerimizden derlediğimiz şu tekerleme:

*“Onam oğlanam
Girmiyem gülem
Ottuzam toppuzam
Qırxam qırığam
Elliyem delliyem
Altmışam bitmişem
Yetmişem getmişem
Seksenem sersemem
Doqsanam yoxsınam
Yüzem yerle düzem”*

insan hayatının çocukluğundan ölümüne kadarki aşamalarını özetleyen bir mâhiyete sahiptir.

* Nazardan korunmak için tahtaya vurmak, hem eğlenceli hem de kederli münasebetlerde saçı saçmak, ölünün arkasından saç yolmak, yüz tırnaklamak gibi pratikler Şamanizm inanç sistemindeki izleri anımsatmaktadır.

* Irak Türkmenlerinin arasında hayatın çeşitli safhaları ile ilgili tespit edilen inançlar ve pratikler, başta Sibiryaya ve Orta Asya sahasında yaşayan, Altay, Nogay, Şor, Tıva, Karaçay-Malkar, Karakalpak, Yakut, Kazak, Kırgız, Özbek, Uygur ve Türkmenler olmak üzere Azerbaycan ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde tespit edilen inanç ve pratikler ile benzerlik ve hatta çoğu zaman aynilik arz etmektedir. Meselâ, Irak Türkmenleri ile Sibiryaya sahasında yaşayan Altay Türkleri arasında kilometrelerce mesafe bulunmasına, halklarının birçoğunun birbirinin varlığından haberi bile olmamasına rağmen günümüze kadar aralarında aynı gelenek-görenek, örf-âdet, inanç, pratik ve uygulamalarının mevcut olması, Türk inanç sistemindeki birliği gözler önüne sermektedir. Bu benzerlik ve aynilik bir tesadüf sonucunda meydana çıkmamıştır.

* İnançların, "Ben bu itikat ve eski hurafelere inanmam." diyen aydın kesim arasında da yaşadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Meselâ, "Nazara gelmek" inancı küçüğünden büyüğüne, avamından havasına kadar herkes tarafından kabul edilen bir inançtır. Çünkü insanın iç dünyası derin bir kuyu gibidir, insan çocukluğundan itibaren yaşadığı çevrenin inanç, gelenek-görenek, örf-âdetlerini farkında olmaksızın bilinçaltına iter. Büyüyüp yüksek tahsilli olsa da bazı davranış ve hareketlerine bu inançlar otomatik olarak yansır.

* Halk inançları, Allah'ın birliğine, Kuran'ın ahkâmına, peygamber efendimizin hadislerine ters düşmez ise bunların yaşatılmasında bir mahzur görülmemektedir.

* Hayatın çeşitli safhalarıyla ilgili tespit edilen halk inançlarının altında bir kutsallık "ıdukluk" olgusu yatmaktadır. Bu kutsallık olgusundan birçok

davranış, hareket, örf-âdet, gelenek-görenek, pratik ve kutsal zaman ve kutsal mekân anlayışı ortaya çıkmıştır.

* İnançların büyük bir kısmı yaşatılmaya çalışırken bir kısmı da unutulmaya terk edilmiş durumdadır. Örneğin, yolcunun arkasından su dökmek, nazardan korunmak için tahtaya vurmak, ateşle oynamamak, çeşitli dilek ve niyetler için yatır ve evliya mezarlarına gitmek vb. inançlar günümüze kadar yaşamaya devam ederken, şiddetli yağmuru dindirmek için 40 kelin ismi mürekkep kalemle kâğıda yazıp bir ağacın dalına asmak, bir işi yapmak için iki kadınla evli bir adama sormak vb. inançlar artık unutulmuş durumdadır.

* Türkmenlerin yaklaşık %10-15'i Kerkük'te yaşamaktadır. Türkiye ve hatta Türk dünyasında Telafer, Erbil, Selahattin-Tuzhurmatı, Amirli, Kerkük-Tazehurmatı, Diyale-Hanekin, Kifri, Kızalarbat, Karağan, Karatepe, Mendeli, Beltruz gibi ilçe ve nahiyelerden derlediğimiz bilgiler bu yerleşim birimlerindeki Türk varlığını kanıtlamaktadır.

* Irak Türkmenleri, bölgede yaşayan Arap, Kürt, Hıristiyan, Kakaî, Yezidî, Sabîî vd. topluluklarla aynı şartlar altında doğal olarak kültür alışverişinde bulunmuş, hem etkilemiş hem de etkilenmişlerdir. Bu etkilerin bireyin ve toplumun hayatına yansıyan olumlu ve olumsuz yanlarının olduğu söylenebilir.

* Şunu da hemen belirtmeliyiz ki Şii mezhebine bağlı Türkmenler Şii Araplardan birçok inanç, pratik ve âdet almıştır. Ancak Şii Araplardan intikal eden bu inanç, pratik ve âdetler, Türkmenler arasında Türk düşünce sisteminde uygulama alanı bulmuştur. Dolayısıyla Şii Araplar arasında mevcut birçok inanç, pratik ve âdetin aynısı Türkmenler arasında uygulanmamaktadır. Burada örnek olarak ad koyma geleneğini ele alabiliriz; Şii Araplar arasında nadir bir şekilde Bekir, Ömer, Osman adları çocuklara verilirken, Şii mezhebine bağlı Türkmenler arasında her evde on iki imamın adlarından birinin çocuğa verilmesinin eve bereket getireceği inancı olmakla birlikte çehar-güzinin adları da çocuklara verilebilmektedir. Tabii bu kati bir

kural değildir. İstisnaları da vardır. Bu yüzden Türkmenler arasında hiçbir zaman mezhep ayrılığı ciddi bir sorun olmamıştır.

* Irak Türkmenlerinin bütün yerleşim birimlerinde çeşitli rejimlerin baskılarına rağmen Türkmenler, Türk kültürünün muhafazasında ısrar etmiş ve bunda başarılı olmuşlardır. Bu ısrarlarını mezar taşlarındaki yazılara kadar da sürdürmüşlerdir. Bölgenin her yerleşim biriminde mezar taşları üzerinde eski Türkçeyle yazılmış şiir, hoyrat, mani ve veciz sözlere rastlanabilir.

* Araştırmada Irak Türkmenlerinin halk inançlarının etrafında oluşan masal, efsane, menkıbe, tekerleme, bilmece, hoyrat, mani, türkü, atasözü, deyim, alkış-kargış, ninni, ağıt, fıkra vb. gibi halk edebiyatının bütün ürünleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu tespitlerden yola çıkarak denilebilir ki; Türk halk edebiyatı, Türk halk inançlarının en önemli hazinelerindedir. Halk edebiyatı ürünleri olmadan halk inançlarının kültüre katkısı etkili olamaz.

Sonuç olarak, bölgenin halk inançları ile ilgili yaptığımız bu çalışma bize Orta Asya sahasından Anadolu'ya geçen atalarımızın taşıdığı eski Türk inançlarının, İslamî bir kılığa büründürülerek günümüze kadar değişik şekil ve pratiklerle yaşatıldığını açık bir şekilde göstermektedir. Bu inançların incelenmesi, özelliklerinin ortaya konulması, benzerlik ve farklılıklarının irdelenmesi gibi çalışmalara her zaman ihtiyaç duyulmuştur. Bölgede yaşayan Türk halk inançlarının büyük bir kısmının Orta Asya Türk menşeli olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Türkiye sınırları dışında kalan diğer Türk toplulukları ile ilgili çalışmalar büyük önem arz etmektedir. Çünkü bu tür çalışmalarla Türk kültürü, folkloru ve edebiyatı başta olmak üzere inanç birliği belgelenmiş olacaktır.

KAYNAKÇA

1.Kitaplar

ABDULLAH, Cemal; **Kerkük Rehberi**, Erbil, ITC. Yay., 2001.

ACIPAYAMLI, Orhan; **Türkiye’de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü**, Erzurum, Atatürk Ün., Yay.,1961.

AKALIN, L. Sami; **Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar Kargışlar**, Ankara, KB. Yay., 1990.

ALTUN, Işıl; **Kandıra Türkmenlerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm**, Kocaeli, Yayıncı Yay., 2004.

ALTUN, Işıl; **Kocaeli Suadiye Halk Kültürü**, İstanbul, Doğu Kütüphanesi Yay., 2008.

ARAT, Reşit Rahmeti; **Kutadgu Bilig, (İnceleme)**, Ankara, TDK. Yay., 1991.

ARAT, Reşit Rahmeti; **Kutadgu Bilig, (Metin)**, Ankara, TDK. Yay., 1998.

ARAZ, Rifat; **Harput’ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği**, Ankara, AKM. Yay., 1995.

ARIK, Durmuş; **Hıristiyanlaştırılan Türkler (Çuvaşlar)**, Ankara, Aziz Andaç Yay., 2005.

ARIK, Durmuş; **Azerbaycan Türklerinin Dini Tarihi ve Halk İnanışları**, Ankara, Aziz Andaç Yay., 2005.

ARTUN, Erman; **Tekirdağ Halk Kültürü Araştırmaları**, Tekirdağ, Tekirdağ Genç Yöneticiler ve İş Adamları Derneği Yay., 1998.

ARTUN, Erman; **Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri**, İstanbul, Kitabevi Yay., 2004a.

ARTUN, Erman; **Türk Halk Edebiyatına Giriş**, İstanbul, Kitabevi Yay., 2004b.

ARTUN, Erman; **Türk Halk Bilimi**, 2.baskı, İstanbul, Kitabevi Yay., 2007.

ARTUN, Erman; **Halk Kültürü Araştırmaları**, İstanbul, Kitabevi Yay., 2008.

ATA, Aysu; **Nasirü’-din Bin Burhanü’-din Rabguzi: Kısasü’l Enbiya (Peygamber Kısaları) Giriş-Metin-Tıpkıbasım I**, Ankara, TDK. Yay., 1997.

ATAMAN, Sadi Yaver, **Eski Türk Dügünleri**, Ankara, KB. Yay., 1992.

AYDIN, Mehmet vd.; **Konya Merkezdeki Manevi Halk İnançlarının Dinler Tarihi ve Din Fenomenolojisi Açısından Değerlendirilmesi**, Konya, Selçuk Ün. İlahiyat Fak. Yay., 2006.

AYDİL, Erol; **Hoyratlar**, (Editör: Suphi Saatçi) 2.baskı, İstanbul, Özöner Matbaası, 2000.

BAHADIRHAN, Ebulgazi; **Şecer-i Terakime (Türklerin Soy Kütüğü)**, (hzl. Muharrem Ergin), İstanbul, Tercüman Yay., 1001 Temel Eser, t.y.

BANARLI, Nihat Sami; **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1998.

BAŞAR, Zeki; **Erzurum'da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları** Ankara, Atatürk Ün. Tıp Fak. Yay., Sevinç Matbaası, 1972.

BATUR, Suat; **Açıklamalı Örnekli Türk Halk Edebiyatı**, İstanbul, Altın Kitaplar Yay., 1998.

BAYATLI, Hidayet Kemal; **Abdülhakim Rejioğlu'ndan Seçmeler**; Bağdat, Türkmen Kardeşlik Ocağı Yay., 1986.

BAYATLI, Hidayet Kemal; **Irak Türkmen Türkçesi**, Ankara, TDK. Yay., 1996.

BAYATLI, Necdet Yaşar Murat; **Irak Türkmenlerinin Masallarında Motif ve Tip İncelemesi**, Ankara, Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Yay., 2007.

BAYRI, Mehmet Halit; **İstanbul Folkloru**, İstanbul, Eser Yay., 1972.

BENDEROĞLU, Abdülletif; **Irak Türkmen Folklorundan Örnekler**, Bağdat, Irak Kültür ve Tanıtma Bakanlığı, Türkmen Kültür Müdürlüğü Yay., 1993.

BENEKAY, Yahya; **Yaşayan Alevilik**, İstanbul 1967.

BİÇEN, Hüseyin Yüksel; **İnanışları ve Gelenekleriyle Tahtacılar**, Ankara, Tek Ağaç Yay., 2005.

BİRİNCİ Necat, YETİŞ, Kazım; **21. Yüzyılın Eşiğinde Örf ve Âdetlerimiz (Türk Töresi)**, İstanbul, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yay., (t.y.).

BORATAV, Pertev Naili; **100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)**, 2.baskı, İstanbul, K Kitaplığı Yay., 2003.

BORATAV, Pertev Naili; **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, 10.baskı, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 2000.

BOYRAZ, Şeref; **Türkiye'de Mezar Taşı Sözleri**, Ankara, Akçağ Yay., 2003.

- BOZKURT, Güvenç; **İnsan ve Kültür**, 8.baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi Yay., 1999.
- ÇELİK, Ali; **İslam'ın Kabul ve Reddettiği Halk İnançları**, İstanbul, Beyan Yay., 1995.
- ÇAY, Abdulhaluk M.; **Hıdırellez "Kültür-Bahar Bayramı"**, 2. baskı, Ankara, KB. Yay., 1997.
- ÇELEBİOĞLU, Amil; **Türk Ninniler Hazinesi**, İstanbul, Ülker Yayınevi Yay., 1982.
- ÇETİN, İsmet; **Türk Edebiyatında Hz Ali Cenknameleri**, Ankara, KB. Yay., 1997.
- ÇINAR, Ali Abbas; **Muğla ve Çevresi Sözlü Kültürü ve Toplumsal Değerleri**, Muğla, Muğla Belediyesi Yay., 2007a.
- ÇINAR, Ali Abbas; **Akyaka Sözlü Tarihi ve Gökova Havzası Halk Kültürü**, İzmir, Akyaka Belediyesi Yay., 2007b.
- ÇOBANOĞLU, Özkul; **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, 1.baskı, Ankara, Akçağ Yay. 1999.
- ÇOBANOĞLU, Özkul; **Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları**, Ankara, Akçağ Yay., 1.baskı, 2003.
- ÇORUHLU, Yaşar; **Türk Mitolojisinin Anahatları**, 2.baskı, İstanbul, Kabalcı Yay., 2006.
- DAKUKİ İbrahim; **Irak Türkmenleri, Dilleri, Tarihleri ve Edebiyatları**, Ankara, Güven Matbaası, 1970.
- DAKUKLU, Mehmet Hurşit; **Eski Sözler Bahçesi**, Bağdat, 1989.
- DEMİRCİ, Fazıl; **Irak Türklerinin Dünü-Bugünü**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- DİKİCİ, Mehmet; **Türklerde İnançlar ve Din**, Ankara, Akçağ Yay., 2005.
- EBERHARD, W.; **Çin'in Şimal Komşuları**, (Çev. Nimet Uluğtuğ), Ankara, TTK. Yay., 1996.
- DİLEK, İbrahim; **Altay Masalları**, Ankara, Alp Yayınevi, 2007.
- EKİCİ, Metin; **Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri**, Ankara, Geleneksel Yayıncılık, 2004.
- ELÇİN, Şükrü; **Halk Edebiyatına Giriş**, Ankara, Akçağ Yay., 1993.

- EL AZZAVİ, Abbas; **El Kakaiyye Fi El Tarih**, Bağdat 1949.
- EL HASANİ, Abdülrezzak; **Elsabiun Fi Hadırahım ve Mazihim**, 2.baskı, Beyrut, İrfan Matbaası, 1958.
- EL HİCİYYE, Aziz Casım; **Bağdadiyat**, VII, Bağdat, Irak KB. Yay., 1999.
- ELİADE, Mircea; **Şamanizm**, (Çev. İsmet Berkan), Ankara, İmge Yay., 1999.
- ELİADE, Mircea; **Dinler Tarihine Giriş**, (Çev. Ergun Kocabıyık), İstanbul, Kabalcı Yay., 2003.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican vd.; **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü**, KB. Yay., Ankara 1991.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican; **Türk Dünyası Üzerine İncelemeler**, 2.baskı, Ankara, Akçağ Yay., 1997.
- ERDEM, Mustafa; **Kırgız Türkleri-Sosyal Antropoloji Araştırmaları**, ASAM Yay., Ankara 2000.
- ERDOĞAN, Bayram; **Sorularla Türk Mitolojisi**, İstanbul, Pozitif Yay., 2007.
- ERGİN, Muharrem; **Orhun Abideleri**, 30. baskı, İstanbul, Boğaziçi Yay., 2003.
- ERGİN, Muharrem; **Dede Korkut Kitabı**, 5.baskı, Ankara, TDK. Yay., 2004.
- ERGUN, Metin; **Türk Dünyası Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi I. Cilt**, Ankara, TDK. Yay., 1997.
- ERGUN, Metin; **Türk Dünyası Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi II. Cilt**, Ankara, TDK. Yay., 1997.
- ERGUN, Metin; **Şor Kahramanlık Destanları**, Ankara, Akçağ Yay., 2006.
- ERGUN, Metin, AÇA, Mehmet; **Tıva Kahramanlık Destanları I**, Ankara, Akçağ Yay., 2004.
- ERGUN, Pervin; **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Ankara, AKM. Yay., 2003.
- EROĞLU, Ahmet Hikmet; **Türk Halk İnançlarına Giriş**, Ankara, Aziz Andaç Yay., 2006.
- EROĞLU, Cengiz, BAŞOĞLU, Murat, ÖZDİL, Orhan; **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra**, Ankara, Global Strateji Enstitüsü Yay., 2005.
- EROĞLU, Cengiz, BAŞOĞLU, Murat, ÖZDİL, Orhan; **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul**, Ankara, Global Strateji Enstitüsü Yay., 2005.

- EROĞLU, Cengiz, BAŞOĞLU, Murat, ÖZDİL, Orhan; **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Bağdat**, Ankara, Global Strateji Enstitüsü Yay., 2006.
- ERÖZ, Mehmet; **Türkiye’de Alevilik Bektaşılık**, İstanbul, Otağ Matbaacılık, 1977.
- ERÖZ, Mehmet; **Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşılık**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., 1992.
- ERÖZ, Mehmet; **Yörükler**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., 1991.
- ERÖZ, Mehmet, GÜLER, Ali; **Türk Ailesi**, Ankara, AKM. Yay., 1998.
- ESİN, Emel; **Türk Kozmolojisine Giriş**, İstanbul, Kabalcı Yay., 2001.
- EYUPOĞLU, İsmet Zeki; **Anadolu İnançları/Anadolu Mitolojisi, İnanç-Söylence Bağlantısı**, İstanbul, Geçit Kitabevi, 1987.
- FAZLAN, İbn; **Seyahat Name**, (Önsöz ve Tercüme: Ramazan Şeşen), İstanbul, Bedir Yayınevi Yay.,1995.
- FİLİZOK, Rıza; **Ziya Gökalp’ın Edebî Eserlerinde Halk Edebiyatı Tesiri Üzerine Bir Araştırma**, Ankara, KB. Yay.,1991.
- GÖKALP, Ziya; **Türk Medeniyeti Tarihi**, (hzl. İsmail Aka ve Kazım Yaşar Koprıman) İstanbul, KB. Yay., 1976a.
- GÖKALP, Ziya; **Türk Töresi**, (hzl. Hikmet Dizdaroğlu), İstanbul, KB. Yay.,1976b.
- GÖKBEL, Ahmet; **Anadolu Varsaklarında İnanç ve Âdetler**, Ankara, AKM Yay., 1998.
- GÖKYAY, Orhan Şaik; **Dedem Korkudun Kitabı**, 2.baskı, İstanbul, MEB. Yay., 2004.
- GÖRKEM, İsmail; **Türk Edebiyatında Ağıtlar/ Çukurova Ağıtları Metin-İnceleme**, Ankara, Akçağ Yay., 2001.
- GÜNAY Ünver, GÜNGÖR, Harun; **Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi**, İstanbul, Rağbet Yay., 2007.
- GÜNGÖR, Erol; **Tarihte Türkler**, 12.baskı, İstanbul, Ötüken Yay., 2005.
- GÜNGÖR Harun, ARGUNŞAH, Mustafa; **Gagavuz Türkleri**, Ankara, KB. Yay., 2003.

- GÜZEL, Abdurrahman; **Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatı**, Ankara, Akçağ Yay., 2004.
- HÜRMÜZLÜ, Habib; **Kerkük Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul, Kerkük Vakfı Yay., 2003.
- HÜRMÜZLÜ Habib, PAMUKÇU, Ekrem; **Irak'ta Türkmen Boy ve Oymakları**, Ankara, Global Strateji Enstitüsü Yay., 2005.
- HÜRMÜZLÜ, Erşat; **Türkmenler ve Irak**, İstanbul, Kerkük Vakfı Yay., 2003a.
- HÜRMÜZLÜ, Erşat, **El Turkuman ve El Vatan El İraki**, İstanbul, Kerkük Vakfı Yay., 2003b.
- HÜRMÜZLÜ, Erşat; **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, İstanbul, Kerkük Vakfı Yay., 2006.
- İNAN, Abdülkadir; **Eski Türk Dini Tarihi**, Ankara, KB. Yay., 1976.
- İNAN, Abdülkadir; **Makaleler ve İncelemeler I**, 3. baskı, Ankara, TTK. Yay., 1998.
- İNAN, Abdülkadir; **Makaleler ve İncelemeler II**, 1. baskı, Ankara, TTK. Yay., 1998.
- İNAN, Abdülkadir; **Tarihte ve Bu Gün Şamanizm** 6.baskı, Ankara, TTK. Yay., 2006.
- KABAKLI Ahmet; **Türk Edebiyatı II**, İstanbul, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., 2008.
- KADIRZADE, Kadir İbrahimoglu; **Âdetler İnançlar ve Türklerin Soy Kültü Meselesi**, (Akt. Ahmet Doğan), Ankara, Akçağ Yay., 2005.
- KAFESOĞLU, İbrahim; **Eski Türk Dini**, Ankara, KB. Yay., 1980.
- KAFESOĞLU, İbrahim; **Türk Milli Kültürü**, 25.baskı, İstanbul, Ötüken Yay., 2004.
- KALAFAT, Yaşar; **“Makedonya Türkleri (Özbekler, Hazarlar- Afşarlar-Kazaklar) Arasında Yaşayan Halk İnançları”**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., 1994.
- KALAFAT, Yaşar; **İslamiyet ve Türk Halk İnançları**, KB. Yay., Ankara 1996.
- KALAFAT, Yaşar; **Kuzey Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Eski Türk Dini İzleri**, Ankara, KB. Yay., 1998a.

- KALAFAT, Yaşar; **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, 3.baskı, Ankara, AKM. Yay., 1999a.
- KALAFAT, Yaşar; **Kırım Kuzey Kafkasya Sosyal Antropoloji Araştırmaları**, Ankara, ASAM Yay., 1999b.
- KALAFAT, Yaşar; **Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları**, Ankara, ASAM Yay., 2000a.
- KALAFAT, Yaşar; **Güney Kafkasya Sosyal Antropoloji Araştırmaları (Kuzey Azerbaycan-Gürcistan-Nahçıvan Gezi Notları ve Türk Halk İnançları)**, Ankara, ASAM Yay., 2000b.
- KALAFAT, Yaşar; **Bakü- Ceyhan Kültür Hattı**, Ankara, ASAM Yay., 2000c.
- KALAFAT, Yaşar; **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları I**, Ankara, KB. Yay., 2002.
- KALAFAT, Yaşar; **Altay'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm -Sosyal Antropoloji Araştırmaları-**, İstanbul, Yeditepe Yay., 2004.
- KALAFAT, Yaşar; **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları II**, Berikan Yay., Ankara 2007.
- KALAFAT, Yaşar; **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları VII**, Berikan Yay., Ankara 2007.
- KALAFAT, Yaşar; **Türk Kültürlü Halklarda Türk Halk İnançları/Dedem Korkut Daş Oğuz Elleri**, Ankara, Berikan Yay., 2008a.
- KALAFAT, Yaşar; **Türk Kültürlü Halklarda Türk Halk İnançları/Dedem Korkut Ak Koyunlu Coğrafyası**, Ankara, Berikan Yay., 2008b.
- KALAFAT, Yaşar; **Türk Kültürlü Halklarda Türk Halk İnançları/Dedem Korkut Aşağı Eller**, Ankara, Berikan Yay., 2008c.
- KALAFAT, Yaşar; **Türk Kültürlü Halklarda Türk Halk İnançları V-VI/ Dedem Korkut Yukarı Eller**, Ankara, Lalezar Yay., 2008d.
- KALAFAT, Yaşar; **Türk Kültürlü Halklarda Türk Halk İnançları/Teori ve Metot**, Ankara, Berikan Yay., 2008e.
- KALAFAT, Yaşar; **Türk Kültürlü Halklarda Türk Halk İnançları/Türk Halk İrfanında Kurt**, 2.baskı, Ankara, Berikan Yay., 2008f.
- KALAFAT, Yaşar; **Türk Kültürlü Halklarda Türk Halk İnançları/Pir-i Türkistan Ahmet Yesevî Sultan**, Ankara, Berikan Yay., 2008g.

- KALAFAT, Yaşar; **Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları Kodlar-Kültler I**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2009a.
- KALAFAT, Yaşar; **Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları Kurt-2**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2009b.
- KALAFAT, Yaşar, DOĞAN, Ahmet; **Kuzey Irak'ta Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları**, Ecdad Yay., Ankara 1995.
- KAMİL, Mecdi; **Eşher El Asatir Fi Eltarıh**, Kahira-Dimaşk, Dar Elkitap El Arabî Yay., 2003.
- KAPLAN, Ramazan; **Aytamatov Anıtlarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri**, Ankara, Türksoy Yay., 2004.
- KARABAŞ, Seyfi, **Bütüncül Türk Budun Bilimine Doğru**, İstanbul, Y.K.Y Yay., 1999.
- KAŞGARLI, Mahmut; **Divanü Lügati't-Türk III.C**, (Akt. Besim Atalay) Ankara, TDK. Yay.,1998.
- KAŞGARLI, Mahmut; **Divanü Lügati't Türk**, (Çevirme, Uygulama ve Düzenleme: Seçkin Erdi-Serap Tuğba Yurtsever), İstanbul, Kabalıcı Yay., 2005.
- KAYA, Doğan; **Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar**, Ankara, AKM. Yay., 2001
- KAYA, Doğan; **Anonim Halk Şiiri**, 2.baskı, Ankara, Akçağ Yay., 2004.
- KAYA, Doğan; **Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü**, Ankara, Akçağ Yay., 2007.
- KERKÜK, İzzettin; **Kerkük Halk Türküleri ve Hoyratları**, İstanbul, Şehir Matbaası, 1961.
- KETENE, Cengiz; **Kerkük Halk Edebiyatından Seçmeler**, Ankara, KB., Yay., 1990.
- KEVSER, Hasan; **Tısın Folklorundan Örnekler**, Kerkük, El Kevser Basım ve Bilgi Yay., 2002.
- KİBAR, Osman; **Türk Kültüründe Ad Verme Kültürü (Kişi Adları Üzerine Bir Tasnif Denemesi)**, Ankara, Akçağ Yay., 2005.
- KOCA Salim; **Türk Kültürünün Temelleri II. C.**, Ankara, ODES Ltd. Şti. Yay., 2003.

- KOÇSOY, Şevket; **Irak Türkleri ve Türk-Irak İlişkileri (1932–1963)**, İstanbul, Boğaziçi Yay., 1991.
- KORKMAZ, Zeynep (hızl); **Prof. Dr. Sadettin Buluç Makaleler**, Ankara, TDK. Yay., 2007.
- KOŞAY, Hamit Zübeyir; **Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme**, Ankara 1944.
- KOZ, Sabri; **Yağmur Duası Kitabı**, İstanbul, Kitabevi Yay., 2007.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat; **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, 9.baskı, Ankara, Akçağ Yay., 2003.
- KÖPÜRLÜ, Ziyat; **Irak'ta Türk Varlığı**, Ankara, Örnek Limitet Şitketi Yay., 1996.
- KÜÇÜK, Abdurrahman, TÜMER, Günay, KÜÇÜK, Mehmet Alparslan; **Dinler Tarihi**, Ankara, Berikan Yay., 2009.
- MAHMUT, Mehmet; **Erbil'deki Mezar ve Yatırlar**, Erbil, ITC Yay., 2000.
- MOLA MUHAMMETOĞLU, Mola Sabır; **Kerkük Müntahap Hoyratları**, Bağdat, Yeni Arabiya Matbaası, 1951.
- NACİOĞLU, Selahattin; **Tuzhurmatu Kadimen ve Hadisen**, Tuzhurmatı, Nur Matbaası, 2005.
- NAKİP, Mahir; **Kerkük'ün Gerçek Kimliği**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2007.
- NAKİP, Mahir; **Kerkük Türk Halk Müziği**, Ankara, AKM. Yay., 2009.
- NASKALİ, Emine Gürsoy, DURANLI, Muvaffak; **Altayca Türkçe Sözlük**, Ankara, TDK. Yay., 1999.
- NEFTÇİ, Nermin; **Kerkük'te Bulduklarım (O Yakadan Bu Yakaya)**, 3.baskı, İstanbul, Kerkük Vakfı Yay., 2003.
- OCAK, Ahmet Yaşar; **İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü**, Ankara, Türk Kültürü Araştırmaları Ens. Yay., 2.baskı, 1990.
- OCAK, Ahmet Yaşar; **Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi İnanç Temelleri**, 7.baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2007.
- OĞUZ, M. Öcal, KOLCU, Bengisu; **2004 Yılında Çorum'da Halk İnançları ve Türbeler**, Ankara, Hitit Ün. Fen Ed. Fak., Türk Halkbilimi Topluluğu Yay., 2006.

- OĞUZ, M. Öcal, TUĞÇE, Işıkhan; **2005 Yılında Çorum'da Yaşayan Geleneksel Kutlamalar**, Ankara, Hitit Ün. Fen Edebiyat Fak., Türk Halk Bilimi Topluluğu Yay., 2006.
- OĞUZ, M. Öcal, KASIMOĞLU, Seval; **Türkiye'de 2005 Yılında Yaşayan Geleneksel Kutlamalar**, Ankara, Gazi Ün. THBMER Yay., 2005.
- ORKUN, Hüseyin Namık; **Eski Türk Yazıtları**, Ankara, TDK. Yay., 1998.
- ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Mitolojisi I**, 4.baskı, Ankara, TTK. 2003.
- ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Mitolojisi II**, 2.baskı, Ankara, TTK. 2002.
- ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Kültürünün Gelişme Çağları II**, İstanbul, MEB. Yay., 2001.
- ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Kültür Tarihine Giriş II**, Ankara, KB. Yay., 2000.
- ÖNAL, Mehmet Naci; **Romanya Dobruca Türkleri**, Ankara, KB. Yay., 1998.
- ÖRNEK, Sedat Veyis; **Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki**, Ankara, Ankara Ün. Yay., 1966.
- ÖRNEK, Sedat Veyis; **Anadolu Folklorunda Ölüm**, 2.baskı, Ankara, Ankara Ün. DTCF Yay., 1971.
- ÖRNEK, Sedat Veyis; **Geleneksel Kültürümüzde Çocuk**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1979.
- ÖRNEK, Sedat Veyis; **100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane**, 3.baskı, İstanbul, Gerçek Yayınevi Yay., 1995.
- ÖRNEK, Sedat Veyis; **Türk Halk Bilimi**, 2.baskı, Ankara, KB. Yay., 2000.
- ÖZKAN, İsa; **Bengü İzler**, Ankara, Pegema Yay., 2007.
- PAMUKÇU, Ekrem; **Bağdat'ta İlk Türkler**, Ankara, KB.Yay., 1991.
- PAŞAYEV, Gazanfer; **Kerkük Folkloru Antolojisi**, Bakü, Dövlət Neşriyatı, 1987.
- PAŞAYEV, Gazanfer; **Irak Türkmen Folkloru**, (Akt. Mahir Nakip), İstanbul, Kerkük Vakfı Yay.,1998.
- PÜRLÜ, Kadir; **Sivas'ta İlbeyli Türkmenleri, C.2**, Sivas, Doğan Gazetecilik ve Matbaacılık San. ve Tic Yay., 2002.
- RADLOFF, Wilhem; **Türklük ve Şamanlık**, (Çev. A. Temir, T. Andaç, N. Uğurlu. hzl. Nurer Uğurlu), İstanbul, Örgün Yayınevi Yay., 2008.

- RADLOFF, Wilhem; **Sibirya'dan Seçmeler**, 2.baskı Ankara, KB. Yay., 1986.
- RAHMAN, Abdulkerim; **Uygur Folkloru**, (Çev. Soner Yalçın, Erkin Emet), Ankara, KB. Yay., 1996.
- ROUX, Jean Paul; **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, (Çev. Aykut KAZANCILGİL), 2.baskı, İstanbul, İşaret Yay., 1998.
- SAATÇİ, Suphi; **Kerkük Çocuk Folkloru**, İstanbul, Fuzuli Yay., 1984.
- SAATÇİ, Suphi; **Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı**, İstanbul, Tarihî Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yay., 1996.
- SAATÇİ, Suphi; **Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Azerbaycan ve Kerkük Türk Edebiyatı**, C.6, KB. Yay., Ankara 1997.
- SAATÇİ, Suphi; **Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri**, İstanbul, Ötüken Yay., 2003.
- SAATÇİ, Suphi; **Kerkük Çocuk Folkloru**, 2.baskı, İstanbul, Ötüken Yay., 2008.
- SAATÇİ, Suphi; **Irak Türkmen Boyları, Oymakları ve Yerleşme Bölgeleri**, İstanbul, Kerkük Vakfı Yay., 2009.
- SAMANCI, Aziz Kadir; **El Tarih El Siyasi Li Turkuman El Irak**. Beyrut, Darül-Saki Yay.,1999.
- SEYİDOĞLU, Bilge; **Mitoloji Üzerine Araştırmalar**, İstanbul, Dergâh Yay., 2005.
- Sözlü Kültür Mirasımız**, (Komisyon), Ankara, KB. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yay., 2002.
- ŞAHİN, Muzaffer; **Ankara-Kalecik Yalım Köyü Tarihi ve Kültürü "Monografi" (Antropolojik ve Sosyolojik Bir Yaklaşım Denemesi)**, Ankara 2008.
- SEZEN, Lütfi; **Erzurum Folkloru**, 2.baskı, Erzurum, Atatürk Ün. Yay., 2007.
- ŞENER, İbrahim; **Ehl-i Beyt Seyyidlik ve On İki İmamın İnce Ruh Dolu Hayatları**, Akhisar,1996.
- ŞEYH MUHAMMET, Şirzat; **El Âsar El Dinye Fi Erbil (El Makabır ve El Mesacit ve El Cevami ve El Tekaya Fi Erbil)**, Erbil, ITC Yay., 2002.

- TACEMEN, Ahmet; **Halkbilimi Verileri Zemininde Türk Kimliği**, Niğde, Niğde Ün. Yay., 1998a.
- TACEMEN, Ahmet; **Halk Edebiyatı Verileri Zemininde Türk Kimliği II**, Niğde, Niğde Ün. Yay., 1998b.
- TACEMEN, Ahmet; **Taş İnanışı Verileri Zemininde Türk Kimliği III**, Niğde, Niğde Ün. Yay., 1999.
- TAN, Nail; **Folklor (Halk Bilimi) Genel Bilgiler**, 6.baskı, İstanbul, Kitap Matbaacılık Yay., 2003.
- TANYU, Hikmet; **Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri**, Ankara Ün. Basımevi, İlahiyat Fak. Yay., Ankara,1967.
- TANYU, Hikmet; **İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı**, Ankara, Ank Ün. İlahiyat Fak., Yay.,1980.
- TANYU, Hikmet; **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Ankara, Elips Yay., 2007.
- TAŞ, İsmail; **İslam Öncesi Türk Düşüncesinde Kozmogoni Kozmoloji**, Konya, Kömen Yay., 2002.
- TERZİBAŞI, Ata; **Arzi-Kamber Matalı, Kerkük Varyantı**, 3.baskı, İstanbul, Fatih Matbaası, 1971.
- TERZİBAŞI, Ata; **Kerkük Hoyratları ve Manileri**, 3.baskı, İstanbul, Ötüken Yay.,1975.
- TERZİBAŞI, Ata, **Kerkük Havaları**, İstanbul, Ötüken Yay.,1980.
- TERZİBAŞI, Ata; **Kerkük'te Matbuat Tarihi**, İstanbul, Kerkük Vakfı Yay., 2005.
- TERZİBAŞI, Ata; **Türkman Keşkülü**, 1.baskı, Kerkük, Gamgin Kitabevi Yay., 2007.
- TEZCAN, Mahmut; **Türk Kültüründe Başlık Parası Geleneği (Kültürel Antropolojik Yaklaşım)**, Ankara, KB. Yay., 1998.
- TURAN, Osman; **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, Türk Nizamının Milli, İslami ve İnsani Esasları**, 13.baskı, İstanbul, Ötüken Yay., 2003.
- Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1990 "Hıdırellez Özel Sayısı"**, Ankara, KB. Yay., Neyir Matbaası, 1990.
- UÇAKCI, İsmail; **Sungurlu, Yerköy, Delice, Keskin Kızılırmak Yöresi Derlemeleriyle Orta Anadolu Halk Kültürü**, Ankara, ATO Yay., 2003.

- ULUÇAM, Abdülsselam; **Irak'taki Türk Kültür Varlığı**, Ankara, KB. Yay., 1991.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya; **Türk Tefekkürü Tarihi**, 2.baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2004.
- VASİLYEV, Yuiy, KİRİŞÇİOĞLU M. Fatih, KİLLİ Gülsüm; **Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri**, Ankara, TDK. Yay., 1996.
- VASFİ, İhsan S.; **Irak Türklerinde Deyimler ve Atasözleri**, 2.baskı, İstanbul, Kerkük Vakfı Yay., 2001.
- YAKICI, Ali; **Halk Şiirinde Türkü, Tanıtım-Tasnif-İnceleme-Metin**, Ankara, Akçağ Yay., 2007.
- YAKUPOĞLU, Enver; **Irak Türkleri**, İstanbul, Boğaziçi Yay., 1976.
- YALGIN, Ali Rıza; **Cenupta Türkmen Oymakları, C.I**, Ankara, KB. Yay., 1977.
- YALGIN, Ali Rıza; **Cenupta Türkmen Oymakları, C.II**, Ankara, KB. Yay., 1977.
- YILDIRIM, Dursun; **Türk Bitiği**, Ankara, Akçağ Yay., 1998.
- YILDIZ, Naciye; **Kırgız Halk Edebiyatı I**, Ankara, Alp Yay., 2007.
- YOLOĞLU, Güllü; **Türklerin Aile Merasimleri**, Ankara, AKM Yay., 1999.
- YÖRÜKAN, Yusuf Ziya; **Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm**, (Yayına hzl. Turan Yörükan), 2.baskı, İstanbul, Ötüken Yay., 2006.
- ZABIT, Şakir Sabır; **Kerkük'te İçtimai Hayat (Folklor)**, Bağdat, Zaman Basımevi, 1964.

2. Bildiri ve Tebliğler

- ACIPAYAMLI, Orhan; "Türk Kültüründe Ad koyma Folklorunun Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi", **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri IV.. Cilt**. Ankara, KB. Yay., 1992, s.1–14.
- ACIPAYAMLI, Orhan; "Türkiye'de Yürümeyen Çocukları Yürütme Gelenekleri", **Uluslar arası Türk Folklor Semineri Bildirileri I**, Ankara, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yay., 1974, s.257–364.

- ACIPAYAMLI, Orhan; “Türk Folklor Ürünü Yağmur Duasıyla İlgili Yapı ve Fonksiyon Sorunları”, **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV. Cilt, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, Ankara, KB. Yay., 1976.
- AKALIN, Şükrü Haluk; “Üzerlik”, **II. Uluslararası Karacaoğlan ve Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, Adana, 1993 s.247–260.
- AKKOYUNLU, Ziyat; “Kerkük Yemeklerinden Örnekler” **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, V. Cilt**, Ankara, Ankara Milli Folklor Araştırma Dairesi Yay., 1987, s.7–18.
- ARIKAN, Metin; “Bursa Halk Kültüründe Eski Türk İnançlarının İzleri ve Bunların Türk Dünyası Sözlü Anlatmalarındaki Yansımaları”, **II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri Kitabı**, II. Cilt, Bursa 20–22 Ekim 2005, s.401–423.
- AYDIN, Mehmet; “Konya Ermenek Bölgesinde Yaşayan Halk İnançları”, **II. Milletlerarası Türk Folkloru Kongresi Bildirileri, Gelenek- Görenek ve İnançlar IV**. Ankara, 1987, s.1–9.
- AYDIN, Mehmet; “Mut Bölgesinde Yaşayan Halk İnançları”, **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri IV. Cilt, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, Ankara, KB. Yay., 1992, s.31–41.
- BALIKÇI; “Uşak’ın Bazı Yörelerinde Doğum Âdetleri”, **II. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, KB. Yay., 2000, s.221–251.
- ÇAĞLAYAN, Handan; “Anadolu’nun Bazı Yörelerinde Yas Gelenekleri”, **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Gelenek-Görenek-İnançlar, Seksiyon Bildirileri**, Ankara, KB., Yay., 1998, s.87–108.
- ÇELİK, Ali; “Trabzon, Bakü, Merv, Kızıl-Orda, Jambıl, Gagavuz Düğünlerinde Gelin-Güvey Motifi”, **III. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi Bildirileri 9–11 Ekim 1995 Konya**, Ankara, KB. Yay., 1996, s.104–117.
- ÇETİN, Çulpan Zaripova; “Tatar Türklerinde Cenaze Merasimleri”, **Türk Kültüründe Ölüm Sempozyumu Bildirileri**, Marmara Türkiyat Araştırmaları www.turkoloji.cu.edu.tr.

ÇETİN, İsmet; “Nevruz ve Nevruz Kutlamasında Bir Örnek”, **Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri**, (hzl. Sadık Tural ve Elmas Kılıç), Ankara, AKM. Yay., 1996, s.325–329.

EKREM, Mehmet Ali; “Nogay Türklerinde Kız İsteme, Söz Kesme ve Düğün” **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, IV. Cilt (Gelenek, Görenek ve İnançlar)**, Ankara, KB. Yay., 1992, s.91–95.

ERDOĞAN, Zübeyda; “Ankara’nın Akyurt İlçesine Bağlı Elecik Köyü’nde Doğumla İlgili Âdet ve İnanmalar”, **I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri II.**, Ankara, KB. Yay., 1996, s.188.

ERK, Zümrüt; “Anadolu’da Kırklama”, **I.Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, Ankara, KB. Yay., 1976, s.102–109.

GERÇEL Âlim; “Fırat Havzasında Ölüm ve Cenaze Merasimleri, Ölüm Üzerine Değişler, Mezarlıklar”, **Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu 24–27 Ekim 1985**, Elazığ, Fırat Havzası Araştırma Merkezi Yay., 1992/1, s.83–95.

GÖRKEM, İsmail; “Çukurova’da (Yukarıova) Yas Törenleri ve Ağıt Söyleme Geleneği”, **II. Uluslararası Karacaoğlan Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, Adana, Çukurova Ün. Yay., 1993, s.489–514.

GÖZAYDIN, Nevzat; “Dağıstan, İran ve Türkiye’de Yağmur Duasındaki Bazı Ortak Motifler Üzerine”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV. Cilt, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1987, s. 165–171.

GÜZEL, Aburrahman; “Türk Kültüründe Nevruz ve Milli Birlik-Berberlik”, **Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri**, (hzl. Sadık Tural ve Elmas Kılıç), Ankara, AKM. Yay.,1996, s.167–181.

HAFIZ, Tacida; “Kosova’da Yağmur Duaları”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV. Cilt, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, Ankara, Gazi Ün. Yayın Yüksekokulu Basımevi, 1982, s.243–253.

KALAFAT, Yaşar; “Karşılaştırmalı İran-Anadolu Türk Halk İnançları”, **Birinci Uluslararası Azerbaycan Şurası, 2–5 Aralık 1998**, Şerefhane-Tebriz-İran, www.turkoloji.cu.edu.tr.

- KALAFAT, Yaşar; “Eski Türk Halk İnançlarının Kars Yöresindeki İzleri”, **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri IV. Cilt “Gelenek, Görenek ve İnançlar”**, Ankara, KB. Yay., 1992, s.149–169.
- KALAFAT, Yaşar; “Türkmen Dünyasında Karşılaştırmalı Halk İnançları Çerçevesinde Karakeçili Türkmenleri” **Türk Kültüründe Karakeçililer Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri**, Ankara, AKM. Yay., 1999, s.35.
- KALAFAT, Yaşar; “Türk Halk İnançlarında Hususiyle Tahtacılar (Ayna)”, **I. Akdeniz Yöresi Türk Topulukları Sosyo-Kültürel Yapısı Tahtacılar Sempozyumu Bildirileri (26–27 Nisan Antalya 1993)**, Ankara, s.75–107
- KAZMAZ, Süleyman; “Halk Hukukunda Evlenme Sözleşmesi”, **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, IV. Cilt (Gelenek, Görenek ve İnançlar)**, Ankara, KB. Yay., 1992, s.177–185.
- KÖKSAL, Hasan; “Türk Düğünlerinde “Saçı” Geleneği, Buna Bağlı Ritler, Pratikler”, **III. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi Bildirileri (9–11 Ekim 1995 Konya)**, Ankara, KB. Yay., 1996, s.176–185.
- NAHYA, Zümrüt; “Kız İsteme ve Söz Kesme Gelenekleri Üzerine Bir Atlas Denemesi” **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV. C.**, Ankara, KB. Yay., 1987, s.258–268.
- ÖZKAN, İsa; “Uygur Efsanelerinde Nevruz”, Nevruz ve Renkler, Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası **II. Bilgi Şöleni Bildirileri, 20 – 23 Mart 1996**, Ankara 1996, AKM. Yay., s. 309–314.
- ÖZKAN, Fatma; “Sibirya Türklerinde Geçiş Dönemleri”, **Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri 26–28 Mayıs 2000**, Ankara, KB. Yay., 2002, s. 595–608.
- RAHMAN, Abdülkerim; “Uygurların Defin Âdetleri”, **III. Milletlerarası Türk Folkloru Kongresi Bildirileri IV. Cilt**, Ankara, KB. Yay., 1987.
- SAATÇİ, Suphi; “Kerkük Folklorunda Düğün Geleneği”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri IV. Cilt**, Elazığ 1985, s.319–328.
- SANTUR, Meltem; “Bozyük (Yozgat- Akdağmadeni) Köyünde Doğum ile İlgili Âdet ve İnanmaların Değerlendirilmesi”, **II. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, KB. Yay., 2000, s. 323–341.

SANTUR, Meltem; “İç Anadolu Bölgesinde Gelinin Kız Evinden, Oğlan Evine Getirilmesi Sırasında Uygulanan Gelenekler”, **III. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi Bildirileri 9–11 Ekim 1995 Konya**, Ankara, KB. Yay.,1996, s.194–207.

SARACOĞLU, Erdoğan; “Kıbrıs Köy Düğünleri ve Düğün Manileri”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV. C.**, Ankara, KB. Yay., 1987, s.173–211.

SOYLU Sıtkı; “Taşeli Yöresi Gelenekleri ve Geleneği Oluşturan Sebepler”, **III.Milletlerarası Türk Folklor Kongresi IV.Cilt, (Görenek-Gelenek ve İnançlar)**, Ankara, KB., MFAD Yay., 1987, s.367–368.

TANYU, Hikmet; “Türklerde Ateş ile İlgili İnançlar”, **I. Uluslar arası Türk Folkloru Kongresi Bildirileri, IV. Cilt**, Ankara 1976.

TANYU, Hikmet, “Fatma Anamız (Fadime Anamız) ve El ile İlgili İnançlar Üzerine Bir Araştırma”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, C.IV.** Ankara 1976, s.479–495.

TERZİBAŞI, Ata; “Irak Türkmenleri Arasında Yağmur Duası Törenleri ve Sosyolojik Değeri”, **I.Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Cilt IV**, Ankara, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yay.,1976, s.305–314.

TÜRKTEN, Nevzat; “Kayseri Düğünlerinde Gelin ve Güveyin Seçilmesinde Uygulanan Dikkat Çekici Unsurlar” **III. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi Bildirileri 9–11 Ekim 1995 Konya**, Ankara, KB. Yay., 1996, s.227–233.

ULUHAN, Çoban Hıtır; “Türkmen Türkçesinin Başlıca Ağız Özellikleri”, **Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri**, Ankara 2006, s.196–202.

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir; “Türkiye’de Ad Verme ile İlgili Gelenek ve İnançlar”, **I.Uluslararası Türk Folkloru Kongresi Bildirileri, C.IV.**, Ankara, KB. Yay., 1976, s.369–371.

YARDIMCI, Mehmet; “Çukurova’da Ölümle İlgili İnanışlar-Uygulamalar ve İskenderun Mezar Taşlarının Dili” **II. Uluslar arası Karacaoğlan-Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri 1991**, Adana, Çukurova Ün. Yay., 1993, s.547–559.

3. Makaleler ve Yazılar

ABDULLAH, Mehmet; “Eski Âdetlerden: Üzerlik Üstüne”, **Gökbörü Dergisi**, S.6, Ağustos 1999, Erbil, s.8.

ABDULLAH, Mehmet; “Merasim El Zavaj İnda El Turkuman”, **Göbörü Dergisi**, S.18, Bahar 2002, Erbil, s.55–60.

ABDÜLKADİR İnan; “Gaziantep’te Aleviler ve Muhtelif İnanmalar”, **HBH**. Y.10, S.110, Aralık 1940, s.37–40.

ABDÜLKADİR, Müşfika; “Maraş’ta Halk Âdetleri”, **HBH**. Y.1, S:8, Haziran 1930, s. 123–127.

ABDÜLKADİR, Müşfika; “Marş’ta Halk Âdetleri”, **HBH**. Y.3, S.25, 15 Haziran 1933, s.2–4.

ABDÜLKADİR, Müşfika; “Şarki Karaağaç’ta Doğum Âdetleri ve Halk İnançları”, **HBH**. Y.3, S.27, 15 Ağustos 1933, s.66–68.

ABDÜLKADİR, Müşfika; “İstanbul Âdetleri”, **HBH**. Y.2, S.19, Mayıs 1931, s.152–155.

AÇA, Mehmet; “Türk Destanlarında Aşerme (Yerikleme) Motifinin Destan Kahramanları Üzerindeki Etkisi ve Hayvan Ata (Ecdat) İnanıcıyla Olan Bağlantısı” **MF**. Y.9, S.34, Yaz 1997, s.78–81.

AÇA, Mehmet; “Kazak ve Kırgız Türklerinde Defin Sonrası Bazı Uygulamalar ve Aş verme (Aş Toyu)”, **MF**. Y.13, S.43, Güz 1999, s.24–33.

AÇIK, Fatma; “Özbekistan’da Defin ve Taziye Merasimleri”, **MF**. Y.16, S.61, 2004, s.142–148.

ADIGÜZEL, R. İlker, (Çev.); “Makedonya’da Halk İnanışları”, **HB**. S.2 Kasım-Aralık 1973, s.13–15.

AKBULUT, Semra; “Karabük İli Safranbolu İlçesindeki Doğum Âdeti İnanmaları”, **Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1999**, Ankara, KB. Yay., 2002, s. 12–13.

AKER, C.; “Hamit Köyünde Halk Âdetleri ve İnanmaları”, **HBH**. Y.8, S.95, Eylül 1939, s.254-256.

- AKER, Cavit; “Rados Türklerinin Düğün Âdetleri”, **HBH**. Y.10, S.119, Eylül 1941, s.282–284.
- AKİF, M.; “Devreke’de Halk Arasında Aya Dair Bilgiler”, **THB**. Y:6, S:65, Mart 1937, s. 94–95.
- AKPINAR Turgut; “Su Kültü ve Âdetler”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, 1985, S.46, s.34.
- AKKOYUNLU, Ziyat; “Musul ve Kerkük Folklorundan “Tendür” (Tandır)”, **Türk Dili Dergisi, Irak Türkmen Kültürü Dosyası**, S.615, C. LXXXV, Mart 2003, s.289–297.
- ALP, Münevver; “Eski İstanbul’da Kurşun Dökmek”, **TFA**. Y.15, C.8, S.180, Temmuz, s.3457.
- ARTAN, Gündüz; “Tire’de Doğum Gelenekleri”, **TFA**. Y.25, C.15, S.289, Ağustos 1973.
- ARTUN, Erman; “Adana’da Yağmur Yağdırma Törenleri ve Çomçalı Gelin”, **Tuncer Gülensoy Armağanı**, Kayseri, Bizim Gençlik Yay., 2000, s.154–163.
- ARTUN, Erman; “Tekirdağ’da Ninni Söyleme Geleneği” **Türk Halk Kültüründen Derlemeler (1997)**, Ankara, KB. HAGEM Yay., 2000, s.47–73.
- ARTUN, Erman; “Adana’da, Törenlere, Adaklara, Özel Günlere Ait İnançlar, Pratikler ve Bunlara Bağlı Mutfak Kültürü”, **MF**. 2001, Y.7, S.49. s.27–37.
- AYDIN, Hamdi; “Eski Tıbbi ve İçtimai Folklorumuza Dair Kütahya’da İnanmalar”, **TFA**. Y.4- Cilt 2, S.37, Ağustos 1952, s.597.
- AYNAKULOVA, Gülnisa; “Kırgızlarda Evlilik ve Evlenme Törenleri”, **MF**. Y.18, S.72, 2006, s. 98-106.
- AYDINOĞLU, Gülali; “Posof’ta Ölüm Âdetleri”, **TFA**. Y.31, C.19, S.366, Ocak 1980, s.8901–8903.
- AYTAÇ, Pakize; “Malum u Meçhul Olan İnsan”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Y.13, S.40, Güz 2006, s.177–197.
- AYTAR, Selçuk; “Halk İnanmalarında Süpürge”, **TFA**. Y.27, C.16, S.314, Eylül 1975, s.7418.
- BAĞIROV, A.N.; “Nahçıvan’da Çocuklara Ad Verme Âdetleri”, **Bilig**, S.4, Kış 1997, s.149–154.

- BAHA, A.; “Kırlareli’nde Hıdırellez Eğlenceleri”, **HBH**. Y. 3, S.25, 1 Eylül 1933, s.4–8.
- BALCIOĞLU, N.R.; “Anadolu’da Cinlere, Perilere ve Devlere Dair İnanışlar”, **TFA**. Y:3, S:35 Haziran 1952, Cilt: 2, s.555—556.
- BAŞGÖZ, İlhan; “Çömçe Gelin; Bir Anadolu Yağmur Töreninin Kökeni ve Dağılımı Üzerine Bir Araştırma “**Folklor Yazıları**, İstanbul, Adam Yay., 1986.
- BAŞOĞLU, Bekir; “Bayburt Yöresinde Çeşitli İnançlar”, **TF**. Y.3, S.28, Kasım 1981, s.26–29.
- BAŞOĞLU, Bekir; “Bayburt’ta Yağmur Duası”, **TF**. Y.2, S.23, Haziran 1981, s.18–19.
- BAYATLI, Hidayet Kemal, “Kifri ve Çevresindeki İmamlar ve Ziyaret Makamları”, **Kardaşlık**, Y.12, S.10–11, Şubat- Mart 1973a, s.49
- BAYATLI, Hidayet Kemal, “Kifri ve Çevresinde Yatır ve Ziyaretgâhlar”, **Kardaşlık**, Y.12, S.9, Ocak 1973b, s.34.
- BAYATLI, Necdet Yaşar; “Kadim Türk Yurdu Kerkük’ün kahvehaneleri/ Çayxaneleri”, **Edebiyat Otağı**, Y.2, S.17 2007a, s.37–39.
- BAYATLI, Necdet Yaşar; “Kerkük (Irak) Türkmenlerinden Derlenen Dokuz Efsane”, **Edebiyat Otağı**, Y.3, S.27 Aralık 2007b, s.31–36.
- BAYATLI, Necdet Yaşar; “Kerkük Yöresinden Derlenen Beş Efsane”, **Edebiyat Otağı**, Y.2, S.18 Mart 2007c, s.46–49.
- BAYATLI, Necdet Yaşar; “Kerkük Baharında Çarşamba Suru ve Nevruz Şenlikleri”, **Edebiyat Otağı**, 2007ç,Y.2, S.24, s.25–27.
- BAYATLI, Necdet Yaşar; “Kerkük Türkmen Folklorundan Ninniler (leyleler)”, **Edebiyat Otağı**, Y.2, S.19, Nisan 2007d, s.24–27.
- BAYATLI, Necdet Yaşar; “Irak Türkmen Folklorunda Köse Geldi (Çemçe Kız) Oyunu ve Yağmur Duası Törenleri”, **Edebiyat Otağı**, Y.2 S.21, Haziran 2007e, s.21–22.
- BAYATLI, Necdet Yaşar; “Kerkük Folklorunda Dualar (Alkışlar) ve Beddualar (Kargışlar)”, **Edebiyat Otağı**, Y.2, S., 20, Mayıs 2007g, s.39-42.
- BAYATLI, Necdet Yaşar; “Kerkük-Dakuk’ta Bir Bektaşî Tekkesi: Dede Cafer Tekkesi ve Ritüelleri”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S.47, Güz 2008, s.137–155.

- BAYATLI, Necdet Yaşar; "Hanekin İlçesinde Bir Gezinti", **Kardaşlık**, Y.11, S.41, İstanbul 2009a, s.42–43.
- BAYATLI, Necdet Yaşar; "Türk Halk Hikâyelerinden Arzu Kamber (Arzu Qamber) Hikâyesinin Kerkük ve Tuzhurmatı Varyantlarının Mukayesesi (İnceleme ve Metin)", **MF**. 2009b, Y.I 21, S. 82, s.122–139.
- BAYATLI, Nilüfer; "İrade-i Seniyye ile Adı Değiştirilen Şehir: Kifri", **Kardaşlık**, S.30, Nisan-Haziran, İstanbul 2006, s.22–27.
- BAYATLI, Zahit Cihat; "Keyfe Yuhtefel Bil İd Fi Tuzhurmatu", **Kardaşlık**, Y.14, S.5, Eylül 1974, s.8.
- BAYRAKTAR, Fatma Sibel; "Irak Türkmen Türkçesinde Uzun Ünlüler" İstanbul, **Kardaşlık**, Y.4, S.14, 2002, s.28–32.
- BAYRAMOĞLU, Seyit Muhammet; "Islık Çalmak", **Yurt Gazetesi**, Y.28, S.1218, 31 Temmuz, Bağdat 1997, s.6.
- BAYRI, Mehmet Halit; "Balıkesir'de Doğum ve Çocuk Hakkında Âdetler ve İnanmalar", **HBH**. Y.7, S.77, s.97–104.
- BAYRI, Mehmet Halit; "İstanbul Folkloru/ Nazar ve Nazarlık", **TFA**. Y.6, C.3, S.70 Mayıs 1955, s.1107–1108.
- BEDİ, Nihat; "Aya Dair", **HBH**. Y:5, S:52, Şubat 1936, s. 53–55.
- BEHİRE Mı.; "İstanbul'da Halk Âdetleri ve İnanmaları", **HBH**. Y.3, S.35,15 Haziran 1934, s.315–317.
- BEHNAN, Enver; "Burdur'da Düğün Âdetleri", **HBH**. Y.3, S.33, 15 Şubat 1934, s.259–264.
- BEŞİRLİ, Çoban; "Kerkük Ninnileri", **TFA**. Y.XVIII S.353, 1978, s.229–230.
- BEYSANOĞLU, Şevket; "Diyarbakır'da Bazı Gelenek ve İnanışlar", **TFA**. Y.26- Cilt.15, S.305, Aralık 1974, s.7180–7181.
- BEZİRGÂN, Nasih; "Kaynana", **Kardaşlık** Y.6, S.6–7, Ekim-Kasım 1966, s.27.
- BOZYİĞİT, A. Esat; "Eski Ankara'da Bir Gelenek: Zekeriya Sofrası", **Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1990/1 Türk Mutfağı Özel Sayısı**, Ankara, KB., Özet Matbaası, 1990, s.19–22.
- BURDURLU, İbrahim Zeki; "Burdur Düğünleri I" **HBH**. Y.10, S.1187, Ağustos 1941, s.226–228.

- ÇIBLAK, Nilgün; “İçel’de Yağmur Yağdırma Geleneği”, **Folklor/Edebiyat** Cilt.VIII., S. XXXI, 2002, s. 93-103.
- ÇAĞLAYAN, Handan; “Tarsus İlçesi Ölüm Âdetleri”, **Tarsus Alan Araştırmaları**, Ankara, KB. Yay., 1998, s.83–95.
- ÇEVİRME, Hüseyin, SAYAN, Ayşe; “Alkarısı İnanmaları ve Bilim”, **MF**. Y.17, S.65, 2005, s.67–72.
- ÇELİK, Ali; “Afganistan’daki Hazara Türkleri ile Doğu Karadeniz Bölgesindeki Çepni Türkleri Arasında Yaşayan Halk İnanmaları Üzerine Bir Mukayese Denemesi”, **MF**. Y.13, S.50, 2001, s.9- 21.
- ÇETİN, Çulpan Zaripova; “Tatar Türklerinde Mitolojik Varlıklarla ilgili Mitler ve İnanışlar”, **Bilig Dergisi**, Güz 2007, S. 43, s.1–24.
- ÇETİN, Ayşe Yücel; “Türk Dünyasında Hıdırellez Kutlamaları ve İşlevleri”, **MF**. Y.14, S.54, 2002, s.35–38.
- ÇETİN, Ayşe Yücel; “Hikâyelerde Ata Kültünün Fonksiyonu” **Prof. Dr. Abdurrahman Güzel’e Armağan**, Ankara, Gazi Eğitim ve Kültür Vakfı Yay:1, 2004, s.255–261.
- ÇETİN, İsmet; “Türk Mitinde Kut İyesi Kızır ve Medeniyet Değişikliğinde Kızır’dan Hızır’a Geçiş”, **MF**, 2002, Y.14, S.54, s.30–34.
- ÇETİN, İsmet; “Türk Kültüründe Bab (Baba)/Ata Geleneği”, **MF**. Y.19, S.76, 2007,s.70–75.
- ÇEVİK, Doğanay; Türkiye’de Yaşayan Kazak, Kırgız ve Özbeklerde Halk İnançları, **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, Ankara, KB. Yay., Y.9, S.21, s.9–20.
- ÇINAR, Ali Abbas; “Bursa Yöresinde Hıdırellez ile İlgili Bazı İnanışlar”, **MK**. S.72, Mayıs 1990, s.13–15.
- ÇOBANOĞLU, Özkul; “Türk Kültüründe Su Kültü”, **TK**. Y.31, S.362, Mayıs 1993, s.288–297.
- DAĞLI, Arif; “Deyimlerin Öyküsü”, **Kardaşlık**, İstanbul, S.11, Temmuz-Eylül 2001, s.35–36.
- DAĞLIOĞLU, Hikmet Turan; “Mezar Folkloru”, **TFA**. Y.22, C.17, S.341, Aralık 1977, s.8177–8179.

- DAKUKLU, Mehmet Hurşit; “Köylerimizi Tanıyalım; İmam Zeynelabidin Köyü”, **Kardaşlık** Y.3, S.11, Mart 1964, s.30–32.
- DAKUKLU, Mehmet Hurşit; “Dakuk’ta Gelin ile İlgili İnana ve Âdetler” **Kardaşlık** Y.7, S. 1–2 Mayıs-Haziran 1967, s.32–33.
- DAKUKLU, Mehmet Hurşit; “Yıldızlar Hakkında İnançlar”, **Kardaşlık** Y.8, S.1–2 Mayıs-Haziran 1968, s.41.
- DAKUKLU, Mehmet Hurşit; “Halk İnanmaları Arasında Rüya Tabirleri”, **Kardaşlık**, Y.8 S.10–11, Şubat - Mart 1969, s.27.
- DAKUKLU, Mehmet Hurşit; “Beşir’de Evlenme Hikâyesi”, **Kardaşlık**, Y.10, S.7–8, Kasım-Aralık 1970, s.30–32.
- DAKUKLU, Mehmet Hurşit; “İmam Zeynelabidin Köyünde Yağmur Kesilince”, **Kardaşlık**, Y.10, S. 12, Mayıs-Haziran 1970, s.36.
- DAKUKLU, Mehmet Hurşit; “Doğacak Çocuğun Cinsiyeti Hakkında”, **Kardaşlık**, Y.11, S.8–9, Aralık-Ocak 1972, s.35.
- DAKUKLU, Mehmet Hurşit; “Eskiden Çocuğa Ad Koyma Geleneği”, **Kardaşlık**, Y.13, S.5–6, Eylül- Ekim 1975, s. 31.
- DAKUKLU, Mehmet Hurşit; “Leyleler”, **Kardaşlık** Y.14, S.10–11–12 Şubat-Mart-Nisan 1975, s.34–36.
- DEMİRCİOĞLU, Yakup; “Hakasların Geleneksel Kültürlerine Dair İnceleme”, **MF**. Y.9, S.33, Bahar 1997, s.42–49.
- DİLEK, İbrahim; “Altay Türklerinde Çocuğun Doğması ve Doğum Günü Kutlamalarına Dair Bazı İnanışlar”, **Bilig**, Bahar/1996a, S.1, s.51–53.
- DİLEK, İbrahim; “Altay Türklerinde Halk İnanışları”, **Bilig**, Ankara, Bahar/1996b, S.3, s. 96–101.
- DİLEK, İbrahim; “Sibiryaya Türklerinde Ateşle İlgili İnançlar, Törenler ve Bazı Efsaneler”, **Bilig**, S.46, 2007, 33–54.
- DİLEK, İbrahim; “Altaylardan Anadolu’ya Bir Yemek, Bir Oyun ve Bir Ölüm Geleneği Üzerine”, **Ahmet Bican Ercilasun Armağanı**, Ankara, 2008, s.628–635.
- DUVARCI, Ayşe; “Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar”, **Bilig**, Kış / 2005, Sayı 32, s.125–144.

- DURDU, Aydın, KALAYCIDURDU, Bircan; “Geçmişten Günümüze Ölüm Âdetleri ve Kemaliye Köyünde Ölüm”, **Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1997**, KB. Yay., Ankara 1998, s.47–98.
- DURMUHAMMET, Salih, KALAFAT, Yaşar; “Hazara Türklerinde Halk İnançları”, **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, Ankara, KB. Yay., Y.9, S.21, s.31–53.
- ERSOY, Ruhi; “Türklerde Ölüm ve Ölü ile İlgili Rit ve Ritüeller”, **MF. Y.14**, S.54, 2002, s. 86–101.
- ERÖZ, Mehmet; “Kerkük Türkleri ve Kerkük'te İçtimai Hayat”, **Ötüken**, S.33, Eylül 1966, s.6-7, 18.
- FAİK, Mı., Behire, Mı.; “İstanbul'da Halk Âdetleri ve İnanmaları”, **HBH. Y.3**, S.35, 15 Haziran 1934, s.315–317.
- FELEKOĞLU; “Telafer'den Yahşi, Hayırlı Dualar”, **Kardaşlık**, Y.6, S.8, Aralık 1966, s.30.
- FELEKOĞLU; “Telafer'den Yahşi, Hayırlı Dualar”, **Kardaşlık**, Y.6, S.9, Ocak 1967, s.34.
- GÖKÇEN, İbrahim; “Makedonya Yürük Folkloru (Doğumla İlgili Âdetler-Bayramlar ve Hıdırellez XII)”, **TFA. Y.4, C.2, S. 42**, Ocak 1953, s.667–668.
- GÖKÇEN, İbrahim; “Makedonya Yürük Folkloru/ Türküler-Düğün Âdetleri-Kına Gecesi”, **TFA. Y.4, C.2, S.39**, Ekim 1952,s.288–289.
- GÖMEÇ, Sadettin; “Şamanizm ve Eski Türk Dini”, **PAÜ, Eğitim Fakültesi Dergisi**, S.4, 1998, s.38–50.
- GÖNÜLLÜ, Ali Rıza; “Türk İnançlarında Ocak Motifi”, **MK. S.74**, Temmuz 1990, s.32–33.
- GÖNÜLLÜ, Ali Rıza; “Türklerde Yog Âdeti”, **TF. Y.7**, S.80–81, Mart-Nisan 1986, s. 8–10.
- GÖNÜLLÜ, Ali Rıza; “Türklerde Kalın Âdeti”, **TK. Y.XXXVII**, S.317, Eylül 1989, s.565–567.
- GÜNAY, Umay; “Bibliyografya: Türk Ninnileri Hazinesi”, **TK. S.236**, 1982, s.914-918.
- GÜNAY, Umay; “Ritüeller ve Hıdırellez”, **MK. S.72**, Mayıs 1990, s.10–12.

- GÜNGÖR, Harun; “Eski Türk Dinin İsimlendirilmesi Üzerine”, **Prof. Dr. Umay Günay Armağanı**, Ankara 1996, s.34–39.
- GÜNGÖR, Harun; “Kayseri’de Yaşayan Uygur ve Kazak Türklerinde Bazı Âdet ve İnanışlar”, **MF**. Y.4, S.14, Yaz 1992, s.7–11.
- GÜRSOY, Osman; “Mesudiye’de Yorum, İnanç ve Anlamlar”, **TF**. Y.22- C.13, S.253, Ağustos 1970, s.5713–5714.
- GÜZELBEY, Cemil Cahit; “Gaziantep Halk İnançlarından Bir Demet”, **TF**. Y.5, S.50, Eylül 1983, s.20–22.
- GÜZELBEY, Cemil Cahit; “Gaziantep’te Doğum ve Çocuğa İlişkin Eski Töre ve İnançlar”, **TFA**. 1981/2 Ayrıbasım, Ankara, Ank. Ün. Basımevi, 1982, s.19–36.
- HALİS; “Malatya’da Düğün Âdetleri”, **HBH**. Y.3, S.26, 15 Temmuz 1933, s.29–32.
- HALİT, Mehmet; “Cinler ve Periler”, **HBH**. Y.3, S.28, 15 Eylül 1933, s.83–86.
- HAYRIYE; “Kütahya’da Halk İtikatları”, **HBH**. Y.1, S.4, 1 Şubat 1930, s.53.
- HINÇAR, İhsan; “Türklerde Başlık ve Mehir”, **TFA**. Y.25, C.15, S.295, Şubat 1974, s.6898–6901.
- İSAMETTİN, Faika; “Bursa Âdetleri”, **HBH**. Y.1 S.1, 1 Kasım 1929, s.10–12.
- İSAMETTİN, Faika; “Bursa’da Çocukluğa Dair Âdetler ve İtikatlar”, **HBH**. Y.7, S.74, Aralık 1937, s.42–46.
- İŞİK, Şekip; “Trakya’da Doğum Gelenekleri”, **HBH**. C.8, S.36, Şubat 1978, s.27–29.
- İHSAN, Hamamizade; “Trabzon Âdetleri”, **HBH**. Y.2, S.17, 1 Mart 1931, s.103—105.
- İLHANBEG; Ali Ekber; “İd Hıdır İlyas Fi Tellafer”, **Kardaşlık**, Y.14, S.8–9, 1974, s.13.
- İNAN, Abdülkadir; “Nazarlıklar”, **TFA**. S.193, Ağustos 1965, s.3138.
- KALAFAT, Yaşar; “1.Türkmen Kurultayı ve Kerkük Yöresi Türkmen Halk İnançları”, **TK**. Y.XXXVI, S.417, 1998b,s.27–51.
- KALAFAT, Yaşar; “Türk Halk İnançlarında Metodik Problemler (Erbil-Nahçıvan ve Türkiye Örnekleri)”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.121 Ağustos 1999b, s. 81–85.

- KALAFAT, Yaşar; “Erbil ve Halk Sufizmi” **TDA**. S.107, Nisan 1997, s.9–61.
- KALAFAT, Yaşar; “Özbekistan Halk Sufizmi” **TDA**. S.102, Haziran 1996, s.1–13.
- KALAFAT, Yaşar; “Türkmen Halk İnançlarında Sarımsak ve Soğanla İlgili Hususlar”, **Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar**, Ankara, 2001, s.85–91.
- KALAFAT, Yaşar; “Karakalpak Türklerinde Halk İnançları” **MF**. Y.10, S.40, Kış 1998, s.11-14.
- Kardaşlık; “**Yerli Âdetlerimizden/ Alnenesi**”, Y.1,S.4, Ağustos 1961, s.42.
- Kardaşlık; “**Annenin Evladına Duası**”, Y.2, S.8–9, Ocak 1963, s.40.
- Kardaşlık; “**Şahmaran Aşı**”, Y.2, S.10, Şubat 1963, s.36.
- Kardaşlık; “**Bunak Hırsız**”, Y.10, S.3, Temmuz, Bağdat 1970, s.37.
- Kardaşlık; “**Eski İnançlardan**”, Y.2, S.4, Ağustos, 1962, s.46.
- Kardaşlık; “**Eski Âdet ve İnançlarımızdan**”, Y.2 S.7, Ekim 1962, s.38.
- Kardaşlık; “**Eski İnançlarımızdan**”, Y.12, S.12, Nisan 1973, s. 27.
- Kardaşlık; “**Eski Hurafî İnançlardan**”, Y.1, S.10, Şubat, 1962, s.39.
- Kardaşlık; “**Yanlı İnançlar/ Hurafeler**”, Y.3, S.6, Kasım 1963, s.46.
- Kardaşlık; “**Eski Âdetlerden**” Y.1, S.7, Kasım 1961, s.48.
- Kardaşlık; “**Eski Yerli Âdetlerimizden Korku Çıkarmak**”, Y.1, S.3, Temmuz 1961, s.34.
- Kardaşlık; “**Yanlı İnançlar Hurafeler**”, Y.3, S.7, Kasım 1963, s.46.
- Kardaşlık; “**Leyle Havası (Ninni)**”, Y.1, S.7, Kasım 1961, s.49.
- Kardaşlık; “**Bibi Su Kuşu**”, Y.1, S9, Ocak 1962, s.39.
- Kardaşlık; “**Kaynana... Gelin**”, Y.3, S.4, Ağustos 1963, s.45.
- Kardaşlık; “**Gelin ve Kaynana**”, Y.1, S.5, Eylül 1961, s.40.
- Kardaşlık; “**Eski Türkmen Bestelerinden**”,Y.1,S.8, Aralık 1961, s.47.
- Kardaşlık; “**Çağmağı Çax / Halay Manisi**”, Y.2, S.5, Eylül 1962, s.46.
- Kardaşlık; “**Günlerin Vasıfları**”, Y.1, S.12, Nisan 1962, s.46.
- Kardaşlık; “**Eski Âdetlerden: Yağmurun Kesildiği Yıllar**”, Y.2, S.3, Temmuz, 1962, s.44.
- Kardaşlık; “**Eskiden Kızı Almadan Önce Beğenme Usulü**”,Y.2, S.3, Temmuz 1962, s.45.

Kardaşlık; “**Folklor Mesellerimizden; Dili Gidişiri**”,Y.2, S.11–12, Nisan-Mayıs 1963, s.53.

Kardaşlık; “**Hoyratlarımızda Yağış (Yağmur) Sözcüğü**”, Y.3, S. 8–9, Aralık-Ocak, 1963, s.56.

Kardaşlık; “**Kerkük’te Bayram**”, Y.7, S.10 Şubat 1968, s.31.

KAYACI, Mevlüt Taha; “Eski İnançlarımızdan” **Kardaşlık**, Y.1, S.6, Ekim 1961, s.41.

KAYACI, Mevlüt Taha; “Kilavoğlu”, **Kardaşlık** Y.2, S.4, Ağustos 1962, s.47.

KAYACI, Mevlüt Taha; “İnançlarımızda Şeytan”, **Kardaşlık**, Y.5, S.6, Ekim 1965, s.40.

KAYACI, Mevlüt Taha; “Şeytanla ilgili Halk Hikâyelerimizden”, **Kardaşlık**, Y.5 S.6, Ekim 1965, s.40.

KAYACI, Mevlüt Taha; “Kerkük Antları”, **Kardaşlık**, Y.5 S. 7–8, 1965 Kasım-Aralık, s.42.

KAYACI, Mevlüt Taha; “İnançlarımızda Şeytan”, **Kardaşlık**, Y.5 S.6, Ekim 1965, s.40.

KAYACI, Mevlüt Taha; “Eski İnançlarımızdan”, **Kardaşlık**, Y.5 S.7–8, Ekim-Kasım 1965, s.41.

KAYACI, Mevlüt Taha; “Kerkük’te Sünnet Törenleri”, Y.5, S.10, Şubat 1966, s.20.

KAYACI, Mevlüt Taha; “Periler Mevlidi” **Kardaşlık**, Y.5, S.10, Şubat 1966, s.25.

KAYACI, Mevlüt Taha; “Türk Dünyasında Evlenme Törenleri”, **Kardaşlık** Y.6, S.9, Ocak 1967, s.23.

KAYACI, Mevlüt Taha; “El Yahut Fi Folklor Elturkuman” **Kardaşlık** Y.7 S.4 s.8, Ağustos 1967, s.8–9.

KAYACI, Mevlüt Taha; “Cuma Daşı”, **Kardaşlık**, Y.8, S.1–2 Mayıs-Haziran 1968, s.40.

KAYACI, Mevlüt Taha; “Renkler Hakkında İnanç ve Geleneklerimizden”, **Kardaşlık**, Y.8, S.3, Temmuz 1968, s.36.

KAYACI, Mevlüt Taha; “Güneş ve ay hakkında inançlar”, **Kardaşlık**, Y.8, S.4-5, Ağustos-Eylül 1968, s.27.

- KAYACI, Mevlüt Taha; “İnançlarımızdan”, **Kardaşlık**, Y.8, s.7, Kasım 1968, s.25.
- KAYACI, Mevlüt Taha; “Kuşlarla ilgili İnançlar”, **Kardaşlık**, Y.8 S.7, Kasım 1968, s.25.
- KAYACI, Mevlüt Taha; “Kuşlarla Hakkında İnançlarımızdan”, **Kardaşlık**, Y.8 S.10–11, Şubat-Mart 1969, s.26.
- KAYACI, Mevlüt Taha; “Çocuk (Uşğ)Hakkında Atasözleri”, **Kardaşlık** Y.8, S.12, Nisan 1969, s.37.
- KAYACI, Mevlüt Taha; “Çocuk ile İlgili İnançlarımızdan”, **Kardaşlık** Y.8, S.12, Mayıs 1969, s.34.
- KAYACI, Mevlüt Taha; “Kuşlar Hakkında İnançlarımızdan”, **Kardaşlık**, Y.8, S.7, Kasım,1969, s.25.
- KAYACI, Mevlüt Taha; “Hoyratlarımızda Ay”, **Kardaşlık**, Y.9, S.11,12, Mart–Nisan Bağdat 1970a, s.42.
- KAYACI, Mevlüt Taha; “Ay Kuyuya Düşmüşken”, **Kardaşlık**, Y.9, S.11,12, Mart-Nisan1970b, s.42.
- KEMAL, A., “Kilis’te Halk Âdetleri”, **HBH**. Y.2, S.15, Ocak 1931, s.56–58.
- KEVSER, Hasan; “Toplumumuzda Gelenek ve Görenekler”, **Yurt Gazetesi**, Y.32, S.1292, 15 Bağdat, Haziran 2002a, s.10.
- KEVSER, Hasan; “Kerkük Çevresinde Yer Adları I”, **Yurt Gazetesi**”, Y.32, S.1297, 31 Ağustos, 2002b, s.10.
- KEVSER, Hasan; “Eskiden Tısın’da Komşu ve Komşuluk”, **Yurt Gazetesi**, Y.32, S.127015, Temmuz 2001, s.5.
- KOŞAY, Hamit Z., ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir; “Türklerde Ad Verme ve Türk Adları”, **TFA**. Y.15, C.8, S.175, Şubat 1964, s.3301–3302.
- KÖKSAL, Hasan; “Türk Düğünlerinde “Saçı” Geleneği, Buna Bağlı Ritler-Pratikler”, **Bilig**, S.1 Bahar 1996, s.75–81.
- KÖSE, Mürsel; “Kars’tan Derlemeler/Evlenme Sırasında Başlık/Ağırlık Âdeti” **TFA**. Y.17, C.10, S.200, Mart 1966, s.4023–4029.
- KÖYLÜ, Hayrullah; “Yerli Söğüşler, (Küfürler)”, **Kardaşlık**, Y.3, S.6, Ekim 1963, s.46.

- KUŞÇUOĞLU, Ahmet; “Nahiye El Sadiyye”, **Kardaşlık**, Y.10, S.9–10, Ocak-Şubat 1971, s.6.
- MAHMUT, Mehmet; “Milli Türkmen Folklorunda Evlenmek”, **Gökbörü Dergisi**, S.8, Kasım 1999,s.18–19.
- MUAZZEZ, Aliye; “İstanbul’da Hıdırellez Merasimi”, **HBH**. Y. 1, S.11, 1 Eylül 1930, s.187.
- MÜMTAZ, Talat Yaman; “Kastamonu’da Halk İnanmaları”, **HBH**. S.34, 15 Mart 1934, s. 283–290.
- MÜMTAZ, Talat Emine; “Kastamonu’da Çocuklara ve Çocukluğa Müteallik Âdetler ve İtikatlar”, **HBH**. Y.1, S.4, Şubat 1930, s.51–53.
- NACİOĞLU, Selahattin; “Tuzhurmatı Folklorumdan” **Yurt Gazetesi**, Y.32 S.1290, 5 Mayıs 2002, s.11.
- NACİOĞLU, Selahattin; “Tuzhurmatı’da Folklor”, **Kardaşlık** Y.25, S.11–12, Mart–Nisan 1986, s.232–236.
- NACİOĞLU, Selahattin; “Türkmen Folklorundan Yapraklar/ Halk İnançlarından 40 Sayısı Hakkında” **Yurt Gazetesi**, Y.32, S.1076, 14 Mayıs, Bağdat 1992, s.6.
- NACİOĞLU, Selahattin; “Tuzhurmatı’da Yatır ve Adak Yerleri” **Yurt Gazetesi**, Y.32, S.1290, Bağdat, 15 Mayıs 2002, s.11.
- NEZİHİ, Salih; “İstanbul’da Halk İnanmaları”, **TFA**. Y.12- Cilt:6, S.142, Mayıs 1961, s.2383–2384.
- NURİ, İhsan; “Yozgat’ta Nişan ve Düğün”, **HBH**. Y.9, S.107, Eylül 1940, s.264–268.
- ODABAŞIOĞLU, Mecit; “Antalya Köylerinde Düğün”, **HBH**. Y.5,S.50, Eylül 1935, s.26–32.
- ORTA, Nedim; “Mersin’de İnançlar ve Düş Yorumları”, **TFA**. Y.14, 8.C, S.166, Mayıs 1963.
- ÖKSÜZ, Yusuf Ziya; “İslamiyet Sonrası Türklerde Ad Verme Geleneği”, **MK**. C.3, S.9, Şubat 1982, s.27–31.
- ÖZBAŞ, Hasan; “Yozgat’ta Eğrice (Hıdırellez) Hazırlığı”, **TFA**. Y.15–8.C, S.170, Eylül 1963, s.3168.

- ÖZDER, M. Adil; "Yusufeli Folkloru/ Doğum ve Çocuk Üstüne Gelenekler, İnançlar I", **TFA**. Y.18, C.10, S.213, Nisan 1967, s. 4390–4392.
- ÖZDER, M. Adil; "Yusufeli Folkloru/ Doğum Çocuk Üstüne Gelenekler, İnançlar II", **TFA**. Y.18, C.10, S.214, Mayıs 1967, s.4111–4113.
- ÖZETLİ, Cahit; "Zile'de Doğum Âdetleri III" **TFA**. Y.3, C.2, S.32 Mart 1952, s.506–507.
- ÖZETLİ, Cahit; "Zile'de Doğum ve Âdetleri VI", **TFA**. Y.4, C.2, S.42 Ocak 1953 s. 663–664.
- ÖZETLİ, Cahit; "Zile'de Doğum ve Âdetleri VII", **TFA**. Y.4, C.2, S.44, Mart 1953, s.693–695.
- ÖZKAN, İsa; "Gazanfer Paşayev, Kerkük Folkloru Antolojisi", **TK**. Y.XXVI, S.298, Şubat 1988, s.120–124.
- ÖZKAN, İsa; "Türkmenistan'daki Adak Yerleri ve Bu Yerlerle İlgili İnançlar", **TK**. Y.XXXXI., S.368, Kasım 1993, s.731-741.
- ÖZKAN, İsa; "Köroğlu Destanında Kahraman ve Atının Doğuşu ile İlgili Motiflerin Tahlili", **TD**. S.549, Eylül 1997, 223–233.
- ÖZKAN, İsa; "Halk Edebiyatı ve Milli Kimlik", **Türk Kimliği Ayvaz Gökdemir'e Armağan-2**, (Editör: M. Çağtay Özdemir), İstanbul, Ötüken Yay., 2009, s.240-253.
- ÖZKAN, Fatma; "Selcan Adı Hakkında" **TD**. S.523–529, 1995/II, s.907–914.
- ÖZTÜRK, İsmail; "Yenikent Köyünde Ad Koyma ve Çocuğa ilişkin İnanmalar-Uygulamalar", **TFA**. Y.4, S.37, 1982, s.167–176.
- ÖZTÜRK, İsmail; "Göz Değmesi (Nazar) İnancı ve Gözboncuğunun Tarihçesi" **TF**. Y.4, S.39, Ekim 1982, s.3–6.
- ÖZTÜRKMEN, Neriman; "Kerkük Türklerinin Evlenme Törenleri", **Türk Kadını Dergisi**, Y.2, S.21, Şubat 1968.
- ÖZTÜRKMEN, Neriman; "Kerkük Türklerinde Gelin-Kaynana", **Türk Kadını Dergisi**, Y.2, S.22, Mart 1968.
- ÖZYÜREK, Rasim; "Irak Türkmenleri Kültürü", **Türk Dili, Irak Türkmen Kültürü Dosyası**, S.615, C. LXXXV, Mart 2003, s.272–288.

- PAŞAYEVA Mehebbet; "Azerbaycan'ın Şeki ve Zagatala Yöresinde Doğum Öncesi, Sonrası ve Çocukların Aile Terbiyesi", (Çev. Şahin Köktürk), **MF**. Y.5, S.33, Bahar 1997, s.126–128.
- RAYMAN, Hayrettin; "Yozgat Yöresinde Bazı Şamanlık ve Kozmogonik İnançlar", **MF**. Y.15, S.60, 2003, s.88–91.
- REJİOĞLU, Abdulhakim Mustafa; "Yurt Özlemi/ 6", **Kardaşlık**, Y.10, S. 9–10, Ocak-Şubat 1971, s.26–28.
- REJİOĞLU, Abdulhakim Mustafa; "Yurt Özlemi/ İnanışlar, Törelere ve Törenlerimiz", **Kardaşlık**, Y.10, S.11, Mart 1971, s.20.
- REJİOĞLU, Abdulhakim Mustafa; "Yurt Özlemi III/ Sünnet Şenlikleri" **Kardaşlık** Y.10, S.3, Temmuz 1970, s.26.
- REJİOĞLU, Abdulhakim Mustafa; "Edebi Sohbetler, Yurt Özlemi/ Kadınlarımızın Giyim, Kuşam ve Süslenmeleri", **Kardaşlık** Y.10, S.12, Nisan 1971, s.12–21.
- REJİOĞLU, Abdulhakim Mustafa; "Edebî Sohbetler/Eski Düğünler", **Kardaşlık** Y.10, S.3, Temmuz 1970, s.25–26.
- REJİOĞLU, Abdulhakim Mustafa; "Acılı Münasebetler"; **Kardaşlık**, Y.10 S.3, Temmuz 1970, s.26–27.
- REJİOĞLU, Abdulhakim Mustafa; "Yurt Özlemi III/ Yağmur Duası" **Kardaşlık**, Y.10, S.3, Temmuz 1970, s.27.
- REJİOĞLU, Abdulhakim Mustafa; "Yurt Özlemi II", **Kardaşlık**, Y.10, S.2, Mayıs 1970, s.21.
- REJİOĞLU, Abdulhakim Mustafa; "İnançlarımızdan", **Kardaşlık**, Y.10 S.12, Nisan 1971, s.12–15.
- RUDHARDT, Jean; "Su" (Çev: Adem KOÇ), **MF**. Y.18, S.70, s.125–135.
- SAATÇİ, Suphi; "İrak Türklerinde Günlük Hayat", İstanbul, **Kardaşlık**, Y.4, S.14, 2002, s.21–25.
- SABRİ, Melahat; "İstanbul Düğünleri", **HBH**. Y.2, S.23–24, 29 Mayıs 1933, s.233–243.
- SALAHYALI, Mutasam Namık; "Geleneklerimizden Eski Ananelerimizden" **Yurt Gazetesi**, Y.32, S.1275, 1 Ekim 2001, s.11.

- SANTUR, Alparslan; “Balıkesir’de Hıdırellez Geleneği”, **MK.** S.72, Mayıs 1990, s.25–27.
- SANTUR, Meltem Emine; “Evlenme Âdetleri”, www.turkoloji.cu.edu.tr.
- SENA, Cemil; “Konya ve Civarında Halk İnanmaları”, **HBH.** Y.2, S.23–24, 29 Mayıs 1933, s.245–248.
- SEYİT ABBAS, Seyit Şemsettin; “Dirasat Ân El Şebek”, **Kardaşlık** Y.13, S.12, Nisan 1974, s.5.
- SEYİT ABBAS, Seyit Şemsettin; “El Zevac İnda El Şebek” **Kardaşlık** Y.13, S. 3-4, Temmuz–Ağustos 1973, s.7.
- SEYİDOĞLU, Bilge; “Hıdırellez”, **MK.** S.72, Mayıs 1990, s.23–24.
- ŞAFAK A.; “Hakkâri ve Civarında Dini ve Ahlaki Yaşayış Üzerine Bir Deneme”, **Ankara Üniversitesi XX. Yıl Armağanı**, Ankara, 1998, s.127–170.
- ŞAKIR, Mehmet; “Sinop Köy Düğünleri I”, **HBH.** Y.2 S.20, 25 Nisan 1933, s.168–173.
- ŞENTÜRK, Ahmet; “Malatya’nın Yeşilyurt İlçesinde Bazı İnanışlar”, **TFA.** Y.22- Cilt.13, S.256, Kasım 1970.
- ŞEVKET; “Trabzon’da Halk Âdet ve İtikatları”; **HBH.** Y.1, S.9, 1 Temmuz 1930, s.9–11.
- ŞEVKİ, Osman; “Bilecik Düğünleri”, **HBH.** Y.3, S.25, 15 Haziran 1933, s.8–13.
- ŞİMŞEK, Esmâ; “Çukurova (Kadirli- Kozan) Ninnileri Üzerine Bazı Düşünceler”, **MF.** Y.1, S.2, Haziran 1989, s.18–19.
- ŞİMŞEK, Esmâ; “Anadolu’da Yağmur Duasına Bağlı olarak Oynanan bir Oyun: “Çömçeli gelin”, **MF.** Y.15, S.6, Kış 2003, s.78–87.
- ŞİMŞEK, İhsan; “Çukurova’da Gelin Göçürme”, **TFA.** Y.14, C.18, S.168, Temmuz 1963, s.3110.
- ŞİŞMEN, Bekir; “İslamiyet Öncesi Türk İnanç ve Ritüellerinin Samsun Yöresindeki İzleri”, **TK.** S.401, Eylül 1996, s.563–574.
- ŞİŞMAN, Bekir; “Anadolu’da Yaşayan Halk İnançlarının Menşei Üzerine Bir Araştırma”, **MF.** Y.12, S.46, 2000, s. 104–108.

- TAN, Nail; "Türk Folklorunda Ay Tutulması", **Türk Kültürü**, Y.XIII, S.146, Kasım 1974, s.81–85.
- TANER, Nuri; "Ağrı Folklorunda Halk İnanmalarında Cin ve Cin Tutma", **TF**, Y.4, S.43, Şubat 1983, s.12–15.
- TANYU, Hikmet; "Türklerde Ağaçla İlgili İnançlar", **TFA**, Belleten, S.11, 1976, s.129–142.
- TANYU, Hikmet; "Dinî Veya Dinî-Manevî Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerinde Bir Araştırma", **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara Ün. Yay. XXI.C., 1976, S. 121-142.
- TAZEBATOLĞLU, Sait; "Kilis'te Ad verme Âdetleri", **HBH**, Y.9, S.99, Ocak 1940, s.57–58.
- TELAFERLİ, Ali; "İt El Beyz El Mülevven Fi Tellafer", **Kardaşlık**, Y.25, S.11–12, Mart-Nisan 1986, s.109–118.
- TERZİOĞLU, Öykü; "Alkış ve Kargışların, Sözlü Kültürdeki Yerleşik Kodların Aktarımını ve Yeniden Üretimini Kolaylaştıran Biçimsel Özellikleri", **MF**, Y.19 S.75, 2007, s.34–37.
- TERZİBAŞI, Ata; "Dil Sürçmeleri/ Ad Değişiklikleri 6", **Kardaşlık**, Y.7, S.5, Eylül 1967, s.45–46.
- TERZİBAŞI, Ata; "Kerküklü Faiz'in (Nevruziye) Kasidesi ve Açıklaması I", **Kardaşlık**, İstanbul, Y.6 S.21, 2004, s.16–20.
- TERZİBAŞI, Ata; "Kerküklü Faiz'in (Nevruziye) Kasidesi ve Açıklaması II", **Kardaşlık**, İstanbul, Y.6 S.22, 2004, s.26–28.
- TOLUNAY, Faik; "İzmir'de Ay Hakkında İnanmalar", **TFA**, 4.C, S.81, Nisan 1956, s.1288.
- TOPUZOĞLU, Sadettin; "Türk Folklorunda Ay", **Kardaşlık**, Y.8, S.10–11, Şubat- Mart 1969, s.54.
- TOKATLI, Ümit; "Kerkük'te Evlenme Âdetleri", **MF**, Y.3, S.21, Bahar 1994, s.32–39.
- TOKATLI, Ümit; "Kerkük'te Yağmur Duası", Y.3 S.17, Bahar 1993, 28–29.
- TURAN, Ahmet; "Törellerimizde "Kalın"(Başlık) Âdeti", **MF**, Y.3,S.12, Kış 1991, s.39–42.

- TURAN, Fatma Ahsen; "Anadolu'daki Hıdırellez Kutlamalarına Dair İnanmalar, Ritüeller, Yasaklar ve Yaptırımlar", **Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi**, 2008, Y.1, S.2, s.91–100.
- TUZLU, İlham; "Tuzhurmatı'da Bayram", **Yurt Gazetesi**, Y.32, S.1280, 15 Aralık 2001, s.10.
- TÜRKMEN, Fikret; "Erzurum'da Düğün Âdetleri ve Düğün Türküleri", **TK. Y.XXV**, S.177, 1977, s.565–572.
- TÜTÜNCÜ, A. Türabi; "Yalvaç'ta Ateşle İlgili Tören ve İnanışlar", **TFA. Y.29-Cilt.17**, S.342, Ocak 1978, s. 8207–8209.
- UÇAR, Müjgan; "Anadolu Folklorunda Fadime Ana", **TFA. Yıllığı**, Ankara 1976, s.149–151.
- UÇAR, Müjgan; "Sivas Sofrası", **Yemek Kitabı**, (hzl. M. Sabri Koz), 2.baskı, İstanbul, Kitabevi Yay., 2003, s.764-790.
- USLU, Şükrü; "Darende ve Çevresinde halk İnançları", **MF. Y.16 S.61**, Bahar 2004, s.90–101.
- URAZ, Murat; "Hıdırellez ve Hızır ile İlyas", **TFA. Y.29–18.C**, S. 346, Mayıs 1978, s.8311–8314.
- ÜLKER, Hasan; "Karaçay-Malkar Türklerinde Ağaç Kültü", **MK. Y.29**, S.34,
- ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir; "Türklerde Ağaç Kültü", **HBH. Y. 7**, S.83, Eylül 1938, 245–250.
- ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir; "Sinop'ta Loğusa Yatağı, Kırk Hamamı ve Kırk Âdeti" **HBH. Y.10**, S.111, Ocak 1940, s.59–61.
- ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir; "Türklerde Ad Vermek Âdetleri", **HBH. Y.8**, S.81, Temmuz 1938, s.189–199.
- ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir; "Altay Türklerinde Düğün Âdetleri", **HBH. S.79**, Mayıs 1938, s.145–151.
- ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir; "Sinop'un Eski Düğün Âdetleri", **HBH. Y.9**, S.97, Kasım 1939, s.1–7.
- ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir; "Anadolu'da Doğum Âdetleri", **TFA. Y.14, C.7**, S.160, Kasım 1962, s.2883–2885.
- ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir; "Çeşitli Halk Gelenek ve İnançları Üzerine Küçük Araştırma", **TFA. Yıllığı**, 1976, s.305–328.

- ÜNVER, Süheyl; “Çocuk Doğmadan Önce Cinsiyetinin Belirlenmesi”, **HBH**. Y.5, S.50, Eylül 1935, s.17–21.
- VEZİROĞLU, İlder; “Kıbrıs’ta Ölümle İlgili Gelenekler”, **TFA**. Y.28, C.17, S.326, Eylül 1976.
- YALGIN, (Yalman) Ali Rıza; “Üzerlik”, **HBH**. Y.2 S.16, s.73–74.
- YALGIN, (Yalman) Ali Rıza; “Anadolu’da Bozkurt”, **HBH**. Y.2, S.20, 25 Nisan 1933, s.166–167.
- YALGIN, (Yalman) Ali Rıza; “Gaziantep’te Ad Verme Âdetleri”, **HBH**. Y.10, S.112, Şubat 1941, s.87–89.
- YAKICI, Ali; “Anadolu Düğün Geleneğinin Sosyal Hayata, Sanata ve Edebiyata Etkisine Dair”, **MF**. Y.4, S.13, Bahar 1992, s.28–31.
- YAKICI, Ali; “Düğün Kelimesi ve Kültürümüzdeki Yeri Üzerine”, **MF**. Y.2, S.11, Güz 1991, s. 33–36.
- YARALI, Burhan; “El Adat ve El Takalit ve El Mutakadat El Erbiliye” **Gökbörü Dergisi**, S.19, Kış 2004, s.56–57.
- YARDIMCI, Mehmet; “Zile ve Çevresinde Görülen Çeşitli İnanmalar”, **TF**. Y.6, S.200, Nisan 1985, s.18–19.
- YARGÜN, Sabahat; “İnsan Uzuvarı ile İlişkili Halk İnanmaları”, **HBH**. Y.8, S.92, Haziran 1939, s.157–160.
- YAVUZER, Hayati; “Şamanizm’de Evren ve Dünya Tasvirleri”, **MF**. Y.5, S.35, Güz 1997, s. 50–55.
- YETİŞEN, Rıza; “Naldöken Tahtacıları XIX/ Çocuk Kırklama, Diş Buğdayı ve Duşak Kesme”, **TFA**. Y.25, C.15, S.289, Ağustos 1973.
- YETİŞEN, Rıza; “Naldöken Tahtacıları XXI, Naldöken Tahtacılarında Nişan”, **TFA**. Y.28,C.17, S.325, Ağustos 1976, s.7733–7734.
- YILMAZ, Onay; Dinî-Manevî Halk İnançları, **Van Kütüğü**, (Proje Yürütücüsü Abdulkerim Abdulkadiroğlu), Van, Yüzüncüyıl Ün. Yay., 1992, s.409–438.
- YUGUŞEVE Nadya, KALAFAT, Yaşar; “**Altay Kamizimi’nin Anadolu Türk Halk İnançlarında İzleri**”, Erciyes Dergisi, S.270, Kayseri 2000, s.22–24.
- ZEKİ, M.; “Konya Âdetleri”, **HBH**, Y.2, S.19, Mayıs 1931, s.146–148.
- ZİRAATÇI, Şakir Sabır; “Kerkük’te Eski Toylar I”, **Kardaşlık**, Y.1, S. 1 Mayıs 1961a, s. 44.

ZİRAATÇI, Şakir Sabır; “Kerkük’te Eski Toylar II”, **Kardaşlık**, Y.1, S. 2 Haziran 1961b, s.34.

ZİRAATÇI, Şakir Sabır; “Kerkük’ün Eski Toyları III” **Kardaşlık**, Y.1, S.3, Temmuz 1961c, s.36–37.

ZİRAATÇI, Şakir Sabır; “Kerkük’ün Eski Toyları IV” **Kardaşlık**, Y.1, S.4, Ağustos 1961ç, s.44–45.

ZİRAATÇI, Şakir Sabır; “Hoyratlarımızda Toy”, **Kardaşlık**, Y.1, S.6, Ekim 1961d, s.36–37.

ZİRAATÇI, Şakir Sabır; “Hoyratlarımızda Toy”, **Kardaşlık**, Y.1, S.7, Kasım 1961e, s.50–51.

ZÜLFİKAR, Hamza; “Irak Türkmen Türkçesi ve Sorunları”, **Türk Dili, Irak Türkmen Kültürü Dosyası**, S.615, C. LXXXV, Mart 2003, s.227–238.

(Yazarın adı yazılmamış) “Balıkesir’de İsimlere Dair Halk İnanmaları”, **HBH**. Y.9, S.97, Ekim 1939, s.17–20.

4. Tezler

4.1. Doktora Tezleri

ALTINKAYNAK, Erdoğan; “**Pınarbaşı-Sarız-Tomarza Avşar Ağıtları**”, (Doktora tezi), Elazığ, Fırat Ün. Sos. Bil. Ens. 1997.

BAHADIR, Sedat; “**Hatay’da Türk Halk İnançları**”, (Doktora tezi), Ankara, Gazi Ün. Sos Bil. Enst. 2005.

BAYATLI, Hidayet Kemal; “**Halk Şiirinde Irak Türkmen Ağzı Dil İncelemesi**”, (Doktora tezi), İstanbul, İstanbul Ün., Edebiyat Fak. 1979.

ÇIBLAK, Nilgün; “**İçel Tahtacıları- Dini İnanışları ve Dini Törenler, Halk Kültürü, Anonim Halk Edebiyatı**”, (Doktora Tezi), Adana, Çukurova Ün. Sos. Bil. Ens. 2001.

EL BEDRANİ, Ahmet Fekkak; “**Ahval Elirak Eliçtimaiye Beyne Elharbeyin Elalamiyyen (1918–1939)**”, (Doktora Tezi), Musul, Musul Ün. 2001.

HASSAN, Hussin Shahbaz; “**Kerkük Ağzı**”, (Doktora Tezi), İstanbul, İstanbul Ün., Edebiyat Fak.1979.

HAYDAR, Choban Khidir; **“İrak Türkmen Ağızları”**, (Doktora Tezi), İstanbul, İstanbul Ün., Edebiyat Fak. 1979.

KOCAMAN, Rabia; **“İrak Türkleri Folklorunda Evlenme Törenleri”**, (Doktora Tezi), İstanbul, İstanbul Ün. Sos. Bil. Ens. 1996.

NURİ, Muhsin Kevser; **“Erbil ve Amirli Ağızları”**, (Doktora tezi), İstanbul, İstanbul Ün., Sos. Bil. Ens. Edebiyat Fak, 1987.

POLAT, Kemal; **“Kırgızlarda Doğum, Evlenme ve Ölüm Fenomenleri”**, (Doktora Tezi), Erzurum, Atatürk Ün. Sos. Bil. Ens. 2003.

SELÇUK, Ali; **“Mersin Yöresi Tahtacılarının Dini İnanç ve Uygulamaları”** (Doktora Tezi), Kayseri, Erciyes Ün., 2003.

SEVER, Mustafa; **“Mersin ve Yakın Çevresi Halk İnançları ve Halk Hekimliği”**, (Doktora Tezi), Ankara, Hacettepe Ün., Sos Bil. Ens. 2001.

TAVKUL, Ufuk; **“Karaçay- Malkar Sosyo-Kültürel Yapısının Kökenleri ve Kültürleşme”**, (Doktora Tezi) Ankara, Hacettepe Ün. Sos Bil Ens. 1996.

4.2. Yüksek Lisans Tezleri

ADAY, Erdal; **“Afyon Yöresi Halk Bilimi Ürünlerinde Eski Türk İnançlarının İzleri”**, (Yüksek lisans tezi), Afyon, Afyon Kocatepe Ün., Sos., Bil. Ens. 2003.

ALBAYRAK, Erol; **“Erciş’te Eski Türk İnançlarının İzleri”**, (Yüksek Lisans Tezi) Niğde, Niğde Ün., Sos. Bil. Ens., 2006.

ALPER, Şeyda; **“Aşkale Yöresi Halk İnançları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (Farklı Köy Örnekleri)”**, (Yüksek Lisans Tezi) Erzurum, Atatürk Ün., Sos. Bil. Ens., 1999.

ARIOĞLU, İbrahim Ethem; **“Ankara’daki Ziyaret Yerlerinin Halk Bilimi Bakımından Değerlendirilmesi”**, (Yüksek lisans tezi), Ankara, Gazi Ün., 2000.

ATALAN, Şenay; **“Zonguldak İlinde Kutsal Mekân Anlayışı ve Yaygın Halk İnançları”**, (Yüksek lisans tezi), Elazığ, Fırat Ün., Sos. Bil. Ens., 2000.

BAHŞIŞOĞLU, Ayşagül; **“Türk Kültüründe Çeyiz Geleneği ve Kastamonu Örneği”**, (Yüksek lisans tezi), Ankara, Hacettepe Ün., Sos Bil. Ens., 1998.

- BİLGİN, Önder; “**Bolu İlinde Mevcut Halk İnançları ve İlin Günümüz İnanç Coğrafyası**”, (Yüksek lisans tezi), Elazığ, Fırat Ün., Sos. Bil. Ens., 2000.
- BİNGÖL, Süleyman; “**Jean Paul Roux’un Eserlerinde Türk Gelenek ve Göreneklere**”, (Yüksek Lisans tezi), Denizli, Pamukkale Ün., Sos. Bil. Ens., 1997.
- ÇELEN, Harun; “**Bergama ve Çevresinin Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi**”; (Yüksek lisans tezi), Kayseri, Erciyes Ün., Sos. Bil. Ens., 1998.
- ÇERİBAŞ, Mehmet; “**Kadirli ve Çevre Folklorunda Eski Türk İnançlarının İzleri**”, (Yüksek Lisans tezi), Kütahya, Dumlupınar Ün., Sos. Bil. Ens., 2004.
- ÇINAR, Selami; “**Özbekistan Türklerinin Dini Tarihi ve Halk İnanışları**”, (Yüksek lisans tezi), Ankara, Ankara Ün., Sos Bil. Enst., 1995.
- ÇİMTAY, Mustafa; “**Şanlıurfa İli Akçakale İlçesindeki Yaygın Halk İnanışları**”, (Yüksek lisans tezi), Elazığ, Fırat Ün., Sos. Bil. Ens., 2002.
- ÇÖLGEÇEN, Kenan; “**Tavas Halk Kültürü**”, (Yüksek Lisans tezi), Denizli, Pamukkale Ün., Sos. Bil. Ens., 1997.
- DAĞLARAŞAR, Emine Dilek; “**Besni Halk Kültürü Araştırması**”, (Yüksek Lisans tezi), Adana, Çukurova Ün., Sos. Bil. Ens., 2002.
- DELİCEOĞLU, Sabriye; “**Kuzey Irak’taki Etnik ve Dinî Gruplar ve Bölge Politikalarındaki Etkileri**”, (Yüksek Lisans tezi), İstanbul, Marmara Ün., Ortadoğu Araştırmaları Ens., 2006.
- EKER, Ahmet; “**Kayseri ve Çevresinde Nazar İnanç ve Uygulamaları**”, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, Erciyes Ün., Sos. Bil. Ens., 2000.
- EKİZ, İbrahim; “**Manisa İli Alaşehir ve Kula İlçeleri Halk İnanışlarının Karşılaştırılması**”, (Yüksek lisans tezi) Elazığ, Fırat Ün. Sos. Bil. Ens., 2000.
- EL ŞAMMAM, Hasan Casim Raşit; “**El Tagayyur El İctimai Fi Kasabat El Raşiydiyye**”, (Yüksek lisans tezi), Bağdat, Bağdat Ün., Edebiyat Fak., 1999.
- EREN, İlyas; “**Çayıralan ve Çevresindeki Halk İnançlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi**”, (Yüksek lisans tezi), Kayseri, Erciyes Ün. Sos Bil. Ens., 2001.
- ERTEKİN, Ergün; “**Afşin Elbistan Yöresinde Halk İnançları ve Tarihi Temelleri**”, (Yüksek Lisans Tezi), Malatya, İnönü Ün., Sos Bil. Ens., 1997.

- FURTANA, Mahmut; “**Selendi İlçesindeki Yaygın Halk İnanışları ve Bu İnanışlardaki Eski Türk İnancının İzleri**”, (Yüksek lisans tezi) Elazığ, Fırat Ün., Sos. Bil., 2003.
- GÖKALP, Şebnem; “**Azerbaycan Sözlü Edebiyatında Ninniler (Laylalar)**”, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Gazi Ün., Sos Bil. Enst., 2002.
- GÜROCAK, Halit; “**Şırnak’taki Tatar Aşiretinin Halk İnanışlarının ve Şırnak İli’nin Günümüz İnanç Coğrafyası**”, (Yüksek Lisans tezi) Elazığ, Fırat Ün., Sos. Bil. Ens., 2001.
- HASAN, Mazın; “**Dünden Bu Güne Irak Türkmenleri**”, (Yüksek Lisans tezi) Ankara, Gazi Ün., Sos. Bil. Ens., 2007.
- HASBEK (ÖZTÜRK), K. Zümrüt; “**Aydın Yöresi Halk Kültürünün İncelenmesi**”, (Yüksek Lisans tezi), İstanbul, İstanbul Teknik Ün., Sos. Bil. Ens. 1998.
- IŞIK, Ömer; “**Güneydoğu Anadolu’da Halk İnanışları Üzerine Bir İnceleme**”, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, İstanbul Teknik Ün., Sos. Bil. Ens., 2000.
- IŞIK, Ramazan; “**İslam Öncesi Türklerde Tabiatla İlgili İnanışlar**”, (Yüksek Lisans tezi), Kayseri, Erciyes Ün., Sos Bil. Ens., 1994.
- İYİYOL, Fatih; “**Sakarya Türkmenleri (Manavları)nda İnanışlar, (Tavuk Köyü ve Büyük Esence Köyü Öğreği)**”, (Yüksek lisans tezi), Sakarya, Sakarya Ün., 2003.
- JUMABAEV, Maksat; “**Kırgız Gelenek ve İnanışlarında Dini Ritüeller**”, (Yüksek lisans tezi), Ankara, Ankara Ün., Sos. Bil. Ens., 2006.
- KALDIRIMCI, Ahmet; “**Yahyalı ve Çevresindeki Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi**”, (Yüksek lisans tezi) Kayseri, Erciyes Ün., Sos. Bil. Ens., 1998.
- KARAGÖZ, Ahmet; “**Özvatan (Çukur) ve Çevresinde Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi**”, (Yüksek Lisans tezi), Kayseri, Erciyes Ün., Sos Bil. Ens., 1998.
- KESKİN, Haşim; “**Isparta ve Civarında Yaşayan Halk İnançları**”, (Yüksek lisans tezi), Isparta, Süleyman Demirel Ün., Sos Bil. Ens., 1998.

KILIÇ, Yakup; **“Karaman ve Çevresindeki Ziyaret Yerlerinin ve Manevi Halk İnançlarının Dinler Tarihi ve Din Olgusu Açısından Tahlili”**, (Yüksek lisans tezi), Konya, Selçuk Ün., Sos. Bil. Ens., 2004.

KILIÇ, Çiğdem Hatice; **“Türk Kültüründe İnanç ve İnanışlar”**, (Yüksek lisans tezi), Sakarya, Sakarya Ün., Sos Bil Ens., 2003.

KÖSE, Fuat Naci; **“Burdur ve Yöresi Halk Bilimi Ürünlerinde Eski Türk İnançlarının İzleri”**, (Yüksek lisans tezi), Afyon, Afyon Kocatepe Ün., Sos Bil. Ens., 2001.

KUŞDEMİR, Orhan Fatih; **“Türk Dünyası Halk İnançlarında Karşılaştırmalı Doğum Motifi ve Dr. Yaşar Kalafat’ın Halkbilimi Çalışmaları”**, (Yüksek Lisans tezi), Kırıkkale, Kırıkkale Ün., Sos. Bil. Ens., 2004.

MAMTİOV, Abdurrahman; **“Kırgızistan’da Ölümle İlgili İnanış ve Uygulamalar”** (Yüksek Lisans tezi), Ankara, Ankara Ün., Sos. Bil. Ens., 2004.

MERİÇ, Arzu; **“Kandıra Türkmen Köylerinde İnanışlar”**, (Yüksek lisans tezi), Sakarya, Sakarya Ün., Sos. Bil. Ens., 2004.

MURAD, Najdat Y.; **“Irak Türkmenlerin Masallarında Motif ve Tip İncelemesi”**, (Yüksek lisans tezi), Ankara, Gazi Ün., Sos. Bil. Ens., 2005.

ÖZCAN, Selahattin; **“Tokat İli Pazar Yöresi Gelenek, Görenek ve İnançları”**, (Yüksek lisans tezi), Balıkesir, Balıkesir Ün., Sos. Bil. Ens., 1996.

PİŞKİN, Abdullah Celaledin; **“Osmaniye ve Çevresinde Halk İnanış ve Uygulamaları”**, (Yüksek lisans tezi), Kayseri, Erciyes Ün., Sos. Bil. Ens., 2001.

PEHLİVAN, Abdulhamid; **“Ölüm ve Sonrasına Ait Günümüz Halk İnançlarının Teolojik Alt Yapısı (İstanbul/ Malatya Örneği)”**, (Yüksek lisans tezi) İstanbul, Marmara Ün., Sos. Bil. Ens., 2005.

POLATCAN, Mehmet; **“Pertek ve Civarında Yaygın Halk İnanışları”**, (Yüksek Lisans tezi) Elazığ, Fırat Ün., Sos. Bil. Ens., 2006.

SAĞLAM, Mevlüt; **“Ün Dergisinin Halk Bilimi Açısından İncelemesi”**, (Yüksek lisans tezi), Ankara, Gazi Ün., Sos. Bil. Ens., 2006.

SÖNMEZ, Ahmet; “**Merzifon Yöresindeki Yaygın Halk İnançları ve Dinî İnançların Fert Üzerindeki Etkileri**”, (Yüksek lisans tezi), İstanbul, Marmara Ün., Sos. Bil. Ens., 1997.

ŞAHİN, Necati; “**Yozgat Ağıtları Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma**”, (Yüksek lisans tezi), Kayseri, Erciyes Ün., Sos. Bil. Ens., 1995.

ŞEN, Ayşegül; “**Kuran-ı Kerim’de Tekrarlar, Yeminler ve Mesellerin İletişim Açısından Değerlendirilmesi**”, (Yüksek Lisans tezi), Ankara, Ankara Ün., Sos. Bil. Ens., (Yüksek Lisans tezi), 2006.

ŞİŞMAN, Bekir; “**Samsun Yöresinde Yaşayan Halk İnançları Üzerine Bir İnceleme**”, (Yüksek Lisans tezi), Samsun, On Dokuz Mayıs Ün., Sos. Bil. Ens., 1994.

TAVKUL, Ufuk; “**Karaçay Malkar Toplumlarında Sosyal Yapı ve Değişme**”, (Yüksek lisans tezi), Ankara, Hacettepe Ün., Sos Bil. Ens., 1991.

TOPRAKOĞLU, Hüseyin; “**Serik ve Çevresinde Yaşayan Yörüklerde Âdet ve İnanışlar**”, (Yüksek lisans tezi), Elazığ, Fırat Ün., Sos. Bil. Ens., 2001.

TÖRE, Elmaziye; “**Kıbrıs Türk Alt Kültüründe İnanç Kurumu**”, (Yüksek Lisans tezi), Ankara, Hacettepe Ün., Sos. Bil. Ens., 1989.

TÜRKTAŞ, Metin; “**Kerkük Folklorundan Örnekler**”, (Yüksek lisans tezi), Denizli, Pamukkale Ün., Sos. Bil. Ens., 1997.

VERİM, OSMAN; “**Beyağaç Halk Kültürü**”, (Yüksek lisans tezi), Denizli, Pamukkale Ün., Sos. Bil. Ens., 2001.

YAĞBASAN, Bahaettin; “**Sağdıçlar ve Ulupınar Köyleri Halk İnançlarının Karşılaştırılması**”, Elazığ, Fırat Ün., Sos. Bil. Ens., 2001.

YEŞİL, Yılmaz; “**Türk Halk İnançlarından Dilimize Geçen Deyimler**”, (Yüksek lisans tezi), Ankara, Gazi Ün., Sosyal Bil. Enst., 2005.

YILDIZ, Canan; “**Evlenme ile İlgili Âdetlerimizin Halk Bilimi Açısından Tetkiki**”, (Yüksek lisans tezi), Erzurum, Atatürk Ün., Sos. Bil. Enst., 1995.

YILMAZ, Timur; “**Niğde Yöresi Ağıtları**”, (Yüksek lisans tezi), Niğde, Niğde Ün., Sos Bil. Ens., 2002.

YURTOĞLU, İbrahim; “**Kızılcahamam ve Çevresinin Halk Bilimi Ürünleri Üzerine Bir Araştırma**”, (Yüksek lisans tezi) Ankara, Gazi. Ün., Sos. Bil. Ens., 2006.

ZEKİ, Ayhan; “**Çubuk ve Civarında Halk İnanışları Üzerine Bir Araştırma**”, (Yüksek lisans tezi), Kayseri, Erciyes Ün., Sos. Bil. Ens., 2002.

ZEYNEL Ali; “**Kakaîyye Hareketi**”, (Yüksek lisans tezi), Ankara, Ankara. Ün., Sos. Bil. Ens.,2005.

5. Ansiklopedi Maddeleri Ve Antolojiler

AKKOYUNLU, Ziyat; “Irak Türk Edebiyatı”, **Türkler Ansiklopedisi, C.2**, (Ed. Salim Koca vd.) Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s.625–632.

AKKOYUNLU, Ziyat; “Irak Türkleri Edebiyatı”, **Türk Dünyası El Kitabı**, 3.baskı, Ankara, Türk Kültürü Araştırmaları Yay., Ankara Ün. Basımevi, 1998, s.121–134.

AYTAÇ, Pakize; “Kültürde Nevruz”, **Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi**, (Ed. M. Öcal Oğuz), Ankara, AKM. Yay., 2004, s.49-94.

BORATAV, Pertev Naili; “İstiska Maddesi.”, **İslâm Ansiklopedisi, C.5 / 2**, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1993, s.1221–1222.

BULUÇ, Sadettin; “Şaman”, **İslam Ansiklopedisi, XI.C**, İstanbul, MEB. Yay., 1979, s.310-335.

ÇETİN, İsmet; “Edebiyatta Nevruz”, **Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi**, (Ed. M. Öcal Oğuz), Ankara AKM. Yay., 2004, s.95–128.

GÜNGÖR, Harun; “Eski Türklerde Din ve Düşünce”, **Türkler Ansiklopedisi, 3.C.**, (Ed. Salim Koca vd.), Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002.

İslam Ansiklopedisi: İslam Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lügati, “Kerkük Maddesi”, İstanbul, ME Basımevi 1950, s.589–591.

KOCAMAN, Rabia; “Irak Türkmenlerinin Sosyal Hayatı”, **Türkler Ansiklopedisi, C.2**, (Ed. Salim Koca vd.), Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s.617–624.

MARUFOĞLU, Sinan; “Irak Türkleri”, **Türkler Ansiklopedisi, C.2** Ankara, (Ed. Salim Koca vd.),Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s.603–610.

OCAK, Ahmet Yaşar; “Hıdırellez”, **İslam Ansiklopedisi, 17.C.**, İstanbul, TDV. Yay.,

- PİRVERDİOĞLU, Ahmet; "Türklerde Yılbaşı ve Bahar Geleneği", **Türkler Ansiklopedisi, 3.C.**, (Ed. Salim Koca vd.) Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002.
- Türk Dünyası El Kitabı, C.4**, Ankara, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yay., 3. baskı, 1998.
- TDET, C.3**; AKM. Yay., Ankara 2003.
- TDTEA C.6**, KB. yay., Ankara 1997.
- TDTEA, C.12**, KB. Yay., Ankara 1999.
- TDTEA C.13**, KB. Yay., Ankara 1999.
- TDTEA C.14/1**, KB. Yay., Ankara 2000.
- TDTEA C.20**, KB. Yay., Ankara 2002.
- TDTEA C..21** KB. Yay., Ankara 2002.
- TDTEA C.22**, KB. Yay., Ankara 2004.
- TDTEA C.23**, KB. Yay., Ankara 2003.
- TDTEA C.24**; KB. Yay., Ankara 2003.
- TDTEA, C.26**, KB. Yay., Ankara 2005.

6. Sözlükler

- Alfa Sözlük Almanca-Türkçe/ Türkçe-Almanca**; (Editör: M. Faruk Bayrak), İstanbul, Alfa Yay., 2002.
- AYVERDİ, İlhan; **Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 2.C.** (Redaksiyon ve Etimoloji Ahmet Topaloğlu), 1.baskı, İstanbul 2005.
- BAHAEDDİN, Muhammet; **Yeni Türkçe Lügat**, (hzl. Abdülkadir Heyber) Ankara, TDK, Yay., 2004.
- BİRİNCİ, Necat vd.; **Mükemmel Osmanlı Lügati**, Ankara, TDK. Yay. 2002.
- BOLAY, Süleyman Hayri; **Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, 8.baskı, Ankara, Akçağ Yay., 1999.
- CEVİZLİOĞLU, Ahmet; **Felsefe Sözlüğü**, 1.baskı, Ankara, Ekin Yayınları, 1996.
- DEMİRAY, Kemal; **Temel Türkçe Sözlük**, İstanbul, İnkılâp ve Anka Kitabevleri, 1982.

- DEVELİOĞLU Ferit, KILIKÇINI, Neval; **Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul, Rafet Zaimler Kitabevi, 1975.
- DEVELİOĞLU, Ferit; **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 21.baskı, Ankara, Aydın Kitabevi, 2004.
- DOĞAN, D. Mehmet; **Büyük Türkçe Sözlük**, 1.baskı, Ankara, Birlik Yay., 1981.
- EMİROĞLU, Kudret, SUAVİ, Aydın; **Antropoloji Sözlüğü**, İstanbul, Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- ERTÜRK, Ahmet Çetin; **Fransızca-Türkçe/Türkçe-Fransızca, okunuşlu, Örnekli, Açıklamalı Bilge Sözlük**, 2.baskı, Ankara, Özel Matbaası, 1997.
- Fono Universal Sözlük, Türkçe-Almanca/Türkisch-Deutsch**, İstanbul, Fono Yay., 2003.
- GÜDÎ, İbrahim Efendi; **Lügat-î Gûdî**, (hızl. İsmail Parlatır-Belgin Tezcan Aksu- Nicolai Tufar), Ankara TDK. Yay., 2006.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan; **Toplubilim Sözlüğü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1986.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan; **Dünya İnançları Sözlüğü**, 2.baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan; **Dünya İnançları Sözlüğü**, 3.baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2000.
- KARAKAYA, Cenap; **Pedagoji Sözlüğü / Dictionnaire de La Langue Pédagogique**, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1994
- KETELİ, Raif Necdet; **Resimli Türkçe Kamus**, (hızl. Recep Toparlı vd.) Ankara, TDK. Yay., 2004.
- KİRMAN, Mehmet Ali; **Din Sosyolojisi Temelleri Sözlüğü**, İstanbul, Rağbet Yay., 2004.
- MARSHALL, Gordon, **Sosyoloji Sözlüğü**, (Çev.Osman Akınhay-Derya Kömürcü), İstanbul, Bilim ve Sanat Yay., 1999.
- Meydan Larousse, C.6**, "İnanç", İstanbul, Meydan Yay., 1971.
- ÖNCÜL, Remzi; **Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü (Terimlerin Almanca, Fransızca, İngilizce ve Eski Terim Karşılıkları ile)**, İstanbul, MEB. Yay., 2000.

- ÖRNEK, Sedat Veyis; **Etnoloji Sözlüğü**, Ankara, DTCF, Yay., 1971.
- Örneklerle Türkçe Sözlük, C.2**, Ankara, MEB. Yay., 1995.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat, **Resimli Türkçe Sözlüğü**, İstanbul, Akın Kitabevi, 1967.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat vd.; **Ansiklopedik Sözlük, C.2**, İstanbul, Milliyet Yayın ve Limitet Şirketi, (Yayın tarihi yok).
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali; **Öz Türkçe Sözlük**, Ankara, Turhan Kitabevi Yay., 1982.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali; **Arkadaş Türkçe Sözlük**, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 1994.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali; **Türkçe Sözlük**, 1.baskı, İstanbul, Y.K.Y., Yay., 1995.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali; **Türkçe Sözlük**, Doğan Kitapçılık Yay., 4.baskı, İstanbul, 2002.
- Resimli Ansiklopedik-Büyük Sözlük; C.5.**, İstanbul, Ansiklopedik Yayıncılık, 1982.
- SAMİ, Şemseddin; **Kâmûs-î Türkî**, 12.baskı, İstanbul, Çağrı Yay., 2002.
- TUĞLACI, Pars; **Türkçe-Fransızca Sözlük**; 4.baskı, İstanbul, İnkılap Yay., 1991.
- Türkçe-İngilizce Redhouse Sözlüğü**; İstanbul, Redhouse Yayınevi, 3.baskı, 2002.
- Türkçe-Türkçe Sözlük**, 10.baskı, Ankara, TDK. Yay., 2005.
- Türkçe Sözlük**; Dil Derneği Yay., Ankara, 2005.
- YELTEN, Muhammet, ÖZKAN, Mustafa; **Türkçe'nin Sözlüğü**, 1.baskı, İstanbul, Babiâli Kültür Yayıncılığı, 2002, s.290.

7. Elektronik kaynaklar

www.turkoloji.cu.edu.tr

www.yasarkalafat.info.com

8. Kaynak Kişiler Hakkında Bilgiler

No	Adı	Yaşı	Medeni Hali	Mesleği	Öğrenim Durumu	Doğum Yeri
1	Ali Abdal	78	Evli	Ütücü	Ortaokul mezunu	Hanekin
2	Ali Marufoğlu	81	Evli	Kahveci	Ortaokul mezunu	Tuzhurmatu
3	Amine Hamamçı	94	Evli	Ev hanımı	Okumamış	Hanekin
4	Bedia Rifat Hıdır	52	Bekâr	Memur	İlkokul mezunu	Hanekin
5	Ceyran Muhammet Emin	52	Evli	Ev hanımı	Okumamış	Karatepe doğumlu ama Hanekin'de oturmaktadır
6	Cemile Süleyman	82	Evli	Ev hanımı	Okumamış	Hanekin
7	Ekrem Bayatlı	60	Evli	Öğretmen	Öğretmen	Hanekin
8	Fatma Nuri Bayatlı	46	Evli	İlkokul mezunu	Ev hanımı	Bağdat
9	Fevziye Ali Ekber	71	Evli	Okumamış	Ev hanımı	Hanekin
10	Fuat Murat Abdülkadir	71	Evli	Lise Mezunu	Emekli memur	Hanekin
11	Halide Şakir Şükür	56	Dul	Okumamış	Ev hanımı	Hanekin
12	Hasibe Ali	66	Evli	Okumamış	Ev hanımı	Hanekin
13	Hatice Abdulkadir İsmail	65	Evli	Ortaokul mezunu	Ev hanımı	Hanekin
14	Fazila Şakir Mahmut	40	Evli	Ortaokul mezunu	Ev hanımı	Mendeli
15	İlham Abdulkadir Süleyman	57	Evli	Üniversite mezunu	Öğretmen	Bağdat
16	İbrahim Nevruz	58	Evli	Okumamış	Serbest	Hanekin
17	Kazım Abbas Muhtar	75	Evli	Lise mezunu	Emekli memur	Kerkük
18	Mahmut Medine	74	Evli	Okumamış	Demirci	Hanekin
19	Meryem Haydar Kasım	57	Dul	Okumamış	Ev hanımı	Hanekin
20	Meryem Muhammet Emin	36	Evli	Okumamış	Ev hanımı	Hanekin

21	Kulsum Kasım	73	Evli	Okumamış	Ev hanımı	Kerkük
22	Nazım Muhammet	69	Bekâr	Ortaokul mezunu	Emekli memur	Hanekin
23	Mevlüt Taha Kayacı	66	Evli	Üniversite mezunu	Emekli öğretmen	Kerkük
24	Samia Hüseyin	43	Evli	Lise mezunu	Ev hanımı	Kerkük
25	Samira Adanan	47	Evli	Okumamış	Ev hanımı	Kerkük
26	Semia Rifat	54	Bekâr	Okumamış	Ev hanımı	Hanekin
27	Selime Şakir Şurti	73	Dul	Okumamış	Ev Hanımı	Mendeli
28	Suheyli Ali Kasap	49	Evli	Okumamış	Ev hanımı	Kızlarbat, ama Hanekin'de oturmaktadır
29	Selima Süleyman Sait	47	Dul	İlkokul mezunu	Memur	Mendeli
30	Nezihe Murat Ahmet	66	Bekâr	Enstitü mezunu	Emekli Öğretmen	Kızlarbat
31	Nebihe Hasan Muhtar	62	Evli	Enstitü mezunu	Öğretmen	Kızlarbat
32	Necat Hasan Muhtar	64	Evli	Okumamış	Ev hanımı	Kızlarbat
33	Zehra Mulla Kasım	70	Dul	Okumamış	Ev hanımı	Bağdat
34	Reşit Celal	75	Evli	Üniversite mezunu	Emekli Öğretmen	Hanekin
35	Rüvyde Halil İbrahim	61	Bekâr	Üniversite mezunu	Öğretmen	Karağan/Celeva
36	Gülçin Sefa	55	Evli	Okumamış	Ev hanımı	Hanekin
37	Şebnem Reşit	48	Evli	Üniversite mezunu	Mühendis	Hanekin
38	Abbas Hüseyin	49	Evli	Ortaokul mezunu	Serbest meslek	Kerkük
39	Çetin Hürmüzlü	43	Evli	Üniversite mezunu	Serbest Meslek	Kerkük
40	Muhammet Musaddak Muhammet Nuri	51	Evli	Üniversite mezunu	Öğretmen	Tuzhurmatu
41	Habib Hürmüzlü	75	Evli	Üniversite mezunu	İdareci	Kerkük
42	İhsan Zeynelabidin	38	Bekâr	Üniversite mezunu	Doktora Öğrencisi	Kifri
43	Esmehan Mutasam Necim	53	Evli	Okumamış	Ev hanımı	Erbil

44	Vehide Mehdi	41	Evli	Lise Mezunu	Memur	Erbil
45	Hasan Muhammet	57	Bekâr	Ortaokul mezunu	Şoför	Karağan/Celevla
46	Adil Muhammet Sabır	56	Evli	Sağlık Enstitü mezunu	Memur	Dakuk/ Tavuk
47	Habib Hürmüzlü	75	Evli	Üniversite Mezunu	Avukat ve araştırmacı	Kerkük
48	Selahattin Nacioğlu	63	Evli	Yüksek Öğretmen Okulu Mezunu	Öğretmen	Tuzhurmatı
49	Sadiye Mehdi Salih	60	Evli	Okuryazarı yok	Ev hanımı	Amirli
50	Enver Hamat Kazım	66	Evli	Yüksek Öğretmen Okulu Mezunu	Emekli Öğretmen	Amirli
51	Menhiye Hamat Kazım	75	Evli	Okuryazarı yok	Ev hanımı	Amirli
52	İzzettin Ali İlhanlı	58	Evli	Ortaokul mezunu	Manav	Erbil
53	Ali Nizam Ali	53	Evli	İlkokul Mezunu	Marangoz	Kerkük

SÖZLÜK

A

Açuğ: Açık
Adaxlı: Adaklı, Nişanlı
Aqıbet: Akıbet
Axıtmağ: Akıtmak
Ax: Ah
Alnenesi, Halnenesi, Şava: Al karısı
Altun: Altın
Ancam: Akıbet
Ajdaha: Ejderha
Axtarmağ: Aramak
Axırşer: Talihsiz
Aparmağ: Götürmek
Aspap: Elbise
Asman: Gök
Asand: Kolay
Aşkar: Aşikar, apaçık
Ataş: Ateş
Arvat: Kadın
Arxa: Arka
Avçı: Avcı
Ayağ: Ayak

B

Bada: Bade
Bax: Bak
Baxça: Bahçe
Bala: Çocuk, Yavru
Balamurt: Balamurt balığı
Barbat: Berbat
Barmağ: Parmak
Baydax: Bayrak
Beçe: Yavru, Çocuk
Bele: Böyle
Belemeğ: Sallamak
Beşig: Beşik
Bezar: Bizar
Bezetmeğ: Süslemek
Bexeber: Bihaber
Boylı: Boylu
Boynbağ: Kolye
Böyük (beyyük, Er. Beyviç): Büyük
Burdan: Buradan
Budax: Budak

C

Camal: Cemal
 Cannamaz (Han.): Namazlık, Kerkük'te Namazlığ
 Ceddede: Caddede
 Ceyran: Ceylan
 Cidde: Ebe
 Cifit: Yahudi
 Ciger: Ciğer
 Çimmeğ: Yıkanmak
 Codelye: Yamalı ve rengârenk parçalardan yapılan örtü.

Ç

Çaqrı: Birden fazla çeşitten oluşan içki.
 Çapqın çalmağ: Alkışlamak
 Çaxmax: Çakmak
 Çarx: Çark

D

Damağ: Dimağ, Beyin
 Daş: Taş
 Darağ: Tarak, Kerkük ağzında Tarağ şeklinde geçmektedir.
 Dartmağ: Öğütmek
 Debeng: Sersem
 Deger: Değer
 Degirmançı: Değirmenci
 Deqqe: Dövme
 Dellük: Delik
 Den: Yem
 Dilmic: Camdan yapılan bilezik
 Dingirlemeğ: Yuvarlamak
 Diş. Düş, Rûya
 Diyim: Diyeyim
 Dombalmağ: Domalmak
 Doğuzdıran: Ebe
 Dögerem: Döverim
 Dögü (Deği): Değil
 Dör: Eski evlerde büyük ev denilen bölümün önemli gözü sayılan konuk odası.
 Dudağ: Dudak
 Durdı: Durdu
 Duz: Tuz
 Dügün: Düğün

E

'Eccüg: Çekirdek
 Eger: Eğer
 Ekkiz. İkiz

'Eli: Perşembe
 Emmı: Amca
 Endirmeğ: İndirmek
 Erük: Erik
 Essük: Eksik
 Eyyi: İyi
 Eşitmeğ: İşitmek
 Evlik: Eskiden kadınların süs malzemesi olarak yanağa sürdükleri bir çeşit kırmızı renk. Pudra, allık
 'Eziz: Aziz
 Ezye: Entari

F

Ferde: Çuval
 Fındıq: Fındık
 Fizzeh: Nara, bağırmaq

G

Geli: Gelir
 Gessin: Gelsin Hem gelsin hem de gessin şeklinde kullanılır.
 Geyvil: Gönül
 Girmeğ: Giymek
 Girdirmeğ: Giydirmek
 Gor: Mezar
 Göbeg,Köbeg: Göbek
 Gözel: Güzel
 Kölge: Gölge
 Gügerçin: Güvercin
 Gilab: Gülsuyu
 Günü: Kuma
 Günorta: Öğlen
 Güzgi: Ayna

Ğ

Ğaddar: Gaddar
 Ğalet (Ğelet): Yanlış
 Ğemlı: Gamlı
 Ğeripliğ: Gariplik
 Ğezzep: Gazap
 Ğiryet (ğıyret): Onur

H

Halal: Helal
 Hambal: Hamal
 Hara: Nere
 Haqqiçin: Hakkı için
 Hapı, happısı: Hepsi

Hegbe: Heybe
 Helhele: Zılgıt
 Heket (hakat): Söz
 Helve: Helva
 Heyif: Yazık
 Tendür. Tandır
 Heşe: Hâşâ
 Heyva: Ayva
 Hícil: Ayağa takılan bir tür ziynettir.
 Hörük: Örük
 Hüseyniye: Şii Camii

X

Xaq, xax: Halk
 Xal: Ben
 Xeber: Haber
 Xemir: Hamur
 Xes: Marul
 Xançı: Hancı
 Xata: Hata
 Xayal: Hayal
 Xayın: Hain
 Xeber: Haber
 Xer. Hayır
 Xınavlamağ: İnce ince yağmak
 Xızma: Hızma
 Xoş: Hoş
 Xuda. Huda, Allah
 Xulq: Mizaç, Zevk
 Xurda: Ufak, Küçük

İ

İşğ: Işık

İ

İi: Yıl
 İgne. İğne
 İlan: Yılan
 İndi: Şimdi
 İrağ: Irak
 İmşağ: Yumuşak
 İnşalla: İnşallah
 İtaplaşmağ(itab etme): Sitem etmek

K

Keçel: Kel

Ker: Sağır

Kilav: Kûlah

Kilik: Anahtar

Kimin, kimi: Gibi

Kiprig: Kirpik

Kirşen: Kadınların süs olarak yüzlerine sürdükleri bir çeşit beyaz renk pudra.

Kisse: Kese

Koduğ, kodığ: Sıpa

Kor(Kör): Kör

Köbek, köbeg, gobek: Göbek

Kölge: Gölge

Köme: Küme

Kösk: Göğüs

Köynek: Gömlek

Künde: Hamur toprağı

Q

Qabiğ: Kabuk

Qada: Kaza, musibet

Qaide: Kaide

Qaldırmağ: Kaldırmak

Qalxan: Kalkan

Qancux: Köpek yavrusu

Qax: Kalk

Qanat: Kanat

Qannı: Kanlı

Qanşar: Karşı

Qardaş: Kardeş

Qarsuğ: Kasık

Qaş: Kaş

Qavmağ: Kovmak

Qavın: Kavun

Qaytan dudağ: İnce dudak

Qaz: Kaz

Qebir: Mezar

Qeder: Kadar

Qedim: Değerli, eski

Qedife: Kadife

Qere: Kara, siyah

Qıyamat: Kıyamet

Qızlaryoldaşı: Kertenkele

Qifil: Kilit

Qil: Kıl

Qilinç. Kılıç

Qiymeğ: Kıymak

Qoxı: Koku
 Qolbağ: Bir çeşit bilezik
 Qolaç: Kulaç
 Qonağ: Misafir
 Qonca: Konca
 Qonım qomşu: Konum komşu
 Qonşu: Komşu
 Qoparmağ: Koparmak
 Qora: Olgunlaşmamış üzüm, Koruk
 Qoynım: Koynum
 Qoz: Koz
 Qulağ: Kulak
 Qumat: Kundak
 Quru: Kuru
 Qurban: Kurban
 Quyrıq: Kuyruk
 Qurısın: Kurşun
 Qeyyim: Güçlü, Kuvvetli
 Qucaxlamağ: Kucaklamak
 Qumru: Kumru

L

Leb: Farsça bir sözcüktür ve dudak anlamında olup sadece hoyrat ve manilerde kullanılır.
 Leplik: Nazarlık olarak kullanılan deliği yuvarlak, açık mavi, ince taş.
 Létike: Kayısı
 Leş: Ceset
 Leyle: Ninni
 Leymin: Limon
 Luqma: Lokma

M

Maşala: Maşallah
 Mavi: Mavi
 Men: Ben
 Menímçín: Benim için
 Mix: Mih
 Mindirmeğ: Bindirmek
 Mulayım: Mülâyim
 Muncuğ: Boncuk
 Muraz (Mıraz): Murat
 Musulman: Müslüman

N

Nağada: Ne kadar
 Nanca: Ne kadar
 Nardıvan: Merdiven

Narınc: Turunç
 Nece: Nasıl
 Nedi: Nedir
 Ne'let: Lanet
 Nene: Anne

O

Qehir: Kahir
 Ocağ: Ocak
 Ög: Ön
 Oğlı: Oğlu
 Oğır: Uğur
 Ollam: Oluyorum
 Oldı: oldu
 Oriç: Oruç
 Ossın (olsın): Olsun
 Otırmağ: Oturmak
 Oyatmağ: Uyandırmak

Ö

Ögce. Önce
 Ögmeğ: Övmek

P

Pambuğ: Pamuk
 Pasvan: Gece bekçisi
 Pencer: Ebegümeçi
 Pendir: Peynir
 Peyğamber (peğember): Peygamber
 Pıçağ: Bıçak
 Pissig, pisik, pışığ: Kedi

R

Rehmet: Rahmet
 Reqıb: Rakip, Hasım
 Reft: Raf

S

Saçax: Saçak
 Saçpağım: Kadınların saç örgülerine taktıkları altın yahut gümüşten bir ziynet türüdür.
 Sada: Seda
 Saqqız: Sakız
 Saxlamağ: Saklamak
 Samırsağ: Sarımsak
 Sancax: Sancak
 Saynamağ: Ötmek

Savıtmağ: Soğutmak
 Savrulı: Savrulur
 Sebbeh: Sabah
 Seleş: Konuş, Söyle
 Sele: Söyle
 Seheb: Sahip
 Sene: Sana
 Serdap: yeraltındaki depolar, sığınaklar
 Serxoş: Sarhoş
 Sırğa: Küpe
 Sitre: Ar. Ceket.
 Sipirge: Süpürge
 Soqaq: Sokak
 Sümüg: Kemik

S

Şabbaş: Halay ve düğün esnasında davulcu ve zurnacıya verilen bahşiş
 Şam: Akşam yemeği
 Şavır, Fiko: Düdük, Islık
 Şüşe: Şişe

T

Talx: Tat, Acımsı
 Taxmeğ: Takmak
 Tapmağ: Bulmak
 Teqet: Takat
 Tendür: Tandır
 Tikmağ: Dikmek
 Tifreg (Tüfreg): Tükürük
 Tike tike: Küçük parça
 Toba: Tövbe
 Tökülmeğ: Dökülmek
 Tüfeng: Tüfek
 Tülkü: Tilki
 Türembel: Otomobil
 Turş: Ekşi

U

Uçaltmağ: Yüceltmek
 Uce: Yüce
 Utmağ: Yutmak, yenmek

Ü

Ümür: Yaş, ömür
 Ürek: Yürek
 Üskeg: Yüksek
 Üstine. Üstüne

Üşâğ/Uşâğ: uşak, çocuk
 Üz: Yüz
 Üzüm: Üzüm
 Üzük: Yüzük

V

Vırılmağ: Vurulmak
 Vurğun: Vurgun

Y

Yağlığ: Mendil
 Yaqut:Yakut
 Yanağ: Yanak
 Yan dör: Eski evlerde dörün bitişiğinde yardımcı bölüm.
 Yan göz: Eski evlerde esas odanın bitişiğinde olan yardımcı oda.
 Yastuğ: Yastık
 Yexe. Yaka
 Yengiştin: Yeniden
 Yermeğ: Yürümek
 Yeriş: Yürüyüş
 Yez: Bakır
 Yiğlamağ. Ağlamak
 Yox: Yok
 Yom: Uğur, bereket
 Yulduz: Yıldız
 Yumrux: Yumruk
 Yüngüllüğ: hafif meşrepli, hafif
 Yuxı: Rüya
 Yuvmağ: Yıkamak

Z

Zabun(zübun): Zıbın
 Zeqnebit: Zıkkım
 Zilf: Zülûf
 Zeyistan, Erbilde Zeste, Tuzhurmatı'da Çileli, Hanekin'de Çiledar: Loğusa
 Zort: Şişirilen avurdu sıkıştırarak, alay ya da hakaret etmek maksadıyla çıkarılan ses. Arapçada "osrak" manasına gelen "zartadan" alınmış olabilir.
 Zuvayit, Zavayit: Fazla

FOTOĞRAFLAR



Kerkük'e bağlı Altunköporü ilçesinde bulunan Altunköprü



Kerkük'e bağlı Altunköporü ilçesinden bir görüntü



Kerkük'te sönmeyen ateş Baba Gürgür



Kerkük-Tavuk Nahiyesinde Taş Taşköprü



Kerkük'e bağlı Tavuk (Dakuk) nahiyesinde bulunan Cabir Bin El Ansari Yatırı



Kerkük Kalesi'nde bulunan Danyal Peygamber Camii



Diyale iline bağlı Hanekin ilçesinde yer alan tarihî Nehavent Köprüsü



Hanekin ilçesinde bulunan Baba Mahmut Yatırı



Muhammet El Bakır Yatırı-Dakuk



Cabir Bin El Ansari'nim Sandukası-Dakuk



Erbil Sokakları

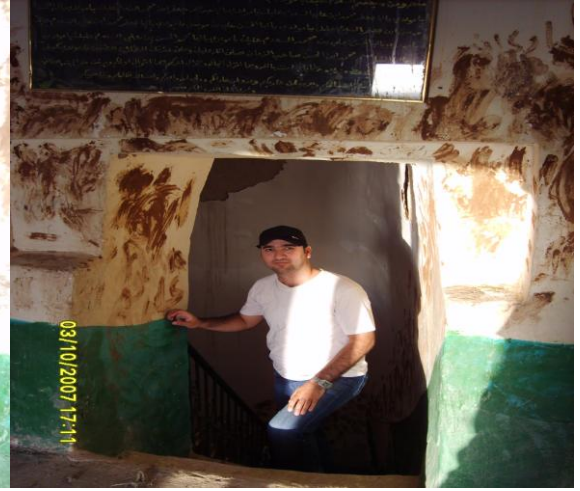


Osmanlı Kışlası-Diyale-Kifri



Geleneksel Türkmen kıyafeti





İmam Abbas Makamı'nda bulunan kuyunun merdivenleri (Hanekin)



Dr. Yaşar Kalafat ile çekilen bir fotoğraf



Kaynak kişi Enver Hamat Kazım



Kaynak kişimiz Ceyran Muhammet Emin



Kaynak kişimiz Ali Marufoğlu



Kaynak kişi Abbas Hüseyin ve Çetin Hürmüzlü Kaynak kişi Mevlüt Taha Kayacı





Kaynak kişilerimiz Sadiye M. Salih ve Menhiye H. Kazım ve Muhammet M. M. Nuri



Kerkük Kalesi'nde yıkılan Fuzuli Cam



Kerkük Kalesi'ndeki tarihi eserlerin kalıntısı



Ulu Cami-Kerkük Kalesi



Kerkük Kışlası'ndan genel bir görüntü



Tazehurmatı'daki Hidirellez Makamı



Tuzhurmatı- İmam Ahmet Yatırı



Kerkük-Tavuk nahiyesinde Tavuk Minaresi



Hadba Minaresi -Musul



Kerkük- Şehitler Mezarlığı



Kocasının mezarında Kuran-ı Kerim okuyan bir Türkmen kadını



Mezarlık Ziyareti



Yunus Peygamber Cami (Musul)



Kerkük-Tazehurmatı- Bektaşilere ait Hunkar Tekkesi



Musul-Telafer evleri



Musul-Telafer Mahalleleri



Musul- Telafer Kalesi



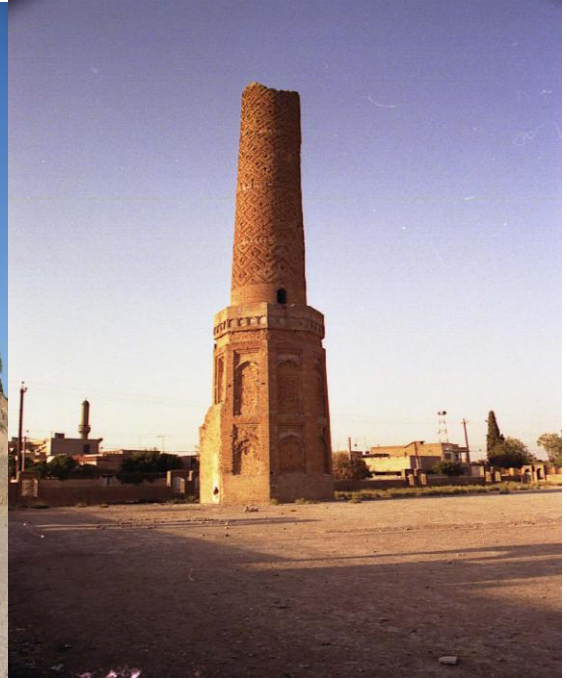
Telafer Kalesi'nden çekilen bir fotoğraf



Kerkük'te bulunan Tokat Hamamı "Piryadı Mahallesi



Baba Şasvar Dağı



Sultan Muzaferrettin Gökbörü Minaresi



Baba Şasvar Dağı



İmam Zeynelabidin Makamı

ÖZET

[Murad, Najdat Yashar Murad]. [Irak Türkmenlerinin Halk İnançları ve Bu İnançlar Etrafında Oluşan Halk Edebiyatı Unsurlarının İncelenmesi], [Doktora Tezi], Ankara [2009]

Kuzeyden güneye doğudan batıya geniş bir sahaya yayılan Türkler, dünyanın en eski ve en asil milletlerindedir. Türk halk inançları Türk milletinin kültürü, dili ve kimliğinin korumasında çok önemli bir rol oynamaktadırlar. Çeşitli dönemlerde yabancı milletlerin hâkimiyeti altında kalmaya mahkûm edilen Türk toplulukları inançları, kültürleri sayesinde kimliklerini, benliklerini, varlıklarını kaybetmemişlerdir. Bu topluluklardan birisi de Irak Türkmenleridir.

Irak Türkmenlerinin Halk İnançları konulu çalışmada verilerin tespiti safhasında katılım, gözlem, mülakat ve karşılaştırma yöntemleri uygulanmıştır. Doğumdan ölüme kadar olan süreçte uygulanan pratik ve uygulamalarla birlikte Tanrı, iyeler (firişteler) ve kişiöğlü ile ilgili inanmalar etraflıca incelenmiştir. Ayrıca farklı amaçlar için düzenlen bereket törenleri ve çeşitli konularda yaşayan inanç, pratik ve uygulamalar üzerinde detaylı bir şekilde durulmuştur. Irak Türkmenleri arasında yaşayan halk inançlarının çoğunun İslam kültüründen beslendiği görülmüşse de bir kısmının kökeninin eski Türk inanç sistemine dayandığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte tespit edilen inanç ve pratiklerin birçoğu Türk dünyasının muhtelif yerlerinde tespit edilenlerle benzerlik hatta çoğu zaman aynilik gösterdiği görülmüştür. Homojen bir yapıya sahip olan Irak coğrafyasında yaşayan Türkmenler çeşitli Müslüman ve gayri Müslim topluluklarla aynı çatı altında bulduklarından kültür alışverişinde bulunmuş, söz konusu toplulukları etkilemiş ve onlardan etkilenmişlerdir.

Anahtar kelimeler:

1. Irak Türkmenleri
2. Halk inançları
3. Halk kültürü
4. Halk edebiyatı
5. Geçiş dönemleri

ABSTRACT

[Murad, Najdat Yashar Muard]. [Folk Beliefs of Iraqi Turkmens and Analysis of Elements Formed By These Beliefs in Folk Literature], [Doctorate Thesis], Ankara [2009]

Turkish people, who have spread over a wide area from north to south and from east to west, are one of the oldest and the noblest nations of the world. Turkish public beliefs have been taking an important role for protection of Turkish culture, language and identity. Turkish societies, who were convicted to fall under foreign countries' domination at various times, have not lost their national identity and national presence by means of their beliefs and culture. One of these societies is Iraqi Turkmen

Participation, observation, interview and comparison methods have been conducted during the phase including the ascertainment of values within this research called as Public Beliefs of Iraqi Turkmens. As well as the practices and applications carried out during the period from birth to death, beliefs regarding to God, angels and human beings have been examined in great detail. In addition, abundance ceremonies organized for various purposes and also believe, practices and applications, which are still alive related to different issues, have been emphasized in details. Although most of public beliefs existing among Iraqi Turkmens have seem to be nurtured by Islamic culture, it has been stated that origin of some ones depend on the old Turkish belief system. However, many beliefs and practices determined have been seen that they resemble or even mostly present uniformness with ones ascertained in various places of Turkish land. Since Turkmens living in Iraqi geography that has a homogeneous structure exist under the same roof together with various Muslim and non-Muslim societies, they exchange their cultures, affect the mentioned societies and have been affected by them as well.

Keywords:

1. Iraqi Turkmen
2. Folk beliefs
3. Folk culture
4. Folk literature
5. Transitional periods